Haandbog

i

Fædrelandets Historie

med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling.

Af

C. F. Allen,

Cand. theol.

TILHØRENDE
HERLUFSHOLM
BIBLIOTHEK

Et af Selskabet for Efterslægten kronet Priisskrift.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitets-Boghandler C. A. Reitzel.

Trykt i Bianco Lunos Bogtrykkeri.

1840.

Fortale.

Nærværende Skrift er fremkaldt ved en af Selskabet for Efterslægten i Aaret 1836 bekjendtgjort Priisopgave, hvori det udsatte en Præmie af 300 Rdlr. for den bedste Udførelse af „en Danmarks Historie med særligt Hensyn til Folkets og Statens indre Udvikling.“ Efterat Skriftet havde været underkastet Bedømmelse af fem dertil valgte Censorer, Konferentsraaderne **Werlauff**, **A. S. Ørsted**, **Collin**, Biskop **Mynster** og Etatsraad **Oehlenschläger**, erholdt jeg følgende Meddelelse fra Selskabet:

Det historiske Arbeide, som — med Mottoet: præ omnibus quæramus verum — indkom til Selskabet for Efterslægten, ifølge den derfra, i Anledning af dets halvhundredaarige Stiftelsesdag, 4de Marts 1836, udsatte Priisopgave, og hvis Forfatter De siden erfaredes at være, blev af de til dets Bedømmelse valgte fem Censorer erkjendt for værdigt til den af Selskabet udsatte Præmie. Men da der i den afgivne og Dem meddeelte Censur indeholdes ikke faa Bemærkninger af Vigtighed, saavel i Henseende til Anskuelserne som til Fremstillingen, saa drager Selskabets Bestyrelse ikke i Tvivl, at De, ved Skriftets Udgivelse i Trykken, vil tage Hensyn til disse Bemærkninger, ligesom man ogsaa antager, at nærværende Meddelelse vil blive optagen i den Fortale, der skal ledsage Bogen.

Directionen i Selskabet for Efterslægten, den 18de Decbr. 1839.

Aagesen. Collin. Kirstein.

Til det Anførte maa jeg endnu føie den Oplysning, at Selskabet har havt den Liberalitet at overlade Forfatteren Eiendomsret til Haandskriftet, der ifølge den oprindelige Bestemmelse skulde tilhøre

Selskabet, og desuden ved at subskribere paa et Antal Exemplarer har fremmet Bogens Udgivelse. Ved paany at gjennemgaae Haandskriftet har jeg ikke undladt omhyggeligen at benytte de lærerige Bemærkninger, hvormed Censorerne, navnligen Dhrr. Konferentsraader **Werlauff** og **A. S. Örsted**, have ledsaget deres Bedømmelse, og det er mig en kjær Pligt her at yde dem min Tak derfor, om jeg end ikke i alle Tilfælde har kunnet tilegne mig hine tvende høithædrede Mænds Anskuelser. — Man har længe savnet et Skrift, der uden al for stor Vidtløftighed og i et populært Foredrag gav en Skildring af Danmarks indre Udvikling ved Siden af en Fremstilling af de ydre Begivenheder, og dette Savn har i de senere Aar snarere tiltaget, da Bestræbelserne for en bedre Ordning af vore Samfundsforhold og den mere levende Interesse for det Offentlige, som i den sidste Tid har yttret sig, naturligen maatte henlede Almeenhedens Opmærksomhed paa Fortiden og dens Forhold, hvoraf det Nærværende har udviklet sig. Efter Evne at bidrage til at afhjælpe denne Mangel ved at meddele Almeenheden en Udsigt over Fædrelandets vigtigste indre og ydre Begivenheder, har været mit Ønske ved nærværende Skrift. Jeg haaber ogsaa, at Bogen vil kunne benyttes som Læse- og Lærebog i de Skoler, hvor Fædrelandets Historie har egne Timer, og, hvor dette ikke er Tilfældet, skulde det glæde mig, om den maatte frembyde et Hjælpemiddel for den historiske Lærer, hvortil han kunde henvise Disciplen for at søge en udførligere Oplysning, end de kortfattede Lærebøger give, eller Læreren i den indskrænkede Tid seer sig istand til at meddele. Hvorvidt jeg har været heldig i at naae det Maal, jeg har stillet mig, maa den kyndige Læser afgjøre, til hvis velvillige Bedømmelse Skriftet herved anbefales.

C. F. Allen.

Indhold.

Side.

Indledende Udsigt over den hedenske Tid ..... 1—53.

Nordens ældste Befolkning. Gudelæren, Gudsdyrkelsen. Skjaldesange. Sproget. Runerne. ..... 1—15.

Folkecharakteren. Vikingeliv, Normannertogene. Tvekampe. Den krigerske Opdragelse. Fostbrødrelag. Blodhævn. Børneudsættelser. Qvindekjønnets Bezandling. Gjæstfrihed, Omsorg for Afdødes Minde. Havamaal ..... 15—31.

Statsforfatningen. Flere mindre Statssamfund. De Frie, Bondestanden, Høvdinger. Kongen, hans Forhold til Folket, hans Indtægter, Kongevalg, Thingforsamlinger, Retsforfatningen. Trællene. Rigsmaal ..... 31—46.

Levemaaden. Fødemidler. Næringsveie. Handel. Klædedragt. Vaaben. Boliger. Begravelsesskikke, Gravhøie 46—53.

Første Tidsrum, fra Smaarigernes Forening og de første Forsøg paa at indføre Christendommen indtil Valdemar Seirs Død og jydske Lovs Udstædelse (1241) ..... 53—158.

Første Afsnit, indtil Ophævelsen af Forbindelsen mellem Danmark og England (1042) ..... 53—88.

Christendommen, dens Forhold til Folket og Folkereligionen. De frankiske Keisere Karl den Store og Ludvig den Fromme; de jydske Konger Godfred, Hemming, Harald Klak. Ærkebisp Ebbo og Halitgar, Ansgar og Autbert. Rembert ..... 53—62.

Gorm den Gamle, Smaarigernes Forening. Christendommen forfulgt, Henrik Fuglefænger. Thyra Dannebod, Dannevirke ..... 62—64.

Harald Blaatand. Tog til Normandiet. Hans Forhold til Norge, Hakon Adelsteen, Harald Graafeld, Hakon Jarl. Christendommen, Ærkebisperne Unno og Adeldag; de tydske Keisere Otto den 1ste og 2den, Haralds Daab. Odinkar Hvide den Ældre. Kamp mellem det hedenske og christne Partie, Palnatoke, Svend Tveskjæg .. 64—68.

Svend Tveskjæg. Jomsborgs Vikingelag, Svends Fangenskab. Jomsvikingernes Tog til Norge. Svends

Side.

Tog til England. Olaf Trygvesen, Sigrid Storraade, Slaget ved Svolder. Englands Erobring ..... 68—75.

Knud den Store. Hans Færd i England, bliver Enekonge i dette Rige, derpaa i Danmark. Edrik Streon, Thorkil den Høie, Emma. Christendommens fuldkomne Indførelse i Danmark, Odinkar Hvide den Yngre, engelske Geistlige. Thinglid, Vitherlagsretten. Knuds Romerreise. Olaf den Hellige, Anund Jakob, Slag ved Helgeaa. Ulf Jarls Mord. Norges Erobring ..... 75—87.

Hardeknud. Forlig ved Gothaelven; han bliver Konge i England efter Harald Harefods Død; Foreningen med England hæves ..... 87—88.

Andet Afsnit (1042—1157) ..... 88—117.

Magnus den Gode. Svend Estridsen. Kamp med Harald Haardraade. Tog til England. Venderne. Svends Bestræbelser for at ordne Kirkevæsenet. Jutta. Ærkebisp Adelbert. Bisp Vilhelm. Adam af Bremen. Thronfølgen ..... 88—94.

Harald Hein. Forandring i Retspleien. Knud den Hellige; hans Bestræbelser for borgerlig Ordens Fremme; Geistlighedens og Kirkens forandrede Forhold til Staten. Folkeoprør ..... 94—100.

Olaf Hunger. Erik Eiegod. Strid med Ærkebisp Liemar af Hamborg. Reise til Paven. Knud den Helliges Kanonisation. Pilegrimsreise ..... 100—102.

Gilder, deres Oprindelse og Betydning. Borgerstandens Udvikling, Kjøbstæders Opkomst ..... 102—108.

Niels. Ærkesædet i Lund oprettes. Coelibatet. Knud Lavard, Hertug i Sønderjylland. Harald Kesja og Erik. Henrik Skatelaar og Magnus Nielsen. Knud Lavards Mord. Slag ved Fodevig. Kong Nielses Drab .... 108—113.

Erik Emun. Tog til Venden. Bisp Eskil. Erik Emuns Drab. Kronprætendenter. Erik Lam. Venderne. — Borgerkrig, Svend, Knud og Valdemar. Ærkebisp Eskil. Borgerne i Roeskilde, Vethemann. Keiser Frederik Rødskiæg tragter efter Overherredømme over Danmark. Rigets Deling. Svends Forræderie. Slag paa Grathehede 113—117.

Tredie Afsnit (1157—1241) ..... 117—158.

Side.

Valdemar den Store. Henrik Løve. Frederik Rødskjæg. Absalon. Tog til Venden, Arkonas Erobring. Norge, Erling Skakke. Ærkebisp Eskil. Kronprætendenter. Bondeoprør i Skaane ..... 117—124.

Knud den Sjette. Frederik Rødskjæg. Hertug Bugislav. Tog til Østersøens sydlige og østlige Kyster. Bisp Valdemar. Holsteens Erobring. Tvist med Philip August af Frankrig. Ærkebisp Absalon ..... 124—126.

Kirkelove. Geistlighedens stigende Anseelse. Domkapitler, Klostre, fremmede Munke. Abbed Vilhelm ..... 126—132.

Valdemar Seir. Udvidelsen af Danmarks Grændser. Keiser Frederik den 2den. Bisp Valdemar; Toget til Estland, Dannebroge. Grev Henrik af Schwerin, Valdemars Fangenskab. Albert af Orlamynde. Slag ved Bornhøved. ..... 132—137.

National Lovgivning. Provindsiallove. Retspleie, Nævninger og Sandemænd; Jernprøve, Medesmænd og Vidner 137—143.

Adelens Opkomst og Udvikling, Lehnsadel. Ledingshæren, Havnelag, Skipæn, Styrismænd ..... 143—149.

Bondestanden, Adelbønder, Landboer, Bryder, Gaardsiddere. Folkefriheden aftager ..... 149—151.

Næringsveie. Agerdyrkning, Jordfællesskab, Adelbyer, Torper. Handel. Mønter. Ovægavl. Fiskerie. Videnskaber. Udenlandsreiser. Sproget ..... 151—158.

Andet Tidsrum, fra Valdemar Seirs Død og Begyndelsen af Stridighederne om Slesvig indtil Reformationens Indførelse (1241—1536) ... 158—332.

Første Afsnit. (1241—1319) ..... 158—189.

Erik Plougpenning. Rigets Udstykning i Lehn. Sønderjylland, Abel. Indvortes Krig. Kongens Mord. Abel 158—161.

Kjøbstædforfatningens Udvikling og senere Forfald. Kjøbstædlove. Middelbare og umiddelbare Kjøbstæder. Eneret til at drive Handel og Haandværker ..... 161—168.

Christopher den 1ste. Strid om Sønderjylland. Kamp mellem Kirken og Kongemagten. Jakob Erlandsen, Veilekonstitution, Bondeoprør, Interdikt. Kongens Mord .. 168—174.

Erik Glipping. Enkedronning Margareta. Jarimar af Mogen. Slag ved Næstved. Strid med Hertug Erik af

Side.

Sønderjylland, Slag paa Lohede. Albrecht af Brunsvig. Jakob Erlandsen, Forhandlinger med Pavestolen. Krig med Norge. Hertugerne i Sønderjylland. Misfornøielse hos Adelen. Kongens Mord ..... 174—179.

Erik Menved. Enkedronning Agnes, Hertug Valdemar af Sønderjylland. Kongemorderne. Ny Kamp med Geistligheden, Johan Grand. Interdikt. Kongens Brev til Paven. Fred med Norge. Deeltagelse i Urolighederne i Sverrig. Tog til Nordtydskland. Oprør af Adelen. Bondeoprør. Prinds Christopher. Ærkebisp Esger Juel 179—185.

Hanseforbundets Opkomst og Følger for Danmark ..... 185—189.

Anden Afsnit (1319—1397) ..... 189—221.

Christopher den 2den. Haandfæstninger. Esger Juul, Ende paa Kampen mellem Kirken og Staten. Indre Uroligheder, mægtige Adelsmænd. Strid med Grev Geert, Hertug Valdemar bestiger Thronen. Rigets Søndersplittelse. Kong Christopher kommer paany paa Thronen. Grev Johan ..... 189—195.

Mellemregjering. Skaane, Halland og Bleking. Niels Ebbesen ..... 195—196.

Valdemar Atterdag. Det adsplittede Rige samles paany. Dannehof i Ringsted. Oprør af Bønder og Adel, Dannehof i Kallundborg. Skaane, Halland og Bleking vindes tilbage; Magnus Smek. Visbyes Ødelæggelse. Krig med Hansestæderne, Meklenborg og Holsteen. Margareta ægter Hagen den 6te af Norge; Prindsesse Elisabeth af Holsteen. Ny Krig med Hansestæderne og flere tydske Fyrster. Adels Stamme uddøer i Sønderjylland. Valdemar Atterdags virksomme Charakteer. Den sorte Død .. 196—204.

Kronprætendenter. **Kong Olaf.** Danmarks og Norges Forening. Gerhard den 6te af Holsteen forlehnes med Sønderjylland. Den falske Olaf ..... 205—207.

Margareta Formynderinde for Erik af Pommern. Kong Albrecht af Sverrig. Slag ved Falkøping. Fetaliebrødre. Kalmarunionen, dens Betydning, Aarsagerne til dens korte Varighed. ..... 207—214.

Lehnsadelens Overgang til Arveadel. Adelsbreve, adelige Vaaben, Slægtenavne, forskjellige Klasser af Adelige .. 214—217.

Side.

Rigsraadets Opkomst og Udvikling. De høie Rigsembedsmænd ..... 217—221.

Tredie Afsnit (1397—1448) ..... 221—250.

De slesvigske Forhold. Margaretas Virksomhed som Regentinde ..... 221—224.

Erik af Pommern. Krig om Slesvig. Hansestæderne. Fred i Vordingborg. Uroligheder i Sverrig. Jens Eriksen, Engelbrecht Engelbrechtsen, Erik Puke. Møde i Halmstad. Karl Knudsen. Udkast til Unionens Fornyelse i Kalmar. Misfornøielse i Danmark. Erik af Pommern afsættes, hans Charakteer, Dronning Philippa ..... 224—233.

Omsorg for Kjøbstæderne. Første Spor til Laugstvang. Kirkeforsamling i Kjøbenhavn ..... 233—234.

Christopher af Bayern, erkjendt for Konge i alle tre Riger. Bondeoprør i Nørrejylland. Hansestædernes Indskrænkning. Lybek ..... 235—238.

Bondestandens Fornedrelse, Opkomst af Vornedskab og Hoverie ..... 238—245.

Folkefriheds almindelige Undergang. Kjøbstæderne trykkede af Adelen og Hansestæderne. Haandværker, Handel, Møntvæsen ..... 245—250.

Fjerde Afsnit (1448—1536) ..... 250—332.

Kongevalget. **Christian den 1ste.** Haandfæstningen. Sverrig, Karl Knudsen, Jens Bengtsen. Norge, Aslak Bolt. Christian den Første erkjendt for Konge i Norge, senere ogsaa i Sverrig, valgt til Hertug i Slesvig og Greve i Holsteen. Uroligheder i Sverrig. Steen Sture den Ældre. Slag paa Brunkebjerg. Kongens Udenlandsreiser. Universitetet i Kjøbenhavn. Hansestæderne. Forordning om Handelen. Krongodsets Inddragelse, Pengemangel 250—260.

Hans, erkjendt for Konge i Norge, Gaute. Haandfæstningen. Forholdet til Sverrig, Steen Sture den Ældre. Hertugdømmernes første Deling, Hertug Frederik. Krigstog til Sverrig, Foreningen gjenoprettet med Vaabenmagt. Toget til Ditmarsken, Nederlag ved Hemmingstedt. Nye Uroligheder i Sverrig, Steen Sture den Ældre, Svante Nielsen Sture, Hemming Gad. Oprør i Norge, Knud Alfsen, Herluf Hydefad. Krig med Hansestæderne. Fred i Malmøe. — Paul Larmand. Rentemester Anders .. 260—271.

Side.

Christian den 2den. Haandfæstningen. Forholdet til Sverrig, Steen Sture den Yngre, Gustav Trolle. Arcembold. Sverrigs Erobring. Det stokholmske Blodbad. Kongens Forhold til Adel og Geistlighed i Danmark. Didrik Slaghoek, Sigbrit, Dyveke. Torben Oxe. Jens Andersen Beldenak. Det lundske Ærkesæde. Kongens Bestræbelser for Landets indre Forbedring. Kjøbstæderne, Handelen, Politievæsenet, Bondestanden, Folkeoplysning, Geistligheden. Begyndelse til Reformationen, Martin Reinhard, Paul Eliæsen. Tilbagestridt. Strid med Hertug Frederik. Oprør af Adel og Geistlighed. Flugt fra Riget ..... 271—293.

Frederik den 1ste. Haandfæstningen. Borgerkrig. Søren Norbye. Norge. Lybekkerne. Forlig i Malmøe med Gustav Vasa. Reformationen. Hans Tausen i Viborg. Hans Mikkelsens Oversættelse af det nye Testamente. Paul Eliæsen Vendekaabe. Klaus Mortensen Tøndebinder og Frants Vormorsen i Malmøe. Herredag i Odense. Præsternes Ægteskaber. Hans Tausen i Kjøbenhavn. Herredag i Kjøbenhavn. Christian den Andens uheldige Forsøg i Norge; hans Fangenskab ..... 293—310.

Valgstridigheder. Protestanterne trykkede. Borger- og Bondestandens Kamp mod de høiere Stænder, Grevens Feide. Norge, Olaf Engelbrechtsen Lunge ..... 310—317.

Sæderne. Overtro. Folkeforlystelser. Fødemidler, Klædedragt. Bygningskunst. Videnskaber. Skolevæsen. Kiæmpeviser. Bogtrykkerkunsten. Modersmaalet ..... 317—332.

Tredie Tidsrum, fra den forbedrede Kirkelæres Erkjendelse som Statsreligion indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660) ..... 332—418.

Første Afsnit (1536—1596) ..... 332—378.

Christian den 3die. Rigsdag i Kjøbenhavn. Reformationens Indførelse. Recessen. Haandfæstningen, Norge erklæret for Provinds. Kirkevæsenets Ordning, Bugenhagen. Kirkegodset, Tienden. Universitetets Fornyelse. Skolevæsenet. Religiøs Ufordrageligh ed, Johan a Lasco 332—343.

Forholdet til fremmede Magter. Keiser Karl den 5te. Christian den Andens Svigersønner Kronprætendenter. Fred i Speier. Forbund med Sverrig i Brømsebro. Deeltagelse i det schmalkaldiske Forbund. Hertugdømmernes Deling. Handelen. Renter. Love. Dronning Dorothea 343—349.

Frederik den 2den. Ditmarskens Erobring. Haandfæstningen. Prinds Magnus. Den nordiske Syvaarskrig; Peder Oxe. Kronborgs Anlæggelse. Øresundtolden. Hansestædernes Rolle udspillet. Strid med Hamborg. Nye Delinger i Hertugdømmerne. Omsorg for Videnskaberne. Henrik Ranzau. Tyge Brahe. A. S. Vedel. Troestvang. Nikolai Hemmingsen ..... 349—362.

Christian den 4de. Enkedronning Sophia. Formynderregjeringen. Kongens Opdragelse ..... 362—364.

Finantser. Skatter. Lehn. Bondestandens voxende Undertrykkelse. Birkeret, Hals- og Haandsret. Jagtlove. Selveiernes Formindskelse. Mageskifter. Ufuldkommen Eiendomsret, Huusbondhold. Rostjeneste, militær Udskrivning. — Kjøbstædbestyrelsens Selvstændighed tilintetgjort af de kongelige Lehnsmænd, Kjøbstædnæringen trykket ved de adelige Privilegier. Geistligheden uværdigt behandlet af Adelen ..... 364—378.

Andet Afsnit (1596—1660) ..... 378—418.

Christian den 4de. Omsorg for Norge. Kalmarkrigen. — Omhu for Rigets indre Forbedring. Universitetet. Gymnasier. Sorøe adelige Akademie. Handelen, Handelsselskaber, Erhvervelser i Ostindien, Opdagelsesreiser. Postvæsenet. Fabrikker. Laugsvæsenet indskrænkes. Nye Bygninger, Stæder og Fæstninger. Flaaden. Hæren. Lovgivning og Retspleie. — Deeltagelse i Trediveaarskrigen. — Yttringer af Borgerstandens Uvillie over Adelsherredømmet. De jydske Kjøbstæders Klageskrift. Begge Dybvader. Kongens forgjæves Forsøg paa at hæve Vornedskabet og forandre Hoveriet. — Forholdet til de holsteengottorpske Hertuger. Strid med Hamborg. Øresundtolden; Mægling i Trediveaarskrigen. Krig med Sverrig. Fred i Brømsebro, Traktat til Christianopel. Spænding mellem Kongen og Rigsraadet. Thronfølgen ..... 378—401.

Frederik den 3die. Korfits Ulfeld. Hyldingen, Professor Scavenius. Haandfæstningen. Redemptions- og Rescisjonstraktat. Postvæsenet. Korfits Ulfeld fortrædiget, for-

Side.

lader Riget og bliver Landsforræder. Krig med Sverrig. Fred i Roeskilde. Ny Krig med Sverrig, Kjøbenhavns Beleiring, Fred i Kjøbenhavn ..... 401—413.

Sæderne. Videnskabeligheden. Troestvang og Censur. Modersmaalet ..... 413—418.

Fjerde Tidsrum, fra Enevoldsmagtens Indførelse til Oprettelsen af Stænderforfatningen (1660—1834) ..... 418—592.

Første Afsnit (1660—1766) ..... 418—530.

Landets Tilstand og Folkestemningen. Rigsdagen i Kjøbenhavn. De vigtigste Deeltagere i Statsforandringen. Konsumtionen. Spænding mellem Adelen og de andre Stænder. Forslag indgivne fra Borgerstanden. Spørgsmaalet om Forandring i Haandfæstningen kommer paa Bane. Arvelig Regjering overdrages Kongen. Nye Forslag fra Borgerstanden. Forskjellige Anskuelser om Regjeringsformen hos de Deputerede. Haandfæstningens Tilintetgjørelse, Villum Lange, Biskop Svane. Arvehylding. Bondestandens Bønskrift. Kongen erkjendt for souveræn og absolut Arvekonge ..... 418—436.

Adelen, Geistligheden, Borgerstanden og Staden Kjøbenhavn faae særlige Privilegier. Forandringer i Statsforvaltningen, Kollegialbestyrelse, Lehnenes Ophævelse. Kongeloven. — Kay Lykke, Gunde Rosenkrands, Korsits Ulfeld, Otto Sperling, Eleonora Kirstina Ulfeld. — Omsorg for Handelen, Krigsmagten, Videnskaberne. Tvist med England ..... 436—447.

Christian den 5te. Skattefrihed for Sædegaardenes Hovedgaardstarter. Ny og høiere Adel. Rangvæsen og Ordener. Statskollegiets Forandring til Geheime-Konseil. — Arvestrid om Oldenborg og Delmenhorst. Krig med Sverrig. Hertugen af Gottorp uretfærdigt behandlet. Fred i Lund og Fontainebleau. — Griffenfeldt. Hofyndlinge. — Forholdet til det gottorpske Huus. Strid med Hamborg. Lovgivning og Retspleie. Ole Rømer. Matriklen. Forsvarsvæsenet. Finantser. Bondestandens haarde Undertrykkelse, Agerdyrkningens Forfald. Handel og Fabrikvæsen. Videnskaberne ikke understøttede. Sam-

Side.

vittighedstvang og politisk Mistænksomhed. Lagger, Masius, Oluf Rosenkrands ..... 447—468.

Frederik den 4de. Krig med Hertug Frederik den 4de af Gottorp. Fred i Travendal. Nye Tvistigheder med det gottorpske Huus. Krig med Sverrig. Den hertugelige Deel af Slesvig forenes med Danmark. Fred i Frederiksborg. Hylding i Slesvig. Det danske Sprog i Slesvig. Spændt Forhold til Rusland. — Vornedskabets Ophævelse, Landmilicens Indretning, Stavnsbaandet. Handelen. Omsorg for Religionen. Hans Egede. Almueskolevæsenet. Videnskaberne forsømte. Finantserne 468—485.

Christian den 6te. Forandringer med de høie Embedsmænd. Landmilicen ophævet og Bondestanden fri. Stavnsbaandet gjeninnført og Bondestanden haardt trykket. Kornloven. Bagvendte Forholdsregler for at fremme Religiøsitet. Sabbatsforordningen, General-Kirke-Inspektionskollegiet, Andægtighedssyge, Splid i Kirken. Tydskhed, Dronning Sophia Magdalena. Ødsel Pragt, Finantserne. — Omsorg for Videnskaberne. Universitetet, Retsstudiet, Retspleien. De lærde Skoler. Lærde Selskaber. Tegne-Akademie. Videnskabsmænd. Censur. Almueundervisningen. — Handel, Manufakturer og Fabrikker. Banken. Flaaden. Danneskjold-Samsøe, Bendstrup og Frederik Lütken. Udenlandske Forhold. Thronfølgen i Sverrig ..... 485—506.

Frederik den 5te. Forandring i Hoffets Tone og Folkestemningen. De fornemste Embedsmænd. De ydre Forhold, Sverrig. Tvist med Rusland, Magesskiftet. Fabrikker og Manufakturer, Monopolvæsen og Handelsforbud. Handel og Skibsfart; Handelen paa Middelhavet. Kunster og Videnskaber. Fremmede Lærde. Censurfrihed. Sorøe Akademie. Maler-Akademiet. Bondestandens trykkende Kaar, de første Skridt til Forandring heri, den offentlige Deeltagelse for Bondestanden. Finantsbestyrelsen. Adelens Indskydelse. Titelvæsen ..... 506—526.

Almindeligt Blik paa Landets Tilstand ..... 526—530.

Anden Afsnit (1766—1834) ..... 530—592.

Christian den 7de. Forandringer blandt de høie Embedsmænd. Kongens Udenlandsreise. Struensee, Brandt,

Side.

Ranzau-Ascheberg. De ældre Ministre afskediges, et nyt Statssystem indføres. Finantserne, Embedsbesættelser, Rang og Titler. Kjøbenhavns Øvrighed. Forbedringer i Retspleien. Bondestanden. Universitetet, Gunnerus. Trykkefrihed. Krænkelse af Nationens Sæder og Sprog. Uroligheder. Struensees Fald ..... 530—543.

Det guldbergske Ministerium, Tilbagevenden til det Gamle. Magestiftet med Storfyrst Paul. Andreas Peter Bernstorf, den væbnede Neutralitet. Handelen. Finantserne, Schimmelmann. Omsorg for Modersmaalet. Indfødsretten. Vilkaarlighed mod Pressen. Bondestanden ... 544—551.

Forandring i Regjeringen. Kronprinds Frederik, A. P. Bernstorf. Feide med Sverrig. Danmark fredeligt under den franske Revolutionskrig. Handelen. A. P. Bernstorfs Død. Den væbnede Neutralitet. Krig med England. Slaget paa Kjøbenhavns Rhed. Fredens Gjenoprettelse ..... 551—559.

Englændernes Overfald paa Kjøbenhavn, Krig med England og Sverrig. Christian den 7de dør, Frederik den 6te konge. Prinds Christian August af Augustenborg. Fred i Jønkøping. Den svenske Thronfølge. Fordring om Norges Afstaaelse, Deeltagelse i den almindelige europæiske Krig. Træfning ved Sehested. Fred i Kiel 559—566.

Bondestandens Kaar. Kronprinds Frederik, C. D. Reventlov, C. Colbjørnsen, P. A. Bernstorf. Stavnsbaandets Ophævelse, Selveiendoms Udbredelse, Forandringer med Hoverie, Tiende o. s. v. De sydske Godseieres Tillidsstrift. Frihedsstøtten. ..... 566—576.

Indskrænkninger i Adelens Privilegier. Jøderne faae borgerlige Rettigheder. Negerhandelens Ophævelse. Retspleien. Krigsvæsenet. Almue- og Kjøbstædskoler. Polytechnisk Læreanstalt. Det lærde Skolevæsen. Videnskaberne. Digtekunsten. Trykkefriheden. Finantserne, Pengevæsenet, Banken. Handelen. — Folkeaandens Udvikling, Stænderforfatningen ..... 576—592.

Tilbageblik ..... 592—595.

Indledende Udsigt over den hedenske Tid.

Vore nordiske Forfædre hørte til den store gothisk-germaniske Folkestamme, der udbredte sig over den nordlige Halvdeel af Europa, rundtomkring Nordsøen og Østersøen. Fra det fjerne Asien, fra Egnene ved Caucasus, det sorte og asovske Hav og maaskee endnu længere østenfra vandrede de gjennem Europas østlige Slettelande ind i det nuværende Tydskland. De bestode af to nærbeslægtede Stammer, Germaner og Gother, der i Levemaade, Sæder, Gudelære og Statsforfatning havde meget tilfælleds, men dog adskilte sig ved flere Eiendommeligheder, navnligen med Hensyn til Sproget. Efterat Gotherne en Tidlang havde opholdt sig ved Østersøens sydlige Kyst, hvor vi træffe dem adskillige Aarhundreder før Christi Fødsel, fortsatte de den fra Asien begyndte Vandring fra Øst mod Nord og Vest. Tidligen vante til Søefart og Seilads droge de over Østersøen og besatte de ligeoverfor liggende Lande. Een Stamme nedsatte sig i Skaane, Sjælland, Fyen og omliggende Øer samt den nordøstlige Deel af Nørrejylland, medens andre beslægtede Stammer udbredte sig over Sverrig og Norge. Den Green af den germaniske Stamme, som grændsede nærmest til Danmarks Fastland, hed Saxer og boede i Holsteen; men enkelte med disse beslægtede Stammer trængte herfra op i Sønderjylland og de sydlige og vestlige Dele af Nørrejylland, hvor de nedsatte sig under Navn af

Angler og Jyder. Ihvorvel disse to germaniske Folkestammer siden betydeligt formindskedes ved en Udvandring til England (450), og deres Land for en stor Deel blev besat af deres nordligere Naboer, som fortrængte eller blandede sig med de tilbageblevne Levninger, vidner dog en lige til vore Dage bevaret Eiendommelighed i Sproget om, at disse Egnes oprindelige Beboere udspringe af en anden Stamme end den gothisk-danske. De vestlige Kyster af Holsteen og Sønderjylland bleve besatte af **Friserne**, der, ligesom Saxerne, vare en Green af den store germaniske Stamme. — De indvandrende gothiske Folkestammer fandt imidlertid ikke Norden ubeboet ved deres Ankomst hertil; thi allerede i en endnu fjernere Fortid havde **Celter** og **Finner**, to af Europas ældste og største Folkeslag, der ligeledes vare vandrede fra Osten mod Vesten, sat sig fast i disse Lande. Over Finland og den botniske Bugt droge Finnerne ind i Sverrig og Norge, drivende foran sig og splittende til forskjellige Sider en anden finsk Folkestamme, hvis Levninger ere de **Lapper**, som nu findes i de nordligste Egne af Sverrig og Norge. Celterne, om hvis Færd i Norden vi vide endnu mindre end om Finnerne, synes at have boet i de vestlige og sydlige Egne af Skandinavien. Paa disse Folkestammer stødte Gotherne ved deres Indvandring i Norden, og en haardnakket gjennem Aarhundreder fortsat Kamp begyndte mellem de ældre Beboere og de Nyankomne, der endtes med at hine deels udryddedes, deels fordreves, deels sammensmeltede og blandede sig med de seirende Gother. Minder om disse blodige Krige forevigedes i Nordboernes Oldsagn, hvori Guderne forestilles bestandigt kjæmpende med de troldkyndige og stærke **Thurser**, **Jætter**, **Jøtner** og de svagere, men lumske og svigefulde **Dværge**, med hvilke Navne Finner og Lapperbetegnes. Med Celterne derimod har Forholdet uden Tvivl været fredeligere, eftersom de i Oldtidssagnene synes at bære det venlige Navn af **Lysalfer**. I den

sinske Periode var Danmark bedækket med uhyre Skove, verlende med øde Heder og store Sumper, og denne Landets naturlige Beskaffenhed synes at have foranlediget dets Navn **Danmark**, som man forklarer af dan, davn, dovn d. e. flad, lav, og **Mark**, en skovbevoret Slette, eller af **Tan**, Fyrretræe, som i den ældste Tid i stor Mængde bedækkede Landet. Finnerne stode paa et lavt Trin af Cultur; de kjendte ikke Agerdyrkning, neppe Qvægavl; men deres Hovedbeskjæftigelse, Jagt og Fiskerie, skaffede dem rigelig Næring i de store Skove, der vare fulde af Vildt, og i de fiskerige Fjorde og Indsøer, hvilke sidste den Gang fandtes i langt større Mængde end nu, da mange i Tidernes Løb ere udtørrede. Deres Vaaben og Jagtredskaber vare simple og forfærdigede af Steen, deres Klædninger Dyrehuder og deres Boliger Træe- og Jordhytter, opførte efter Øieblikkets Fornødenhed. Alligevel maa det have været et tappert og kraftigt Folk, siden de seirende Gother afmale Kampen, der endtes med Finnernes Undertrykkelse, med saa stærke Farver og frygtelige Billeder.

Det, der udmærker de gamle Danske, som Nordboerne Almindelighed, fremfor Jordens fleste andre Folk, er **den krigerske Aand**, som besjælede Nationen. Ære og Berømmelse maatte vindes ved blodige Bedrifter paa Havet og paa Landet, hvorimod fredelige Idrætter og rolige Sysler kun nøde ringe Agtelse. „At erhverve ved Sved, hvad der kunde vindes ved Blod, ansaaes for Trælleſind“, saaledes vidner en fremmed Forfatter, der levede i det første Aarhundrede efter Christi Fødsel og nøie kjendte Nordens Sæder. Derfor var Legemsstyrke og Vaabenfærdighed det høieste Gode, Tapperhed den største Dyd og Feighed den lumpneste Last. En saadan Betragtningsmaade af Livet afpræger sig i alle Nordboernes Skikke og Indretninger, i den religiøse Anskuelse, i Statsforfatningen, i Opdragelsen, i den nordiske Qvindes Kjærlighed og i Mændenes Venskabsforbindelser. Jo stærkere de forskjellige

Yttringer af Folkelivet vare, desto tydeligere afspeiler denne Nordboernes eiendommelige Livsanskuelse sig deri; allerstærkest fremtræder den derfor i Religionen og Gudelæren, der skabtes og uddannedes af den samme Aand, som levede og rørte sig i Folket. Nordens Gudelære er ikke en Fortælling af historiske Begivenheder i en Tidsalder, da man ikke havde anden Historie end de af Folkets Forestillinger og Minder sammenvævede og i et digterisk Billedsprog indklædte Sagn, skjøndt det ikke er usandsynligt, at virkelige Begivenheder kunne ligge til Grund for enkelte af disse Sagn; heller ikke kan den betragtes som en Fremstilling af enkelte Viismænds Grublen over Naturens Hemmeligheder og Stjernernes Gang: den var en Frugt af Folkets egen uvilkaarlige Digtning, hvori det nedlagde sine Forestillinger om de guddommelige og menneskelige Ting og afmalede sig selv med sine Lidenskaber, Ønsker og Forhaabninger.

Odin — saaledes fortælle de gamle Sagn — var Verdens Skaber, Guders og Menneskers Herre og Fader. I Tidens første Begyndelse fremkom Kjæmpen **Ymer**, kaldt til Tilværelse ved den livvækkende Solvarmes Indskydelse paa de formløse Masser. Han blev Fader til de onde **Thurser** eller Jætter; men Odin dræbte Ymret og hele hans Yngel druknede i Blodstrømmen paa Een nær, som blev Stamfader til den Guderne fjendske Jætteslægt. Denne blev af Odin fordreven til det yderste Norden, til det kolde **Jotunheim**, som ogsaa var anviist de lumske Dværge til Opholdssted. Af Ymers Krop dannede Odin den ordnede Verden: af Kjødet skabtes Jorden, af Benene Bjergene, af Blodet Havet, af Hjernen Skyerne, af Haaret Træerne og af Øienbrynene **Midgaard** til Bolig for Menneskene, hvis første Par, **Askur** og **Embla**, skabtes af Asketræet. Den Omsorg og Kjærlighed, som Guderne vise for Menneskene, paadrager disse de grumme Jætters Had og Forfølgelse; men **Thor**, Odins

Søn, er deres Beskytter og kaldes derfor „Folkenes Frelser og Midgaards Værge." Ideligen drager han ud mod Thurserne, og kjørende hen over Himmelen paa sin Vogn rammer han dem med sin Tordenkile eller knuser dem med sin tunge Hammer **Mjølnir**. Han er alle Tappres Ven og Beskytter, hvilke derfor henvende sig til ham, naar de stædes i Nød, og han giver dem Styrke til at overvinde deres Fjender. Thor var altid de krigerske Nordboers kjæreste Gud, og, da Troen paa de øvrige Guder efterhaanden begyndte at udslukkes, holdtes han endnu i Ære; hans Bedrifter og Kamp mod Jætterne udgjorde Indholdet af de fleste Gudesagn, og endnu efter Aartusinders Forløb lever Sagnet i enkelte afsides liggende Egne af Norden om Thor med den tunge Hammer. **Odin**, som fra det høie Hlidskjalf med sit Viisdomsøie skuer udover Jorden, er Verdens almindelige Behersker og Styrer af Menneskenes Skjæbne. Han raader for Lykke i Krigen og Slagenes Udfald, hvorfor han kaldes Seirfader og Hærfader; han er ogsaa Ophav til kloge Planer og skjænker sine Yndlinge Viisdom og Veltalenhed i Raadsforsamlingen. Odins Møer, **Valkyrierne**, fare gjennem Luften med de blinkende Spyd for at beskytte Heltene i Farer eller for at mærke dem med Spydodden, naar de skulle vandre til Odin i **Valhalla**. Denne Gudernes Bolig, der er saa rummelig, at 800 Mand kunne gaae jævnsides ind ad hver af dens 540 Porte, har et Tag af blanke Skjolde, Væggen dannes af Spyd og de blinkende Sværd tjene istedenfor Fakler. Udenfor Valhalla ligger en grøn Eng, hvor **Einheriarne**, d. e. de i Valhalla optagne Helte, fortsætte deres forrige Kampleg, idet de hver Morgen drage ud og nedlægge hverandre. Men de Faldne reise sig igjen og vende tilbage til Valhalla, hvor de modtages af Valkyrierne, der række dem Mjødhornet, og hvor et festligt Maaltid er tilberedt af Flesket af Galten Sæhrimner, som hver Dag slagtet paany kommer til Live. Meest velkomne

til Valhalla ere de Helte, som have hærset mange Lande og komme i anseeligt Følge af slagne Fjender. For saadanne Gjæster reise sig alle Valhals Kjæmper, og Valkyrierne ræke dem til Velkomst Viinbægeret, som ellers var forbeholdt Odin. Med Helten fulgte hans i Krigen erhvervede Bytte, som blev lagt paa Baalet eller i Gravhøien med ham; thi „at fare fattig til Odin“ var ikke godt. Medens en saa herlig Lod ventede den modige Kriger, der havde gjort sit Navn berømt ved Manddomsbedrifter, forvistes den Feige, der aldrig havde seet Fjendeblod flyde, naar engang hans daadløse Liv endtes paa Sottesengen, til det blege Helheim i det yderste Norden, hvor den stygge Hela herskede i sit uhyggelige Rige. Hendes Fad hed Sult, hendes Sal Elendighed, Forræderie og Fald hendes Dørtærskel, Svindsot og blegnende Oval hendes Seng. Her fortsatte de Feiges Skygger deres usle, glædeløse Tilværelse, fordømte til evig Uvirksomhed og skjælvende af Skræk, hver Gang en Lyd naaede ned til dem fra Oververdenen.— Odin og Thor ligesom ogsaa den djærve Tyr vare de egentlige Krigsguder og hørte til Aseslammen; mildere vare Vanerne Njord og Frei, som skjænkede deres Tilbedere Rigdom og overflødigt Gods og raadede for fredelige Syssler, for Veir og Vind, Medbør paa Havet, Jagt og Fiskerie og gode Aaringer. Til Vanerne hørte ogsaa Freia, Kjærlighedens milde Gudinde, til hvem de Elskende henvendte sig. — Ved Siden af den krigerske Anskuelse af Livet, der saa kraftigen har tegnet sig i Læren om Guderne og Tilstanden efter Døden, og som meest svarede til den egentlige Grundretning af Nordboernes Characteer, arbeider der sig en anden frem, hvorefter Menneskene ikke deles i Tappre og Feige, men i Gode og Onde, hvorefter den fredelige Dygtighed og rene Sæder ogsaa faae deres Belønning. Denne Betragtningsmaade af Livet, skjøndt ingensinde almindelig, har dog heller ikke ladet sig uden Vidnesbyrd i Historien, der fremstiller enkelte Personer,

i hvilke denne fredeligere og mere sædelige Retning synes at afpræge sig. Dette er især Tilfældet hos det danske Folk, der overhoved synes at have udmærket sig ved en blidere og mildere Characteer end dets nordligere Naboer, hvis strængere Klima ogsaa var mere skikket til at fostre og nære en barskere Tænkemaade. Saaledes berettes det om Leirekongen Skjold, at han ikke mindre udmærkede sig ved sin milde Regjering og sin Omhu for sine Undersaatters Vel end ved Tapperhed og Krigsbedrifter; Fattiges Gjæld betalte han af sit eget Skatkammer, Syge lod han pleie og helbrede paa sin Bekostning og haarde og ubillige Love afløse af mildere. Om Kong Fredfrode i Leire fortælles, at under hans Regjering herskede almindelig Fred i Landet, Jorden bar overflødig Grøde, og Sikkerheden var saa stor, at En ikke dræbte selv sin Broders Banemand, om han mødte ham, men lod Lovene raade. Rolf Krake er ikke mere berømt af sine Heltegjerninger end af den Kjærlighed, han vandt hos Folket for sine blide Sæder og sin Retfærd i at haandhæve Lovene uden Forskjel mod Høie og Lave, saa at selv christne Konger Aarhundreder efter toge ham til Mønster i Udøvelsen af Kongedyder. Endelig nævnes den ædle Hroar som et Billede paa en ægte Borgerkonge. Medens Broderen Helge stormede omkring paa Havet, fældede Fjender og hærjede Lande, sad Hroar rolig hjemme, byggede Byer, sikkrede Landeveiene ved at forfølge Røvere og Stiemænd, beskyttede Kjøbmænd og Haandværkere og fredede om alle borgerlige Syssler. — Disse Exempler ville være tilstrækkelige til at vise, at i det Mindste hos den Deel af Nordboerne, som udgjorde den danske Folkestamme, Hæder ikke ene erhvervedes ved blodige Bedrifter, og tjene til at oplyse den mærkelige Modsætning, som udviklede sig i den religiøse Anskuelse, ifølge hvilken de gamle Kampguder kom til at give Plads for en ny og høiere sædelig Magt. Denne Forandring i den religiøse Betragtningsmaade af Livet antydes, skjøndt

kun i svage Omrids, i de Oldtidssagn, vi have tilbage. Guderne vare vel Jordens og Himmelens Beherskere og stærke og seierrige mod deres Fjender; men de vare ikke udødelige; truende Spaadomme varslede, at Guderne engang skulde dø og Verden forgaae i Ragnarok (Gudernes Tusmørke). Imidlertid vare de sikkre, indtil de selv optoge Fordærvelsens Sæd iblandt sig ved at blande sig med de onde Jætter. Den tvetungede og tvehjærtede Loke, halvt hørende til Thurserne, halvt til Aseslægten, var den, som først bragte Døden ind i Gudernes Midte. Med en Jættekvinde avlede han de fæle Uhyrer, Hela, som Odin nedstødte i Helheim for at bevogte Skyggerne af dem, der døde den uhæderlige Straaedød, den glubende Fenrisulv og Midgaardsormen, der nedstyrtedes i Havet, hvor den omslutter hele Jorden med sine uhyre Bugtninger, bestandigt lurende paa den Time, da Guderne skulle falde. Den lumske Loke vidste at gjøre sig yndet af Guderne, indtil han for sidst stødtes ud af deres Samfund, efter at han havde faaet sit Forræderie fuldført paa Balder. Denne var Odins og Friggas Søn, den blideste, retfærdigste og viseste af alle Aser, i hvis Nærhed intet Ureent taaltes, og hvis Domme vare ubrødelige. Han var alle Asers Yndling, og, saalænge han, den Uskyldige og Rene, levede, var Valhal sikker; men ved Lokes Svig bliver Balder dræbt af sin blinde Broder Hødur. Denne Begivenhed opfylder hele Verden med Skræk og bange Ahnelser. Guderne sende Bud til Hela for at bede hende at give Balder tilbage; men hun svarer, at hun ikke vil slippe ham, medmindre alt Tilværende begræd hans Død. Dette Bud opfyldes baade af Mennesker og Dyr, Stene, Planter og Metaller; ikkun Loke, i Skikkelse af en gammel Troldkvinde, erklærer, at han kun vil begræde Balder med tørre Taarer, og Balder maa blive i Helheim. Nu, da Uskyldigheden og Retfærdigheden havde forladt Aserne, stunder deres Fald til. Fenrisulven løses og Midgaardsormen stiger op

af Havet, og Loke med Thurserne og den brændende Surtur storme løs mod Himmelen. Aserne drage ud fra Valhalla tilligemed Einheriarne, men falde alle i den sidste Kamp. Havet gaaer over sine Bredder, Solen sortner, og Stjernerne forsvinde af Himlen, Ildsluer bryde frem overalt, og hele Verden ødelægges. Men der kommer en ny Jord og en ny Himmel, hvor Retfærdighed hersker, og nu nedstiger han, den Mægtige, hvis Navn den gamle Sandsigerinde, der har berettet os Gudernes Skjæbne, ikke vover at udsige; han dømmer og dyser Trætter, han giver hellige og ubrødelige Love. Jorden stiger atter op af Havet, herlig grøn, Sæden voxer paa de usaaede Marker og al Nød forsvinder. I Gimle paa den guldtækkede Borg, der er skjønnere end Solen, skulle de Retskafnes og Ordholdnes Skarer boe i evig Glæde. Balder og alle Guderne, der ere luttrede i Ildsluerne, vende tilbage og boe hos den Almægtige i Gimle. De Onde derimod, Mordere, Meenedere og Ægtehustruers Forførere, pines evigt i Nastrond, hvor de vade igjennem Ædderstrømmen i en Borg, som er flættet af Ormerygge. I disse Træk male de ærværdige Oldtidssagn os vore Forfædres Forestillinger om det Godes endelige Seir over det Onde og en moralsk Gjengjældelse; men dog var den krigerske Anskuelse af Livet, der tillagde Tapperheden ubetinget Værd uden Hensyn til Menneskets sædelige Forhold, den langt overveiende, og først ved Christendommen, der fandt Tilknytningspunkter i hine ældre Forestillinger, fik Ideen om en sædelig Verdensorden almindelig Gyldighed.

Guderne dyrkedes i den ældste Tid under aaben Himmel i Lunde paa Pladser, der vare omgivne med Stene. Senere opførte man Templer af Træe, blandt hvilke det i Upsala især var berømt, og opstillede her Gudernes Billedstøtter. Gudstjenesten lededes i de mindre Samfund af Familiefaderen og Stammehøvdingen, i de større af Kongen og Drotten, og

hvorvel der gaves Præster, som udførte Offringerne og de gudstjenstlige Forretninger ved de større Templer, er det dog ikke beviisligt, at de udgjorde en egen Kaste, der forplantede en hemmelig fra Folkereligionen forskjellig Lære. Den vigtigste Deel af Gudstjenesten bestod i Offringer, som fandt Sted paa de store Offerfester, af hvilke tre især vare hellige: Julefesten, som helligholdtes ved den længste Vinternats Begyndelse og varede mange Dage, da man takkede Guderne for de i det forløbne Aar modtagne Velgjerninger; Midvinterfesten, hvor man bad om Frugtbarhed og et godt Aar; Foraarsoffret for Lykke i Krigen og de Vikingsfarter, som nu skulde begynde. Julefesten var den gladeste af dem alle og tilbragtes med Lege og muntre Gilder, hvor Ølket og Mjødhornet gik omkring blandt Gjæsterne. Alle, som kunde, mødte til den Tid ved Hovedtemplet, og de Fraværende sendte Gaver derhen; Venner gave hverandre Foræringer, og alle Feider hvilede. Ved Offerfesterne bleve forskjellige Slags Dyr slagtede, som Tyre, Heste, Geder, Faar, Høge og Haner; men fornemmeligen var Julegalten hellig, som under mange høitidelige Skikke indviedes Juleaften, men først offredes paa Midvinterfesten. Naar Dyrene vare slagtede, spaaede Præsterne af Indvoldene og det rindende Blod, som derpaa blev stænket paa Gudebillederne, Templets Vægge og det forsamlede Folk. Kjødet af Offerdyrene blev kogt i Kjedler over en Ild, som var antændt midt i Gudehuset, og blev derpaa anrettet til et Maaltid for Offergjæsterne. Man finder ogsaa, at undertiden Mennesker bleve offrede for at forsone Gudernes Vrede under en stor Krigsfare, Hungersnød og ellers ved overordentlige Anledninger; men disse grusomme Menneskeoffringer, hvortil man tog Krigsfanger, Trælle og Forbrydere, omtales ikke hyppigt og vare heller ikke udbredte til alle Egne. Ved Offerhøitiderne bleve ogsaa Skaaler drukne til Ære for Guderne; først Odins, til Seir for Kongen og Riget, dernæst Njords og Freis for Landefred og et godt Aar, derpaa pleiede man at drikke den tredie Skaal til Ære for Brage, Veltalenhedens og Digtekunstens Gud, og Mange drak ogsaa en Skaal til Minde om deres berømmelige Forfædre.

Skjønt vore nordiske Forfædres jævnligste Beskjæftigelse var Krig og Vikingefarter, skjønt Naturen var barsk og Levemaaden streng, vare de dog ingenlunde blottede for aandelig Cultur, om det end vilde være forgjæves at søge egentlige Videnskaber hos dem. Skjalde- eller Digtekunsten var agtet af Alle, og Færdighed heri skaffede en ligesaa sikker Adkomst til et udødeligt Eftermæle som blodige Bedrifter, hvorfor ogsaa Nationens meest anseete Mænd satte en Ære i at kjende og udøve denne Kunst. Folket lyttede gjærne til Skjalden i Forsamlingerne paa Thinge eller ved Gilderne, og Kongerne modtoge den berømte Skjald med ikke mindre Opmærksomhed end den tappre Kriger; thi kun ved Skjaldens Kunst, hvis Sange gjennem Aarhundreder forplantedes paa Folkets Læber, kunde de vente varig Berømmelse for deres Bedrifter hos de kommende Slægter. Gjenstanden for Skjaldenes Sange vare Fortidens og Samtidens store Gjerninger, og som oftest havde Skjalden selv været Vidne til og deeltaget i de Bedrifter, han besang. Derfor dannede disse Skjaldesange ligesom en fortløbende Historie af Nationen, og, bevarede for Efterverdenen ad den mundtlige Overleverings Vei, udgjøre de det paalideligste Grundlag for Kundskab om Nordens ældste Begivenheder og Forfatning. Men ikke blot den vilde Krigsfærd gav Digteren Stof til Sange; ogsaa Kjærlighed og qvindelig Ynde bleve besungne af Skjaldene, som heller ikke for disse blidere Toner manglede villige Tilhørere blandt vore Forfædre.

I alle de nordiske Lande taltes eet Sprog, som endnu med temmelig liden Forandring har bevaret sig paa Island, der ved sin afsides Beliggenhed var fjærnet fra mange af de Indflydelser, som i de øvrige Egne af Norden virkede til at

omdanne og forandre Oldsproget. Vel gaves der allerede i Oldtiden Smaaforskjelligheder i de forskjellige Egne, ligesom man endnu finder Afvigelser i Udtale og Sprogbrug i de enkelte Provindser af eet Rige, men ingensteds saa betydelige, at de hindrede den Ene i at forstaae den Anden. Ja Forskjellighederne vare endog langt ringere, end man skulde formode i saa vidtudstrakte Lande, da den stadige Samfærsel, som fandt Sted mellem Nordens Folk, og som Havet, der overalt bugtede sig ind mellem Landene, saa meget lettede, udjævnede Afvigelserne og hindrede dem i at blive faste og varige. Hertil kom, at Folkene havde samme Sysler, Levemaade, Sæder, Religion og Statsforfatning, og den Kløft, som Forskjel i Oprindelse, Stand og Dannelse kaster mellem Menneskene, var enten endnu ikke opkommen eller dog høist ubetydelig. I Skjaldenes Sange og paa Thinge, hvor Ordet lød frit og veltalende mellem Mændene, uddannede det nordiske Sprog sig til en høi Grad af Bøielighed, Rigdom og Mangfoldighed i Udtrykket. Det germaniske og nordiske Sprog vare udsprungne af en fælleds Rod og nærbeslægtede, men adskilte sig dog ved flere Eiendommeligheder, der skyldtes en tidlig Adskillelse og derpaa følgende særskilt Udvikling. Det almindelige Navn paa Nordens Sprog var **dansk Tunge**, en Benævnelse, der deels havde sin Grund i den store Anseelse og Overlegenhed, som det danske Folk tidligt erhvervede sig, deels andre tilfældige Omstændigheder. Danmark havde i de sidste Aarhundreder af Hedenskabet flere berømte Konger, som **Harald Hildetan**, **Sigurd Ring** og **Regner Lodbrok**, der herskede over større Dele af Riget og ved deres heldige Tog til Landene omkring Østersøen og Nordsøen gjorde det danske Navn bekjendt og frygtet. Danmark blev ogsaa tidligst samlet til een Stat, hvorfor de enkelte Tog og Erobringer bleve betragtede som et heelt Folks Værk og henførte til dette. Vel blev ogsaa Norge forenet til eet Rige, ikke længe efter at dette

var skeet i Danmark; men der opkom snart indre Splid og Borgerkrige, der fortærede dets Kraft, og hvad Sverrig angaaer, da laae det for afsides og var splittet i for mange Dele til i Oldtiden at kunne spille nogen betydelig Rolle blandt Nordens Folk. Af alle de nordiske Lande havde Danmark den heldigste Beliggenhed mellem Nordsøen og Østersøen, der gjorde det til Middelpunktet for Nordens Samfærsel og samlede Tusinder af Skibe paa dets Farvande, især i Øresund og Belterne, der vare Noglerne til Østersøen. For de fremmede sydlige Folkeslag laae Danmark nærmest, og ad denne Vei blev Syden først bekjendt med Norden, undertiden ved Handel og fredeligt Samqvem, oftere ved fjendtligt Sammenstød. Disse og flere lignende Omstændigheder gjorde, at de Danske betragtedes som Hovedfolk, og at Sproget opkaldtes efter dem. — Vore Forfædre havde en egen Bogstavskrift, de mærkelige **Runer**, hvis Opfindelse taber sig saa aldeles i den graae Oldtid, at man henførte den til Guderne. Ordet **Run** betyder i det gamle Sprog **Hemmelighed**, hvilket deels tyder paa, at deres Brug oprindeligen har været indskrænket til faa Indviede, deels at de have været anvendte til hemmelige Kunster, Troldom og Besværgelser. Der gaves flere Slags Runer, af hvilke nogle vare kunstige og vanskelige, de saakaldte **mørke Runer** eller **Lønstaver**, der ikke kunde læses eller ridses uden af dem, der besade stor Øvelse og Erfaring; andre vare simple og letforstaaelige. Med Runerne, især den første Art, blev dreven megen Overtro. Man meente derved at kunne paaføre Sygdomme eller læge dem, sløve fjendtlige Vaaben, dæmpe Ild, stille Storm eller vække Uveir, aflægge sin egen Skikkelse og iføre sig et eller andet Dyrs, forudsee tilkommende Ting, fremmane Aander af Graven o. s. v. Hyppig var især Brugen af de saakaldte **Elskovsruner**, hvorved man troede at kunne twinge en Anden til Kjærlighed; men var Runemesteren ikke rigtig duelig i sin Kunst, da kunde hans

Besværgelser let paaføre den Person, de anvendtes mod, Sygdom og Død. Man ridsede Runer paa Roret af Skibe, paa Sværdegrebet, paa Neglene, i den hule Haand eller paa Haandledet, som et Slags Amuletter for at sikre sig Lykke eller afværge Ulykke. Men ved Siden af den overtroiske Brug af Runerne benyttede man dem ogsaa som et Middel til skriftlig Meddelelse, og indridsede dem i dette Øiemed paa tynde Trætavler, der bortsendtes ligesom Breve for at give Underretning om vigtige Anliggender. Skulde Sagen holdes hemmelig, benyttede man sig af Lønrunerne, men gjorde dem i dette Tilfælde undertiden saa kunstige, at selve Modtageren ikke kunde tyde dem. Vidtløftige Fortællinger bleve neppe optegnede ved Hjælp af Runer, men vel Stamtavler og Kongerækker og lignende, som ellers vanskeligen kunde bevares i Hukommelsen; ogsaa finder man udtrykkelige Vidnesbyrd om, at hele Digte undertiden ere blevne optegnede paa denne Maade. Vigtigst for Efterverdenen ere Runerne blevne ved den Skik, som Nordboerne havde, at indgrave dem paa Stene for at forevige Mindet om mærkelige Begivenheder eller berømte Afdøde. Af slige **Runestene** findes mange Hundrede rundt omkring i de nordiske Lande, fleest i Sverrig, færre i Danmark og Norge, af hvilke den største Deel er fra en Tid, der er senere end Christendommens Indførelse, men enkelte fra selve Hedenskabets Tid. Et Par af de mærkeligste Mindesmærker af denne Art ere **Jellingestenene** ved Gorms og Thyre Danebods Gravhøie, begge forsynede med Indskrifter, af hvilke den ene er sat af Gorm den Gamle til Minde om hans Kone Thyra, den anden af Harald Blaatand til Erindring om hans Forældre Thyra og Gorm. Ikke mindre mærkværdig er den saakaldte **Runamo** i Blekingen, en heel Klippevæg, hvis vanskelige og halvt udslettede Runer man allerede i det 12te Aarhundrede forgjæves søgte at læse. I den nyeste Tid mener man dog at have udfundet Betydningen af Indskriften, som Harald Hildetan skal have ladet sætte kort før Slaget ved Braavalle, og hvori han bønfalder Guderne om Seir og ønsker Forbandelse over sine Fjender. Runeskriften vedligeholdt sig langt ind i Middelalderen, da Folket nødigt vilde give Slip paa sine gamle Skrifttegn; men tilsidst maatte de vige for den latinske Munkeskrift.

Ligesom den krigerske Stemning, der gaaer igjennem vore Forfædres Religion, var et Foster af den Aand, der rørte sig i Folket, saaledes maatte en Lære, der erklærede personlig Tapperhed for den høieste Dyd og Feighed for den meest vanærende Last, atter mægtigen bidrage til at rodfæste og nære den naturlige Krigslyst. Tørst efter Ære og Haab om Bytte vare de to stærke Følelser, der beseelede Nordboen, og for hvis Tilfredsstillelse han ikke skyede nogen Fare eller Vanskelighed. Tvertimod æggedes hans Mod ved Faren; thi jo større Farer han kunde bestaae, desto større Roes vilde han vinde, og, faldt han bedækket med hæderlige Saar, ventede ham i Valhalla den største Lyksalighed, han kunde gjøre sig noget Begreb om, og paa Jorden levede hans Minde i Skjaldenes Sange. At døe paa Sottesengen var den største Ulykke, der kunde ramme en nordisk Krigshelt; thi det ansaaes for uhæderligt og udelukkede ham fra Deeltagelse i Valhallas Glæder. Det var derfor ikke sjældent, at han, naar han var bleven gammel og forgjæves havde søgt Døden paa Valpladsen, bad En af sine Venner at dræbe sig med Sværdet eller selv gjorde en voldsom Ende paa et Liv, der nu manglede alle Tillokkelser for ham. Saa dybt indgroet i Nordboens Tænkemaade var denne Foragt for Livet, at selv Moderen glemte Omsorgen for Sønnens Liv, naar derved kunde kastes selv den ringeste Skygge paa hans Tapperhed. Saaledes fortælles om en nordisk Høvding, at han raadførte sig med sin Moder, om han ikke skulde trække sig tilbage for en langt

overlegen Fjende. „Havde jeg troet," var Moderens Svar, „at Du skulde leve evigt, da vilde jeg have ladet Dig svøbe i Uld. Vild, at Skjæbnen raader for Livet; det er bedre at døe med Ære end leve med Skam." At fælde Een, angribe Tvende, vige lidt for Tre og uden Skam flygte for Fire, var ellers Vedtægt blandt de nordiske Krigere. En haardfør Levemaade ligefra Barndommen af, sund og simpel Kost udviklede et stærkt og kraftigt Legeme, der satte Nordboen istand til med Lethed at bære Krigslivets Besværligheder og fremkaldte en Bevidsthed om egen Styrke og Dygtighed, der gjorde, at han trodsede alle Farer baade paa Havet og paa Landet. Fødeegnens Grændser vare som oftest for indskrænkede for den nordiske Ynglings Tørst efter Berømmelse og farefulde Æventyr, og han opsøgte derfor i fremmede Lande en større Tumleplads for sine vilde Bedrifter. Den herskende Mening tillod heller ikke nogen ærekjær Mand at sidde arbeidsløs hjemme; vilde han i Hjemmet vinde Agtelse hos Mændene og Kjærlighed hos Qvinden, maatte han have seet sig om i Verden og i Udlandet erhvervet sig Navnkundighed og Rigdomme. Nordens Lande vare desuden fattige og ufrugtbare og tilbøde neppe Beboerne Livets første Fornødenheder, saa at Nødvendighed og Tilbøielighed forenede sig om at udvikle det vilde **Vikingeliv**, der gjorde Nordboerne saa frygtede og berømte. Hvert Foraar droge talrige Skarer ud fra Fædrelandets Kyster, flakkede om paa alle Have, plyndrede Kjøbmænd og hærjede Landene. Skaansel kjendte disse grumme Vikinger sjældent; den Fangne, om Livet sparedes, blev Træl, og Godset betragtedes som ærligt erhvervet Bytte. Dog vare ikke alle Vikinger af eet Slags: Nogle gjorde et Haandværk af Vikingelivet og tilbragte næsten hele deres Tid paa Havet, uden at have noget fast Hjemsted paa Landet, undtagen i det Høieste en lille Borg i Nærheden af Kysten, hvorhen de kunde bringe deres Bytte i Sikkerhed. Om disse

hedder det derfor, „at de aldrig sov under fødet Bjælke eller sad og drak i Arnekrogen." Deres Levemaade og Sæder vare ligesaa vilde som deres Haandværk grumt, hvis man kan troe, hvad Sagnet beretter om Enkelte af dem, at de drak Blod og fortærede Kjødet raat. Men der gaves ogsaa ædlere Vikinger, som, langt fra at forurolige den fredelige Kjøbmand, beskyttede ham og satte en Ære i at forfølge og bekjæmpe hine grumme Søerøvere. Af Kjøbmændene forlangte en saadan Viking kun saa meget, som han behøvede til Underholdning for sig og sit Mandskab, og bød dem derpaa at fare i Fred. Saaledes erklærede Vikingen Hjalmar: „Jeg vil aldrig rane fra Kjøbmand eller Bonde mere end jeg behøver til Mandskabets Føde, og dog lægge fuldt Værd isteden. Jeg vil heller aldrig lade Qvinde plyndre, om hun end er nok saa rig, og tager Nogen af mine Mænd Qvinde med Vold eller fører hende mod hendes Villie til Skibet, da skal han miste sit Liv, enten han er fornem eller ringe." — Vikingerne indskrænkede ikke deres Røverier til de nordiske Farvande, men vovede sig tidligt ud paa fjærnere Have til Europas sydligere Lande, der lokkede dem ved deres Frugtbarhed og Rigdomme, og hvis mere dannede, men ogsaa mindre haardføre Nationer ikkun vare istand til at gjøre svag Modstand mod Nordboernes vilde Tapperhed. England, hvor tidligen borgerlig Orden, Handel og Agerdyrkning havde udviklet sig og udbredt Velstand og Rigdom blandt Indbyggerne, blev først Gjenstand for de Danskes ødelæggende Anfald, medens Skotland og Irland især hjemsøgtes af Nordmændene, som under Navn af **Østmanner** her skiftede egne Riger og siden tillige udbredte deres Herredømme over Nordengland. Men det varede ikke længe, inden **Normannerne** — saaledes kaldte Sydboerne alle de Vikinger, der kom fra de nordlige Farvande, enten de vare Danske, Norske eller Svenske — ogsaa udbredte Skrækken for deres Vaaben over endnu sydligere Lande. Alle Europas sydlige

og vestlige Kystlande, Flandern, Frankrig, Portugal, Spanien, Italien og Grækenland, bleve hærjede og plyndrede af de frygtelige Normanner; ja selv Africas solbrændte Beboere lærte at kjende Nordens vældige Kraft. Engang var næsten hele Frankrig erobret af dem, idet de baade fra Syden, Vesten og Norden paa deres fladbundede Fartøier trængte opad Rigets store Floder og mødtes i Hjærtet af Landet; Paris blev indtaget, plyndret og ødelagt, og Christenhedens Hovedstad, Rom, skyldte kun et Tilfælde, at den undgik en lignende Skjæbne. For afmægtige til at fordrive de fremmede Voldsmænd med Sværdet, søgte hine Egnes Beboere i deres Nød ved Guld og Sølv at kjøbe dem til at drage bort; men dette var kun et Opmuntringsmiddel for de rovgjærrige Normanner til snart at komme igjen. De fremmede Krønikeskrivere fra hiin Tid have efterladt frygtelige Skildringer af de Grusomheder og Rædsler, som Normannerne udøvede paa deres Vikingetog. Langs med Kysterne og Floderne vare de skjønneste og frugtbareste Strækninger forvandlede til øde Ørkener, hvor man i mange Miles Afstand ikke traf et levende Væsen; Børn og Oldinge bleve myrdede med koldt Blod med Sværdet eller kastede levende i Luerne af de brændende Bygninger, Qvinderne bleve mishandlede, og Mændene nedhuggede eller bortførte som Trælle. Men fornemmelig vare Kirker, Klostre og andre hellige Bygninger tilligemed deres Beboere, Nonner, Munke og Præster, Gjenstand for en vild Rasen og kaad Spot og Forhaanelse af de hedenske Normanner, hvis naturlige Grumhed skjærpedes ved Religionshadet. Især i det 9de og 10de Aarhundrede tiltoge Vikingetogene i en saa forbausende Grad, at det syntes som om hele Syden vilde blive et uundgaaeligt Bytte for de umaadelige Skarer af Vikinger, der stormede frem fra Norden, ligesom der var begyndt en ny Folkevandring tilsøes. Grunden til denne Forøgelse var deels den Opløsningstilstand, hvori det frankiske Rige i disse Aar-

hundreder befandt sig formedelst Tvedragten mellem Carl den Stores uduelige Efterfølgere, hvorved det blev let for de dristige Normannerhøvdinger at gjøre store Fremskridt, og, naar først Enkelte havde sat sig fast paa et Sted, lokkedes snart nye Skarer af Eventyrere til i Haab om lignende Held, deels og fornemmeligen en Forandring, som til samme Tid foregik i Norden selv. I disse Aarhundreder bleve nemlig baade i Danmark, Norge og Sverrig de mange Smaariger forenede til een Stat, og tillige begyndte Christendommen at gjøre sine første Fremskridt i disse Lande og fortrænge den ældre Religion. Mange Høvdinger mistede herved deres Besiddelser, og der opkom tillige en Mængde andre Misfornøiede, som hængte med Kjærlighed ved den fædrene Religion og de gamle Sæder og ikke kunde finde sig i den nye Tingenes Orden. De foretrak derfor hellere at opgive deres Fædreland end deres Religion og den tilvante ubundne Frihed, og forøgede ved deres Udvandring de allerede talrige Skarer af Vikinger. Vikingetogene antoge nu tillige en anden Characteer, idet Normannerne ikke længere tragtede blot efter Bytte og Plyndring, men ogsaa søgte at erhverve sig faste Besiddelser, der kunde give dem Erstatning for det Fædreland, de havde mistet. Først da normanniske Stater vare blevne oprettede i Normandiet i Frankrig, i Italien og flere Steder, og da Smaarigernes Forening og Christendommens Indførelse, som vieblikkeligen havde forøget Udvandringerne, lidt efter lidt tilstoppede Kilderne til dem ved at udbrede Roligbed og borgerlig Orden i Norden, satte Bevægelsen sig efterhaanden, og Europa befriedes fra en Svøbe, der i Aarhundreder havde hærjet dets skjønneste Lande.

Af vore Forfædres hele Characteer er det en naturlig Følge, at naar, som hyppigt skete, Tvistigheder opkom imellem dem, disse sjældnere bilagdes ved mindeligt Forlig end ved en Vaabenkamp mellem de Uenige. De betragtede det som hæder-

ligere for Mænd at stride med Sværdet end med Tungen. En saadan Kamp mellem Tvende kaldtes **Tvekamp** eller **Holmgang**, fordi man dertil sædvanligen valgte smaae Øer eller Holme, eller i Mangel heraf Pladser, der vare indhegnede med Stene eller Hesselstokke. Ingen af de Kjæmpende maatte træde udenfor denne Kreds, naar han ikke vilde ansees for overvunden. Den hyppigste Anledning til Tvekamp vare Udladelser, hvorved en Andens Ære krænkedes eller en Skygge kastedes paa hans Mod, en Fornærmelse, som en Nordbo aldrig tilgav, førend han havde seet sin Modstanders Blod flyde; men ogsaa ved Stridigheder, der reiste sig om Arvegods, Eiendomsgrændser og deslige, foretrak man gjærne den hurtige Afgjørelse ved Tvekamp for en langvarig Lovtrætte. Saa almindelig var den Skik at lade Sværdet være sidste Dommer i alle Anliggender, at endog Digterne, der vare skinsyge paa hinanden, efterat have udtømt deres Kunst for at overgaae deres Medbeiler, tilsidst lode Vaabnene skille imellem sig. Fik en Beiler Afslag, var det en sædvanlig Tilflugt at udæske Pigens Fader, der efter Tidens Vedtægt ikke turde undslaae sig for at lade Sværdet afgjøre, hvem hans Datter skulde tilhøre. I hine lovløse Tider vare der ogsaa overmodige Voldsmænd, som droge omkring i Landet, og stolende paa deres Arms Styrke uden anden Anledning afpressede den Svagere Gods og Eiendom, idet de til Tabet føiede den Skam ved Penge at have kjøbt sig fri for en Tvekamp. Denne lovløse Tilstand havde kun Modvirkning ved enkelte ædlere Helte, der søgte en bedre Berømmelse ved at udæske og fælde slige Røvere. Efterat man offentligen havde udæsket hinanden, mødte begge Parter sædvanligen tredie Dag efter, forsynede med deres bedste Vaaben og ledsagede af Venner og Frænder, paa den bestemte Kampplads. Den Udæskede turde lade en Anden møde for sig, skjønt det ikke ansaaes for hæderligt; men den Udfordrende var forpligtet til selv at møde, og usletteelig Skjændsel fulgte den, som udeblev fra et aftalt Kampmøde. Han stempledes med Nidingsnavnet, ansaaes for uværdig til at deeltage i hæderlige Mænds Selskab, aflægge Ed for Retten, og berøvedes overhoved saavel borgerlig Agtelse som borgerlige Rettigheder. En saakaldet **Nidstang** opreistes mod ham, paa hvis Spidse fæstedes et Hestehoved, og Runer indridsedes paa Stangen for at forkynde hans Vanære. Ikke sjældent varede Kampen mere end een Dag, og de Stridende droge da ofte hen og tilbragte Natten fredeligen ved hinandens Side, i høimodig Tillid til hinandens Ærlighed. Gav Kampens endelige Udfald Seirherren hans Modstanders Liv i Hænde, tilbød han undertiden Skaansel; men sædvanligen vilde den Overvundne hellere døe som sin Modstanders Fjende, end leve som hans Ven. Tvekampen ophørte efterhaanden ved Christendommens Indflydelse og Indførelsen af en mere lovbunden Forfatning; men en Levning af den ældre Tids Raahed har lige til vore Dage vedligeholdt sig i de saakaldte Dueller.

Da Krigen af Nordboerne betragtedes som Livets Maal, og Tapperhed og Vaabendygtighed næsten vare de eneste Egenskaber, hvorved Manden kunde vinde Hæder blandt sine Landsmænd og sikkre sine Rettigheder mod Krænkelser af Overmagten, forudsætter dette en Opdragelse, hvorved den krigerske Aand og Stræben efter Navnkundighed ved Vaabendaad tidligen kunde opflammes og næres, og Legemet tillige hærdes og øves i de Færdigheder, der ere uundværlige for en Kriger. Fra sin tidlige Barndom hørte den unge Nordboe ikkun tale om Krig og Feider og Vikingetog, saae den Modige hædres, den Feige foragtes, og lærte saaledes allerede som Dreng at agte Tapperhed og Uforfærdethed for de Dyder, der meest pryde en Mand. Naar Vikingen henimod Vinteren kom hjem fra sine æventyrlige Tog, var det hans største Lyst at fortælle om de fremmede Lande, han havde seet, og de Manddoms-

gjerninger han havde udøvet. Ved Gilder og andre festlige Sammenkomster flokkede Gamle og Unge sig om den berømte Kriger og lyttede med spændt Opmærksomhed paa hans Tale, hvori de Gamle ligesom paa ny oplevede deres Ungdomsliv, og hvorved der i de Unges Sjæle vaktes Begjærlighed efter at udmærke sig ved lignende Stordaad. Ved slige Sammenkomster forherligede ogsaa Skjaldene Nationens store Mænd, og nærede saaledes den krigerske Begeistring hos hele Folket. Drengenes Opdragelse gik næsten ene ud paa saadanne Øvelser, der kunde gjøre dem skikkede til deres tilkommende Bestemmelse, og selv de barnlige Lege sigtede til at uddanne Legemets Hurtighed, Smidighed og Styrke. Drengene søgte at overgaae hverandre i dristige Bovestykker og snilde Foretagender, og, hvo der heri vandt Prisen, erholdt en afgjort Overlegenhed over sine Kammerater. Al stræng Husgjerning og alt Slidarbeide var overladt Trællene, medens de Frie kun beskjæftigede sig med at forfærdige gode Vaaben og øve Legemet i at bruge dem med Lethed og Kraft. **Svømning, Bryden, Løben, Springen** og **Klattren** vare de Legemsøvelser, som vare Gjenstand for de unge Nordboers Kappelyst, og hvori de naaede en næsten utrolig Færdighed. I de egentlige Vaabenøvelser bragte de det saavidt som neppe noget andet Folk: med Pilen at ramme det fjerneste Maal, at bruge Sværdet med Lethed baade til at afbøde Angriberens Hug og hurtigt benytte Øieblikket, naar han gav sig blot, at gribe det fjendtlige Spyd i Flugten og i samme Øieblik sende det tilbage, eller lade det fare under sig ved at springe i Veiret, vare Færdigheder, som ikke turde savnes hos den, der haabede at indlægge sig Berømmelse ved Vaabendaad. Om den navnkundige **Gunnar** paa Island fortælles, „at han kunde svinge Sværdet eller kaste Spydet lige godt med venstre og høire Haand; naar han fægtede, bevægede han Sværdet med en saadan Hurtighed, at det var ligesom man saae tre Klinger

paa eengang i Luften; med sin Pil ramte han Alt, hvad han sigtede paa; i fuld Rustning kunde han springe høiere end han selv var, og han svømmede som en Sælhund.“ — De nordiske Folks djærve, krigerske Aand afspeiler sig ogsaa i den eiendommelige Maade, hvorpaa Venskabet fremtraadte hos dem i de mærkelige Forbindelser, som kaldtes Fostbrødrelag. Naar Ynglinge under en fælleds Opdragelse og et længere Samliv havde lært at kjende og agte hinandens Værd, indgik de, idet de blandede deres Blod sammen, en edelig Pagt at ville dele Held og Uheld i Livet og hævne hinandens Død. Fostbroderens Ret agtedes helligere end de nærmeste Familiebaand, og, hvis Nogen svigtede Forpligtelsen at hævne sin Fostbroders Drab, blev han betragtet som en æreløs Niding, hvis Omgang alle hæderlige Mænd skyede. Ikke altid vare slige Venskabsforbund en Frugt af foregaaende lang Omgjængelse og fortroligt Bekjendtskab; en blodig Kamp dannede tidt Begyndelsen til trofast Venskab mellem Mænd, som tilforn vare fremmede for hinanden. Naar to Vikinger længe havde kjæmpet, uden at Seiren vilde erklære sig for Nogen af dem, bleve de ofte opfyldte af Beundring for gjensidig Tapperhed og rakte hinanden Haanden til Venskab i Liv og Død. Undertiden udvidedes Forpligtelsen til at hævne hinandens Død dertil, at de svore, at den Ene ikke vilde overleve den Anden, for at de kunde dele Valhals Glæder, ligesom de havde deelt Kampens Farer og Møie, og Oldtidens Historie giver mange Exempler paa Nordboernes Trofasthed i at opfylde et saadant Løfte. Saaledes fortælles, at, da den gamle berømte Islænder **Ingemund** var død, sagde hans Ven **Eyvind Sørkver** til sin Søn: „Gaae hen og fortæl min Ven Gaut, hvad du har seet mig gjøre.“ Derpaa styrtede han sig i sit Sværd og døde. Da Gaut fik Bud herom, udraabte han: „Nu er det ikke længere tilladt for Ingemunds Venner at friste Livet; jeg følger Eyvinds Venneraad,“ hvorpaa han

greb et Sværd og gjennemborede sig. Ligesaa trofast som Nordboen elskede sin Ven, ligesaa bittert og uforsonligt hadede han sin Fjende. Naar først en Tvist var opkommen mellem to Familier, enotes den sjældent, førend den ene havde udrydet den anden. Ethvert Mord maatte nemlig hævnes med et nyt; thi at lade en Slægtnings Drab gaae uhævnet hen ansaaes for den største Vanære, og selv om Drabsmanden tilbød Bøder, holdtes det ikke for hæderligt at tage derimod, naar den Myrdede var en Fader, Broder eller anden nær Frænde.

Denne uundgaaelige Forpligtelse til Blodhævn medførte idelige Overfald og Indebrændelser, ved hvilke ikke engang Barnet i Vuggen skaanedes; „thi ofte," siger en gammel nordisk Sang, „lurer Ulven i det spæde Barn." Denne Foragt for Menneskeliv, enten det gjaldt at lade sit eget eller at berøve Andre deres, fremtræder i sin værste Skikkelse ved de grusomme **Børneudsættelser**. Stor Armod kunde undertiden bevæge en haard Fader, til at udsætte Barnet paa aaben Mark, overladende det til Tilfældet, om det vilde blive optaget af en medlidende Forbigaaende, eller, hvad rimeligere var, omkomme af Mangel. Stundom gave ogsaa Legemslyder hos Barnet, ildevarslende Spaadomme om dets Fremtid, eller, naar Manden bar Nag til sin Kone og hendes Slægtninge, Lyst til at tage en grusom Hævn over disse, Anledning til en saa unaturlig Handlemaade. Dog blev en saadan Barneudsættelse, der desuden ikke forekommer hyppig og var indskrænket til de ødeste og ufrugtbareste Egne af Norden, altid betragtet som noget Afskyeligt, naar den ikke var foranlediget ved den haardeste Nødvendighed, og, naar Faderen havde erkjendt Barnet ved at give det Navn, hvilket skete under Overøsning med Vand, regnedes det for Mord.

Den Behandling, som **Qvindekjønnet** nyder hos et Folk, afgiver stedse et vigtigt Vidnesbyrd om dets aandelige

Tilstand; thi jo friere og ædlere Folket er, desto værdigere behandles ogsaa Qvinden. Hos de høihjærtede og frisindede Nordboer var naturligviis Qvindens Stilling meget god. Skjønhed, Dyd og Forstand agtedes ikke mindre hos Qvinderne end Mod og Tapperhed hos Mændene. Døttrene opdroges i Forældrenes Huus under sømmelig Frihed i de Sysler, som udgjorde Gjenstanden for deres tilkommende Virksomhed som Huusmødre, at sye, spinde, væve og besørge de indre huuslige Forretninger; de deeltoge i Gilder og andre selskabelige Sammenkomster, underholdt sig med de Fremmede og rakte Mjødhornet omkring til Gjæsterne. De nordiske Qvinder udmærkede sig ved en fast og mandig Characteer, ved Snildhed i Farer og Troskab mod Ægtefællen, og disse Egenskaber forhøiedes ikke sjældent ved legemlig Skjønhed og Ynde. For qvindelig Ynde havde Nordboerne en levende Følelse, der iblandt Andet yttrede sig deri, at berømte Skjønheder fik egne Navne, som **Natsol**, Dalens Sol, og bleve besungne af Nationens Digtere. Sædelighed stod i høi Anseelse hos Nordboerne, og et Brud paa Kydskheden var en ligesaa sjælden som utilgivelig Forbrydelse, hvorfor ogsaa Oldtidens fremmede Forfattere, der have skrevet om de nordiske Lande, fremhæve Nordens rene, kydske Sæder, i Modsætning til Sydens Fordærvelse. Uagtet Faderen ifølge Lov og Vedtægt raadte for sin Datters Haand, blev Pigen dog sjældent bortgiftet, uden at hendes Mening først var hørt, og hendes Samtykke givet. Qvinden deelte Nationens almindelige Høiagtelse for krigerisk Dygtighed, og derfor maatte Beileren, hvis han vilde have nogen Udsigt til et heldigt Udfald af sit Frierie, altid have forsøgt sig i Vaabenkamp og erhvervet sig et agtet Navn blandt sine Landsmænd. Ordet, hvormed Forlovelse betegnes i det gamle Sprog, er **Brudkjøb**, som dog ikke er at forstaae saaledes, at Faderen solgte sin Datter, og Manden kjøbte sin Hustru; men en vis Sum (Mund) blev given Faderen til Datterens Udstyr,

hvilken atter fulgte med hende, foruden den øvrige Medgift, naar hun forlod det faderlige Huus. Billedet paa den huusmoderlige Virksomhed og Værdighed var Nøgleknippet, som Manden overrakte sin Hustru, naar han havde ført hende hjem i sin Bolig, hvis hele indre Bestyrelse hun nu overtog. Manden tog ofte sin Tilflugt til sin Kone for at søge Raad i de vanskeligste Anliggender, og de gamle Sagaer frembyde mange Exempler paa, at Hustruen ved sit Mod, sin Aandsnærværelse og Snildhed har reddet sin Mand ud af de farligste Stillinger. I den ældste Tid tillagde man Qvinderne endog noget Guddommeligt, hvorfor Gudstjenesten ved mange Templer besørgedes af Præstinder, som talte i Guddommens Navn og forudsagde det Tilkommende. Især vare de nordiske Fruentimmer bekjendte for deres Færdighed i at tyde Drømme, paa hvilke Nordboerne lagde en saa stor Vægt, at de ofte lode sig bestemme af dem ved deres Livs meest afgjørende Handlinger. En anden Færdighed, der i Oldtiden næsten udelukkende udøvedes af Qvinderne, og ved hvilken ogsaa undertiden overnaturlige Midler kom til Anvendelse, var Lægekunsten. Skjøndt disse Læger vel ikke besade nogen stor Indsigt i Sygdommenes Natur, lykkedes det dem dog ofte ved Hjælp af visse Urter og Huusraad, hvis Kraft Erfaringen havde godtgjort, at helbrede farlige Saar og andre meest udvortes Onder, idet en omhyggelig Pleie for en Deel erstattede, hvad Lægen manglede i Dueligbed, og den Syges Helbredelse lettedes ved en kraftig og ufordærvet Natur. Uagtet Fleerkonerie ikke var forbudet ved Lovene, var det dog meget sjældent, naar man undtager, at Konger og Høvdinger af politiske Grunde undertiden benyttede sig af denne Frihed. Derimod var det temmelig almindeligt at have Friller, og, skjøndt denne Skik var hjemlet ved Tidens Sæder, gav den dog let Anledning til huuslige Stridigheder, der endtes med Skilsmisse, hvoraf atter udviklede sig blodige Familiefeider

mellem Manden og hans fornærmede Hustrus Slægtninge. Hyppigt bevægedes ogsaa Hustruen til at søge Skilsmisse fra sin Mand, naar hun hos ham mærkede Tegn til Feighed og en lav Tænkemaade, Noget, der var ufordrageligt for den høihjærtede nordiske Qvinde. Langt oftere møde vi imidlertid i de gamle Fortællinger Exempler paa inderlig Hengivenhed, Trofasthed og Opoffrelse hos Hustruen for sin Mand. Et af de skjønneste Billeder paa en nordisk Huusmoder og et Mønster paa ægteskabelig Hengivenhed er Bergthora, den værdige Njals Hustru. Hun havde født sin Mand mange Børn og opdraget dem vel, saa at de agtedes over hele Landet for deres gjæve Tænkemaade; i mange Aar havde hun bestyret Njals Huus til hans Tilfredshed og ofte kommet ham til Hjælp med gavnlige Raad. I en høi Alderdom overgik der Njal den Ulykke, at hans Gaard blev omringet og stukken i Brand af Mordbrændere. Disse opfordrede Bergthora og de øvrige Qvinder til at gaae ud af det brændende Huus; men hun svarede: „Ung blev jeg given til Njal; den Gang lovede jeg ham, at een Skjæbne skulde følge os begge.“ Efterat hun derpaa havde redet et Leie, lagde hun sig ned tilligemed sin Mand, og Begge bleve begravede under Ruinerne af det sammenstyrtede Huus. Saaledes holdt hun sit Ungdomsløfte.

Gjæstfrihed var en Dyd, der agtedes høit hos Nordboerne, som hos ethvert ufordærvet Folk. Den trætte Vandrer modtoges overalt med forekommende Venlighed; Huusmoderen tilberedte ham strax et Maaltid og sørgede for hans Natteleie, medens Mændene i Huset underholdt sig med ham om hans Hændelser og hans Reises Maal. Naar han forlod Huset, undlode dets Beboere sjældent at ledsage ham et Stykke paa Veien, eller, hvis han var udsat for fjendtlige Efterstræbelser, lige til han kom til sit Hjem. Selv imod den bittreste Uven turde Gjæstfrihedens Ret ikke krænkes; Nordboen agtede

sin Gjæsts Person for hellig, selv om han havde dræbt hans egen Søn, og dette var et af de faa Tilfælde, hvor Blodhævn ansaaes for utilladelig. — Et skjønt Træk i vore Forfædres Character er den Ærbødighed, de bare for Fædrenes Minde. De opkastede store Gravhøie over den Afdøde, hans Navn og Bedrifter indgroves i Steen, og Skjaldene forherligede hans Minde i Sange, hvoraf mange have bevaret sig lige til vore Dage. Ved de store Offerfeste bleve der ikke blot drukne Skaaler til Ære for Guderne, men der tømtes ogsaa et Bæger til Fædrenes Ihukommelse, hvilket kaldtes Minni. Sønnen ansaae det ikke for sømmeligt at indtage sin Faders Høisæde, førend han havde holdt det høitidelige Gravøl, hvortil den Afdødes Slægt og Venner bleve indbudne. Her vare den bortgangne Faders Dyder og Bedrifter Gjenstand for Sønnens og de tilstædeværende Gjæsters Tale, og Løfter gjordes om at ligne og hædre ham ved store Gjerninger. Men især paalaae det Sønnen, idet han tømte Bægret til sin Faders Minde, høitidelig at love at udføre en eller anden dristig Daad for derved ligesom at hjemle sin Ret til at træde i sin Faders Sted som Familiens Hoved. Først naar dette var skeet, satte han sig paa den Hædersplads i Hallen, der før havde tilkommet Faderen.

Fortræffeligt oplyses vore Forfædres Sæder og hele Tænkemaade af det ældgamle nordiske Digt Havamaal, hvori det blandt Andet hedder: „Taus og betænksom og djærv til Kamp bør en Høvdings Søn at være; glad og gavmild mod hver en Mand til Dødens Time. Uklog Mand troer at kunne leve evigt, hvis han flyer Kampen; Alderdommen under ham ingen Fred, men Spydet kan give ham den. Ingen Mand bør vige en Fodbred fra sine Vaaben; thi uvist er det at vide, om ikke Sværd kan behøves, naar han kommer paa Veien. Kun den, som færdes vidt og prøver Meget, veed, hvilket Sind den Fornuftige bør bevare. Aarle skal den opstaae, som vil have en Andens

Gods; sjældent faaer liggende Ulv Føde eller sovende Mand Seir. Formue døer, Frænder døe, selv døer man ligerviis; men aldrig døer herligt Navn for den, som har erhvervet sig det. Formue døer, Frænder døe, selv døer man ligerviis; men Eet veed jeg, som aldrig døer, Dommen over hver en Død. — Fulde Forraadshuse saae jeg hos Rigsmandens Sønner, nu gaae de ved Tiggerstaven; saadan er Rigdom, som Øiets Blink; den er den ustadigste af Venner. Eget Boe er bedst, skjøndt det er lidet; Enhver er Herre hjemme. Eier man end kun tvende Geder og en straatakt Hytte, er det dog bedre end at trygle. Blodigt vorder den Mands Hjærte, som maa bede om Mad til hvert Maaltid. Bedre Byrde bærer man ei paa Veien end megen Forstand; bedre end Rigdom tykkes den paa ukjendt Sted; den er den Betrængtes Værn. Uklog Mand vaager hele Nætter og grubler over Alt; da er han mødig, naar Morgenen kommer, og Sorgen den samme. Hver Mand bør være viis til Maade; ei bør man vide sin Skjæbne forud, da har man sorgfriest Sind. — Har du en Ven, som du troer vel, da skal du blande dit Sind med hans, verle Gaver med ham og besøge ham tidt; thi med Krat bevores Veien, og Græs groer paa Stien, som Ingen betræder. Lange Omveie lede til en utro Ven, skjøndt han boer nærved; men til en trofast Ven føre Gjenveie, om han og boer langt borte. Sorg fortærer din Sjæl, hvis du ei kan sige En dit Hjærtes Hu; kjender du din Vens Sorg, da gjør den til din egen; men giv ei dine Fjender Fred. Kjærlighed blusser klarere end Flammer fem Dage blandt falske Venner; men den slukkes, naar den sjette kommer, og alt Venskab er ude. Uklog Mand troer, at alle Sødtalende ere hans Venner; det erfarer han, naar han kommer til Thinge, at Faa fremme hans Sag. — Overfuus ei Gjæsten eller jag ham paa Døren; gjør vel mod de Trængende, deres Bønner ville bringe dig Lykke. Glæd dig aldrig over det Onde; men lad

kun godt siges om dig. Ad graahærdet Taler skal du aldrig lee; tidt er det godt, hvad Gamle sige, og kloge Ord komme ofte fra den rynkede Olding. Dyder og Laster bære Menneskenes Børn blandede i deres Bryst; ingen Mand er saa god, at ei Lyde ham følger, eller saa ond, at han duer til Intet." — Ingen vil kunne nægte, at vore Forfædre vare et aandskraftigt og dygtigt Folk, med sunde og stærke Følelser og et aabent uhildet Blik paa Livet. Deres ligefremme djærve Characteer hadede alt Lavt og Usselt; dyb Ærefølelse, Trofasthed, Ordholdenhed, Høimodighed ere Dyder, som vi jævnligen støde paa i de gamle Fortællinger, blandede med Feil, som opbrusende Vrede, Hævngjærrighed og Grusomhed mod Fjender, der let udvikle sig hos en Nation, der lever under idelige Krige og Feider, og hvis Lidenskaber have et vidt Spillerum under en næsten ubunden Frihed. Fremmede for Videnskaber og Kunster, manglede de dog ikke den egentligt menneskelige Dannelse, en aaben Sands for det Gode og Skjønne og et modtageligt Sind for det Store og Udmærkede i Menneskelivet. Fædrelandskjærlighed og en levende Deeltagelse for Landets almindelige Anliggender næredes ved Folkeforsamlingerne, hvor Enhver, som havde Evne dertil, frit udtalte sig om, hvad der kunde være til Gavn for Folket og Staten. Landets Klima var hverken saa strængt, at det kuede Menneskenaturen og lagde uovervindelige Vanskeligheder i Veien for Kultur, eller saa mildt og yppigt, at Mennesket derved sløvedes og afholdtes fra Anstrængelse og Selvvirksomhed. Den heldige Beliggenhed, Landet havde, rundt omkring omflydt af Have, lettede Samqvemmet med fremmede Folkefærd; i Landet selv frembøde de mange Fjorde og Søer et let Forbindelsesmiddel, og om Vinteren skaffede Sneen og Isen bequemme Landeveie. De mange Smaastater, der dannede sig af de forskjellige Stammer i Folket, vedligeholdt et Nøre og en Bevægelse i hele Nationen ved de snart fjendtlige,

snart fredelige Forhold, hvori de kom til hverandre, der virkede særdeles fremmende paa Kulturens Udvikling. Hertil kom, at Nationens Hovedbeskjæftigelse var Søefart, der meer end nogen anden er skikket til at uddanne baade Menneskets aandelige og legemlige Kræfter under den idelige Kamp med et farligt og voldsomt Element. I høi Grad maatte vore Forfædres Selvfølelse hæves ved Bevidstheden om fuldkommen Uafhængighed af fremmed Magt og fremmed Indflydelse. Ingen udenlandsk Nation havde nogensinde undertvunget Nordens Beboere, medens de selv derimod ofte havde baaret deres seirrige Sværd til fjærne Lande. Religion, Sprog, Sæder og Statsforfatning, Intet skyldtes Fremmede, men var udsprunget og udviklet i Folket selv. Under saa gunstige Forhold udviklede vore Forfædre sig til den Høihed i Characteren og den djærve, frie Tænkemaade, som Efterkommerne beundre.

I den ældste Tid, da Kulturen endnu stod paa sit laveste Trin, levede Nordens Indvaanere adspredte og enkelte, uden faste Bopæle og uden ordentlige Retssamfund. Det kunde imidlertid ikke vare længe, inden man blev opmærksom paa de Fordele, som flyde af flere Menneskers Forening til gjensidig Hjælp og Forsvar, og snart dannede der sig smaae Samfund, hvis Omfang bestemtes ved de naturlige Grændser, som Havet, Bjerge, Floder, store Skove eller øde Heder dannede, og hvis Medlemmer for største Delen vare forbundne ved Slægtskabsbaand, saaledes at Familiefaderen gik over til at blive **Stamhøvding**. I en krigersk Tidsalder, hvor fjendtlige Berøringer med Naboerne jævnligen maatte finde Sted, knyttede den fælleds Fare Samfundets enkelte Medlemmer end nøiere til hverandre; en Anfører valgtes, sædvanligen Familiehovedet, eller en Anden, som havde vidst at skaffe sig Navn for Mod og Vaabendygtighed, og den i Krigen erhvervede Anseelse sikrede Høvdingens Myndighed i Freden til borgerlig Ordens

og Sikkerheds Opretholdelse. Efterhaanden opkom der Love og Vedtægter, hvis Overholdelse var vigtig for hver Enkelt, og mange Slags private Forhold uddannede sig i Tidens Løb, der gave Samfundet indre Fasthed og Enhed. Et vigtigt Middel til at danne og sammenholde slige mindre Samfund var ogsaa Religionen; thi, skjøndt der over hele Norden herskede samme religiøse Grundanskuelse og Guderne omtrent dyrkedes paa samme Maade, havde dog hver Stamme sine egne hellige Steder, hvor man kom sammen for at offre til den Gud, som især ansaaes for Stammens Beskytter. En af de ældste Inddelinger vi forefinde i Danmark, Inddelingen i Herreder, der efter Navnet at domme oprindeligt betegnede Foreninger af 100 Familier, og den ligeledes gamle Inddeling i Sysler, der indbefattede flere Herreder under sig, synes at tyde paa slige Stammeforeninger, der bestode uafhængigt ved Siden af hverandre og under egne Høvdinger deeltoge i Landets Forsvar, naar en almindelig Fare kaldte det hele Folk under Vaaben, men iøvrigt ofte feidede indbyrdes. Ved Giftermaal og endnu oftere ved Krige forenedes flere Stammer, og der opkom paa denne Maade en Mængde smaae Stater i Skaane, paa Sjælland og omliggende Øer, i Nørre- og Sønderjylland, hvis Grændser snart udvidedes, snart indskrænkedes, altsom Kongerne og Folket havde Evne og Lykke til. De undertvungne Lande bleve bestyrede ved Jarler eller Statholdere, der svarede Overkongen Skat og Krigstjeneste. Disse Smaariger, blandt hvilke især Sjælland med Kongesædet Leire fremragede ved sin berømte Kongeslægt, Skjoldungestammen, bleve endeligen i den anden Halvdeel af det 9de Aarhundrede af Gorm den Gamle samlede til een Stat.

Nationen deelte sig i Oldtiden i to store Klasser, Frie og Trælle, og, da de Sidste ingen borgerlige Rettigheder havde, gaves der egentligen kun een Stand, Bondestanden. Med Ordet Bonde maa man imidlertid ikke forbinde det nuværende Begreb af Landmand og Agerdyrker. Bonde (Boende) betegnede i Oldtiden enhver fri Eiendomsbesidder, som havde fast Bopæl, og indbefattede under eet Navn saavel Agerdyrkeren som Kjøbmanden og Haandværkeren. Bondenavnet var det hæderligste, som Oldtiden kjendte for at betegne en fribaaren Mand og Borger, og Bøndernes Indflydelse paa Afgjørelsen af Statens vigtigste Anliggender var ligesaa stor som deres Stand var hæderlig: de valgte Kongen paa Thinge, gave Love, sade i Retten som Dommere og afgjorde Spørgsmaal om Krig og Fred. Kongen turde Intet foretage sig af Vigtighed uden først at have hørt Bøndernes Mening, og han maatte følge deres Raad, naar han ikke vilde udsætte sig for at miste sin Throne. Til saa store Rettigheder svarede kun faae Forpligtelser; Skatter kjendte man i hine Tider ikke, og, skulde i et enkelt Tilfælde en eller anden Byrde paalægges, behøvedes dertil nødvendigviis Bøndernes Samtykke. Derimod paalaae det enhver vaabendygtig Mand at møde til Fædrelandets Forsvar, naar det blev overfaldet af Fjender, en Pligt, som den krigerske Norbo gjærne opfyldte. Enhver maatte i slige Tilfælde sørge for sin egen Udrustning og Underholdning, og dette tilligemed Forpligtelsen at modtage og beværte Kongen, naar han drog omkring i Riget paa Gjæsterie, som det kaldtes, vare de eneste Byrder, der paahvilede Bonden til det Offentlige. Naar Bonden ikke var i Leding eller paa Vikingetog, levede han paa sin Gaard i den fuldkomneste Uafhængighed. Han betragtedes som Familiens Hoved, dømte som Voldgiftsmand i de Stridigheder, der kunde reise sig mellem dens Medlemmer, og ledede de fælleds Anliggender. Adel i den nuværende Betydning af dette Ord, som en Stand med særegne Rettigheder, der arveligen forplantes fra Fader til Søn, kjendte Oldtiden ikke. Vel nævnes Jarler og Høvdinger og Kongsmænd som fornemmere og mere anseete end Bønderne, men uden at der til denne fornemme Rang knyt-

tede sig særegne Forrettigheder. Paa en berømmelig Herkomst lagde vore Forfædre stor Vægt, og tidligen omtales ætstore Mænd som agtede for deres fornemme Byrd; men heraf lader sig ikke slutte, at Fødslen hjemlede dem Rettigheder fremfor andre fribaarne Mænd. Den Gang, som til alle Tider, var et hædret Navn en skjøn Arv, der skaffede Sønnen betydelige Fordele, naar han forstod at hævde det, hvis ikke, da havde han Intet forud for den, som var født af en uberømt Slægt. Denne Forskjel i Rang, ikke i Rettigheder, udviklede sig naturligen af Forholdene. Rigdom og Dygtighed skaffede Anseelse og Indflydelse; den rige Mand var istand til at forsyne sine Sønner med kostbarere Vaaben og give dem en bedre Opdragelse, hvorved de bleve mere skikkede til at forestaae høie Embeder ved Kongens Hof. Kongerne valgte ogsaa helst deres nærmeste Tjenere af saadanne Slægter, hvis Hengivenhed for Kongehuset havde været prøvet i en lang Række af Aar. Skjøndt det herved undertiden kunde faae Udseende af, at Embederne arveligen tilhørte visse Familier, stod dog Adgangen til de høieste Poster ved Hoffet og i Hæren aaben for enhver fri Mand; men stundom foretrak Bonden det utvungne Liv paa sin Gaard for den mere afhængige Stilling ved Kongens Hof. Saaledes svarede en Bondesøn, da Harald Haarfager i Norge opfordrede ham at komme til sit Hof med Løfte om en høi Hæderstittel, „at han hellere vilde forblive Bonde og dog ansee sig for lige saa god som den, der havde det fornemste Æresnavn ved Hoffet."

I det krigerske Norden maatte den første Fordring til en Konge være Hærførerdygtighed; thi at anføre Folket i Krigen var Kongens fornemste Pligt og Forretning. Naar Fjender angrebe Landet, opbød han Folket, og da maatte hver Mand møde rustet til Forsvar under Straf af Fredløshed og Nidingsnavn. Opbuddet skete ved en Budstikke eller Hærpil, der sendtes fra Gaard til Gaard og bestod af en Green, der var dannet

som en Bue, med en Snor paa den ene Ende og brændt paa den anden, og antydede saaledes paa en billedlig Maade baade det fjendtlige Indfald og tillige den Skjæbne, der ventede Enhver, som unddrog sig for Pligten at forsvare Fædrelandet, nemlig at al hans Eiendom vilde blive ødelagt ved Ild. Var der Fred i Hjemmet, søgte man Fjender i Udlandet ved aarlige Vikingetog, hvilket kaldtes at fare i Leding. Hvert Foraar blev en Deel af det vaabendygtige Mandskab opbudt til et saadant Ledingstog, der gik ud paa at plyndre og hærje Nabolandene og først endtes ved Vinterens Nærmelse, da Hæren vendte hjem for at dele det vundne Bytte. Baade Folket og Høvdingerne erholdt en Deel heraf; men det Meste tilfaldt Kongen, af hvis Indkomster dette aarlige Krigsbytte udgjorde en vigtig Deel. Naar Toget var endt, opløstes Ledingshæren, og Enhver vendte hjem til Sit; men Kongerne havde altid en lille Skare af faste Krigere, som kaldtes Hird, og vare udvalgte af Landets fornemste og tappreste Mænd. Af disse Hirdmænd, der underholdtes paa Kongens Bekostning og vare hans tvorne Mænd, valgtes sædvanligen Høvdinger til at anføre Dele af Hæren, Jarler til at bestyre undertvungne Provindser, og andre vigtige kongelige Befalingsmænd. Kongens Anseelse og Myndighed beroede for en stor Deel paa hans Tapperhed og Lykke i Krigen og det Held, hvormed han i det Hele førte Regjeringen; thi Folket ansaae det for en Skjændsel at have en feig Konge til Anfører, og Uheld som Hungersnød og Dyrtid var man tilbøielig til at betragte som en Virkning af Gudernes Vrede mod Kongen. Under saadanne Omstændigheder hændte det sig derfor ikke sjældent, at Kongen blev affat og undertiden berøvet Livet. Medens den lovgivende Magt udelukkende tilhørte Folket, og den dømmende var deelt mellem Folket og Kongen, tilkom det derimod denne at vaage over Lovens Udøvelse og opretholde den indvortes Sikkerhed mod Voldsmænd

og Rovere. Kongerne forestode tillige Gudstjenesten og betragtedes som Ypperstepræster, en Værdighed, der maatte bidrage meget til at styrke den kongelige Myndighed, der i andre Henseender var saa vaklende og indskrænket. Som Gudstjenestens Forstandere hævede Kongerne en **Tempelskat**, og som Hævdere af Lov og Ret erholdt de en Deel af **Bøderne**, der faldt ved Retten. Disse twende Indtægter tilligemed den store Andeel i Krigsbyttet, som tilfaldt Kongerne, udgjorde en ikke ubetydelig Deel af deres Indkomster; men vigtigere vare de store **Jordeiendomme**, som rundt omkring i Riget vare udlagte til Underhold for Kongen og hans Hoffolk. Paa disse Eiendomme fandtes Kongsgaarde, hvor Kongen paa sine Omreiser i Riget sædvanligen tog ind, og som bestyredes ved Forvaltere (Brydier) eller undertiden overlodes som et Slags Lehn til de kongelige Krigsmænd. Kongen tilegnede sig ogsaa efter den i Oldtiden og Middelalderen gjældende Grundsætning, at Alt, hvad der ingen Eier havde, tilhørte Kongen, alle Strømme, Vande og Søer med hvad deri fandtes, alle Skove, Almindinger og udyrkede Strækninger. Dog var det Bønderne uformeent at fiske i Vandene, fælde Tømmer i Skovene, lade Svin opfede eller Qvæg græsse paa disse Steder; men, naar senere ved stigende Folkemængde og udvidet Agerbrug disse Strækninger ryddedes og optoges til Dyrkning, maatte de kjøbes af Kongen eller Afgift svares deraf. Efter samme Grundsætning havde Kongen ogsaa Ret til herreløst Gods, der fandtes i Jorden (**Danefe**), Arv efter fremmed Mand, der ingen Arvinger havde i Landet (**Daneary**), Vrag, som drev ind paa Kysten o. s. v. — Naar Thronen ved Kongens Død var bleven ledig, traadte Folket sammen paa Thinge for at vælge en ny Herfker. I Almindelighed valgtes den, som var den Afdøde nærmest beslægtet i den mandlige Linie; thi om Qvinder, der desuden ingen Arveret havde, kunde der i den krigerske Oldtid ikke være Tale. Skjøndt

Folket ikke bandt sig strængt til Arvefølgen og undertiden foretrak en fjærnere Beslægtet for en nærmere, naar hiin gav Haab om en bedre Regjering, afveg man dog sjældent fra den vanlige Arvegangsorden, for ikke at foranledige indre Tvistigheder. Dog var den blotte Arveret i og for sig aldrig tilstrækkelig til Kongemagtens Erhvervelse; først naar Kongen var valgt og kaaret af alle Landets frie Mænd, ansaaes han for Rigets lovlige Beherfker.

Folket udøvede sine Rettigheder i Forsamlinger, der holdtes under aaben Himmel paa en Plads, der var indhegnet med en Række Stene eller omgivet med de hellige Asketræer og kaldtes **Thing**, hvilket Ord ogsaa bruges om selve Forsamlingen. Inderst i Kredsen sad Kongen paa et ophøiet Sæde, i Nærheden af ham de ældste og meest anseete Høvdinger, og rundt omkring stod Folket, iført sine skjønneste Vaaben og bedste Klæder. Ingen fri Mand var udelukket fra Thingforhandlingerne; men Enhver kunde der møde og gjøre sin Stemme gjældende. Da Alle mødte bevæbnede, og saaledes blodige Stridigheder let kunde opkomme, var Thinget erklæret for helligt, og hvo der brød Thingfreden, gjorde sig skyldig i den største Forbrydelse, der medførte Dødsstraf eller Fredløshed. Statsforfatning og Religion stode i Oldtiden i nøie Forbindelse og understøttede hinanden gjensidigen. Derfor vare Thingstederne tillige Offersteder, hvor Kongen og Folket under Bønner og Offringer til Guderne forberedte sig til de vigtige Raadslagninger, som skulde begynde. Da der altid forsamledes en stor Mængde Mennesker paa Thingene, gaves derved Anledning til Handel og Omsætning af Varer, hvilket lokkede Kjøbmændene derhen, som opsloge deres Boder i Nærheden af Thingstedet ligesom paa et Marked. I Tidens Løb forvandledes derved Thingstedet undertiden til en Handelsplads, og dette er Oprindelsen til flere af de ældre danske Kjøbstæder. Paa Thingene afgjordes ogsaa private Sager af nogen Vigtighed, som Eiendomsover-

dragelser, Arvestifter, Overeenskomster om Ægteskaber o. s. v., fordi Handlingen ved at foretages i en offentlig Forsamling i mange Vidners Nærværelse fik større Gyldighed. Men dog var det fornemmeligen Statsanliggender, som vare Gjenstand for Forhandlingerne paa Thinge, der dannede det Middelpunkt, hvorom hele det offentlige Liv hos vore Forfædre dreiede sig. Her gaves og affkaffedes Love, her pleiedes Retten, her besluttedes Krig og Fred, her valgtes Kongerne, her bragtes alle Sager paa Bane, der havde Vigtighed for Staten i det Hele. Vilde en Konge sætte Noget igjennem, da maatte han foredrage det paa Thinge og ved Overtalelse og Grunde søge at vinde Folket for sit Forslag; thi Folket kjendte og hævdede sine Rettigheder, og et Magtsprog vilde være ligesaa forgjæves som farligt. Derfor var Veltalenhed ikke mindre end Krigsdygtighed en nødvendig Egenskab hos Oldtidens Konger for at vinde Indflydelse hos Folket og lede den ustadige Mængdes Sind. Bifald tilkjendegaves paa Thingene ved Vaabengny, idet man slog med Sværdet paa Skjoldene; vakte derimod en Taler Forsamlingens Mishag, opstod der Larmen og Murren. Et mærkeligt Exempel paa den Frihed, hvormed Bønderne paa Thinget tiltalte deres Konge og den Vægt, Folkets Ord havde, giver Thorgny Lagmans Tale paa Upsala Thing. Exemplet er vel hentet fra Sverrig, men Forfatningen var i Oldtiden eens i alle tre nordiske Riger. En ødelæggende Krig med Norge havde vakt almindelig Misfornøielse mod Olaf Skotkonnung, som imod Folkets Villie ønskede at fortsætte Fjendlighederne. Efterat flere Talere vare hørte paa Thinget, reiste Thorgny Lagman sig under Bøndernes Bifaldslarm og talte saaledes: "Nu have Sverrigs Konger et andet Sind end i fordums Dage. Baade min Farfader og Fader have draget i Leding med Kong Olafs Forfædre og fortalt om dem, at de vare kjække Herrer, der hvert Aar droge ud, øvede Stordaad og underkastede sig

Lande. Dog vare de ikke saa hovmodige, at de ikke laante Øre til deres Mænd, naar de havde godt Raad at give. Men den Konge, som vi nu have, taaler ikke, at nogen Mand siger et Ord, uden de, som snakke ham efter Munden, og i denne Heltegjerning sætter han al sin Ære, medens han modløs og kraftesløs lader det ene Skatteland efter det andet gaae tabt. Norges Rige derimod, som ingen svensk Konge før har tragtet efter, søger han at underlægge sig til mange Mænds Fortræd. Men nu, Kong Oluf, have vi Bondemænd besluttet, at du skal gjøre Fred med Norges Konge og give ham din Datter til Ægte. Og vil du ikke gjøre det, som vi ville have, da ville vi anfalde dig og dræbe dig og ikke længere taale nogen Uskjel af dig. Saaledes have vore Forfædre baaret sig ad med de Konger, der vare hovmodige imod dem, som du er imod os." Derpaa gjorde Almuen stort Gny og Vaabenbrag. Nu stod Kongen op og sagde, „at Alt skulde skee efter Bøndernes Ønske; thi saaledes havde det været Skik fra gamle Tider." — I Oldtiden, da Borgersamfundet endnu ikke havde uddannet sig til den Mangfoldighed af Forhold, som en senere Tids høiere Udvikling fører med sig, vare Lovgivningen og Retspleien meget simple. Faa Bestemmelser vare tilstrækkelige til at ordne det borgerlige Liv og afgjøre de Retsstridigheder, som ideligen kom igjen under samme Skikkelse. Folket tilkom det, som bemærket, i Thingforsamlingerne at antage eller forkaste nye Lovforslag, eller gjøre saadanne Forandringer i de bestaaende Love, som Tidernes Tarv fordrede. Skrevne Love brugtes ikke, da det var let i Hukommelsen at bevare de faa gjældende Vedtægter, som bestandigt bragtes Folket i Minde ved den Offentlighed, som herskede i alle Forhandlinger. Retten pleiedes paa Thinge under Kongens Forsæde ved de forsamlede Thingmænd eller ved enkelte Mænd, som formedelst deres Retskaffenhed og Erfarenhed udvalgtes af Folket til at forestaae Dommerembedet.

Allerede i Oldtiden synes den i Middelalderen herskende Skik at have været brugelig, nemlig at den Anklagede ved en Ed, som aflagdes af ham selv og et Antal tiltagne Mænd, kunde rense sig for Anklagerens Bestyldning. Straffene bestode for største Delen i Pengebøder, og selv Drab kunde affones paa denne Maade; dog foretrak man ved Drab paa nære Slægtninger Blodhævn for Penge. Den Yttring, som en Fader fremførte, da man bød ham Bøder for hans dræbte Søn, „at han ikke vilde bære sin døde Søn i sin Pengepung," udtrykker Tidens herskende Anskuelse i denne Henseende. Ogsaa gaves der enkelte lave og farlige Forbrydelser, som ikke kunde sones ved Penge (Ubodemaal), som Forræderie mod Fædrelandet, lumsk Overfald og Snigmord, Tyverie, Brud paa Thingfreden o. s. v., hvilke bleve straffede med Død, Fredløshed eller Trældom. At Nordboerne i Overeensstemmelse med deres krigerske Aand ofte benyttede sig af Tvekamp som et Nødsmiddel og lode Sværdet dømme i deres Tvistigheder, for enten hurtigere at faae Trætten afgjort eller for at erholde en mere tilfredsstillende Opreisning, end Lovens Kjendelse vilde give, er forhen omtalt.

Trældommen i Norden stod i nøie Forbindelse med Nationens hele Levemaade og Forfatning. Den frie Mand, som ideligen var i Leding og paa Vikingetog, havde kun liden Tid til at passe de huuslige Forretninger, dyrke Marken og røgte Qvæget, hvilke Sysler han desuden ansaae for at være under sin Værdighed som Krigér. Da disse Ting imidlertid ogsaa skulde gjøres, maatte der være en Klasse af Mennesker, til hvilke man kunde overlade slige lavere Forretninger, medens de Øvrige fulgte deres Lyst som Vikinger og Krigere. Derfor bestod ogsaa Trældommen ligesaa længe, som det stadige Krigsliv var herskende i Norden, og først da Folket fik Smag for fredelige Sysler, da Agerdyrkning, Handel og Haandværker udbredtes, begyndte den at aftage, fordi Nødvendigheden af

en egen Trællestand nu bortfaldt, og tillige Christendommen, hvis Indførelse falder sammen med hiin Forandring i Folkets Characteer og Levemaade, gjorde mere menneskelige Grundsætninger gjældende. Kilderne til Trældommen vare mange og forskjellige. Den første Stamme have uden Tvivl de ved Gothernes Indvandring undertvungne Folk udgjort; men denne fik en stadig Tilvært ved de bestandige Krige og Vikingetog; thi, da enhver Krigsfange blev Træl, forsynedes Norden paa denne Maade med en stor Mængde Slaver fra de forskjelligste og fjærneste Lande. Der vare ordentlige Slavemarkeder, hvor Vikingerne førte deres røvede Fanger hen og solgte dem ligesom andet Kjøbmandsgods. Forbrydelser, der ellers medførte Dødsstraf, bleve undertiden straffede med Trældom; ja selv Skyldneren, der ikke kunde betale sin Gjæld, berøvedes stundom sin personlige Frihed. Dog var denne Art af Trældom mildere, og Eieren turde ikke mishandle en saadan Slave. Der forekomme ogsaa Exempler paa, at en fri Mand, naar han manglede Midler til sit Udkomme, gav sig i frivillig Trældom; men dette ansaaes altid for høist vanærende baade for dem, der gjorde det, og for den, der tog imod en saadan Træl, og hørte til de sjældnere Tilfælde. Den rigeste Tilvært fik imidlertid Trældommen ved Fødselen, da Børn, der fødtes af Trælle, tilhørte Eieren med samme Ret som Forældrene. Var den ene af Forældrene fri, fulgte Barnet Moderens Kaar; dog kunde den fribaarne Fader, ved inden tvende Julemærker at erklære Barnet for sit, skaffe det Frihed, mod at give Eieren af Moderen Erstatning. Det var meget sjældent, at Moderen var fri og Faderen Træl; thi en Pige, der indlod sig i ægteskabelig Forbindelse med en Træl, mistede sædvanligen derved selv Friheden og satte tillige en uudslettelig Skamplet paa den Familie, hvortil hun hørte. Trællene hørte til de usleste og meest foragtede Skabninger, som Oldtiden kjendte. Man tillagde dem de meest vanærende Laster, som Feighed, Lumskhed,

Tyvagtighed, og frakjendte dem alle Dyder, som hædre Manden. Derfor havde det nordiske Sprog intet bittrere Skjældsord mod en fri Mand end Træl, og hvo der havde tilladt sig en saadan Forhaanelse mod en Anden, maatte vente den blodigste Hævn. Man troede at Trællenes lave Tænkemaade udtrykte sig i deres Ansigtstræk og Miner, og meente at kunne skjælne en Fribaaren, om han end var forklædt som Træl, ved hans dristigere Blik og forstandigere Svar. Da man frembar en Træls Hjærte for Gunnar, kunde han see paa det, at det havde tilhørt en feig Mand. „See nu skjælver det," sagde han, „og dog en halv Gang mindre, end da det laae i hans Bryst." Hvor dyb en Foragt man nærede for Trællen, sees ogsaa af Sagnet om Thrønderne, som foretrak en Hund for en Træl, da Kong Eistein gav dem Valget mellem en af disse til Konge. At døe for en Træls Haand ansaaes for den største Forsmædelse, hvorfor de fangne Jomsvikinger ikke bade om Livet, men kun om at maatte forskaanes for at dræbes af en Træl. Selv over dette Livs Grændser udstraktes Trællens Usselhed; thi han var udelukket fra Valhalla, hvis Glæder kun tilhørte de Tappre og Frie. Trælene, sagde man, tilhørte Thor, maaskee fordi denne eller en lignende Guddom har været dyrket af det Folk, som ved Gothernes Indvandring først blev undertvunget. Som en Følge af denne Betragtningsmaade af Trællenes Værd tillagde man dem ingen borgerlige eller menneskelige Rettigheder. De ansaaes ikke bedre end det umælende Qvæg og stilles i gamle Love udtrykkeligen ved Siden af dette. „Dersom en Ore eller Træl," hedder det, „gjør Skade, da skal der kun gives halve Bøder, og, dersom en Træl bliver dræbt, da skal der aflægges samme Ed, som naar andet Fæe er dræbt." Herren kunde derfor skalte og valte med sin Træl, som han vilde, sælge, straffe, lemlæste, ja dræbe ham, hvis hans Vrede var stærkere end Hensynet til hans egen Fordeel, eller hvis hans egen

Sikkerhed krævede Slavens Død. Da Islænderen Ketilbiørn havde nedgravet en Sum Penge, tog han ikke i Betænkning at myrde Slaverne, blot for at de ikke skulde røbe Stedet. Tilfoiedes en Træl nogen Skade, da blev Fornærmelsen ikke betragtet som udøvet mod denne, men mod hans Herre, og til denne skulde Bøderne betales. Disses Størrelse rettede sig ogsaa efter det Tab, som Huusbonden led derved, at hans Slave enten ganske eller for en Deel berøvedes sin Arbeidsdygtighed. Blev den høire Haand afhugget en Træl, erholdt Huusbonden en Træls halve Værdie i Bøde, og, hvis begge Hænder bleve afhuggede, maatte Gjerningsmanden erlægge saa meget, som en arbeidsdygtig Slave var værd. Paa den anden Side maatte Herren være ansvarlig for sin Træls ulovlige Handlinger og bøde derfor, ligesom for Skade anrettet ved hans Hest eller Øre. Som Følge heraf vare Bøderne for Slavers Forbrydelser meget ringe, hvis de handlede af egen Drift; men, skete det efter Herrens Befaling, betaltes fuld Bøde, da Trællen kun betragtedes som et villieløst Redskab. Slaverne vare udelukkede fra de sædvanlige borgerlige Rettigheder; de kunde ikke kiøbe, sælge eller arve, ikke gaae i Borgen for Andre, ikke vidne mod frie Mænd eller aflægge Ed for Retten, ikke indgaae ordentlige Ægteskaber. Skjøndt saaledes Trællenes Kaar vistnok ikke vare blide, bleve de dog ingenlunde behandlede med den Grusomhed, som ofte var Tilfældet i sydligere Lande. Naar de vare troe og lydige, kunde deres Stilling blive ret taalelig, og de mildere Herrer tillode endog deres Trælle at erhverve sig Noget ved eget Arbeide, det saakaldte Orke, hvorved de efterhaanden kunde blive istand til at friikiøbe sig. Heller ikke vare alle Slavers Kaar eens. De Trælle, der udmærkede sig ved et godt Forhold, bleve satte til Opsynsmænd over de Øvrige, og, naar Herren eiede flere Gaarde, lod han dem ofte forvalte ved nogle af sine paalideligste Trælle (Brydier). Disses Stilling var naturligviis

meget bedre end de egentlige Arbeidstrælles, hvilket ogsaa gjælder om dem, der tjente til Huusbondens eller Huusmoderens personlige Opvartning. Det er et smukt og mærkeligt Træk i Trællenes Forhold til de Frie, at de paa almindelige Glædestider, ved Fester, Bryllupper og Gilder, nøde en bedre Behandling end sædvanligt og deeltoge i de Fribaarnes Rettigheder. Naar Trællene fulgte med deres Herrer til slige Steder, bleve de beværtede og behandlede som de øvrige Gjæster, og Fornærmelser imod dem bødedes som for Fribaarne. Frigivelse skete ved Kjøb, enten af Slavens Slægtninge eller af ham selv, naar han havde havt Leilighed til at fortjene sig Noget ved eget Arbeide. Herren skjænkede ogsaa ofte sin Træl Friheden, naar han længe havde tjent ham tro eller beviist ham en eller anden udmærket Tjeneste, som ved at redde hans Liv eller dræbe en farlig Fjende. Dog indtraadte en Frigiven ingenlunde i en fribaaren Mands Rettigheder, men forblev i et bestandigt Afhængighedsforhold af sin forrige Herre, uden hvis Minde han intet vigtigt Skridt turde gjøre, og, naar han blev dræbt, svaredes der kun halv Mandebod for ham. Først den Frigivnes Sønner kom i Besiddelse af fulde borgerlige Rettigheder.

Et gammelt nordisk Digt, **Rigsmaal**, giver et anskueligt Billede af de forskjellige Stænders Forhold til hverandre og hele Levemaaden i Norden før Christendommens Indførelse. Guden **Heimdal**, som forestilles vandrende paa Jorden under Rigs Skikkelse, kom først til Trællens Huus, hvor han gik ind ad den aabne Dør og satte sig paa Bænken. Konen fremtog et Brød, der var bagt i Asken og fuld af Saaer, og frembar Suppe i en Bolle; men en søden Kalv var dog den bedste Ret. Nogen Tid efter fødte Konen en Søn, som blev overøst med Vand og kaldet **Træl**. Han var mørk af Farve, Huden paa hans Hænder var grov, Knoerne tykke, Fingrene plumpe, hans Ansigtsfarve gusten, Ryggen kroget og Hælene lange.

Han voxte op og lærte at bruge sine Kræfter. Engang kom der en Qvinde til Huset med tung Gang, solbrændte Arme og Vabler under Fødderne. Hun hed **Thy**, d. e. Trælqvinde, og giftede sig med Træl. Deres Sønner, som hed Røgter, Kludrer, Plump, Dovning, Nøler, Krogryg og Slæber, beskjæftigede sig med at sætte Hegn, gjøde Marker, vogte Svin og Geder og skjære Tørv. Døttrene hed Sorte, Klunte, Krognæse, Krumryg og Langbeen. Af disse er Trællenes Æt oprunden. Derpaa vandrede Rig videre og kom til Bondens Gaard. En Ild var antændt midt paa Gulvet; Manden sad og tilsnittede Træe til en Væv; hans Skjæg var redet og Haaret klippet i Panden, Skjorten var snæver og aaben i Brystet. Huusmoderen snoede Tenen og tilberedede Garnet til Væven; hendes Haar var snoet i en Top, Trøien stod aaben i Brystet, og hun havde en Krave om Halsen og Knapper paa Skuldrene. Konen fik en Søn, der blev svøbt i Lærred, overøst med Vand og kaldet **Karl** d. e. Fribaaren. Han var lys af Haar, rød af Kinder og havde spillende Øine. Da han voxte til, lærte han at bruge Øren, forfærdige Plouge og Vogne, hugge Tømmer til Huse, bygge Lader og kjøre Plougen. En Pige, hvis Navn var **Klink**, kom agende til Gaarden i Gedeskinds Kjole med Nøgleknippet ved Siden. De giftede sig og levede fornøiet sammen. Deres Sønner vare Mand, Svend, Selveier, Bonde, Huusbonde, Langfinger og Bravmand. Døttrenes Navne vare Ordsnild, Brud, Sneehvide, Blufærdig, Stadskjær, Myndig og Qvinde. Rig kom derpaa til en Bygning, hvis Dør vendte mod Sønder; i Døren, som var lukket, sad en Ring, og Halm var strøet paa Gulvet. Manden og Huusmoderen sade og betragtede hinanden og legede med Fingrene. Manden snoede Strænge, bøiede Ælmen og skjæftede Pile. Konen glattede Linned, stivede Ærmer og udsøgte sig Hovedpynt. Brystet var prydet med Ringe, Kjolen var vid og Særken blaa,

hendes Pande og Hals vare hvidere end nyfalden Snee. Hun udbredte den hvide udsyede Hørgarns Dug paa Bordet, fremsatte tynde Hvedebrødskager, Flesk og stegte Fugle, sølvrandede Fade, hvori der var oplagt Mælk og Viin, som skjænktes i randede Bægre. Da en Tid var gaaen, fødte hun en Søn, som blev døbt i Silke, overøst med Vand og kaldet Jarl. Hans Haar var lyst og hans Øie tindrede som Slangens. Han lærte at spænde Buen, skjæfte Pile, kaste Spyd, svinge Landsen, ride og svømme, forfølge Vildtet med Jagthunde og fægte med Sværdet. Siden kom Rig tilbage, erkjendte Jarl for sin Søn og lærte ham Runer. Jarl drog ud, øvede Kampdaad, fældede Mænd og erhvervede sig Gods, saa at han tilsidst eiede 18 Gaarde. Han kom til en Hal, hvor Herse boede, og fæstede sig her en Brud, der var rank og smækker om Midien og hed **Erna** (den Raske). De fik mange Sønner, der ligesom Faderen øvede alle Slags krigerske Idrætter, og fra dem er Jarlenes Æt oprunden."

Jagt og Fiskerie have uden Tvivl været de ældste Beskjæftigelser, hvorved man i Norden skaffede sig Livets Ophold. Søekysterne og de fiskerige Fjorde og Indsøer vare de Steder, der først bleve bebyggede, medens Skove endnu bedækkede største Delen af Landet. Kunstløse Jagt- og Fiskeredskaber af Steen, som endnu opgraves af Jorden, vidne om de ældste Indvaaneres Levemaade. Altsom Skovene ryddedes, og Græsgange fremkom, udbredte Qvægavlen sig, og den blev, ved Siden af Jagt og Fiskerie, Folkets Hovednæringskilde. Ved stigende Kultur og Folkemængdens Tiltagen opkom ogsaa Agerdyrkningen, der fornemmeligen gik ud paa Byg-, Havre- og Rugavl, men dog i den Tid, hvorom her er Tale, ikke bragtes synderligt vidt. Den samme Fremskriden i Udvikling, som man bliver vaer i andre Dele af Jordkloden, fra Jagtlivet til Hyrdelivet og derfra til Agerdyrkerens fuldkommere Levemaade,

har altsaa ogsaa fundet Sted i Norden. De vigtigste Huusdyr, som opelskedes, vare Heste, Hornqvæg, Faar, Geder, Sviin. Svinekjød var en af vore Forfædres kjæreste Spiser, som de endog ventede at skulle nyde i det andet Liv, og de holdt derfor store Hjorder af Sviin, som fandt rigelig Næring i de store Egeskove, som bedækkede Landet. Hestekjød var et sædvanligt Næringsmiddel, der først kom af Brug ved Christendommens Indførelse, fordi de Geistlige ivrede mod denne Spise, der var dem fremmed og derfor væmmelig og barbarisk, men endnu mere, fordi Hestekjødet især havde været brugt ved Offergilderne og saaledes vedligeholdt Mindet om Hedenskabet. Fisk baade færsk, tørret og saltet, Meelspiser, Kaal, Mælk tilberedt paa forskjellig Maade, Kjødet af vilde Dyr og Fuglevildt udgjorde tillige med de forhen nævnte Nordboernes daglige Fødemidler. Øl og Mjød, for hvis Skyld man lagde megen Vind paa Bieavlen, vare de meest yndede Drikkevarer, som ikke turde savnes ved noget Gilde. Skjøndt Qvægavl og Fiskerie var Folkets Hovedbeskjæftigelse, dreves dog tidligen adskillige Haandværker til en ikke ringe Grad af Fuldkommenhed. Den kunstfærdige Smed agtedes høit og kunde endog erhverve sig et berømt Navn. Man udarbeidede Smykker og andre kunstige Sager baade af Guld og Sølv; men især var Forfærdigelsen af Vaaben vigtig hos et Folk, der ideligen færdedes i Krig. Et godt Sværd skattedes overmaade høit, det fik et eget Navn og gik i Arv fra Fader til Søn. Historien, der omtaler flere saadanne berømte Sværd, glemmer ved slige Leiligheder sædvanligt heller ikke at melde Mesterens Navn. Ikke mindre hæderlig var Skibsbygningskunsten, der ligesom Smedekunsten udøvedes af frie Mænd, medens derimod saadanne Haandværker, der mere fordrede Øvelse end Kunstfærdighed, vare overladte til Trællene. Handelen dreves fornemmeligen paa Landene ved Nordsøen og Østersøen; men man vovede sig ogsaa til fjærnere Egne, idet Øvelsen og

Dristigheden erstattede, hvad Skibene fattedes i Størrelse og Styrke, og Stjernerne viste Vei i Mangel af Kompas. Seiladsen forstyrredes ved den Mængde Søerøvere, som opfyldte alle Have, hvorfor Kjøbmandsfartøierne maatte være udrustede som Krigsskibe og Mandskabet krigsvant; men sædvanligviis var Kjøbmanden selv Viking, der efter Omstændighederne drev fredelig Handel eller øvede Søerøverie. Til de Varer, som meest vare Gjenstand for Indførsel, hørte Korn, Meel, Honning, Salt, Klæde og Trælle; de første hentedes fornemmeligen fra England, Trælle maatte hele Europa skaffe. Over Rusland erholdt man ved Mellemhandel Orientens Produkter, og Havnene ved Østersøens sydlige Kyst aabnede Forbindelse med Mellemeuropa. Til Udførsel havde Landet næsten ingen andre Varer end Fisk og Peltsværk og i den tidligste Deel af Oldtiden ogsaa Rav, der fandtes ved Vestkysten af Jylland. Man kjendte i hine Tider ikke Mønter; men Varer tuskedes med Varer, eller man afhuggede Stykker af Guld- og Sølvringe og betalte efter Vægten. Saadanne Ringe med tydelige Spor af, at Stykker ere afhuggede, opgraves endnu hyppigt af Jorden. Allerede i den hedenske Tid nævnes adskillige Kjøbstæder, som Roeskilde, Lund, Skanør, Odense, Viborg, Ribe, Slesvig, af hvilke fornemmeligen de to sidstnævnte vare vigtige Handelspladser. — Vore Forfædres ældste Klædedragt bestod af Dyreskind, som Jagten forskaffede; senere af Linned og Klæde, som deels forarbeidedes i Landet, deels hentedes fra fremmede Egne. Væverkunsten var tidligen kjendt og udøvet af de nordiske Fruentimmer, som i det Hele vare meget kunstfærdige. De Fornemme forstode ikke blot at væve kostbare Tapeter, hvormed Væggene bleve prydede, men endog deri at indvirke historiske Begivenheder og Optrin af Gudelivet. Nordboerne elskede meget Pragt i Klæder, hvilket især viste sig ved Møder paa Thinge, ved Gilder og andre festlige Leiligheder, hvor de Rige ofte vare iførte kostbare

Silkekaaber og purpurfarvede Klæder, som vare komne ind i Landet ved Handel og Søerøverie. Fruentimmerne vare prydede med Halsskjeder, Ringe, Guldknapper og andre Smykker af Guld og Sølv, Perler af Rav og Mosaik, hvilke Gjenstande endnu findes i Mængde i Jorden og de gamle Begravelser. Flere af disse Smykker vare fælleds for Mandfolkene, hvilke dog især udmærkede sig ved Ringe af Guld og Sølv, der bares baade paa Fingrene, Haandleddet og Armene og vare snoede i flere Omdreininger, saa at Stykker kunde afhugges for at tjene som Mønt. En skjøn Haarvært betragtedes som en af de herligste Prydelser baade for Mandfolk og Fruentimmer, af hvilke hine bare Haaret løst nedhængende, disse flættede det i en Top, som undertiden sammenholdtes ved en Guldring. Ofte var det den fangne Krigers sidste Bøn, naar Øren svævede ham over Hovedet, at man vilde bære Omhu for ikke at besudle hans skjønne Haar. Vore Forfædres Udseende omtales oftere af fremmede Forfattere, der beskrive dem som høie og ranke af Vært, med lys Hudfarve, blondt Haar og lyseblaae spillende Øine. Legemets Reenhed og Skjønhed vedligeholdtes ved hyppig Badning, der var saa yndet, at de Rigere havde egne Badstuer indrettede paa deres Gaarde til Brug om Vinteren. — Den vigtigste Deel af en Nordboes Eiendom, og den, paa hvis Skjønhed og Godhed han satte den høieste Priis, var hans Vaaben. Disse vare deels indrettede til Forsvar deels til Angreb. Til Forsvarsvaabnene hørte Pandserskjorten, en tyk Bedækning, der var vævet eller flættet af flere Lag sammensnoede Traade; Brynien eller Brystbedækningen, der bestod af en Mængde smaae sammenflættede Ringe eller smaae tætsluttende Jernplader, ved hvilken Indretning man opnaaede, at Jernet kunde bøies og føie sig efter Legemets Bevægelser; endeligen Hjælmen og Skjoldet, hvilket sidste var sammensat af Træe, Læder og

Jern og sædvanligen smukt prydet og malet. Baade paa Skjoldet og Hjælmen fandtes som oftest Dyreskikkelser, som Svin, Drager og Slanger eller andre Figurer, hvilket gav Anledning til de senere Skjoldmærker og adelige Vaaben. Angrebsvaabnene vare Sværd, Dolke, den tvæggede Stridsøre og Stridshammeren, Koller, Landser og Spyd, Slynger, Bue og Pil. Vaabnene, ligesom de fleste andre Redskaber, bestode i den ældste Tid af Steen, siden af Kobber eller Malm; senest lærte man at bearbeide Jernet, hvis Smeltning er vanskeligere og som sjældnere forekommer i ublandet Tilstand. — Boligerne, som i den ældste Tid rimeligviis have været Jordhytter med indflættede Grene til Støtte for Tag og Vægge, begyndte man snart at opføre af Tømmer, som de store Skove tilbøde i Overflødighed. For de ringere Familier tjente det samme Værelse baade til Kjøkken, Dagligstue og Sovekammer. Lysningen kom ind gjennem Aabninger i Loftet og Væggen, der kunde lukkes ved en Ramme, hvori der var udspændt en Blære eller et tyndt Skind, der baade holdt Regnen ude og tillod Lyset at trænge igjennem. Skorstene kjendte man ikke, men Røgen trak op gjennem den samme Aabning i Loftet, som tjente til Lysning. Ligeunder denne var Arnen anbragt, omgiven med Kampestene, og i Væggene vare indrettede Sovesteder for Familien. De Fornemmes Baaninger vare derimod langt prægtigere og bequemmere indrettede og bestode af flere Værelser, saasom en egen Fruerstue for Qvinderne, egne Soveværelser, Badstue, Kjøkken og flere Udhuse til forskjelligt Brug. Men især udmærkede Hallen eller Gjæstesalen sig ved Pragt og en saadan Rummelighed, at en rig Bonde ofte kunde modtage flere Hundrede Gjæster. Ogsaa i denne Hal brændte en Ild paa Arnen midt paa Gulvet, men kun til Lysning og Varme, ikke til Kjøkkenbrug, og Gulvet var ved festlige Leiligheder bestrøet med Halm. Paa begge Sider langs med Væggene vare

anbragte en Række Bænke, der vare belagte med Hynder og Tæpper, og i Midten af hver Række var indrettet et Høisæde. Det sydligste og fornemste af disse indtog Huusfaderen selv, medens det ligeoverfor værende overlodes til den meest hædrede Gjæst; til begge Sider af disse Høisæder sade de øvrige Gjæster og Huusfolkene nærmere eller fjærnere fra Høisædet efter deres Rang og Værdighed. For Qvinderne var der anbragt en Forhøining i den ene Ende af Værelset, ligeover for Indgangen, som kaldtes **Tværbænken**, og i hvis Midte ligeledes var indrettet et høiere Hædersæde for Huusmoderen. Væggene vare prydede med Tapeter og behængte med blanke Skjolde, Hjælme og andre Vaaben, og bagved disse vare der i Almindelighed anbragte Aflukker til Sovesteder for Huusfaderen og hans nærmeste Familie.

Omhu og Ærbødighed for de Døde var et eiendommeligt Træk hos Nordboen, og ingen Pligt agtedes helligere end den, at give sine afdøde Slægtninge en hæderlig Begravelse. Maaden, hvorpaa de Døde stædedes til Jorden, var forskjellig til forskjellige Tider. I den fjærneste Oldtid synes det at have været brugeligt, at nedlægge Liget heelt i Jorden; i en senere Tid blev det sædvanligt at brænde Ligene, hvis Aske man derpaa omhyggeligt samlede i Urner, som bleve nedsænkede i Havet eller hyppigere nedgravede i Jorden, en Skik, der var saa gammel, at man tilskrev Odin dens Indførelse. Men ogsaa denne Begravelsesmaade blev afløst af en anden, ifølge hvilken Liget atter blev jordet heelt og nedlagt under store Steendysser eller hensat i Steenkamre, over hvilke man opkastede store Jordhøie (**Kjæmpehøie**). I nogle Gravhøie finder man baade Askeurner og hele Beenrade, og disse synes derfor at være de Familiebegravelser eller Ættehøie, som oftere omtales af de Gamle, i hvilke en Slægt i en lang Række af Aar begrov

sine Døde efter den Skik, som til enhver Tid var herskende. Den simple Begravelse bestod deri, at den Døde nedlagdes i Jorden og en Steendysse opkastedes over Stedet, som derpaa stundom bedækkedes med Jord, stundom ikke; men for det fornemme Lig indrettedes egne Gravkamre, hvis Mure dannedes af omhyggeligt sammenføiede Kampestene, og Loftet af store flade Dækstene. Undertiden, men først i den senere Tid, bleve Gravkamrene gjorte af Tømmer, hvilket f. Ex. er Tilfældet i Thyra Dannebods Begravelse, eller man benyttede et Skib som Gravkammer, især naar den Afdøde havde været en berømt Viking. De uhyre Jordhøie, som opkastedes over Gravkamrene for at forevige Mindet om den afdøde Helt, vare ofte forneden omgivne med en rund eller aflang Steensætning. Det var herskende Folketro, at den Afdøde i det andet Liv skulde fortsætte den Virksomhed, han havde udøvet her paa Jorden, og derfor bleve i Brændealderen, eller den Tid, da de Døde brændtes, de Redskaber og Kostbarheder, som havde tilhørt den Afdøde, kastede paa Baalet og opbrændte tilligemed Liget. Da det senere blev Skik at hvilægge de Døde, fulgtes Krigeren i Graven af sin Rustning og sine bedste Vaaben, sin Hest eller Hund; ved Siden af Haandværkeren lagde man de Redskaber, som vare nødvendige for hans Haandtering, Huusmoderen ledsagedes af saadanne Ting, der tydede paa hendes Virksomhed og Værdighed i Livet, f. Ex. Nøgleknippet. Enhver Afdød erholdt desuden sine bedste Kostbarheder og Smykker, Ringe, Armbaand, Halskjeder af Guld og Sølv, Perler af Glas, Rav og Mosaik og andre ofte med stor Kunst udarbeidede Prydelser med sig i Graven; thi disse ansaaes ikke mindre vigtige i det andet Liv end i dette, og Odin tog ikke godt imod dem, der kom fattige til Valhal. Derfor ere Gravhøiene rige Forraadskamre, hvoraf allehaande Sager fremdrages til Oplysning for Efterslægten om Forfædrenes Kaar og Levemaade. Gravhøiene opkastedes sædvanligen i Nærheden af alfar Vei, hvor der var megen Færdsel af Folk, for at den Afdødes Navn og Minde deslettere maatte bevares, eller ved Strandkanten, at de kunde sees af de Forbiseilende, og den Afdøde glæde sig ved Nærheden af Havet, paa hvilket han havde tumlet sig den største Deel af sit Liv og vundet Berømmelse ved Manddomsbedrifter. Ved at opreise store Stene, deels med Indskrift (Runestene) deels uden Indskrift, hvilke kaldtes Bautastene, paa Gravhøien eller i dens Nærhed, søgte man endmere at betrygge Helten for Glemsel og tilfredsstille hans høieste Attraae, et berømmeligt Eftermæle efter Døden, erhvervet ved store Gjerninger i Livet.

Første Tidsrum,

fra Smaarigernes Forening og de første Forsøg paa at indføre Christendommen indtil Valdemar Seirs Død og jydske Lovs Udstædelse 1241.

Første Afsnit,

indtil Ophævelsen af Forbindelsen mellem Danmark og England. (1042).

Blandt de mange vigtige Forandringer i Danmarks indre og ydre Forfatning, som udmærke dette Tidsrum, var der ingen, som havde en mere gjennemgribende Indflydelse paa at omdanne alle de gamle Forhold end Christendommens Indførelse; men heller ingen mødte en mere langvarig og haardnakket Modstand. Over halvandethundrede Aar forløb,

inden den blev nogenlunde almindeligt udbredt, og 200 Aar, inden den kunde siges at være Landsreligion. Christendommen stod i den skarpeste Modsætning til hele Nordboernes Tænke- og Levemaade. Nordboen var vant til det vilde Vikingeliv og til selv at tage sig til Rette med Sværdet; dette skulde han opgive og ansee Tvekamp og Selvhævn for Synd. Christendommen forbød Selvmord, Flerkonerie, Børneudsættelser, Nydelsen af Kjødet af Heste, Høge og Ravne, Spiser, der vare sædvanlige og yndede i Norden; forbød Arbeide om Søndagen og paa mange andre Festdage, medens den paalagde sine Bekjendere at spæge Legemet ved Faste og Hudflættelser; den gjorde endogsaa Indgreb i Eiendomsretten ved at forbyde eller dog modarbeide Trældommen. Nordboen skulde forsage sine Kampguder, hvis Minde var sammenflættet med hele hans Fædrelands Historie, hvis Roes han havde hørt forkynde fra sin tidlige Barndom i Skjaldenes Sange, og ved Troen paa hvilke Fædrene vare blevne lykkelige og mægtige. Disse skulde han ombytte med en Christus, en Fredens Gud, om hvis Bedrifter han hidtil Intet havde hørt og hvis Storhed maatte forekomme ham mat ligeoversor den tordnende Thor. Valhallas Glæder, Valkyrierne med Mjødhornet, Heltenes Forsamling, skulde han ombytte med en Himmel, for hvis Glæder han ikke havde Sands, hvor han var fjærnet fra sine Fædre og Venner, i Selskab med Fremmede, Præster og Munke, der intet Stort havde udrettet paa Jorden, men kun pint og plaget sig selv. En hedensk Fyrste, fortælles der, var allerede i Begreb med at stige ned i Vandet for at lade sig døbe, da det faldt ham ind at spørge Munken, hvor hans Forfædre vare komne hen efter Døden. „Til Helvede," var Munkens Svar. „Saa vil jeg hellere," udbrød Hedningen, „være hos Odin med mine Forfædre, disse gjæve og tappre Mænd, end i Himlen med nogle usle Christne og skaldede Munke," hvorpaa han trak Foden tilbage

af Vandet og forlod Munken. Betragtede de Danske deres Naboer, Saxerne, da kunde hverken den Maade, hvorpaa Christendommen der var bleven indført, eller dennes nærmeste Følger give dem Lyst til den nye Religion. Med Ild og Sværd var Christendommen efter en meer end trediveaarig blodig Kamp bleven paatvungen Saxerne af Keiser Karl den Store; de mistede derved deres gamle Selvstændighed og maatte underkaste sig den for et forhen skattefrit Folk saa forhadte Tiende. De Danske saae heri et advarende Exempel for sig og betragtede med Mistænksomhed ethvert af de tydske Keiseres Skridt for at indføre Christendommen i Danmark, idet de ikke uden Grund troede, at politiske Hensigter laae skjulte derunder. Medens disse Omstændigheder vare saa ugunstige for Christendommens Udbredelse i Danmark, vare der andre, som fremmede den og tilsidst skaffede den Seir. Hedenskabet var udlevet og Troen død i de Flestes Hjærter; der fandtes hele Skarer, som fornægtede alle Guder og kun troede paa deres egen Styrke, medens Andre ikke længere fandt sig tilfredsstillede ved den gamle Gudelære, men følte Længsel efter noget Høiere og Bedre. Saaledes Islænderen Maane, der kort før sin Død lod sig bære ud under aaben Himmel og erklærede, „at han døde i Troen paa den Gud, som havde skabt Himlen, Solen og Maanen og alle Stjernerne." For saadanne dybere Aander maatte den hedenske Lære om den rene og uskyldige Balder, om Asegudernes Undergang, om en retfærdig og almægtig Gud, som derefter skulde faae Herredømmet; om de Godes Lykkalighed i Gimle, de Ondes Ulykkalighed i Nastrond blive til Tilknytningspunkter, til hvilke de christne Lærere kunde slutte sig i deres Foredrag. For de mere Overfladiske vare der flere Overeensstemmelser, der vel kun vare tilsyneladende og beroede paa Vildfarelser, men dog lettede Overgangen fra den ene Religion til den anden. Saaledes gjenfandt den nordiske Hedning i den christelige Treenig-

hedslære sin Trehed af Odin, Thor og Frei, i Djævelen den onde og lumske Loke, i Englene de venlige Lysalfer. Af de mange christelige Helgener kunde Adskillige let omdannes til nordiske Guder, Korsets Tegn lignede Thorshammeren, og Navngivelse under Overøsning med Vand var en gammel nordisk Skik. Den nordiske Hedning kunde paa denne Maade overføre mange af sine gamle Forestillinger i Christendommen, idet han blot forandrede Navnet, saa meget mere som de Fleste af Christendommens første Forkyndere ikke vare og ikke turde være for strænge i deres Fordringer til de Nyomvendte. De forlangte kun, at Hedningen skulde lade sig døbe, afholde sig fra Deeltagelse i Offerfestene og Nydelsen af Hestekjød, og overlode hans videre Oplysning til Tiden og gunstige Omstændigheder. Mange Hedninger lode sig ogsaa blot primsigne eller med Korsets Tegn indvie til Christendommen, hvorved de fik Tilladelse til at deeltage i den christelige Gudstjeneste, medens de opsatte deres Daab til en Sygdom eller anden Fare truede deres Liv, efter den overtroiske Forestilling, at Daabens Vand rensede dem fra deres Synder. De smukke hvide Klæder, som de Nydøbte iførtes, tilligemed de Foræringer, som skjænkedes dem ved Daaben, lokkede Mange til at lade sig døbe. Man har Exempler paa, at Adskillige have ladet sig døbe meer end eengang for at faae nye Daabsklæder. Da der engang kom et talrigt Gesandtskab fra Danmark til den tydske Keiser, var der en saadan Mængde som forlangte at døbes, at man tilsidst begyndte at mangle Klæde, hvorfor Keiseren befalede, at man skulde sønderskjære nogle Overtræk og bruge dem til Daabsklæder. En gammel Mand blandt de Nydøbte betragtede en Tidlang den nye Dragt, man havde givet ham, og udbrød derpaa forbittret: „Nu har jeg tyve Gange ladet mig toe og hver Gang faaet de skjønneste hvide Klæder; en saadan Sæk passer jo for en Svinehyrde, ikke for en Kriger, og, skammede jeg mig ikke

ved at være nøgen, da skulde du snart faae den tilbage tilligemed din Christus.“ Uden Indflydelse var heller ikke den Glands, hvormed den christelige Gudstjeneste blev forrettet; Bispernes pragtfulde Dragt og store Følge, Sangen, Røgelserne, Malerierne, de store Ærefrygt indgydende Kirker, Alt var skikket til at sætte Hedningens Sandser og Indbildningskraft i Bevægelse, og derved lette den nye Lære Indgang hos ham.

De frankiske Keisere indsaae godt, at det eneste Middel til at tæmme de nordlige Barbarer, som tilsøes og tillands hærjede deres Rige, var at faae dem christnede; men de danske Konger mærkede ogsaa, hvilken Fare der derved truede deres Frihed og Selvstændighed. Den uforfærdede og virksomme jydske Konge Godfred havde med Harme seet, hvorledes Karl den Store havde bragt Saxerne, der i Sæder, Sprog, Religion og Herkomst vare de Danske nærbeslægtede, under Aaget. I den rigtige Tanke, at, naar Saxerne først vare undertvungne, vilde Raden komme til de Danske, besluttede han at forekomme Karl og angribe Saxernes blodbestænkte Overvinder. Godfred havde stor Fremgang og var nærved at opfylde sin Trudsel at besøge Keiseren i hans Residensstad Aachen, da et Snigmord af En af hans egne Folk bortrykkede ham midt i hans Planer og befriede Keiseren for en farlig Fjende. Hans Efterfølger Hemming sluttede Fred med Keiseren, og ikke længe efter døde Karl den Store (814); men hans Søn Ludvig den Fromme vedblev efter sin Faders Exempel at arbeide paa Christendommens Udbredelse blandt Nordtydskerne og de Danske. Saxerne og Friserne vare allerede omvendte, og en af Frisernes Apostle, Vilbrord, havde ogsaa været indenfor Danmarks Grændser; men det første Skridt, der umiddelbart udgik fra Keiseren, skete i Aaret 822, da Ærkebisp Ebbo af Rheims tilligemed Munken Halitger sendtes til Danmark. De reiste omkring i Landet og døbte Adskillige,

men efterlode ikkun faae Spor af deres Virksomhed. Imidlertid vedligeholdtes Forbindelsen mellem det keiserlige Hof og de jydske Konger ved de indvortes Uroligheder, som udbrøde efter Godfreds Mord. Flere Fyrster gjorde paa eengang Fordring paa Thronen og søgte Tilflugt hos Keiseren, naar de bleve fordrevne af deres Medbeilere. En saadan landflygtig Konge var **Harald Klak**, som fandt en god Modtagelse hos Keiser Ludvig den Fromme og Løfte om Understøttelse til at gjenvinde sit Rige under Betingelse af at antage Christendommen. Harald Klak, som allerede ved Ebbos Sendelse til Danmark var bleven bekjendt med den christne Lære, var villig hertil, og blev under store Høitideligheder døbt tilligemed hele sit Følge i **Ingelheim** ved Mainz (826). Keiseren skjænkede alle de Nydøbte kostbare Foræringer og sin Gudson, Harald, endog adskillige Landskaber i Nordtydskland og nogle Strækninger ved Rhin og Mosel, hvor der vorede **Viin**, som de Danske nu begyndte at foretrække for Mjøden; men til Gjengjæld maatte Harald erkjende sig for Keiserens Vasal. Dette skete ved en billedlig Handling, idet Harald lagde sine Hænder i Keiserens Skjød, til Tegn paa, at han ganske gav sig ham i Vold.

Den vigtigste Følge af Harald Klaks Daab var imidlertid Munken **Ansgars** Sendelse til Danmark. Denne Mand var fra sin tidlige Barndom opdragen i Klostret **Corvey** i Nordfrankrig og udmærkede sig allerede som Dreng ved sin alvorlige stille Character og ved sin Strænghed i at opfylde sine Klosterøvelser. Ofte trak han sig tilbage i dyb Ensomhed for at overgive sig til gudelige Betragtninger, og troede da stundom at modtage Aabenbarelser af de hellige Apostler og selv af Christus. Han var ikke mindre lærd end from og blev derfor, kun 20 Aar gammel, udnævnt til Forstander for Skolen i Klostret **Ny-Corvey** i Vestphalen, som var blevet anlagt fra Gammel-Corvey (822). Til ham

henvendte Keiseren sig, da han søgte en Lærer, som kunde ledsage Harald Klak, bestyrke ham i Christendommen og udbrede den videre i Norden. Uagtet Ansgars Venner fraraadte ham at paatage sig dette farlige Hverv, var han dog rede til at følge Opfordringen, som han betragtede mindre som en Befaling fra Keiseren end som et Kald fra Himlen. Med Ansgar forenede sig **Autbert**, en Mand af fornem Slægt, der dreves af en lignende Begeistring. Efterat de i Aaret 827 i Selskab med Harald Klak vare ankomne til Sønderjylland, begyndte de strax deres Arbeide og valgte Slesvig eller Hedebye, den Gang en blomstrende Handelsstad, som stod i levende Forbindelse med alle Egne af Norden og Nordtydskland, til Hovedsæde for deres Virksomhed. De oprettede her en Skole for at danne indfødte Lærere, døbte Mange i Byen og ved Omreiser paa Landet, løskjøbte Trælle, som de derpaa døbte og opdroge til Christendommens Tjeneste. Efter et Ophold af 3 Aar maatte Autbert formedelst Sygelighed forlade Ansgar og vende tilbage til Ny-Corvey, hvor han døde 830. Imidlertid var der kommet Bud fra Sverrig til Ludvig den Fromme med Begjæring om at erholde christne Lærere. Keiseren opfordrede Ansgar til at drage derhen, og, styrket ved en himmelsk Aabenbaring, paatog han sig ogsaa denne farlige Reise. Underveis blev han overfalden af Søerøvere, som berøvede ham Alt, hvad han førte med sig, hvoriblandt 40 Bøger. Ikke desmindre lykkedes det ham at komme til Sverrig, hvor han modtoges godt og i halvandet Aar virkede for Christendommens Udbredelse. Han vendte derpaa 832 tilbage til Keiseren med et Brev fra den svenske Konge, der var skrevet med Runer, og meldte ham det Held, der havde ledsaget hans Sendelse. Dette vakte den Beslutning hos Keiseren at sikkre Christendommen i Norden ved at stifte et eget Ærkesæde i Hamborg, og Valget af den nye Ærkebisp faldt naturligviis paa Ansgar (834). Med fornyet Iver

fortsatte han nu sin ædle Virksomhed, reiste ideligen omkring i sit vidtløftige Distrikt, lærte og døbte, løskjøbte Fanger og Trælle, og vandt ligesaa mange Sjæle ved sin fromme ustraffelige Vandel og sit kjærlige Væsen, som ved sin Lære og sit Ord. Han oprettede en Skole i Hamborg, anlagde en Bogsamling og sendte en Deel Disciple til Flandern for at opdrages i Klostret Turholt, der var henlagt til Ansgars Underhold, da han kun havde faa Indkomster af sit Ærkebispedomme. Alt havde den bedste Fremgang, da Hamborg pludseligt (837) blev overfaldet af nordiske Vikinger, som stak Byen i Brand, hvorved Kirken, Skolen og Bogsamlingen lagdes i Aske, og nødte Ansgar til at flygte, efterat han forgjæves havde søgt at opmuntre de Christne til at gjøre mandig Modstand mod Roverne. Disciplene adspredtes, og hans Virksomhed var nu for lang Tid forstyrret. Hertil kom endnu det Uheld, at hans Beskytter, Ludvig den Fromme, døde (840), hvorpaa der fulgte store Uroligheder i det frankiske Rige, under hvilke man tabte Omvendelsesværket i Norden af Sigte. Forladt af Alle vandrede han om fra et Sted til et andet, indtil han endeligen fandt et Tilflugtssted i en Skov nogle Mile fra Hamborg, hvor han oprettede et Kloster og igjen samlede en lille Skare af Disciple om sig. Først da **Ludvig den Tydske** havde bragt nogen Orden tilveie i Riget, aabnede der sig atter lysere Udsigter for Ansgar. Man besluttede nu at forene Hamborg og Bremen til eet Ærkestift, hvilken Forening ogsaa efter adskillige Vanskeligheder kom istand 847, men først 858 bekræftedes af Paven. Ansgar tog derpaa sit Sæde i Bremen og begyndte paany at arbeide for Christendommens Udbredelse i Danmark og Sverrig. Det lykkedes ham at vinde den jydske Underkonge **Eriks** Ynde, især ved at tjene som Mægler mellem ham og Keiseren. Han fik nu Tilladelse til at opføre en Kirke i Slesvig, den første i Danmark, Skolen aabnedes atter, og Christendommen vandt flere og flere

Tilhængere. Fra Slesvig gjorde Ansgar en ny Reise til Sverrig 861 og erholdt en Anbefalingsskrivelse med fra Kong Erik, hvori denne erklærede, at han aldrig havde kjendt en retskafnere og frommere Mand og altid havde befundet sig lykkelig ved at følge hans Raad, hvorfor han bad den svenske Konge at forunde Ansgar den samme Frihed til at forkynde Christi Lære i Sverrig, som var tilstaaet ham i Danmark. Ansgar prækede med Held eet Aar i Sverrig; men ved sin Tilbagekomst til Slesvig forefandt han en stor Forandring. Erik var nemlig falden i et Slag, og hans Søn, **Erik Barn**, som lod sig styre af andre Raadgivere, havde begyndt en heftig Forfølgelse mod de Christne og ladet Kirken i Slesvig nedrive. Men den uforfærdede Ansgar begav sig til Kongen og vidste at gjøre et saadant Indtryk paa den unge Fyrstes Sind, at han ikke blot tillod at gjenopbygge Kirken i Slesvig, men endog at opføre en ny Kirke i Ribe, hvor Ansgars Ven og Disciple **Rembert** blev ansat som Præst. Ansgar nærmede sig nu sit 64de Aar, vel ikke nogen høi Alder, men en næsten fyrgetyveaarig Virksomhed under ideelige Meisommeligheder, Farer og Savn blandt Hedningene, forenet med en overmaade streng Levemaade, havde nedbrudt hans desuden svage Legemskraft. Han døde i Bremen den 3die Februar 865, begrædt og savnet af de Menigheder, som han ved sin Nidkjærhed havde skabt og under de største Trængsler bevaret for Kirken. Ansgar viste i sit Liv den største Strænghed mod sig selv. Han bar altid en Haarskjorte paa sit blotte Legeme, hans Næring bestod af Brød og Vand og Urter, og efter Apostelen Pauli Exempel erhvervede han sig selv sit Ophold ved Haandarbeide. Ligesaa streng han var imod sig selv, ligesaa mild og overbærende viste han sig imod Andre, og især fandt Fattige og Ulykkelige altid en Ven og Velgjører i ham. Han bar altid en Pengepung i sit Belte for strax at kunne hjælpe og satte sig aldrig til Bords, førend han

havde sørget for de Fattiges Beværtning. Hans inderlige Ønske var at blive Martyr for Kirken, og han blev ofte funden i Taarer, fordi denne Naade ikke blev ham forundt. Hans Minde bør være helligt hos de Danske; thi ikke mange Folk have været saa heldige at faae en saa nidkjær, selvopoffrende og kjærlig Forkynder af Christendommen. Hans Efterfølger i Ærkesædet og Apostelembedet var **Rembert**, der virkede indtil 888. Han arbeidede i sin Lærers Aand og skaanede ikke engang Kirkens Kar, naar det gjaldt at løskjøbe Fanger, idet han sagde: „Det er bedre at vinde Sjæle for Herren end Guld for Kirken;" men Historien beretter intet Nøiere om hans Virksomhed.

Samtidig med Ansgars og Remberts Bestræbelser for Christendommens Udbredelse i Danmark regjerede **Gorm den Gamle** (omtrent 840 til 935). Ved Giftermaal, Vold og List samlede han de mange Smaariger til een Stat, uden at vi i det Enkelte vide, hvorledes dette er gaaet til. Det danske Rige indbefattede den Gang Nørre- og Sønderjylland, hvor Eideren var Grændsen mod Syd, Fyen, Sjælland, Lolland og Falster, Skaane, Halland og Blekingen. Bornholm bestod endnu en Tidlang uafhængigt under egne Konger. Men uagtet alle disse Dele forenedes under een Konge, varede det dog længe inden de sammensmeltede til et Heelt. Næsten gjennem hele Middelalderen vedligeholdt der sig ikke blot Forskjelligheder i Sproget og de folkelige Eiendommeligheder; men de tre større Afdelinger, Jylland og Fyen, Sjælland med omliggende Øer, Skaane, Halland og Blekingen, havde hver deres egen Lovgivning, og Kongerne bleve særskilt hyldede af hver Provinds. Gorm hadede den nye Lære, som havde trængt sig ind i Riget, og begyndte en grusom Forfølgelse mod dens Bekjendere, som hans christne Dronning **Thyra** forgjæves søgte at formilde. Kirken i Slesvig blev anden Gang nedreven, Præsterne forjagede og mange Christne dræbte

eller lemlæstede. Den tydske Keiser, **Henrik Fuglefænger**, tog sig af de forfulgte Christne og gjorde et Indfald i Danmark, hvorved Gorm blev nødt til at tillade Christendommens Forkyndelse. Keiseren skal derpaa have oprettet et Markgrevskab mellem Slien og Eider og anlagt en Borg i Slesvig eller Hedebye til Grændsens Bevogtning og de Christnes Beskyttelse. Dette Markgrevskab maa imidlertid kun have været af kort Varighed; thi ikke længe efter blev Volden **Dannevirke** anlagt, som begyndte lige ved Slesvig. Allerede Godfred, der havde saa opmærksomt Øie paa Tydskernes Fremtrængen mod Nord, havde opført en Vold, det saakaldte **Kovirke**, til Landegrændsens Beskyttelse; men, da Henrik Fuglefængers Tog havde viist Nødvendigheden af et endnu stærkere Værn, paatog Gorms Dronning, den ædle og forstandige Thyra, sig at anlægge en ny Vold efter en større Maalestok. Fra alle Rigets Provindser samledes Folk, og Arbeidet fuldførtes under Thyras Opsigt i en Tid af 3 Aar. Volden, der var opført af Jord, Tømmer og Steen, var meget høi og havde kun en eneste snæver Port til Gjennemkjørsel; desuden var der paa hver 100 Favne anlagt en stærkt befæstet Borg, og foran var dragen en 10 Favne bred Grav, der vanskeliggjorde en Fjendes Nærmelse fra Syd. Denne Befæstning, som kaldtes **Dannevirke**, begyndte tæt ved Slesvig ved den Bugt af Slien, som hedder Selker-Noor, strakte sig derpaa en Fjerdingvei nordenfor Godfreds Vold i en Strækning af 2 Mile hen til Hellingsted ved Treene, der falder i Eider. Beliggenheden af Dannevirke var overmaade heldigt valgt, thi mod Østen beskyttedes det af Slesvig og Slien, mod Vesten af Treene og de der værende Søer og Moradser, og Syden for Dannevirke udbredte sig i flere Miles Omkreds en øde Landstrækning, der var opfyldt med Skove, Moser og Heder, hvor det næsten var umuligt for en Fjende at trænge frem. Det fortjenstfulde Anlæg af Dannevirke, der,

som det hedder i den gamle Sang, „har holdt saa mangen Tørning mod de Tydsker, Slaver, Vender," skal efter Nogles Beretning have skaffet Thyra det skjønne Tilnavn „Danabod" d. e. de Danskes Pryd, medens Andre forklare det deraf, at hun i en Hungersnød frelste Folket ved at samle Korn og opføre Kornhuse. Gorm den Gamle havde twende Sønner, hvoraf den ældre hed Knud Dana-ast, d. e. de Danskes Lyst, den yngre Harald. Den Første elskede han saa høit, at han havde sat Dødsstraf for den, som meldte hans Død. Da Knud var omkommen paa et Vikingetog i England, vovede derfor Ingen at bringe Kongen dette Sorgens Bud; men den snilde Thyra faldt paa en Udvei. Hun lod nemlig Salen betrække med Blaat, hvilket den Gang var Sorgens Farve, og befalede alle Hoffolk at iagttage dyb Taushed, naar Kongen kom. Da Gorm forundret over dette opfordrede Thyra til at tale, gav hun ham ved en billedlig Fortælling at forstaae, at noget meget Ulykkeligt var hændet, saa at han tilsidst ahnede sin Søns Død og udbrød: „Saa vist sørger al Danmark, som min Søn Knud er død." — „Det er dine Ord, Herre, og ikke vore," svarede Thyra, „men sand er denne Tidende." Dette Dødsfald gik den gamle Fader saa nær til Hjærte, at han strax blev syg og Dagen efter døde (935).

Derpaa besteg Gorms yngre Søn, Harald med Tilnavn Blaatand, den danske Throne (935—985). Han tumlede sig efter Faderens Viis omkring paa Havet i Vikingefærd til nære og fjærne Lande. Da Normannerne i Frankrig vare blevne bragte stærkt i Knibe af den franske Konge, som endog ved List havde faaet deres Hertug i sin Magt, skal Harald med en stor Flaade være kommen sine sydlige Landsmænd til Hjælp og atter have gjort Normandiet uafhængigt af Frankrig. Vissere er Haralds Forhold til Norge, hvor Hakon Adelsteen herskede efter at have fordrevet sin Broder Erik Blodøxe og dennes Børn. Disse fandt tilligemed Moderen

Gunild Tilflugt i Danmark; ja Harald Blaatand knæsatte endog en af dem, Harald Graafeld, og erklærede ham derved for sin Fosterson. Hakon Adelsteen hævnede sig ved ødelæggende Hærgninger paa de danske Kyster; men tilsidst lykkedes det Harald Graafeld ved den danske Konges Hjælp at fælde Hakon og blive Konge i Norge. Da han var kommen til Magten, glemte han sin Velgjører og vilde ikke betale den Skat, han havde lovet. Desuden gjorde han sig forhadt i Norge ved sine Voldsomheder, især ved Drabet paa den mægtige Sigurd Jarl, som han efter sin onde Moder Gunilds Raad lod indebrænde. Harald Blaatand lyttede derfor gjærne til det Raad, som Hakon Jarl, en Søn af den myrdede Sigurd, gav, nemlig at lokke Harald Graafeld og hans Moder ned til Danmark og lade dem dræbe. Naar dette var skeet, skulde Norge erobres og overlades som Lehn til Guldharald, en Søn af Knud Dana-ast, for hvis Fordringer paa en Deel af det danske Rige Harald paa denne Maade haabede at blive qvit. Men den trædske Hakon Jarl, som selv tragtede efter Norge, forestillede Harald, at, hvis Guldharald havde været overmodig i sine Fordringer, da han intet Land eiede, vilde han blive det endnu mere, naar han fik hele Norge. Harald lod sig overtale til at samtykke i sin Broderson Guldharalds Drab, ligesom han forhen havde givet sit Minde til sin Fosterssons. Ved Limfjorden blev Harald Graafeld overfalden og dræbt af Guldharald; men denne Udaad hævnedes ved en anden; thi strax efter kom Hakon og myrdede Guldharald (963). Gunild blev nedsænket i en Mose i Nærheden af Veile, hvor man i den nyeste Tid mener at have gjenfundet hendes Lig, som i næsten 900 Aar er blevet bevaret ved Mosevandet ligesom en balsameret Mumie. Harald Blaatand seilede derpaa med en Flaade, der skal have beløbet sig til 600 Skibe, op til Norge, underlagde sig Landet og indsatte Hakon til sin Jarl. Hakon betalte Skat paa eengang for 3

Aar, men undslog sig siden derfor og sendte Kongen kun af og til nogle Falke. — Henrik Fuglefænger havde kort før Harald Blaatands Thronbestigelse sikkret de Christnes Rettigheder i Danmark, og Kongen selv var af sin Moder Thyra gunstigt stemt for Christendommen, hvis Bekjendere under disse heldige Omstændigheder Dag for Dag forøgedes. De nedrevne Kirker i Slesvig og Ribe reiste sig igjen, og Ærkebisp **Unno** fik en ny Kirke opført i Aarhuus. Denne Ærkebisp gjorde mange Reiser omkring i Danmark, saavel paa Fastlandet som paa Øerne, og kom ogsaa til Sverrig, hvor han døde (936). Efter ham fulgte Adeldag, der beklædte Ærkesædet under hele Harald Blaatands Regjering (936—988). Denne Mand, der var af en fornem sarisk Familie, var meget yndet af de tre tydske Keisere af Navnet Otto og besad en særdeles virksom Character, hvorfor Christendommens Grændser under hans lange Styrelse bleve betydeligt udvidede. Han indviede 948 tre Bisper i Slesvig, Ribe og Aarhuus, der tillige skulde bære Omsorg for Christendommens Fremme paa de danske Øer, i Skaane og Sverrig. Dette gav Keiser Otto den Store Anledning til umiddelbart at blande sig i den danske Kirkes Anliggender. Ved et Brev fra Aar 965 skjænkede han Bisperne i Slesvig, Ribe og Aarhuus en Deel Eiendomme i Danmark, fritog dem for alle Skatter og deres Bønder og Tjenere for at staae under nogen Anden end Bispernes egne Fogder. En slig Annasselse var i Overeensstemmelse med den tydske Keisers Fordring paa at betragtes som Hovedet for alle Europas Fyrster og hele den christne Kirkes Beskytter, men maatte naturligviis vække Harme hos Danmarks Konge. Spændingen mellem Keiseren og Harald Blaatand tiltog ved det Tilhold, som denne bestandigt gav tydske Oprørere, navnligen den sariske Hertug **Wigmann**, og Otto den Store truede længe med at fornye Henrik Fuglefængers Tog for at befæste den vaklende Kirke hos de Danske

og hævne sig for deres Fornærmelser. Men andre Bestjæftigelser afholdt ham saalænge fra Iværksættelsen af denne Trudsel, at han ved sin Død maatte overlade den som en Arv til sin Søn, **Otto den Anden**, der omtrent 975 gjorde et Indfald i Danmark og angreb Dannevirke. Flere Storme bleve med stor Tapperhed slagne tilbage af de Danske og Norske, der under Anførsel af Hakon Jarl efter Pligt vare komne Danmark til Hjælp, og Dannevirke blev ikke indtaget, førend Tydskerne efter et Raad, som den siden berømte norske Høvding Olaf **Trygvesøn** skal have givet, havde stukket Ild paa Volden, der for en stor Deel bestod af Tømmer. De Danske maatte nu trække sig tilbage, og Harald Blaatand blev trængt op lige til Øen **Mors** i Limfjorden, hvor Underhandlinger aabnedes. Udfaldet blev, at Harald maatte lade sig døbe tilligemed sin Søn Svend og tillade Christendommens uhindrede Forkyndelse i Danmark. Kongens Exempel fulgtes af Mange af hans Mænd, og en Deel af dem, som ikke vilde lade sig bevæge herved, skal en Munk Popo have helbredet for deres Vantro ved at bære en gloende Handske paa blottet Haand. Et nyt Bispedømme blev nu oprettet paa Fyen, hvor en Kirke byggedes i Odense, og Harald Blaatand selv opførte **Hellig Trefoldigheds Kirke** i Roeskilde. Hidtil havde blot Fremmede forkyndt Christendommen, men nu fremstode ogsaa indfødte Lærere, blandt hvilke især nævnes **Odinkar Hvide den Ældre**, som skal have været den første Bisp i Odense. Han var af fornem Jarleslægt i Vendsyssel, hvor hans Familie eiede næsten en Trediedeel af Landet, og en ivrig Befordrer af Christendommen, til hvis Bedste han skjænkede alle sine store Eiendomme. Men jo mere Christendommen udbredte sig i Landet, desto høiere steg det langt talrigere hedenske Parties Forbittrelse. Man saae med Harme, hvorledes de gamle Sæder forfaldt, hvorledes Templerne stode tomme og Guderne foragtedes, medens Tydskernes Indflydelse meer og

meer truede med at undergrave Fædrelandets Selvstændighed. Hedningernes Had faldt fornemmeligen paa Kongen, som havde svigtet den fædrene Troe og laant Haanden til Indførelsen af en fremmed. I Spidsen for det hedenske Partie stod Palnatoke, en Mand, i hvilken den gamle nordiske Aand levede i al sin Kraft, og som hadede Sydens Lære og Skikke. Palnatoke nærede desuden personligt Had til Kongen, som havde ladet en af hans nærmeste Paarørende myrde. Ogsaa skal Harald engang have nødt Palnatoke, der gjorde sig til af at være den bedste Bueskytte i Norden, til at bevise denne Paastand ved at skyde et Æble af sin Søns Hoved. Den ærekjære Palnatoke vilde ikke tage sine Ord tilbage og bestod lykkeligen den grusomme Prøve, men erklærede tillige, at en anden Pil, som han havde gjemt i sit Belte, var bestemt for Kongen, om han havde skudt feil. Harald Blaatands ægte Søn Svend opdroges hos Palnatoke og indsugede tilligemed den hedenske Lære Had imod sin christne Fader, som ogsaa stedse viste et fjendsk og ufaderligt Sind imod Sønnen. Det kom tilsidst til en formelig Krig mellem Fader og Søn, mellem det christne og hedenske Partie. Kirkerne bleve nedrevne, Præsterne og Bisperne myrdede eller uddrevne af Landet, og Forfølgelsen skal have været saa blodig, at Svend Estridsen, der levede omtrent et halvt Hundrede Aar efter, vidnede, at Martyrernes Navne ikke vilde kunne rummes i en Bog. Krigen førtes med vexlende Lykke og endtes først, da Palnatoke havde dræbt sin Konge og Fjende ved et Pileskud (985).

Svend Tveskjæg (985—1014) reiste nu omkring paa Thingene ledsaget af Palnatoke og blev ved dennes Anbefalinger tagen til Konge overalt, da det christne Partie var for svagt til at gjøre længere Modstand. I Begyndelsen havde Palnatoke fordulgt, at han var Harald Blaatands Drabsmand; men, da det siden blev bekjendt, ophørte den gode Forstaaelse mellem ham og Svend; thi Blodhævnen over Faderen var Nordboen en hellig Pligt, helligere end Venskabet for Fosterfaderen. Palnatoke, der desuden ikke kunde finde sig i de nye Sæder og den nye Religion, der meer og meer fik Indgang i Danmark, blev nu ved sin Fosterføns Uvenskab dobbelt fjed af sit Fædreland og besluttede at forlade det for stedse. I Venden ved det østlige Udløb af Oder laae den blomstrende Handelsstad Julin, det nuværende Wollin, som den Gang var Middelpunktet for Nordens Handel med det øvrige Europa. Frankiske, vendiske og selv græske Kjøbmænd bragte herhid Østens og Sydens Varer, som derpaa forsendtes, især over Slesvig, til alle de nordlige Lande. De danske Konger havde tidligt henvendt deres Opmærksomhed paa dette vigtige Punkt, og Harald Blaatand havde i Nærheden deraf anlagt en Borg, kaldet Jomsborg, deels for at beherske Handelen, deels for at holde de omboende vendiske Søerøvere i Ave. Men i hans sidste urolige Regjeringsaar havde Besætningen paa denne fjærne Borg næsten gjort sig uafhængig og betalte kun en ringe Skat. Herhid begav den landflygtige Palnatoke sig og blev med Glæde tagen til Høvding af Besætningen, som aldrig kunde faae en mere berømt og tapper Anfører. Han besluttede her at stifte et Samfund af Vikinger, blandt hvilke Nordens Aand kunde forplante sig fri for fremmed Smitte, og, efterat have opført en næsten uindtagelig Søeborg, gav han sine Mænd Love, der sigtede til at danne dem til lydige Krigere og uforfærdede Vikinger. Ingen maatte optages i dette Vikingelag, som var under 15 eller over 50 Aar, og, hvo der veg for en Anden, der var ham lig i Vaaben og Rustning, blev udstødt af Samfundet. Ingen Jomsborger maatte indgaae Ægteskab eller have Fruentimmer hos sig og aldrig være længere end i det Høieste tre Dage fraværende fra Borgen. Alle skulde betragte hverandre som Brødre, og den Ene hævne den Andens Drab, som det kunde være hans Fostbroder; opkom der derimod Stridigheder imel-

lem dem selv, var det strængeligt forbudt at tage sig selv til Rette, men Enhver skulde lade sin Sag paadomme af Høvdingen. Til denne skulde ogsaa alt Byttet bringes for at deles ved Byttestangen, og til ham var enhver Jomsborger forpligtet at bringe de Nyheder, han erfarede, hvorimod der var sat haard Straf for Udspredelsen af løse og foruroligende Rygter. — Palnatoke døde ikke længe efterat have grundlagt dette Vikingelag, som siden udmærkede sig saaledes ved forvovne Bedrifter, at en Jomsviking og en uforfærdet Kriger bleve eenstydige Udtryk. Efter ham blev Sigvald, der var ligesaa trædsk og feig, som Palnatoke havde været aabenhjærtet og tapper, valgt til Høvding. Opfordret af den vendiske Konge Burislav, hvis Datter han beilede til, søgte Sigvald at befrie Jomsborg for at svare Skat til Danmark og betjente sig til dette Øiemed af de eneste Vaaben, han forstod at bruge, Svig og List. Med nogle faa Skibe seilede han ned til Danmark og sendte Bud i Land, som skulde melde Kongen, at Sigvald laae dødssyg ombord og ønskede at tale med ham inden sin Død. Svend lod sig besnære og begav sig ombord til Sigvald, som anstillede sig saa svag, at han neppe kunde tale, hvorfor Kongen heldede sig over ham for at lytte til hans Ord. Men i det Samme greb Sigvald ham fast om Halsen og tilraabte sine Folk, at de skulde bruge baade Aarer og Seil for at komme hurtigt afsted. Saaledes blev Svend ført fangen til Jomsborg og maatte finde sig i de Betingelser, som Sigvald og Burislav fandt for godt at foreskrive ham. Jomsborg og Venden bleve erklærede for uafhængige, og Svend maatte betale en overordentlig stor Løsesum, saameget Guld eller Sølv, siger man, som han selv veiede. Sigvald fik nu Burislavs Datter Astrid til Ægte, og Forliget mellem Danmark og Venden bekræftedes ved et dobbelt Giftermaal, i det Svend ægtede Burislavs anden Datter Gunhilde, og Thyra, Svends Søster, blev gift med Burislav. Sigvald

blev sig selv lig i Falskhed lige til det Sidste; thi han havde indbildt Svend, at Gunhilde var meget smukkere end Astrid, men denne maatte siden med Fortrydelse erfare det Modsatte. Heller ikke blev noget af disse tvungne Ægteskaber lykkeligt; thi Thyra flygtede bort fra sin Ægtefælle, og Svend forskjød senere Gunhilde. Til Fortællingen om Svends Fangenskab i Jomsborg føier Sagnet den Beretning, at Svend for at udrede Løsepengene maatte sælge Krongodserne og Almindingerne, og at de danske Fruentimmer, da den indkomne Sum ikke var tilstrækkelig, solgte deres Guld- og Sølvsmykker for at løskjøbe deres Konge, som til Gjengjæld for denne Ædelmodighed skjænkede dem halv Arveret med Mændene. Men, ihvor smukt dette Sagn end er og hædrende for de danske Qvinder, forholder Sagen sig dog ikke saaledes; thi Kongerne besade længe efter den Tid baade Krongodser og Almindinger, og disse sidste, som bestode af øde og skovbevorte Strækninger, bleve først langt senere, efter at være optagen til Dyrkning, enten afhændede til Kjøbere eller overladte til Forpagtere mod Afgift. Og hvad Qvindernes Arveret angaaer, da skyldes en saa gjennemgribende Forandring i de bestaaende Eiendomsforhold neppe en pludselig Lov, men er opkommen lidt efter lidt ved Christendommens Indflydelse, som efterhaanden skaffede Qvinderne i Norden større Rettigheder. Sagnet har her som saa ofte henført de Forandringer, der udviklede sig i en lang Række af Aar, til en bestemt Begivenhed, hvoraf de passende syntes at kunne forklares.

Da Svend var kommen hjem, ønskede han paa Hævn, hvortil en bequem Leilighed snart tilbød sig, da der skulde holdes Gravøl over Sigvalds Fader, Strutharald. Ved slige Gravøl var det, som før bemærket, Skik at gjøre Løfter om at udføre en eller anden Stordaad til Ære for den Afdøde. Svend lovede at drage til England og enten erobre Landet eller lade sit Liv; Sigvald lovede, idet han drak Skaalen til

sin Faders Minde, at begive sig til Norge og fælde den mægtige Hakon Jarl. Intet kunde være mere ønskeligt for Svend; thi, vare Jomsvikingerne uheldige, fik han sin Hævn styret paa den lumske Sigvald, der saa haardt havde fornærmet ham, og vare de heldige, erholdt han Straf over Hakon Jarl, som i Harald Blaatands sidste Aar aldeles havde unddraget sig for Danmarks Overherredømme. Jomsvikingerne bleve aldeles slagne, og Sigvald var den første til at flygte; en stor Mængde faldt, Andre bleve fangne, hvilke ved den Uforfærdethed, hvormed de gik Døden imøde, erhvervede sig en uforgjængelig Berømmelse i Nordens Historie. Dette Nederlag knækkede for en Tid Jomsborgs Magt; men den hævede sig igjen, og Danmarks Kyster bleve i flere Aarhundreder frygteligt hjemsøgte af de grumme Vikinger, som udgik deels derfra deels, efterat selve Borgen var bleven ødelagt af Magnus den Gode, fra de nærliggende Kyster. Svend tænkte nu paa at udføre sin anden Plan, Englands Erobring. Skjøndt de Danske havde taget virksom Deel i Normannertogene baade til Frankrig og de øvrige mere sydligt liggende Lande, havde deres Hu dog fornemmeligen været henvendt til England. I meer end to Hundredaar havde de ikke blot hjemsøgt dette Rige med frygtelige Røvertog, forglemmende det Slægtskab, der var mellem dem og Angelsaxerne, som i Midten af det femte Aarhundrede vare udvandrede fra Jylland og Nordtydskland, men endogsaa efterhaanden bemægtiget sig hele den østlige og nordlige Deel af Landet og der oprettet egne Riger, som Northumberland og Østangeln, hvor danske Fyrster herskede over en for største Delen dansk Befolkning. Men i den første Deel af det 10de Aarhundrede, især efterat den fortræffelige Kong Alfred havde givet den angelsaxiske Stat ny Styrke, vare de Danske for største Delen blevne undertvungne, og de af dem stiftede Riger kuldkastede. Svend vilde nu fornye de Danskes Herredømme i England, og Omstændighederne

kunde aldrig være gunstigere. Den regjerende Konge, Ethelred, kaldet den Raadvilde, var en ussel Fyrste, der hadedes og foragtedes af sine egne Undersaatter for sin Feighed og Grusomhed; det engelske Folk selv var den Gang fordærvet, feigt og blødagtigt, de Store oprørske og deres Troskab tilfals for den, som vilde kjøbe den. Under disse Forhold kunde der ikke tænkes paa nogen synderlig Modstand mod Svend, som desuden fik Understøttelse af de mange danske Familier, som vare bosatte i Landet. Svend foer frem med den største Grumhed fra den ene Ende af Landet til den anden. Mænd og Qvinder, Børn og Oldinge faldt for det fjendtlige Sværd; brændende Byer, Kirker og Klostre, myrdede Mennesker og rygende Askehobe betegnede overalt de Danskes Vei. Ethelred vidste intet andet Middel end at bortkjøbe sine Fjender ved en stor Skat, som blev lagt paa Landet og kaldtes Danegeld; men dette var kun et nyt Lokkemiddel for Fjenderne, som næste Foraar kom igjen, hærjede og plyndrede, indtil en forhøiet Skat betaltes dem. Saaledes vedblev Svend i en Række af Aar, indtil han for en kort Tid bortkaldtes ved en anden Begivenhed. Den norske Prinds Olaf Trygveson havde en Tid været forenet med Svend paa hans Englandstog, men siden skilt sin Sag fra hans og sluttet Fred med Ethelred for at drage til sit Fædrenerige Norge, som han underlagde sig, efter at have overvundet Hakon Jarl. Svends fjendske Stemning mod Olaf Trygveson forøgedes, da denne, uden at spørge om Svends Samtykke, ægtede hans Søster Thyra, der var flygtet fra sin paatvungne Mand Burislav i Venden. Desuden havde Olaf skaffet sig en dødelig Fjende i Svends anden Hustru Sigrid Storraade. Han havde nemlig først tilbudt denne stolte Qvinde Ægteskab og i den Anledning havt en Sammenkomst med hende; men, da hun ikke efter hans Forlangende vilde gaae over til Christendommen, lod han sig henrive af sin Hidsighed og kastede hende

sin Handske i Ansigtet, idet han kaldte hende „en gammel hedensk Qvinde," en Fornærmelse, som hun svor skulde blive hans Bane. Hun holdt Ord; thi, da Olaf efter sin Dronning Thyras Ønske med en ringe Flaade var dragen til Venden for at kræve en Deel Eiendomme, som hun der eiede, vedblev Sigrid saalænge at ægge Svend, med hvem hun imidlertid var bleven gift, indtil han endeligen besluttede sig til at overfalde Olaf paa Tilbagereisen. Han forenede sig i dette Øiemed med Sigrids Søn den svenske Konge **Olaf Skjødkonning** og **Erik Jarl**, en Søn af Hakon Jarl og gift med Svends Datter Gyda. De traf Olaf ved Svolder i Venden; hvor den falske Sigvald, som paa denne Maade haabede at gjenvinde Svends Venskab, havde opholdt den norske Konge, indtil den forenede Flaade ankom (1000). Olaf omkom med de Fleste af sine Folk efter en mandig Modstand mod Overmagten, hvorpaa Norge deeltes mellem Seirherrerne Olaf Skjødkonning, Svend Tveskjæg og Erik Jarl, hvilken Sidste dog tilligemed sin Broder **Svend Hakonsen** fik Bestyrelsen af det Hele. Den ulykkelige Thyra, hvis første Mand **Styrbjørn** var falden i Krigen, og som derpaa var bleven tvungen til Ægteskab med en Mand, hun hadede, hungrede sig til Døde for ikke at overleve sin elskede Olaf, hvis Død hun havde foranlediget. — Medens de norske Sager ordnedes af Svend, foregik en Begivenhed i England, der raabte om Hævn. Ethelred, for feig til at stride mod væbnede Mænd, havde fattet den Plan, at befrie sig for de Fremmedes Herredømme ved at myrde alle de værgeløse Danske, Mænd, Qvinder og Børn, som fandtes i de Landskaber, hvor han havde Magten. Denne grusomme Beslutning udførtes den 13de November 1002 paa en Søndag, da de Danske vare mindst forberedte til Modværge, under Rædsler, der i Afskyelighed om muligt overgik dem, der forhen vare udøvede af de Danske. Endogsaa Svends egen Søster **Gunhilde** blev myrdet, efterat

hun først havde seet sin Mand og sin lille Søn gjennembore for sine Øine, men forudsagde inden sin Død, at Hævnen ikke vilde udeblive. Hendes Ord gik i Opfyldelse; thi neppe havde Svend erfaret, hvad der var skeet, førend han sendte Breve med Efterretning herom til alle Nordens Lande og inden kort Tid samlede en stor Flaade og Hær, der brændte af Tørst efter Hævn. Ved Ankomsten til England forenede ikke blot de Danske i Northumberland og Østangeln, hvorhen Blodbadet ikke kunde naae, men selv mange Englændere, som vare besvogrede og beslægtede med de Danske, sig med Svend for at hævne Ethelreds lige saa ukloge som grusomme Handling. England hærjedes nu i flere Aar frygteligt med Mord og Brand, og den almindelige Elendighed forøgedes ved Hungersnød, der steg til den Grad, at de fortvivlede Forældre solgte deres Børn for Brød. Ethelred, der selv havde hidkaldt den frygtelige Hævner, kunde nu ikke længere bortkjøbe ham med Guld; thi det udpinte Land var ikke istand til at udrede den uhyre Sum af 48,000 Pund, hvortil Danegelden tilsidst var stegen. Opgivende alt Haab om Frelse, flygtede han derfor mod Slutningen af Aaret 1013 med Kone og Børn over til Normandiet. Herved blev Svend Tveskjæg Herre over hele England, men regjerede kun kort; thi allerede i Begyndelsen af Aaret 1014 blev han bortrykket ved en pludselig Sygdom; men Englænderne troede, at deres Skytshelgen, den hellige **Edmund**, havde fældet denne fordærvelige Fjende.

Svend Tveskjægs Søn, **Knud**, siden kaldet den Store eller den **Mægtige**, som ved sin Faders Død opholdt sig i England, blev strax udvalgt til Konge af de Danske. Men Englændernes Kjærlighed til den fædrene Kongestamme og Haabet om at affaste det fremmede Aag vaagnede paany, da den frygtede Svend var død, og hans Søn, der endnu var en uforsøgt Yngling, ikke syntes at blive nogen farlig Mod-

stander. Ethelred kom tilbage fra Normandiet tilligemed sin Søn, den kjække Edmund Jernside, og Oprør udbrød allevegne mod de forhadte Danske, saa at Knud tilsidst saae sig nødt til at forlade England. Inden han drog bort, begik han den Grusomhed at afskjære Næse og Øren og paa anden Maade lemlæste de Gidsler, han havde modtaget, og begav sig derpaa til Danmark, hvor Broderen Harald imidlertid var valgt til Konge. Harald lod sig bevæge til at dele Danmark med Knud; men dennes Hu stod til England, og, understøttet af sin Broder, udrustede han til dette Lands Gjenerobring en Flaade paa flere Hundrede Skibe, hvis Pragt de gamle Krøniker ere uudtømmelige i at rose, og hvis Mandskab bestod af udvalgte Mænd, med Udelukkelse ikke blot af Trælle, men selv af Frigivne. Mange berømte Mænd fra alle Nordens Lande ledsagede Knud paa hans Tog til England; men især omtales med Udmærkelse den store Hærfører Thorkel den Høie, en Broder til Jomsborgerhøvdingen Sigvald. Han havde vel en Tidlang forladt de Danske og sluttet Forbund med Ethelred, men fandt nu atter sin Regning ved at forene sig med sine Landsmænd. Dernæst nævnes den norske Høvding Erik Jarl, Knuds Svoger, og Ulf Jarl, der siden blev gift med Knuds anden Søster Estrid, og ved hende Stamfader til den estridske Kongefamilie, der næsten gjennem hele Middelalderen herskede i Danmark. Ledsaget af disse Mænd landede Knud den store i England ved Sandvich 1015 og begyndte strax Fjendtlighederne. Men Englænderne vare imidlertid vaagnede af deres Slummer og satte sig mandeligt til Modværge under Anførsel af Edmund Jernside, som ved Ethelreds kort paafølgende Død besteg den engelske Throne. Han var en bedre Skjæbne værd, men kunde med al sin Tapperhed Intet udrette, fordi han var omgiven af Forrædere, blandt hvilke hans egen Svoger Edrik Streon paa en ærelos Maade udmærkede sig ved flere Gange at forraade sit

Fædreland og sin Frænde til de Danske. Uagtet han ogsaa opførte sig som en Forræder imod disse, modtoge de dog hver Gang den mægtige Mand med aabne Arme. Efterat Krigen var ført paa trekle Aar, og flere blodige Slag leverede, hvori snart Knud, snart Edmund blev Seirherre, enedes begge Konger ved et personligt Møde paa Den Light i Severn (1017) om at dele England, saaledes at Edmund fik den sydlige Deel, hvor de fleste angelsaxiske Familier boede, Knud den nordlige, hvor den største Deel af Befolkningen var dansk. Efter Forliget omfavnede Knud og Edmund hinanden, tilsvore hinanden bestandig Fred og ubrødeligt Venskab. Men neppe var en Maaned gaaet, førend Edmund endte sit Liv, efter Krønikernes almindelige Beretning snigmyrdet af Edrik Streon, som begik denne Udaad for at sætte sig i Gunst hos Knud. Forræderen blev ogsaa belønnet med Jarledømmet Mercia. Paa en Forsamling af de fornemste engelske Adelige og Geistlige blev Knud nu udnævnt til hele Landets Konge og Formynder for Edmunds unge Sønner med Udelukkelse af dennes Brødre. Disse søgte Knud at rydde af Veien, hvilket lykkedes med den ene, Edwin; men de Andre frelste sig ved Flugten. Edmunds Børn sendte han til den svenske Olaf Skjødkonning, som bortfjærnede de ulykkelige Kongesønner fra Knuds Efterstræbelser og Frygt ved at sende dem til Ungarn. Ligesom Edrik Streon var bleven aflagt med Mercien, bleve ogsaa hans andre fortjente Mænd Thorkel den Høie og Erik Jarl belønnede, hiin med Jarledømmet Østangeln, denne med Northumberland. Imidlertid søgte dog Knud snart, advaret ved den ulykkelige Edmunds Skjæbne, at blive nogle af disse mægtige Høvdinger qvit. Edrik Streon var den første, der faldt som et Offer for Knuds Statsklogskab og sit eget Forræderie; thi, da han engang pukkede paa sine store Tjenester og fordrede større Belønninger, udbrød Knud forbittret: „Du Drottens Sviger! kan Du være mig tro? Du dræbte Din egen Herre,

min edsvorne Broder! Du skal faae Belønning, som sømmer sig Dig, saa Du aldrig skal svige Nogen meer!" I det Samme gav han Erik Jarl, som stod i Nærheden, et Vink, og denne gjorde med et Hug af sin Stridsøxe Ende paa Forræderens Liv. Sønnerne deelte ikke længe efter Faderens Skjæbne. Senere lod Knud sin egen Fosterfader, **Thorkel den Høie**, rydde af Veien, uagtet han havde havt den vigtigste Deel i hans Seirvindinger over Edmund; men denne mægtige Jarl begyndte at forekomme Knud farlig, og hans Troskab syntes upaalidelig, siden han eengang havde sveget de Danske. Da Knud først havde befæstet sit Herredømme i England, gjorde han sig megen Umage for at vinde Folkets Kjærlighed. Til den Ende viste han den største Agtelse for engelske Sæder og Skikke, indførte paany de gamle angelsaxiske Love og vaagede over deres Haandhævelse. Han gjenoprettede ikke blot Sikkerheden i det Indre, men værnede tillige saaledes om Landets Kyster, der i Aarhundreder havde været et Bytte for Søerøvere, at nu ingen Viking ustraffet turde lade sig see. Englænderne hævede han til de høieste Embeder og Værdigheder, og den danske Krigshær blev, efter Englændernes Begjæring, sendt tilbage til Fædrelandet. Men især søgte han at vinde den mægtige engelske Geistlighed, paa hvis Gunst eller Ugunst Samtids og Eftertids Dom over Kongerne for en stor Deel beroede. Han skjænkede derfor rige Gaver til Geistlige, Kirker og Klostre, iagttog nøie alle den Tids kirkelige Skikke og Fromhedshandlinger og opførte en Mængde Kirker og Klostre, især paa saadanne Steder, hvor der havde været holdt Slag mellen de Danske og Engelske. For end mere at bestyrke sig i Englændernes Gunst ægtede han **Emma**, Ethelreds Enke, hvorved han tillige tænkte at sikre sig mod hendes Sønner, der truede ham fra Normandiet. Denne kloge Qvinde, der saa nøie kjendte de engelske Sæder og Forhold, bidrog meget til at befæste Knuds Magt og gjøre ham yndet hos det engelske

Folk. Under hans vise og kraftige Regjering begyndte nu Handel og Agerdyrkning, Haandværker, Kunster og Videnskaber paany at fremblomstre i England, og Folket nød under indvortes og udvortes Sikkerhed en Lykke, som det i mange Aarhundreder ikke havde kjendt. Man glemte derfor efterhaanden, at Knud var en fremmed Erobrer, og fattede Kjærlighed til den nye Hersker, der havde frembragt en saa heldig Forandring i Nationens Kaar.

Efter at have ordnet sine Anliggender i England begav Knud sig til Danmark, hvor hans Broder Harald var død 1019; men i det Enkelte kjende vi kun lidet til hans Regjering i Danmark. Han synes noget at have tilsidesat dette Land og helst at have opholdt sig i England, hvilket han betragtede som Hovedrige. Dog berettes der, at han gjorde et Tog til Venden, underlagde sig en Deel af Landet og kuede de vendiske Søerøvere, som allerede nu begyndte at forurolige de danske Farvande. Christendommens fuldkomne Indførelse i Danmark skyldtes Knud den Store, fra hvis Tid den kan betragtes som Landets herskende Religion. Den heftige Forfølgelse mod Christendommen, hvormed Svend Tveskjægs Regjering var begyndt, sagtnedes i hans sidste Aar, da hans Opmærksomhed udelukkende var henvendt paa England; ja Svend skal i Slutningen af sin Regjering saa aldeles have skiftet Sind, at han endog søgte at fremme Christendommen ved at sende engelske Lærere over til Danmark. Hvor stor en Mængde Geistlige der under Knud maa have vandret fra England til Danmark, kan sees deraf, at af Danmarks daværende 4 Bispesæder beklædtes de tre af Englændere, nemlig **Gerbrand** i Roeskilde, **Reginar** i Fyen, **Bernhard** i Skaane, og selv den danske Bisp i Ribe, **Odinkar Hvide den Yngre**, Broderson til den Ældre af samme Navn, havde modtaget sin Dannelse og Opdragelse i England. Knud den Store sendte ikke blot engelske Præster og Bisper til Danmark, men

ogsaa Munke skal han for første Gang have indført i dette Rige, og mod den danske Kirke og Geistlighed viste han den samme Gavmildhed, som havde gjort ham saa yndet af den engelske. De ældste Kirker opførtes af Træe, men allerede under Knud den Store er det rimeligt, at enkelte, fornemmeligen i Sønderjylland, bleve byggede af Steen. Det berettes endog, skjøndt først af senere Forfattere, at Knud sendte engelske Bygmestere og Steen og Blye fra England til Kirkers Opførelse i Danmark, og man har villet finde dette bekræftet ved nogle af vore ældste Kirkers Lighed med de engelske i Bygningsmaaden, for saavidt denne lader sig gjenspore under de mange Forandringer, de senere have undergaaet. England var flere Aarhundreder forud for Danmark i Agerdyrkning, Haandværker, Kunster og Videnskaber, og gjennem dette Land blev Danmark deelagtigt i den høiere Kultur, som det øvrige Europa allerede i længere Tid havde været i Besiddelse af. De indvandrende Englændere, baade Verdslige og Geistlige, medbragte Kundskab til et forbedret Agerbrug, til nye Haandværker og Kunster og lagde den første Grund til videnskabelig Kultur, om denne end endnu længe vedblev at staae paa et saare lavt Trin. Christendommen formildede Sæderne, og under dens vedvarende Indflydelse ophørte efterhaanden det vilde Vikingeliv, hvis rigeste Kilde, de indbyrdes Krige og Feider, allerede for en Deel var stoppet ved Smaarigernes Forening. Folket fik Smag for fredelige Sysler og et ordnet Samliv, som under Christendommens Beskyttelse udviklede sig og inden et Aarhundredes Forløb gav Danmark en ny Skikkelse. Hvad Knud den Store i denne Henseende havde begyndt, blev med Omhu fredet og fortsat af nogle af hans nærmeste Efterfølgere, især Svend Estridsen og Knud den Hellige. Dette var den skjønne Frugt, som udviklede sig af de blodige Vikingetog, der i Begyndelsen truede med at tilintetgjøre al borgerlig Orden i de Lande, som vare Gjenstand for deres

Rasen, men endte med at føre Kulturen tilbage til Vikingernes Hjemstavn.

Ligesom Knud den Store lagde den første Grund til Geistlighedens Magt, hvoraf senere Præstevælden eller Hierarchiet udviklede sig, saaledes lagde han ogsaa den første Spire til Adelen, hvoraf siden Adelsvælden eller Aristokratiet fremgik. Som tidligere bemærket, fandtes der i Oldtiden ingen Adel i Danmark, men vel Høvdinger og Andre, som formedelst deres Slægts Berømmelse og Rigdom eller egne Bedrifter nøde en større Anseelse i den offentlige Mening, uden dog at besidde lovhjemlede Forrettigheder. Til saadanne mere anseete Mænd hørte fornemmeligen de Hirdmænd og Huustropper, som Oldtidens Konger altid underholdt ved deres Hof for deels at have en Livvagt til Beskyttelse for deres Personer, deels en altid færdig Skare til Udførelse af pludselige Krigsforetagender. Under de vidtløftige Krige i England fandtes det nødvendigt betydeligt at forøge disse Huustroppers eller, som de kaldtes, Huuskarles Antal, da Ledingshæren ikke var forpligtet til stadig Krigstjeneste, men i Almindelighed vendte hjem om Efteraaret ved hvert Feldtogs Slutning. Svend Tveskjæg gjorde Begyndelsen hermed, men Knud den Store fuldendte det ved at oprette en staaende Hær, kaldtet Thingmannalid eller Thinglid d. e. Thingfolket, som bestod af 3000, eller som Nogle, formodentligt ved at sammenregne baade den engelske og danske Thinglid, angive det, af 6000 udsøgte Krigere. Thinglid var vel ikke Adel, endnu mindre Arveadel, men Spiren til begge Dele laae dog deri, da Thingmændene paa den ene Side erholdt store Forrettigheder, paa den anden Side kom til at bestaae næsten udelukkende af Landets fornemste og rigeste Mænd. Dette var vel ikke tilsigtet ved Oprettelsen af Thinglid, hvori tvertimod enhver fribaaren og uberygtet Mand kunde optages, men var en ligefrem Følge af den kostbare Rustning, som det blev gjort til Pligt

for enhver Thingmand at anskaffe sig. De skulde nemlig Alle være forsynede med forgyldte Hellebarder, have forgyldte Haandgreb paa Sværdene foruden kostbare Hjælme og Skjolde, og en saa glimrende Rustning var det kun muligt for Sønner af fornemmere og mere formuende Familier at udrede. Til de vigtigste af de Forrettigheder, som skjænkedes disse Thingmænd, hørte den, at de blot kunde dømmes af deres Egne paa saakaldte Huuskarlestævner, hvorved der skete det første Brud paa Folkets almindelige Myndighed til at dømme i alle Retssager paa Thingforsamlingerne uden Hensyn til Personens Stand. Knud den Store gav en egen Gaardsret for Thinglid, den saakaldte **Vitherlagsret**, der var forfattet af Sjællænderen **Oppe den Snilde** og hans Søn **Eskild**, og foreskriver Thingmændenes Rettigheder og Pligter, deres indbyrdes Forhold, Straffebestemmelserne og Rettergangsmaaden. Klagede en Thingmand over en anden, skulde han med tvende Thingmænd som Vidner og Ed paa **Helligdommen**, d. e. Helgeners Reliqvier, bevise sit Udsagn, hvorpaa Dommen afsagdes af de forsamlede Huuskarle. For at haandhæve Krigstugten i en saa stor Samling af Tropper vare Lovene meget strænge; thi ikke blot Forræderie mod Kongen, Drab paa Thingmænd, Tilføielse af Saar, men ogsaa Fornærmelser med Hug og Slag straffedes med Døden og Fortabelse af Gods og Eiendom til Kongen. Dog blev Dødsstraffen ofte ombyttet med Landflygtighed, i hvilket Tilfælde man gav den Dømte en vis Tidsfrist til at gjøre sig færdig til Flugt, og forsynede ham endog med en Hest, eller, om han vilde flygte over Vandet, med en Baad; men kom han tilbage, var hans Liv fortabt, selv om Vind og Veir havde kastet ham ind paa Stranden; thi dette betragtedes som en Gudsdom. For mindre Forseelser betaltes Bøder, eller den Skyldige straffedes med at flyttes en Plads ned ved det fælleds Bord, hvilket blev anseet for en stor Skam. Naar En saaledes tre

Gange var bleven nedflyttet, kom han fjerde Gang til at sidde allernederst, maatte spise af sin egen Potte, drikke af sit eget Bæger, og Enhver af hans Stalbrødre havde Lov til at haane ham og kaste Been paa ham. Knud den Store var den første, som i høi Grad krænkede den af ham selv givne Vitherlagsret ved at dræbe en af sine Huuskarle, men gav tillige ved samme Leilighed et stort Exempel paa Underkastelse under Lovene. Thi neppe havde han besindet sig paa de skadelige Følger, som denne Handling vilde have paa Krigstugten i Thinglid, førend han fortrød, hvad han havde gjort, og sammenkaldte Thingmændene til et Møde, hvori han, efter at være stegen ned fra sit kongelige Sæde, opfordrede dem til at dømme sig efter Lovens Strænghed. Men, rørte ved dette Syn, løftede disse ham atter op paa Høisædet og bade ham selv bestemme sin Straf. Knud dømte sig nu til at betale nidobbelt Mandebod, og denne Begivenhed skal have havt saa stor Virkning, at der i et Tidsløb af 100 Aar ikke forekom noget Exempel paa Manddrab blandt Thingmændene. Denne Vitherlagsret stod ved Kraft indtil under Kong Nielses Regiering, men fornyedes atter under Knud den 6te, ved hvilken Leilighed den undergik en Deel Forandringer.

Knud den Store herskede nu over hele Danmark og England, over en Deel af Venden og et Stykke af Skotland, som han havde aftvunget den skotske Kong Malcolm; men, ikke tilfreds med disse store Besiddelser, begyndte han at ponse paa Norges Erobring. Dette Rige, som under Knuds Fader og Farfader, Svend Tveskjæg og Harald, havde erkjendt Danmarks Overherredømme, adlød nu **Olaf den Hellige**, til hvilken Fyrste Knud allerede bar Fjendskab fra England, hvor Olaf i Forening med Ethelred havde kjæmpet mod de Danske. Siden havde han begivet sig til Norge og fordrevet Erik Jarls Søn og Broder (1017), der styrede Landet, medens Jarlen selv opholdt sig hos sin Svoger Knud for at hjælpe ham til

at erobre England. Imidlertid oppebiede Knud med sin sædvanlige Klogskab det gunstige Øieblik. Olaf begyndte at gjøre sig forhadt ved den voldsomme Iver, hvormed han søgte at udbrede Christendommen, og gav derved Knud den Store en forønsket Leilighed til at lokke en Deel af Olafs misfornøiede Mænd til sit Hof, hvor de overøstes med Guld og Gaver. Olaf, der ikke blev ubekjendt med Knuds Ænker, forbandt sig med den svenske Konge Anund, der ligeledes med Mistro betragtede Knuds voxende Vælde. Imidlertid troede dog Knud ikke, at Krigens Udbrud var saa nært, og tog derfor ikke i Betænkning at foretage sig en Pilegrimsreise til Rom (1026). Paa denne Reise, som gik fra Danmark over Tydskland, Flandern og Frankrig til Italien, udbredte Knud ved Gavmildhed mod Kirker og Klostre og Pilegrimsvandringer til hellige Steder ogsaa i disse Europas sydlige Lande den Berømmelse for Fromhed, som han allerede havde erhvervet sig i Norden, men glemte derover ikke de vigtige politiske Øiemed, som havde havt en stor Deel i hans Beslutning at foretage sig en saa lang og besværlig Reise. Endnu inden han kom til Rom bevægede han Keiser Conrad den Anden til at overlade sig Markgrevskabet Slesvig, som vel for længe siden havde ophørt at være til, men dog endnu ikke var opgivet af de tydske Keisere, og aftalte desuden et Ægteskab mellem sin Datter Gunhilde og Keiserens Søn Henrik. I Rom, hvor han traf sammen med Keiseren og flere Fyrster, udvirkede han, at disse tilstode hans reisende og handlende Undersaatter Frihed for Told og Afgifter i deres Lande, og bevægede Paven til en betydel'g Nedsættelse af de Pengesummer, som den engelske og danske Geistlighed betalte til den romerske Stol. Et Herberge blev ogsaa indrettet i Rom, hvor Alle, som talte den danske Tunge, det vil sige, baade Norske, Danske og Svenske, skulde have frit Natteleie og fri Beværtning. Saaledes var Knud bestandigt betænkt paa sine Rigers Vel og Bedste, me-

dens det tilsyneladende Maal for hans Reise kun var at udøve en Fromhedshandling. Inden han forlod Rom, aflagde han ved Apostlene Peters og Pauls Grave det høitidelige Løfte at ville forbedre sin Vandel og herefter føre en christelig og retfærdig Regjering, hvorom han underrettede sine engelske Undersaatter i et Brev, som man endnu har. — Imidlertid havde Olaf og Anund benyttet sig af Knuds Fraværelse til at hærse Skaane og Sjælland med en stor Flaade. Ulf Jarl, der var Statholder i Danmark, deelte de Danskes almindelige Forbittrelse over Knuds hyppige Fraværelse fra sit Fædrenerige, der især nu var følelig, da Fjender havde trængt ind i Landet. Efter Aftale med Emma forestillede han derfor Folket paa Viborgthing, at Staten i denne farlige Tid burde have et Hoved og foreslog at vælge Knuds og Emmas Søn, Hardeknud, til Konge over Danmark, hvilket blev bifaldet af Forsamlingen. Men ikke længe efter ankom Knud og blev heftigt forbittret over Ulfs Egenmægtighed. Hardeknud tilgav han med de Ord, at han kun var et Barn; men Hævnen mod Ulf Jarl opsatte han til en beleiligere Tid og svarede denne, som søgte en Udsoning, at han blot skulde samle Folk imod Fjenderne, siden kunde de tale om det Øvrige. Flaaderne traf sammen ved Helgeaae i Skaane 1028, hvor de Norske og Svenske ved en Krigslist bragte Forvirring blandt de Danske, saa at Knud selv, hvis Skib blev drevet midt ind blandt Fjenderne, kom i den største Fare. Da var det, at Ulf Jarl ilede til, frelste Knud og drev Fjenderne tilbage. Knud begav sig derpaa til Roeskilde, endnu ikke forsonet med Ulf ved denne store Tjeneste. Under et Skakspil med Ulf kom hans undertrykte Vrede til Udbrud, og Ulf reiste sig fortrædelig for at gaae bort. „Flyer Du nu, Du rædde Ulf?" raabte Knud efter ham. Ulf vendte sig og svarede: „Længre skulde Du have flygtet ved Helgeaae, om Du havde kunnet. Den Gang kaldte Du mig ikke ræd, da jeg kom Dig til Hjælp, og de

Danske bleve slagne som Hunde." I dette Øieblik vare alle Ulfs Tjenester glemte, og Knud befalede at myrde sin Slægtning og sit Livs Frelser. Denne tyranniske Befaling blev udført ved en af Knuds Hoffolk, som myrdede Ulf foran Alteret i St. Lucii Kirke, hvorhen han var flygtet. Sin Samvittighed søgte Knud at berolige ved at skjænke et heelt Herred til Kirken, hvortil Ulfs Kone og Knuds Søster, Estrid, føiede to andre Herreder, saa at Roeskilde Bispestol ved denne Leilighed blev meget rig. Det følgende Foraar, 1029, drog Knud op til Norge, hvor de bestukne Høvdinger strømmede til ham, saa at Olaf saae sig nødt til at flygte. Knud indsatte derpaa sin Søsterson, **Hakon Erikſen**, en Søn af Erik Jarl, til Høvding over Norge; men, da denne kort efter døde, aabnedes derved Veien til Norges Throne for Svend, som var en Søn af Knud og hans første Kone Ælfifa. Olaf kom vel endnu engang tilbage, understøttet af svenske Hjælpetropper, men faldt ved Stiklestad for sine oprørske Undersaatters Sværd. Svend, som lod sig lede af sin uforstandige Moder, gjorde sig imidlertid snart forhadt ved sine haarde Love og ukloge Regjering, og, da et mægtigt Parti af Misfornøiede havde indkaldt Olaf den Helliges Søn, **Magnus den Gode**, maatte han opgive sit kortvarige Herredømme. Saaledes begyndte det store Rige, der kun holdtes samlet ved Knuds Kraft og Klogskab, ikke ved noget indre Baand, allerede i hans levende Live at adsplittes. Kort efter, Aar 1035, døde Knud den Store, kun 40 Aar gammel, den mægtigste Konge, der nogensinde havde hersket i Norden. Af Udseende var Knud en smuk Mand, lysladen, med langt fagert Haar, skjønne Øine og en Ørnenæse. Naar det gjaldt om at opnaae sine Hensigter, forsmaaede han intet Middel, selv det uretfærdigste, og flere Snigmord plætte hans Minde, men Ingen kan nægte ham Berømmelse for en mægtig Herskeraand, der forstod at forene og sammenholde saa store Lande, og en sjæl-

den Klogskab til at beherske Omstændighederne og vende dem til sin Fordeel.

Ved Knud den Stores Død opholdt hans Søn med hans første Dronning Ælfifa, **Harald Harefod** eller den Letfødede, sig i England, og blev, uagtet alle Emmas Bestræbelser for at skaffe sin Søn, **Hardeknud**, Thronen, tagen til Konge af de Engelske. Hardeknud derimod, som befandt sig i Danmark, blev her kaaret til Konge. Krigen med Magnus den Gode af Norge i Anledning af Svends Fordrivelse blev fortsat efter Knud den Stores Død, og begge Hærene stode færdige til at angribe hinanden ved Gøthaelven (1036), da der blev mæglet Forlig mellem de unge Konger. Ifølge heraf skulde der herske bestandig Fred mellem Danmark og Norge, og, naar den ene af Kongerne døde sønneløs, skulde den Længstlevende arve hans Rige. Denne mærkelige Overeenskomst var ikke et Værk af Kongerne, der ikke saaledes kunde skalte og valte med deres Lande, men, som der ogsaa berettes, af Folket og Høvdingerne, der vare forsamlede i begge Hærene. Ønsket efter at komme til England og atter forene dette Rige med Danmark bidrog vel meest paa de Danskes Side til at dette Forlig kom istand. Opholdt ved andre Sager drog Hardeknud dog først til England 1039, hvor hans Halvbroder Harald just var død kort før hans Ankomst. Hardeknud forenede nu atter England med Danmark, men døde 1042 efter en lidet mærkelig og lidet hæderlig Regjering i et Drikkegilde, hvorpaa Ethelreds Søn **Edvard** blev valgt til Konge i England, og Forbindelsen mellem dette Rige og Danmark for stedse ophævet. Det var ikke at vente, at Danmark længe skulde kunne hævde Herredømmet over det langt folkerigere og mægtigere England, og en længere Bedvaren af Foreningen havde maaskee heller ikke været ønskelig, da Danmark uden Tvivl i Tidens Længde vilde have kommet til at spille en endnu mere underordnet Rolle ved Siden af det større Rige,

end allerede var Tilfældet under Knud den Store. Varigere og vigtigere end selve Foreningen var den Sæd til høiere Kultur, som derved forplantedes til Danmark.

Andet Afsnit,

fra 1042 til 1157.

Efter Hardeknuds Død tilegnede **Magnus den Gode** sig ifølge Forliget ved Gothaelven Danmarks Rige, og, skjønt de Danske, som nyligt havde herskет over England og Norge, nødigt adløde en fremmed Fyrste, maatte de dog finde sig deri, da Magnus havde en Deel af de fornemste Mænds Børn til Gidsler og den mandlige Kongelinie desuden var uddød med Hardeknud. Men paa Ovindesiden levede endnu en Efterkommer af Knud, nemlig Svend, en Søn af **Ulf Jarl** og Knuds Søster **Estrid**, derfor sædvanligen kaldet **Svend Estridsen**. Da han i England hørte den Forandring, som var foregaaet i Danmark, ilede han til Norge, hvor det lykkedes ham at vinde Magnus den Godes Yndest, saa at han gjorde ham til Jarl over Danmark. Forgjæves fraraadede Magnus's Fosterfader, den gamle erfarne Høvding **Einar Tambeskjælver** dette Skridt, idet han sagde: „For stor en Jarl, for stor en Jarl, min Fosterson!“ Men snart fik Magnus Aarsag til at angre sin Uforsigtighed; thi, da Svend kom til Danmark og mærkede Folkets Kjærlighed til den gamle Kongestamme og Misfornøielsen med Nordmændenes Herredømme, glemte han den Troskab, han havde svoret Magnus og lod sig vælge til Konge paa Viborgthing. Paa Efterretning herom kom Magnus over til Jylland med en mægtig Hær og Flaade, hvorved Svend blev nødt til at flygte til Sverrig; men understøttet af sin Ven, den svenske Konge **Anund Jacob**, kom han tilbage og fik snart et stort Parti. Magnus drog paany

imod ham; men, da han hørte, at de røverske Vender vare faldne ind i Landet og trængte frem lige til Grændsen af Nørrejylland, foretrak han høimodigen at bekjæmpe Rigets Fjender, førend han gik imod sin personlige Modstander. Han erhvervede sig stor Berømmelse ved at slaae de mange Gange talrigere Vender i et blodigt Slag paa **Lyrskovshede** ved Skodborgaae og drog derpaa imod Svend, som atter maatte vige. Magnus underkastede sig derpaa anden Gang Danmark; men Svend fornyede oftere Kampen og understøttedes af Folkets Kjærlighed, skjønt han altid var uheldig. Magnus fik imidlertid en ny og farlig Fjende i sin Farbroder **Harald Haardraade**, der var kommen hjem fra fremmede Lande, hvor han længe havde tumlet sig og erhvervet store Rigdomme. Han forlangte, at Magnus skulde afstaae ham Halvdelen af Norge, og, da dette blev afslaaet, indgik han Forbund med Svend. Lykken syntes nu at ville blive denne gunstigere; men det varede kun kort; thi Magnus fandt det klogest at give efter for sin Farbroders Fordring, og Svend maatte nu atter flygte til Sverrig. Imidlertid døde Magnus ikke længe efter (1047), og Udsigterne bleve nu lysere for Svend; thi Magnus havde før sin Død erklæret ham for sin retmæssige Efterfølger i Danmark, og Harald var ikke yndet af de norske Høvdinger. Imod sin Villie maatte Harald gjøre en Standsning i Krigen og ledsage Magnus's Lig til Norge, da den mægtige Einar Tambeskjælver erklærede, „at han heller vilde følge Magnus død end nogen anden Konge levende.“ Da Svend fik Efterretning om Magnus's Død, stod han just i Begreb med for stedse at begive sig bort fra Danmark og opgive den haabløse Kamp; men nu svor han høitideligt, at han aldrig vilde forlade de Danske, og enten vinde Danmark eller lade sit Liv. Dog maatte han udholde en syttenaarig Kamp med den stridbare Harald, hvori han vel som oftest var uheldig, men dog aldrig tabte Modet. Endeligen sluttedes Fred

mellem Kongerne 1064, hvorpaa Harald drog til England for at erobre dette Rige, men faldt her 1066.

De 12 Aar, som Svend Estridsen dernæst regjerede, anvendte han til at udbrede Oplysning og Kultur blandt sine Undersaatter, befæste Christendommen og læge de dybe Saar, som en to og tyveaarig ødelæggende Krig (1042—1064) havde tilføiet Riget. I disse fredelige Sysler afbrødes han kun en kort Tid ved Erobringsplaner paa England, hvilket skjønne Land han ikke kunde slaae af Tankerne, skjøndt Normannen Vilhelm Erobrer nu sad saa fast paa Thronen, at han ikke let lod sig rokke. De Danske gjorde et Par Tog derhen og bemægtigede sig paa det ene nogle faste Pladser, men bleve snart fordrevne deels ved Magt deels ved Bestikkelse af Anførerne; thi Vilhelm forstod ligesaa godt at bruge Guldet som Jernet. Mere forstyrrende end disse Krigstog til Udlandet vare Fejderne med Venderne, som i hele Svends Regjering plagede Danmark med deres Søeroverier og i fuldt Maal gjengjældte, hvad de Danske i ældre Tider havde forbrudt mod andre Folk. Disse røverske Folk boede langs Østersøens Kyster lige fra Danmarks Grændse til den finske Bugt. Nærmest Eider fandtes Vagrer, derpaa fulgte Obotriter i det Meklenborgske, og efter dem de farligste og mægtigste blandt dem Alle, Wilzerne, indtil Oder; paa hiin Side Oder boede andre ligesaa røverske slaviske Folk heelt op til Estland. De hjemsøgte alle Nabolandene med Mord og Brand og frygtelige Hærgninger, saa at Kysterne flere Mile ind i Landet forvandledes til øde menneskefomme Ørkener, og deres Mængde var saa stor, at en samtidig Forfatter Adam af Bremen fortæller, at, om man end havde den bedste Vind i de danske Belter, kunde man dog ikke undgaae Søerøvere. — Det danske Kirkevæsen ordnedes under Svend Estridsen, som herved efter sin Morbroder Knud den Stores Exempel fornemmeligen betjente sig af Englændere. Foruden de allerede

bestaaende 5 Bispedømmer i Slesvig, Ribe, Aarhuus, Odense og Roeskilde, oprettedes 4 nye i Viborg og Børglum i Nørrejylland samt i Lund og Dalby i Skaane. Disse tvende sidste bleve imidlertid 1080 efter Englænderen Henriks Død forenede til et Bispedømme Lund under den værdige Egino, ligeledes en Englænder, ved hvis nidkjære Bestræbelser Blekingen og Bornholm først bleve christnede. Kirkernes Antal blev ligeledes betydeligt forøget, og det angives, at der under Svend Estridsen vare 300 Kirker i Skaane, 150 paa Sjælland, 100 paa Fyen, for største Delen af Træe. Skjøndt en Ven af Geistligheden, kunde Svend dog ikke undgaae en heftig Strid med den myndige og herskesyge Ærkebisp Adelbert i Hamborg, der havde Opsigt med den nordiske Kirke. Han vilde have Kongen til at ophæve sit Ægteskab med sin forrige Kones Stifdatter Jutta, hvilket han erklærede for ulovligt, og paa Kongens Vægring tilskrev han ham et truende Brev, hvori det blandt Andet hedder: „Hvis Du med Din kongelige Magt, som er en sand Afmagt, vil staae os imod, da skal der blive prædiket Korstog imod Dig, og Du skal som et raadent Lem blive afskaaren af Christi og hans Kirkes Legeme." Kongen truede med at afbrænde Hamborg, men gav tilsidst efter og skilte sig ved Jutta. Disse Stridigheder, tilligemed det Ubehagelige i at være afhængig af en fremmed Bisp i Kirkens Styrelse, vakte hos Svend Ønsket om at faae et Ærkesæde oprettet i hans eget Rige. Han drev vedholdende Underhandlinger derom med 4 Paver efter hverandre, og netop for at lette Opnaaelsen af dette Ønske oprettede han de mange Bispedømmer. Under den sidste af disse Paver, Gregor den Syvende, med hvem han stod i venskabelig Brevverling, var han nærved at naae sit Ønske, da Døden bortrev ham, og Sagen henfaldt i en Deel Aar. Stridighederne med Ærkebisp Adelbert viste, hvorvidt den geistlige Anmasselse allerede dengang vovede at gaae. Fra en skjøn-

nere Side fremtræder den kirkelige Myndighed som et Baand paa verdslig Tøilesløshed, der troede sig Alt tilladt, i Begivenheden med Kongens Ven, den engelske Bisp **Vilhelm i Roeskilde**. I Hidsighed havde Svend Nytaarsmorgen ladet en Deel Mænd, som Aftenen forhen havde tilladt sig fornærmelige Udtryk mod ham, dræbe i Roeskilde Kirke. Da Kongen siden kom for at gaae ind i Kirken, stillede Bisp Vilhelm sig imod ham, kaldte ham en Morder, der havde besmittet Guds Huus med Blod og satte ham i Band, det første Tilfælde af denne Art i Danmark. Vagten trak Sværdet for at støde Bispen ned; men, da han blev staaende ubevægelig, blev Svend rørt, vendte hjem og kom tilbage til Kirken iført grove Klæder som en bodfærdig Synder. Nu gik Vilhelm ham imøde løste ham af Bandet og førte ham ind i Kirken, til hvilken Kongen i denne Anledning skjænkede et halvt Herred. Bisp Vilhelm vedblev siden at staae i det inderligste Venskabsforhold til Kong Svend, og Sagnet tilføier, at han ikke overlevede dennes Død. Da nemlig det kongelige Lig nærmede sig Roeskilde, gik han det imøde og bad Gud om, at nu ogsaa hans Dage maatte endes. Han døde samme Dag og blev begraven ved Siden af Kongen i Roeskilde Kirke (1076). — Svend Estridsen besad en for sin Tid ualmindelig Dannelse, som han havde erhvervet deels ved Reiser i fremmede Lande, deels ved Omgang med lærde Mænd. Han forstod Latin og var vel bevandret i Fædrelandets Historie, hvilket kom Efterverdenen til Gode; thi den før nævnte **Adam**, Kannik i Bremen, der nød Kongens fortrolige Venskab, erholdt af ham mange vigtige Efterretninger om Danmark, som han optog i sin **bremiske Bispekrønike**. Den samme Mand har ogsaa leveret en Beskrivelse af Danmark, der indeholder mange Bidrag til Oplysning om Landets Tilstand paa Svend Estridsens Tid. „Jylland," siger han, „er ufrugtbart, fuldt af Skove og øde Heder, kun dyrket i de

Egne, som ligge op til Floder; Kysten er ubeboet af Frygt for Søerøvere, men hvor Havet skyder sig ind, ligge store Stæder. Fra Slesvig, som og kaldes **Hedebye**, udgaae mange Skibe til **Sverrig** og Rusland og Landene ved Østersøen; fra **Ribe** seiles til Friisland og Saren og især til England. **Fyen**, hvorpaa den store Stad Odense ligger, er ligesom de omliggende smaae Øer meget frugtbar paa Sæd. Sjælland, hvis største Bye er **Roeskilde**, de Danskes Kongesæde, er berømt saavel for sine tappre Mænd som sin rige Afgrøde. Her er meget Guld, som samles ved Søerøverie; thi selv de Søerøvere, som de kaldte **Vikinger**, men vi **Askomanner**, betale en Afgift til Kongen af Danmark for at have Tilladelse til at plyndre; men ofte misbruge de denne Frihed, som de have faaet mod Fjenderne, til at røve fra deres Egne. **Skaane** er det smukkeste danske Landskab; det har stridbare Folk, overflødig Sæd, er rigt paa Handelsvarer og fuldt af Kirker."

Svend Estridsen efterlod sig en stor Mængde deels ægte deels uægte Sønner, af hvilke fem Brødre efter hverandre bestege den danske Throne. Efter den Tids Arvefølge var nemlig den afdøde Konges Broder nærmere til Thronen end hans Søn, og, naar der derfor vare flere Brødre, kunde Sønnerne først komme i Betragtning, naar alle Brødrene, hver efter sin Alder, havde regjeret. Af denne Grund blev efter Gorm den Gamles Død ikke Guldharald, en Søn af den folkekjære Knud Dana-ast, men dennes Broder Harald Blaatand valgt til Konge, og af samme Grund bestege fem af Svend Estridsens Sønner Thronen efter hverandre, med Forbigaaelse af deres Børn. Ved denne Arvefølge maatte der blive en Mængde Kongesønner, der kunde gjøre omtrent lige gyldige Fordringer paa Thronen, hvoraf blodige Borgerkrige vare en uundgaaelig Følge. Derfor søgte ogsaa Kongerne fra Valdemar den Førstes Tid at faae denne uhensigts-

mæssige Arvefølge afskaffet, idet de gjorde sig Umage for at faae deres ældste Søn udvalgt til Thronfølger og kronet, medens de selv levede. Qvinder vare udelukkede fra Thronfølgen; men derimod havde de Prindser, som nedstammede gjennem Qvindelinien, Krav paa at blive valgte, naar Mandslinien var uddød. Paa denne Maade besteg Svend Estridsen Thronen, og i senere Tider Magrethes Søn Oluf, **Erik af Pommern**, **Christopher af Bayern** og **Christian 1.** Uagtet der saaledes bestod en vis Arvefølge, var Dannmark dog i Middelalderen ligesaalidt som i Oldtiden et Arverige, men Regjeringsformen var en Blanding af Valgrige og arveligt Kongedømme. Folket holdt sig i sit Valg gjerne til den regjerende Familie og den brugelige Arvegangsorden, men kunde i overordentlige Tilfælde afvige derfra, og, før Valget og Hyldingen havde fundet Sted, havde den arveberettigede Fyrste ingen lovlig Myndighed. Valget skete paa et almindeligt Thing, **Adelthing** (d. e. Hovedthing) eller **Dannehof**, som sædvanligen holdtes ved Viborg i Jylland. Den Valgte gaves Kongenavn af en Bonde og blev derpaa under Vaabengnye udraabt til hele Landets Konge, men maatte dog siden reise omkring til **Landsthingene** for at lade sig hylde i hver Provinds. Saadanne Thing holdtes paa **St. Libbers Høi** ved Lund i Skaane, paa **Isøre** ved Isefjord eller **Orething** ved Vordingborg, **Dannerliung** ved Viborg og **Urnehovedthing** i Sønderjylland.

Efter Svend Estridsens Død var Folket deelt mellem hans to Sønner **Harald** og **Knud**, hvilken Sidste, skjøndt yngre, havde et stort Partie for sig formedelst sine personlige Egenskaber og den Tapperhed, hvormed han havde værnet om Riget mod Vendernes Overfald. Dog seirede Harald især ved sin Svigerfaders, den mægtige Jarl Asbjørns Indflydelse. Hans fiiraarige Regjering er kun mærkværdig ved den Forandring, som foregik i Retspleien og Lovgivningen. Hidtil

havde nemlig Anklagerens Ed understøttet af Vidner været tilstrækkelig til at fælde den Anklagede, hvis han ikke vilde underkaste sig Tvekamp eller Jernbyrd; men nu blev det denne tilladt at rense sig ved Ed, som bekræftedes ved Mededs-mænd. Denne Forandring i Retspleien gjorde Harald meget yndet, og hans Bestemmelser bleve Folket saa kjære, at de følgende Konger ved deres Regjeringstiltrædelse maatte bekræfte dem. Jøvrigt synes Harald at have været en mild, men tillige svag Regent, som derfor fik Tilnavnet **Hein**, der betyder en blød Steen.

Efter Haralds Død 1080 besteg hans Broder **Knud den Hellige** uden Modsigelse Thronen. Skjøndt han besad mange gode Egenskaber, var han dog hverken yndet af Folket eller de Store, og kom strax i Begyndelsen af sin Regjering i Strid med Hallandsfarerne og Skaaningerne, fordi de nægtede at gjøre de mange Ægter og Arbeider, som han fordrede af dem. Men han vidste at bringe dem til Føielighed ved at true med at udelukke hine fra de store Egeskove, hvori deres Svinehjorde fandt Næring, og disse fra Fiskeriet i Sundet, idet han beraabte sig paa, at Skove og Almindinger, Fjorde og Sunde tilhørte Kongen. Skjøndt Christendommen allerede en Tid havde været udbredt i Danmark, blev dog Søerøveriet endnu drevet i Smug af Mange, især i afsidesliggende Egne. Et mærkeligt Exempel herpaa var den mægtige Høvding **Egil Ragnarsen** paa Bornholm, sædvanligen kaldet **Blod-Egil**, fordi han engang efter Kampens Hede havde stillet sin Tørst ved at drikke de Faldnes Blod. Knud den Hellige, der havde fattet den Beslutning at gjøre Ende paa det barbariske Søerøverie, havde gjentagne Gange advaret Egil; men, da denne ikke vilde lade sin gamle Vane fare, drog Kongen over til Bornholm, bemægtigede sig Egils Person og lod ham uden Naade hænge. Denne Handling, skjøndt retfærdig, vakte stor Misfornøielse blandt en Deel af Folket, der endnu var besjælet af Oldtidens Vikingeaand og ikke kunde

indsee det Strafværdige i Søeroverie; men især bleve Egils mange mægtige Venner og Slægtninge bittre Fiender af Kongen. Knuds Bestræbelser gik overhoved ud paa at formilde de Danskes Sæder og udbrede større Kultur og borgerlig Orden i Danmark. Han viste derfor megen Godhed for de Fremmede, som nedsatte sig i Landet, og arbeidede med Iver paa at afskaffe den fra Hedenskabet arvede Trældom. Ved Standsningen af Søeroveriet, der havde tilført Landet de fleste Trælle, forberededes Trældommens Ophør; men især virkede Christendommen, der lærte alle Menneskers lige Rettigheder, velgjørende i denne Henseende, og jo mere dens Aand blev virksom i Folket, desto mere maatte hiin stygge Levning af Hedenskabet fortrænges. Geistligheden ivrede bestandigt mod Trældommen som Noget, der var vederstyggeligt for Gud, og anbefalede Løsgivelse som et Gud velbehageligt Offer, hvorfor ogsaa Mange paa Dødsengen eller ved andre Leiligheder skjænkede deres Trælle Friheden „for at efterfølge Gud," — saaledes udtrykte man sig — „der har befriet alle Mennesker fra Trældom; thi, da Christus blev solgt, løste han alle Mennesker." Saa rodfæstet var imidlertid Trældommen, at flere Aarhundreder hengik, inden den fuldkomment udryddedes. Den synes tidligst at være forsvunden i Kjøbstæderne, men paa Landet fandtes der i enkelte Egne Spor af den endnu i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede. Knud den Hellige tillægges den Fortjeneste ikke blot at have staaet Geistligheden bi i dens Bestræbelser for at faae Trældommen afskaffet, men ogsaa at have forbedret de Frigivnes Kaar og givet dem lige Rettigheder med Fribaarne.

Medens Knud den Hellige stod paa en spændt Fod med Almuen og Høvdingerne, idet han stræbte at indskrænke hiins gamle Friheder og at bringe disses Uregjerlighed og Tøileløshed inden for lovbunden Ordens Grændser, fremmede han af al Magt Geistlighedens Indflydelse, hvori han søgte en

Støtte mod de andre Stænder. Han selv var af [illegible] meget from, iagttog nøie Festdagene, fastede ofte og anvendte strænge Bodsøvelser, hvori han undertiden skal være gaaet saavidt, at han lod sig hudflætte af sine Hofpræster. Mod Fattige, Kirker og Klostre viste han kongelig Gavmildhed, hvorpaa især den under ham opførte prægtige Domkirke i Lund modtog store Beviser. Den katholske Kirke havde i dette Aarhundrede, i hvilket den kraftige Pave Gregor den Syvende regjerede, over hele det øvrige Europa naaet en overordentlig ikke blot geistlig, men ogsaa verdslig Magt, for hvilken Folk og Konger maatte bøie sig. I Danmark havde de Geistlige i meer end halvandet Hundredaar maattet kjæmpe for blot at taales; men, da Christendommen først var bleven grundfæstet og almindeligt indført, vorte deres Anseelse og Magt hastigen, og deres Fordring paa at nyde de samme Rettigheder her som i andre christne Lande syntes baade billig og naturlig. Under den herskende Tøiesløshed i hiin Raahedens Tidsalder følte Folket Trang til en Støtte mod Vilkaarligheden og kastede sig i Armene paa Kirken, der hævdede Retfærdigheden mod Jordens Mægtige og gav den Undertrykte et Tilflugtssted mod Voldsmandens Forfølgelser. Ved det hemmelige Skriftemaal blev Geistligheden Herre over Samvittighederne, og i Udelukkelsen fra den offentlige Gudstjeneste og Nadverens Nydelse besad den et Middel til at tvinge de Gjenstridige, som i en from Tidsalder maatte være af mægtig Virkning. Gavmildhed mod Kirken og Ærbødighed for Geistligheden hørte med til Troeslærdommene og betragtedes som det høieste Bevis paa Fromhed, ligesom Ulydighed mod Kirken for den høieste Synd. Intet Under derfor, at Folk og Konger kappedes i Gavmildhed mod Kirken og geistlige Stiftelser og overøste dem med Privilegier, der baade skaffede Rigdom og Anseelse. Saaledes begunstiget af Tidens Aand og Omstændighedernes Trang opnaaede Kirken et Formynderskab over

Staten, der virkede velgjørende, saalænge denne endnu stod paa et lavt Trin af Udvikling og ikke var istand til at værne om den fremspirende Kultur eller hævde Lovenes Herredømme, men siden, da Staten var bleven myndig, blev hoist fordærveligt. Paa den Grundvold, som Knud den Store havde lagt til Geistlighedens Magt, byggede Svend Estridsen videre; men under Knud den Hellige indtræder Vendepunktet i Præstevældens Udvikling. Han hævede Geistligheden til den høieste Stand i Riget, idet han gav Bisperne Rang med de fornemste verdslige Herrer, Hertuger og Prindser; han fritog den for at staae under de almindelige Domstole i geistlige Sager, hvilket siden under Kong Niels udvidedes til Sager af hvilkensomhelst Natur, saa at en Geistlig i intet Tilfælde kunde indstævnes for en verdslig Domstol; ja senere bleve endog Verdslige inddragne under den kirkelige Domstol i visse saakaldte geistlige Sager, som Ægteskabsbrud, Meened, Aager o. s. v. Geistligheden fik endvidere Sagefaldsret, eller Ret til at hæve de Bøder, som faldt paa dens Godser, hvilket var en saare betydelig Indtægt paa en Tid, da de fleste Straffe bestode i Pengebøder. Endeligen søgte Knud ogsaa at indføre Tienden, hvoraf en Trediedeel skulde tilfalde Bispen, en Trediedeel Præsten, og Resten anvendes til Kirkernes Vedligeholdelse og Gudstjenestens Fornødenheder; men dette Forsøg strandede paa Folkets afgjorte Uvillie mod dette byrdefulde Paalæg og kostede Knud tilsidst Livet. Knud den Hellige, der var ligesaa tapper og krigerisk som from, havde besluttet at gjøre et Tog til England for at gjenoprette de Danskes Herredømme og hævne det Tab, de havde lidt paa de to uheldige Tog under Svend Estridsen, hvori han selv havde deeltaget. Understøttet af sin Svoger **Olaf Kyrre** i Norge og sin Svigerfader Grev Robert af Flandern, samlede han en Flaade paa 1000 Skibe i Liimfjorden; men, da Kongen, opholdt ved andre Sager, blev temmelig længe borte, skiltes

Flaaden ad, og Krigsfolket, som maatte underholde sig paa sin egen Bekostning, drog hjem. Knuds egen Broder Olaf og nogle andre Høvdinger, som maaskee vare bestukne af **Vilhelm Erobrer**, der endnu regjerede i England, skulle have næret Folkets Utilfredshed og bidraget til, at det tog denne ulovlige Beslutning. Saasnart Knud erfarede, hvad der var skeet, lod han sin Broder sende i Lænker til Flandern og reiste derpaa omkring til Thingene for at klage over sine ulydige Ledingsmænd. Bønderne erkjendte deres Brøde og bade Kongen selv bestemme Straffen. Knud, som nu troede at have faaet en forønsket Leilighed til at indføre Tienden, foreslog Bønderne tvende Vilkaar, enten at betale svære Bøder eller at underkaste sig Tienden; men disse vilde hellere bære et forbigaaende, om end meget trykkende Onde, end paadrage sig og Efterkommerne en evigvarende Trældom, som de kaldte Tienden. Bøderne bleve nu inddrevne ikke blot med Strænghed, men endogsaa med den største Uretfærdighed, idet de kongelige Fogeder forfalskede Vægten, hvormed Sølvet skulde veies. Paa samme Tid drog Kongen med et talrigt Følge omkring i Landet og plagede Bønderne med overdrevent Gjæsterie. Da Kongen kom til de fattige Vendelboer, udbrød et aabenbart Oprør, som snart udbredte sig over hele Nørrejylland. Kongen flygtede over til Fyen; men Oprørerne satte efter ham og naaede ham i Odense, hvor han havde indesluttet sig i St. Albani Kirke tilligemed de Mænd, som vare blevne ham troe. Knud selv undlod alt Forsvar og nedkastede sig i Bøn foran Alteret; men hans Brødre, **Erik** og **Benedikt**, forsvarede ham med største Tapperhed. Bønderne stormede frem mod Kirken, idet de raabte: „Hvor er Knud, den Gud forhadte Mand? Lad ham vise sig! hvorfor skjuler han sig? Længe har han baaret Avindskjold mod os Danske; det er paa Tide, at der bliver gjort Ende derpaa!" Andre raabte, idet de huggede løs paa Kongens Forsvarere: „Nu skal jeg

betale Dig min Koe, Knud Konge, nu min Øre, nu min Hest!" Endeligt lykkedes det Oprørerne at trænge ind i Kirken; Knud den Hellige myrdedes for Alteret, Benedikt faldt i Kampen; men Erik banede sig en Vei ud igjennem Fjenderne (1086). Knud den Hellige er den første og sidste danske Konge, der er omkommen i noget almindeligt Folkeoprør. Han faldt som et Offer for den nye Tingenes Orden, som begyndte at gjøre sig gjældende i Danmark, men som han paa en altfor voldsom og ubesindig Maade søgte at fremme.

Efter Knuds Død sendte man Gesandter til Flandern for at hente Olaf tilbage; men han slap først ud af sit Fangenskab, da Broderen Niels paatog sig at være Gidsel for en Løsesum af 10,000 Mark Sølv, som man ikke strax kunde udrede. Han regjerede i 9 Aar (1086—1095); men der indtraf intet andet Mærkeligt under hans Regjering end en stor Hungersnød, hvoraf han fik Tilnavnet Hunger. Skjøndt Misvæxt og Dyrtid herskede til samme Tid over hele Europa, undlod Geistligheden dog ikke at fremstille det som en Straf for det ugudelige Mord paa den hellige Knud. Tillige begyndte der at komme Rygter i Omløb om de Mirakler, der skete ved hans Grav; men det varede længe, inden Almuen kunde overtale sig til at troe paa den forhadte Knuds Helligheд.

Erik med Tilnavn Eiegod, d. e. den altid Gode, den evig Gode, der allerede som Prinds havde erhvervet sig almindelig Kjærlighed ved at tale Folkets Sag paa Thinge imod sin heftige Broder Knud og ved sin Tapperhed mod Rigets Fjender, besteg Thronen efter Olafs Død (1095—1103). Han agtede Folkets gamle Ret til at bestemme Krig og Fred og foretog sig Intet af Vigtighed uden at have spurgt Folket om dets Samtykke. Paa Folkeforsamlingerne var han ligefrem mod Enhver, talede med de Tilstædeværende om deres huuslige Stilling og bad dem ved Afskeden hilse Kone og Børn. Han var tillige veltalende, og hans Stemme saa klar

og gjennemtrængende, at han kunde høres af Enhver paa Thinge, selv af dem, der stode længst borte. Den Omstændighed, at Hungersnøden ved hans Thronbestigelse strax blev afløst af frugtbare Aaringer, bidrog ogsaa meget til at forøge hans Yndest hos Folket. Han søgte at gjøre Ende paa Vendernes Søerøverie og foretog sig flere heldige Tog imod dem, men behandlede paa et af disse Fangerne med en næsten utrolig Grusomhed. Da dette i Forbindelse med andre Omstændigheder havde bragt ham i en heftig Tvist med Ærkebisp Liemar af Hamborg, der endog skal have sat Kongen i Band, vaagnede den Tanke hos ham at fornye sin Faders, Svend Estridsens Bestræbelser for at skaffe Danmark en egen Ærkebisp. Hermed forenede han det Ønske at faae sin Broder Knud kanoniseret eller erklæret for Helgen. Den vigtigste Grund hertil var uden Tvivl Kjærlighed til den dræbte Broder, som han selv havde forsvaret mod den rasende Mængde; muligen tænkte han ogsaa at gjøre den kongelige Person helligere og ærværdigere, naar den myrdede Knud blev optagen i Helgeners Tal. Desuden havde paa den Tid de fleste Lande deres Nationalhelgen, hvorved Indbyggerne sparede store Summer, som ellers anvendtes til kostbare Pilegrimsreiser til fremmede Helgener. Erik Eiegod gjorde derfor i dette Øiemed selv en Reise til Pave Urban 2. (1098), som dengang opholdt sig i Bari i Nedreitalien og fandtes meget villig til at opfylde Kongens Ønsker. Der berettes, at Erik Eiegod var saa kyndig i fremmede Sprog, at han paa denne lange Reise igjennem saa forskjellige Lande ikke behøvede nogen Tolk. Efter Knud den Stores Exempel indrettede Erik et Herberge i Italien udenfor Staten Placenza for Pilegrimme fra alle Nordens Lande, og lagde saa meget Gods til, at de kunde nyde fri Pleie og Beværtning. Nogen Tid efter hans Hjemkomst bleve Knud den Helliges Been med stor Høitideligheд optagne af deres hidtilværende Gjemme

og skriinlagte i den prægtige St. Knuds Kirke i Odense. Denne Bye tiltog derved betydeligt, da Andægtige ikke blot fra Danmark, men ogsaa fra fremmede Lande, strømmede til den berømte Helgens Grav i Haab om Helbredelse for de sjælelige og legemlige Onder, hvoraf de lede. Det andet Maal for Eriks Reise, Oprettelsen af et Ærkesæde i Danmark, blev ikke naaet under hans Regjering; thi endnu inden den pavelige Bulle desangaaende var ankommen, havde han begivet sig paa en Pilegrimsreise til Jerusalem for at affone et Drab, som han, rimeligviis i Drukkenskab, havde begaaet paa 4 af sine Hoffolk. Han tilsendegav Folket sin Beslutning paa Viborgthing, idet han takkede dem for den Troskab og Kjærlighed, de hidtil havde bevist ham. Folket bad ham med Taarer at afstaae fra sit Forsæt og hellere stræbe at forsone Gud ved at regjere sit Folk vel end ved at foretage Reiser til fjærne Lande; ja det tilbød endog at loskjøbe Kongen fra hans Løfte ved Trediedelen af deres Gods; men Erik var ubevægelig. Han begav sig paa Reisen, men døde uden at have seet det hellige Land paa Den Cypern 1103. Faae Konger have været saa elskede af deres Folk som Erik Eiegod, og Ingen fortjente det bedre.

Knud den Helliges Kanonisation havde vigtige Følger, forsaavidt den gav Anledning til Oprettelsen af egne Broderskaber eller Gilder, der stiftedes til hans Ære og sattes under hans Varetægt. Gilderne vare Foreninger, der gik ud deels paa gjensidig Hjælp og Understøttelse i Nød og Farer og fælleds Forsvar mod Angreb af Fjender, deels paa at befordre Orden og gode Sæder i den tvilesløse Tidsalder. Disse Samfund baade af Mænd og Qvinder, der bestyredes af Oldermænd og havde deres egne Skraaer eller Løve, som Medlemmerne vare edeligt forpligtede til at overholde, have uden Tvivl deres Rod i de i Oldtiden hyppige selskabelige Sammenkomster eller Gilder. Dette fremgaaer saavel af

Navnets Enshed som deraf, at ogsaa de senere Gilder havde jævnlige Spise- og Drikkelag, hvor Mænd og Qvinder kom sammen til selskabelige Nydelser. Men først ved Christendommen fik Gilderne deres eiendommelige Præg som halv geistlige halv verdslige Foreninger, hvorfor de ogsaa hos Tydskerne, Frankerne og Angelsaxerne forekomme tidligere end hos de Danske, der først bleve bekjendte med Christendommen en Tidlang efter hine Folk. De ældste Gilder havde reent geistlige Formaal, som at holde fælleds Bøn og Gudstjeneste, sammenskyde Gaver til Kirker og Klostre, understøtte Fattige og Pilegrimme, pleie Syge o. s. v.; men af dem udviklede sig snart ved Tidens Trang og Fornødenhed Foreninger, der ogsaa havde Medlemmernes verdslige Velvære og Sikkerhed til Øiemed. Dog beholdt disse mere verdslige Gilder altid et geistligt Præg og vedbleve at staae i Forbindelse med Kirken: de vare indviede til og benævnedes efter visse Helgener, over en afdød Gildebroder holdtes Vigilier eller Nattevaagen under Afsyngelse af Psalmer og Læsning af Bønner, Gildet bekostede Messer læste til Frelse for den Afdødes Sjæl og skjænkede jævnligen Gaver, især Vorlys, til den Kirke, der var indviet Gildets Helgen. I Danmark ere Gilder maaskee indførte ved Forbindelsen med England, et af disse Samfunds tidligste Hjemsteder, skjønt det ogsaa er muligt, at de have udviklet sig selvstændigt under lige Forhold og Fornødenheder; men i ethvert Tilfælde lade Gilder sig ikke med Sikkerhed paavise i Danmark før efter Knud den Helliges Kanonisation. De ved denne Leilighed opkomne verdslige Gilder, som man har kaldet Kongelige, fordi de vare indviede til Kong Knud den Hellige og senere til Hertug Knud Lavard eller Erik Plougpenning, der vel ikke var kanoniseret af Paven, men dog i Danmark nød en Helgens Ære, kom i stor Anseelse og udbredte sig hurtigt. Det

Eiendommelige ved dette Slags Gilder bestod i den Beskyttelse, som Medlemmerne tilsagde hverandre mod alle Forurettelser af dem, som vare udenfor Gildet. Blev en Gildebroder dræbt af en Fremmed, var det hele Gildets Sag at inddrive Boderne for Drabet, og vægrede Drabsmanden sig ved at erlægge Mandebod, var han hjemfalden til alle Gildebrødres Blodhævn, mod hvilken Rang og Magt saa lidet beskyttede Morderen, at man endog har et Exempel paa, at en dansk Konge (Niels) er falden som et Offer for den. Gildet udøvede en udstrakt Dommerrettighed over sine Medlemmer, idet alle Sager mellem Gildebrødrene afgjordes ved Gildets egen Domstol. Blev derimod en Gildebroder anklaget af en Fremmed for den almindelige Ret, vare Brødrene forpligtede til at ledsage ham for Retten og staae ham bi med deres Ed og Vidnesbyrd, og saa anseete vare Medlemmerne af disse Samfund, at i slige Sager een Gildebroders Vidnesbyrd gjaldt ligesaa meget som tre Andres. Den Fare, som herved kunde opstaae for den almindelige Retssikkerhed, hævedes for en Deel derved, at Gilderne kun optoge saadanne Medlemmer, der vare af en uberygtet Vandel, og udstødte dem, der gjorde sig skyldige i vanærende Forbrydelser. Saavel ved disse sidste Bestemmelser som ved den Tugt og Orden, der herskede i Gildeforsamlingerne, virkede Gilderne i hine raae Tider høist velgjørende og bleve en Støtte for Sædeligheden, saalænge de selv bestode i deres oprindelige Reenhed. Ikke saa anseete som de kongelige, men dog høist vigtige vare de mindre Gilder. Disse bestode af Haandværkere og Kjøbmænd, som kom sammen i Gildehuset til visse Tider for at spise og drikke og raadslaae om det almindelige Bedste. Til de Bekostninger, som disse Maaltider medførte, maatte hver Gildebroder bidrage sin Andeel, og, da disse Udgifter ikke vare saa ganske ubetydelige, kom Gilderne derved for største Delen til at bestaae af de mere formuende og anseete Borgere. Haandværks- og

Kjøbmandsgilderne udøvede ikke en saa udstrakt Dommermyndighed som de kongelige; men dog bleve de fleste Stridigheder, som angik Handel og Næringsveie, først forsøgte bilagte ved Gilderetten, inden de kom for de almindelige Domstole. Nogle Gilder, de saakaldte Kalender, der benævnedes saaledes, fordi Brødrene forsamlede sig den første Dag i hver Maaned (Kalendæ), bestode udelukkende eller dog for største Delen af Præster og andre Geistlige, og beskjæftigede sig kun med kirkelige Anliggender. — Gildernes Væsen og Indretning vil blive endnu mere anskuelig ved at see nogle af de vigtigste Bestemmelser, som indeholdtes i deres Skraaer eller Love: „Naar en Gildebroder ihjelslaaer en anden Gildebroder, da skal han bøde 40 Mark til den Dødes Arvinger og 3 Mark til Gildet og tillige udstødes af Broderskabet med Nidingsnavn. Naar derimod en Gildebroder dræber En, som ikke er i Gildet, og Brødre ere tilstæde, da skulle de hjælpe ham af Livsvaaden. Er han ved Havet, da skulle de skaffe ham en Baad med Aarer og Øsekar, Fyrtøi og en Øre, og siden hjælpe han sig som han kan; men behøver han Hest, da skulle de følge ham til Skoven og skaffe ham fri Hest for een Dag og Nat. Er en Gildebroder nærværende, naar en af hans Brødre dræbes, og ikke hjælper ham, da udjages han af Selskabet med Nidingsnavn. Mister Nogen sine Penge, da skal hver Broder ved næste Drikkegilde give ham efter eget Skjøn; afbrænder nogen Broders Huus, eller mister han sit Skib, eller vil han fare i Pilegrimsfart, da skal hver Broder give ham tre Penninge. Ingen Broder maa være den anden til Skade i Handel og Vandel med Forkjøb eller paa anden Maade. Bliver nogen Broder farligt syg, og han behøver Brødres Hjælp, da skulle de vaage hos ham to og to, indtil det bliver bedre med ham. Dør han, skulle 4 Brødre holde Vagt ved Liget og alle Gildebrødrene skulle give et Bidrag til hans Begravelse, ledsage Liget og bære det til Graven."

Desuden vare der mange andre Bestemmelser, der sigtede til at forebygge Skjældsord, Slagsmaal, Drukkenskab og anden uhøvisk Opførsel ved Gildeforsamlingerne. I Odense, Slesvig, Ribe, Flensborg, Malmøe, Lund, Skanør nævnes de tidligste Gilder; men det varede ikke længe, inden de vare udbredte næsten over alle Landets Kjøbstæder. Deres Forbindelse med Kirken og Tidens Trang til et Værn mod den herskende Lovløshed og Usædelighed lettede deres Udbredelse. Imidlertid som borgerlig Orden udbredte sig og Lovenes Herredømme vandt større Fasthed, bleve Gilderne ikke alene overflødige, men som smaae Stater i Staten endog skadelige. Dertil kom, at Gilderne efterhaanden udartede og bleve Samlingspladser for Slagsmaal, Drukkenskab, Fyldarie og alle Slags Voldsomheder, som de efter deres oprindelige Hensigt netop gik ud paa at forebygge. Kongerne søgte derfor efterhaanden at faae dem indskrænkede og afskaffede, hvortil allerede Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe i Slutningen af det 14de Aarhundrede gjorde Begyndelsen, og de følgende Konger arbeidede til samme Maal. Reformationen, som gjorde Ende paa Helgener og Sjælemesser, havde Gildernes fuldkomne Opløsning til Følge, og disse gik nu over til at blive blotte Haandværkslaug, Skydeselskaber, Brandforsikkringer o. s. v.

Til Borgerstandens Udvikling gave Gilderne et mægtigt Stød, idet de hævede Borgernes Selvfølelse ved Bevidstheden om deres Styrke og lærte dem at slutte sig sammen for med forenede Kræfter at værne om deres Rettigheder. Skjøndt der allerede i Oldtiden fandtes adskillige ikke ubetydelige Byer, var deres Antal dog ikke stort, og de fleste danske Kjøbstæders Opkomst maa henføres til nærværende Tidsrum. Handel og Haandværker tiltoge betydeligt, nye Næringskilder aabnedes, og Kjøbstædbefolkningen begyndte ved sine Beskjæftigelser, sin Levemaade og Forfatning mere og mere at adskille sig fra Landboerne. De fleste af de Kjøbstæder, som ere beliggende

ved Havet eller ved Fjorde, have deres Oprindelse af de Borge, som anlagdes rundt omkring paa Kysterne til Beskyttelse mod Søerøvere og Bedækning for Krigsskibene, som om Vinteren bleve trukne paa Land. Kjøbmænd og Fiskere, Haandværkere og Landmænd nedsatte sig i Nærheden af disse sikkre Punkter, hvor der tillige var Udsigt til Erhverv, og Flere strømmede bestandigt til, indtil omsider en heel Bye opstod. De Kjøbstæder, som ere opkomne paa denne Maade, røbe deres Oprindelse ved Endelsen Borg, som Aalborg, Flensborg, Vordingborg, Faaborg o. s. v., og deres Beboere bleve kaldte Borgere. Ikke faae Kjøbstæder skylde Anlæggelsen af Klostre og andre geistlige Stiftelser deres Opkomst. Selve Bygningens Opførelse samlede en Mængde Murere, Tømmermænd, Smede, som tilligemed deres Familier bleve boende paa Stedet og efterhaanden fik Tilvæxt af Andre, der lokkedes hid ved den Udsigt til Næring og Fortjeneste, som de rige geistlige Stiftelser aabnede. Paa denne Maade ere Nestved, Sorøe, Præstøe, Maribo, Mariager, Nykjøbing paa Mors og flere Kjøbstæder opstaaede. En sikker Havn, god Fiskefangst og heldig Beliggenhed for Handel og Søefart bragte andre Byer i Opkomst, som derfor gjærne have Tillægget Kjøbing, som Ringkjøbing, Stubbekjøbing, Rudkjøbing, Kjøbenhavn, eller, naar de anlagdes paa en fremspringende Landtunge, Endelsen Ør, som Korsør, Helsingør, Skanør o. s. v. De Haandværkere og Næringsbrugere, der tidligst nedsatte sig i Kjøbstæderne, vare saadanne, som beskjæftigede sig med at forarbeide eller udsælge Livets første og vigtigste Fornødenheder, som Bagere, Bryggere, Slagtere, Værtshusholdere, Skomagere, Garvere, Smede, Murere, Tømrere o. s. v. I Begyndelsen havde Kjøbstæderne Domstole tilfælleds med det nærmeste Landdistrikt; men efterhaanden, som Forholdene paa Landet og i Kjøbstæderne uddannede sig til større Forskjellighed, fik disse egne Domstole, en egen Lovgivning og en eiendommelig meget

fri Forfatning under selvvalgte Øvrigheder. Men, omendskjøndt dette begyndte at udvikle sig i nærværende Tidsrum, kom det dog først til Modenhed i det følgende, i hvilket ogsaa Borgerstanden først optræder som en egen Rigsstand.

Over et Aar hengik, inden Budskabet om Kong Eriks Død kom til Danmark. Derpaa valgte man Niels til Konge, efterat en ældre Broder Svend kort forhen var død, og en anden, Ubbe, frivillig havde frasagt sig Thronen, hvis Byrder han ikke troede at besidde Kraft nok til at bære. Kong Niels var den sidste af Svend Estridsens Sønner, der bestege den danske Throne, men tillige den svageste og udueligste, og med hans Regjering begynder et ulykkeligt Tidsrum for Danmark, der varede over et halvt Hundredaar. Kraftesløse Konger, voldsomme og ærgjærrige Prindser, det ene Kongemord efter det andet, blodige Borgerkrige, almindelig Lovløshed i det Indre og ødelæggende Plyndringer af Venderne udenfra udgjøre Gjenstanden for disse Aars Historie. — Den længe paatænkte og forberedte Oprettelse af et eget Ærkesæde for Norden blev endeligen iværksat. En pavelig Legat kom i den Anledning til Danmark og valgte Lund, der forhen var et anseet Bispesæde og laae midt i de tre nordiske Riger, til Sæde for de tilkommende Ærkebisper. Adzer, forhen Bisp i Lund og Broderson til Erik Eiegods Ægtefælle Bothilde, var den første, som blev beklædt med denne Værdighed (1104). Ved Oprettelsen af et indenlandsk Ærkesæde bleve Kongerne befriede fra den ubehagelige Afhængighed af en fremmed ofte trodsig og myndig Prælat; men de vandt ikke Stort ved Bytte. Thi de lundiske Ærkebisper blandede sig endnu mere i Statens indre Anliggender, end de hamborgske havde kunnet gjøre, og som Indfødte havde de Familieforbindelser med Landets Mægtige, der forøgede deres Indflydelse. Staten fik fra nu af tvende Hoveder, et geistligt og et verdsligt, hvis modsatte Interesser foranledigede evindelige Stridigheder, og

ved deres store Indkomster i Penge, deres betydelige Eiendomme i Jordegods i Forbindelse med den Anseelse, de nøde som den nordiske Kirkes Hoved, bleve Ærkebisperne istand til at trodse Kongerne og ryste Thronen med Oprør og Borgerkrige. Hele Geistligheden erholdt ved Oprettelsen af det lundiske Ærkesæde et hidtil savnet Sammenholdspunkt, hvortil den kunde slutte sig, og optræder fra denne Tid med en fastere Holdning mod Staten. Under Ærkebispen i Lund stod tillige den svenske og norske Geistlighed, men allerede under Eskil, Adzers Efterfølger, fik Norge og Sverrig deres egne Ærkebisper, og, skjøndt Ærkebispen i Lund fik Tittel af pavelig Legat og Sverrigs Primas og derved et Slags Overopsigt over hele det nordiske Kirkevæsen, var dette dog mere af Navn end i Virkelighed; thi de norske og svenske Ærkebisper vaagede med Skinsyge over deres Rettigheder og modsatte sig ethvert Indgreb af den danske Kirkeøvrighed. Da nu Norden havde faaet et eget kirkeligt Overhoved, tænkte Paverne paa ogsaa her at fuldende Adskillelsen mellem Stat og Kirke ved Indførelsen af Coelibatet eller Geistlighedens ugifte Levnet, der allerede næsten i et halvt Hundrede Aar havde været iværksat i de fleste andre europæiske Lande. Efter en Kirkeforsamling i Rom 1123 blev det befalet de danske Præster at forskyde deres Hustruer og herefter leve ugifte; men det varede længe, inden dette Bud havde nogen Virkning. Selv Ærkebisp Eskil var gift, og Præsterne understøttedes af Folket i deres Modstand mod en saa unaturlig Befaling. Forgjæves arbeidede den kraftige Ærkebisp Absalon paa Ophævelsen af Geistlighedens Ægteskaber; Folkets Uvillie saavel herover som over Tienden og andre trykkende Byrder udbrød i et Oprør i Skaane, hvor Bønderne raabte: „Bort med Bispen, Præsterne ville vi beholde, men de skulle være gifte.“ Danmark kunde imidlertid ikke undgaae et Onde, som herskede over hele den katholske Verden, og efterat Striden

havde varet over eet Hundredaar, maatte Præsterne opgive deres haardnakkede Modstand. En pavelig Legat Gregorius, som 1222 kom til Danmark, fik paa en Forsamling i Slesvig Ægteskabsforbudet paany indskærpet og borgerlige Straffe føiede til Overtrædelsen deraf, og, skjøndt et Par Hundrede jydske Præster endnu havde den Dristighed at beraabe sig paa en almindelig Kirkeforsamling, som de erklærede stod over Paven, udrettede de dog Intet. Saaledes blev Ophævelsen af Præsteægteskaber efterhaanden sat igjennem, men ikke uden et dybt Skaar i Geistlighedens Sædelighed; thi Præsterne holdt sig nu Medhustruer, og Religionens Lærere forargede deres Menigheder ved et utugtigt Levnet: Kirken straffede kun den aabenbare Utugt, men saae igjennem Fingre med den, naar den dreves i Smug. Ved Ophævelsen af Geistlighedens Ægteskaber brast det sidste Baand, som bandt den Geistlige til de øvrige Borgere, og Stat og Kirke kom nu til at staae lige overfor hinanden som to særskilte, ja ofte to fjendtlige Samfund.

Under Nielses urolige og kraftløse Regjering var der dog een Prinds, der, saalænge han levede, nogenlunde hævdede Orden i det Indre og ved sin Tapperhed indgjød Rigets ydre Fjender Skræk, den ædelmodige og almindeligt elskede **Knud Lavard** d. e. Herren, en Søn af Erik Eiegod. I en Tid af 6 Aar havde han opholdt sig ved den sachsiske Hertug Lothars Hof og der gjort sig bekjendt med Tydskernes fuldkomnere borgerlige Indretninger og høiere Dannelse, som han ved sin Tilbagekomst søgte at forplante til Fædrelandet. Blandt Andet indkaldte han en Mængde tydske Haandværkere, som bleve bosatte i Slesvig og Roeskilde. Han var utrættelig i at forfølge de vendiske Søerøvere, hvis Dristighed nu gik saavidt, at de engang ligefor Kong Nielses Øine borttoge et Skib, der havde en stor Sum Penge om Bord, uden at Kongen vovede at angribe Røverne. Sønderjylland led især

af de obotritiske Venders Indfald fra Landsiden, hvorfor Niels overlod denne Provinds til Knud Lavard, som nu ikke alene overvandt den obotritiske Fyrste Henrik, men endog ved sit Ædelmod i den Grad erhvervede sig hans Venskab, at han indsatte ham til Arving af sine Lande. Røvere og Stiemænd, der forurolige Landet i det Indre, forfulgte og straffede han med skaansellos Strænghed, om de end vare af nok saa fornem Herkomst. Da engang en saadan fornem Røver bad om Skaansel paa Grund af sin høie Byrd, befalede Knud at hænge ham i en Skibsmast til Forskjel fra simple Tyve. Erik Eiegods to andre Sønner, **Harald Kesia** og **Erik**, siden kaldet **Emun**, vare deres ædle Broder aldeles ulige og forstyrrede Landet ved en blodig Tvist om deres Fædrenearv. Den ene, Harald, havde endog opført en ordentlig Røverborg i Nærheden af Roeskilde, hvorfra han plyndrede det omliggende Land; men det lykkedes den kraftfulde Knud at faae Brødrene forligte og Freden gjenoprettet i Riget. Knuds Fortjenester kunde dog ikke sikkre ham for Had og Efterstræbelser. Blandt hans bitreste Fjender vare den lave **Henrik Skatelaar**, en Sønnesøn af Svend Estridsen, og Kong Nielses egen Søn **Magnus**, der med Misundelse saae den Yndest, Knud nød hos Folket, og vel ikke uden Grund frygtede for, at denne skulde blive ham foretrukken ved Kongevalget efter Nielses Død. Kong Niels selv gik saavidt i sin Frygtsomhed og Mistænksomhed, at han paa et Folkething ved Ribe anklagede Knud, der havde faaet Kongenavn over Venden af den tydske Keiser og førte et meget prægtigt Hof, for at nære forræderske Planer mod Konge og Rige. Men Knud forsvarede sig i hele Folkets Nærværelse med en saadan Veltalenhed, at Kongen syntes tilfredsstillet, og hans Søn Magnus endog tilsvor Knud ubrødeligt Venskab og Broderskab. Ikke længe efter blev Knud Lavard lokket over til Sjælland og snigmyrdet i Haraldstedskov ved Ringsted af Henrik Skatelaar

og Magnus, hvilken Sidste gav ham det dræbende Hug, idet han udraabte: „Nu skulle vi afgjøre, hvo af os der skal være Konge i Danmark!“ (1131). Dette skjændige Snigmord vakte en retfærdig Forbittrelse over hele Landet og forbandt de før uenige Brødre, Harald Kesia og Erik Emun, til fælleds Hævn. Harmen steg, da Rygtet begyndte at gjøre Knud til en Helgen og fortalte, at en Kilde var fremsprudlet paa det Sted, hvor hans Blod var udgydt. Da derfor Harald og Erik paa Ringstedthing klagede over Magnus's Udaad, kom det forsamlede Folk i en saadan Bevægelse, at det vilde have lagt voldsom Haand paa Kong Niels, som man ansaae for medskyldig i Mordet. Med Moie lykkedes det Ærkebisp Adzer at bringe et Forlig tilveie, hvorefter Magnus for evigt skulde være forviist fra Danmark, hvilket Kong Niels med Ed bekræftede. Magnus begav sig til Sverrig, hvor han var valgt til Konge over Vestgotherne, men vendte efter et kort Ophold tilbage til sin Fader, og nu udbrød en blodig indvortes Krig. Det kongelige Partie havde dog en Tidlang Overhaand; Erik Emun maatte søge Tilflugt i Norge, og Harald Kesia var lav nok til at slutte Forbund med sin Broders Mordere mod at faae Jarledømmet Sjælland. Erik Emun kom dog snart tilbage og slog Niels i det blodige Slag ved **Fodevig i Skaane** anden Pindsedag 1134, hvor Magnus og Henrik Skatelaar ved Tabet af Livet bødede for deres Forræderie mod Knud Lavard. Harald Kesia, der havde kjæmpet imod sin Broder, og Kong Niels reddede sig ved Flugten. Den Sidste begav sig til Slesvig, uagtet hans Venner advarede ham mod denne Stad, hvor Knud Lavard jævnligen havde opholdt sig og hvor han havde mange Tilhængere, fornemmeligen blandt St. Knuds Gildebrødre, hvis Formand han havde været. Niels svarede sorgløst: „Skulde vi frygte for Skindere og Skomagere?“ men fik snart Aarsag til at angre sin Uforsigtighed; thi neppe var han kommen ind i Byen, førend han tilligemed

en stor Deel af sit Følge blev nedhugget af de forbittrede Gildebrødre.

Erik Emun, som blev Konge efter Nielses Død, overvandt sin Broder Harald, der vilde gjøre ham Thronen stridig, og lod ikke blot ham, men ogsaa hans 7 Sønner myrde; den ottende, Olaf, undkom i Fruentimmerklæder og foraarsagede siden blodige Uroligheder. Tidligere havde Erik Emun ladet to andre af Haralds Sønner myrde, af hvilke den ene engang havde reddet hans Liv. Ligesaa blodtørstigt som han rasede imod sin egen Slægt, ligesaa grusomt foer han frem mod alle Tilhængere af det overvundne Partie og blev derved almindeligt forhadt. Han gjorde et Tog mod Venden og førte ved denne Leilighed første Gang Ryttere over Havet, 4 paa hvert Skib. Arkona paa Rygen blev indtaget, og Indbyggerne tvungne til at antage Christendommen; men det varede ikke længere, end til den danske Flaade var ude af Sigte, og Søerøverierne toge snarere til end af. Med den roeskildske Biisp **Eskil** kom Erik i Uenighed, og det lykkedes denne mægtige Prælat at bringe hele Sjælland i Oprør; men Erik tvang ham dog til at falde tilfoie og betale en Bøde af 20 Pund Guld. Efter Ærkebisp Adzers Død 1137 valgte Kapitlet i Lund hans Broderson **Eskil** til hans Efterfølger; men Erik modsatte sig dette Valg, og først under den følgende Konge naaede Eskil sit Ønske. Erik blev, efter i tre Aar at have ført en haard og grusom Regjering, dræbt paa et Thing i Nærheden af Ribe af Sorteploug, hvis Fader han havde ladet myrde (1137).

Efter Erik Emuns Drab fremstode der Flere, som paa Grund af Fødselen gjorde Fordring paa Thronen, nemlig **Knud**, en Søn af Magnus Nielsen, **Svend**, en Søn af Erik Emun, **Valdemar**, en Søn af Knud Lavard, og **Erik Lam**, en Sønneson af Svend Estridsens Søn Ubbe og Søsterson til Knud Lavard og Erik Emun. Da ingen af de tre Første

var over 10 Aar, faldt Valget paa **Erik Lam**, en svag og uduelig Regent, der intet Godt eller Stort udførte i sin tiaarige Regjering. Oprør i Skaane under Olaf, Harald Kesias Søn, forurolige Riget, indtil han 1142 blev overvunden og dræbt. Venderne plyndrede ustraffet Danmarks Kyster under denne svage Konge, som endog selv engang nær var bleven tagen til Fange af dem paa en Overfart fra Sjælland til Fyen, og kun reddede sig i Land i en Baad, efter at have ladt Skib og Gods i Stikken. Han gjorde rigtignok et Tog til Venden, men det var mere til Spot end til Skræk for Fjenderne. Kjed af Verden fratagde han sig tilsidst Regjeringen og gik i St. Knuds Kloster i Odense, hvor han døde som Munk (1147).

Derpaa udbrød en tiaarig blodig Borgerkrig mellem de tre fornævnte Prindser, **Svend**, **Knud** og **Valdemar**. Svend blev udvalgt til Konge af Folket paa Øerne, i Skaane og Sønderjylland, Nørrejyderne derimod valgte Knud Magnussen; Valdemar forenede sig i Begyndelsen med Svend af Mistro til Knud, der var en Søn af hans Faders Morder, og blev udnævnt til Hertug i Sønderjylland. Styrket ved sit Forbund med den tappre Prinds Valdemar, var Svend heldig mod sin Medbeiler Knud, som understøttedes af Ærkebisp Eskil. Det lykkedes Svend at fange Ærkebispen; men han fandt dog snart, at det var klogere at forlige sig med denne mægtige Mand, og satte ham ikke alene i Frihed, men skjænkede endog Ærkesædet Flækken og Gaarden Aahuus og et heelt Herred i Skaane samt tre Fjerdedele af **Bornholm**. Saaledes vidste de lundiske Ærkebisper at benytte sig af Landets ulykkelige Forfatning til at forøge deres Magt og Rigdom. Efter flere lidte Nederlag maatte Knud flygte ud af Riget og var ikke heldigere, da han, understøttet af fremmede Krigsfolk, gjorde et nyt Forsøg mod Svend og Valdemar, som aldeles sloge ham ved Viborg. — Medens Kongerne saaledes strede om Kronen, hærjede Venderne uafladeligen Landet og indskrænkede sig nu ikke til at plyndre Kysterne og det aabne Land, men Stæder som Roeskilde og Odense vare endog udsatte for deres Overfald. Da var det, at Borgerne paatoge sig at opfylde den Pligt, som Kongerne forsømte. I det folkerige og blomstrende Roeskilde, hvor Borgeraanden havde et høiere Sving end i de andre danske Kjøbstæder, dannede sig et Selskab til Søerøvernes Bekjæmpelse, under Anførsel af en Mand ved Navn **Vetheman** og med egne Vedtægter, som Alle forpligtede sig til at følge. Inden de droge ud, skulde Enhver skrifte for Præsten og nyde den hellige Nadver; Mandskabet skulde være haardført og aarvaagent, saa at de kunde undvære anden Hvile end den, de fik siddende ved Aaren; ethvert Skib, der var passende til deres Øiemed, tilegnede de sig mod at holde Eieren skadesløs ved at overlade ham ottende Delen af Byttet; behøvede de Fødevarer toge de dem, hvor de kunde overkomme dem, men gave Eieren Erstatning derfor; fandtes der christne Fanger om Bord paa de erobrede Skibe, erholdt de Friheden og sendtes til deres Hjem forsynede med Klæder. Byttet deeltes ligeligen, saa at Styrmanden ikke fik mere end Roerkarlen. Dette Selskab, der snart udbredte sig over hele Sjælland, virkede meget til at dæmpe Søerøverierne og skal med sin Flaade, der i det Hele beløb sig til 22 Skibe, have borttaget 82 fjendtlige Fartøier. — Knud Magnussen havde begivet sig til den tydske Keiser **Frederik Rødskjæg**, og, for at vinde dennes Understøttelse, erklærede han sig villig til at tage sit Rige til Lehn af ham, et Tilbud, der meget behagede denne ærgjærrige Keiser, der ligesom Flere af sine Forgjængere og Efterfølgere tragtede efter Overherredømme over Danmark. Allerede Knuds Fader Magnus havde kort efter Mordet paa Knud Lavard erkjendt Keiser Lothar for sin Lehnsherre, da han frygtede for, at denne vilde hævne sin Ven Knud Lavards Drab;

men dette Skridt blev uden Følger, da Magnus aldrig blev Konge i Danmark. For at opnaae sin Hensigt lokkede Frederik Rødskjæg Svend tilligemed Valdemar til sit Hof i Merseborg, under Skin af at ville bilægge Striden til Svends Ære og Fordeel; men, da de vare komne derhen, forlangte Keiseren, at Svend skulde tage Danmark til Lehn af ham og overlade Knud Sjælland. Nødtvungen indrømmede Svend det Forlangte; men neppe var han kommen hjem, førend han erklærede Lehnstagelsen og det sluttede Forlig for ugyldigt, og kun paa Foreſtillinger af Valdemar, som nu nærmede sig Knud, i hvis skjønne Halvsøster Sophia han var bleven forelsket, indrømmede han Knud nogle adspredte Eiendomme rundt omkring i Danmark. Svend begyndte imidlertid at tabe sin Yndest hos Folket, fordi han vilde indføre tydske Sæder og Skikke, som han havde faaet Smag paa under sit lange Ophold i Tydskland, hvor han var opdragen og hvorfra han havde faaet sin Hustru. Han fulgte heri Knud Lavards Exempel; men, da han manglede dennes Klogskab, stødte han Mange, som hængte fast ved de fædrene Skikke. Oprør udbrød i Skaane og paa flere Steder, og, da Valdemar nu aabenbart slog sig til hans Fjender, maatte han ligesom forhen Knud forlade Riget og søge Hjælp i Udlandet. Efter et Par Aars Forløb kom han tilbage, understøttet med Hjælpetropper af Henrik Løve af Sachsen, men var uheldig og maatte nu tage imod de Vilkaar, som hans seirrige Fjender undte ham. Danmark blev deelt saaledes, at Valdemar fik Nørre- og Sønderjylland, Svend Øerne og Knud Skaane, Halland, Blekingen og Bornholm. Da Svend nu ikke længere kunde udrette Noget med Magten, besluttede han at tage sin Tilflugt til Forræderie, og indbød under Venskabs Maske Knud og Valdemar til Roeskilde. Disse, som ikke ahnede nogen Svig, modtoge Indbydelsen, men bleve midt under et Gjæstebud morderisk overfaldne af Svends Drabanter. Valdemar sprang

op og slukkede i en Hast alle Lysene, hvorpaa han med Sværdet i Haanden banede sig en Vei ud igjennem Fjenderne og frelste paa denne Maade sit Liv; ogsaa Biskop Absalon, Valdemars Ven, var saa heldig at undkomme, men Knud blev myrdet. Under store Farer flygtede Valdemar over til Jylland og fremstillede sig for Folket paa Viborgthing, endnu ilde tilredt af de Saar, som han havde faaet ved Overfaldet i Roeskilde. Ved dette Syn og ved Valdemars Fortælling om Svends Forræderie bleve alle Tilstædeværende opfyldte af Medlidenhed med Valdemar og Harme mod hans svigefulde Efterstræber. Valdemar fik i Hast en stor Hær samlet og drog imod Svend, som han aldeles slog paa Grathehede, et Par Miil fra Viborg. Svend, af Stedet for sit Nederlag kaldet Grathe, søgte at frelse sig ved Flugten, men blev indhentet og fældet af en Bonde (1157). Valdemar var nu Enekonge, og med hans Regjering oprinder en lykkelig og hæderfuld Tid for Danmark.

Tredie Afsnit,

(1157 — 1241).

Omtrent et halvt Aarhundrede havde Danmark været sønderrevet af indvortes Stridigheder og Borgerkrige, og under den indre Tvedragt havde dets Kyster været et Bytte for Søeroverne; men under Valdemar den Førstes og hans to Sønners lykkelige og kraftfulde Regjering fik Tingene en anden Skikkelse. Der blev for stedse gjort Ende paa Vendernes Søeroverier og hele Østersøens sydlige og østlige Kyster underkastedes Danmark; i det Indre bragtes Fred og Orden tilveie, Love bleve givne og Retsforfatningen ordnet og befæstet. — Saasnart Valdemar den Første eller Store var tagen til Konge, gik hans Hovedbestræbelse ud paa at kue Venden, og han foretog sig i dette Øiemed strax adskillige Tog derhen,

skjønt Folkets Rædsel for disse frygtelige Fjender var saa stor, at Absalon og Valdemar havde den største Møie med at faae de første Tog bragte istand. Men inden Valdemar kunde foretage sig noget Alvorligt mod Venden, maatte han først søge at ordne sine Forhold til sine Naboer, blandt hvilke der vare Adskillige meget mægtige. Henrik Løve, Hertug af Sachsen, var en tapper og virksom Herre, som allerede havde undertvunget de to nærmest ved Danmarks Grændser boende vendiske Folk, Vagrer og Obotriter, og tragtede efter at underkaste sig alle de øvrige. Med Skinsyge betragtede han derfor ethvert Forsøg af en anden Fyrste paa at gjøre Erobringer i Venden, og Valdemar den 1ste maatte i ham vente sig en farlig Modstander mod sine Planer paa de østersøiske Lande. Under disse Omstændigheder fandt han det klogest at smigre for den mægtige og ærgjærrige Keiser Frederik Rødskjæg, der var en hemmelig Fjende af Henrik Løve, og af hvem han altsaa kunde vente Understøttelse, hvis det skulde komme til et Brud mellem Danmark og den sachsiske Hertug. Valgte han det modsatte Partie og viste sig fjendtligsindet mod Keiseren, udsatte han sig for stor Fare; thi Danmark var endnu svækket efter Borgerkrigene og Landet fuldt af urolige Kongesønner, der, naar de fik Understøttelse fra Keiseren, let kunde ryste Valdemars endnu ikke befæstede Throne. Valdemar begav sig derfor selv, uagtet Absalon og hans Broder Esbern Snare meget fraraadede denne Reise, til Keiseren, som han traf i Burgundien (1162). Her tilfredsstillede Valdemar Keiserens Forfængelighed ved at tage sit Rige til Lehn af ham, hvorimod denne lovede at staae ham bi i at erobre Venden og forpligtede de tilstædeværende tydske Fyrster til det Samme. Denne Lehnstagelse var imidlertid en tom Ceremonie; thi det Væsentlige i Lehnsforholdet, at Vasallen skulde følge Lehnsherren i Krig med et Antal Tropper, blev udtrykkeligt undtaget; heller ikke skulde Lehnstagelsen være bindende for Kongens Efterfølger og blev derfor i den følgende Tid uden al Betydning. — Efter sin Tilbagekomst til Danmark begyndte Valdemar med fornyet Iver at arbeide paa Vendens Undertvingelse. Meer end tyve Tog foretoges derhen det ene Aar efter det andet, især ledede af den tappre og utrættelige Bisp Absalon. Disse Tog havde ikke blot det politiske Øiemed at standse de ødelæggende Søerøverier og gjøre Venden til en dansk Provinds, men vare tillige Korstog, der gik ud paa at omvende Indbyggerne til Christendommen. Skjønt enkelte Skarer droge ud for at bekjæmpe Christendommens Fjender i Palæstina, skete dog intet almindeligt Korstog til det hellige Land fra Norden, som laae for afsides til at blive stærkt berørt af den almindelige Begeistring, som i hine Aarhundreder herskede over Europa for at udrive Christi Grav af de Vantroendes Hænder. De Danske havde en nærmere Opfordring til at bekjæmpe de Hedninger, som boede ved Østersøens Kyster, og Paverne opmuntrede gjentagne Gange Danmarks Konger til at gjøre Tog til disse Egne med Løfte om, at det skulde have samme Fortjenstlighed som et Tog til det hellige Land. Det vigtigste af de Tog, som skete under Valdemar den Store, foregik 1169 og endte med det stærkbefæstede Arkonas Indtagelse og Rygens Erobring. Efter et haardnakket Forsvar maatte Arkona, der var Hovedsædet for Vendernes Gudsdyrkelse, overgive sig. Der fandtes et stort Tempel i Byen, hvor Guden Svantevits Billede var opstillet, til hvilket alle de vendiske Lande sendte Gaver og Skatter. Efterat Templet var ødelagt og Gudebilledet hugget i Stykker, blev hele Rygen christnet og derpaa underlagt Roeskildestift, hvor Absalon var Bisp. Senere (1176) blev det berømte Julin indtaget og ødelagt, ligesaa Stettin og flere Stæder paa den pommerske Kyst; men, da den større Deel af de vendiske Lande endnu var ubetvungen, ophørte Søerøverierne vel ikke dermed, men dreves nu ikke længere ustraffede. Absalon

var utrættelig i at forfølge Søerøverne ligefra Fôraarets Begyndelse, naar Vandene aabnedes, til det sildige Efteraar, og den Skik, som havde fundet Sted i Danmarks Velmagtsdage, at en Deel af Flaaden laae ude for at bevogte Rigets Strømme og Vande, blev atter optagen. For ogsaa at sikkre Landegrændsen mod Venderne og Henrik Løve, blev Dannevirke udbedret og opført af Steen. Under de mange Tog til Venden havde Forholdet til Henrik Løve hele Tiden været spændt og undertiden fjendtligt, og, uagtet der blev sluttet et Ægteskab mellem Valdemars Søn Knud og Henriks Datter Gertrud, kunde dette dog ikke frembringe noget varigt Venskab mellem to Fyrster, hvis Interesser vare saa uforenelige. — De borgerlige Uroligheder, som paa den Tid herskede i Norge, gave Valdemar Anledning til at blande sig i dette Riges Anliggender og gjøre adskillige Tog derover. Den norske Høvding Erling Skakke, som ved Valdemars Bistand søgte at sætte sin Søn Magnus paa den norske Throne, gjorde store Løfter, naar han trængte til den danske Konge, men brød dem, naar han troede at kunne undvære hans Hjælp. Tilsidst bequemmede han sig dog til at overlade Valdemar Vigen; men denne Besiddelse blev ikke af Varighed.

Den urolige Eskil, som under Erik Emun, Erik Lam og under Borgerkrigene havde spillet en saa vigtig Rolle, sad endnu paa Ærkesædet i Lund og vovede ogsaa at yppe Strid med Valdemar den Store. Han tillod sig de meest fornærmelige og truende Udladelser mod Kongen, og søgte, skjøndt forgjæves, at bevæge den trofaste Absalon til Frafald fra Valdemar. Da Kongen hørte Eskils stolte og trodsige Ytringer, udbrød han: „Eskil er kommen i Vane med at drikke de forrige Kongers Blod; nu tørster han ogsaa efter mit;“ men Ærkebispen maatte erfare, at Tiderne havde forandret sig. Valdemar twang ham til at flygte ud af Riget, indtog hans befæstede Slot Ælleholm og skjænkede ham kun

Tilgivelse under den Betingelse, at han tilbagegav en Deel af de Forlehninger, som i de forrige urolige Tider vare komne under Bispestolen i Lund. Eskil kunde imidlertid ikke finde sig i at lyde, hvor han saa mange Aar havde været vant til at byde, og begav sig, kjed af Danmark, i frivillig Landflygtighed. Efter at have flakket 7 Aar omkring i Frankrig og Italien og gjort en Pilegrimsreise til det hellige Land, kom han tilbage til Danmark, men gjenvandt aldrig sin forrige Anseelse; tvertimod kom han siden i et endnu misligere Forhold til Kongen. Denne havde nemlig i Aaret 1170 faaet sin seraarige Søn Knud kronet og salvet som sin Efterfølger og Medregent, og derved afskaaret de mange regjerelystne Prindser, som Landet vrimlede af, den Udsigt til Thronen, som de efter den hidtil bestaaende Arvefølge havde havt. Dette vakte naturligviis Misfornøielse, og især yttrede Buris, en Søn af Henrik Skatelaar, ved denne Leilighed lydeligt sin Harme, idet han erklærede, „at han ikke vilde adlyde et Barn og ikke kunde tjene to Konger.“ Imidlertid blev han for en Tid tilfredsstillet ved Forlehninger; men, da han siden indlod sig i forræderske Forbindelser med de Norske, blev han sat i Fængsel, blindet og paa anden Maade lemlæstet. Hverken Valdemars Bølgjerninger eller Buris's Straf afholdt Magnus, en uægte Søn af Erik Lam, fra lignende Forsøg. Han indlod sig med Ærkebisp Eskils Dattersønner Knud og Karl, der nedstammede fra Knud den Hellige, i en Sammensværgelse, der gik ud paa at myrde Kongen; men ved to Soldaters Uforsigtighed opdagedes Forræderiet, hvorpaa Magnus og Knud maatte gjøre Buris Selskab i Fængslet; Karl faldt med Vaaben i Hænde. Uagtet den gamle Ærkebisp ikke synes at have været deelagtig i sine Dattersønners Forræderie, blev han dog mistænkt; hadet og tilsidesat besluttede han at nedlægge en Værdighed, der blev ham til Byrde, og, som han selv erklærede, ombytte Livets Uro med Klostrets

Fred. Han fraſagde ſig den ærkebiſpelige Værdighed og udnævnte med Pavens Tilladelſe Abſalon til ſin Efterfølger (1177); men denne modſatte ſig længe Valget og lod ſig først ved Kongens, Folkets og Geſtlighedens forenede Bønner bevæge til at modtage den høieſte geiſtlige Værdighed i Norden. Eſkil begav ſig derpaa til Kloſtret Claravalle i Frankrig, hvor han endte ſit Liv.

I Slutningen af Valdemar den Stores Regjering udbrød Folkets Misfornøielſe over Krænkelſen af gamle Rettigheder, kirkelige Misbrug og de ærkebiſpelige og kongelige Fogders Tryk i et aabenbart Oprør hos de dſærve Skaaninger. Bønderne klagede over, at Fogderne behandlede dem ſom Trælle og vilde twinge dem ikke blot til at hugge Steen og fælde Tømmer til de mange Kirkebygninger, ſom Abſalon lod opføre, men ogſaa til at ſlæbe det gjennem uveiſomme Strækninger hen til Bygningsſtedet; desuden nægtede de at betale Tiende og modſatte ſig Ophævelſen af Præſternes Ægteſkaber. Paa Efterretning om dette Oprør ilede Abſalon over til Skaane, men kunde Intet udrette hverken ved Bønner eller Magt. Bønderne betragtede ham ſom deres værſte Fjende, ødelagde hans Gaard og droge omkring i Landet under Udøvelſe af allehaande Voldſomheder mod Høvdingerne og de ærkebiſpelige Embedsmænd. Abſalon maatte flygte og begav ſig til Valdemar, til hvem ogſaa Oprørerne ſendte Bud med Begjæring om Ophævelſen af Tienden og Affættelſen af 4 Høvdinger, der Alle vare Abſalons Slægt og Venner. Naar dette ſkete, tilføiede de, og indfødte Skaaninger ſattes til Høvdinger, vilde Oprøret af ſig ſelv lægge ſig. Abſalon modſatte ſig begge Dele, og Kongen gav et truende Svar, der kun forøgede Forbittrelſen. Ledſaget af Abſalon begav Valdemar ſig derpaa til Skaane, og blev ſelv modtagen med al Ærbødighed; men, da Abſalon vilde lande, kaſtede den opbragte Hob Stene paa ham, og kun Kongens Nærværelſe ſikkrede ham for videre

Mishandling. Kongen ſendte nu Abſalom tilbage, og drog ſelv omkring i Landet ſor at berolige Folket ved mindelige Foreſtillinger, hvilket ogſaa lykkedes. Derpaa bleve Nogle udvalgte for at underhandle med Abſalon om Tienden; men han var ubevægelig i dette Punkt og ſatte endog de ulydige Skaaninger i Band. Herover vaktes ny Forbittrelſe; Almuen raabte, at Præſterne levede af Folket og derfor burde lyde det mere end Biſpen; Biſper kunde man undvære, Tiende vilde man ikke betale, og Præſterne ſkulde være gifte. Saaledes vendte Oprørerne, ſom en Munk, der levede paa hine Tider, ſkriver, op og ned paa alle baade guddommelige og menneſkelige Ting. Valdemar drog nu anden Gang over til Skaane med en mægtig Hær, overfaldt Bønderne ved Dyſieaae (1181) og tilføiede dem et ſtort Nederlag, der bevaredes i Erindringen under Navn af Dyſiefald. Bønderne maatte derpaa allevegne underkaſte ſig; men Tienden blev dog ikke indført; thi Abſalon lod ſig ved Foreſtillinger af den ſindige og forſtandige Valdemar, der mindede ham om Knud den Helliges Skjæbne, bevæge til for det Første at indrømme en Udſættelſe i Inddrivelſen af Tienden. Imidlertid var Bøndernes Mod endnu ikke knækket, og Ilden ulmede under Aſken. Efter Valdemars kort paafølgende Død udbrød derfor et nyt Oprør, hvori de forrige Optrin gjentoges. Men Almuen, ſom havde faaet en Anfører i Harald Skræng, rimeligviis en Søn af Oluf, Haralds Keſias Søn, blev ſlagen af de ſkaanſke Høvdinger ved Lummeaae og nu haardt ſtraffet af Knud den 6te, ſom lod et heelt Herred i Skaane ødelægge med Ild og Sværd. Saaledes endte denne Bondeopſtand, ſom ſaa mange følgende i Middelalderen, med Bøndernes Underkaſtelſe under Geiſtlighedens og Adelens Aag, ſom kom til at hvile med dobbelt Vægt paa de Overvundne.

Valdemar den Store døde 1182. Han var en tapper og virkſom Fyrſte, ved hvem Danmark hævedes fra ſit dybe

Forfald til ydre Anseelse og indre Orden. Folkets Kjærlighed for ham lagde sig for Dagen ved hans Begravelse; thi da Liget førtes til Ringsted, bare Bønderne frivillig Baaren til Kirken, idet de klagede over, at Danmarks Forsvarer og Vendernes Skræk var død.

Skjøndt Knud den Sjætte var kronet allerede, medens hans Fader levede, holdt han det dog for klogest at iagttage den gamle Skik at lade sig hylde af Folket paa Landsthingene, inden han tiltraadte Regjeringen; thi den skaanske Opstand havde nyligen vist, at man maatte fare varligen frem med Tilsidesættelsen af Folkets hjemlede Rettigheder. Strax efter Knuds Thronbestigelse søgte Frederik Rødskjæg at bevæge ham til at erkjende sig for Lehnsherre; men Danmark var nu stærkt og mægtigt, og Keiseren fik derfor et bestemt Afslag. Da det keiserlige Sendebud begyndte at bruge høie og truende Ord om Keiserens Magt, svarede Absalon ham med Værdighed, at Knud den Sjætte regjerede med samme Magtfuldkommenhed over Danmark som Keiseren over Tydskland, mindede ham om, at Danmark ikke var saa let at indtage som Thyringen, og bad ham melde Keiseren, at Knud den Sjætte ikke i nogen Henseende erkjendte dennes paastaaede Overherredømme over Danmark. Keiserens Harme over dette Afslag fik ny Næring ved de Danskes Fremskridt i Nordtydskland; thi han havde nu faaet Bugt med Henrik Løve, og ligesaa ivrigt, som han før havde søgt Danmarks Venskab for derved at holde den mægtige Henrik Løve Stangen, ligesaa ugjærne saae han nu, at de Danske fik Fodfæste i Tydskland. Haanligen sendte han Knuds Søster, der skulde have ægtet hans Søn, tilbage, og ophidsede dernæst den pommerske Hertug Bugislav til Krig imod Danmark. Med en Flaade paa 500 Skibe angreb denne Rygen; men Absalon ilede imod ham med en i Antal langt ringere Flaade. Rædsel betog Fjenderne ved Synet af den seirvante Absalon, og Forvirringen forøgedes ved en tyk Taage, saa at ikkun 35 Skibe undkom; Resten toges eller boredes i Sænk. Efter denne store Seir (1184) blev hele Pommern underlagt Danmark; det Samme var efter flere Tog Tilfældet ved det obotritiske Venden eller Meklenborg, hvorpaa Knud den Gte antog Titlen af de Slavers Konge.— Derpaa begyndte Knud at vende Blikket mod de østligere Kyster af Østersøen og besluttede deels af egen Drift deels efter pavelig Opfordring at gjøre et Tog til det hedenske Estland. Der udrustedes en stor Flaade, til hvilken Slesvigstift stillede 130 Skibe, Ribe 120, Viborg 100, Aarhuus 90, Vendsyssel 50, Fyen 100, Sjælland 120 og de skaanske Provindser 150. Efter flere heldige Tog blev en stor Deel af Landet erobret, mange Estlændere omvendte og Kirker opførte; men, da den danske Hær forlod Landet, vendte Indbyggerne tilbage til Hedenskabet, nedreve Kirkerne, myrdede Præsterne og begyndte deres gamle Søerøverliv. Knud fik snart andre Bestjæftigelser, der bortdroge hans Opmærksomhed fra Estland. Da nemlig Anslaget med Hertugen af Pommern havde faaet et saa uventet Udfald, havde Keiseren bragt Grev Adolph af Holsteen, Markgreven af Brandenborg, Erkebispen af Bremen og flere nordtydske Fyrster i Vaaben mod Danmark. Denne Forening var saa meget mere truende, som der i Landets Indre var en farlig Fjende, nemlig Bisp Valdemar, en ægte Søn af den i Roeskilde myrdede Knud Magnussen. Han var Bisp i Slesvig og havde tillige faaet Bestyrelsen af Provindsen Sønderjylland; men, da Knud den Sjættes Broder Valdemar var bleven voxen, blev Sønderjylland overdraget den unge Hertug at bestyre. Opbragt herover sammensvor Bispen sig med Rigets Fjender, den tydske Keiser, Greven af Holsteen og Kong Sverre i Norge, der var forbittret over det Tilhold, som de oprørske Norske fik i Danmark. Understøttet af Kong Sverre med en Deel Krigsskibe kom han tilbage til Slesvig og vovede

nu endogsaa at kalde sig Konge af Danmark; men ved List lykkedes det at tage ham til Fange, hvorpaa han blev sluttet i Lænker og sat i et haardt Fængsel, først paa Nordborg paa Als, siden paa Søeborg i Nordsjælland. Fængslet nedstemmede ikke denne ærgjærrige Mands Mod; han vedblev at fordre en Deel af Danmark og blev derfor holdt i Fangenskab langt ind under den følgende Konges Regjering. Mod de andre Fjender havde Knud, understøttet af sin tappre Broder Valdemar, af Absalon og dennes Broder **Esbern Snare**, den meest glimrende Fremgang. Fæstningen **Reinoldsborg**, senere Rendsborg, som Grev Adolph havde anlagt, blev indtagen, Lybek og Hamborg underkastede sig Danmark, Adolph af Holsteen blev selv fangen, og Danmarks Grændser udvidedes til Elben.

Midt under disse glimrende Seirvindinger, som dog for største Delen skyldtes den krigserfarne Valdemar, døde Knud den Sjætte (1202). I sine sidste Regjeringsaar havde han en fortrædelig Strid med den franske Konge **Philip August**, der havde ægtet hans Søster **Ingeborg** for derved at blive deelagtig i de Fordringer, som de Danske fra gammel Tid havde paa England. Da Philip imidlertid ikke saae sine Forventninger opfyldte, forskjød han Ingeborg, men blev derfor sat i Band af Paven og maatte tilsidst forpligte sig til atter at tage Ingeborg til Ægte. — Aaret før Knud var Ærkebisp Absalon død. Hans Navn er ofte blevet nævnt i det Foregaaende, og saavel Valdemar den Store som Knud den Sjætte dele Æren for de fleste af deres store og berømmelige Gjerninger med ham. Han var besjælet af en inderlig Kjærlighed til Fædrelandet og en urokkelig Troskab mod Kongerne Valdemar den 1ste og Knud den 6te, der til Gjengjæld elskede ham som en Ven og Broder. Han besad ikke blot en sjælden Hærførerdygtighed, som han godtgjorde ved en Række af berømmelige Seirvindinger, men ogsaa en dyb Statsklogskab, og udmærkede sig i en mørk Tidsalder ved Kjærlighed til Viden-

skaberne. Efter hans Opmuntring skrev Svend Aagesen sin mindre og Saxo sin udførligere Danmarks Historie, der ere saa høist vigtige for vor Kundskab om Danmarks Oldtid og tidligere Middelalder, og Munkene i Sorøe skal han have paalagt at dyrke Fædrelandets Historie og optegne mærkelige Begivenheder. Vel er det sandt, at han befordrede Præstevælden, ikke uden stor Skade for Staten i den følgende Tid, da mindre fædrelandselskende Bisper bestege Ærkesædet i Lund; men denne Feil tilhører Tiden, ikke den enkelte Person: enhver Geistlig maatte i hine Tider anse Hævdelsen af Kirkens Herlighed og Rettigheder for hellig Pligt. At han ikke var haard imod Folket, skjøndt han stod paa de Stores Side, viste han i det skaanske Oprør, hvor han bad for de overvundne Bønder, uagtet han selv personligen var haardt fornærmet af dem, og uagtet han som Geistlig maatte anse deres Vægring for at betale Tiende som en formastelig Ugudelighed.

Under Ærkebisperne Eskil og Absalon fik den danske Kirke sin egen **Lovforfatning**. Den **skaanske Kirkeret**, der blev given paa en offentlig Folkeforsamling, rimeligviis Aar 1162, af Ærkebisp Eskil, som herved understøttedes af Absalon, er den ældste, vi besidde. Anledningen dertil var, at Skaaningerne klagede over Strængheden af en ældre nu tabt Kirkeret, som skal være given af den første Ærkebisp Adzer. Den **sjællandske Kirkeret** blev ligeledes given i en Folkeforsamling, som holdtes under aaben Himmel i en Lund udenfor Ringsted (1171), af Biskop Absalon, og blev ligesom den skaanske bekræftet af Valdemar den 1ste. Den skaanske og sjællandske Kirkeret stemme næsten gandske overeens, og de ere i det Hele byggede paa de samme Grundsætninger som den i Europa almindeligt gjældende kanoniske Ret, men dog i flere Punkter lempede efter det danske Folks Eiendommeligheder. Under to saa virksomme og indflydelsesrige Ærkebisper som Eskil og Absalon, hvis talrige Slægtninge beklædte de vig-

tigste baade verdslige og geistlige Embeder i Staten, og hvoraf den Sidste stod i saa venskabeligt Forhold til Kongerne, maatte naturligviis Geistlighedens Magt og Anseelse betydeligt stige. Bisperne begyndte at omgive sig med Krigsfolk, holdt et glimrende Hof og ledsagedes paa deres Reiser af en stor Skare Drabanter. Eskil trodsede flere Konger med Vaabenmagt, og Absalon kunde tilbyde Valdemar den 1ste at dæmpe det skaanske Oprør med sine egne Tropper. Bispernes verdslige Magt blev ikke blot understøttet ved de Krigsfolk, som de underholdt, men ogsaa ved stærke Fæstninger, hvoraf Eskil havde flere baade i Sjælland og Skaane. Absalon opførte en befæstet Borg ved Flækken Hafn, som han tilligemed de omliggende Landsbyer havde faaet til Foræring af Valdemar den 1ste, og som blev Begyndelsen til det senere Kjøbenhavn. De Geistlige selv deelte Tidens krigerske Sæder og ombyttede ofte Bønnebogen med Sværdet: i Slaget ved Fodevig faldt 5 Bisper og 60 andre Geistlige, og Absalon var en af Danmarks berømteste Krigshelte. Bispernes Rigdom tiltog paa samme Tid, som deres politiske Anseelse steg, ved den efterhaanden mere almindeligt indførte Tiende, ved den indbringende Ret til at slaae Mønt, ved Kongernes og Privates overordentlige Gavmildhed. Næsten intet Aar gik hen, hvor ikke Valdemar den Store og hans to Efterfølgere skjænkede snart en heel snart en halv Landsbye, snart enkelte Gaarde, Møller, Enge og Skove, snart Skattefrihed og andre kongelige Rettigheder til Kirker og Klostre. Som Bisperne vorede i Rigdom og Magt, tiltoge de i Hovmod; de begyndte at kalde sig Bisper af Guds Naade og sade paa en Throne i Kirken ved Siden af Kongerne.— Et nyt Led i det allerede saa vel befæstede Hierarchie udviklede sig i denne Tid ved Opkomsten af Domkapitler, det vil sige, Foreninger af Geistlige, der under Navn af Kanniker opholdt sig ved Bispesædet og Domkirken og betragtedes som Bispens Raad og

Medhjælpere. I den ældste Tid havde Bisperne været understøttede i deres Forretninger af Munke; men i Løbet af det 11te og 12te Aarhundrede gik disse efter det øvrige Europas Exempel over til Kanniker, der dannede en Mellemting mellem Munke og Præster. De førte efter Augustins Regel et fælleds Liv, spiste ved et fælleds Bord og havde Formue og Bolig tilfælleds, men adskilte sig fra Munkene derved, at de prækede i Hovedkirkerne. Kannikerne, der dannede ligesom den lærde Stand blandt de Geistlige, skulde fortrinligviis lægge Vind paa Videnskaberne og beskæftige sig med at danne Lærere for Kirken i de Domskoler, som vare oprettede ved hvert Kapittel. Men ved den tiltagende Rigdom forfaldt Tugten iblandt dem; de forsømte Studeringerne og Kirketjenesten, som de lode besørge ved Vikarier; det fælleds Liv ophævedes, Eiendommene udskiftedes, og Kannikerne forenede saaledes de Geistliges Fordele med hele den verdslige Frihed. Domkapitlerne, der havde deres egne Foresatte, Prælater, Domprovster, Ærkedegne o. s. v. vandt tidligen en saa stor Anseelse, at enkelte, som de i Lund og Viborg, indtoge den første Plads i Folkeforsamlingerne næst efter Bisperne; men de fik især Vigtighed derved, at de tilegnede sig Ret til at udnævne Bisperne af deres Midte. Tidligere havde Kongerne uden Indskrænkning beskikket, hvem de vilde, til Bisper i Landet, og kun undtagelsesviis havde Kapitlet i Odense af Erik Lam og Kapitlet i Ribe af Valdemar den 1ste under visse Betingelser faaet Ret til at vælge Bisperne i deres Stift. Det første Exempel paa en Bisp, der blev valgt imod Kongens Villie, er Tuvo af Ribe, som Kapitlet valgte 1215 til Trods for den mægtige Valdemar Seir. Disse Exempler bleve siden meget hyppige; men Kongerne opgave dog aldrig deres Ret til Deeltagelse i Bispevalget, og dette blev i de følgende Aarhundreder et Tvistens Æble mellem Kongerne og Geistligheden.

Allerede under Knud den Store vare engelske Munke, især de flittige og tarvelige Benediktinere, indkomne i Landet, og under de følgende Konger tiltoge Klostrenes Antal; men især var det 12 og 13de Aarhundrede Munkevæsenets gyldne Alder under Ærkebiſperne Eſkil, Abſalon og Andreas Sunesen og de gavmilde Konger Valdemar den 1ſte, Knud den 6te og Valdemar den 2den. Eſkil, der ſtod i nøie Venſtabsforbindelſe med den berømte Abbed Bernhard i Claravalle Kloſter i Frankrig, udmærkede ſig ved ſin Forkjærlighed for Munkevæſenet og ſtiftede nogle af de ældſte Kloſtre, vi kjende. Esromkloſter blev anlagt af ham omtrent 1150 og befolket med franſke Munke af Ciſtercienſerordenen, til hvilken den hellige Bernhard hørte; ligeſaa Kloſtret paa Eſkilsøe i Iſefjord, der under Abbed Vilhelm, ſom Abſalon indkaldte fra Frankrig, blev forflyttet til Ebelholt i Nordſjælland. Fra Esrom ſtammede det ſtore og berømte Vitſkølkloſter i Viborgſtift, ſom Valdemar den 1ſte ſtiftede til taknemmelig Erindring om ſin Frelſe fra Svend Grathes Efterſtræbelſer i Roeskilde 1157. Intet Kloſter kunde imidlertid i Berømmelſe og Rigdom maale ſig med det af Abſalons Fader ſtiftede og af Sønnen med ſtor Gavmildhed udvidede Sorøekloſter, hvis Abbeder havde Rang efter Biſper. Andre Kloſtre, der udmærkede ſig ved deres Størrelſe, Rigdom og Ælde vare Benediktinerkloſtret i Ringſted, hvor Valdemar den 1ſte, Knud den 6te, Valdemar den 2den og flere Konger ligge begravne, Peterskloſter, eller ſom det ſiden kaldtes Skovkloſter, ved Næſtved, Antvorſkov ved Slagelſe, Herrisvad i Skaane, Omkloſter i Aarhuusſtift, Lygum- og Ryekloſter i Sønderjylland. De ſtørre Kloſtre, der beſtyredes af Abbeder og Priorer kaldtes Herrekloſtre til Forſkjel fra Tiggerkloſtrene, der ikke havde ſaa ſtore Privilegier ſom hine og beſtyredes af ſimple Forſtandere. Tiggermunke, Franciſkaner og Dominikaner eller, ſom de hertillands kaldtes efter deres Dragt, Graabrødre og Sortebrødre,

kom allerede til Danmark 1221, kort efter at de vare ſtiftede i det ſydlige Europa, og udbredte ſig med ſaadan Hurtighed, at man ſnart talte mellem tyve og tredive Kloſtre af hver Orden. Munkene have ſtore Fortjeneſter af Danmarks Kultur, fornemmeligen de, ſom indvandrede eller indkaldtes fra England og Frankrige, hvilke Lande den Gang ſtode paa et langt høiere Trin af Dannelſe end Danmark. Munkene medbragte nye Kundſkaber, Indretninger og Opfindelſer, de lagde Vind paa Heſteavl og Qvægavl, opdyrkede øde Jorder og dreve overhoved Landvæſenet paa de ſtore ſkattefrie Kloſtergodſer baade med ſtørre Indſigt og efter en videre Maaleſtok end ellers var ſædvanligt. Ogſaa Havedyrkningen ſkylder Munkene Meget. Den før omtalte Abbed Vilhelm medbragte fra Frankrig Salat og andre Kjøkkenurter tilligemed Frøe til Frugttræer, men maatte længe kjæmpe med de gjenſtridige Munke, inden han kunde vænne dem til ſlige lette Fødemidler. De vare vante til de mere nærende Kjødſpiſer og erklærede, „at de ikke kunde leve af Blade og Urter ſom Qvæget paa Marken.„ Munkevæſenet havde en heldig Indflydelſe paa Haandværkernes Udvikling, idet Opførelſen af de mange Kloſtre tilligemed deres prægtige Kirker gav Beſkjæftigelſe for fremmede og indenlandſke Kunſtnere og Haandværkere; ja mange Munke udøvede ſelv et Haandværk. Saaledes nævnes der engelſke Munke, ſom vare Guldſmede, Andre ſom vare Bygmeſtere o. ſ. v. At hele Kjøbſtæder, ſom Sorøe, Neſtved, Præſtøe, Mariboe og flere, fremblomſtrede ved Siden af de ſtore Kloſtre, er forhen bemærket. Da ingen Andre end Munke og Kanniker i hine Tider pleiede Videnſkaberne, vare Kloſter- og Domſkoler de eneſte Steder, hvor der kunde erholdes nogen, om end en meget indſkrænket, Underviisning. Men hvad der er bemærket om Domkapitlerne og om Geiſtligheden i Almindelighed, gjælder ogſaa om Kloſtrene: Rigdommene undergravede deres Dygt og Sædelighed,

saa at Arbeidsomhed, Tarvelighed og Videnskabelighed efterhaanden afløstes af Ladhed, Vellevnet og Uvidenhed. De fleste Klostre undroge sig Bispernes Opsigt, hvorved Tugten aldeles forfaldt, og mange Klostre bleve Sædet for de skammeligste Uordener. Størst Skade anrettede de dovne og uvidende Tiggermunke, der droge omkring i store Skarer, bestyrkede Almuens Overtro og Vankundighed og grebe forstyrrende ind i Præsternes Virksomhed ved den Ret, som de havde fremfor andre Munke, til overalt at prædike og høre Skriftemaal.

Da Knud den Sjætte var død barnløs, blev hans Broder Valdemar Seir tagen til Konge over Danmark og med megen Høitideligbed hyldet i Lybek af Udsendte fra Lybek og Hamborg, Adelen fra Holsteen og Lauenborg, Fyrsterne fra Pommern, Rygen, Meklenborg. Grev Adolph af Holsteen, der en Tid havde siddet som Fange paa Søeborg hos sin fordums Vaabenfælle, Bisp Valdemar, kjøbte Friheden ved at afstaae hele Holsteen for sig og sine Efterkommere til Valdemar den 2den, der overlod det som et Lehn til sin Søstersøn, den tappre Albert af Orlamynde. Valdemar blandede sig i de norske og svenske Uroligheder, uden dog heri at have den samme Lykke som i sine andre Foretagender. Hakon den Gamle i Norge overvandt de Medbeilere til Thronen, som Valdemar understøttede, og de danske Hjælpetropper, som sendtes den svenske Konge Sverker Karlsen til Undsætning, lede endog et betydeligt Nederlag ved Lena. Derimod gik Valdemar frem med glimrende Held i sine Erobringer i Nordtydskland og nærmede sig med Kjæmpeskridt det Maal, hvorfor Valdemar den Store, Knud den Sjætte og Absalon havde arbeidet, nemlig Underkastelsen af alle de østersøiske Kystlande. En stor Deel havde allerede maattet give sig under Danmark, og kun de preussiske Kyster, samt Liefland, Kurland og Estland vare endnu tilbage. Da derfor Paven

prækede et Korstog mod Hedningene ved Østersøen, var Valdemar strax rede til en Kamp for Korset, der stemmede saa godt med hans egne Planer. Den store Ø Øsel ved Estland blev først erobret; derpaa drog han, efter at have faaet et paveligt Beskjærmelsesbrev for sine Lande, der blev sendt til alle Nabofyrster, til Preussen (1210), erobrede store Strækninger af Landet og christnede Indbyggerne. Da Tydskland paa den Tid var sønderrevet af indre Tvistigheder, og de tre Keisere, som kjæmpede om Herredømmet, Philip, Otto og Frederik den 2den, kappedes om at vinde denne mægtige Nabokonges Venskab, kunde Valdemar saa meget lettere udvide Danmarks Grændser mod Syd og Øst. Han erklærede sig tilsidst for Frederik den 2den og erholdt til Gjengjæld af denne Keiser et mærkeligt Bekræftelsesbrev (1214) paa de Erobringer, som han selv og hans to Forgjængere havde gjort i Tydskland nordenfor Floderne Elben og Elden (Holsteen, Lauenborg og en Deel af Meklenborg), hvilke Lande skulde være Danmarks evige Eie. Men Valdemar Seirs store Lykke kunde ikke andet end vække Frygt og Misundelse hos de nordtydske Fyrster i Sachsen, Brandenborg, Bremen og flere Stater, der indgik et stort Forbund imod ham, ligesom tidligere imod hans Broder Knud. En af de farligste, om ikke mægtigste, Fjender var Bisp Valdemar, hvem Kongen, bevæget af Pavens indstændige Forestillinger, havde skjænket Friheden efter et fjortenaarigt Fængsel, mod at han ædeligen forpligtede sig til aldrig at opholde sig i Nærheden af Danmark eller foretage sig Noget til Skade for dette Land. En kort Tid drog han ogsaa til Italien, men kom snart tilbage, lod sig udnævne til Ærkebisp i Bremen og deeltog i Forbundet mod Danmark. Men Valdemar splittede den fjendtlige Forbindelse med sine seirrige Vaaben. De nordtydske Fyrster bleve nødte til at begjære Fred; Hamborg, der havde aabnet sine Porte for Fjenderne, indtog han efter en lang-

varig Beleiring og straffede Byen haardt for dens Frafald; Bisp Valdemar, der gjentagne Gange var fordreven fra Bremen, søgte tilsidst Tilflugt i et Kloster, udmattet af Kampen mod Valdemar Seir. Efter saaledes at have ydmyget sine Fjender i Tydskland foretog Valdemar sit berømte Tog til Estland. Med en stor Hær og en Flaade paa 1400 Skibe under Anførsel af Andreas Sunesen, Absalons Efterfølger paa Ærkesædet i Lund, landede han 1219 i Estland. Esterne syntes i Begyndelsen overraskede ved denne uhyre Magt og tilbøde at underkaste sig og antage Christendommen; men nogle Dage efter overfaldt de den danske Leir ved Volmer, og bragte ved deres uventede Anfald i Begyndelsen nogen Forvirring i de Danskes Rækker. Dog samlede disse sig snart igjen, efterat den tappre rygiske Fyrste Vitslav en Tidlang havde opholdt Fjenderne, og tilføiede ved et nyt Angreb Esterne et fuldkomment Nederlag. De gamle Fortællinger berette, at denne Seir blev vunden ved himmelsk Bistand, idet Dannebroge midt under Kampen faldt ned fra Himlen og oplivede de Danskes synkende Mod, et Sagn, som uden Tvivl er opkommet derved, at Paven til dette Tog skjænkede Kongen en hellig Fane, blodrød med et hvidt Kors i Midten, hvilken siden blev de Danskes Hovedbanner i alle Krige, indtil den tabtes paa det ulykkelige Tog til Ditmarsken 1500. Efter dette blodige Slag blev hele Estland erobret, og Indbyggerne tvungne til at lade sig døbe.

Valdemar Seier stod nu paa sin Lykkes høieste Spidse; Holsteen, Lauenborg, Meklenborg, Rygen, Pommern, Preussen, Kurland, Liefland, Estland og Oesel hyldede ham som Herre, og Danmark havde aldrig været mægtigere siden Knud den Stores berømmelige Dage. Da indtraf pludseligen en stor Ulykke, hvorved hele den stolte Bygning, som Valdemar den Store, Knud den 6te og Valdemar Seir havde opført, i et Nu styrtede sammen, og Frugten af mangfoldige Seiervindinger tilintetgjordes. Kongen havde en Dag moret sig med Jagt paa Øen Lyøe ved Fyen og træt af Anstrængelsen lagt sig til Hvile med alle sine Mænd. Her lykkedes det den snedige Grev Henrik af Schwerin at overrumple Kongen tilligemed hans ældste Søn Valdemar og bortføre dem som Fanger, uden at det kongelige Følge, som laae begravet i dyb Søvn, mærkede det Ringeste dertil. Fangerne bleve kneblede, for at de ikke skulde skrige, og de kongelige Skibe, som laae ved Øen, gjennemborede, saa at de sank, da man endeligen opdagede Forræderiet og vilde sætte efter Roverne, som imidlertid havde bragt deres Bytte i Sikkerhed til Schwerin (1223). Grev Henrik manglede ikke Aarsag til Fjendskab mod Valdemar; thi denne havde ikke blot hærjet hans Land, sloifet et Par af hans Slotte og tvunget ham til at blive sin Vasal, men endog bemægtiget sig det Halve af Grevskabet Schwerin som Arv for sin Sønneson Nicolaus efter dennes Morfader Grev Gunzelin af Schwerin. Derimod er det et ugrundet og først i den senere Tid opkommet Sagn, at Valdemar skal have staaet i utilladeligt Forhold til Grevens Hustru, hvorom ingen samtidig Forfatter, selv blandt de fjendtlige, melder Noget. Tryg ved sin befæstede Borg vovede den schwerinske Greve i næsten tre Aar at holde Danmarks mægtige Konge fangen, trodsende Pavens truende Breve og Keiserens Befalinger, hvilke sidste vel heller ikke vare saa alvorligt meente. I Danmark syntes Alt lammet af Skræk ved Efterretningen om Kongens Fangenskab, og det varede en Tid, inden man fik en Hær samlet til hans Befrielse. Staten havde ikke vundet i indre Styrke ved sine uhyre Erobringer, der snarere synes at have trykket og udmattet Folket ved deres Storhed. De undertvungne Lande, der vare mange Gange større end selve Danmark og spredte i en vid Bue fra Eideren langs Østersøen til den finske Bugt, bleve kun sammenholdte ved Valdemar Seirs store Egenskaber og Frygten for hans væl-

dige Arm. Da han derfor var borte, udbrød en grændsesles Forvirring: i Landet selv herskede Mistillid og Forsagthed, de undertvungne Folk gjorde Oprør, og alle de udenlandske Fjender løftede Hovedet i Veiret, medens de saakaldte Venner, der gjærne saae det mægtige Danmark svækket, forbleve uvirksomme. Den yngre Grev Adolph, understøttet af alle de nordtydske Fyrster, kom tilbage til Holsteen og bemægtigede sig sit Fædrenerige. Selv Bisp Valdemar, der nu var en 80aarig Olding, forlod Klostrets Ensomhed, saasnart han fik Efterretning om Kongens Fangenskab, og brød ind over Danmarks Grændser for at mætte sit bittre Had mod Valdemar Seir. Endeligen fik den tykke Albert af Orlamynde en Hær samlet, men forsøgte først, hvad der kunde udrettes ved Underhandlinger. Fjenderne forlangte, at Valdemar skulde betale 40,000 Mark Sølv for sin Løsladelse, afstaae sine slaviske og vendiske Besiddelser, og hvad han havde erobret sønden for Elben, Holsteen skulde overlades Albert af Orlamynde som et Lehn af det tydske Rige, og endeligen skulde Valdemar tage Danmark til Lehn af den tydske Keiser. Ihvorvel disse Betingelser vare fordeelagtige for Albert, afslog han dem dog som vanærende for Konge og Fædreland. Sværdet skulde nu gjøre Udslaget; men Albert var uheldig og mødte Valdemar ikke som Befrier, men som Medfange. Valdemar maatte nu tage imod de haarde Vilkaar, som Fjenderne bøde; dog udelodes Betingelsen om Danmarks Lehnsafhængighed af Tydskland; men Albert maatte afstaae Holsteen til Grev Adolph, der paany grundede det Danmark saa fjendske holsteenske Grevehuus. Efter henved tre Aars Fangenskab kom Valdemar tilbage til Danmark Juleaften 1225. Den afvungne Ed, hvormed han havde maattet bekræfte Forliget, kunde ingen Gyldighed have for ham; han brød den med Pavens Tilladelse og rustede sig til Hævn. I Begyndelsen gik han frem med sit gamle Held; men Lykken vendte ham snart Ryggen, og, da han ved Forræderie af de nyligt undertvungne Ditmarskere havde tabt det blodige Slag ved Bornhøved i Holsteen 1227, ilede han med at slutte Fred med sine talrige Fjender for at redde det, som endnu var tilbage. Derefter tilbragte han Resten af sine Dage, naar et Par mindre betydelige Krigsforetagender mod Lybek og Sværdridderne i Liefland undtages, i Rolighed, kun beskjæftiget med Omsorgen for sit Fædreneriges indre Vel og Lovenes Forbedring. Af de store Erobringer bleve kun Ruiner tilbage, Rygen, nogle Strækninger i Meklenborg, Preussen og Estland, samt Titlen de Slavers Konge.

Valdemar Seir døde 1241 i en Alder af 70 Aar efter en fyrgetyveaarig Regjering, hvis første Deel udmærkede sig ved en Række af berømmelige Seirvindinger, ligesom den sidste ved fredelige Idrætter og en roesværdig Omsorg for Landets indre Forbedring, og som begge i Forening give denne Konge en gyldig Adkomst til Efterkommernes Beundring og Taknemmelighed. Han var tvende Gange gift; første Gang med den böhmiske Prindsesse Margareta, kaldet Dagmar, der var overordentligt elsket af Folket, som forherligede hendes Minde i Sange, der have bevaret sig til vore Dage. Hun fødte ham en Søn Valdemar, der allerede 1218 blev kronet og antagen til sin Faders Medregent; men denne haabefulde Fyrste omkom ved et ulykkeligt Tilfælde (1231) til stor Sorg baade for Folket og Faderen, med hvem han havde deelt det schwerinske Fangenskab. Valdemars anden Dronning var den stolte og af Folket lidet yndede portugisiske Prindsesse Berengaria eller, som man kaldte hende, Beengjærd. Hun blev Moder til Erik, Abel og Christopher, der efter hverandre bestege den danske Throne, men ikke arvede Faderens store Egenskaber.

Vort Fædreland har havt den store Lykke at bevare sin nationale Lovgivning, der havde udviklet sig tilligemed Folket, og hvori dets eiendommelige Liv og Anskuelser havde ud-

præget sig. De Danske vare i denne Henseende heldigere end de fleste andre Folk i Europa, der maatte lade sig paatvinge den romerske Ret og deres gamle Skikke og Vedtægter omstøbe efter Love, der vare dem aldeles fremmede. Vel forsøgte ogsaa Enkelte, der paa fremmede Universiteter havde gjort Bekjendtskab med den romerske Ret, at faae denne indført i Danmark; men disse Forsøg strandede paa Folkets Kjærlighed til de fædrene Love og Vedtægter. Ligesom i Oldtiden bleve Lovene endnu længe bevarede i Hukommelsen og først skriftligen optegnede henimod Slutningen af dette Tidsrum. Lovene vare ikke Kongernes Værk; men der dannede sig lidt efter lidt, efterhvi man følte Trang dertil, private Samlinger af de i en Provinds gjældende Vedtægter, som derefter paa et Folkething erholdt almindelig Gyldighed og bekræftedes af Kongerne. Derfor gaves der i dette Tidsrum ingen almindelig Landslov, men kun Provindsiallove, gjældende for hver af de større Afdelinger af Riget, Skaane med tilhørende Landskaber, Sjælland med omliggende Øer, Nørre- og Sønderjylland samt Fyen, og indrettede efter disses forskjellige Tarv. En egen Kirkelovgivning fik Danmark, som bemærket, allerede i den sidste Halvdeel af 12te Aarhundrede under Valdemar den 1ste, men de verdslige Love ere noget yngre. Den ældste Provindsiallov er den skaanske verdslige Lov, en privat Samling af skaanske Vedtægter, der synes at være nedskreven i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede og da at have faaet offentlig Gyldighed. Den gamle sjællandske Lov, eller, som den ogsaa kaldes, Kong Valdemars sjællandske Lov, var en lignende privat Samling af Love, som gjældte i Sjælland, og nedskreves noget efter den skaanske Lov. Den nye sjællandske Lov, eller Kong Eriks sjællandske Lov, saaledes kaldet, fordi den for urigtigen antoges at være given under Erik Glipping eller Erik Menved, er ligesom de foregaaende en privat Samling af Vedtægter, gjældende for Sjælland, og

samlet senere end Valdemars sjællandske Lov, men før den jydske Lov. Denne sidste er den vigtigste af vore Provindsiallove og den, hvis Historie man bedst kjender. Den er ordnet og affattet af den lærde Biskop Gunner i Viborg efter ældre jydske Lovbestemmelser og blev paa et almindeligt Dannehof i Vordingborg 1241 i Marts Maaned af Kong Valdemar den 2den forelagt Folket til Antagelse. Den romerske Ret har kun havt ringe Indflydelse paa dens Indhold; men derimod ere flere Bestemmelser af den kanoniske eller geistlige Ret optagne deri. Man er nu enig om, at den ikke har været bestemt til en almindelig Landslov; men at den, ligesom de forhen nævnte, var en Provindsiallov, der kun skulde gjælde i Nørre- og Sønderjylland samt Fyen. Efter disse fire Provindsiallove, der alle samledes og nedskreves under Valdemar Seir, er Borgersamfundet i vort Fædreland gjennem mange Aarhundreder blevet ordnet og styret. Den jydske Lov gjælder endnu i Sønderjylland og blev i det øvrige Danmark først afskaffet ved Christian den 5tes Lov. — Straffebestemmelserne i Provindsiallovene ere meget milde og sigte mere til at skaffe den Forurettede Erstatning for lidte Fornærmelser end til at forebygge Forbrydelserne ved afskrækkende Straffe. Dette kunde ikke være anderledes; thi Folket var fra Oldtiden alt for vant til at tage sig selv til Rette, til at det skulde kunne finde sig i, at Staten tiltog sig stor Myndighed i Sager, som, skjøndt de angik den almindelige Sikkerhed, dog endnu betragtedes som et privat Mellemværende mellem Mand og Mand. Derfor kunde de fleste Forbrydelser afsones ved Bøder, der kom den Fornærmede til Gode, og hvoraf Kongen kun i enkelte Tilfælde fik en Andeel. Bøderne traadte saaledes istedenfor Oldtidens Selvhævn og dannede Overgangen til en mere lovbunden Orden. Dog varede det længe, inden Selvhævn aldeles ophørte, og endnu i 13de og 14de Aarhundrede forekomme hyppige Exempler derpaa i Drabssager. Den høieste

Bøde var 40 Mark Penge eller omtrent 200 Rdlr.; mindre Bøder vare 9 og 3 Mark. Skjøndt de fleste Forbrydelser kunde affones ved Bøder, vare der dog, ligesom i Oldtiden, adskillige lave og farlige Forbrydelser, der straffedes med Berøvelse af Livet, Trældom, Fredløshed, Lemlæstelse, saasom Tyverie, naar Tyven grebes i Gjerningen, Snigmord, Mordbrand og Forræderie mod Fædrelandet o. s. v. (Ubodemaal). Livsstraf anvendtes sjældent, hyppigere Fredløshed; men selv i dette Tilfælde kunde den Dømte frelse sig ved Penge, og, som det hed, kjøbe sin Fred af Kongen, naar han først havde affonet sin Forbrydelse hos vedkommende Privatpersoner. Forfølgelsen af en Sag fra det Offentliges Side var forbunden med mange Vanskeligheder, og, naar den Fornærmede lod Sagen falde, kunde Kongens Ombudsmand eller Foged ikke sagsøge Forbryderen uden ved enkelte meget grove Misgjerninger, der vare bekjendte og vitterlige for Alle, som boede i Herredet, eller naar den Fornærmede var en Enke eller en anden Person, som ikke selv kunde forfølge sin Ret. Ligesaa vanskeligt var det at faae den fældede Dom fuldbyrdet; thi dette besørgedes kun ved den kongelige Ombudsmand, naar Kongen skulde have en Deel af Bøderne; i andre Tilfælde maatte Sagsøgeren selv see til at erholde den Erstatning, som Loven havde tilkjendt ham. Naar derfor den Skyldige vægrede sig ved at betale de Bøder, han var idømt, havde Sagsøgeren Ret til at gjøre Indførsel i hans Boe, hvilket kaldtes at tage Nam; men dette skulde skee hemmeligen, kun eengang i samme Sag og uden at trænge ind i den Dømtes Bolig. Dog kunde den Dømte, hos hvem Betaling paa anden Maade ikke var at erholde, omsider forfølges til Fredløshed. Selv Legemsstraffe bleve ikke altid udførte ved den offentlige Magt, men overladte til Klageren at fuldbyrde, efter at Sagen var paadømt for Retten. Senere, da det blev Vedtægt, at Kongens Foged inddrev Bøderne, maatte det udtrykkeligen fastsættes i

Lovene, at Fogeden, naar han efter Lov og Dom gjorde Indførsel i en Mands Huus, ikke maatte betragtes som Røver og Voldsmand. Man seer af alle disse Bestemmelser baade Statsmagtens Svaghed paa den Tid og tillige en ængstelig Bestræbelse for at værne om den Enkeltes Frihed mod Indgreb af det Offentlige, selv med Opoffrelse af almeen Sikkerhed og borgerlig Orden. — Retten pleiedes paa Herredsthing og Landsthing ved udvalgte Mænd, de saakaldte Nævninger og Sandemænd, hvis Indretning har været et Forbillede for den senere Tids juries. Nævninger vare Mænd, der bleve udvalgte til under Eds Aflæggelse at erklære den Anklagede for skyldig eller uskyldig. Deres Antal var forskjelligt efter de forskjellige Provindsers Vedtægter og Sagens særegne Beskaffenhed; men sædvanligen vare de 12, sjældnere flere, undertiden færre. De udnævntes i Sjælland og Skaane af Sagsøgeren, i Jylland af Kongens Ombudsmand eller af Bønderne; men den Saggivne havde Ret til at forkaste Nogle, som han antog for fjendtligt sindede imod sig. Sandemænd vare Dommere, som udnævntes af Kongen paa Livstid, og bestode af 8 Selveiere fra hvert Herred, der ligesom Nævningerne afsagde deres Kjendelse med Tilføielse af Ed. Nævninger fandtes over hele Danmark, hvorimod Sandemænd vare eiendommelige for Jylland og Fyen. De sidste fik ogsaa en Godtgjørelse for deres Reise til Thinget, men Nævningerne vare aldeles ulønnede. Paa Thingene havde den kongelige Foged Forsædet for at overholde Orden, paasee Kongens Ret, samt i visse Tilfælde sørge for at Forbryderen blev afstraffet og den fældede Dom efterlevet; men han havde ingen Deel i den dømmende Magt, hvilken saa udelukkende tilhørte Folket, at de forsamlede Thingmænd kunde underkjende baade Nævningernes og Sandemændenes Dom. Som Beviis for Retten brugtes Jernprøve, Mededsmænd og Vidner. Tvekamp, der i den hedenske Tid havde været brugt som Rets-

middel, afskaffedes efterhaanden ved Christendommens Indflydelse og afløstes af Jernprøve eller Jernbyrd, der betragtedes som en umiddelbar Dom af Gud, hvorved den Anklagedes Skyldighed eller Uskyldighed lagdes for Dagen. Denne Prøve anstilledes saaledes, at den Anklagede bar et Stykke gloende Jern et vist Antal Skridt, eller kastede det i et Trug, og, hvis det faldt udenfor, gjentog det, indtil det faldt i Truget, eller den Anklagede gik over et Antal gloende Plougjern. Slap han uskadt derfra, erklæredes han for uskyldig, i modsat Tilfælde for skyldig; men Ingen var forpligtet til at underkaste sig Jernprøve, førend Sagsøgeren med Ed og Vidner havde bekræftet sin Anklage. Jernprøve vedblev at bruges indtil Slutningen af dette Tidsrum, men tabte efterhaanden sin Anseelse, da man opfandt flere Salver, som sikkrede mod Forbrændelse af det gloende Jern, og blev derfor afskaffet ved en Lov af Valdemar den 2den. Beviis ved Medebsmænd var en for Norden eiendommelig Indretning, som bestod deri, at et vist Antal Mænd af uplættet Rygte aflagde Ed paa, at de vare overbeviste om, at et Udsagn af en af de stridende Parter forholdt sig overeensstemmende med Sandheden. Deres Antal var forskjelligt efter Sagernes større eller mindre Vigtighed og Provindsiallovenes særegne Bestemmelser fra 3, 6, 12 (Tyltered) indtil tre Gange tolv (tre Tyltersed); i Jylland var Medebsmændenes Antal i ingen Sag enten over eller under tolv. Dette Beviis blev især almindeligt efter den under Harald Hein omtalte Forandring i Rettergangsmaaden, hvorved det blev den Saggivne tilladt at fralægge sig Sagsøgerens Sigtelse ved Benægtelsesed understøttet af Medebsmænd. Dog kunde den Anklagede ikke i alle Tilfælde rense sig ved Benægtelsesed og Medebsmænd; naar han var sigtet for grovere Forbrydelser, maatte han underkaste sig Jernprøve, eller, efter dennes Afskaffelse, Dom af Nævninger eller Sandemænd, naar Sagsøgeren først havde bestyrket sin Sigtelse ved Vidner eller paa anden Maade, der gjorde Rigtigheden af hans Klage sandsynlig. Brugen af Medebsmænd vedligeholdt sig ikke blot igjennem hele Middelalderen, men selv langt ind i den nyere Tid, og synes først ganske at have tabt sig i Midten af det 17de Aarhundrede.

Valdemarernes i mange Henseender mærkværdige Regjering er bleven endnu mere betydningsfuld derved, at en egen Adelestand under den begyndte at udvikle sig. Denne fremtræder først i Skikkelse af Lehnsadel og fremgik af Lehnsvæsenet, som bestod deri, at Fyrsten overlod sine Mænd Jordegods til Nytte og Brug, mod at disse forpligtede sig til paa egen Bekostning at følge ham i Krig. Den, der paa disse Betingelser havde givet sig i Fyrstens Tjeneste, kaldtes dennes Mand eller Vasal, og skulde paa første Opbud indstille sig til Krigstjeneste til Hest, ledsaget af flere eller færre Ryttere, for hvis Underhold og Udrustning han maatte sørge. I de fleste andre Stater i Europa er Lehnsvæsenet opkommet som Følge af Erobring, idet den seirende Fyrste udstykkede Landet til sine Krigere, og derved paa en let Maade erholdt Sold til en altid færdig Hær af Ryttere, der kunde holde det undertvungne Folk i Ave. Da Danmark aldrig er blevet erobret af noget fremmed Folk, har Lehnsvæsenet og Lehnsadelen her en anden, skjøndt ogsaa militær Oprindelse. Allerede længe havde Kongerne underholdt en Samling af Huustropper til deres personlige Tjeneste, hvis Antal betydeligen udvidedes under Knud den Store, som tillige gav dem en bestemt Ordning ved sin Witherlagsret og skjænkede dem store Privilegier. Denne første staaende Hær, Thinglid, som Knud oprettede, forfaldt imidlertid under de følgende Konger, og, skjøndt fornyet under Knud den 6te, blev den dog for kostbar for Kongerne at underholde, og dens hele Indretning fandtes ikke længer hensigtssvarende efter de Forandringer, som Krigsvæsenet imidlertid havde undergaaet, hvorfor den atter opløstes.

Rytteriet var nemlig nu blevet den væsentligste Deel af Hæren, og denne Forandring i Krigsførelsen havde en saare vigtig Indflydelse paa Lehnsvæsenets Uddannelse og Opkomsten af en privilegeret Adelstand. I den ældre Tid vare de Danskes fleste Krige førte tilsøes og med Fodtropper, fordi Skibenes Størrelse og Indretning ikke tillod at have Heste om Bord; men senere bleve Landkrigene hyppigere, og man begyndte at føre Heste over Havet, hvorpaa Erik Emun gav det første Exempel. Brugen af Rytterie blev mægtigen fremmet ved den nøie Forbindelse, hvori Danmark i det sidste Aarhundrede af dette Tidsrum stod med Tydskland, hvor fernklædte Ryttere længe havde været brugte i Krigene og betragtedes som Kjærnen af Hæren. Næsten alle de Prindser, der levede under Kong Niels og siden spillede en Rolle i Borgerkrigene, havde opholdt sig i kortere eller længere Tid i Tydskland, og Nogle havde endog faaet deres Opdragelse der; flere Konger, som Svend Grathe, Erik Lam, Knud den 6te, vare gifte med tydske Prindsesser, og de tre sidste Regenter i dette Tidsrum førte langvarige Krige i Tydskland, hvor de endog erhvervede sig vidtudstrakte Besiddelser. I det mærkværdige Slag ved Fodevig gjorde en Hob tydske Ryttere, som kjæmpede for Erik Emun, Udslaget til denne Konges Fordeel, og, efterat dette Exempel var givet, blev Anvendelsen af Rytterie stedse almindeligere. Men selv om ikke denne Omvæltning i Krigsvæsenet havde medført Udviklingen af en egen Krigerstand, maatte dette have været en nødvendig Følge af de tiltagende Krige i Forbindelse med den aftagende Krigerskhed hos Folket i det Hele. Den krigerske Aand, som havde været de Danskes Særkjende i Oldtiden, begyndte efterhaanden at tabe sig ved Christendommens Indflydelse og ved den større borgerlige Orden og indvortes Sikkerhed, som under dens Beskyttelse udviklede sig. Jo mere fredelige Syssler, Agerdyrkning, Handel og Haandværker fremblomstrede, desto større blev Folkets

Ulyst til at lade sig bortrive fra den fredelige Arne før at følge en ærgjærrig Fyrste paa Erobringstog til fremmede Lande. Kongerne, hvis Indkomster i Penge i hine Tider ikke vare betydelige, kunde imidlertid ikke underholde en saa stor Mængde Ryttere paa deres egen Bekostning og heller ikke paalægge Nogen den kostbare Ryttertjeneste uden Vederlag. De valgte derfor en Udvei, som andensteds havde været forsøgt med Held, nemlig at forlehne dem, som vilde paatage sig denne Byrde, med Jordegods, og desuden skjænke dem visse Privilegier. I Danmark kunde Kongerne naturligviis ikke udstykke hele Landet til deres Krigere, saaledes som Tilfældet havde været i de Stater, hvor Lehnsvæsenet var blevet indført ved fremmede Folks Indtrængen; men de vare dog derfor ikke i Forlegenhed for Gods til at aflægge deres Vasaller med. Kongerne besade nemlig betydelige Jordeiendomme rundt omkring i Riget, det saakaldte Kronunglef, der var henlagt til Bestridelse af deres Fornødenheder, eiede desuden alle Almindinger eller Skove og udyrkede Strækninger, fremdeles alle øde og forladte Jorder. Disse Sidstes Antal var netop paa den Tid, hvorom her er Tale, meget betydeligt; thi deels formedelst Vendernes Søeroverie, deels som en Følge af de borgerlige Uroligheder laae ved Valdemar den Stores Thronbestigelse store Strækninger i Landets forskjellige Provindser øde og udyrkede. Endeligen tilfaldt ogsaa Kongerne alt det Gods, som blev forbrudt af dem, som førte Avindskjold mod Riget, og dette var ikke ubetydeligt i hine urolige Tider. Dette var den ene og rige Kilde til de mange Lehn, som vare fornødne for derved at skabe en heel Hær af Ryttere; men disses Antal forøgedes ogsaa fra en anden Side. Mange Jordegodseiere, som havde baade Lyst og Evne til at paatage sig Ryttertjenesten, eller som den siden kaldtes Rostjenesten, søgte at blive optagne i de kongelige Lehnsmænds Tal og derved blive deelagtige i de Rettigheder, som vare disse tilstaaede, et Ønske,

som i de første Tider ingen Vanskelighed mødte. Til Gjengjæld for de Byrder, som disse Kongens Mænd, Vasaller eller Hærmænd (hvoraf det senere Herremand) paatoge sig, bleve de fritagne for de almindelige Krigsskatter: Inne d. e. Arbeide til Landets Forsvar, Anlæg af Fæstninger, Veiarbeide o. s. v., Stød, Bidrag til Krigens Førelse, og Leding, som deels betyder personlig Krigstjeneste, deels en Pengeafgift. Hærmændene begunstigedes desuden paa andre Maader. Inden Udgangen af dette Tidsrum fik de Ret til at oppebære de Bøder af deres Fæstebønder, som ikke overstege 3 Mark (omtrent 15 Rdlr), og erholdt Tilladelse til, som det hedder i jydske Lov, „at kjøbe saa meget Gods, som de orkede," hvilket ligeledes blev skattefrit. Denne Tilladelse blev imidlertid i lang Tid ikke synderligen benyttet, men gav senere Anledning til Dannelsen af de store Herregaarde eller Sædegaarde, der bleve en vigtig medvirkende Aarsag til Udviklingen og Vedligeholdelsen af det fordærvelige Vornedskab og Hoverie. De fleste Lehn vare militaire; men adskillige vare civile, hvilket *navnligen gjælder om de Godser, som vare henlagte til Underhold for de kongelige Embedsmænd, der vare fordeelte i Riget for at forestaae Landets indre Styrelse.* Penge vare i hine Aarhundreder sjældne, og alle baade Kongens og Statens Tjenere bleve derfor lønnede med Jordegods. Ogsaa det geistlige Gods betragtedes som Lehn, hvoraf der svaredes Krigstjeneste til Kongen; men de mægtige Bisper havde desuden paa deres udstrakte Eiendomme egne Vasaller under sig, der stode i samme Forhold til dem, som de kongelige Vasaller til Kongen. Ærkebispen af Lund havde saaledes 36, og Bispen af Roeskilde ikke færre end 43 Lehn at bortgive. De Geistlige ophørte efterhaanden selv at gaae i Krig, hvilket Ingen vil dadle, men søgte nu ogsaa at unddrage Bønderne paa deres Godser for Krigstjeneste, og dette gav i Forbindelse med andre Omstændigheder Anledning til en blodig Kamp

mellem Kongerne og Geistligheden i det 13de og 14de Aarhundrede. Den hele Indretning med Lehnsvæsen og Lehnsadel, saaledes som den fremtræder i sin første Skikkelse, fortjener ingenlunde Dadel. Den var ligefrem udsprungen af Tidens Trang og meget hensigtsmæssigt indrettet til at afhjælpe den. De øvrige Borgere bleve mindre forstyrrede i deres fredelige Sysler, da Hærmændene stillede den vigtigste Deel af Hæren, og, skjønt disse havde betydelige Forrettigheder, maatte de ogsaa bære store Byrder; de maatte, som det hedder i jydske Lov, „vove deres Hals for Kongens og Landsens Fred." Lehnene vare heller ikke arvelige, men overlodes kun som et Lehn, det vil sige, som et Laan til Nytte og Brug, og de til en Hærmands Stilling knyttede Rettigheder forplantede sig derfor ikke arveligen i hans Familie. Hærmændene udgjorde af denne Grund ikke et affluttet Samfund; men Enhver som ønskede det og havde Evne til at bære de dermed forbundne Byrder, kunde blive optagen i deres Midte. Først i det følgende Tidsrum opkom *Fødselsadel*, og Adelen affluttede sig *som en egen Stand, der ved tilsnegne Privilegier vidste at gjøre de frie Bønder til Trælle og i Forbindelse med Præstevælden bragte de største Ulykker over Danmark.*

Omtrent paa samme Tid som Krigsvæsenet fik en ny Skikkelse ved Indførelse af Rytterie, blev ogsaa Fodfolket eller Ledingshæren anderledes ordnet paa Grund af de Forandringer, som Landbovæsenet i Tidens Løb havde undergaaet. I den ældste Tid stilledes een Mand af hver Familie til Krigstjeneste, og denne Byrde var ikke mere trykkende for den Ene end den Anden; thi alle Landeiendomme havde oprindeligen samme Størrelse og omtrent samme Værd. Naar nemlig en Landsbye anlagdes, blev hver Families Jordlod nøiagtigen afmaalt til samme Omfang, og, om end Eiendommene andre Steder kunde være noget større eller mindre, saa var Forskjellen dog ingensteds betydelig, da man ikke optog mere til

Dyrkning, end der kunde drives ved een Ploug og var tilstrækkelig til een Families Underhold. En saadan Jordlod blev kaldet et Bol eller en Havn. Ved tiltagende Befolkning bleve disse Bol imidlertid deelte i mindre Gaarde, hvilket kun havde til Følge, at Krigsbyrden, som før hvilede paa en enkelt Familie, nu blev fordeelt paa flere. Men vigtigere i denne Henseende var den Forskjel, som i Tidens Løb opkom imellem Eiendommene ved forskjellig Dyrkning, større eller mindre Frugtbarhed, meer eller mindre gunstig Beliggenhed o. s. v., hvorved ofte en Jordeiendom kunde faae langt større eller ringere Værd end en anden, uden at Krigsbyrden derfor forandredes. Dette var især Tilfældet i Jylland, hvor der gaves Bol, som vare syv Gange saa meget værd som andre. Derved blev den gamle Maade at bestemme Krigsbyrden blot efter Jordloddens Størrelse høist ubillig og uligelig. Derfor blev mod Slutningen af dette Tidsrum en anden Bestemmelsesmaade indført, hvorved man gik ud fra Udsædens Størrelse, efter hvilken Jordeiendommens virkelige Værd med nogenlunde Sikkerhed lod sig bestemme. En Jordlod, der i Udsæd kunde modtage for en Mark Sæd d. e. 30 Tønder Rug eller 60 Tdr. Havre, eller som, naar den var bortfæstet, svarede lige saa meget i Afgift, regnedes for et Bol. Udsæden taget 24 Gange gav Bolets Værdie, som altsaa blev 24 Mark Sølv eller 3 Mark Guld. I de østlige mere frugtbare Provindser var Bolets Værdie saaledes som Forpagtningsafgiften en Deel høiere, hiin nemlig 36 Mark Sølv eller 4½ Mark Guld, denne 40 Tdr. Rug eller dobbelt saameget Havre. En Eiendom af denne Værdie, eller som i Forpagtning svarede en saa stor Sum, stillede ligesom forhen een udrustet Mand til Leding. Men ved den tiltagende Befolkning vare Bolene eller Havnene saaledes deelte, at man i Almindelighed kunde regne tre Heelgaarde paa en Havn, mange vare endog deelte i Halvgaarde og Fjerdedeelsgaarde. En saadan Heelgaard, der

altsaa havde en Værdie af en Mark Guld eller derover, kaldtes en **Tredingshavn**, en Halvgaard en **Sextingshavn**, en Fjerdedeelsgaard en **Tolftingshavn**, og hver især bar en forholdsmæssig Deel af Krigsbyrden. Af mindre Eiendomme end en Fjerdedeelsgaard ydedes ikke personlig Krigstjeneste, men kun en Skat i Penge. De flere Bøndergaarde, som tilsammen udgjorde en Havn, kaldtes et **Havnelag**, og flere Havnelag, der i Forening udrustede og bemandede et Krigsskib, et **Skipæn**. Et saadant Skipæn, hvis Antal af Havne ikke altid var ligestort, men almindeligen angives fra 30 til 40, forestodes af en **Styrismand**, der ledede Udrustningen, og, naar man drog i Leding, styrede Skibet. Til Løn for deres Tjeneste forlehnedes Styrismændene med en Gaard af 3 Mark Guld's Værdie, der hed **Styrishavn**, og erholdt desuden, hver Gang Leding udrededes, 9 Skjæpper Rug af hver Havn. Disse Styrismænd udgjorde en vigtig Klasse af de kongelige Lehnsmænd, og, da deres Lehn vare arvelige paa Mandssiden, dannede de Overgangen til den følgende Tids Arveadel.

Medens **Geistligheden** i dette Tidsrum havde opsvunget sig til en overordentlig Magt, og en egen Adelstand begyndte at udvikle sig, der traadte i Geistlighedens Fodspor ved at tilrive sig Rettigheder, der bleve fordærvelige for det Hele, sank Bondestanden mere og mere ned fra den Høide, den havde indtaget i Samfundet. De kraftfulde Konger, Valdemar den Store, Knud den 6te og Valdemar Seir, kunde ikke finde sig i at være afhængige af Mængden og regjerede uden at spørge Folket tilraads. Den samtidige Saxo bemærker udtrykkeligt, at Valdemar den Store, paa Grund af Folkets Ulyst til at deeltage i Togene til Venden, ikke mere overlod Afgjørelsen af Krig og Fred til Folkeforsamlingerne, men kun raadførte sig med sine fornemste Mænd og Høvdinger. Paa Valdemarernes Tid led ogsaa Bøndernes gamle Ret til at vælge

Kongen et betydeligt Skaar, da disse kloge Fyrster altid sørgede for, at deres Efterfølger blev hyldet og kronet, medens de selv levede. Almuen bar med Uvillie disse Indgreb i dens Rettigheder; men det blodige Forsøg, som Skaaningerne gjorde paa at hævde dem, løb ulykkeligt af, og Oproret dæmpedes ved Geistlighedens, Adelens og Kongens forenede Magt. Den gamle Oldtidsskik bestandig at gaae bevæbnet, der saa meget havde bidraget til at hæve Bøndernes Selvfølelse og give dem Anseelse, tabte sig efterhaanden, da en egen Krigsstand opkom. Kjøbstæderne, der opkom i dette Tidsrum og sik deres Befolkning fra Landet, sværkede Bondestanden; mange Bønder bleve ogsaa under de borgerlige Uroligheder forarmede, og maatte for at finde Sikkerhed og Beskyttelse overlade deres Eiendomme til en eller anden mægtig Herre, hvis Fæstere de bleve. Den fornemste og endnu meget anseete Klasse af Bønder udgjorde Selveierne eller de saakaldte Adelbønder (adel betyder fortrinlig, udmærket), der besade deres Jordlod med fuld Eiendomsret. Efter dem kom Landboerne eller Fæsterne, der havde en Eiendom i Fæste, hvoraf de svarede en bestemt Afgift. En egen Klasse udgjorde Bryderne, der deels vare et Slags Forvaltere for dem, der eiede flere Gaarde, deels Fælligsbryder, som i Fælledskab med en anden Bonde dyrkede en Jordeiendom og deelte de deraf flydende Indtægter og Udgifter. Den ringeste Plads blandt Landbefolkningen indtoge Gaardsidderne, som man nærmest kan sammenligne med Nutidens Huusmænd. De vare oprindeligen Trælle og opkom derved, at Jorddrotten overlod en Deel af sit Tyende smaae Jordlodder i Nærheden af Hovedgaarden, til Gjengjæld for hvilke disse fremdeles dyrkede Hovedmarken og forrettede andet Arbeide for Grundeieren. Ved Trældommens Afskaffelse vedbleve disse Gaardsidd re eller som de ogsaa kaldes Innebønder (af Inne d. e. Arbeide), at staae i det forrige Afhængighedsforhold til Jorddrotten, kun at de nu betragtedes som personligt

frie, og kom saaledes til at danne Stammen for Arbeids- eller Hoveriebønderne. Skjøndt man med Grund kan regne Folkefriheden's Aftagen fra Valdemarernes Tid, udgjorde Bønderne dog endnu hele dette Tidsrum igjennem en anseet Stand og være i Besiddelse af vigtige borgerlige Rettigheder, som de udøvede paa Folkeforsamlingerne, hvor enhver Bonde kunde møde og deeltage i Afgjørelsen af Landets Anliggender. Uden deres Samtykke kunde ingen Skatter paalægges og ingen Love gives; derfor hedder det endnu i jydske Lov, som blev given i dette Tidsrums sidste Aar: Ingen Mand skal domme imod den Lov, som Kongen giver og Landet tager ved; den Lov, som Kongen giver og alt Landet tager ved, den maa han ei ophæve eller forandre uden Landets Samtykke, med mindre han vil handle aabenbart imod Gud." Men, som sagt, en Forandring heri var allerede bleven mærkelig under de sidste Konger; denne fuldendtes i det følgende Tidsrum, men paa en Maade, som hverken blev glædelig for Kongerne eller Folket. Kongerne havde søgt at tilbagetrænge Folket og hæve Adel og Geistlighed, men stode snart hjælpeløse i Kampen mod Adel og Præstevælde, der vorede baade Folk og Konge over Hovedet.

Agerdyrkning, Qvægavl, Handel og Fiskerie hørte til de vigtigste Næringskilder i dette Tidsrum. Agerdyrkningen var allerede i det 11te Aarhundrede, som man kan see af Adam af Bremens Efterretninger, ikke ubetydelig, men steg efter den Tid endnu langt høiere. Fra den ældste Tid har Fælledskab i Jordens Dyrkning været brugelig i Danmark. Naar en Strækning Jord skulde optages til Dyrkning, forenede Flere sig til gjensidig Hiælp og Tieneste i det lidet befolkede Land og afstak først en Byemark saa stor, som samtlige Familiers Fornødenhed krævede. Denne Byemark blev nu ikke ligefrem deelt i saa mange ligestore Stykker, som der vare Familier; thi derved vilde ikke Alle have faaet lige gode Jord-

lodder. Men den deeltes i mange Stykker efter Jordens forskjellige Godhed, Beliggenhed og Lethed til at opdyrke, og hvert af disse blev atter deelt i saa mange Agre som der vare Familier. Paa denne Maade fik hver Bonde i Landsbyen en lige stor og lige god Lod, men fik den tillige adsplittet i en Mængde smaae Strimler, der laae imellem de øvrige Byemænds Lodder. Inddelingen, som skete ved Hjælp af Reb, kaldtes **Rebning**, og samtlige Smaalodder, der ved Rebning bleve lagte til en Bondegaard, benævnedes et Bol. Jorderne dyrkedes efter det saakaldte **Trevangsskifte**, idet nemlig Byemarkerne vare deelte i tre Vænger, af hvilke den ene besaædes med Rug, den anden med Byg, den tredie laae brak og brugtes som Fælled for alt Byens Qvæg. Dermed skiftedes saaledes, at i Løbet af tre Aar hver Vang havde hvilet eet Aar; kun i Nørre- og Sønderjylland brugtes et længere Vangskifte fra 5 til 10 Aar. Den hele Indretning med Fælledskabet og Jorddelingen, der stod i Forhold til den Tids Kundskaber og svarede til dens Tarv, maatte i Tidens Løb blive høist fordærvelig, da ingen Bonde kunde foretage sig nogen Forandring eller Forbedring i sin Jordlods Dyrkning uden de øvrige Byemænds Samtykke, og en stor Deel Arbeidskraft gik tilspilde ved Jordernes Adsplittelse og Fraliggenhed fra Gaarden. Ikke desto mindre har den vedligeholdt sig ikke blot gjennem hele Middelalderen, men selv indtil Slutningen af forrige Aarhundrede, da man endelig begyndte at gjøre en Forandring heri. Foruden sin Lod i Byemarken havde enhver Bonde en saakaldet **Huustoft** udenfor sin Gaard og i den senere Tid sædvanligen en Kaalhave, Urtegaard eller Æblegaard. En Landsbye, der var opkommen paa den her omtalte Maade, kaldtes **Bye** eller **Adelbye**, d. e. Hovedbye, og Beboerne vare alle Selveiere eller Adelbønder. De mere velhavende Adelbønder opdyrkede sædvanligen et Stykke af de ødeliggende Jorder, hvilket blev kaldet **Ornum** og ikke blev

rebet eller regnet til Byemarken, men betragtedes som Bondens private Eiendom. Adelbonden lod det bestyre ved Bryder, eller bortfæstede det til Landboer (d. e. Fæstebønder), og der opkom paa denne Maade en Mængde enkelte Gaarde, der efterhaanden vorede op til hele Landsbyer, hvilke til Forskjel fra Adelbyen kaldtes **Torper**. Disse Torper, hvor de færreste Beboere vare Selveiere, ere endnu kjendelige i mange af vore Landsbyers Endelse paa **strup**, **drup**, **rup**. — **Handelen** dreves deels tillands gjennem Holsteen og Nordtydskland, deels tilsøes paa Østersøen og Nordsøen. Ad Østersøen handlede de Danske især med de nordtydske Kjøbstæder og med Rusland, Estland og Liefland; ad Nordsøen med England og Holland, hvilken Handel især gik over Ribe. Foruden denne Bye nævnes Slesvig, Horsens, Aarhuus, Randers, Viborg, Aalborg, Roeskilde, Lund og Skanør som ikke ubetydelige Kjøbstæder. Varerne, som indførtes, bestode i Viin, Klæde, Salt, Hvede, Vox, Jern o. s. v.; Qvægavl, Hesteavl og Fiskerie skaffede de vigtigste Varer til Udførsel. Handelen dreves endnu for en stor Deel ved at bytte Varer mod Varer eller veie Sølvet efter Vægt, da Mønt var sjælden. Den første slagne Mønt, man har, hører til Svend Tveskjægs Tid, der, ligesom hans nærmeste Efterfølgere, betjente sig af engelske Møntmestere; flere forekomme allerede under Knud den Store, og siden blive de hyppigere. Iøvrigt udøvedes Møntretten ikke blot af Kongerne, men ogsaa Bisperne og enkelte Kjøbstæder sloge Mønt. Man regnede efter **Penninger**; 10 Penninger gik paa en **Ørtug**, 3 Ørtuger paa en **Øre**, 8 Øre paa en **Mark**. En Mark Sølv, eller et halvt Pund Sølv, var lig 16 Rdlr. i vore Penge; men tidligen forværrede Mønten sig saaledes, at paa Valdemar den Andens Tid en Mark Penge kun gjaldt 5 Rdlr. eller en Trediedeel mod en Mark Sølv, og siden sank den endnu langt dybere. Ved Handelen aabnedes en ny Indtægtskilde for Kongerne,

idet saavel indgaaende som udgaaende Varer belagdes med Told (Salttold, Hestetold), og denne var saa betydelig, at Ribe alene indbragte Valdemar den Anden 10,000 Rdlr. aarligen. Derimod formindskedes Indtægterne af Krongodset ved Bortforlehninger til Hærmænd og ved Kongernes ubetænksomme Gavmildhed mod Geistligheden. Ligeledes lede Kongernes Indkomster af Bøder et betydeligt Skaar ved den Geistligheden og Hærmændene tilstaaede Ret til at hæve visse Bøder, men udgjorde dog endnu en vigtig Indtægtskilde, der skal have indbragt Valdemar den Anden 100,000 Mark Penge, eller en halv Million Rdlr. aarligen. Et vigtigt Bidrag til Oplysning om denne Konges betydelige Indkomster haves i den saa kaldte **Valdemar den Andens Jordebog**, der giver en Fortegnelse over de kongelige Godser og de Afgifter, som deraf svaredes, og tillige meddeler andre mærkelige Efterretninger om Landbovæsenets og Kulturens Tilstand paa den Tid, om Skattevæsenet og hele Landets indre Forfatning og Bestyrelse. — Qvægavl var en Hovednæringsvei, da Landet var rigt paa fortræffelige Græsgange, og de danske Heste bleve allerede den Gang søgte af Fremmede for deres Styrke og Skjønhed. **Fiskerierne** beskjæftigede ligeledes en Mængde Mennesker, da der baade var Rigdom paa forskjellige Slags Fisk, og disse med Begjærlighed søgtes i de katholske Lande, hvor man i Fastetiden ikke maatte nyde Kjødmad. Saxo fortæller, at der var en saadan Mængde Fisk i Limfjorden, at Indbyggerne i Nabolaget levede ligesaa godt deraf, som Andre af Qvægavl og Agerdyrkning. Ligeledes beretter han, at der var en saadan Overflødighed af Sild i Øresund, at man neppe kunde roe sig frem med en Baad, og ikke behøvede Garn for at fange dem, men kunde gribe dem med Hænderne. En anden Forfatter **Arnold**, der levede i Lybek mod Slutningen af dette Tidsrum, siger: „De Danske have Overflod af al Slags Rigdom formedelst det aarlige Fiskerie ved Skaane,

hvorhen alle nærliggende Folks Kjøbmænd komme og bringe dem Guld og Sølv og alle Slags Kostbarheder, og tilbytte sig derfor deres Sild, som Gud giver dem for Intet. Derfor iføre de sig nu ei alene Graaværk med Bræmmer af Skarlagen, men endog Purpur og kosteligt Linned. Forhen gik de klædte som Skibsfolk, men nu have de af lang Omgang med de Tydske lært at efterfølge deres Sæder og rette sig efter dem i Vaaben og Dragt. Deres Land er ogsaa fuldt af deilige Heste formedelst de skjønne Græsgange."

Videnskabeligheden stod i dette Tidsrum paa et lavt Trin i Danmark som i de fleste andre Lande i Europa. Efter et langt Mørke begyndte Videnskabernes Lys at skyde sine første Straaler hos de sydligere mere begunstigede Nationer; men det varede længe, inden dette naaede det fjærne Danmark. De Geistlige vare de eneste, som studerede; men selv disse vare, paa enkelte hæderlige Undtagelser nær, som oftest høist uvidende. **Ærkebisp Andreas Sunesen** og **Bisp Gunner** i Viborg udmærkede sig ved deres Kundskaber i Fædrelandets Love; den Første har leveret en latinsk Bearbeidelse af den skaanske verdslige Lov, og den Sidste samlede og ordnede sydske Lov. **Saxo** og **Svend Aagesen** skreve hver en Danmarks Historie, hiin udførligere, denne kortere; men forunden disse Fire forekommer intet mærkeligt videnskabeligt Navn i dette Tidsrum. Den første Domskole stiftedes i Lund under Knud den Hellige, men udvidedes betydeligt ved Ærkebisp Eskils Gavmildhed; senere bleve der oprettede Domskoler ved alle Domkapitler, ligesom Klosterskoler ved de større Klostre. Men, da Undervisningen indskrænkede sig til slet Latin og de Formularer og Bønner, som brugtes ved Gudstjenesten, maatte de, der ønskede noget Mere end denne tarvelige Undervisning, tye til Udlandet. Ærkebisp Eskil havde faaet sin lærde Opdragelse i **Hildesheim**; men især var **Paris** et berømt Lærdomssæde, hvorhen de unge Geistlige strømmede fra

Danmark; her studerede Absalon, Gunner, Andreas Sunesen, og den Sidste skal endog have været Lærer ved Universitetet. Imellem Frankrig og Danmark fandt overhoved i den sidste Deel af dette Tidsrum en meget levende Forbindelse Sted, fremkaldt ved Eskils og Absalons nøie Venskabsforhold til adskillige høie franske Geistlige, ved Philip Augusts Giftermaal med en dansk Prindsesse og forskjellige andre Omstændigheder. Dette gav Anledning til, at der mod Slutningen af det 12te Aarhundrede oprettedes et eget Collegium for Danske ved Pariseruniversitetet, som siden i lang Tid stadigen blev besøgt af danske Geistlige, der efter Hjemkomsten hædredes med Navnet **Pariserklærke** og befordredes til de fornemste Værdigheder i Kirken. Dog var selv den Lærdom, som hentedes i Udlandet, i Almindelighed af ringe Værd og bestod meest i spidsfindige Spekulationer over mørke og vanskelige Sætninger af den theologiske Videnskab. Den nyligt nævnte Arnold af Lybek fortæller, at ikke blot Geistlige droge til Paris, men ogsaa de Adelige sendte deres Sønner derhen for at oplæres i Videnskaberne. „De Danske", tilføier han, „udmærke sig ved deres Færdighed i at disputere formedelst deres lette og flydende Tunge og den Næmhed, hvormed de tilegne sig det fremmede Sprog. Ogsaa ere de meget anseete for deres Indsigter i den kanoniske Ret." — Endnu i dette Tidsrum taltes over alle de nordiske Lande eet Sprog, som ikke afveg meget fra det gammelnordiske eller islandske og i Almindelighed benævnedes den **danske Tunge**. Ikke blot under de tidligere Konger opholdt islandske Skjalde sig ved Hofferne og sang Digte til Kongernes Ære, som forstodes af Alle, men selv under den allersidste, Valdemar Seir, levede Islænderen **Olaf Hviteskjald** i Danmark og nød Kongens fortrolige Venskab. Der berettes endog, at Valdemar lærte ham en egen Maade at ordne Runebogstaverne paa, hvilket forudsætter nøie Indsigt i Sproget. Alligevel udviklede der sig nogen Forskjel

Ordenes Udtale og Endelser i de tre nordiske Riger, hvorfor man ogsaa ved Siden af den almindelige Benævnelse **dansk Tunge** finder Navnet **norsk Tunge** brugt om det Sprog, som taltes i Norge. Skjøndt Sproget i det Hele taget endnu bevarede sin oprindelige Reenhed, begyndte dog allerede i dette Tidsrum de Aarsager at virke til dets Forvanskning, hvis Følger først bleve ret synlige i det næste. Det stadige Samqvem med Tydskland kunde ikke blive uden skadelig Virkning for Sprogets Reenhed; tydske Digtere begyndte allerede at gjøre de islandske Skjalde Rangen stridig ved Kongernes Hoffer. Men af endnu mere indgribende Følger var den Anseelse, hvori det latinske Sprog kom. Her, som overalt i Europa, blev Modersmaalet som raat og barbarisk tilsidesat af de Geistlige, og, da disse vare saa godt som de eneste, der forstode at læse og skrive, blev alt Skriftligt affattet paa Latin. Hvad der især vidner om den Ringeagt, hvori Modersmaalet var kommet hos Datidens Lærde, er, at selve Fædrelandets Historie, der fremfor Alt burde skrives i det fædrene Sprog, optegnedes paa Latin af Saxo og Svend Aagesen. Kun Lovene, der vare Folkets eget Værk, skreves paa Dansk, og de ere ogsaa de ældste Sprogmindesmærker vi have tilbage. Ogsaa **Runerne** begyndte at fortrænges af de latinske Bogstaver, som Munkene brugte, men anvendtes dog jævnligen hele dette Tidsrum igjennem og endnu længre som Folkeskrift paa Gravstene og i andre Indskrifter. Det varede dog længe, inden hine skadelige Indflydelser kunde trænge igjennem det Hele og overvinde den Modstand, som Modersmaalet gjorde dem. Det tydske Sprogs Indvirkning var indskrænket til enkelte Personer og Steder, og, imedens Klærken i sin Celle snirklede sin Munkeskrift i latinske Talemaader, lød endnu Fædrenesproget reent og ublandet blandt Folket paa Thinge. Først i det følgende Tidsrum, da Fædrelandets Selvstændighed var nærved at gaae til Grunde for

Tydskernes Indtrængen, var det ikke langt fra, at ogsaa Modersmaalet bukkede under for det tydske og latinske Sprogs forenede fjendtlige Indflydelse.

Andet Tidsrum,

fra Valdemar Seirs Død og Begyndelsen af Stridighederne om Slesvig indtil Reformationens Indførelse. (1241—1536).

Første Afsnit,

(1241—1319).

Valdemar Seir havde efter sin ældste Søn Valdemars uheldige Død ved et Vaadeskud paa Jagten (1231) klogeligen faaet den næstældste Erik kronet og hyldet som sin Efterfølger, men begik den Feil, at udstykke en stor Deel af Riget i Lehn til sine øvrige Sønner, saa at Erik kun beholdt Skaane, Sjælland, Fyen og Nørrejylland, medens Abel fik Sønderjylland, Christopher Laaland og Falster, Knud Blekingen og Nicolaus Nørrehalland. Denne Statsfeil var almindelig paa de Tider, men blev en Kilde til store Ulykker for Danmark, da Brødrene satte sig op imod Kongen og søgte at gjøre sig uafhængige. Alle Lehnene vare paa Nørrehalland nær, der var en Erstatning for Nicolaus's tabte Mødrenearv i Schwerin, personlige og ikke arvelige. Sønderjylland overgik de øvrige Lehn i Størrelse og Vigtighed og blev det, hvorom i den følgende Tid den blodigste Kamp førtes. Denne Provinds havde ligefra den ældste Tid været en Deel af Riget, med

samme Forfatning, Love og Sprog som de øvrige Provindser, og, skjøndt den oftere havde været særskilt bestyret ved Prindser af det kongelige Huus, var derved dens Forhold til Riget ikke paa nogen Maade bleven forandret. Statholderne kaldtes vel Hertuger, men denne Tittel tillagdes dem kun formedelst deres kongelige Herkomst og betegnede ikke noget selvstændigt Herredømme. Men fra Abels Tid begyndte en fordærvelig Strid mellem Hertugerne af Sønderjylland og Danmarks Konger, idet hine søgte at gjøre Sønderjylland til en arvelig Besiddelse i deres Familie, disse derimod med Grund modsatte sig en saadan Sønderlemmelse af Riget. Hertugerne søgte og fandt Hjælp hos de holsteenske Grever, der gjærne saae Danmarks Svækkelse, og Striden endtes tilsidst efter en meer end hundredaarig Kamp med at Sønderjylland næsten aldeles losreves fra Moderlandet. — Erik, som fulgte sin Fader i Regjeringen 1241, var opfyldt af den Plan at hævne sin Fader og tilbagevinde de tabte Erobringer, og Intet kunde derfor være ham mere imod end den nøie Forbindelse, hans Broder Abel havde indgaaet med det holsteenske Grevehuus ved at ægte en holsteensk Prindsesse og paatage sig Formynderskabet for de unge Grever. Det kom derfor strax til en Tvist mellem Brødrene, som dog for en Tid bilagdes, da Abel frasagde sig Formynderskabet for de holsteenske Grever. Men, da han ikke længe efter kom frem med den Paastand, at Sønderjylland var hans Fædrenearv og en fri og uafhængig Besiddelse, og de øvrige Brødre gjorde fælleds Sag mod ham, udbrød en fleeraarig Krig, under hvilken de vigtigste Stæder i Nørre- og Sønderjylland samt Fyen bleve plyndrede og lagte i Aske, snart af det hertugelige snart af det kongelige Partie, medens Lybækkerne, som Abel havde forenet sig med, hærjede Rigets østlige Provindser. Det lykkedes dog tilsidst Erik at tvinge sine Brødre til at falde tilføie; Abel maatte opgive sin ugrundede Fordring og tage Sønderjylland til Lehn

af Kongen. Efter denne Krig besluttede Erik at gjøre et Tog til Estland, hvor det danske Herredømme truedes af de tydske Riddere, og for at bestride Omkostningerne lagde han en Skat paa hver Ploug, hvoraf han blev kaldet Plougpenning, skjøndt det ikke var noget nyt Paalæg, men den gamle Ledingsskat, som svaredes ved Udbruddet af enhver Krig. Da den imidlertid var mere trykkende end sædvanligt, gjorde Skaaningerne Oprør, men bleve dog snart tvungne til Lydighed og maatte betale store Bøder. Ogsaa Geistligheden maatte til sin store Misfornøielse yde Bidrag til det estlandske Tog, da Kongen af Pave Innocents den 4de, med hvem han havde sluttet Venskab, medens de studerede sammen i Paris, havde faaet Tilladelse til at hæve en Deel af Tienden til denne Krig, der betragtedes som et Korstog. Efter lykkeligen at have tilendebragt Toget til Estland, rustede Erik Plougpenning sig til en Krig mod de holsteenske Grever, som gjorde Fordring paa Grændsefæstningen Rendsborg eller Reinoldsborg. Kongen drog igjennem Sønderjylland og blev af sin Broder Abel venskabeligen indbuden til Slesvig; men ved Sammenkomsten kom det til bittre Ord imellem Brødrene. Abel sagde: „Erindrer Du Dig, hvorledes min Datter maatte løbe barfodet omkring som en anden fattig Pige og søge Skjul, da Du plyndrede Slesvig." „Giv Dig tilfreds, Broder," svarede Kongen, „jeg har Gud skee Lov saa Meget, at jeg kan give hende til et Par Skoe." Men Abel udbrød forbittret: „Nei det skal Du ikke gjøre tiere!" Han lod derpaa Kongen gribe og overgav ham til et Par af hans bitreste Fjender Lauge Gudmundsen og Thyge Post med Tilladelse til at handle med ham, som de vilde. De førte ham over Slien, halshuggede ham og nedsænkede Liget betynget med Stene i Vandet, hvorpaa det blev udspredt, at Baaden var kæntret og Kongen paa denne Maade omkommen (1250). Men Mordet aabenbaredes, da den hovedløse Krop et Par Maaneder efter flød op af Vandet; den høire Haand, fortæller Sagnet, ragede frem over Vandfladen, ligesom om den vilde anraabe Himlen om Hævn.

Da Erik ingen Sønner havde efterladt sig, blev Abel som ældste Broder uagtet den almindelige Mistanke om, at han var skyldig i Brodermord, tagen til Konge, idet den Betragtning, at Sønderjylland paa denne Maade igjen vilde forenes med Riget og et fredeligt Forhold med de holsteenske Grever opnaaes, seirede over andre Hensyn. Dog maatte Abel ved Ed rense sig for Mistanken om Deelagtighed i Mordet paa Kong Erik. Han svor høitideligt, at han var uskyldig i sin Broders Død, og 24 tjenstfærdige Adelsmænd bekræftede denne Meened, hvorpaa Abel besteg den med Broderblod besudlede Throne. Han nød kun kort den dyrtkjøbte Kongeværdighed; thi to Aar efter mistede han Livet i et Slag mod Friserne (1252).

Allerede i Midten af forrige Tidsrum begyndte Kjøbstæder at danne sig. Det er paa sit Sted blevet berørt, hvad der gav Anledning til de fleste Kjøbstæders Anlæg, hvilke Omstændigheder der befordrede deres Opkomst, og hvorledes navnligen Gilderne udøvede en betydelig Indflydelse paa at udvikle Kjøbstædbeboernes Kraft og Selvstændighed. Imidlertid hengik der dog en rum Tid, inden disse aldeles udskrede sig fra Landbefolkningen som en egen Borgerstand med særskilte Næringsveie, Rettigheder, Love og Domstole. Først under Abel fremtræde de som en egen Rigsstand paa et Dannehof, der holdtes i Begyndelsen af hans Regjering. Det første Skridt til Udviklingen af [illegible] skete, da der indrømmedes [illegible] et eget Byething, hvor [illegible] uden at de behøvede [illegible] forekommende [illegible] nede [illegible] der [illegible] endeligen kom en af Raadmændene til

at staae i Spidsen for de øvrige under Navn af Borgemester. Raadet fremgik ved Borgernes frie Valg, og enhver bosiddende Borger kunde optages deri; men, da Gilderne indbefattede de meest anseete og velhavende Borgere, var det naturligt, at disse udøvede megen Indflydelse paa Valget, og at Gildebrødre kom til at indtage de fleste Pladser i Byeraadet. Gildernes Indretning var desuden ligesom et Forbillede for Kjøbstædforfatningen, og Medlemmerne af Gilderne vare øvede i de Forretninger, som nærmest bleve Gjenstand for Raadets Virksomhed. Byeraadet havde kun en bestyrende, ikke en dømmende Myndighed. Det skulde sørge for god Skik og Orden i Byen, til hvilket Øiemed det havde Politiebetjente og Vægtere i sin Tjeneste, bestyre Byens Pengemidler, fordele Skatterne paa Borgerne, besørge deres Opkrævning, bestemme Udgifterne til offentlige Foranstaltninger o. s. v. Den dømmende Magt udøvedes derimod i Byen af Borgerne selv, ligesom paa Landet af Bønderne, enten ved udvalgte Sandemænd og Nævninger eller ved alle forsamlede Thingmænd. Til at varetage Kongens Interesser var der i hver Kjøbstad en kongelig Foged, der hævede de forskjellige Indkomster, som tilflode Kongen af Byen, havde Forsæde paa Byethinget og lod Dommene fuldbyrde, men iøvrigt ligesaalidt i Kjøbstæderne som paa Landet havde Deel i den dømmende Magt; derimod tilkom det ham i Forening med Raadet at uddele Borgerret. Denne frie Kjøbstædforfatning led imidlertid efterhaanden adskillige Indskrænkninger, og Folkefriheden tabte sig i Kjøbstæderne ligesom tidligere paa Landet. Raadet søgte at hæve sig over de øvrige Borgere, og Kongerne stræbte at forøge deres Indflydelse paa Styrelsen af Kjøbstædernes Anliggender og Sammensætningen af deres Øvrighed. Eftersom Borgerne sank i Betydning og Indflydelse, formindskedes deres Interesse for det Offentlige, saa at de sjældnere mødte paa Thinge og derved tabte den Kundskab til Lovene, som var nødvendig for at udøve Dom-

merembedet. Det blev derfor mere og mere almindeligt at overlade de vigtigste Retssagers Afgjørelse til Raadet, hvor Byens meest erfarne og lovkyndige Mænd havde Sæde, indtil Borgerne tilsidst aldeles mistede den dømmende Magt. Efterat Raadets Anseelse var stegen saa høit, kunde det ikke falde vanskeligt at gaae et Skridt videre til aldeles at løsrive sig fra Afhængighed af Borgerne. Raadmændene begyndte at vælge sig selv indbyrdes, og Byens Bestyrelse, der før havde været et offentligt Anliggende, hvori Enhver, der ved sine Medborgeres Tillid kaldtes til Sæde i Raadet, kunde faae Deel, kom nu i Hænderne paa nogle faae af de rigeste og mægtigste Familier. Men nu søgte ogsaa Kongerne paa deres Side at indskrænke Raadets Myndighed, idet de udvidede Fogdernes. Dommerrettigheden, som Raadet havde tilrevet sig, forblev ikke længe hos det, men overdroges til den kongelige Foged, og mange vigtige Sager, der før havde hørt under Raadets Afgjørelse, bleve ligeledes henlagte under Fogden eller umiddelbart afgjorte af Kongen. Denne begyndte nu ogsaa at beskikke Borgemestere for Kjøbstæderne og tilsidst endog at besætte Pladserne i Byeraadet, hvorved den sidste Rest af Kjøbstædernes fordums frie Forfatning forsvandt. Imidlertid maa det erindres, at disse Forandringer foregik langsomt i Løbet af flere Aarhundreder, og at Kjøbstædernes Selvstændighed først fuldkommen gik til Grunde i den senere Deel af Middelalderen, da Adels- og Præstevælden, i hvis Nærhed ingen borgerlig Frihed kunde trives, var stegen til sin høieste Spidse.

Kjøbstæderne havde ikke blot egne Byething, men ogsaa egne Love. Ligesom Bønderne i Folkefrihedens Tid udøvede den Ret selv at give sig Love, saaledes forfattede ogsaa Borgerne, til hvis særegne Forhold Provindsiallovene ikke passede, de Love, hvorefter deres Samfund styredes. Dette var imidlertid kun Tilfældet i den ældre Tid; thi de

samme Grunde, som medførte, at den dømmende Magt berøvedes Borgerne, foraarsagede ogsaa Indskrænkninger i den lovgivende. Kongerne begyndte med at give deres Bekræftelse paa Kjøbstædlovene betingelsesviis, saaledes at de forbeholdt sig at gjøre Forandringer, hvis Tiden skulde vise, at dette vilde være gavnligt, eller undsloge sig endog aldeles for at bekræfte visse Artikler. Siden omvendte Forholdet sig saaledes, at Kongerne gave Lovene, og Borgerne samtykkede dem, og tilsidst foreskreve Kongerne Kjøbstæderne Love uden at spørge om Borgernes Samtykke. — Den ældste danske Kjøbstædlov er den ældre slesvigske, der blev forfattet af Borgerne 1201, og ikke, som det før har været antaget, givet af Svend Grathe i Midten af det 12te Aarhundrede. Den ligger til Grund for flere af de sønderjydske Kjøbstædlove, navnligen Flensborgs, Apenrades og Ekernfordes, der forfattedes mod Slutningen af det 13de Aarhundrede. Den næstældste er den kjøbenhavnske, som gaves af Jacob Erlandsen (1254), som den Gang var Biisp i Roeskilde. Den tredie er den roeskildske, forfattet af Borgerne selv og bekræftet af Erik Glipping (1268); derefter følger den riberske, givet af Erik Glipping (1269). Disse Kjøbstædlove, eller som de kaldes, Stadsretter, bleve tagne til Mønstre i de fleste andre Byer. De nørrejydske og fyenske Stæder fulgte meest den riberske, ligesom de sønderjydske den slesvigske, og de sjællandske den roeskildske Stadsret; Kjøbstæderne i Skaane rettede sig fra det 14de Aarhundrede meest efter den helsingborgske. Tidligen bleve ogsaa almindelige Stadsretter givne, gjældende for alle Landets Kjøbstæder. Allerede Erik Glipping skal have givet en saadan (1269); men den er maaskee yngre end denne Konge, og, uagtet den kaldes almindelig, fik den kun Indgang i Nørrejylland og Fyen. Derpaa forløb mere end hundrede Aar, indtil Dronning Margrete gav en ny almindelig Kjøbstædret, der afløstes af Christopher af Bayerns og siden af

Kong Hanses. — Kjøbstædlovene danne en skarp Modsætning til den Mildhed i Straffebestemmelserne og den Ængstelighed for at træde den Enkeltes Rettigheder for nær, som findes i Provindsiallovene. I Kjøbstæderne, hvor saa Mange levede sammen, vare der flere Leiligheder og større Fristelser til at begaae Forbrydelser, hvorfor der tilstodes Øvrigheden en mere udvidet Magt til at forfølge og gribe Forbryderen, Straffene skjærpedes, og Bøderne forhøiedes. Kjøbstædlovene dannede saaledes Overgangen til en bedre Retspleie og en strængere retlig Orden i Samfundet. Medens det efter Provindsiallovene i de fleste Tilfælde kom an paa den Fornærmede, om en Sag skulde forfølges eller ikke, havde Fogden i Kjøbstæderne Ret til at indstævne Forbryderen for Byethinget og tvinge den Gjenstridige til at møde, og, naar en Domfældt vægrede sig ved at udrede den idømte Bøde, kunde Byefogeden gjøre Indførsel hos ham, hvilket paa Landet i Almindelighed tilkom den Fornærmede selv. Provindsiallovene udmærkede sig ved en til det Yderste drevet Omhu for den personlige Frihed, idet ingen Forbryder maatte belægges med Arrest, forinden hans Sag var foretagen og paakjendt paa Thinget, uden alene i det Tilfælde, at han grebes i Gjerningen; men i Kjøbstæderne kunde Øvrigheden bestemme Arrest endog for Gjæld. Anvendelsen af Mededsmænd, som Beviis for Retten, der gav Anledning til megen Misbrug, blev tidligere afskaffet i Kjøbstæderne end paa Landet, og i dets Sted Vidnebeviset indført. Imidlertid overskred dog Kjøbstædlovenes Strænghed undertiden de fornuftige Grændser. Saaledes bestemmer Riberret Dødsstraf for den, som solgte forfalskede Varer, og om Tyverie hedder det: „Hvilken Qvinde, som stjæler, burde med Rette at hænges, men for en qvindelig Æres Skyld skal hun levende begraves."

De fleste Kjøbstæder stode umiddelbart under Kongen, og kun enkelte, der vare anlagte paa privat Grund, gjorde en

Undtagelse herfra; saaledes Nyborg og Kallundborg, hvilken Sidste var anlagt af Esbern Snare og i lang Tid gik i Arv i hans Familie. Skovkloster eiede hele Byen Næstved, Ærkebispen af Lund alle Kjøbstæder paa Bornholm, og Bispen af Roeskilde Staden Kjøbenhavn. Enkelte Byer betragtedes som Kongernes private Eiendom og udskiftedes efter deres Død til Arvingerne tilligemed det øvrige Fædrenegods, hvilket var Tilfældet med Skjelskør og Svendborg efter Valdemar Seirs Død. Disse private, eller som de kaldes, middelbare Kjøbstæder stode i samme Forhold til Eieren af Grunden, som de umiddelbare til Kongen. Derfor fik Kjøbenhavn sine to første Stadsretter af Bisperne i Roeskilde; senere, da Byen kom under Kongen, gav Erik af Pommern den en ny Stadsret. Skjøndt Kongerne søgte at indskrænke den frie Kjøbstædforfatning og udvide deres egen Magt, vare Kjøbstæderne dog Gjenstand for deres Omhu og Beskyttelse; de overlode dem Jordeiendomme, Andeel i Bøderne, skjænkede dem Ret til at slaae Mønt, fritoge mange Byer for at betale Told o. s. v. Grændsestæderne begunstigedes især af Fyrsterne, fordi deres Beliggenhed gav Borgernes Troskab og Hengivenhed en forhøiet Vigtighed. Saaledes fik Ribe mange Privilegier, som ikke bleve de andre jydske Kjøbstæder til Deel; det Samme gjælder om Hadersleu, som de sønderjydske Hertuger af lignende Grunde begunstigede. Overhoved droge de sønderjydske Stæder megen Fordeel af Striden mellem Kongerne og Hertugerne; thi begge kappedes om at vinde dem ved Velgjerninger, og dette var Grunden til, at Raadet i disse Byer beholdt den dømmende Magt, efterat den i de øvrige danske Stæder forlængesiden var gaaet over til den kongelige Foged. Imellem Kongerne og Borgerstanden vedligeholdt sig ogsaa bestandigen et godt Forhold, og, medens man i den danske Middelalders Historie ofte hører om Oprør af Geistligheden, Adelen og Bønderne, forekommer intet Exempel paa, at en

enkelt eller flere Kjøbstæder have sat sig op imod Kongerne. Disse havde meget betydelige Indkomster af Byerne, nemlig, foruden Andeel i Bøderne og den indbringende Told, Arnegjæld eller Midsommergjæld, Jordskyld, Jule- og Paaskeskud, Olgjæld, Ledingspenge o. s. v., hvilke forskjellige Afgifter siden forandredes til en eneste aarlig Byeskat, der af Raadet fordeeltes paa Borgerne efter deres Formue og Næring og derpaa udbetaltes til den kongelige Foged. Desuden maatte i Krigstilfælde Søestæderne udruste og bemande Orlogsskibe, der anførtes af hver Byes Borgemester, og Landstæderne baade levere Levnetsmidler og stille Krigsfolk til Hæren. Kjøbstæderne vaagede med Skinsyge over, at deres Privilegier ikke kom Andre til Gode end Byens egne Borgere. Fremmede Handlende eller de saakaldte Gjæster vare underkastede betydelige Indskrænkninger; de maatte ved Ankomsten betale Gjæsteskud, Vogntold, Torvegjæld til Byen, turde kun falbyde deres Varer paa Markeds- og Torvedage og paa visse bestemte Steder i Byen, maatte ikke sælge eller kjøbe i Allen- og Pottemaal, men kun i det Store; maatte blot handle med Byens Borgere og ikke med hverandre indbyrdes, og turde ikke begynde Udsalget, førend Fogeden eller Borgemesteren havde erklæret, om de vilde benytte deres Forkjøbsret til at kjøbe Varerne til Kongens eller Byens Fordeel. Tidligen vidste ogsaa Kjøbstæderne at faae udvirket Forbud mod at kjøbe og falholde Varer paa Landet. Den første Forordning desangaaende blev allerede udgivet af Valdemar Atterdag og bekræftet af Erik af Pommern, som tilføiede en anden betydelig Indskrænkning i Landboernes Næringsfrihed ved at forbyde dem at drive Haandværker. Adelsmænd, der besade Gaarde og Huse i en Kjøbstad, nøde ifølge de ældste Stadsretter ingen Fritagelse for Skatter og Afgifter, men skulde deeltage med Borgerne i Byens Byrder og Tyngder. Man skulde troe, at de danske Kjøbstæder formedelst de Begunstigelser, som de nøde, og den særdeles

frie Forfatning, som de længe bevarede, vilde have opnaaet en høi Grad af Velstand, især naar man tillige tager Hensyn til Landets heldige Beliggenhed for Handel og dets Rigdom paa vigtige Produkter. Dette blev imidlertid ikke Tilfældet. Deels formedelst den allerede høit stegne Adelsvælde, deels formedelst Hansestædernes fordærvelige Indflydelse, der i det Følgende nærmere skal omtales, naaede den danske Borgerstand i Middelalderen aldrig den Magt og Betydning i Staten, hvorved den efter andre Landes Exempel kunde blive en Støtte for Kongerne og den Klippe, hvorpaa Adelens og Geistlighedens Vælde brød sig.

Efter Abels Død udvalgte Stænderne Broderen **Christopher** til Konge med Forbigaaelse af Abels Sønner **Valdemar** og **Erik**. Ifølge den ældre Arvegangsorden var Christopher vel nærmere berettiget; men denne Arvefølge havde ikke været brugt siden Valdemar den Førstes Tid, og desuden havde Stænderne paa et Dannehof lovet, at Prinds Valdemar skulde følge sin Fader Abel i Regjeringen, hvilken Bestemmelse Christopher endog havde undertegnet. Denne Tilsidesættelse af Abels Sønner havde de sørgeligste igjennem Aarhundreder virkende Følger; thi Sønderjylland skiltes herved atter fra Riget, og Danmark indvikledes i en Række fordærvelige Krige med Hertugerne af Sønderjylland og Greverne af Holsteen, der et Par Gange bragte Staten Undergang nær. Christopher den 1ste bemægtigede sig vel Sønderjylland; men de holsteenske Grever toge sig af Abels umyndige Børn, der vare deres Søsterssønner, og fortsatte Kampen i flere Aar. Endeligen bilagdes Striden 1254, saaledes at Formynderskabet over Abels Børn, hvorpaa Christopher som Farbroder gjorde Fordring, blev ham overdraget, mod at han forlehnede Valdemar med Hertugdømmet. Denne forpligtede sig til at være Kongen huld og tro, følge ham i Krigen med et vist Antal af sine Mænd; Indvaanerne i Sønderjylland skulde, naar Leding

udbødes, møde til Landets Forsvar ligesom Undersaatterne i de andre Provindser; endeligen skulde Hertugen ikke have den øverste Dommerrettighed, men fra Urnehovedthing kunde appelleres til Rigets almindelige Dannehof, hvor ogsaa Hertugen skulde indfinde sig som en anden Vasal. Saaledes blev Freden sluttet, fordi man paa begge Sider manglede Kræfter til at fortsætte Krigen; men, da det egentlige Stridspunkt, om Lehnet var arveligt eller personligt, ikke var afgjort, vedbleve Kongerne i deres Bestræbelser for at forene Hertugdømmet med Riget, og Hertugerne i deres Forsøg paa at gjøre deres Herredømme arveligt og uafhængigt.

Denne Fred kom høist beleilig for Kongen; thi i Rigets Indre vare udbrudte Uroligheder, der gjorde Fordring paa hans hele Opmærksomhed. Den længe forberedede *Kamp mellem Kirken og Kongemagten* kom under Christopher den 1ste til et voldsomt Udbrud. I det øvrige Europa var det undersaatlige Forhold, hvori Kirkens Tjenere stode til Fyrsten, allerede noget tidligere blevet opløst, da Paverne efter en langvarig Strid havde tilkjæmpet sig Ret til at besætte de vigtigste geistlige Embeder, og Bisperne betragtede sig nu som uafhængige Herrer, der kun skyldte Kirkens Overhoved Regnskab og Lydighed. I Danmark forhaledes Udbruddet af Kampen i nogen Tid deels derved, at Landet laae fjærnt fra Middelpunktet for den pavelige Magt, deels ved det venskabelige Forhold, der herskede mellem Kongerne og flere af Lunds Ærkebisper, deels endeligen ved disse Kongers kraftige og bestemte Characteer, der indgjød alle Urolige og Ærgjærrige Frygt. Men i denne Mellemtid indførtes Coelibatet, og Geistligheden samlede Kræfter, saa at den med rimelig Udsigt til et heldigt Udfald turde byde den verdslige Magt Spidsen. Det er i det Foregaaende vist, hvilke rundelige Indkomster, store Jordeiendomme, talrige Vasaller og stærke Fæstninger især Ærkebispen af Lund og Bispen af Roeskilde besade, og det sees let, hvilken Uro og Forvirring

en Mand, der forstod at bruge disse Midler med Klogskab og Kraft, maatte kunne anrette i Riget paa en Tid, da Geistligheden betragtedes med overtroisk Ærbødighed af den vankundige Almue, medens Kongernes Magt lammedes ved udenrigske Fjender, ved Oprør af Bønderne og de store Lehnsvasallers Gjenstridighed. Grundet Anledning til Klage manglede heller ikke paa Geistlighedens Side. Den led mange Ulæmper paa Personer og Eiendom af verdslige Voldsmænd, som i hine lovløse Tider agtede Kirkens Bandstraaler ligesaalidt som Kongernes Trusler. Da Kroer og Værtshuse den Gang vare sjældne, var det ganske sædvanligt, at Reisende trængte ind i Præstegaarde og Klostre, twang Beboerne til at beværte sig og udøvede allehaande Voldsomheder; ligeledes klagedes der hyppigt over, at verdslige Herrer twang Klostre og andre geistlige Stiftelser til at modtage deres Heste og Jagthunde til Fodring.

Geistligheden havde hidtil manglet et Hoved, der kunde give deres Klager Kraft og saavel hævde deres hjemlede Rettigheder som sætte deres ubefoiede Paastande igjennem. Et saadant fandt den i **Jacob Erlandsen**, med hvem Kampen mellem den verdslige og geistlige Magt begyndte, som varede over 70 Aar og igjennem 4 Kongers Regjering, og i Forbindelse med Stridighederne med Hertugerne af Sønderjylland og de holsteenske Grever, en ødelæggende Søekrig med Norge, Bondeoprør og Kongemord, styrtede Danmark i den dybeste Elendighed. Jacob Erlandsen, af den mægtige skjalm-hvidtske Familie, var en Mand fuld af høie Tanker om Kirkens Magt og Myndighed og besjælet af det Forsæt at sætte Danmarks Kirkevæsen paa samme Fod som andre Landes. Da han havde tilbragt mange Aar i Udlandet, var han bleven noie bekjendt med Geistlighedens Stilling i de forskjellige Stater og havde tillige erhvervet sig dybe Indsigter i den kanoniske Ret. Disse fik han en heldig Leilighed til at anvende til

Forsvar for Pave Innocents den 4de paa en Kirkeforsamling, hvor denne maatte udholde et heftigt Angreb af sine Fjender, og kunde derfor i paakommende Tilfælde gjøre Regning paa kraftig Understøttelse af det kirkelige Overhoved. Da han efter Hjemkomsten til Fædrelandet formedelst sin Byrd og sine Kundskaber var bleven udnævnt til Bisp i Roeskilde, blev han Vidne til den Myndighed, som Erik Plougpenning viste mod den danske Geistlighed. Denne Konge havde hævet Tiende af Kirken, forjaget Erlandsens Formand i Bispesædet, Niels Stygot eller Stisen, fra Riget og inddraget Stiftets Gods under Kronen. En Bandbulle var vel bleven udstædt paa en Forsamling af Rigets Geistlige i Odense (1245) mod dem, som fornærmede geistlige Personer eller bemægtigede sig kirkeligt Gods; men denne blev dagligen krænket af Landets Mægtige. Erlandsen besluttede, at dette skulde blive anderledes. I Begyndelsen af Christophers Regjering blev han imod Kongens Villie valgt til Ærkebisp, og Striden udbrød strax, da Erlandsen vilde forandre den skaanske Kirkeret, som var given i en ældre Tid med Folkets Deeltagelse og derfor i flere Punkter afveg fra den strænge kanoniske Ret. Skaaningerne vilde ikke opgive deres Kirkeret, men fastsatte endog, at den skulde oplæses i Folkeforsamlingerne, for at Enhver kunde blive bekjendt med dens Indhold, og deres Modstand fandt Medhold hos Kongen, som høiligen fortørnedes over, at Ærkebispen vovede at forandre en Kirkeret, som var bleven given med kongelig Bekræftelse. Bønderne toge Partie i Sagen, Nogle for Kongen, Andre for Ærkebispen, og Forvirringen steg til det Høieste. Ærkebispen sammenkaldte en Kirkeforsamling i Veile til den 5te Marts 1256; samme Dag vilde Kongen holde et Dannehof i Nyborg og opfordrede derfor Erlandsen til at udsætte Kirkeforsamlingen nogle Dage; men under Paaskud af, at vigtige og uopsættelige Sager skulde forhandles, vægrede denne sig herved. Mødet blev altsaa

holdt i Veile paa den berammede Dag, og, da der kun toges een Beslutning, blev det tydeligt, hvilke de vigtige Anliggender vare, der havde foranlediget Sammenkaldelsen. Her fastsattes i den saakaldte Veilekonstitution, at, naar en Bisp fængsledes eller tilføiedes anden Ulæmpe paa sin Person af Kongen, eller dog saaledes, at der var Formodning om, at det skete med Kongens Vidende og Villie, skulde al Gudstjeneste ophøre, og Riget belægges med Interdikt. En blot Formodning kunde altsaa efter denne nye og uhørte Bestemmelse bringe al den Ulykke og Forvirring over et Land, som altid fulgte med Forkyndelsen af Interdikt. Dette bestod nemlig i et Forbud mod al Gudstjeneste: Kirkerne bleve lukkede; Messe og Skriftemaal ophørte; ingen Klokke maatte lyde og intet indviet Lys brænde; kun eengang om Ugen maatte Messe læses inden lukte Døre og Sakramentet rækkes den Døende; men Liget maatte ikke begraves i christen Jord. Det er let at forestille sig, hvilken Rædsel et saadant Forbud maatte frembringe i en stræng religiøs Tidsalder, da man var tilbøielig til at sætte samme Priis paa Kirkens udvortes Skikke som paa selve Religionen. — Efter dette Skridt blev Striden mellem Kongen og Ærkebispen uforsonlig. Kongen sammenkaldte et nyt Dannehof til Vordingborg og fremsatte saavel her som paa flere følgende Forsamlinger sine Klagepunkter over Erlandsen. Disse gik især ud paa, at denne imod Kongens Villie havde opkastet sig til Ærkebisp, at han indviede Bisper uden at spørge om Kongen Samtykke, at han egenmægtigen havde forandret den skaanske Kirkeret, at han nægtede at indsætte de Præster, som Kongen ifølge sin Kaldsret til enkelte af hans Forfædre byggede Kirker bestikkede. Videre havde Ærkebispen, saa klagede Kongen, forbudt sine Bønder at følge Kongen i Leding, inddraget Bønderne under den geistlige Domstol i Sager, som hørte under den verdslige Ret, anlagt adskillige nye Fæstninger paa Kirkens Grund og

tilegnet sig Rettigheder, der kun tilkom Kongen, saasom Bøder i 40 Marks Sager, Told og Strandret af Skibe, der landede i det ærkebispelige Distrikt o. s. v. Endeligen bestyldte Kongen Erlandsen for at vække Oprør og staae i forræderisk Forbindelse med de Norske og Hertugen af Sønderjylland. Ærkebispen lod det paa sin Side heller ikke mangle paa Klager over Indgreb i Rettigheder og Voldsomheder mod Geistligheden, men erklærede iøvrigt, at han ikke skyldte Kongen, men kun Paven Regnskab, og, hvad den skaanske Kirkeret angik, da vilde han ikke holde den i de Punkter, som strede mod den kanoniske Ret; thi dette vilde føre til evig Fordømmelse. Et Par Gange blev Forlig vel mæglet; men Striden blev snart igjen fornyet, og, da Kongen nu vilde inddrage alle de Lehn, som hans Forfædre havde skjænket til Lunds Stift, udbrød et frygteligt Oprør af de ærkebispelige Bønder, de saakaldte Rotkarle d. e. Hyttebeboere eller Huusmænd, som dyrkede de geistlige Godser og vare ganske afhængige af Ærkebispen. De klagede over, at de Verdsliges Tyrannie hindrede dem i at høre Guds Ord, og droge omkring i Landet væbnede med Køller og Knipler under Udøvelse af de rædsomste Voldsomheder, der længe bevarede sig i skrækkelig Erindring. — Nogen Tid efter indtraf en Begivenhed, som gjød Olie i Ilden og bevægede Kongen til at stride til det Yderste. Han ønskede nemlig at faae sin Søn Erik kronet, hvilket Erlandsen ikke alene vægrede sig ved selv at forrette; men han truede endog Enhver, som gjorde det, med Band, hvoraf Følgen var, at ingen af Bisperne vovede at paatage sig Kroningen. Et Dannehof, som i den Anledning var sammenkaldt i Nyborg, skiltes ad, uden at Kongen opnaaede sin Hensigt. Kong Christopher besluttede nu at lade den gjenstridige Ærkebisp fængsle, hvilket heldigen udførtes ved dennes egen Broder Niels Erlandsen, som var Kongen tro. Den fangne Ærkebisp blev behandlet paa den haanligste Maade; man bandt ham paa en

Hest, afførte ham hans geistlige Dragt, satte en Hue med en Rævehale paa hans Hoved og førte ham saaledes igjennem Landet til Hagenskov ved Asfens. Nu skulde Veilekonstitutionen træde i Kraft, og Riget belægges med Interdikt; men Erlandsen fandt kun Medhold hos Bispen af Roeskilde Peter Bang, der var hans egen Søsterson, og Reginar, Bisp i Fyen; alle de jydske Bisper bleve Kongen troe. Efterat Reginar og Bang havde forkyndt Interdiktet i deres Stifter, flygtede de ud af Riget, og den Sidste begav sig til Rygen, hvor han ophidsede Fyrst Jarimar til et Indfald paa Sjælland. Under al denne Forvirring døde Christopher den 1ste pludseligen i Ribe 1259, forgiven af Domprovst Arnfast, som efter et dog upaalideligt Sagn endog skal have udøvet denne Udaad i Sakramentet.

Da Kongens Søn Erik Glipping kun var 10 Aar gammel, var Riget uden Styrer, og hele Staten truedes med Opløsning. Men lykkeligviis havde Christopher den 1ste efterladt sig en Dronning Margareta, af sin mørke Ansigtsfarve kaldet Sorte Grete, eller Sprænghest formedelst sit dristige Ridt, der udmærkede sig baade ved Klogskab og Uforfærdethed. Hun stillede sig i Spidsen for Regjeringen og samlede Kongehusets Tilhængere om sig. For at tilveiebringe en Udsoning med Erlandsen, løslod hun ham af Fængslet; men denne trodsige Mand viste sig lige fjendtlig og vilde Intet høre om Forlig, førend Paven havde paakjendt hans Sag. Han tilbød endog Hertugen af Sønderjylland Danmarks Throne, satte Bispen af Viborg, der havde kronet Erik Glipping, i Band og udnævnte Kongemorderen Arnfast til Bisp i Aarhuus. Jarimar af Rygen, som var falden ind i Sjælland, foer frem med det største Barbarie og slog aldeles den sjællandske Landalmue, som Enkedronningen havde opbudt, i et blodigt Slag ved Næstved, hvor 10,000 Bønder skulle være faldne (1259). Ærkebispen forbød at begrave dem, der vare faldne

i Kampen for Kongen, i christen Jord, hvilket efter Tidens Troe var det Samme som at lukke Himmeriges Porte for dem. Siden drog Jarimar over til Skaane, som ligeledes blev hærjet paa det Frygteligste; men her fandt han tilsidst Døden for en skaansk Bondekones Haand. For at gjøre Ulykken fuldkommen faldt ogsaa Hertugen af Sønderjylland tilligemed Greverne af Holsteen ind i Landet. Efter Hertug Valdemars Død (1257) havde hans Broder Erik forlangt at belehnes med Hertugdømmet; men Kong Christopher den 1ste nægtede det og inddrog Lehnet som forfaldet. Enkedronningen var vel villig til at overlade Hertugen Sønderjylland som et personligt Lehn, men han fordrede det arveligt, hvilket Margareta afslog. Det kom til et Slag paa Lohede (1261), som de Danske tabte formedelst Anførerne Peter Finsens og Iver Tagesens Forræderie; baade Kongen og Enkedronningen faldt i Fjendernes Hænder. Margareta tabte imidlertid ikke Modet, men udnævnte Hertug Albrecht af Brunsvig til Rigsforstander i sin Fraværelse og bragte det ved kloge Underhandlinger saavidt, at først hun selv, og senere hendes Søn, Erik Glipping, kunde vende tilbage til Riget. Hertug Albrecht styrede ikke Staten til Folkets Tilfredshed, hvorfor han efter et Par Aars Forløb maatte nedlægge Rigsforstanderskabet og forlade Danmark. — At faae Stridighederne bilagte med Ærkebispen var en af Margaretas vigtigste Sorger, og, da andre Midler forgjæves vare forsøgte, henvendte hun sig til Rom med Klager over den urolige Erlandsen. Disse fandt i Begyndelsen ikke synderlig Indgang, men, da stedse flere Klager indløb, understøttede af adskillige af Rigets Bisper, opstod den Formodning ved det romerske Hof, at Ærkebispens Sag vel ikke maatte være aldeles reen, og, for at undersøge Omstændighederne nærmere, sendtes en pavelig Legat Magister Gerhard til Danmark. Denne erklærede sig aldeles til Fordeel for Kongen og Dronningen og befalede Erlandsen under Tru-

sel af Band at begive sig til Rom for at fralægge sig de Bebyrdninger, man gjorde ham; men Erlandsen brød sig hverken om Konge eller Pave og vedblev at hævde sig i sit Embede. Nogen Tid efter fik han et strængt Brev fra Pave Urban, hvori denne bebreider ham, at den danske Kirke ved hans Hovmod og Ondskab blev ødelagt, og det syntes nu at være ude med Erlandsen. Men Urban døde kort efter, hvorved Erlandsen fik nyt Mod og ilede til Rom for at retfærdiggjøre sig for den nye Pave Clemens den 4de, hvilket ogsaa aldeles lykkedes ham. Der blev derpaa sendt en ny Legat Guido til Danmark, som kort efter sin Ankomst (1266) indstævnede Kongen til at møde for sig i Slesvig; men denne nægtede med god Grund at give Møde i denne Stad, der tilhørte hans Fjende, Hertugen af Sønderjylland, og indskjød sig under Pavens umiddelbare Dom. Uden at bryde sig herom dømte Guido Kongen til at betale Ærkebispen en uhyre Sum i Erstatning, og, da Erik Glipping vedblev sin Vægring, forkyndte han paany Interdikt over Riget, skjønt ikke med bedre Virkning end før, og forlod derpaa Landet. Saaledes henstod Sagen i flere Aar, uden at nogen af Parterne vilde give efter. Tilsidst begav Enkedronningen sig til Rom for at virke til sin Søns Bedste, og efter lange Underhandlinger blev et Forlig sluttet (1273) paa det Vilkaar, at Kongen skulde betale Ærkebispen 15000 Mark lødigt Sølv og igjen indsætte ham i hans Værdigheder. Erlandsen begav sig nu paa Reisen fra Rom til sit længe savnede Ærkesæde; men paa Rygen, hvor han allerede kunde øine Danmark, overraskedes han af Døden og betraadte ikke mere Fædrelandet, over hvilket han havde bragt saa store Ulykker. Det følgende Aar løste en pavelig Legat høitideligen Interdiktet, som havde varet i 17 Aar, skjønt med flere Afbrydelser og aldrig strængt overholdt.

Erik Glippings hele Regjering var meget urolig, fuld

af indre Tvistigheder og Krige med ydre Fjender. Den norske Konge Magnus Lagabæter havde ægtet Ingeborg, en Datter af Erik Plovpenning, men ikke faaet den betydelige Medgift, som var ham tilsagt, strax udbetalt. Siden hindrede Pengeforlegenhed, indvortes Uroligheder og fornemmeligen Stridighederne med Hertugerne af Sønderjylland, hvor en stor Deel af Godset var beliggende, de danske Konger i at opfylde denne Forpligtelse. Herover begyndte de Norske en Søerøverkrig, som med korte Afbrydelser varede over et halvt Hundredaar og førtes med en Grusomhed og Voldsomhed, der mindede om Vendernes Røvertog i ældre Tider. Den glimrende Søemagt, som Danmark for kort siden havde havt under Valdemar Seir, var under de indvortes Uroligheder forfalden, og de forsvarsløse Kyster og Kjøbstæder bleve derfor et let Bytte for Fjenderne. Uagtet Erik Glipping ikke kunde værge sig mod de Norske, blandede han sig dog i de borgerlige Uroligheder i Sverrig, hvor Brødrene Valdemar og Magnus kjæmpede om Thronen. Krigen førtes meest ved Plyndringer i Grændseprovindserne og bragte Erik hverken Ære eller Fordeel. — Forliget med Hertug Erik af Sønderjylland efter Slaget ved Lohede var blevet Kongen afтvunget, og han agtede ikke at holde det længre, end Nødvendighed bød. Paa Leilighed til Tvist kunde det ikke mangle, og, da Hertugen ikke vilde erkjende Kongens Overdommerrettighed, faldt Erik Glipping (1271) ind i Sønderjylland, erobrede hele Hertugdømmet og beholdt det under Kronen i 12 Aar. Hertug Erik døde Aaret efter, og hans Søn Valdemar søgte forgjæves at blive belehnet med Sønderjylland, hvorfor han indlod sig i Forbindelse med den norske Konge, den oprørske Jacob Erlandsen og andre ligesindede danske Stormænd. Hans Fordringer gik nu ikke blot ud paa Sønderjylland, men han forlangte ogsaa Ærøe, Als og Femern som Fædrenegods, ja lod sig endog forlyde med, at han havde Ret til den danske Throne. Hans

ærgjærrige Planer strandede imidlertid paa Erik Glippings List. Han fangede Hertugen 1283 og tvang ham til at udstæde en ydmyg Bekjendelse af sin Brøde, opgive sine Fordringer paa Ærøe, Als og Femern, samt erkjende sig for Kongens troe og lydige Vasal. Derimod blev Stridspunktet om Lehnets Arveligheid staaende uberørt som Tønder for tilkommende Krige. Hertugen brændte af Hævngjærrighed og forbandt sig med en Deel misfornøiede danske Adelsmænd imod Kongen. Danmark led nemlig paa den Tid ikke blot af en oprørsk og overmodig Geistlighed, men ogsaa af en tøilesløs og uregjerlig Adel, der satte sig op imod Kongen og indlod sig i forræderisk Forbindelse med de Norske og Rigets andre Fjender. Erik Glippings Uordholdenhed, Uretfærdighed og tøilesløse Sæder, der stedse fremkaldte nye Klager og Uroligheder, forøgede disse Onder. Paa et Dannehof i Nyborg (1282) var Kongen bleven nødt til at give en skriftlig Forsikkring fra sig om at føre en bedre og retfærdigere Regjering efter Rigets gamle Vedtægter og Love, og maatte tillige indrømme adskillige nye Punkter, der skulde sikkre Undersaatterne mod Misbrug af den kongelige Magt. Men, da Erik Glipping snart overtraadte disse Bestemmelser, opstod der ny Misfornøielse, og tilsidst indgik 12 Adelsmænd, der Alle hørte til de fornemste Familier i Landet, en Sammensværgelse, der gik ud paa at skille Kongen ved Livet. Hovedmændene for de Sammensvorne vare Marsken Stig Andersen, hvis Ære Kongen havde krænket ved at forføre hans Hustru, medens Marsken selv var fraværende paa et Tog til Sverrig, og Jacob af Halland, hvem Kongen i flere Aar havde forholdt hans Arvelehn, Grevskabet Halland. Forklædte som Munke og veiledede af Kongens egen Kammersvend, Ranild Jonsen, der forraadte sin sovende Herre, trængte de ind i en Lade i Landsbyen Finderup ved Viborg, hvor Kongen overnattede efter at have tilbragt Dagen med Jagt, og myrdede ham med

56 Saar (1286). Han var den tredie danske Konge, som i et Tidsrum af Noget over 30 Aar omkom ved Snigmord.

Erik Glippings Søn, Erik Menved, var ved sin Faders Død ikkun 12 Aar gammel, hvorfor hans Moder Agnes blev udnævnt til Rigets Bestyrerinde i Kongens Mindreaarighed. For at løsrive Hertug Valdemar af Sønderjylland fra sin Forbindelse med Kongemorderne og sikkre Landet for Angreb fra denne Kant, tog hun Hertugen til Medformynder, hvorved han vel blev vunden for Kongehuset, men hans Venskab maatte dyrt betales med Afstaaelsen af Ærøe, Als og Femern, som han saa længe havde gjort Paastand paa. Kongemordernes Sag blev nu foretagen paa et Dannehof, hvor 9 bleve dømte skyldige og erklærede for fredløse. Disse havde imidlertid fundet Tilflugt hos Erik Præstehader i Norge, der var forbittret over Tilbageholdelsen af sin Moder Ingeborgs Arv. Han overlod dem Fæstningen Kongshelle i Vigen; en af de Fredløse, den fornævnte Ranild Jonsen, eiede en befæstet Borg paa den lille Ø Hjelm ved Jyllands Østkyst; desuden vare de i Besiddelse af Varbjerg i Halland og Hunehals i Skaane. De danske Farvande vare saaledes ligesom bespændte med et Næt af Røverborge, hvorfra de Fredløse, anførte af Stig Andersen og Jacob af Halland, med magesløs Grusomhed begyndte at rase imod deres eget Fødeland. De føre frem med Myrden, Brænden og Skjænden paa Sjællands, Fyens, Langelands, Laalands og Jyllands aabne Kyster og lagde mangfoldige Kjøbstæder, som laae nær ved Havet, i Aske.

Denne Rigets sørgelige Tilstand forøgedes, da en ny Kamp udbrød mellem Geistligheden og Kongemagten. Geistligheden tog Partie med Adelen, og begge disse mægtige Stænder stræbte i Forening at overvælde den kongelige Myndighed. Anføreren for Geistligheden i denne Kamp var Johan Grand, en Fætter til Jacob Erlandsen og Søsterson til Peter Bang i Roeskilde, og ligesom disse af den skjalm-hvidske Familie. Herved blev

han tillige beslægtet med Kongemorderne, hvilke næsten Alle hørte til denne berømte Slægt. Han var Domprovst i Roeskilde og blev 1289 udvalgt til Ærkebisp, uagtet Kongen og Enkedronningen længe modsatte sig hans Valg, da de havde ham mistænkt for Deelagtighed i Kongemordet. Men, da han ved en høitidelig Renselseed fralagde sig denne Mistanke, indvilligede de i det, som de ikke kunde forhindre uden at føie en ny mægtig Fjende til de Mange, de allerede havde. Denne Eftergivenhed nyttede imidlertid Intet; thi Ærkebispen lagde snart det fjendtligste Sindelag mod Kongen for Dagen ved at indlade sig i aabenbar Forbindelse med Kongen af Norge og de Fredløse. Han tillod disse at anlægge Fæstningen Hunehals paa den biskoppelige Grund og forbød sine Bønder under Straf af Band og Eiendomsfortabelse at hjælpe Kongen mod de Norske; ja hans lidenskabelige Had mod Alt, hvad der var kongeligt, gik saavidt, at han lod Ligene opgrave af de Mænd, som vare faldne i Kongens Tjeneste, og kaste i Havet. Skjøndt Jacob Erlandsens Fængsling havde ført saa store Ulejligheder med sig, vidste Kongen dog intet bedre Middel mod den ligesaa trodsige Johan Grand. Baade Ærkebispen og hans Domprovst Jacob Lange blev med List tagen til Fange af Kongens Broder Christopher, der ved denne Leilighed viste en Raahed mod Fangerne, der var ham egen. Efterat Ærkebispen havde tilbragt 36 Uger i et Fangehul paa Søeborg i Nordsjælland, hvor han var bleven behandlet med en saadan Haardhed, at der udbrød Bylder og aabne Saar over hele hans Legeme, tilbød Kongen at sætte ham paa fri Fod, mod at han betalte en stor Sum Penge, afstod Bornholm og ædeligen lovede aldrig at ville hævne sit Fængsel; men den ubøielige Mand svarede, at Kongen maatte sønderskjære ham Ledemod for Ledemod, førend han vilde indvillige i slige Vilkaar. Imidlertid havde Kongen dog løsladt Jacob Lange; men denne benyttede strax sin Fri-

hed til at ile til Rom og berette det Skete til Paven, som den Gang netop var Bonifacius den 8de, en af de myndigste Mænd, der nogensinde har beklædt den romerske Bispestol. Denne sendte strax et Brev til Kongen, hvori han paa det Alvorligste befaler ham at løslade Ærkebispen og ønsker ham et sundere Raad, der ei forførte ham ved Sqvalder og Løgn, hvoraf saa forfærdelige Ting vare opstaaede. Kort før dette Brevs Ankomst var det lykkets Ærkebispen at flygte af sit Fængsel og undkomme til Bornholm, hvorfra han begav sig til Paven, der modtog ham som en Martyr for Kirkens Sag. Der blev nu indledt en formelig Proces i Rom, der paa Kongens Vegne førtes af hans Kantsler Martin Mogensen, en meget skarpsindig Mand, der var øvet i den Tids juridiske Fiinheder. Men, som man kunde vente, gik Dommen Kongen imod: Ærkebispen frikjendtes for al Skyld, og Kongen dømtes til at betale 49000 Mark lødigt Sølv i Erstatning; indtil denne Sum udrededes, skulde hele Landet belægges med Interdikt. Dette skulde egentligen være skeet strax efter Ærkebispens Fængsling; men Johan Grand var saa forhadt, og hans Fremfærd saa almindeligen misbilliget, at ikke blot hele Landets øvrige Geistlighed, men selv Kapitlet i Lund modsatte sig Anvendelsen af Veilekonstitutionen. Da Kongen hverken kunde eller vilde betale en saa stor Sum, blev Riget af den pavelige Legat Isarnus belagt med Interdikt (1298), der varede i 5 Aar. Uagtet det ligesaalidt som de ældre Interdikter strængt overholdtes, blev det dog i Forbindelse med de andre Ulykker, hvoraf Riget led, tilsidst trykkende, og Kongen besluttede sig derfor til at gjøre et Forsøg paa at forsone Paven ved at tilskrive ham følgende ydmyge Brev: „Jeg beder Eders Helligheds barmhjærtigen at antage mig, at ikke hele Riget skal fordærves, og Folket gaae til Grunde. Thi de ere ikkun Faar, hvad have de gjort? Lad Peters Sværd stikkes i Skeden, og Christi Statholder, eller

rettere Christus selv læge mit Øre, for at jeg igjen kan blive indlemmet i Christi Kirke og høre Guds Ord. Hvadsomhelst Eders Hellighed lægger paa mine Skuldre, som jeg kan bære, skal jeg ikke undslaae mig for, om det end er nok saa haardt. Hvad skal jeg sige mere? Tal Herre og din Tjener lyder!" Dette Brev, der blev overbragt ved en jydsk Domprovst Esger Juel, gjorde sin Virkning. Paven nedsatte strax Erstatningssummen fra 49,000 til 10,000 Mark og hævede Interdiktet (1303). Tillige bestemtes for at sikre Freden for Fremtiden, at Johan Grand skulde forflyttes til et Bispesæde i et andet Land, og Isarnus, der havde vundet Kongens Yndest, udnævnes til Ærkebisp i Lund.

Under Striden med Geistligheden havde de Fredløse i Forbindelse med de Norske fortsat deres ødelæggende Hærgninger paa de danske Kyster, hemmeligt understøttede af de mange adelige Familier, med hvilke de stode i Slægtskabsforhold. Derimod havde Erik Menved været heldigere mod Hertug Valdemar af Sønderjylland, hvem han efter et blodigt Slag i Grønsund tvang til at hæve Forbindelsen med de Fredløse og afstaae Ærøe, Als og Femern, som han under Formynderregjeringen havde tilrevet sig. Med Norge kom det først til en endelig Fred i Aaret 1309, hvorved hele Halland blev afstaaet til Hakon den 5te, som Erstatning for hans Mødreneary. Adskillige af de Fredløse bleve indbefattede i denne Fred og kom tilbage til Fædrelandet, men gjorde sig snart skyldige i nye Voldsomheder, hvorved de atter bleve landflygtige. De fandt nu, da Norge var lukket for dem, et Tilflugtssted i Sverrig. Allerede før Freden med Norge, men især efter den, tog nemlig Erik Menved levende Deel i de borgerlige Uroligheder, som herskede i Sverrig, hvor hans Svoger Birger maatte kjæmpe med sine oprørske Brødre Erik og Valdemar. Han gjorde adskillige store Tog til dette Rige og befæstede Birgers vaklende Throne, uden dog at

kunne sikre ham mod de endelige Følger af hans Uklogskab og Grusomhed. — Erik Menved kunde ikke glemme sine Forfædres glimrende Erobringer i Nordtydskland og gjorde især i sine sidste Regjeringsaar flere kraftige Forsøg paa at fornye de Danskes Herredømme i disse Egne. Han drog gjentagne Gange over Havet med store Flaader og Hære, og, skjøndt det ikke lykkedes ham at undertvinge Stralsund, Rostok og Wismar og flere Stæder, som han angreb, erhvervede han sig dog betydelig Indflydelse paa Nordtydskllands Anliggender og blev endog valgt til Skytsherre for den mægtige Stad Lybek.

Danmark udviklede baade i den svenske og nordtydske Krig betydelige Stridskræfter; men at Udfaldet dog ikke aldeles svarede til Anstrængelsen, deri var den troløse og oprørske Adel Skyld, som ideligen lammede Kongens Virksomhed. Paa et Tog til Sverrig (1309) aabenbarede sig især Adelens Oprørsaand. En stor Mængde Adelsmænd, i Spidsen for hvilke stode Niels Broch, Timme Lauritsen og Niels Uffesen, erklærede Kongen ligefrem, at de ikke behøvede at tjene længre, end de selv vilde, og forlode uden Videre Hæren. Kongen, som var trængt dybt ind i Sverrig, kom herved i den største Fare, og, hvis ikke hans tydske Hjælpetropper vare blevne ham troe, vilde det have været ude med ham. De indgik derpaa en Sammensværgelse, som gik ud paa at berede Erik Menved samme Skjæbne, som var vederfaret hans Fader; men deres Plan opdagedes og blev i Tide forhindret. Efterat dette Forsøg var strandet, ophidsede de Bønderne i Nørrejylland til Oprør. Disse seirede først over en Deel af de kongelige Krigsfolk ved Kolding, men bleve kort efter overrumplede af hele Kongens Magt og aldeles slagne. De maatte nu underkaste sig, betale store Bøder og selv arbeide paa at opføre en Deel Fæstninger, som skulde sikre deres fremtidige Lydighed. Derpaa bleve en stor Mængde Adelige dømte fra Livet som Landsforrædere, af hvilke Nogle bleve benrettede, Andre und-

kom til Udlandet og forøgede de Fredløses Skarer. Den farligste af disse Oprørsmænd var Kongens egen Broder Christopher, som, skjøndt han havde modtaget mange Beviser paa Erik Menveds Overbærelse og Ædelmodighed, dog vedblev at vise et fjendsk og forræderisk Sind mod sin Broder. Han sluttede Forbund med Erik Menveds tydske, svenske og norske Fjender, og hærjede sit Fædrelands Kyster i Selskab med sin Faders Mordere og sin Broders Dødsfjender. Kampen med Adelen blev saa meget farligere, som Kongen i sine sidste Regjeringsaar maatte prøve en ny Dyst med Geistligheden, der anden Gang indgik et Forbund med de verdslige Stormænd for at bekjæmpe Kongemagten. Striden kom denne Gang fra en Mand, som Kongen mindst kunde vente det af, nemlig Esger Juel, som saa troligen havde staaet ham bi i Tvisten med Johan Grand og saa vel røgtet hans Ærinde hos Paven. Erik Menved havde belønnet hans Tjenester ved at forhjælpe ham til Bispestolen i Aarhuus og efter Jsarnus's Død understøttet hans Valg til Ærkebisp i Lund. Men, efterat han havde opnaaet den høieste geistlige Værdighed i Riget, blev han ligesom en anden Mand, forbød sine Bønder at understøtte Kongen med Skatter, bekræftede den forhadte Veilekonstitution, indlod sig tilsidst i Forbindelse med Prinds Christopher og de Fredløse og begyndte ganske at spille Jacob Erlandsens og Johan Grands Rolle. Denne Gang blev dog Kongen Seirherre i Kampen; thi Interdiktet, som Esger Juel forkyndte over Riget, blev uden al Virkning, og han maatte tilsidst flygte til Sverrig, efterat den ærkebispelige Fæstning Hammershuus paa Bornholm var indtagen, og Bornholmerne frivilligen havde overgivet deres De til Kongen.

Erik Menved døde 1319 efter en 33aarig Regjering kun 45 Aar gammel, uden at efterlade sig Børn, skjøndt han skal have havt 14 Sønner; men disse bortrykkedes ulykkeligviis alle ved en tidlig Død. Herved aabnedes den slette Christopher Adgang til Thronen, uagtet Erik Menved paa sin Dødsseng skal have fraraadt Stænderne at vælge ham til Konge. Erik Menved var en ædel og retsindig Mand, der havde fortjent en bedre Skjæbne, end at tilbringe sit Liv i Kamp med en oprørsk Adel og Geistlighed og en unaturlig Broder. Hans Retskaffenhed var saa almindeligen erkjendt, at udenlandske Fyrster hyppigen valgte ham til Voldgiftsmand i deres Stridigheder. Meest kan lægges ham til Last hans Pragtlyst og hans mange Krige, der ikke alle vare Nødvendighedens Værk. Disse Krige vare saa meget kostbarere, som de førtes med Troppemasser, der for den Tid vare overordentligt store; saaledes havde han paa det ovenomtalte Tog til Sverrig en Hær paa 60,000 Mand (hvoriblandt 2500 jernklædte Ryttere), hvis Underholdning dagligen kostede 1000 Mark Sølv. Disse store Udgifter bragte Kongen i bestandig Pengeforlegenhed og nødte ham deels til at pantsætte store Stykker af Riget, især til tydske Adelsmænd, som han jævnligen betjente sig af imod sin egen oprørske Adel, deels til at bebyrde Undersaatterne med Skatter, der bleve en medvirkende Aarsag til de hyppige Oprør.

Fra Midten af det 13de Aarhundrede begyndte ved Østersøens sydlige Kyster en Magt at danne sig, der blev et fordærveligt Onde for Danmark. Valdemarerne havde gjort Ende paa Vendernes blodige Hærgninger, men disse afløstes af Hansestædernes sædvanligviis mere fredelige, men derfor ikke mindre ødelæggende Plyndringer. Det store Hanseforbund, der kom til at spille en saa betydelig Rolle ikke blot i Danmarks, men i hele Verdens Historie, gik ud fra en ringe Begyndelse. Det bestod i Førstningen kun af nogle enkelte nordtydske Stæder, som forenede sig om at udføre større Handelsforetagender ved fælleds Kræfter og paa almindelig Bekostning udruste Krigsfartøier til at beskytte deres Handelsskibe mod Søerøvere, som hele Middelalderen igjennem forurolige

de nordlige Have. Antallet af de forbundne Stæder beløb sig i det 13de Aarhundrede kun fra 10 til 12, hvis eneste Formaal var fredelig Handel: de forlangte endnu ikke at herske, men kun at taales. Deres Antal forøgedes efterhaanden ved nye tilkomne Stæder, og den løsere Forbindelse ordnede sig lidt efter lidt til et fastsluttet Selskab, der underkastede sig fælleds Love og Domstole og paa almindelige Møder tog Beslutninger, der vare bindende for alle Stæder. Imidlertid varede det dog omtrent et Hundredaar, inden de ret kom til Bevidsthed om deres Kraft, men, da de først vare komne paa Gled, gik de frem med Kjæmpeskridt. Deres Antal steg til 80, og de herskede med en Vælde over Havene, hvortil først vore Dage har vist os Mage i Englands Søeherredømme. Deres Gesandter modtoges som Konger, foreskreve Nationerne Love og afgjorde Krig og Fred. Nordsøen og Atlanterhavet bedækkedes af deres Flaader, og Frankrig og England maatte bøie sig for dem; men Hovedsædet for deres Magt var Østersøen, hvor de med Udelukkelse af alle andre søefarende Nationer tilegnede sig Handelen paa Danmark, Norge, Sverrig, Polen og Rusland. For at forklare sig, hvorledes en Deel tydske Kjøbmænd saaledes kunde opsvinge sig til Herrer i Norden, maa man erindre sig, at Hanseforbundets Dannelsestid netop falder mellem 1240 og 1340, i hvilke hundrede Aar Danmark blev hjemsøgt af næsten alle de Plager og Ulykker, som kunne ramme et Rige, og mod Slutningen ikke var langt fra fuldkommen Opløsning. Medens Danmarks Kraft fortæredes ved en blodig Kamp mellem Kongerne, Geistligheden, Adelen og Bønderne, ved de evindelige Stridigheder med Hertugerne af Sønderjylland og Greverne af Holsteen, ved den norske Søerøverkrig, under hvilken Halvdelen af Landets Kjøbstæder bleve ødelagte, gik det ikke mindre broget til i Sverrig, og Norges Velmagt var undergravet ved tidligere Borgerkrige. Ved den Vending, som Krigsførelsen havde taget, sørgede

Kongerne desuden kun for Landhæren og lode Søeværnet aldeles forfalde, hvorimod Hansestæderne altid havde en vældig Flaade, der gav dem en afgjort Overvægt i deres Stridigheder med de nordiske Riger. Hertil kom, at den Tids Fyrster manglede de simpleste Indsigter i Handelsvæsenet, og ubekymrede, om Handelen dreves ved deres egne Undersaatter eller ved Fremmede, ofte for en øieblikkelig Vindings Skyld tilstode Hansestæderne de fordærveligste Privilegier. — Hvad der først og fornemmeligt lokkede disse Stæders Kjøbmænd til Danmark, var det vigtige Sildefiskerie, som fandtes ved Skaanes Kyster. Silden opholdt sig først ved Rygen, vandrede derpaa i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede over til de skaanske Kyster, hvor den forblev til omtrent 1425, da den trak sig hen til Kysterne af Norge, Skotland og England. Handelen rettede sig efter disse Sildens forskjellige Vandringer. Allerede i de første Aar af det 13de Aarhundrede, endnu inden Hanseforbundet var stiftet, kom nordtydske, især lybske Skibe i Mængde til Sundet for at drive Sildefangst. Paa samme Tid blev Lybek ved Valdemar den Andens Erobringer en dansk Stad, og denne Konge søgte nu at vinde sine nye Undersaatter ved at tilstaae dem store Privilegier (1203). De fik ikke blot Frihed til at drive Fiskefangst uden anden Indskrænkning end Forpligtelse til at betale den sædvanlige Told, men der overlodes dem ogsaa Liggepladser paa Kysten, hvor de kunde nedsalte og tilberede Silden. Denne forsendtes derpaa til alle Europas Markedspladser, hvor de skaanske Sild søgtes fremfor andre formedelst deres udmærkede Godhed. De fik dernæst Ret til at tage sig en Foged af deres egne Landsmænd, som skulde dømme i deres Stridigheder, og ingen Dansk maatte uden deres Samtykke nedsætte sig eller drive nogen Haandtering paa Ladepladserne. Det tilstodes ellers aldrig Fremmede at drive Handel i det Smaae; men Lybekkerne kunde nu ikke betragtes som Fremmede og fik derfor Tilladelse til at

indføre og forhandle Klæde, Linned og hvad Andet der maales, alenviis, og at sælge Alt, hvad der veies med Bismer eller anden Vægt. Siden, da Lybekkerne faldt fra Danmark (1226), skulde vel deres Privilegier ophøre; men, efterat de eengang havde faaet Indpas i Landet, var det vanskeligt at blive dem qvit, og de følgende ulykkelige Tider begunstigede kun altfor meget deres Anmasselser. Under Brodertvisten mellem Abel og Erik Plougpenning toge de Partie med den Første, hvorfor de, da han var bleven Konge, belønnedes med nye Privilegier, som nu ogsaa udstraktes til **Vismar, Rostok, Stralsund og Hamborg**; dog vedblev **Lybek** at spille Hovedrollen. Under Erik Glipping, ikke et halvt Hundredaar efter Valdemar Seir, som havde kunnet bringe Flaader i Søen paa 1000 Skibe, var det kommet saavidt, at Kongen af Danmark maatte laane 30 Skibe af Hansestæderne for dermed at forsvare Sundet mod de norske Søerøvere, og nogle Aar efter maatte han, paa disse Stæders Forlangende, forpligte sig til at forbyde sine Undersaatter al Handel paa Norge. Erik Menveds mange Tog til Meklenborg og Pommern befordrede Udvidelsen af Lybekkernes Handel, da de altid vedligeholdt god Forstaaelse med Kongen og derfor fik Tilladelse ikke blot til at handle i **Falsterbo og Skanør**, hvortil Valdemar den Andens Privilegier havde indskrænket sig, men hvorsomhelst de vilde i Danmark. — At Landet, der saaledes var givet i Vold til fremmede rovgjærrige Kjøbmænd, maatte udsuges og forarmes, at al Kraft og Driftighed maatte forsvinde af Kjøbstæderne, indlyser af sig selv. Uagtet Danmarks heldige Beliggenhed for Handelen, vare der næsten ingen Handelsskibe og ingen Handelsstand; thi de fremmede Hansestæder høstede den Fordeel, som tilkom Landets Børn, og, skjønt Landet frembragte en Mængde Produkter, som lode sig forædle, vare der ingen Fabriker, og Haandværksstanden var forarmet og forknyttet; thi Tydskerne indførte næsten alle de Varer, man

behøvede, forarbeidede. Korn opkjøbtes i Landet og indførtes igjen tilberedet som Meel; dansk Øl, brygget med Pors, der før havde været en almindelig og yndet Drik, maatte vige for det stærke tydske Øl, der var brygget med Humle. Selv de almindeligste og simpleste Gjenstande, som Skoe, Klæder, alle Slags Bohave o. s. v., indførtes fra Tydskland. Fiskerierne, der før havde været en saa vigtig Næringskilde, forfaldt mere og mere, da Indvaanerne af Fremmede maatte kjøbe den Fisk, der faldt i saa rigelig Mængde ved deres egne Strande. Thi ikke blot andre søefarende Nationer, men selv de danske Undersaatter fik Hansestæderne udelukkede fra Fiskerierne ved Skaane; ja Kongen af Danmark turde ikke engang uden paa visse bestemte Dage lade fange og nedsalte den Fisk, der brugtes ved Hofholdningen. Dette Hansestædernes fordærvelige Herredømme gjør det forklarligt, hvorfor den danske Borgerstand, uagtet dens mange Begunstigelser i andre Henseender, hele Middelalderen igjennem spillede en saa ubetydelig Rolle i Staten; thi uden Handel, uden Haandværker og uden Kapitaler maatte Borgerstanden nedsynke til et Intet.

Andet Afsnit,

(1319 — 1397).

Efter Erik Menveds Død (1319) var hans Broder **Christopher** den nærmeste til Thronen; men Mange, som kjendte hans slette Charakteer, stemte for den sønderjydske Hertug Erik, ved hvis Valg tillige det vigtige Sønderjylland vilde gjenforenes med Riget. Ikke desmindre lykkedes det Christopher, understøttet af sin Halvbroder **Johan** af Holsteen og de mange mægtige Familier, hvis Formand han havde været i Kampen mod Erik Menved, at naae den Throne, hvorefter han saalænge havde higet.

Ved Christopher den Andens Thronbestigelse viste sig

nu Følgerne af den Kamp, som Geistligheden og Adelen, først hver for sig, siden med forenede Kræfter, i en Tid af omtrent 80 Aar havde ført mod Kongemagten, i det nemlig Kongerne fra nu af, inden de bestege Thronen, maatte udstæde og beedige en Haandfæstning, der neppe levnede dem en Skygge af Magt. Det Skadelige ved disse Haandfæstninger laae ikke deri, at de overhoved indskrænkede Kongemagten og gjorde Undersaatterne deelagtige i Statens Styrelse; thi mange Landes Exempel har viist, hvor godt en saadan Forfatning lader sig forene med Borgersamfundets Lykke og Blomstren. Men, foruden at Haandfæstningerne bandt Kongerne i Tilfælde, hvor Statens øverste Styrere burde have frie Hænder, maae deres ulykkelige Følger fornemmeligen udledes deraf, at de kun gave to Stænder, Adelen og Geistligheden, Privilegier, og det høist ubillige og skadelige Privilegier, medens Borger- og Bondestandens Rettigheder bleve aldeles uændsede. Disse to Stænders Anseelse og Indflydelse i Staten sank derfor ved Haandfæstningerne i samme Grad, som Adelens og Geistlighedens steg. Ved Haandfæstningerne bleve de to høiere Stænders Rettigheder, der hidtil meest havde bevoet paa Vedtægter, lovhjemlede og urokkelige, og den Konge, der forsøgte at forandre eller ophæve dem, blev derved ikke alene en Meeneder, men udsatte sig tillige for Oprør. Disse Haandfæstninger, der uden at berøve Kongerne Magten til at gjøre Ondt, naar deres Hu stod dertil, hindrede dem i at gjøre det Gode, de ønskede, vedligeholdt sig i 340 Aar lige til Enevoldsmagtens Indførelse. I den Haandfæstning, som Christopher den 2den undertegnede og beedigede den 25de Januar 1320, bekræftes først Geistligheden i alle dens erhvervede Rettigheder: ingen Geistlig maatte stævnes for verdslig Ret, ingen Biisp fængsles eller forvises uden efter Pavens Bud; Bønderne paa de kirkelige Godser skulde ikke staae under verdslig Ret, men dømmes af Geistligheden, som

ogsaa berettigedes til at hæve de derved faldende Bøder; geistlig Eiendom og geistlige Personer fritoges for Skatter, Byrder og Afgifter, af hvad Navn nævnes kan. Ligesaa bekræftes og udvides Adelens Privilegier: Alle Adelige berettigedes til at oppebære 3 eller 4 Marks Bøder af deres Bønder og Mere, om de dertil havde Ret; de Adelige skulde ikke være forpligtede til at fare i Krig udenfor Riget, og, naar de i Kongens Tjeneste bleve tagne til Fange af Fjenden, paalaae det Kongen at udløse dem inden et Aar og erstatte dem alle Omkostninger; skete dette ikke, da kunde de, uden Skaar i deres adelige Friheder, nægte at gjøre videre Krigstjeneste. Saaledes blev den egentlige og oprindelige Betingelse for Adelens store Privilegier, nemlig Forpligtelsen til at følge Kongen i Krig paa egen Bekostning baade uden- og indenlands, betydeligt indskrænket paa samme Tid, som disse Privilegier bleve fornyede og udvidede. Kongen maatte ikke begynde Krig uden Adelens og Prælaternes Samtykke, maatte ikke give Tydskere Forlehninger eller optage dem i sit Raad; de mange Fæstninger og Borge, som de forrige Konger havde anlagt rundt omkring i Riget, skulde nedrives med Undtagelse af nogle faae i hver Provinds; derimod stod det de Adelige frit at befæste deres Gaarde, ligesaa meget de vilde. Ingen hverken Adelig eller Uadelig maatte fængsles førend han var stævnet, anklaget og dømt først paa Herreds- og Landsthing, siden paa Kongens Thing, og, var den Saggivne ikke tilfreds med den af Kongen fældede Dom, kunde han henskyde sig under det almindelige Dannehof, som aarligen skulde holdes i Nyborg; Ingen maatte stævnes umiddelbart for Kongens Thing, og Kongen maatte ikke vredes paa Nogen, fordi han paastod Lands Lov og Ret mod ham; Love kunde alene gives, forandres og ophæves paa de aarlige Dannehoffer med hele Rigets Samtykke efter Prælaters og „de

bedste Mænds" (d. e. Adelens) Raad. Med Hensyn til Bondestanden bestemmes kun i Almindelighed, at Bønderne ikke maatte forurettes af de kongelige Fogeder og ikke nødes til at føre Kongens Sager ud over deres Herredsstjel. Om Borgerstanden forekommer ikke Andet, end at Kjøbmænd frit maatte sælge deres Varer og føre dem ud af Riget mod Erlæggelse af den sædvanlige Told. Endeligen tilføies, at alle Skatter, der vare paalagte siden Valdemar den Andens Dage, skulde ophæves, og ikke desmindre Christopher den 2den indløse de mange Stykker af Riget, der vare pantsatte af den forrige Konge.

Christopher den Anden, der for enhver Priis søgte at erholde Kronen, indrømmede Alt, hvad man forlangte, hvilket kostede ham saa meget mindre Overvindelse, som han ikke havde i Sinde at holde nogen af de indgangne Forpligtelser. Han paalagde strax baade Adelen og Geistligheden Skatter, optog Tydskere i sit Raad, indtrog eller formindskede de Lehn, der vare givne i Pant for laante Summer, og opvakte herved snart en almindelig Misfornøielse. Striden brød først ud med Geistligheden. Ærkebisp Esger Juel og Christopher havde været de bedste Venner, saalænge de kjæmpede imod den fælleds Fjende Erik Menved; men, da Christopher var bleven Konge, forandrede Forholdet sig. Han nægtede nemlig at tilbagegive Ærkebispen Bornholm, hvorfor denne forbittret reiste til Rom og forelagde Paven sine Klager. Paven sendte strax et Brev til Danmark, hvori han forbød alle Bisperne at krone Kongen, saa længe Ærkebispen var fraværende, og, da Esger Juel noget efter kom tilbage, ledsaget af en pavelig Legat og forsynet med en Bandbulle, blev Christopher nødt til at forlige sig med ham og afstaae Bornholm. Dog trak Striden sig ud flere Aar, da Marsken Ludvig Albertsen, som var bleven forlehnet med Bornholm, vægrede sig ved at udlevere Øen. Først med denne Ærkebisps Død endte den lange Kamp mellem

Geistligheden og Kongemagten; thi Kirken havde nu opnaaet samme Uafhængighed af Staten i Danmark som i andre Lande, og faaet denne betrygget ved Haandfæstninger, og Kongerne fandt sig efterhaanden i det, de ikke kunde forandre. Forholdet mellem Kongerne og Geistligheden blev siden den Tid ikke blot fredeligt, men endog venskabeligt, da Bisperne begyndte at frygte for Adelens stedse stigende Vælde og derfor gjorde fælleds Sag med Kongerne mod de verdslige Stormænd. — Medens Christopher den 2den endnu laae i Tvist med Geistligheden, hævede Adelen Oprørsfanen imod ham, anført af Drosten Laurits Jonsen, Marsken Ludvig Albertsen, en Tydsker, og Knud Porse af Halland, der alle tre vare mægtige og urolige Mænd, som vilde benytte sig af Landets slette Forfatning til at udvide deres allerede store Besiddelser. Knud Porse var en dansk Adelsmand, som Christopher havde skjænket Hertugtittel, og saa anseet, at den svenske Enkehertuginde Ingeborg, en Datter af Kong Hagen den 5te i Norge, ikke forsmaaede hans Haand. Alligevel vidste Christopher nogenlunde at hævde sig i de 5 første Aar af sin Regjering; men, da Hertug Erik af Sønderjylland var død (1325), kom han i Uenighed med Grev Geert den Store af Holsteen angaaende Formynderskabet for den unge Hertug Valdemar, hvilken Strid blev en Kilde til de bitreste Ydmygelser for Christopher og havde de ulykkeligste Følger for Danmark. Greven faldt ind i Danmark, hvor de Misfornøiede allevegne forenede sig med ham, saa at Christopher efter nogen Modstand maatte forlade Throne og Rige og flygte til Meklenborg. Efterat Christopher, understøttet af meklenborgske og pommerske Fyrster, havde gjort et uheldigt Forsøg paa at gjenvinde sit Rige, erklærede hans Fjender Thronen for ledig og valgte paa Grev Geerts Forslag Hertug Valdemar til Konge (1326). Som saadan udstædte han en Haandfæstning, der kun afviger fra Christophers i enkelte Punkter, der sigte til endnu mere at udvide

Adelens Magt. Saaledes faaer Adelen Ret til at hæve 9 Marks Bøder og Fredkjøbsbøder for Drab og fritages ganske ubetinget for at opholde sig i Kongens Leir paa egen Bekostning. Om Geistligheden bestemmes, for at dens Uafhængighed af Staten kunde blive fuldkommen, at den ikke maa beklæde verdslige Embeder. Den nye Konge belønnede nu sine Tilhængere: Marsken Ludvig Albertsen fik hele Jellingesyssel, Byerne Ribe og Colding med Møntrettighed, Told og alle kongelige Indkomster og Ret til alle de Bøder, som faldt paa Viborg Landsthing; Drosten Laurits Jonsen fik Langeland og Ærøe; Knud Porse Sønderhalland, Samsøe og Grevskabet Kallundborg; Grev Johan af Holsteen Laaland, Falster og Bekræftelse paa Femern, og Grev Geert hele Sønderjylland som et arveligt Lehn. Denne Rigets Udstykning i Forbindelse med Holstenernes tyranniske Regjering vakte almindelig Forbittrelse og Oprør i flere Provindser, hvoraf Kong Christopher benyttede sig til at gjøre et nyt Forsøg paa at gjenvinde sin Throne. Han forbandt sig med sin Halvbroder Grev Johan, der var bleven uenig med Grev Geert om Delingen af Byttet, og gjorde ved dennes Hjælp saa betydelige Fremskridt, at Geert bevægedes til at indgaae et Forlig i Ribe (1330). Valdemar maatte nu opgive sin fortvarige Kongeværdighed og lade sig nøie med Sønderjylland; istedenfor dette Land skulde Geert have Fyen som et arveligt Lehn samt en stor Deel af Nørrejylland som Pant for 40,000 Mark, og, hvis Hertug Valdemar døde uden retmæssige Arvinger, skulde Sønderjylland tilfalde Geert, mod at han tilbagegav Fyen til Danmark; Grev Johan skulde for de Tjenester, han havde vist Kongen, foruden Laaland og Falster have Sjælland og Skaane. Med saa uhyre Opoffrelser kjøbte Christopher en Krone, som han besad saa liden Kraft til at bære; men Maalet for hans Ydmyggelser var endnu ikke kommet. Han indlod sig i en Krig med Grev Geert,

der endtes med nye Nederlag og nye Tab; næsten hele Nørrejylland maatte nu overlades til Geert som Pant for 100,000 Mark, og Danmarks Konge eiede tilsidst ikkun Skanderborg, et Stykke af Laaland og nogle Besiddelser i Estland. I Christophers sidste Dage var hans Anseelse sunken saa dybt, at to simple Adelsmænd, Henrik Bryde og Johan Ellemose, turde vove at overfalde ham og stikke Ild paa hans Huus i Sarkjøbing. Kun ved at stige ud igjennem Vinduet frelste han Livet; Mordbrænderne grebe ham derpaa og førte ham, i Haab om en stor Belønning, til Grev Johan; men denne vægrede sig ved at tage imod en Fange, der nu var altfor ubetydelig til at kunne frygtes. Kort efter denne dybe Krænkelse døde Christopher den Anden (1332), den sletteste og ulykkeligste Konge, som har siddet paa Danmarks Throne; men hans Ulykker fortjene neppe Medlidenhed; thi de vare selvforskyldte og en bitter Frugt af den Sæd, han havde udstrøet under sine Oprør mod sin Broder Erik Menved.

Efter Christophers Død var Landet i 8 Aar kongeløst og led af alle de Ulykker, som følge med en saadan Tilstand. Riget var deelt mellem en halv Snees deels fremmede deels indenlandske Herrer, som plagede og udsugede Indbyggerne, traadte Lov og Ret under Fødder, haanede Sprog og Sæder og Alt, hvad der var Nationalt. Rigets ældgamle Provindser, Skaane, Halland og Blekingen, gjorde Opstand mod Tydskerne og gave sig under den svenske Konge Magnus Smek, som for at give sin Erhvervelse større Hjemmel udbetalte Grev Johan de 34,000 Mark, for hvilke Provindserne vare ham pantsatte. Den ene Kongeson Otto, der havde gjort et uheldigt Forsøg paa med Vaaben at gjenvinde sine Fædres Throne, var i Grev Geerts Magt, den anden, Valdemar, levede landflygtig fra Fædrelandet ved den tydske Keisers Hof, og Danmarks gamle Rige syntes nu at være sin Opløsning nær. Da fremstod endeligen en Frelser i den jydske Adels-

mand Niels Ebbesen. Han var personligen fornærmet af Grev Geert og havde offentligen udsagt sin og Fædrelandets Fjende paa Liv og Død, og var efter et saadant Varsel, ifølge Tidens Skik og Vedtægt, fuldkommen berettiget til at fælde Greven, naar og hvor han kunde. Grev Geert havde føiet en ny Vilkaarlighed til sine forrige Uretfærdigheder ved at ville ombytte Nørrejylland, der kun var hans Pantelehn, med Sønderjylland, hvorved han kunde faae alle sine Lande samlede. Hertug Valdemar var for svag til at modsætte sig; men Nørrejyderne, der ikke vilde finde sig i saaledes at mageskiftes, reiste sig og prøvede paa at ryste Aaget af Nakke. For at kue Jydernes Mod drog Grev Geert ind i Nørrejylland med en mægtig Hær og skjændte, brændte og myrdede overalt, hvor han kom frem. Tilsidst kastede han sig ind i Randers med 4000 Mand; men her blev han overfalden af Niels Ebbesen, som kun ledsaget af 60 Mand trængte om Natten ind i den med Fjender opfyldte Bye og med egen Haand nedlagde Danmarks Tyran (1340). Denne Daad gav det første Stød til Danmarks Befrielse og erhvervede Niels Ebbesen et evigt Krav paa Fædrelandets Taknemmelighed. Holstenerne, som havde mistet deres Hoved og Anfører, bleve nu ligesaa modløse, som de før havde været overmodige, og bleve allevegne angrebne og forjagede. I to Aar fortsatte Niels Ebbesen den hæderlige Kamp for Fædrelandets Uafhængighed, indtil han faldt i en Træfning ved Skanderborg (1342).

Strax efter Grev Geerts Død var Valdemar, Christophers yngste Søn, bleven indkaldt og modtagen med Kjærlighed og Tillid af Indbyggerne, der saalænge havde sukket under fremmed Herredømme. Efterat den ældre Broder Otto, som siden indtraadte i den tydske Ridderorden, havde frasagt sig al Ret til Thronen, blev Valdemar valgt til Konge paa Viborgthing (1340) og udstædte istedenfor Haandfæstning

et Forglemmelsesbrev for Alt, hvad der var skeet i den foregaaende ulykkelige Tid. Strax ved sin Ankomst til Riget gav han en Prøve paa den Klogskab, som siden bestandigt udmærkede ham, ved at ægte Hertug Valdemars Søster Hedvig og derved sikre sig en vigtig Stotte mod de holsteenske Grever, for hvis ærgjærrige Planer Hertugen saalænge havde været en Bold. I Medgift erholdt han desuden en betydelig Sum Penge, der afkortedes i den Sum, hvorfor Nørrejylland var pantsat. Valdemars første Bestræbelser gik ud paa atter at samle det søndersplittede Rige; men i Valget af sine Midler var han ikke nøieregnende: han tog ikke i Betænkning at tilbagevinde ved List, hvad der var røvet ved Vold. Deels ved Kjøb, deels ved Underhandlinger, deels ved Magt, hvori han understøttedes af den opbragte danske Almue, som overfaldt og fældede Holstenerne, hvor den kunde komme over dem, lykkedes det ham i faa Aar at tilbagevinde hele Nørrejylland, Sjælland, Fyen, Laaland og Falster. De mange Udgifter, han i den Anledning havde, nødte ham til at paalægge Undersaatterne store Byrder. For at forebygge Misfornøielse herover, sammenkaldte han alle Rigets Stænder til et Dannehof i Ringsted (1349), hvor han gjorde Regnskab for Anvendelsen af de ham tilstaaede Summer, og Folket, som saae det forhen Ydede saa vel anvendt, blev herved villigt til nye Opoffrelser. Et andet Middel til at tilveiebringe de fornødne Pengemidler var Salget af den fjærntliggende og for Danmark unyttige Provinds Estland, som han overlod til de tydske Riddere for 19000 Mark, hvilke derpaa anvendtes til at indløse vigtigere Dele af Riget. Det var Valdemars ivrige Ønske at tilbagevinde de skaanske Provindser; men, da Omstændighederne i Begyndelsen af hans Regjering ikke begunstigede denne Plan, opgav han den for Øieblikket, ja bekræftede endog Afstaaelsen og erholdt for denne Villighed en Sum Penge af Magnus Smek. Dog tabte han ingenlunde de

skaanske Provindser af Sigte, men vedblev med et opmærksomt Øie at følge Begivenhederne i Sverrig, hvor det gik meget uroligt til, saa at den kloge Konge nok kunde haabe, at der vilde komme en gunstig Leilighed, hvor han med større Fordeel kunde gjøre sine Fordringer gjældende.

Skjøndt Undersaatterne i Almindelighed ikke kunde andet end paaskjønne Valdemars store Fortjenester af Riget, gaves der dog mange Misfornøiede, især blandt Adelen og navnligen den jydske Adel. Den forrige Opløsningstilstand havde vænnet Adelen til Voldsomhed og Selvraadighed, hvorfor den ikke kunde finde sig i den strænge Retfærdighed, hvormed Valdemar Atterdag nu hævdede Lovenes Herredømme baade mod Høie og Lave. Kongen blev udraabt for en Tyran, fordi han inddrog under Kronen og til Landets Bedste anvendte de mange Godser, som Adelen i den foregaaende urolige Tid havde tilvendt sig. Bønderne sloge sig paa mange Steder til den oprørske Adel, idet de klagede over utaalelige Byrder og Arbeider, som Kongen paalagde dem. Man begyndte efterhaanden at glemme de Ulykker, som Valdemar havde befriet Riget for, og følte kun Trykket af de nærværende Byrder, som dog vare en nødvendig Følge af de tidligere Ønder. I flere Aar maatte Valdemar kjæmpe med de oprørske Jyder, som anførtes af en holsteensk Adelsmand **Klaus Limbek**, der besad store Eiendomme baade i Nørre- og Sønderjylland og fik Understøttelse af de holsteenske Grever, Hertugen af Sønderjylland og Hansestæderne i Pommern og Meklenborg. Endeligen i Aaret 1360 lykkedes det Valdemar at tvinge Oprørerne til Fred. Han holdt derpaa et Dannehof i Kallundborg, hvor han udstædte en Forordning, der sigtede til at bestemme Kongens og Undersaatternes Rettigheder og befæste Fred og Orden i Landet. Heri lover Kongen at overholde de gamle Love og Vedtægter samt Adelens, Geistlighedens, Borgernes og Bøndernes hjemlede Rettigheder; alle Tilstædeværende forpligte sig til at forfølge Røvere, Mordbrændere og Andre, som stifte Ufred i Landet, og af yderste Evne bidrage til, at de, der forbryde sig mod Danmarks Konge og Krone, kunne blive dømte og straffede; naar Kongen eller hans Fogeder straffe Ugjerningsmænd efter Loven, maa det ikke lægges dem til Last, som om de gjorde det af Had og Fjendskab; men paa den anden Side maa Kongen heller ikke hade eller forfølge Nogen, der ved Loven søger Hjælp mod Forurettelser af ham eller hans Tjenere. Man har kaldet denne Forordning en Haandfæstning, og, hvis den bør betragtes som saadan, da maatte man ønske, at alle Haandfæstninger vare affattede i samme Aand. Thi den paalægger ikke blot Kongen, men ogsaa Stænderne Forpligtelser, og indeholder ikke som de tidligere og senere Haandfæstninger en særskilt Opregnelse af Adelens og Geistlighedens Privilegier, men kun en almindelig Bekræftelse paa disse, ligesom paa Borgernes og Bøndernes. Som en Følge af denne Haandfæstnings særegne Beskaffenhed blev den ikke blot undertegnet af Kongen; men alle Bisperne og en stor Deel af den tilstædeværende Adel forpligtede sig med Haand og Segl til at overholde dens Bestemmelser. Den er et stort Vidnesbyrd om den Klogskab og Kraft, hvormed Valdemar Atterdag paa en saa vanskelig og urolig Tid forstod at hævde Kongemagten og derved tillige de ringere Stænders Rettigheder mod den mægtige Adel og Geistlighed.

Valdemar nærmede sig nu mere og mere Opnaaelsen af sit længe nærede Ønske, de skaanske Provindsers Gjenforening med Riget. Kong Magnus Smek laae i bestandig Strid med sit Riges ustyrlige Adel, der endog fik Medhold af hans egen Søn og Medregent Erik. I disse Forlegenheder søgte han Hjælp hos den danske Konge, der var rede til at staae ham bi, men tillige lod sig Hjælpen rundeligt betale af den enfoldige Magnus Smek. I Selskab med sin Dronning **Blanka**

og sin Søn Hagen aflagde Magnus et Besøg hos Valdemar i Kjøbenhavn (1359), og ved denne Sammenkomst skal han have lovet at afstaae de skaanske Provindser til Danmark, naar Valdemar vilde hjælpe ham mod hans oprørske Undersaatter og ulydige Søn. Den rænkefulde Blanka, som hadede sin Søn Erik og søgte Valdemars Beskyttelse for sin Yndling Bengt Algotsen, var det især, som drev disse Underhandlinger. Forbundet mellem Kongerne bestyrkedes ved en Forlovelse mellem Valdemars syvaarige Datter Margareta og Magnus Smeks tyveaarige Søn Hagen, der var ligesaa hengiven og følelig mod sin Fader, som hans Broder Erik var stridig og fiendsk. Det følgende Aar (1360), drog Valdemar over til Skaane, besatte hele Landet og bevægede Magnus Smek til at udlevere sig de Dokumenter, hvorpaa Sverrigs Ret til disse Provindser støttede sig, nemlig Grev Johans Kjøbebrev og et Hyldingsbrev, som Indvaanerne i Skaane, Halland og Blekingen havde udstædt til den svenske Krone, hvilke strax bleve tilintetgjorte af Valdemar. Efter saa vel forrettede Sager i Skaane rustede Valdemar sig til et Tog til Visbye paa Gulland, en af de rigeste Handelsstæder i hele Europa og det fornemste Oplagssted for Hansestædernes Handel paa Østersøen. Som Grund til Valdemars Tog til Visbye angives almindeligt, at Indvaanerne havde spottet ham i Viser; men rimeligere er det, at Valdemar søgte en Anledning til at tilsvie Hansestædernes Handel et Knæk og bemægtige sig Visbyes Rigdomme. Staden blev indtagen, Murene nedrevne og et uhyre Bytte bortført. Fra denne Dag sank Visbyes Anseelse, en Deel af dets Handel trak sig hen til det nu fremblomstrende Kjøbenhavn, og kun Sagnet blev tilbage om dets fordums Herlighed. Efter Gullands eller Gothlands Erobring antog Valdemar Tittelen „de Gothers Konge"; men Visbyes Ødelæggelse og de skaanske Provindsers Erobring bragte alle hans forrige Fiender igjen paa Benene. Det svenske Folk

tvang Magnus Smek til at ophæve sin Søns Forlovelse med Margareta og erklære Valdemar Krig; Greverne af Holsteen, hvis Søster Elisabeth, Geert den Stores Datter, det nu blev bestemt, at Hagen skulde ægte, Hertug Valdemar af Sønderjylland og Hertug Albrecht den Ældre af Meklenborg, der var besvogret baade med det svenske Kongehuus og de holsteenske Grever, indgik en Forbindelse med Hansestæderne mod Valdemar Atterdag. 77 Hansestæder sendte Valdemar paa eengang ligesaa mange Feidebreve; men han spottede over de mange Hansestæder, som han sammenlignede med en Flok skrigende Gjæs, og splittede snart det mægtige Forbund deels med Magt deels ved List. I den Søekrig, som udbrød, hører man atter efter en lang Tausheb tale om en dansk Flaade. Den kjæmpede med Ære mod de seirvante Hansestæder, hvis Flaade led et saa stort Tab, at dens Anfører, en lybsk Borgemester, ved Tilbagekomsten blev henrettet. Efter dette Uheld søgte først enkelte Hansestæder Stilstand med Danmark, og dette bevægede derpaa de øvrige til at ile med at slutte en saakaldet evig Fred. Medens dette foregik, reiste Prindsesse Elisabeth sildigt om Efteraaret fra Holsteen for at ægte Kong Hagen i Norge, men blev af Storm og Uveir kastet ind paa den danske Kyst, hvor Valdemar modtog hende med største Høflighed, men, under Skin af Omhu for hendes Person, ikke vilde tillade hende at begive sig igjen tilsøes paa en saa farlig Aarstid. Imidlertid sendte han Jilbud efter Hagen og Magnus Smek, som strax indfandt sig, hvorpaa Ægteskabet blev sluttet mellem Hagen og Margareta (1363), skjøndt Bruden endnu ikke havde fyldt sit ellevte Aar. Dette Giftermaal fik en forhøiet Vigtighed, da Valdemars eneste Søn Christopher kort efter døde, og der saaledes aabnedes Udsigt til en Forening mellem Danmark og Norge, hvor Hagen var Konge. Den ulykkelige Elisabeth ombyttede den hende bestemte Throne med en Klostercelle.

Havde Valdemars Fjender før været forbittrede paa ham, bleve de det endnu mere efter denne Handling. De Svenske udelukkede Hagen fra Thronfølgen, afsatte Magnus Smek og toge hans Søsterson Albrecht af Meklenborg, en Søn af Hertug Albrecht den Ældre, til Konge; Hansestæderne sluttede kort efter „den evige Fred" et nyt Forbund med Holsteen, Meklenborg og Sverrig. I nogle Aar lykkedes det Valdemar at bevinge Stormen og nøde flere af sine Fjender til Fred; men i Aaret 1368 gjorde en stor Deel af de mægtigste sydske adelige Familier et nyt Oprør og forbandt sig med Rigets udvortes Fjender, hvorved Valdemar saae sig nødsaget til at forlade Danmark og søge Hjælp i Udlandet. Det gik nu sørgeligt til i Danmark: de holsteenske Grever faldt ind i Jylland, Albrecht angreb Skaane, Hansestæderne hærjede Kysterne og Øerne; Fjendernes Fremskridt vare saa store, at de allerede lagde en Plan om at dele det danske Rige imellem sig. Det lykkedes imidlertid den kloge Henning Pudbusk, som Valdemar havde udnævnt til Rigsforstander i sin Fraværelse, at skille den farligste Fjende, Hansestæderne, fra de øvrige, skjønt ikke uden store Opoffrelser. Der tilstodes dem fri Handel baade i det Store og det Smaae over hele Danmark; de fik Ret til at bosætte alle Slags fremmede Haandværkere i de dem overladte Stæder og toldfrit indføre Alt, hvad disse behøvede; Sundtolden ophævedes aldeles for Fiskevarer og nedsattes til en Ubetydelighed for Skibene og de øvrige Varer; endeligen skulde alle de skaanske Søestæder med tilhørende Flækker og Herreder overlades dem paa 15 Aar. Desuden maatte Henning Pudbusk og de øvrige kongelige Raader indrømme disse overmodige Kjøbmænds Fordring, at Hansestæderne efter Valdemars Død skulde have Deel i Kongevalget, og at Valdemar selv ikke maatte vende tilbage til Danmark, førend han havde underskrevet denne Fred. Efter lang Tøven undertegnede Valdemar Freden og kom tilbage til sit Rige (1372), hvor han

saae Frugterne af 30 Aars Møie næsten aldeles tilintetgjorte. Imidlertid lykkedes det dog Valdemar Atterdag ved sin sjældne Klogskab og utrættelige Virksomhed i de tre Aar, han endnu levede, paany at bringe Orden tilveie i Riget og læge Krigens værste Saar. Han besad endnu saa megen Kraft, at han 1374 kunde gjøre et Indfald i Nordfriesland og alvorligen tugte de oprørske Friser, som nægtede at betale Skat. Ved at tilpante sig det ene Stykke af Sønderjylland efter det andet vedblev han ufortrødent at arbeide paa sin Plan at gjenforene denne Provinds med Riget, hvortil Udsigten nu syntes større end nogensinde, da den sidste Hertug af Abels Stamme, Henrik, døde barnløs (1375). Strax efter Hertugens Død drog han derfor ind med en Hær i Sønderjylland, indrømmede Hertugdømmet som et fuldkomment forfaldet Lehn og besatte de vigtigste Stæder og Fæstninger. Men Greverne af Holsteen, som efter Forliget til Ribe (1330) gjorde Fordring paa Sønderjylland, rustede sig ligeledes, og det syntes at ville komme til en alvorlig Kamp, da Døden overraskede Valdemar Atterdag samme Aar (1375) paa Gurreslot.

Valdemar fik sit Tilnavn Atterdag, fordi ved hans store Egenskaber Dagen atter begyndte at oprinde paa Danmarks længe formørkede Himmel, eller, som Andre forklare det, fordi han brugte det Mundheld: „I Morgen er det atter Dag," naar hans Planer stødte paa uventede Hindringer, som bevægede ham, ikke til at opgive, men til at udsætte dem, indtil det beleilige Øieblik kom. Den utaknemmelige Almue kaldte ham Valdemar den Onde, fordi han, selv streng i Opfyldelsen af sine Kongepligter, fordrede Anstrængelser og Opoffrelser af Andre, og fordi Rigets Tilstand nødte ham til at paalægge Undersaatterne store Byrder. En gammel Aarbog, skreven af en samtidig Munk, klager jammerligen over Valdemars Haardhed: „Paa Valdemar Atterdags Tid," hedder det, „ophævedes al god Skik i Danmark; hverken Soldaten, Bonden

eller Kjøbmanden havde Ro; der levnedes Ingen Tid til at spise, sove eller hvile, men Alle dreves under Straf af Kongens Unaade til ideligt Slæb og Arbeide." Men Danmark har havt faae Konger, hvis Fortjenester af Fædrelandet kunne lignes med Valdemar Atterdags. Uagtet han saa at sige maatte skabe Staten paany, og skjøndt han uafladeligen maatte kjæmpe med oprørske Undersaatter og udenlandske Fjender, fandt han dog Tid til at sørge for Rigets indre Forbedring; han lod Landeveie anlægge, Kanaler grave, øde Jorder optage til Dyrkning, Aaer opdæmme og Vandmøller anlægge, og opførte en stor Mængde Slotte og Fæstninger. Selv reiste han ideligen omkring i Riget, pleiede Retten paa Thinge og vaagede over Lovenes Efterlevelse. Den danske Flaade hævede han af sit Intet og underholdt til dens Tjeneste et vist Antal faste Søefolk, for hvilke han lod Boliger indrette i Vordingborg. Et Beviis paa denne store Konges virksomme Aand er ogsaa det, at han uden at forsømme sit Riges Styrelse kunde foretage sig hyppige Reiser til Udlandet, hvor han altid var velkommen formedelst sin sjældne Gave til at underhandle og mægle i Stridigheder. Han reiste mangfoldige Gange til Tydskland, besøgte eengang Paven i det sydlige Frankrig og gjorde en anden Gang en hurtig Pilegrimsreise til det fjærne Palæstina.

Under Valdemar Atterdag indtraf (1348) den ødelæggende smitsomme Sygdom, som er bekjendt under Navn af den sorte Død, og som rasede med en saadan Heftighed i de til Danmark grændsende Lande, at f. Ex. i Lybek 2500 Mennesker skulle være omkomne i et Døgn og 90,000 i en Sommer. Ogsaa i Danmark, hvorhen den skal være bragt ved et menneskefotmt Skib, som strandede i Vendsyssel, var dens Voldsomhed meget stor, saa at efter nogle, skjøndt maaskee overdrevne Beretninger paa mange Steder neppe eet Menneske af 100 blev tilovers.

Med Valdemar Atterdags og den sønderjydske Hertug Henriks Død, som begge indfaldt i samme Aar, udsluktes den mandlige Linie af den estridske Kongestamme. De nærmest arveberettigede vare Albrecht af Meklenborg, en Søn af Valdemars ældre Datter Ingeborg og Hertug Henrik af Meklenborg, og Olaf, en Søn af Valdemars yngre Datter Margareta og Kong Hagen i Norge. Det fjendtlige Sindelag, som det meklenborgske Huus længe havde viist imod Danmark, gjorde imidlertid Folket lidet tilbøieligt til at vælge Albrecht. Denne ugunstige Stemning foregedes ved Albrechts egen Uklogskab, idet han uden at spørge om Stændernes Samtykke antog Kongetittel og endog strax efter Valdemars Død indgik et Forbund med Danmarks Fjender, Greverne af Holsteen, som netop da truede med et Indfald i Jylland. Olaf, som desuden fandt en kraftig Talsmand i Kongehusets Ven, den kloge og ansete Henning Pudbusk, vandt derfor de fleste Stemmer og blev kaaret til Konge. Før han kronedes underskreve Hagen og Margareta paa deres seraarige Søns Vegne en Haandfæstning, der i det Hele stemmer med de tvende tidligere af 1320 og 1326. Kun blev det, paa Grund af Bøndernes Klager over Undertrykkelse under Valdemar Atterdags Regjering, fastsat, at de ikke vilkaarligen maatte tvinges til at opbygge Kongens Gaarde, Slotte og Møller, og den Kongemagten indskrænkende Bestemmelse, at man kunde henskyde sig fra Kongens Thing under et almindeligt Dannehof, blev udeladt af denne Haandfæstning. — Albrecht af Meklenborg, understøttet af sin Farbroder, Kong Albrecht i Sverrig, Greverne af Holsteen og flere tydske Fyrster, søgte med Magt at sætte sine Fordringer paa den danske Krone igjennem; men, da hans Flaade var bleven splittet ad ved Storm, indgik han med sine Forbundsfæller en Stilstand, hvorved Stridsspørgsmaalet udsattes indtil videre. Ved Kong Hagens Død (1380) blev Olaf ogsaa Konge i Norge, og derved Begyn-

delsen gjort til en Forening mellem dette Rige og Danmark, der siden varede uafbrudt i 434 Aar, indtil den hævedes ved fremmed Vold. Medens Riget saaledes vorede mod Norden, formindskedes det mod Syden. De holsteenske Grever havde strax efter Valdemar Atterdags Død bemægtiget sig Sønderjylland og for at sikre sig Besiddelsen heraf indgaaet et Forbund med Hertugen af Meklenborg og Danmarks øvrige Fjender. For at splitte denne Forbindelse, der let kunde blive farlig for Olafs endnu ikke befæstede Throne, ilede Margareta, som styrede Riget for sin umyndige Søn, med at slutte en Stilstand med Greverne (1376), hvorved de beholdt Hertugdømmet, indtil man kunde blive enig om en endelig Fred. Saaledes henstod Sagen uafgjort i 10 Aar, da Margareta tilsidst besluttede sig til at overlade Greverne Sønderjylland (1386), som et arveligt, men tillige udeleligt Lehn, saa at kun den ene Greve, Gerhard den 6te, blev Hertug i Sønderjylland med Forpligtelse til at følge Kongen af Danmark i Krigen som en tro Vasal med et bestemt Antal Krigsfolk. Dette Skridt, som Margareta saa nødigt gjorde og siden ved given Leilighed søgte at omgjøre, var et Værk af Nødvendigheden. Kongen af Sverrig og Hertugen af Meklenborg truede hver Dag med et Indfald i Riget, og, skjønt Hanseстæderne efter de 15 Aars Forløb uden Indvending havde tilbagegivet Skaane (1385), var disse egennyttige Kjøbmænds Venskab dog ikke at lide paa. Dersom nu Margareta længre havde vedblevet at modsætte sig de holsteenske Grevers Forlangende, var det at befrygte, at de vilde forene sig med de øvrige Fjender til en Krig, i hvilken Danmark neppe havde gjenvundet Sønderjylland, men muligen lidt endnu større Tab. Margareta havde altsaa kun Valget mellem to Onder og valgte det mindste. Gerhard den 6te var den Første, der kaldte sig Hertug af Slesvig; de ældre Regenter kaldte sig Alle Hertuger af Jylland eller Sønderjylland. Aaret efter denne Begi-

venhed døde Olaf (1387) kun 17 Aar gammel. En Bedrager, som nogle Aar efter fremstod og udgav sig for den afdøde Olaf, vakte nogen Opsigt, men ingen Uroligheder, da man ikke fæstede Lid til hans urimelige Foregivende. Efter at være greben og overbeviist om at fare med Løgn, blev han dømt til Døden paa Baalet og brændt ved Falsterbo i Skaane.

Da Thronen ved Olafs Død atter var bleven ledig, søgte **Hertug Albrecht** paany at gjøre sin Ret gjældende; men de Danske vilde ikke have nogen Konge fra det fjendske Meklenborg og valgte Margareta, der ved den Maade, hvorpaa hun havde bestyret Riget under sin Søns Mindreaarighed, havde vundet almindelig Kjærlighed og Høiagtelse, til Rigsforstanderinde, eller, som det hedder i Hyldingsbrevet: „de annammede den hæderlige Fyrstinde og Frue, Fru Margareta Valdemar Dankonges Datter, til fuldmægtig Frue og Husbonde og Danmarks Riges Formynder, indtil de med hende bleve enige om at vælge en Konge." Derpaa blev Margareta valgt til Regentinde for Livstid i Norge, hvor Ærkebisp **Vinold** i Throndhjem var hende en ligesaa virksom Ven som Henning Pudbusk i Danmark. Det norske Rigsraad erklærede sig tillige paa hendes Ønske villigt til at vælge hendes Søsterdatterson **Erik** af **Pommern**, der den Gang kun var 5 Aar gammel, til Konge, med Udelukkelse af det meklenborgske Huus, der gjennem en Søster af Magnus Smek var beslægtet med den norske Kongestamme. Drosten **Hagen Jonsen**, der var af den gamle Kongefamilie, blev bevæget til at frafalde sine Fordringer paa Thronen. — Kong Albrecht, som saae sig stuffet i sit Haab om at blive Konge i Norge, blev opflammet af den heftigste Forbittrelse mod Margareta, som han allerede hadede, fordi hun tvende Gange havde berøvet hans Broderson Udsigten til den danske Krone. Længe havde hans Harme givet sig Luft i afmægtige og uværdige Skjældsord mod Mar-

gareta, som han aldrig benævnede anderledes end „Dronning Burelos“ eller „Munkedeien,“ hvorved han sigtede til Margaretas uskyldige Venskab for Abbeden i Sorøe; men nu begyndte han at bruge kraftigere Midler og udruste en Hær for at falde ind i Danmark. Han antog tillige efter sin Broderſøns kort paafølgende Død Tittel af Konge i Danmark, ligesom han tidligere havde kaldet sig Konge i Norge. Men medens Albrecht udstrakte Haanden efter trende Kroner, mistede han den ene, han besad. Den svenske Adel var oprørsk og uregjerlig og saa rig, at adskillige Adelsmænd besade større Eiendomme og Indkomster end selve Kongen. Disse mægtige Stormænd, der længe havde været misfornøiede med Albrecht, især fordi han indkaldte saa mange Tydske, indlode sig i Forbindelse med Margareta, som lovede dem Hjælp under den Betingelse, at de erkjendte hende for Sverrigs Dronning, hvortil de ogsaa fandtes villige. Imidlertid udbrød Krigen, og ved **Falköping**, eller egentligt Gaarden Leaby en Miils Vei fra Falköping i Vestergothland, kom det den 24de Februar 1389 til et Slag, der for mange Aar afgjorde Nordens Skjæbne. Den danske Afdeling af den forenede Hær anførtes af **Ivar Lykke**, den norske af **Henrik Parrov** og den svenske af **Erik Ketilson**. Albrecht vovede sig uforsigtigen med sit sværtbevæbnede Rytterie ud paa en let tilfrossen Mose, hvor Hestene bleve siddende fast, og han selv tillige med sin Søn og en stor Mængde holsteenske og meklenborgske Adelige toges til Fange. Albrecht blev ført for Margareta, som skal have gjengjældt den Haan, hvormed han havde behandlet hende, med lignende Spot. Da han havde erklæret, at han ikke vilde bære sin Krone, før han fik Danmarks Dronning i sin Magt, lod hun sætte en Narrehue paa hans Hoved med en 19 Alen lang Hale, hvis man ellers kan troe dette Sagn. — Med Seiren ved Falköping var imidlertid Sverrig ikke erobret; thi, medens de sydlige Provindser allerede længe havde hyldet Dronningen, vedbleve

endnu Hovedstaden og de nordlige Dele af Riget at gjøre Modstand. Stokholm led især frygteligt i denne Kamp; thi udenfra bestormede de Danske Byen, og i dens Indre rasede et svensk og et tydsk Partie, de saakaldte **Hættebrødre**, med gruelig Blodtørst imod hinanden. Stadens Overgivelse forhaledes flere Aar ved den Understøttelse, som tilførtes den af Søerøvere, der udrustedes i de meklenborgske Stæder Rostok og Wismar. De ere bekjendte under Navnet **Fetaliebrødre**, fordi Mandskabet selv forsynede sig med Levnetsmidler, eller **Ligedelere**, fordi de deelte alt Byttet indbyrdes, og vare i flere Aar en frygtelig Plage for de danske Vande. Hanseſtæderne, hvis Handel forstyrredes af disse Røvere, der tilsidst hverken skaanede Ven eller Fjende, søgte at bevirke Albrechts Frigivelse og derved gjøre Ende paa dette Uvæsen; men Margareta vilde ikke indlade sig herpaa, inden hun fik Stokholm i sin Magt. Efter langvarige Underhandlinger kom endeligen (1395) et Forlig istand paa de Vilkaar, at Albrecht, der nu havde siddet paa syvende Aar som Fange paa **Lindholm** Slot i Skaane, skulde løslades af Fængslet, mod at Stokholm i tre Aar blev overladt Hanseſtæderne som Pant for 60,000 Mark Sølv; dersom Albrecht ikke inden denne Tids Forløb betalte Pantesummen, skulde Staden overgives Margareta, eller Albrecht gaae i Fængsel igjen. Margareta kunde uden Fare indgaae dette Forlig, da hun kunde være temmelig vis paa, at Albrecht aldrig vilde være istand til at udrede den bestemte Sum og endnu mindre vilde indstille sig paany til Fængsel. Stokholm blev ogsaa efter de tre Aars Forløb uden Vægring udleveret Dronningen af Hanseſtæderne.

Efter saaledes at have faaet Bugt med Albrechts Tilhængere arbeidede Margareta paa at faae Erik af Pommern, der allerede var hyldet som Konge i Norge og Danmark, ogsaa antagen til Konge i Sverrig. Da Margareta først foreslog dette for Stænderne, gjorde de mange Indvendinger; de

ønskede hende et langt Liv og erklærede, at de ikke behøvede nogen Konge, saalænge hun levede; men tilsidst maatte de give efter for hendes alvorlige og indtrængende Forestillinger, og Erik blev derpaa hyldet som Sverrigs Konge paa Moraštenen ved Upsala den 11te Juni 1396. Margareta var nu nær ved Opnaaelsen af det Maal, hun saa længe og saa klogt havde arbeidet paa, Foreningen af de tre nordiske Riger. I Begyndelsen af Aaret 1397 mødte Udsendte fra Danmark, Norge og Sverrig i Kalmar, i hvis Nærværelse den sertenaarige Erik af Pommern kronedes af Ærkebiſperne i Lund og Upsala som Konge over Nordens tre Riger. Derpaa blev der gjort et Udkast til en stedsevarende Forbindelse eller Union mellem Danmark, Norge og Sverrig, som bekjendtgjordes paa Dronning Margaretas Navnedag den 20de Juli 1397. I dette Udkast (thi et egentligt Dokument haves ikke og er rimeligviis heller aldrig blevet udstædt) indeholdes følgende Bestemmelser: „De tre Riger skulde til evig Tid være forenede i god Fred og Samdrægtighed under een Konge; efterlod denne sig Sønner, da skulde een af dem tages til Konge over alle Riger; hvis han derimod døde barnløs, skulde Rigernes Stænder i Enighed vælge en Anden til fælleds Konge; hvert Rige skulde regieres efter sine egne Love og Vedtægter, men være pligtigt at komme de andre til Hjælp i Tilfælde af fjendtligt Angreb, og hvo der var dømt fredløs i eet Rige, skulde ogsaa være det i de andre. Kongen havde Ret til i Forbindelse med de Raader, han havde hos sig, at slutte Forbund og Overeenskomster med fremmede Magter, og, hvad der saaledes besluttedes, skulde være gyldigt for alle tre Riger".

Det var Margaretas store Tanke at forene de tre nordiske Riger til eet Statssamfund og derved vende de Kræfter, der saalænge havde fortæret hverandre i indbyrdes Splid, mod eet fælleds Maal. Hun havde forstaaet at vinde den svenske Nation for sig, gjort den forhen stridige og ubøielige

svenske Adel eftergivende og føielig, havde sammenflættet Danmarks og Sverrigs Interesser ved at gjøre Sverrigs Fjender til sine og sine til Sverrigs, og derved lagt en Grundvold til en Forening, paa hvilken Efterkommerne kunde bygge videre. Norske, Danske og Svenske vare ved fælleds Herkomst, Sæder, Skikke og Sprog, ved en eensartet Udvikling og et lige Trin af Kultur, ligesaa nærbeslægtede indbyrdes som forskjellige fra Europas øvrige Folkefærd, og dannede herved saavelsom ved Landenes Beliggenhed et for sig afsluttet Heelt. Margaretas Plan syntes derfor at maatte kunne lykkes; thi det var kun at forene det, som oprindeligt hørte sammen, men i Tidens Løb var blevet adskilt. Fordelene af en saadan Forbindelse vare indlysende. Hele den nordiske Handel var i Hanseſtædernes Vold, som ikke blot høstede Fordelen af Danmarks Ovægavl og Fiskerie, men ogsaa havde tilrevet sig Enehandel med Norges og Sverrigs mangfoldige vigtige Produkter. Lykkedes det at forene de tre Riger til een Stat, vilde det ikke være vanskeligt at gjøre sig til Herre over Nordsøen og Østersøen, knuse Hanseſtædernes Vælde og selv begynde en blomstrende Handel, der vilde have bragt Velstand i Rigerne, hvis Indbyggere nu bleve udsugede af fremmede Kjøbmænd. Sverrig havde længe været udsat for farlige Anfald af Rusland, Danmark et Par Gange været nærved at opløses ved Tydskernes Indtrængen. Først forenede vilde Rigerne være istand til at byde enhver Fjende Spidsen baade i Norden og Syden, hævde deres Uafhængighed og indtage en betydelig Plads blandt Europas Stater. — Den nordiske Forening blev imidlertid aldrig det, som dens store Stifterinde havde tilsigtet og haabet. Tvertimod adsplittede den istedenfor at forene, fremkaldte Had og Tvedragt istedenfor Kjærlighed og Forsoning, og endtes tilsidst efter et sygeligt og krampagtigt Liv ved Christian den Andens blodige Daad. At en saa klog anlagt Plan, der var ledsaget af saa aabenbare Fordele, alligevel strandede, beroede

paa flere Omstændigheder, som det ikke stod i Margaretas Magt at forandre, men hvis Ændring hun maatte overlade til Tiden og sine Efterkommere paa Thronen. Rigerne, skjøndt forenede under een Konge, kunde ikke glemme, at de før havde været særskilte Stater og vedbleve at nære den gamle Skinsyge mod hverandre. Sverrig især klagede over Tilsidesættelse og beskyldte Unionskongerne for at ville gjøre Danmark til Hovedrige og betragte Sverrig som en erobret Provinds. Man besværede sig over, at Danske bleve indsatte til Fogder og Embedsmænd i Sverrig, at haarde Skatter bleve paalagte, og Pengene førte ud af Riget for at anvendes til Danmarks Bedste i Krige, som ikke vedkom Sverrig. Disse Klager vare i Almindelighed ugrundede eller overdrevne: Svenske bleve ligesaavel ansatte i Danmark, som Danske i Sverrig, og det fulgte ligefrem af Unionen, at det ene Rige i Krigstilfælde maatte understøtte det andet med Penge og Tropper. Men det var en uheldig Omstændighed for den unge Forening, at Danmark strax i Begyndelsen indvikledes i en langvarig og kostbar Krig, hvilket hos de Svenske vakte den Mistanke, at Foreningen snarere vilde skaffe dem nye Byrder end nye Fordele. Sverrig havde i de 100 Aar, der gik forud for Unionen, været et ulykkeligt af indre Kampe sønderrevet Rige. I denne lange Tid var ikke en eneste Konge bleven siddende paa Thronen til sin Dødsdag; den ene efter den anden, baade indfødte og fremmede, forjoges af de oprørske Adelige. Margareta var dem for klog og bestemt; men de følgende Unionskonger gik det ikke bedre end Sverrigs tidligere Fyrster. En Hovedaarsag til Foreningens korte Varighed var endeligen selve Unionsudkastets mangelfulde Beskaffenhed, der lod Meget ubestemt, som burde være bestemt, og bestemte Andet paa en høist urigtig Maade. Den væsentligste af disse Mangler ved Udkastet var, at det ikke alene ikke fastsatte en arvelig Regjering, hvorved alle Valgstridigheder vilde være forebyggede,

men ikke engang angav nogensomhelst Regel for Valget. Det var let at forudsee, at, naar Thronen engang blev ledig, vilde hver Nation søge at faae En af sin Midte valgt til fælleds Konge eller endog gribe Anledning til at hæve Foreningen ved at vælge sig en særskilt Regent. I Norge var Stemningen med Hensyn til Foreningen langt bedre end i Sverrig. Der laae noget Saarende for den svenske Nationalfølelse i den Omstændighed, at Foreningen fra Begyndelsen var iværksat ved Vaabenmagt. Dette var ikke Tilfældet i Norge, hvilket Rige Olaf fredeligen forenede med Danmark ved Arv efter sin Fader; Erik af Pommern var ligeledes paa Qvindesiden beslægtet med det norske Kongehuus og blev antagen til Konge med udtrykkelig Tilføielse af, at det var paa Grund af hans Arveret. Hertil kom den vigtige Omstændighed, at Norges Adel, som næsten var bleven opreven i tidligere Borgerkrige, var altfor svag til at vække saadanne Uroligheder som den svenske eller modsætte sig Geistlighedens og de andre Stænders forenede Ønske. Uagtet de mange Hindringer, der i Sverrig stode i Veien for Foreningen, vare de dog af den Beskaffenhed, at de havde kunnet bortryddes, hvis Margareta havde havt dygtige, kloge og kraftfulde Efterfølgere, der havde forstaaet at fortsætte det begyndte Værk. Saadanne Fyrsters Bestræbelser for at give Unionen Fasthed og Varighed vilde uden Tvivl være blevne kronede med et heldigt Udfald, saa meget mere som Foreningen havde en kraftig Støtte i den svenske Geistlighed, der bedre end de andre Stænder forstod at vurdere Fordelene af en Forbindelse mellem Nordens tre Riger og desuden led Meget af den voldsomme og mægtige Adel. Men ulykkeligviis vare alle Unionskongerne paa den Sidste nær lidet begavede Mænd, og den Første var endog en i høi Grad svag og uduelig Konge. Den Sidste, Christian den Anden, besad vel store Evner, men tillige en saa

voldsom Charakteer, at han derved fremskyndede Foreningens længe truende Opløsning.

De endelige Følger af Kalmarunionen vare velgjørende for Sverrig, hvor der under Kampen med Danmark udviklede sig en kraftig Borger- og Bondestand, fuld af Selvfølelse og Frihedskjærlighed, men derimod sørgelige for Danmark, hvis Kraft fortæredes under de frugtesløse Bestræbelser for at underkaste sig Sverrig, og hvis Borger- og Bondestand, trykket af de uhyre Byrder, som den evindelige Krig medførte, gik ligesaameget tilbage som Sverrigs gik frem. Ved Forbindelsen med Sverrigs mægtige Adel gaves et kraftigt Stød til Adelsvældens Udvikling i Danmark og dennes Fuldendelse ved Oprettelsen af et Rigsraad. Indtil Slutningen af det 13de Aarhundrede havde Lehnsadelens eller Hærmændenes Byrder og Rettigheder staaet i et nogenlunde ligeligt Forhold; men efter den blodige Kamp i Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede lykkedes det Adelen at aftvinge Christopher den 2den en Haandfæstning, hvorved den fritoges for at gjøre Krigstjeneste paa egen Bekostning, og desuagtet beholdt sine ældre Rettigheder, ja endog fik dem betydeligt udvidede. Det blev ikke herved, men næsten enhver ny Haandfæstning tilstod Adelen nye Privilegier, der vare ligesaa mange Krænkelser af de øvrige Borgeres Rettigheder. Saalænge byrdefulde Pligter vare forbundne med de adelige Privilegier, kunde Enhver, der vilde underkaste sig hine blive deelagtig i disse; men, da nu Fordelene begyndte langt at overveie Byrderne, søgte Adelen at udelukke Andre fra Optagelse i deres Samfund og at gjøre de reent personlige Rettigheder arvelige. Lehnsadelens Overgang til Arveadel lader sig naturligviis ikke henføre til noget vist Aar, men udviklede sig lidt efter lidt under gunstige Omstændigheder. Jo mere nemlig de engang tilværende adelige Familiers Privilegier, Magt og Rigdomme voxede, desto mere tilbøielige bleve de til at vaage

over, at disse Herligheder ikke kom Andre end dem selv og deres Efterkommere til Gode, og desto heldigere kunde de modsætte sig Andre, som søgte at blive optagne i deres Stand. Ved Arveadelens Opkomst gik vel ikke alle, men dog en stor Deel af de Krongodser, som Kongerne havde overladt Hærmændene paa Livstid, mod at de deraf svarede Lehnstjeneste, over i Adelens bestandige Besiddelse. Denne Stands Rigdomme forøgedes desuden ved Gaver af Kongerne som Belønning for beviste Tjenester, ved Panteforlehninger, der formedelst Kongernes stadige Pengeforlegenheder aldrig bleve indløste, og ikke sjældent i de urolige Tider ved ubillig Sag og voldsom Tilegnelse af de Forsvarsløses Eiendomme. — Efterat Adelen havde faaet saa megen indre Fasthed, deels ved Indførelsen af Arvelighed, deels derved, at dens Rettigheder bleve den tilsikrede ved de Haandfæstninger, som enhver Konge ved sin Regierings Tiltrædelse maatte underskrive, fik den ogsaa i det Ydre en Indretning, der svarede til den, som var almindelig over hele Europa, og hvorved Adskillelsen mellem Adelige og Uadelige blev endnu skarpere. Der opkom nu Adelsbreve, stadige adelige Vaaben og Skjoldmærker, adelige Slægtenavne, og mellem de Adelige selv dannede der sig forskjellige Klasser med forskjellig Rang. Det første adelige Frihedsbrev, man har, er fra Aar 1334, udstædt af Hertug Valdemar Eriksen i Sønderjylland. I slige ældre adelige Frihedsbreve hedder det sædvanligen: „Vi antage ham til vor Mand (d. e. Lehnsmand, Krigsmand) og lade ham og hans Afkom fri og frels for al Leding, Stød og Inne," og Forpligtelsen til Krigstjeneste sættes altsaa endnu som Betingelse for Skattefrihed og adelige Rettigheder. Men forskjellige fra hine Frihedsbreve ere de egentlige Adelsbreve eller Skjoldbreve, der først forekomme i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede under Erik af Pommern. Her er der ingen Tale om Krigstjeneste, og det Væsentlige ved Adelsskabet sættes i

Ret til at føre adeligt Skjold og Vaaben, saa at ogsaa Andre end Landeiendomsbesiddere kunde adles. I disse Skjoldbreve hedder det: „Vi have undt og givet ham og hans ægte Afkom Frihed og Frelse, som andre Riddere og Svende have, med Skjold og Hjælm til evig Tid.“ — Den Skik, at Krigerne førte et eller andet Mærke, sædvanligen et Dyr, i sit Skjold eller sin Hjælm, stiger op til den hedenske Tid; men endnu langt ind i Middelalderen herskede ingen Stadighed i Brugen; Sønnen optog ofte et andet Mærke end Faderen, og flere Brødre førte forskjellige Skjoldmærker. Først i det 14de Aarhundrede blev det almindeligt, at hver adelig Familie førte sit eget Vaaben. Endnu længere varede det, inden Adelen antog faste Slægtenavne. Næsten hele Middelalderen igjennem var det Skik, at Adelsmænd kaldte og skrev sig blot med deres Fornavn, hvortil føiedes Faderens Fornavn og Endelsen sen, ligesom Bønderne endnu gjøre, saasom Niels Christensen, Peder Nielsen. Dette var saa almindeligt, at selv flere tydske Adelsmænd, som nedsatte sig i Danmark, opgave deres Familienavn og kaldte sig paa dansk Viis. For at forebygge den Forvirring, som opkom ved de mange eenslydende Navne og deres bestandige Forandring, befalede Frederik den Første (1526) Adelen at antage faste Familienavne; men alligevel vedbleve mange lige til Statsforandringen 1660 at kalde sig paa den gamle Maade, f. Ex. Christen Thomæsen (Sehested). De danske Adelige toge sædvanligen deres Familienavn af det Billede, som fandtes paa deres Skjold, som Galt, Ox, Griis, Grib, Juel, eller benævnede sig efter en eller anden Legemseiendommelighed, som Lange, Lille, hvorimod de tydske og andre fremmede Adelige, som kom ind i Landet, kaldte sig efter en af deres fornemste Besiddelser, foran hvilken de satte von eller de. — Den fornemste Klasse blandt Adelen udgjorde Ridderne, som dog ikke havde særdeles Forrettigheder, men kun en høiere Rang; Væbnere eller Svende

kaldtes alle de Adelige, som endnu ikke havde modtaget Ridderslaget, uden at dog denne Mangel hindrede dem i at opnaae de høieste Æresposter i Staten ligesaa godt som Ridderne. De saakaldte Knapper vare den ringeste Klasse og tjente de andre Adelsmænd. Foruden „Hærmænd“, som kun betegnede Adelsmandens Forretning og Forhold til Kongen, var den almindelige Benævnelse paa Adelige i den ældre Tid „gode Mænd,“ „Rigets bedste Mænd“ eller paa Grund af Skattefriheden „frie og frels Mænd.“ Af senere Oprindelse er Ordet „Adel,“ hvortil der først findes Spor i Kong Hanses Haandfæstning, hvor der forekommer Udtrykket „Rigets Ædlinger,“ men selve Navnet „Adel“ findes ikke i Haandfæstningerne førend i Frederik den Førstes i den første Deel af det 16de Aarhundrede. I Modsætning til Adelens Benævnelse „frie Mænd“ kaldtes Borgere og Bønder „Ufrie,“ hvilket oprindeligen betegnede disse Stænders Skattepligtighed, men siden fik en mere forhadt Betydning med Bibegreb af personlig Ufrihed.

Næst efter Haandfæstningerne og Indførelsen af Arvelighed var der Intet, som havde en mere afgjørende Indflydelse paa at befæste Adelsvælden end Oprettelsen af et Rigsraad, der kom til at bestaae af Landets fornemste verdslige og geistlige Herrer. Allerede tidligt omtales et kongeligt Raad; men Medlemmerne heraf havde ingen anden Indflydelse end den, Kongerne frivilligt skjænkede dem, eller som de ved deres Erfarenhed og Dygtighed kunde erhverve sig, og det stod til Kongen, om han vilde følge eller forkaste deres Raad, ligesom han ogsaa kunde antage og afskedige dem som andre Embedsmænd. I Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede uddannede dette af Kongen afhængige Raad sig til et selvstændigt Rigsraad med bestemte ved Haandfæstningerne hjemlede Rettigheder og blev derefter en Kongerne sideordnet eller rettere overordnet Magt i Staten.

Skjøndt man ikke kan angive noget bestemt Tidspunkt, da Rigsraadet er opstaaet, er det dog ikke vanskeligt at paapege flere Omstændigheder, som i Løbet af det angivne Tidsrum have befordret dets Opkomst. Dertil høre Valdemar Atterdags hyppige Udenlandsreiser, under hvilke Raadet styrede Riget, og hvor stor Myndighed allerede det kongelige Raad tiltog sig, viste sig især ved Valdemars sidste nødtvungne Bortreise, da det paa egen Haand sluttede Fred med Rigets Fjender, afstod en heel Provinds og endog forpligtede sig til ikke at lade Kongen komme tilbage til Riget, førend han undertegnede denne Fred. Derefter fulgte Margaretas Formynderregjering først for Olaf, siden for Erik af Pommern, og, skjøndt Margareta var en høist forstandig og villiekraftig Qvinde, kunde det dog ikke være Andet, end at Rigets høie Embedsmænd i de mange Aar, fra 1375 til 1407, da Landet var uden myndig Konge, maatte faae en usædvanlig Vigtighed og Betydning. Margareta afløstes i Regjeringen af Erik af Pommern, og under denne svage og uduelige Konge var det netop den rette Tid for en mægtig og herskesyg Adel til at anmasse sig uhørte Rettigheder. Men det, der saa at sige slog Hovedet paa Sømmet, var Foreningen med Sverrig. I dette Rige var Kongemagten under svage Konger og efter mange Omvæltninger nedsunken til et fuldkomment Intet; Kongens Raad var blevet et uafhængigt Rigsraad, i hvis Haand Kongen kun blev et villieløst Redskab, der maatte handle og beslutte som Rigsraadet bød. En saadan Statsforfatning forekom den danske Adel at være den bedste af alle, og den forsømte ikke at benytte den gode Leilighed, som Foreningen gav, til ogsaa at faae den indført i Danmark. Den Omstændighed, at Rigerne uagtet Foreningen beholdt deres egen Forfatning og særskilte Bestyrelse, og de deraf følgende Forviklinger og Stridigheder gave Raadet en Betydning, som det før ikke havde havt. Thi paa de mange Møder, som derved

foranlediges mellem Rigerne, optraadte de Udsendte ikke som Kongens Raad, men som den Stats Befuldmægtigede, til hvilken de hørte, og handlende i dens Navn. Da der nu allerede gaves et norsk og svensk Rigsraad, traadte i Overeensstemmelse hermed Benævnelsen „det danske Riges Raad" istedenfor det ældre Navn „kongeligt Raad", og de Rettigheder, hvoraf hine vare i Besiddelse, bleve uden Vanskelighed overførte paa dette. I Udkastet til Kalmarunionen af 1397 nævnes ikke Rigsraadet, men derimod i Udkastet til Fornyelsen 1436, og tre Aar efter fremtræder det handlende i hele Statens Navn ved at afsætte Erik af Pommern og indkalde Christopher af Bayern. I den første Haandfæstning, som haves efter Kalmarforeningen, nemlig Christian den Førstes (Erik af Pommern og Christopher af Bayern udstædte sandsynligvis ingen), hedder det allerede, „at Kongen ikke maatte foretage sig nogen Sag af Vigtighed, som angik Danmarks Rige og Krone, uden Rigsraadets Minde og Samtykke." Rigsraadets Oprettelse forandrede væsentligen Danmarks Statsforfatning og gav Adelen et hidtil savnet Midtpunkt, hvorfra den med større Enhed og Sikkerhed kunde arbeide paa at indskrænke Kongemagten og udvide sine Privilegier. Kongerne, der før havde havt at gjøre med hele Landets Adel og Geistlighed, blandt hvilke det ikke kunde være vanskeligt at skaffe sig et Partie, bleve nu omgivne af et Selskab af omtrent en Snees Personer af Rigets mægtigste Stormænd, som ifølge deres Stilling vare kaldte til ikke blot umiddelbart at styre Landet med Kongen, men ogsaa til at vaage over de privilegerede Stænders Rettigheder og holde Øie med ethvert af Kongens Skridt, der kunde sigte til at indskrænke disse.

Rigsraadernes Antal var forskjelligt til forskjellige Tider, undertiden ikke større end 13, undertiden næsten det dobbelte, men blev senere bestemt til 23. Rigets Ærkebisp og samtlige Bisper tilligemed nogle Priorer af de vigtigste Klostre vare

ifølge deres Embedsstilling Medlemmer af Rigsraadet; de Øvrige bleve lige indtil 15 Aar før den Statsforandring, der for stedse gjorde Ende paa Rigsraad og Adelsvælde, valgte af Kongen og bestode af Adelsmænd, som toges af Rigets forskjellige Dele, Jylland, Fyen, Skaane, Sjælland, saaledes at hver Provindses Adel altid havde Nogle i Raadet, der kunde paasee deres Tarv. De tre første Pladser i Rigsraadet indtoge Drosten, senere Hofmesteren, den kongelige Kantsler og Marsken, hvilke tillige vare Rigets høieste Embedsmænd; derefter fulgte Ærkebispen, Bisperne og Priorerne, og efter dem de øvrige verdslige Raader, der toge Plads efter deres Embedsalder. I den tidligere Deel af Middelalderen besørgede Kongerne deres Regjeringsforretninger ved en Staller, en Kjøgemester og en Mundskjænk, der bestyrede de forskjellige Grene af Hofholdningen, en Kammermester, der havde Opsynet med de kongelige Indkomster, og Hofkapellanen, der som den eneste Mand ved Hoffet, der besad lærd Dannelse, besørgede alle skriftlige Forretninger. I Tidens Løb undergik disse Embeder en Deel Forandringer, idet Forretningerne bleve anderledes fordeelte, og nye Navne kom i Brug. Drosten, hvilket Ord har samme Betydning som Kjøgemester, blev Rigets første Embedsmand og havde Bestyrelsen af Politiet og hele Landets indre Forvaltning; i den ældre Tid forestod han tillige Kongens Hofholdning og havde Forsædet ved Rigets øverste Domstol, naar Kongen ikke selv var tilstæde. Men, da den store Myndighed, som var nedlagt i Drostens Hænder, let kunde give Anledning til Misbrug, blev den efterhaanden indskrænket, og fra Christian den Førstes Tid ophørte dette Embede aldeles. Rigets Hofmester fik nu den første Plads i Raadet og ham overdroges den indre Forvaltning af Landet samt Bestyrelsen af Hofholdningen, Krongodserne og de kongelige Indtægter. Derimod blev Retspleien overdragen til en egen Rigskantsler, og senere

ogsaa Bestyrelsen af Kongens Indkomster henlagt under en kongelig Rentemester. Hofkapellanens Navn gik efterhaanden af Brug, og hans Forretninger bleve besørgede ved en kongelig Kantsler, der ligesom hiin var en geistlig Mand, sædvanligen en Bisp eller anden høi Prælat. Han førte Kongens Brevveksling, ledede Underhandlingerne med fremmede Magter og havde overhoved Alt, hvad der angik Statens udenlandske Forhold, under sin Bestyrelse; desuden forestod han den Deel af Retspleien, som umiddelbart hørte under Kongen, og udstædte alle dithørende Breve og Domme, indtil hele Retspleien senere overdroges den nysnævnte Rigskantsler. Ved Oprettelsen af det nye Kantslerembede beholdt dog Kongens Kantsler sin gamle Plads i Rigsraadet og vedblev at være den anden Embedsmand i Riget, hvorimod Rigskantsleren kun indtog den Plads, som tilkom ham efter hans Embedsalder. Marsken havde den øverste Styrelse af Krigsmagten til Lands og Vands, indtil der i det 16de Aarhundrede ansattes en Rigsadmiral til at forestaae Søevæsenet, hvilken ligeledes fik Sæde i Rigsraadet.

Tredie Afsnit,

(1397—1448).

Efterat Margareta havde bragt Foreningen mellem de tre nordiske Riger istand, gik hendes Bestræbelser ud paa at tilbagevinde Slesvig. Faae Aar efterat Gerhard den 6te var bleven arveligen forlehnet med Slesvig, opstode der Tvistigheder mellem ham og Dronningen, da han nægtede at yde den skyldige Krigstjeneste, af hvil en Grund han heller ikke ved Erik af Pommerns Thronbestigelse erholdt Fornyelse af Lehnet. Det kom imidlertid ikke til aabenbare Fjendtligheder, saalænge Gerhard levede, og Sagen tog en ny Vending, da

han var falden (1404) paa et Tog mod Ditmarskerne og havde efterladt sig tre umyndige Sønner, Henrik, Adolph og Gerhard, hvoraf den ældste kun var 7 Aar gammel. Enkehertuginden Elisabeth kom nu i den største Forlegenhed, da paa den ene Side Ditmarskerne truede med Anfald, paa den anden Side hendes Mands Broder Grev Henrik, Biskop af Osnabryk, med Vaaben i Hænde fordrede et stort Stykke af Landet og Andeel i Regjeringen, og desuden de slesvigske Adelige, der vare udnævnte til hendes Medformyndere, søgte at berøve hende al Magt. Trængt af saa mange Fjender besluttede hun med sine Børn at kaste sig i Armene paa Margareta, der med Glæde greb denne Leilighed til at blande sig i de slesvigske Anliggender. Hun lovede Enkehertuginden Beskyttelse mod hendes Fjender, men lod sig Hjælpen betale i dyre Domme. Margareta fulgte aldeles sin Fader Valdemars kloge Exempel, idet hun snart ved Kjøb, snart ved Pant, snart ved Underhandlinger erhvervede sig den ene Stad i Hertugdømmet efter den anden, og var paa denne Maade nærved aldeles at trænge Holstenerne ud af Landet, da Elisabeth endeligen begyndte at indsee, at hun ikke kunde være tjent med Margaretas Venskab. Hertuginden sluttede nu Fred med sin Svoger Grev Henrik, hvorpaa det kom til en Krig med Danmark, der førtes med verlende Lykke. Flere Forlig bleve sluttede og strax efter brudte, snart af det ene Partie, snart af det andet.

Under disse Stridigheder døde Margareta (1412) i Flensborg, hvorhen hun havde begivet sig for at underhandle om en Fred med Hertuginden. „Døden," siger en svensk Historieskriver, „gjorde Ende paa hendes Liv, men ikke paa hendes Berømmelse, der vil leve til evige Tider." Skjøndt hendes dybe Statsviisdom er meest isinefaldende i Ledelsen af Rigets ydre Anliggender, i Stiftelsen af Kalmarforeningen, i hendes kloge Behandling af Hansestæderne, som under hendes Regjering holdt Fred og Venskab med Danmark, uden at gjøre noget Forsøg paa at hindre en Forening, som dog efter al Rimelighed maatte have fordærvelige Følger for deres Handel: saa aabenbarer den sig dog ikke mindre i den indre Bestyrelse af de tre nordiske Riger, hvor hun forstod at vedligeholde Fred og Rolighed uagtet det meget Stof til Misfornøielse og Oprør, som fandtes i Sverrig. Den ustyrlige svenske Adel, som ingen af de nærmest foregaaende Konger havde kunnet faae Bugt med, maatte bøie sig for Margaretas mægtige Aand og finde sig i at tilbagegive alle de Krongodser og frie Bøndergaarde, som den havde tilrevet sig siden 1363, da Albrechts urolige Regjering begyndte, og endog forpligte sig til paa Dronningens Befaling at nedrive de befæstede Borge, som vare opførte i de sidste 40 Aar. Ligesaa tvang hun den danske Adel til at tilbagegive de Krongodser, som den havde tilvendt sig, siden Valdemar sidste Gang forlod Riget, og forbød den at opføre flere befæstede Gaarde. Ved en anden Leilighed bevægede hun en stor Mængde Adelsmænd til at give en skriftlig Forpligtelse for, at de baade selv vilde holde sig Lovene efterrettelige, og tillige understøtte Dronningen i hendes Bestræbelser for at befordre almindelig Landefred. Voldsom Gjæstning havde længe været en Plage for Landet, især for dem, som boede nær Landeveiene, og, skjøndt flere Lovbud havde været rettede derimod, havde de dog ikke havt den tilsigtede Virkning, fordi Kroer og Herberger paa den Tid endnu vare sjældne. Margareta gjorde en Ende paa dette Uvæsen ved den hensigtsmæssige Anordning, at der skulde anlægges Kroer ved hver fjerde Miil, hvor Reisende kunde erholde alle Slags Fornødenheder til samme Priis som i nærmeste Kjøbstad. Hvor skinsygt Margareta holdt Øie med Adelen og modsatte sig Alt, hvad der blot kunde have Udseende af at træde Kronens Rettigheder for nær, fremgaaer af det Sagn, at hun forbød Rosenkrandserne at føre en Løve i deres

Vaaben, hvilket hun betragtede som altfor anmassende for en Adelsmand. Hun pleiede ogsaa at sige, at „hun vilde ryste Abildgaarden, stæmme Bækken og bryde Bægeret," hvorved hun sigtede til de tre mægtige adelige Familier Abildgaarderne, Limbekkerne og Begerne. Medens Margareta saaledes bestandigen holdt Adelen inden for de tilbørlige Skranker, viste hun sig meget gavmild mod Kirken og smigrede for Geistligheden, hvorfor hun var overordentligen elsket af denne Stand. For at sammensmelte Nationerne udnævnte Margareta mange Danske til Embedsmænd i Sverrig, ligesom ogsaa Svenske bleve ansatte i Danmark, og dette tilligemed nogle Skatter, som hun paabød i Sverrig, gjorde, at hun var mindre yndet i dette Rige end i Danmark og Norge; men alligevel havde man en saadan Ærbødighed for denne store Dronning, at der, saalænge hun levede, ikke yttrede sig noget udvortes Tegn paa Misfornøielse.

Erik af Pommern var bleven erklæret myndig i Danmark 1407; men Dronningen vedblev lige til sin Dødsdag at have den afgjørende Stemme i Statens Styrelse, og det vilde have været en Lykke for Danmark og alle de forenede Riger, om hun havde levet længere for ved sin Viisdom at lede den uforstandige Erik af Pommern; men han var nu overladt til sig selv og lagde snart for Dagen, hvor lidet voxen han var sit store Kald at styre hele Norden. I 25 Aar førte Herskeren over Nordens tre Riger en frugtesløs Krig mod Slesvigs Hertuger, under hvilken han forspildte sin Agtelse hos Undersaatterne, udtømte Statens Kræfter og lagde Grunden til en Misfornøielse, der fremførte det første Brud paa Unionen og endeligen skilte ham ved Kronen. Det kort før Margaretas Død sluttede Forlig blev brudt, og Hertugerne indstævnede til at møde i Nyborg (1413) for at høre Dom i deres Sag. Her blev i en stor Forsamling af Rigets vigtigste geistlige og verdslige Mænd Slesvig høitideligen fradømt

de unge Hertuger, fordi baade de og deres Fader havde undladt at faae Forlehningen fornyet i rette Tid, fordi de havde vægret sig ved at yde den skyldige Lehnstjeneste og siden endog ført Avindskrig imod Riget. Denne Dom, som Keiseren bekræftede, gjorde et saadant Indtryk paa Enkehertuginden, at hun lod sin ældste, den Gang sextenaarige Søn, **Henrik**, begive sig til Kongen og ydmygst bønfalde ham om Forlehningen mod at gjøre den sædvanlige Krigstjeneste; men Erik forlangte nu Overgivelsen af hele Hertugdømmet med alle Stæder og Fæstninger; da først kunde Prindsen vente det Øvrige af hans Naade. Det hertugelige Partie meente imidlertid ikke at kunne stole paa denne Naade, og Krigen udbrød igjen med fornyet Heftighed. Kongen besatte flere Gange Hertugdømmet med store Troppemasser, der vare samlede fra alle tre Riger; men han lod sig bestandigen drive tilbage af Fjendens ringere Styrke og kunde, uagtet alle Anstrængelser, ikke faae Slottet Gottorp i sin Magt. Efterat Krigen havde varet i 14 Aar, indstævnede han Sagen (1424) for Keiser **Sigismunds** Domstol og begav sig selv til Ofen i Ungarn, hvor Keiseren opholdt sig. Denne afsagde en Kjendelse gunstig til hans Fordeel, hvorpaa han, ligesom om Sagen var afgjort hermed, og Hertugdømmet erobret ved Keiserens Dom, foretog sig en høist utidig Reise til det hellige Land. Hertugerne vilde naturligviis ikke erkjende den fældede Dom, og ved Kongens Tilbagekomst begyndte Krigen igjen. Kongen faldt atter ind i Slesvig og belejrede Gottorp med en stor Armee, men her fik han en Krigserklæring fra **Hansestæderne**, der indjog ham en saadan Skræk, at han strax lod Belejringen ophæve og Hæren foretage et hovedkulds Tilbagetog, der udførtes med betydeligt Tab. Under Krigen med Hansestæderne lykkedes det vel den danske Flaade under Kongens egen Anførsel engang at tilføie Fjenderne et betydeligt Nederlag; men dette Held var forbigaaende, og Hansestæderne vedbleve at hævde

deres Herredømme paa Søen. Norges rigeste Handelsstad, Bergen, blev endog et Par Gange under denne Krig udplyndret af en hanseatisk Søerøverflaade under Anførsel af Bartholomæus Voet. Men Stædernes fiendtlige Forhold til Riget havde dog den gode Følge, at hollandske og engelske Kjøbmænd udvidede deres Handel til Danmark, Norge og Sverrig og efterhaanden optraadte som hines Medbeilere i de nordiske Vande. Det var Hansestædernes Agt at bemægtige sig den vigtige Handelsplads Kjøbenhavn, som de angrebe (1428) med en Flaade paa 240 Skibe og 12000 Mand Landingstropper; men ved Kongens og Dronningens, den engelske Prindsesse Philippas, hensigtsmæssige Foranstaltninger blev dette Anslag gjort til Intet. Imidlertid begyndte begge Partier, kjede af den frugtesløse Kamp, at blive tilbøielige til Fred, Erik af Pommern tillige af den Grund, at der vare udbrudte alvorlige Uroligheder i Sverrig. Ogsaa i Hansestæderne havde Borgerne i flere Byer gjort Oprør imod Raadet, forbittrede over den Standsning i Handelen, som den langvarige Krig foraarsagede. Efter lange Underhandlinger kom Freden med Holsteen istand i Vordingborg (1435) saaledes, at Kongen overlod Slesvig, med Undtagelse af Hadersleb samt Øerne Ærøe og Sylt med List, som en fri Besiddelse til Adolph, den eneste af Brødrene, som endnu var i Live, dog ikke arveligen, men kun for Livstid og to Aar efter Hertugens Død til hans Arvinger. I den Fred, som Hansestæderne sluttede, bade de Kongen om Forladelse for den Uret, de havde tilføiet ham, og fik deres forrige Handelsrettigheder bekræftede mod at indrømme nordiske Kjøbmænd samme Rettigheder i deres Havne.

I Sverrig havde længe herskt en hemmelig Gjæring, der nærredes ved de idelige Udskrivninger af Folk og Penge til den holsteenske Krig. Ogsaa klagede man over de fremmede Adelsmænd, som Kongen førte ind i Riget og betroede Slotte

og Lehn, og Geistligheden var fornærmet over, at han havde befordret sin Kantsler Udlændingen Johannes Jerechini, et for sine slette Sæder berygtet Menneske, til Ærkebisp i Upsala. Jerechini maatte tilsidst nedlægge sit Embede og blev derpaa sendt til Island som Bisp i Skalholt; men, da han fortsatte sit forrige Levnet, blev han kastet i en Aae og druknet af Islænderne. Den nærmeste Anledning til Udbrud af Uroligheder gav, et Par Aar før Krigen med Holsteen var endt, en Foged i Dalarne Jens eller Jøsse Eriksen, uvist om dansk af Fødsel, som behandlede Indvaanerne med den skrækkeligste Grusomhed. Han skal, hvis Sagnet ellers er paalideligt, have taget Heste og Øxne fra Bønderne og ladet frugtsommelige Koner trække tunge Høelæs, indtil de styrtede, ladet Næse og Øren skjære af dem, der klagede, og have ophængt adskillige Bønder i Rog, indtil de qvaltes. Engelbrecht Engelbrechtsen, en Bjergværksbruger i Dalerne af adelig Byrd, besluttede at gjøre Ende paa dette Tyrannie. Han begav sig selv til Kongen og klagede over Jens Eriksen, idet han tilbød sit Liv til Pant for Sandheden, af hvad han fremførte. Kongen befalede strax det svenske Raad at undersøge Sagen, hvilket ogsaa skete; men Jens Eriksen blev ikke afsat. Nu begav Engelbrechtsen sig atter til Kongen, som denne Gang modtog ham med Vrede og sagde: „Du kommer altid med dine Klager, gaae bort og kom ikke tiere for mine Øine." Engelbrechtsen adlød, men sagde, idet han forlod Kongen, at han nok skulde komme igjen. Da det uheldige Udfald af Engelbrechtsens sidste Sendelse var blevet bekjendt, udbrød der et Oprør blandt Dalekarlene, som dog strax lagde sig, da Jens Eriksen nu blev afsat. Men Engelbrechtsen vilde ikke lade denne Leilighed til at løsrive sit Fædreland fra Afhængigheden af Danmark gaae ubenyttet og bragte snart i Forbindelse med den mægtige Adelsmand Erik Puke et nyt Oprør istand, som udbredte sig over hele Sverrig. Rigsraadet

forsamlede sig i Vadstena for at tage Forholdsregler mod det vidt om sig gribende Oprør; men Engelbrechtsen ilede derhen i Spidsen for 1000 Bønder, trængte ind i Salen og forlangte, at Rigsraadet skulde opsige Kongen Huldskab og Troskab. Nogle af Bisperne foreholdt ham det Ulovlige i hans Oprør, saalænge Udvei stod aaben til fredelig Afgjørelse; men, uden at svare et Ord, greb han dem i Brystet og kastede dem den Ene efter den Anden ud til Bønderne. Efter dette Optrin vovede Ingen at knye, og Opsigelsesbrevet blev skrevet og afsendt til Kongen, saaledes som Engelbrechtsen bød. Da Kongen fik Efterretning om disse Begivenheder, begav han sig i Slutningen af Aaret 1434 til Stokholm, hvor Rigsraadet fralagde sig al Deel i Oprøret og erklærede sig villigt til fremdeles at lyde Kongen, naar han vilde overholde Rigets Love og Forfatning. For at udsøvne Stridighederne aftaltes tillige et Møde det følgende Aar, som ogsaa, uagtet Engelbrechtsen gjorde Alt for at hindre det, kom istand især ved Ærkebisp **Olafs** og den brave stokholmske Lehnsmand **Hans Krøpelins** Bestræbelser. Paa Mødet i **Halmstad** (1435), hvor alle tre Rigers Rigsraader indfandt sig, blev et Forlig sluttet, som Kongen siden ved sin Ankomst til Stokholm bekræftede. Ifølge dette skulde Erik atter erkjendes for Konge mod at bekræfte alle Undersaatternes Friheder; Rigets Slotte og Lehn maatte ikke betroes til Andre end Indfødte, undtagen **Stokholm, Kalmar** og **Nyköping**, som Kongen, om han vilde, ogsaa kunde overlade til Norske og Danske; en Drost og en Marsk, begge Indfødte, skulde ansættes af Kongen og styre Riget i hans Fraværelse. Til Drost udnævnte Kongen den aldrende og kjendige **Christjern Nielsen Vasa**, til Marsk den unge og ærgjærrige **Karl Knudsen Bonde** og indsatte derpaa Fremmede til Høvedsmænd i de tre ovennævnte Fæstninger og i nogle af sine private Slotte. Da dette vakte Misfornøielse, bade Rigsraaderne ham om at forandre denne

Bestemmelse; men han svarede med utidig Stivsindethed, at han ikke vilde være deres Jaherre og bekyldte dem endog for at være den egentlige Aarsag til Oprøret. Efter Kongens Bortreise udbrød strax et nyt Oprør, hvori nu Flere af Rigsraaderne toge Deel. Dog sluttede de sig ikke til Engelbrechtsen, som Adelen hadede, fordi han altid forfægtede Folkets Rettigheder, men til Karl Knudsen, en Mand, der i sine Hensigters Reenhed stod langt tilbage for Engelbrechtsen og ikke havde noget andet Maal end at tilfredsstille sin Ærgjærrighed. Der blev foretaget et Valg paa en Rigsforstander, hvorved Karl Knudsen fik 23, Engelbrechtsen 3 og Erik Puke 2 Stemmer. For imidlertid at dæmpe den Misfornøielse, som Engelbrechtsens Forbigaaelse vakte hos hans talrige Tilhængere, udnævnte man ham til Befalingsmand over Hæren. Han gjennemdrog anden Gang Sverrig, indtog og nedbrød de kongelige Slotte og gjorde endogsaa et Indfald i de skaanske Provindser; men midt i Løbet af sine Seirvindinger blev han snigmyrdet af en Adelsmand, **Magnus Bengtsen**, som Karl Knudsen strax tog i sin Beskyttelse. Nu begyndte en Borgerkrig med alle sine Rædsler at rase i Sverrig mellem det kongelige Partie, Karl Knudsens Tilhængere og den myrdede Engelbrechtsens Venner, som nu samlede sig om **Erik Puke**. Karl Knudsen seirede i denne Kamp, men ved Midler, som have plættet hans Minde. Han lod Erik Puke myrde og **Broder Svensen**, en tapper svensk Ridder, som havde udmærket sig meget i Søekrigen mod Hanseestæderne, uden Lov og Dom henrette, og siden, da den gamle Drost Christiern Nielsen og Ærkebisp Olaf bestræbte sig for at vedligeholde Foreningen, lod han den Første fængsle og den Sidste efter den almindelige Mistanke forgive i Mandelmælk. Medens Kampen førtes med stor Forbittrelse paa begge Sider, gjordes der nemlig flere Forsøg af det maadeholdne Partie paa at opretholde den vaklende Union, af hvilke det mærkeligste er

det, som skete i Kalmar 1436. I denne Bye indfandt sig udvalgte Mænd fra alle tre Riger, der bleve enige om et Udkast til en Fornyelse af Foreningen, som forfattedes af Nordens tre Ærkebisper, samt en dansk, en norsk og en svensk Ridder. Ifølge dette mærkværdige Udkast skulde alle Rigerne fremdeles være forenede og regjeres af een Konge; men hvert Rige skulde beholde sine egne Love og Friheder. Efter Kongens Død skulde 40 Mænd fra hvert Rige, udvalgte af alle Stænder (fra Danmark 22 Adelige og Geistlige, 12 Borgemestre fra Landets vigtigste Kjøbstæder, 2 Adelbønder fra Jylland, 2 fra Fyen og 2 fra Skaane) komme sammen i Kalmstad for at vælge en ny Konge for alle Rigerne. Dersom Kongen kun efterlod sig een ægtefødt Søn, skulde denne komme i fortrinlig Betragtning; men, havde han flere Sønner, stod det Stænderne frit at vælge den, som de ansaae for den dygtigste. Hvis Kongen ingen Sønner efterlod sig, kunde Stænderne vælge enten en udenlandsk Fyrste eller en Indfødt, og i sidste Tilfælde skulde der trækkes Lod om, hvilket Rige han skulde tages af. Dersom de 120 Valgmænd ikke kunde blive enige, skulde de vælge 12 Mænd af deres Midte, 4 fra hvert Rige, som derpaa bleve indesluttede i et Huus, indtil de forenede sig om et Valg. I ethvert Rige skulde der ansættes en Drost, en Marsk, en Hofmester, samt en øverste Kantsler og en Gaardskantsler, der Alle burde være Indfødte. Kongen skulde opholde sig i det Mindste 3 Maaneder af Aaret i hvert Rige og altid være ledsaget af et Raad, der var sammensat af to Mænd fra hvert Rige, med hvilke han skulde overlægge Alt, hvad der havde fælleds Vigtighed for Rigerne. Naar en Krig udbrød, skulde den føres med alle tre Rigers forenede Kræfter, men maatte heller ikke begyndes uden efter fælleds Samtykke. Dette Udkast, der havde mange Fortrin fremfor det ældre af 1397, fornemmeligen fordi det giver faste Regler for Kongevalget,

bringer nøiere Forbindelse mellem Rigerne ved et fælleds Raad og nøie fastsætter Kongens og Undersaatternes gjensidige Rettigheder og Forpligtelser, kunde maaskee have givet Foreningen Fasthed, naar det var blevet lagt til Grund ved dens Stiftelse; men nu, da Spliden havde slaaet Rødder og udbredt sig saa vidt, kom det for silde og blev heller aldrig mere end et Udkast, der ingensinde fik Lovskraft.

Imidlertid foregik der i Danmark Begivenheder, som fremskyndede Erik af Pommers Fald. Ogsaa i dette Rige klagede man deels i Almindelighed over Eriks uduelige Regjering, som man paastod var Aarsag i, at Sverrig havde skilt sig fra Danmark, deels over den slette Mønt, han slog, og over de mange Byrder, hans langvarige og ulykkelige Krige medførte for Riget. Stor Misfornøielse vakte ogsaa de mange fremmede især pommerske Adelsmænd, som han indførte i Landet og til Fornærmelse for den danske Adel overlod de vigtigste Slotte og Lehn; men det værste Anstød foraarsagede hans Bestræbelser for at faae sin Farbrodersøn, Hertug **Bugislav** af Pommern, udnævnt til sin Medregent og Efterfølger. Da Rigsraadet gjentagne Gange havde afslaaet hans Begjæring desangaaende, forlod han tilsidst fortrydelig Danmark og begav sig, efter at have samlet sine Kostbarheder, Klenodier og vigtigste Papirer, til **Gulland**, ledsaget af sin Frille Cæcilia, en af den afdøde Dronning Philippas Hofdamer. Rigsraadet betragtede sig nu som Herre i Danmark og gik saa vidt i sin Egenmægtighed, at det, for at vinde en Forbundsfælle i Hertug Adolph af Slesvig, paa egen Haand afstod ham Hadersleb og Ærøe, erklærede Slesvig for et frit og arveligt Lehn og saaledes opoffrede alle de dyrekjøbte Frugter af Erik af Pommers 25aarige Kamp. Derpaa tilbød det Eriks Søsterson, **Christopher af Bayern**, den danske Krone og tilskrev Erik af Pommern i Lybek, hvorhen det var reist Christopher i Møde, et Opsigelsesbrev (1439), hvilket Exempel Sverrig kort

efter fulgte. Erik opholdt sig 10 Aar paa Gulland, hvor han hævnede sig paa de Svenske og Hansestæderne, som han især var forbittret paa, ved at opbringe deres Skibe. Da han blev nødt til at forlade dette Tilflugtssted, begav han sig til Pommern, hvor han endnu tilbragte 10 Aar, og døde i stor Fattigdom og Elendighed i Rygenvalde i en Alder af over 70 Aar (1459).

Erik af Pommern var unægteligen en svag og uduelig Konge og ingenlunde de vanskelige Forhold voxen, hvori Skjæbnen havde sat ham; men han var hverken ond eller feig. Han havde maaskee uden Skam kunnet bære den pommerske Hertugkrone; men Nordens tredobbelte Kongekrone var ham for tung. Uagtet det Meget, der er at dadle hos Erik af Pommern, er hans Minde dog i flere Henseender skeet Uret. Saaledes hedder det almindeligen, at han lod Abraham Brodersen, Margaretas Yndling og Slægtning, henrette af Skinsyge over hans Indflydelse hos Dronningen og for at tilføie sin Pleiemoder en Krænkelse; men Abraham Brodersen var en voldsom og tyrannisk Herre, der havde gjort sig skyldig i mange Misgjerninger og tilsidst opført sig feigt i den holsteenske Krig, hvilket paadrog ham en retfærdig Straf. Da Hansestæderne i Aaret 1428 angrebe Kjøbenhavn, skal Kongen være flygtet og krøbet i Skjul hos Abbeden i Soroe; men Erik var netop tilstæde i Byen og reddede Kjøbenhavn ved sit tappre Forhold og sine kloge Forsvarsanstalter. En af de værste Bestyldninger mod Erik af Pommern er den Grusomhed, hvormed han skal have behandlet sin forstandige og af Riget høit fortjente Dronning Philippa. Efter det uheldige Udfald af et Tog, som hun havde foranstaltet mod Stralsund, skal Erik have sparket og mishandlet den frugtsommelige Dronning saaledes, at hun foer ilde og af Sorg herover gik i Kloster i Vadstena, hvor Grædmelse kort efter gjorde Ende paa hendes Dage. Men alt dette er en Fabel, opspunden i en senere

Tid, der har fundet Tiltro formedelst det Vanrygte, hvori Erik af Pommern engang var kommen. Dronningen var aldrig frugtsommelig, levede efter samtidige Beretninger i bedste Forstaaelse med sin Mand og gik ikke i Kloster, men døde tilfældigviis i Vadstena paa en Reise i Sverrig.

Kjøbenhavn, hvilken vigtige Stad allerede Valdemar Atterdag havde faaet den roeskildske Biisp til at overlade sig for en Tid, kom under Erik af Pommern for bestandigt under Kronen mod rigelig Erstatning til den roeskildske Bispestol. Under den følgende Konge, Christopher af Bayern, blev det Rigets Hovedstad og Kongesæde istedenfor Roeskilde, ved hvilken Leilighed Vederlaget til Biispen af Roeskilde betydeligen maatte forøges. Erik af Pommern søgte at ophjælpe Kjøbenhavn ved at tilstaae Byen samme Rettigheder som de meest begunstigede Stæder i Riget og ved andre Bestemmelser, der imidlertid mere vidne om Kongens gode Hensigt end om sand Indsigt i, hvad der hører til en Kjøbstads Tarv. I en Forordning, som udkom 1422, findes det første Spor til Laugstvang, idet der befales, at ingen Haandværker maatte beskjæftige sig med meer end een Haandtering og ikke gribe ind i Andres Næringsvei; det forbydes tillige Landboerne at drive Handel eller Haandværker, hvilke Næringsveie udelukkende skulde være Kjøbstædboernes forbeholdne. Efter samme Forordning skulde for Fremtiden Borgemestere udelukkende tages af Kjøbmandsstanden og ikke afsættes uden med Kongens Samtykke. Erik af Pommern gav først Helsingør og Landskrone Kjøbstadsrettighed og fremmede disse Byers Opkomst ved at skjænke dem store Privilegier. Denne Konge har ogsaa den Fortjeneste, at han først var betænkt paa at oprette et Universitet i Danmark, hvortil han erhvervede sig Pave Martin den Femtes Tilladelse. Formedelst Krigsurolighederne kunde der imidlertid ikke gjøres Brug af den pavelige Bevilling, hvis Værd ogsaa betydeligen formindskedes ved den Indskrænkning,

at Theologien, som næsten var den eneste Videnskab, der den Gang dyrkedes, ikke maatte foredrages paa det nye Universitet, og at Bevillingen selv skulde ansees som hævet, hvis Indretningen ikke kom istand inden to Aar. — Under Erik af Pommern blev (1425) holdt en Kirkeforsamling i Kjøbenhavn af Ærkebisp Peter Lykke, hvis Bestemmelser give adskillige ikke umærkelige Oplysninger om Tidens Sæder og Forhold. Det forbydes her de Geistlige at søge Kroer og hengive sig til Fraadserie og Drukkenskab, at holde offentlige Medhustruer i deres Huse og besøge Nonneklostre uden deres Foresattes Tilladelse. Geistlige Mænd maatte ikke bære Vaaben uden i Nødsfald for deres Sikkerheds Skyld og heller ikke bruge kostbare Klæder, der vare aabne i Ryggen eller i Siden, forsynede med vide nedhængende Ærmer og udenpaa besatte med Foerværk og brede Bræmmer; thi deres Ære skulde være indvortes. Der lyses Band over dem, som med Magt søgte at tilbageføre en Forbryder, der havde fundet Tilflugt paa hellig Grund, over dem, som forvandlede Kirker til Fæstninger og Blokhuse, samt over Alle, der formindskede Tienden eller gjorde nogetsomhelst andet Indgreb i Kirkens Rettigheder. Saadanne kunde først løses af Banden i Dødstimen, og, hvis Nogen døde, inden Kirkens Straf var hævet, da maatte han „ikke begraves", det vil sige, ikke nyde Begravelse i christen Jord. Ogsaa forkyndes Kirkens Band imod alle Personer, af hvor høi Stand og Rang de end vare, som hindrede nogen Anklaget i at underkaste sig den geistlige Domstol. Herer, Troldmænd og Spaaqvinder blive ligeledes lyste i Band, og, da Landet i længere Tid havde lidt af Tørke og ugunstigt Veirligt, paalægges det Præsterne at anstille høitidelige Optog for at formilde „Gud og den hellige Jomfru." Endeligen forordnes det, at der skal holdes Bønner i Kirken for Kongen og Dronningen og Margareta Valdemars Datter, der havde været en saa stor Velgjørerinde mod den danske Kirke.

Christopher af Bayern kom først ind i Landet som Rigsforstander, men blev Aaret efter (1440) hyldet som Konge paa Viborgthing, efter at have lovet at underskrive en Haandfæstning, som siden skulde forelægges ham. Derpaa reiste han om i Riget for efter gammel Skik at lade sig hylde paa Landsthingene; men, da Rigsraadet baade denne Gang havde valgt Kongen og siden efter bestandigt tiltog sig den samme Ret, saa blev Folkets Hylding nu en tom og intetbetydende Handling. Christophers første Forretning, efterat han var antagen til Konge, var at stadfæste det ufordeelagtige Forlig, som Rigsraadet havde indgaaet med Hertug Adolph af Slesvig. Dernæst henvendte han sin Opmærksomhed paa de to andre Riger og søgte at blive antagen til Konge der ligesom i Danmark, hvilket ogsaa efter mange Moder og Underhandlinger lykkedes. I Sverrig herskede vel Karl Knudsen som Rigsforstander med uindskrænket Vælde, efter at have ryddet sine farligste Modstandere af Veien; men han havde tillige ved sin tyranniske og vilkaarlige Regjering vakt et stort Partie imod sig. Da derfor Christopher gjorde ham det lokkende Tilbud at overlade ham Finland og Øeland og fritage ham for at aflægge Regnskab for sin hidtil førte Regjering, beqvemmede han sig til for en Tid at overlade Magten til en Anden i den Tanke, at, hvad der var opsat, derfor ikke var opgivet. Christopher blev derpaa hyldet og kronet i Sverrig (1441), men maatte først underskrive en Haandfæstning, der næsten aldeles gav Magten i Adelens og Rigsraadets Hænder og ikke levnede andet Baand mellem Rigerne end det, den fælleds Konge medførte. Christopher skyldte fornemmeligen den svenske Geistlighed og navnligen den upsalske Ærkebisp Niels Ragnvaldsen sin Krone, hvilket en gammel svensk Klosterkronike udtrykker med de Ord: „Christopher blev tagen til Konge med Prælaternes, Gud give ogsaa med Himlens Villie." I Norge vare Vanskelighederne større for Christopher; thi her havde

Erik af Pommern et stort Partie, og hans Bestræbelser for at faae sin Farbroderſøn Bugislav udnævnt til Thronfølger havde i dette Rige ikke vakt nogen Misfornøielſe, da Norge fra gammel Tid var et Arverige og Rigsraadet desuden allerede 1388 havde lovet, at en af hans Slægtninge i den mandlige Linie efter hans Død skulde være arveberettiget til Thronen. Imidlertid lykkedes det dog Christopher ligeledes ved Geistlighedens Hjælp at blive antagen til Konge og kronet i Norge (1442). Derpaa blev han ogsaa kronet i Danmark (1443), hvor man hidtil havde opsat Kroningen for at undgaae Skin af at ville skille sig fra de andre Riger ved at antage en egen Konge.

Medens Christopher var beskjæftiget med at erhverve sig Sverrigs og Norges Kroner, havde hans Herredømme i Danmark været nærved at rokkes ved flere voldsomme Oprør af Almuen især i Fyen og Nørrejylland, der var Erik af Pommern hengiven og desuden blev haardt trykket af Adelen og Geistligheden. Det første Oprør, kort efter at Erik af Pommern var stødt fra Thronen, synes at være dæmpet uden synderlig Blodsudgydelse; men i Aaret 1441 udbrød i Nørrejylland et af de farligste Bondeoprør, som nogensinde har fundet Sted i Danmark. Den 25,000 Mand stærke Bondehær slog de kongelige Tropper i et Slag, hvor begge de fjendtlige Anførere faldt. Liget af den ene af disse, Eske Brock, der især var Bønderne forhadt for sine Grusomheder, blev hugget i mange Stykker, og 12 Herremænd, der toges til Fange i Slaget, bleve alle henrettede. Men kort efter kom Kongen selv over til Jylland med en stor Hær, hvorpaa Bønderne maatte trække sig tilbage. Efterat det var lykkets ved Overtalelser og Løfte om Tilgivelse at lokke Morsingerne og Thyboerne ud fra den stærke Vognborg, bag hvilken Bondehæren havde forskandset sig paa en høi Bakke, bleve Vendelboerne, som ikke vilde høre Noget om Overgivelse, overvundne

efter en blodig Kamp, hvori et Par Tusinde skulle være faldne. En Deel af de oprørske Bønder blev vel tagen til Naade, men maatte ved store Bøder løse deres Liv. Efterat Bønderne saaledes vare kuede, blev det ved en almindelig Forordning forbudt Enhver at bære andre Vaaben end den sædvanlige korte Kniv, og det paalagdes Geistligheden at vaage over dette Forbuds Efterlevelse ved at sætte Overtræderne i Band. Ligeledes blev den lange Strid om Tienden, der havde været ført hele Middelalderen igjennem, nu endeligen afgjort til Geistlighedens Fordeel (1443). Paa mange Steder vilde man nemlig have Tienden forandret til en Femtendedeels Afgift, og især var Almuen uvillig til at betale Bispetienden, da Bisperne ellers havde saa rigelige Indkomster; men, efterat Sagen var undersøgt af Rigsraadet og Kongen, blev der fældet den Dom, at Bønderne „efter Bibelens Udsagn og andre Landes priisværdige Exempel" skulde betale fuld Tiende til Deling mellem Præst, Kirke og Bisp.

Christopher af Bayern, der tilfulde indsaae det Fordærvelige i Hanseſtædernes Enehandel paa de nordiske Riger, søgte at tilintetgjøre den ved at tilstaae Hollændere, Engellændere og Skotter samme Handelsfriheder, som hine hidtil udelukkende havde nydt. Han forhøiede Sundtolden og vægrede sig længe ved at stadfæste Hanseſtædernes Privilegier, og, da det endeligen skete, var det kun under den Betingelse, at nordiske Kjøbmænd skulde nyde samme Rettigheder i tydske Havne, og at Hanseſtæderne ikke maatte lægge Hindringer i Veien for andre Nationers Handel i de nordiske Vande. Imidlertid forberedte han en Plan, der, om den var lykkets, vilde have tilføiet Hanseſtædernes Handel et uforvindeligt Knæk. Den gik ud paa intet Mindre end at overrumple Lybek og lægge denne Bye under den danske Krone. Han indgik en Forening med flere tydske Fyrster, der under Skin af at ville holde en Turnering begave sig til Lybek, ledsagede af et stort Antal Sol-

dater, der vare forklædte som Tjenere, og hvis Vaaben bleve indførte i tomme Viinfade. Paa samme Tid ankom Kongen foran Lybek med en velbemandet Flaade; men, da der tilfældigviis opkom Ildebrand i Byen, brøde de Sammensvorne for tidligt frem i den Tanke, at det var Kongen, som gjorde Anfald. De bleve overmandede af de tililende Borgere, som vare maadeholdne nok til at vise disse farlige Gjæster ud af Byen uden at tilføie dem videre Ulæmpe. Skjøndt Sverrig heller ikke under denne Konge var tilfreds, hvilket Sverrig overhoved aldrig blev, saalænge Foreningen med Danmark varede, kom det dog ikke til aabenbare Stridigheder. Christopher af Bayern indkaldte i Begyndelsen af sin Regjering en stor Mængde af sine Landsmænd; men, da man baade i Danmark og Sverrig klagede herover, var han klog nok til strax at sende dem tilbage til deres Fædreland. Derimod besværede man sig i Sverrig heftigt over de mange Penge, som Kongen paa forskjellige Maader sammenskrabede og førte til Danmark; men, efter hvad Christopher paa sit Yderste erklærede, var det hans Hensigt at anvende den Skat, han havde samlet, til et nyt Forsøg mod Lybek, et Foretagende, der ikke var mindre nyttigt for Sverrig end for Danmark og Norge. Den svenske Almue kaldte Christopher „Barkekongen," fordi man under en Misvæxt havde maattet blande Barkmeel i Brødet, retsom om Kongen raadede for Veirliget og Jordens Frugtbarhed. Meest grundede vare de Svenskes Besværinger over, at Kongen Intet gjorde for at forhindre Erik af Pommerns Søerøverier, der forstyrrede den svenske Handel. Kongen brød sig ikke om disse Klager, men slog dem hen i Spøg, idet han sagde, „at hans Morbroder ogsaa skulde have Noget at leve af." — Efter en kort, men ikke umærkelig Regjering, døde Christopher af Bayern 1448.

Det er i det Foregaaende blevet bemærket, hvilken høi og hæderlig Plads Bondestanden, saavel i Oldtiden som i den

tidligere Deel af Middelalderen, indtog i Borgersamfundet, samt hvorledes den allerede i Valdemarernes Tid begyndte at fortrænges fra denne. Alligevel udgjorde endnu ved nærværende Tidsrums Begyndelse Adelbønderne eller Selveierne en baade talrig og indflydelsesrig Deel af Samfundet, der med de øvrige Stænder paa Thing og Dannehof deeltog i Kongevalget, Lovgivningen, Retspleien, Skattebevillingen og andre vigtige borgerlige Rettigheder. Skjøndt Fæsterne ikke nøde saa store Rettigheder som Selveierne og navnligen ikke kunde være Sandemænd og Nævninger, vare de dog anseete og frie og kun afhængige af Jorddrotten, for saavidt de maatte betale et aarligt Landgilde af den Jord, de havde i Fæste. Men i Løbet af de to sidste Aarhundreder foregik der en sørgelig Forandring med Bondestandens Kaar i Almindelighed og med Fæsternes i Særdeleshed; mangfoldige Selveierbønder bleve Fæstere, og Fæsterne i visse Dele af Landet alle Vordnede og Hoveriebønder. Vornedskabet bestod deri, at Bonden betragtedes som en Deel af Herremandens Eiendom og derfor ikke turde forlade det Gods, hvor han var født, uden Godseierens Tilladelse og Erlæggelsen af en Sum Penge. Den vordnede Bonde var fremdeles forpligtet til at antage hvilken Gaard, selv den allerusleste, Herremanden vilde give ham i Fæste, og paa de Vilkaar, denne fandt for godt at bestemme; ja tilsidst gik Undertrykkelsen saavidt, at Herremanden drev Handel med sine Vordnede og solgte dem som umælende Qvæg. Kun deri var denne Tilstand forskjellig fra den ældre Trældom, at Qvindekjønnet ikke var bundet til Godset, og at Jorddrotten ikke maatte dræbe eller lemlæste de Vordnede, som ogsaa havde Ret til at arve og besidde egen Eiendom. Ordet Vorned, som kommer af Værn, Forsvar, betegnede oprindeligen det Forhold, hvori Fæstebonden stod til den mægtigere Herremand, som paatog sig at beskytte ham mod Andres Undertrykkelse, og i denne Betydning, uden

noget Begreb af personlig Ufrihed, forekommer det ogsaa i de Provindser, hvor det egentlige Vornedskab aldrig blev indført, som Jylland, Skaane og Bornholm. Men senere, da Herremændene bleve Undertrykkere istedenfor Forsvarere, beholdtes det gamle Navn for at betegne et nyt, det forrige aldeles modsat Forhold. De, der først maatte opgive deres personlige Frihed, vare uden Tvivl de saakaldte Gaardsiddere eller Innebønder; men disse stode i et ganske andet Afhængighedsforhold til Jorddrotten end Fæstebønderne og udgjorde, som ovenfor er bemærket, en fra den egentlige Bondestand forskjellig Klasse af Mennesker. De vare et Slags faste Dagleiere, som for det Huus og den lille Jordlod, Jorddrotten overlod dem til Brug, havde paataget sig den Forpligtelse at dyrke hans Jorder; de kunde altsaa, ligesaalidt som andet Huustyende, skifte Bopæl efter eget Tykke, da Jorddrotten derved stod Fare for ikke at faae sin Mark dyrket i rette Tid. Under Adelens stedse stigende Vælde kunde det ikke falde vanskeligt at twinge disse fattige og forsvarsløse Mennesker til bestandigen at forblive paa den Eiendom, hvor de vare fødte eller havde taget Tjeneste, og saaledes forandre den midlertidige Forpligtelse til en bestandig. Skjøndt dette allerede var haardt, maatte dog Landet og Bondestanden have priist sig lykkelige, om det var blevet derved; men snart gik man videre. Dog forekommer der endnu mod Slutningen af det 14de Aarhundrede Spor til, at man har baaret Omsorg for at hævde Fæstebøndernes Rettigheder. Det hedder nemlig i en Artikkel af Kong Olafs Haandfæstning, „at Bryder og Landboer (d. e. Forpagtere og Fæstere) efter lovlig Opsigelse til Jorddrotten frit kunde forlade den Eiendom, de havde forpagtet eller fæstet." Men ikke Meget over et halvt Hundredaar forløb, inden en betydelig Forandring foregik i disse Forhold. I den første Deel af det 15de Aarhundrede forekommer i Udkastet til Kalmarunionens Fornyelse (1436) et høist mærkeligt Vidnesbyrd om, at Bondestandens Forfatning netop paa de Øer, hvor Vornedskabet siden blev herskende, nemlig Sjælland, Laaland, Falster og Møen, maa have været langt slettere end i Landets øvrige Dele og Selveiernes Antal høist ubetydeligt. Blandt de 40 Mænd nemlig, som paa Danmarks Vegne skulde deeltage i det fælleds Kongevalg i Halmstad, skulde der være to Selveierbønder fra Jylland, to fra Skaane, to fra Fyen; men Bondestanden paa Sjælland og de øvrige Øer forbigaaes med en meget talende Taushed. Ti Aar efter udkom en Forordning for Laaland, de saakaldte Laalands Vilkaar, hvori det fastsattes, „at ingen Mand, der er Kronens, Kirkens eller Ridderskabets Vorned, eller hvo han saa tilhører, maa sælge Eg eller Bøg, heller ikke fiske, jage eller holde Mynder og andre Jagthunde; endvidere, at Ingen, der er saa heel eller førlig, at han selv kan drive en Bondegaard, maa være Huusmand, hvorfor Kongens Foged, naar Jorddrotten ikke var istand dertil, skulde forsyne en Saadan med Bolig og Jord, men først dele ham fra sin Jorddrot til Kongens Grund efter Landslov." Det fremgaaer heraf, at den Vornede betragtedes som Herremandens Eiendom, og at denne kunde nøde, om ikke enhver Vorned, saa i det Mindste Huusmanden, til at antage en Gaard, eller mod Erstatning overlade sin Rettighed over ham til Kongen. I en Overeenskomst til Kalmar (1483) forekomme de udtrykkelige Ord, „at enhver Adelsmand skulde være Konge over sine egne Bønder," ved hvilket ubestemte og vidtomfattende Udtryk, der aabnedes en vid Mark for al Slags Undertrykkelse og Misbrug af Magten. Det var den Gang et almindeligt Rygte i Sverrig, at alle danske Bønder vare Trælle og Slaver, hvilket især gjorde et slemt Indtryk paa den svenske Bondealmue og bestyrkede dens Ulyst til en nærmere Forbindelse med Danmark, som den frygtede for vilde berede den en lignende Skjæbne. For om muligt at svække og gjendrive

denne Mening lod derfor Kong Hans i Aaret 1497 et Thingsvidne optage, som skulde bevise, at slig Trældom ikke fandt Sted i Danmark; men dette Vidne blev klogeligen ikke taget i Sjælland, men i Fyen, hvor Bondestandens Vilkaar vare meget bedre end paa de andre Øer. Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede var det kommet saa vidt med Bondestandens Ufrihed, at Herremændene tilbagefordrede en Vorned, der var født paa deres Gods, men siden havde nedsat sig som Borger i en Kjøbstad, hvorfor Kong Hans lod udgaae en Forordning (1504), hvori der tilstaaes saadanne Borgere, naar de havde tjent i Krigen med Bøsse og Pil, Frihed for at deles til Stavns. I den ældre Tid fik dog selv en Træl, uden nogen saadan Betingelse, sin Frihed, naar han havde vundet Borgerret i en Kjøbstad. Endeligen naaede Vornedskabet sin høieste Spidse af Afskyelighed, da Herremændene begyndte at sælge de vornede Bønder, hvilket Christian den 2den forbød i en Forordning af 1521, hvor det hedder: „Slig ond uchristelig Vane, som hidtil haver været i Sjælland, „Laaland, Falster og Møen, med at sælge og bortgive stak„kels Bønder og christne Mennesker, ligesom andre usselige „(uformuftige) Kreaturer, skal ei ydermere efter denne Dag „skee." Men denne Forordning blev med Christian den Andens øvrige Love brændt paa Viborgthing, efterat Kongen var fordreven af den seirende Adel. Af det Anførte bliver det klart, at de første Forsøg paa at berøve Bonden sin personlige Frihed ere skete allerede i den første Halvdeel af det 15de Aarhundrede, og at Undertrykkelsen siden bestandigt er skreden videre fremad.

Endnu tidligere end Vornedskabet opkom Hoveriet, eller Fæstebondens Pligtarbeide til Jorddrotten. Fra gammel Tid vare Selveierne forpligtede til at forrette adskillige Arbeider for Kongerne, som at befordre ham og hans Følge fra eet Herred til et andet, opbygge og istandsætte de kongelige Slotte,

anlægge Veie, grave Kanaler o. s. v.; men Fæstebønderne ydede i den ældste Tid intet Arbeide til Jorddrotten, da dette sædvanligen kunde forrettes ved hans Gaardsiddere. Meget tidligen blev det imidlertid Skik, at Fæstebonden ydede en Deel af sit Landgilde i Arbeide eller, som det i det ældre Sprog kaldtes, Dagværk, Noget, der var bequemt baade for Fæsteren og Jorddrotten paa en Tid, da rede Penge vare sjældne og Dagleiernes Antal ikke stort. Hoveriet var i den ældre Tid, da Adelens Jordeiendomme vare smaae, heller ikke trykkende; Arbeidsdagenes Antal vare sædvanligen ikke betydeligt og i Almindelighed fastsat ved en gjensidig Overeenskomst mellem Fæster og Jorddrot, med en tilsvarende Lettelse i det aarlige Landgilde. Saaledes vedblev det til henimod Enden af det 15de Aarhundrede; men, da Adelen ved denne Tid begyndte at samle sine adspredte Eiendomme til store Godser og tillige at indføre en omhyggeligere Dyrkning af Jorden, blev Hoveriet meget forøget og nu ubestemt, saa at Fæstebonden til enhver Tid kunde kaldes fra sit eget Arbeide til Hoverie paa Herregaarden. Fra nu af nedsank Bondestanden ved den forenede Indflydelse af Vornedskab og Hoverie i en saadan Usselhed og Foragt, at „Bønder og Trælle," som det hedder i Frederik den Førstes Haandfæstning, bleve eenstydige Udtryk. — Spørges der om de almindelige Aarsager til denne Bondestandens dybe Fornedrelse, da ligger Svaret ikke langt borte. Den var en Følge af den elendige sønderrevne Tilstand, hvori Danmark befandt sig lige fra Valdemar Seirs Død og indtil den store Margareta kom til at styre Riget. I dette lange Tidsrum af næsten halvandet Hundrede Aar er der neppe et eneste Fredsaar, neppe et Aar, hvor ikke Landet var hjemsøgt af de meest ødelæggende indre Kampe mellem Kongerne, Adelen og Geistligheden, eller plaget med for det Meste uheldige Krige med alle Naboer, med Norge, med Sverrig, med Tydskland, Hansestæderne, Holsteen og Sønderjylland. Adelen

hævede sig imidlertid til en Vælde, hvortil man ikke let finder Mage i noget andet Land i Europa, medens derimod Bondestanden Aar for Aar blev svagere, mere forarmet og mindre istand til at forsvare sine Rettigheder. Haandfæstningerne kronede Værket og gav Adelens voldeligen tilrevne Herredømme Lovlighedens Stempel. Stundum gav Fortvivlelsen Bønderne Mod til at vove en Kamp mod deres Tyranner; men disse Forsøg under Christopher den 1ste, Erik Glipping, Erik Menved, Valdemar Atterdag og det nysomtalte under Christopher af Bayern endte alle med at gjøre Bondestandens Elendighed dybere og Adelens Herredømme sikkrere. Det var ikke muligt for de fletbevæbnede Bønder med deres Leer, Øxer, Knipler og Høetyve og andre Vaaben, som Øieblikket gav dem i Hænde, længe at holde Stand mod Adelens jernklædte Ryttere, af hvilke en Eneste kunde fælde Mangfoldige af Hine, inden han selv blev saaret. Hanseстædernes Udsugelser undergrove Statens Velstand i det Hele, men yttrede dog først og nærmest deres Virkning paa de ringere Stænder, som beskjæftigede sig med Frembringelsen og Forædlingen af Landets Produkter. Kalmarforeningen, der syntes at skulle bringe Danmarks Storhed til det Høieste, endte med en udmattende Kamp, under hvilken den sidste Levning af Kraft hos Bondestanden gik til Grunde, medens Adels- og Præstevælden fik sin Fuldendelse ved Oprettelsen af Rigsraadet. En fordærvelig Indflydelse paa Bondestandens Kaar udøvede ogsaa den tydske Adel, som især i det 15de Aarhundrede, da Danmark fik den ene tydske Konge efter den anden, i Mængde vandrede ind i Landet. I Tydskland havde allerede længe ikke blot Mandkjønnet, men ogsaa Qvinderne, været Herremandens Livegne, og den tydske Adels Indvirkning netop i denne Henseende, sees bedst deraf, at flere danske Ord, som vare brugelige i Landboforholdene, saasom Bryde og Dagværk, fortrængtes af de tydske Foged og Hoverie.

Det er en mærkelig, men ikke uforklarlig Omstændighed, at Vornedskabet blev indskrænket til Sjælland, Laaland, Falster og Møen. Paa Sjælland laae Kongesædet, og her opholdt de fleste Adelige sig i Nærheden af Hoffet; Geistligheden havde ligeledes her større Besiddelser end noget andet Sted i Riget, fornemmeligen den rige Roeskilde Bispestol. Laaland og Falster vare yndede Opholdssteder for Adelen og Prælaterne formedelst disse Øers Frugtbarhed og deres store med Vildt opfyldte Skove. Paa Sjælland begyndte ogsaa Adelen først at opføre befæstede Borge, og denne Øes Adelsmænd vare tidligen i Besiddelse af større Rettigheder end de andre Provindsers, som først bleve deelagtige deri ved Valdemar Eriksens Haandfæstning (1326). Det var desuden i og for sig lettere at gjøre sig til Herre over Befolkningen paa en lille Øe end i det videre udstrakte Jylland og Skaane, hvilket Sidste desuden havde en Støtte i sin Forbindelse med Sverrig, og i disse større Provindser førtes Bondeoprørene med en Kraft, som gjorde, at Bønderne frygtedes, selv naar de vare slagne. Foruden hyppige med Grusomhed undertrykkede Bondeoprør, ramtes Sjælland af flere andre store Uheld, af hvilke alene Nederlaget ved Næstved (1259) under Jarimars Indfald, hvorved 10,000 Bønder skulle være omkomne, kunde synes tilstrækkeligt til at give denne Øes ikke store Bondebefolkning et uforvindeligt Knæk. — Det er urigtigt at udlede Vornedskabet fra den ældre Trældom, der var udbredt over hele Landet og ikke indskrænket til hine Øer, hvor Vornedskabet blev herskende, og desuden i flere væsentlige Punkter afveg fra dette. Heller ikke kan man, som Nogle have villet, forklare det af Vendernes Hærgninger og de mange vendiske Fanger, som bleve førte til Øerne; thi Vendernes Anfald ramte ligesaavel Skaane og Jylland som Sjælland og de mindre Øer, og indtraf desuden et Par Hundredaar før Vornedskabets Indførelse.

Ved noget nærmere at betragte Danmarks indre Forfatning og Stændernes indbyrdes Forhold i de Aarhundreder, i Løbet af hvilke Vornedskabet udviklede sig, vil det vise sig, at dette ikke var noget Enkeltstaaende, men nøie sammenhængende med Folkefrihedens almindelige Undergang, med Kjøbstædernes Forarmelse og Svækkelse og Borgerstandens saavel som Bondestandens Udelukkelse fra alle politiske Rettigheder. I den ældre Tid holdtes der aarligen et Dannehof i Ryborg, hvor alle fire Stænder mødte, og dette fastsættes endnu som Regel i Kong Olafs Haandfæstning mod Slutningen af det 14de Aarhundrede. Men de ringere Stænder indfandt sig sjældnere og sjældnere paa disse Forsamlinger, fordi deres Stemme ingen Betydning havde ligeoverfor den mægtige Adel og Geistlighed. I den følgende Tid hører man derfor kun tale om Herredage, saaledes kaldte, fordi blot Herrerne, det vil sige, Adel og Prælater, her gave Møde. Kun ved overordentlige Leiligheder, som ved Kongevalg, eller naar usædvanlige Skatter skulde paalægges, bleve alle fire Stænder sammenkaldte til en Rigsdag, hvor imidlertid Borger- og Bondestandens Stemmer betydede Lidet eller Intet og egentligen kun betragtedes som en Stadfæstelse af, hvad Rigsraad, Adel og Prælater havde besluttet. Saaledes blev efterhaanden Ret til at bevilge Skatter og den lovgivende Magt, som dog selv efter den første Haandfæstning af 1320 skulde udøves af det hele Folk, aldeles unddragen de ringere Stænder. Paa samme Tid gik den frie Retspleie paa Landet med Sandemænd og Nævninger til Grunde. De kongelige Lehnsmænd lode de mindre Dommerembeder paa Herredsthingene besørge ved deres uvidende og bestikkelige Fogeder og Skrivere, og, skjøndt Nævningers og Sandemænds Indflydelse paa Retten endnu ikke aldeles tabte sig, blev den dog kun en Skygge mod, hvad den før havde været. Derimod de vigtigere og mere indbringende Dommerembeder paa Landsthingene forbeholdt Adelen sig udelukkende ifølge en udtrykkelig Bestemmelse i Christian den Andens Haandfæstning, og, da Rigets øverste Domstol, Rigsraadet og Kantsleren, ligeledes bestod af Adel, kom paa denne Maade hele Retspleien i denne Stands Hænder. Under disse for Folkefriheden ugunstige Forhold kan man ikke undre sig, om ogsaa Kjøbstæderne mistede den Uafhængighed i deres Bestyrelse og de store Rettigheder, hvoraf de før havde været i Besiddelse. Kjøbstædlovene bleve ikke længere givne af Borgerne, men af Kongen, den dømmende Magt ikke udøvet af Borgerne og Raadet, men af den kongelige Foged, og tilsidst endog Byens Borgemester og Raad indsatte af Kongen.

Medens saaledes Kjøbstædernes og Bondestandens offentlige Rettigheder bleve mere og mere beskaarne og gjorte saa ubetydelige, at tilsidst Sandsen for deres Værd næsten uddøde hos Folket, udtørredes ogsaa Kilderne til Kjøbstædernes Velstand, og disses Afmagt virkede atter tilbage paa Bondestanden. Uagtet mangfoldige Lovbud hjemlede Kjøbstæderne Eneret til at drive Handel og Kjøbmandskab, vidste dog Adelen og Prælaterne efterhaanden at tilvende sig en betydelig Deel af disse Næringsveies Fordele. I Løbet af det 15de Aarhundrede erhvervede de sig nemlig Ret til at føre Alt, hvad der avledes paa deres egne Gaarde saavel som det Landgilde, Fæsterne svarede dem, uden Told og Accise til Kjøbstæderne og derfra ligeledes frit at udføre Alt, hvad de behøvede til deres egen Forbrug paa Sædegaardene. Men herved blev det ikke; thi Herremændene afkjøbte Bønderne i den nærmeste Omegn deres Varer og førte dem tilligemed Herregaardens egne Frembringelser til Kjøbstaden, hvor de sædvanligen ikke engang bleve solgte til Byens Borgere, men umiddelbart til Hanseatkjøbmændene; ja nogle af disse rige Jorddrotter eiede selv Skibe, hvorpaa deres Varer bragtes til Udlandet. Paa samme Maade kjøbte Herremændene fra første Haand langt flere Varer, end de selv behøvede, og førte dem uden Erlæg-

gelse af Told ud paa Herregaarden, hvorfra de affattes til Omegnens Bønder. Skjøndt de Adelige, naar de eiede Huse og Gaarde i en Kjøbstad, egentligen skulde deeltage lige med de andre Indvaanere i Byeskatterne, vidste de dog i Almindelighed under Paaskud af deres Privilegier at unddrage sig herfor. Borgerne, der maatte svare Byens Tyngder og Afgifter og desuden betale Told og Accise, kunde derfor umuligt bestaae sig mod disse Medbeilere, der baade kunde kjøbe og sælge til ringere Priis end de. Betænkes nu tillige, at hele Udenrigshandelen var i Hansestædernes Hænder, indsees det let, i hvor ussel en Tilstand den danske Kjøbstædhandel maatte befinde sig. Hansekjøbmændene opnaaede en saa overordentlig Anseelse i de danske Kjøbstæder, at Borgemestrene og de andre Medlemmer af Øvrigheden i flere Byer vare lutter Tydskere. Sædvanligen bosatte dog de tydske Kjøbmænd sig ikke selv i Danmark, men holdt kun Handelsfuldmægtige, de saakaldte Pebersvende, som efter at have samlet sig Formue her, droge bort og nedsatte sig som Kjøbmænd i deres Fædrenebye. Ligesaa slet stod det til med den anden Green af Byenæringen, Haandværkerne; thi de danske Kjøbstæder vare ikke blot fulde af tydske Pebersvende, men ogsaa af tydske Haandværksfolk, og, hvad disse ikke forfærdigede, blev indført færdigt fra Tydskland. Desuden fandtes paa Landet, trods de talrige Forbud, ved alle Klostre, Herregaarde og Slotte forskjellige Slags Haandværkere, Skræddere, Skomagere, Tømrere, Murere, Snedkere, Smede o. s. v., som ikke blot arbeidede for Stedets Beboere, men ogsaa for de omkringboende Bønder. — En Omstændighed, der meget trykkede Handelen og Næringsveiene var den slette Tilstand, hvori Møntvæsenet hele Middelalderen igjennem befandt sig. Som tidligere bemærket, gjaldt allerede paa Valdemar den Andens Tid en Mark Penge ikke mere end en Trediedeel af en Mark Sølv; men senere blev Forholdet endnu langt ugunstigere. Skjøndt dette foraarsagede mange Besværinger især af Geistligheden, hvis Indkomster herved lede et betydeligt Skaar, vedblev dog Forskjellen mellem den virkelige Værdie og Navneværdien at tiltage i den Grad, at der efter Ærkebisp Johan Grands Klage i Aaret 1296 behøvedes 10 eller endog 18 Pund af den nye Mønt for at udgjøre en Mark rede Sølv. Under den stadige Pengeforlegenhed, hvori Kongerne befandt sig, søgte de nemlig en Nødhjælp i at inddrage den gamle Mønt og sætte en ny i Omløb af samme Navneværdie, men med en større Tilsætning af uædle Metaller, hvilken Enhver under stor Straf var forpligtet til at modtage i Handel og Vandel. Dette skete meget hyppigt og tilsidst endog eengang hvert Aar. Forvirringen blev endnu større derved, at Mønten ikke havde samme Værdie i alle Rigets Provindser, men en skaansk Mark var bedre end en sjællandsk, og denne undertiden bedre, undertiden slettere end en jydsk. Denne Ustadighed i Pengevæsenet havde foruden de øvrige skadelige Følger ogsaa den, at fremmede Møntsorter kom i Omløb i Riget, da Hanserne og andre udenlandske Kjøbmænd vragede Landets Mønt og forlangte Betaling i gode Penge. Paa denne Maade fortrængtes efterhaanden den gamle danske Møntberegning efter Marker, Ører, Ortuger og Penninger af engelske Shilling og Sterling og franske eller nederlandske Grot, hvilke atter afløstes af den nordtydske Møntberegning efter Mark, Skilling og Penning, med 16 Skilling paa Marken og 12 Penninger paa hver Skilling. Erik af Pommerns fortjente Dronning Philippa lykkedes det for en Tid at raade Bod paa Pengeforvirringen ved at slaae god Mønt og slutte en Overeenskomst med Hanseæderne, hvori Forholdet mellem danske og fremmede Møntsorter nøie bestemtes; men snart efter begyndte igjen det forrige Uvæsen. Først henimod Slutningen af Middelalderen indførtes nogen større Orden af Kong Hans, som ogsaa var den første, der slog større Mønter, saasom Nobler, Gylden

og Dalere, medens man tidligere blot prægede Smaamønt og alene brugte de større Møntsorter til Beregninger. Foruden disse Hindringer for Handel og Omsætning, var der endnu en anden væsentlig Omstændighed, som virkede lammende paa den danske Kjøbmandsstands Driftighed, nemlig den Vanskelighed, som der i hine Aarhundreder var forbunden med at faae Kapitaler tillaans. Efter en i Middelalderen gjængs og af Geistligheden hævdet Mening betragtedes Udlaan paa Rente som en fordømmelig Handling, der ikke var bedre end Aager. Geistligheden og Adelen, der vare i Besiddelse af næsten hele Landets Formue, udlaante derfor kun deres Penge mod Pant i faste Eiendomme og Jordegods, hvoraf Udlaaneren havde Nytten og Brugen, lige indtil Summen tilbagebetaltes. Da disse Laanevilkaar vare langt ubilligere end selv en høi Rente, og desuden de færreste Kjøbmænd vare Eiere af Jordegods, maatte den danske Handelsstand virke med indskrænkede Pengemidler og saaledes ogsaa i denne Henseende staae tilbage for Hanseaterne, der havde store Kapitaler at raade over.

Fjerde Afsnit,

(1448—1536).

Da Thronen ved Christopher af Bayerns pludselige Dødsfald var bleven ledig, henvendte Rigsraadet sine Tanker paa Hertug Adolph af Slesvig. Vel var der et Partie, som ønskede at sætte en dansk Adelsmand, Knud Henriksen, af den rige og mægtige Familie Gyldenstjerne, paa Thronen; men, skjøndt Enkedronningen Dorothea, der yndede denne Herre og skal have tænkt paa at indlade sig i Ægteskab med ham, anvendte sin Indflydelse for at sætte hans Valg igjennem, seirede dog det andet Partie, som meente, at man burde gribe denne Leilighed til paa en fredelig Maade at gjenforene Slesvig med Riget. Rigsraadet tilbød derfor Hertug Adolph Kronen; men han undskyldte sig med sin Alder, ihvorvel han kun var 47 Aar gammel. Den sande Grund var, at han foretrak sin Stilling som Hertug i Slesvig og Greve i Holsteen for den danske Kongeværdighed, der under de mange Uroligheder, som længe havde plaget og endnu truede Landet, kun kunde have lidet Tillokkende for en Mand, som efter en Ungdom tilbragt under Kamp og Gjenvordigheder havde lært at sætte Priis paa Fred og Rolighed. Da han selv var barnløs, henviste han Rigsraadet til sin ældste Søsterson, Grev Christian af Oldenborg, der gjennem Erik Glippings Datter Richissa var beslægtet med den gamle danske Kongestamme. Denne tog beredvilligen imod Tilbudet og søgte ved at ægte Enkedronningen og ved at uddele store Pengesummer til de mægtigste Mænd af Modpartiet at bortrydde de Vanskeligheder, som endnu stode i Veien for hans Valg. Inden han valgtes, underskrev han en Haandfæstning, der i sin Form adskiller sig fra de tidligere derved, at Kongen ikke forpligter sig til alle Rigets Stænder eller dog til Adelen og Geistligheden, men kun til Rigsraadet. Heri erklærer Kongen, at han er kommen overeens med Danmarks Riges Raad paa alle Indbyggeres Vegne, at Danmark herefter skulde være et aldeles frit Valgrige, saa at hans Børn efter hans Død ingen Fordring havde paa Thronen; fremmede Herrer maatte ikke optages i Raadet eller overlades Slot og Lehn i Riget uden de fleste Rigsraaders Samtykke; Kongen maatte ikke paalægge Skat, ikke begynde Krig, ikke bortforlehne noget Slot uden med Rigsraadets Minde, hans Hof og Gaard skulde styres efter Rigsraadets Villie, og han maatte overhoved ingen vigtig Sag foretage sig, som angik Danmarks Rige og Krone, uden de fleste Rigsraaders Tilladelse. Borger- og Bondestanden nævnes ikke med et Ord i denne Haandfæstning. Christian den 1ste

reiste derpaa omkring paa Landsthingene, hvor der for en Forms Skyld blev foretaget et Valg i Kirkerne og derefter aflagt Hylding under aaben Himmel. Efter denne Hyldingsreise blev Christian den 1ste, Stamfaderen for det oldenborgske Kongehuus, salvet og kronet i Kjøbenhavn den 28de October 1449.

Medens dette foregik i Danmark havde Karl Knudsen ikke været ledig i Sverrig. Med et Følge af 800 Riddere og Svende og andre Væbnede begav han sig fra Finland til Stokholm, og blev her, uagtet al Modstand af den mægtige oxenstjernske Familie og hele Geistligheden, der lededes af Ærkebisp Jens Bengtsen Oxenstjerne, valgt til Konge og kort efter hyldet paa Morastenen ved Upsala. Ikke tilfreds hermed tragtede han ogsaa efter den norske Throne. Ved sin Slægtning, den throndhjemske Ærkebisp Aslak Bolts Bestræbelser lykkedes det ham at blive hyldet i den nordlige Deel af Riget og kronet i Throndhjem (1449), skjøndt Christian den 1ste tidligere paa en Forsamling i Opslo var antagen til Konge. For at afgjøre Stridighederne mellem Rigerne kom 12 danske og ligesaa mange svenske Rigsraader sammen til et Møde i Halmstad (1450), hvis Udfald var ligesaa uventet som ubehageligt for Karl Knudsen. Thi de svenske Udsendte bleve enige med de Danske om, at Foreningen mellem Rigerne skulde fornyes, saasnart Karl Knudsen eller Christian den 1ste var død, og Karl Knudsen skulde strax aflægge sin Tittel af Konge til Norge og overlade dette Rige til Christian den 1ste. Spørgsmaalet om Gulland, som Erik af Pommern, da han ikke længere kunde forsvare Øen mod de Svenske, havde overgivet til Danmark, blev udsat indtil Videre. Christian den 1ste begav sig derpaa til Norge, hvor der nu, især efterat Aslak Bolt var død, ingen Vanskeligheder vare i Veien for hans Kroning, som foregik i Throndhjem (1450). Tillige blev der i Bergen indgaaet en Overeenskomst mellem Danmark og Norge, ifølge

hvilken disse Riger altid skulde have samme Konge, enten saa Sverrig vilde tiltræde Foreningen eller ikke. Da Karl Knudsen ikke vilde erkjende Noget af hvad der var vedtaget paa Mødet i Halmstad, kom det til en fleeraarig Krig, som især førtes med stor Grusomhed i de skaanske Provindser, men ikke ledede til noget Afgjørende. Den store Vilkaarlighed, hvormed Karl Knudsen herskede, og fornemmeligen hans voldsomme Indgreb i Geistlighedens Rettigheder gjorde ham imidlertid Dag for Dag mere forhadt i Sverrig og hidførte endeligen hans Fald. Ærkebisp Jens Bengtsen traadte ind i Domkirken i Upsala, iførte sig Hjælm og Brynie, efterat have nedlagt sin Bispestav og geistlige Dragt paa Alteret, og greb Sværdet med den Erklæring, at han ikke vilde nedlægge det, førend han havde fordrevet Kirkens Tyran. Forladt af Alle, maatte Karl Knudsen nu flygte ud af Riget og begive sig til Danzig (1457), hvor han opholdt sig i 7 Aar. Christian den 1ste blev derpaa indkaldt og kronet som Sverrigs Konge i Upsala; ja det svenske Rigsraads Forekommenhed gik nu saavidt, at det efter det norske Rigsraads Exempel og Opfordring udnævnte Kongens ikke meer end tre Aar gamle Søn Hans til Thronfølger, hvorved de tre nordiske Rigers Forening paany syntes sikret for en lang Tid.

Aaret efter denne Begivenhed, døde Hertug Adolph (1459), med hvem tillige den mandlige Linie af det gamle holsteenske Grevehuus udsluktes, og det store Spørgsmaal, om Sønderjylland, denne gamle og vigtige Provinds af Danmark, atter skulde forenes med Riget eller paany adskilles, skulde nu afgjøres. Egentligen kunde der slet ingen Tvivl være; thi vel var Slesvig i Begyndelsen af Christopher af Bayerns Regjering blevet erklæret for et frit og arveligt Len; men denne Arvelighed indskrænkede sig baade efter tydsk og dansk Lensret til den mandlige Linie, og Landet kunde saaledes nu med al Ret inddrages under den danske Krone. Derimod var der den

Vanskelighed, at Hertug Adolph havde bevæget sin Søsterson Christian, da han fik Udsigt til at bestige den danske Throne, til at frasige sig sin Ret til Slesvig og love, at dette Land og Danmark aldrig skulde have fælleds Regent. Denne Frasigelse og dette Løfte vare imidlertid aldeles betydningsløse, da Christian, som kun beslægtet med Adolph paa Qvindesiden, ingen lovlig Adkomst havde til Slesvig og ikke paa egen Haand kunde bortgive Rigets Rettigheder, og, om de end kunde forpligte Christian personligen, saa kunde de dog ikke være bindende for den danske Krone. Istedenfor ifølge sin Ret som Konge af Danmark at inddrage Hertugdømmet som en nu hjemfalden Deel af Riget, indlod Christian den 1ste sig i Underhandlinger med Ridderskabet og Prælaterne og lovede dem Alt, hvad de forlangte, naar de vilde vælge ham til deres Hertug. Aarsagen til denne Fremgangsmaade var, at Kongen ved denne Føielighed haabede at vinde Prælaterne og Ridderskabet i Holsteen, til hvilket Land han ingen Ret havde. Dette lykkedes ogsaa, men ikke uden betydelige Opoffrelser. Kongen maatte afkiøbe den rette Arving til Holsteen Grev Otto af Schaumborg med 43,000 Gylden, udbetale hver af sine Brødre Gerhard og Morits 40,000 Gylden, for at de skulde frafalde deres Fordringer paa Holsteen og Slesvig, samt overlade dem sin Trediedeel af Oldenborg og Delmenhorst. Udredelsen af disse store Pengesummer satte Kongen siden i bestandig Pengeforlegenhed og nødte ham til at paalægge Undersaatterne trykkende Skatter, hvilket tilsidst fremkaldte Oprør i Sverrig. Den ene af Brødrene, Gerhard, hvis Fordringer Kongen ikke kunde tilfredsstille, gjorde flere ødelæggende Indfald i Slesvig og Holsteen og forstyrrede i mange Aar Roligheden i disse Egne. Disse Onder vare imidlertid forbigaaende; men af langt fordærveligere Følger var den saakaldte Kapitulation, som Christian den 1ste i Aaret 1460 maatte indgaae med Ridderskabet og Prælaterne i Hertugdømmerne, hvorved Slesvig skiltes fra

Moderlandet i samme Øieblik, det tilsyneladende forenedes dermed, uden at nogen sand Forbindelse opnaaedes med Holsteen, for hvis Skyld dog disse store Opoffrelser vare skete. Heri erklæredes, at Stænderne i Holsteen og Slesvig, som til evige Tider skulde være forenede, ikke havde valgt Christian som Konge i Danmark, men som Hertug og Greve i Slesvig og Holsteen, og at hans Børn og Slægtninge aldeles ingen Arveret skulde have til disse Lande; Kongen maatte ikke begynde Krig og ikke paalægge Skat uden Samtykke af Stænderne, det vil sige, Adelen og Prælaterne og Deputerede fra nogle enkelte privilegerede Steder; en Landdag skulde aarligen holdes baade i Slesvig og Holsteen, og der skulde ansættes en Marsk og en Drost, der ligesom alle høie Embedsmænd skulde være af Landets indfødte Adel og ikke kunde afsættes uden Raadets Minde; endeligen skulde enhver Prælat og Ridder have fuldkommen Toldfrihed for alle de Varer, han selv brugte. — Det følgende Aar blev Kongen ogsaa hyldet i Hamborg som denne Stads Lehnsherre.

Saaledes herskede nu Christian den 1ste fra Elben til Nordkap og fra Nordsøens Kyster til Ruslands Grændser; men dette store Rige manglede en bestælende Aand og opløstes derfor inden føie Tid. I Sverrig begyndte en alvorlig Misfornøielse at yttre sig i Aaret 1463, medens Kongen var paa et Tog mod Rusland. Almuen besværede sig over de idelige Pengeudskrivninger, kaldte Kongen „en bundløs Pung“ og vægrede sig ved at betale flere Skatter. Da Kongen troede, at Ærkebisp Jens Bengtsen var Ophavsmand til disse Uroligheder, lod han ham ved sin Ankomst til Stokholm fængsle og derpaa føre til Danmark; men dette var Tegnet til et almindeligt Oprør. Biskop Ketil Karlsen Vasa greb til Vaaben og begyndte at spille samme Rolle med Christian den 1ste som Ærkebispen før mod Karl Knudsen. I denne Forlegenhed

besluttede Kongen at løslade Jens Bengtsen, der forglemte den Krænkelse, der nyligen var vederfaren ham, for at kunne tilfredsstille sit brændende Had mod Karl Knudsen, som imidlertid havde grebet Leiligheden til at vende tilbage fra sin lange Landflygtighed. Biskop Ketil Vasa forenede sig strax med Ærkebispen, og Karl Knudsen maatte anden Gang nedstige fra Sverrigs Throne (1465) og begive sig til Finland, hvor han tilbragte 3 Aar i saa kummerlige Omstændigheder, at han klagede over ikke at kunne betale en Gjæld paa 50 Mark. Karl Knudsens Fordrivelse skaffede imidlertid ikke Christian Thronen; under Partiernes fortsatte Kamp blev **Erik Axelsen** af den mægtige thotske Familie valgt til Rigsforstander, og ved hans Hjælp kaldtes Karl Knudsen tredie Gang til den svenske Throne, som han under idelige indre Uroligheder beklædte til sin Død (1470). Den kloge og tappre **Steen Sture den Ældre**, Søsterson til Karl Knudsen, hvis vaklende Throne han i de sidste Aar havde opretholdt, blev nu valgt til Rigsforstander. Christian den 1ste havde ventet, at Karl Knudsens Død igjen vilde aabne ham Adgang til Sverrigs Throne; men, da dette Haab glippede og fredelige Underhandlinger Intet udrettede, besluttede han at lade Sværdet domme i Striden. Han lagde sig udenfor Stokholm med en stor Flaade og landsatte en Hær paa 5000 Mand, der leirede sig paa **Brunkebjerg**, en Bakke nordenfor Stokholm. Steen Sture tilbød Kongen Stilstand og Fornyelse af Underhandlingerne, naar han vilde trække sine Tropper tilbage; men Christian svarede: „Vi have ofte hørt, at Knægtene ville fordrive Herrerne; men vi ville først røre vore Arme, inden dette skal skee med os.“ Det kom derpaa (den 10de October 1471) til et blodigt og haardnakket Slag, under hvilket den dobbelt saa stærke svenske Hær tre Gange blev slagen tilbage; men fjerde Gang lykkedes dens Anfald bedre, da et Par Tusinde Mand af Besætningen i Stokholm brøde ud af Byen og angrebe de

Danske i Siden. Christian den 1ste fægtede med den yderste Tapperhed og nedlagde selv en af de fjendtlige Anførere; men kort efter blev han ramt af en Pil, som gik tvært igjennem begge Kinder, hvorpaa han maatte bæres ud af Slaget, og Flugten blev nu almindelig. En Tougbro, som vedligeholdt Forbindelsen med de danske Skibe, brast midt under Flugten, hvorved mangfoldige Mennesker omkom. De Tilbageblevne samlede sig om den danske Fane, som var plantet midt paa Brunkebjerg, og fandt her, omtrent 500 i Tallet, en hæderlig Død.

Efter dette ulykkelige Slag opgav Christian den 1ste sine Planer paa Sverrig og henvendte sin Hu paa fredelige Sysler. Han foretog sig i Aaret 1474 tvende kostbare Udenlandsreiser, den ene til **Rom**, hvorhen han begav sig som Pilegrim for af Paven at erholde Fritagelse for en Valfart til det hellige Land, som han engang havde lovet at gjøre; den anden til **Køln** for at mægle Fred mellem Keiser Frederik den 3die og den berømte Hertug Karl den Dristige af Burgund. Den vigtigste Følge af Kongens Romerreise var, at Pave Sixtus den 4de tillod ham at oprette et Universitet i Danmark uden de Indskrænkninger, hvorved den Bevilling, som tidligere var skjænket Erik af Pommern, næsten var bleven intetsigende. Efter sin Hjemkomst lagde han Haand paa Værket; men hele Planen var nærved at strande af Mangel paa Penge. Kongen udstædte derfor Breve til alle Rigets Bisper, hvori han bad dem „for Rigets og den hellige Kirkes Æres Skyld at yde Bidrag til Universitetets Stiftelse, at ikke et saa herligt Værk, for hvilket han selv havde gjort sig saa megen Umage, skulde slet forfalde.“ Efter mange Vanskeligheder blev Universitetet, til hvis bestandige Kantsler Bispen i Roeskilde udnævntes, endeligen indviet den 1ste Juni 1479, og fik sine første Love af Ærkebispen i Lund Johan Brostorp. Det maatte for det Første behjælpe sig med tre Lærere, nemlig en

i Theologien, en i Lovkyndigheden, hvilke begge hentedes fra Köln, og en i Lægevidenskaben. Da Universitetet var saa slet udstyret baade med Lærere og Penge, opfyldte det kun maadeligt sin Bestemmelse, at gjøre Reiser til fremmede Lærdomssæder overflødige. Den følgende Konge, Hans, udgav derfor en Forordning (1498), hvori han klager over, at „gode Mænds Børn, Kjøbstædmænds og Almues" forsmaaede den Velgjerning, der var vist dem af hans Fader, ved at gjøre kostbare Reiser til udenlandske Universiteter, hvorfor han befaler, at Ingen for Fremtiden maatte studere udenlands, inden han havde opholdt sig tre Aar ved Universitetet i Kjøbenhavn eller Upsala." Men dette hjalp ikke; de Studerende vedbleve at reise til Paris og Köln, og Universitetet i Kjøbenhavn vandt ingen Kraft eller Anseelse før efter Reformationen. Paa sin Udenlandsreise bevægede Christian den 1ste ogsaa Keiseren til at ophøie Holsteen, Stormarn og Ditmarsken til Hertugdømmer; tillige erholdt han keiserlig Bekræftelse paa sine Fordringer paa sidstnævnte Land, hvis Indvaanere dog længe forsvarede deres fra Fædrene arvede Frihed og først henved hundrede Aar senere efter en blodig Kamp bukkede under for Overmagten.

Christopher af Bayerns Planer til at undertrykke Hansestædernes Handel faldt hen ved hans Død, og de tydske Kjøbmænds Aag vedblev endnu længe at hvile tungt paa Norden. Deres Dristighed gik endog videre end nogensinde før, især i Bergen, det fornemste Oplagssted for deres nordiske Handel, hvor de vovede at nægte Kongens Øvrighed Lydighed og begaae de største Voldsomheder. De overfaldt saaledes den kongelige Lehsmand Olaf Nielsen og myrdede ham tilligemed Byens Bisp og henved 60 andre Personer, efterat de først havde stukket Ild paa det Kloster, hvori de Forfulgte havde søgt Tilflugt, en Udaad, hvorfor Ophavsmændene aldrig lede nogen Straf. Uagtet Christian den 1ste ikke vovede aabenbart

at bryde med Hansestæderne, i hvor megen Opfordring han end havde dertil, søgte han dog at indskrænke deres Indflydelse ved at slutte Handelsforeninger med flere fremmede Stater, som England, Skotland, Frankrig, Burgundien, Nederlandene. Kort efter Kongens Romerreise (1475) udkom en mærkelig Handelsforordning, der vel indeholder adskillige Bestemmelser, som sigtede til at oplive den danske Handel, men endnu flere, der røbe saavel Hansestædernes Overmagt som en næsten utrolig Mangel hos Kongen og Rigsraadet paa Indsigt i Handelens almindelige Grundsætninger. Ifølge denne Forordning maatte for Fremtiden ingen tydske Kjøbmænd opholde sig Vinteren over i Danmark eller have fast Bopæl her, men skulde boe til Leie hos Borgerne; de maatte heller ikke reise omkring paa Landet og opkjøbe Varer hos Bønderne, men skulde tage dem i Kjøbstæderne; det tydske Kompanie i Kjøbenhavn skulde ophæves og forandres til et dansk, hvilket dog kun blev en Forandring af Navnet og ikke af Sagen, da de danske Kjøbmænd handlede med fremmede Penge, en Misbrug, som Forordningen vel forbød, men dog ikke kunde forebygge. Dernæst tillodes det de tydske Kjøbmænd frit at seile til Danmark og at udføre alle Slags Varer derfra; men danske maatte ikke seile til Tydskland og kun bortfragte deres Skibe til tydske Kjøbmænd uden selv at sende Varer med. Ørne maatte af indenrigske Mænd ikke drives længre sønderud end til Ribe, Kolding, Assens og Falsterbo; Korn, Honning og unge Heste maatte aldeles ikke udføres hverken af Fremmede eller Indfødte; af tydsk Øl, som var en meget vigtig Handelsvare, skulde der svares Kongen Told; men enhver „god Mand" d. e. Adelig maatte uden Erlæggelse af Told indføre saa meget, han behøvede til sin Huusholdning. — Kong Christian var i bestandig Pengeforlegenhed, og det uagtet han i Begyndelsen af sin Regjering erholdt en meget betydelig Forøgelse i sine Indkomster ved

Inddragelsen af en Mængde Krongodser, der vare pantsatte i ældre Tider. Kongen forestillede nemlig Rigsraadet, at Besidderne af disse Panter, hvoraf nogle hidrørte fra Valdemar Atterdags Tider, for længe siden havde faaet baade den laante Sum og Renterne betalte ved de Indkomster, som de imidlertid havde oppebaaret af Godserne, og forlangte paa Grund heraf disses Tilbagelevering. Sagen blev behandlet efter den geistlige Ret som Aager, og Godserne tildømtes Kongen, „paa det at ikke de første Panthavere, som havde taget ubillig Rente, skulde pines i Skjærsilden." De skadelige Følger af denne Kongens Pengemangel viste sig især, da hans Datter Margareta blev gift med Kong Jacob den 3die af Skotland. Da nemlig Kongen ikke kunde udrede mere end 2000 Gylden af Medgiften, som var bestemt til 60,000 Gylden, opgaves Fordringen paa den Afgift, som Skotland hidtil svarede af Sydøerne, og for Resten af Summen bleve Hetland og Orkenøerne satte i Pant. Disse Lande bleve derved for stedse skilte fra Riget, da man i lang Tid ikke var istand til at indløse dem, og Skotland siden, da Gjælden var bleven forældet, heller ikke vilde lade dem indløse. Inddragelsen af Krongodserne skaffede Kongen ogsaa mange Fjender iblandt Adelen, især i den talrige thotske Familie, der havde Besiddelser baade i Danmark og Sverrig og i begge Riger foraarsagede ham store Ulemper.

Christian den 1ste døde den 22de Mai 1481. Af Udvortes var han en smuk Mand, meget høi og besad en sjælden Legemsstyrke; selv svenske Forfattere fra Unionstiden rose ham for hans Godhed og Fromhed; han var desuden en driftig og virksom Konge og personlig tapper. Lastes maa han derimod for sin Mangel paa Huusholderiskhed og sin ukloge Adfærd ved Erhvervelsen af Holsteen og Slesvig.

Uagtet Hans i sin Faders Live var valgt til hans Efterfølger i Danmark, Norge og Sverrig, stode der dog betydelige Vanskeligheder i Veien saavel for hans Hylding i de to sidste Riger, som for hans Antagelse til Hertug i Holsteen og Slesvig. I Danmark blev det tidligere Valg bekræftet paa en Rigsdag i Kallundborg, hvortil ikke blot Adel og Prælater, men ogsaa Udsendte fra Borger- og Bondestanden vare indkaldte. I Norge derimod havde Steen Sture vundet et Partie ved Hjælp af Ærkebisp Gaute i Throndhjem; men, da Fleerheden af de Norske var for Foreningen med Danmark, kom et Møde istand til Halmstad (1483), hvor Kong Hans ogsaa antoges til Konge i Norge. Han maatte her underskrive en Haandfæstning, der viser til hvilken Høide Adelens og Geistlighedens Vælde nu var stegen. Heri bekræftes alle Geistlighedens gamle Rettigheder og især fremhæves dens Uafhængighed af verdslige Domstole og dens Ret til at dømme dens egne Undergivne; dernæst fastsættes, at Kongerne ikke paa nogen Maade maatte blande sig i Valg af Bisper og andre Prælater. Dette Punkt, hvorom der i den tidligere Middelalder havde været saa megen Strid mellem Kongerne og Prælaterne, blev her for første Gang optaget i en Haandfæstning; men desuagtet blev fra denne Tid, da Pavemagten var i saa stærkt Aftagende, Kongernes Indblanding i Kirkens Anliggender større end nogensinde før. Med Hensyn til Adelen bestemtes, at Ingen maatte optages i Rigsraadet, uden de vare Rigets indfødte „Ædlinge, indfødte Mænd af Riddere og Svende;" dersom Nogen i Rigsraadet adskilte sig fra sine Medbrødre og søgte „at gjøre sig god hos Kongen," da skulde han med Skamme jages ud af Raadet. Kongen skulde styre og regjere sine Riger og sit Hof med gode indenlandske Mænd og „ikke drage dem nogen Vanbyrdig over Hoved paa nogen Maade;" heller ikke maatte han afsætte Nogen fra sit Lehn uden med Samtykke af Rigsraaderne fra den Provinds, hvori Lehnet laae. Hverken Kongen eller hans Hustru maatte kjøbe eller tilpante sig noget Gods fra

Adelen, og heller ikke nogen ufri Mand ved Kjøb eller Pant erhverve sig frit Gods, en Bestemmelse, hvorved Adelen sikrede sig en stedsevarende Besiddelse af de store Eiendomme, som den for Tiden havde. Derimod skulde Magestifterne mellem Adelgods og Krongods (der i Almindelighed vare til Adelens store Fordeel) urokkeligen staae ved Magt. Under Margareta var det blevet de Adelige forbudt at befæste deres Gaarde; men dette blev ved denne Haandfæstning atter tilladt, „dem selv og Riget til Nytte og Gavn," som det hedder. Adelen fritoges endvidere i visse Tilfælde for at staae under Landets almindelige Domstole; allerede Christian den 1ste havde (1466) gjort Rigsraadet til Adelens Værnething i Æressager, hvilket nu udvidedes til alle Sager, som Kongen anlagde mod Adelige; ellers var Landsthinget Adelens almindelige Værnething. Ingen almindelig Landskat maatte paalægges Almuen og Kjøbstæderne uden med Rigsraadets, Adelens og Prælaternes Tilladelse og „nogen Almues" Samtykke; men Adelens og Kirkens Bønder, Tyende og Undergivne skulde være fritagne for enhver Afgift. Det eneste, der kunde paalægges Adelens og Kirkens Bønder, var at befordre Kongen og hans Sendebud fra Herred til andet, naar de droge igjennem Riget. Landets „Dresel" eller Skatkammer og Rigsarchivet skulde i hvert Rige overgives til to verdslige og to geistlige Herrers Opsigt og i Danmark bevares paa Kallundborg. Endeligen bestemtes, at Rigsraadet skulde være den Domstol, for hvilken Kongen skulde stande enhver Mand til Rette, og, naar han ikke holdt sig Haandfæstningens Bud efterrettelig, skulde Rigets Indbyggere ikke alene være berettigede, men endogsaa ved deres Ære forpligtede til at tvinge ham dertil uden derved at forbryde sig imod deres Troskabsed.

Denne Haandfæstning, der tillige indeholdt de almindelige Betingelser og Vedtægter for Rigernes Forbindelse, blev undertegnet af de danske og norske Rigsraader; for de svenske, som ikke havde indfundet sig paa Mødet, blev en Plads ladt aaben, for at de senere kunde underskrive. Paa en Forsamling, som kort efter fandt Sted i Kalmar, bleve de svenske Rigsraader ogsaa enige om at antage disse Betingelser; men derved kom Hans den svenske Throne ikke nærmere; thi den snedige Rigsforstander Steen Sture vidste altid at finde paa nye Udflugter. Ved idelige Møder, hvor Intet besluttedes, eller hvis Beslutninger ikke kom til Udførelse, trak han Tiden ud i 14 Aar. Naar det undertiden syntes, som om Sagen skulde komme til en Endelighed, forlangte de svenske Rigsraader pludseligt, efter Rigsforstanderens Befaling, Udsættelse af Mødet, erklærede, at de ikke havde tilstrækkelige Fuldmagter eller fordrede først Gulland afstaaet til Sverrig. Herpaa vilde Hans ikke indlade sig, inden han blev kronet; thi Følgen vilde kun have været, at Steen Sture ved Erhvervelsen af Gulland havde tillagt sig en ny Fortjeneste af Sverrig og endnu mere befæstet sin Magt hos Folket. Saaledes bar han sig i det Mindste ad med Afstaaelsen af Øeland, som han fralokkede den umistænksomme Hans under Foregivende af, at derved alle Vanskeligheder for hans Thronbestigelse vilde ryddes af Veien. Medens han paa Møderne lod forsikre, at hans ivrigste Bestræbelser gik ud paa at forskaffe Kong Hans Thronen, og at det kun var Almuen, som satte sig derimod, søgte han paa enhver Maade at sætte Kongen i slet Rygte hos det svenske Folk. Han foregav, at Hans havde indgaaet et Forbund med Russerne til hele Folkets Fordærvelse og kaldte ham i sine Breve ikke andet end „vor og Rigets hadskelige Fjende."

Medens Hans var beskjæftiget med disse Underhandlinger i Sverrig, havde han havt mange Fortrædeligheder af sin Broder Frederik i Danmark. Kong Hans havde nemlig strax efter sin Faders Død søgt at blive valgt til Hertug i Holsteen

og Slesvig; men Enkedronningen, den kloge og myndige Dorothea, meente, at, naar hendes ældre Søn havde faaet tvende Kongeriger, kunde den yngre, Frederik, ikke have mindre end begge Hertugdømmerne, og søgte derfor at overtale Stænderne til at vælge Frederik til Hertug. Kong Hanses Bestræbelser for at bevare Rigets Heelhed lykkedes ikke, da Prælaterne og Ridderskabet efter flere Underhandlinger benyttede deres Valgret til at vælge baade Hans og Frederik til Hertuger, hvorpaa Hertugdømmerne (1490) deeltes i den gottorpske og segebergske Deel. Hermed begyndte Delingerne af Hertugdømmerne, der siden fortsattes og bragte saa mange Ulykker over Riget. Skjøndt Kong Hans behandlede sin Broder med stor Ædelmodighed, idet han overlod ham Valget mellem Lodderne og endog, efterat Frederik havde valgt den gottorpske Andeel, tillod ham inden 4 Aar at faae den ombyttet med den segebergske, var Frederik dog stedse lige misfornøiet og utilfredsstillelig. Han forlangte Udbetalingen af en stor Sum Penge, antog Tittel af „Arving til Norge" og fordrede Halvdelen af dette Rige og desuden i Danmark Laaland, Falster og Møen som Arv efter sin Fader. I denne Anledning sammenkaldte Kong Hans en Rigsdag i Kallundborg (1494), hvor der foruden Rigsraadet mødte 4 Adelige af hvert Stift, en Borgemester og en Raadmand fra hver Kjøbstad og nogle Bønder. Her bleve Hertug Frederiks Fordringer erklærede for aldeles uhjemlede, og han maatte nu lade sig nøie med det, han havde faaet, men vedblev stedse siden at vise et ukjærligt og ubroderligt Sindelag mod Hans, som han hverken vilde understøtte mod Sverrig eller i den senere Krig mod Lybækkerne.

Efter at have ventet 14 Aar forgjæves paa den svenske Krone, var Taalmodigheden endeligen forgaaet Kong Hans, og han besluttede nu, da hans Moder Dorothea, der altid havde raadet til Fred, var død, at gjøre sin Ret gjældende

med Vaaben. Omstændighederne i Sverrig syntes just paa den Tid at love hans Foretagende et heldigt Udfald; thi Steen Sture, som nu i 26 Aar havde styret Sverrig, var kommen i en heftig Tvist med Rigsraadet og sin egen Fætter, den mægtige Svante Sture; desuden havde han en uforsonlig Fjende i Upsalas Ærkebisp, Jacob Ulfsen, hvis Borg Stæke han beleirede. Da Hans var ankommen til Sverrig med en mægtig Hær, maatte Steen Sture indeslutte sig i Stokholm, hvor han oppebiede Undsætning fra sine Venner Dalekarlene, der i alle disse Uroligheder spillede en vigtig Rolle. Dalekarlene nærmede sig ogsaa Stokholm; men den 30,000 Mand stærke Bondehær blev overrumplet af de Danske ved Rødebro og aldeles slagen (28de October 1497). Da de Danske vendte tilbage med de erobrede Faner i Spidsen, troede Steen Sture, at det var Dalekarlene, som kom ham til Undsætning, og gjorde et Udfald fra Byen for at forene sig med dem; men det uventede Sammentræf med Fjender istedenfor Venner foraarsagede Flugt og Forvirring i den svenske Hær, og Rigsforstanderen reddede med Nød og Neppe Livet. Efter disse tvende Nederlag var der ikke at tænke paa Modstand; Stokholm overgav sig strax og Kong Hans blev kronet som Sverrigs Konge den 26de November 1497, 100 Aar efter Unionens Stiftelse. Steen Sture blev, efter at have fraſagt sig Rigsforstanderskabet, aflagt med store Forlehninger og desuden fritagen for at aflægge Regnskab for sin hidtil førte Regjering. Mange af Steen Stures svenske Fjender vare misfornøiede med den Lemfældighed, der vistes mod den styrtede Rigsforstander, og søgte at bevæge Kongen til at lade ham henrette; men disse Tilskyndelser viste Kong Hans tilbage med Afskye. Ja han mæglede endog Forlig mellem Steen Sture og dennes bitreste Fjende Ærkebisp Jacob Ulfsen, som truede med Kirkens yderste Straf for de Voldsomheder, Rigsforstanderen

havde udøvet imod ham, en Tjeneste, hvorfor Steen Sture siden kun viste sig lidet taknemmelig.

Efterat Hans havde opholdt sig et Par Aar i Sverrig for at ordne de forviklede Anliggender i dette Rige og faaet sin Søn Christian udnævnt til sin Efterfølger, begav han sig til Danmark for at iværksætte en længe paatænkt Plan, nemlig Ditmarskens Erobring. Dette lille Lands Indvaanere vare besjælede af Kjærlighed til Frihed og Uafhængighed og havde gjennem flere Aarhundreder med Heltemod forsvaret disse Goder mod de holsteenske Grever, som ofte havde forsøgt at underkaste sig Landet, men altid vare viste tilbage med Tab og Nederlag. Landets naturlige Beskaffenhed understøttede Indbyggernes Mod; thi Jordbunden var overalt meget morads og gjennemskaaren af en Mængde Grøfter og Kanaler, som gjorde det yderst vanskeligt for en Hær at trænge frem. Desuden kunde hele Landet i Nødsfald sættes under Vand, naar man aabnede Sluserne paa de Diger, som beskyttede det mod Vesterhavets Indbrydelse. Ditmarsken bestyredes af 48 Mænd, som vare udvalgte af Folkets Midte, og havde aldrig adlydt nogen fremmed Herskar, skjøndt Greverne af Stade, de holsteenske Grever og Ærkebiskoperne af Bremen til forskjellige Tider havde været erkjendte for dets Skytsherrer. Indbyggerne vilde ikke erkjende den slet begrundede Ret, som Keiser Frederik den 3dies Brev gav Christian den 1ste til Landet, og henvendte sig med Klager til Paven. Denne forbød ogsaa Enhver at angribe Ditmarsken, som erklæredes for en kirkelig Eiendom under Ærkebispen af Bremens Overherredømme. Krigen mod Sverrig havde længe hindret Hans i at gjøre sine Fordringer gjældende; men, da dette Rige nu havde underkastet sig, fik han friere Hænder og rustede sig til et stort Tog. Ditmarskerne fremskyndede selv Udbruddet af Krigen ved nogle Fjendtligheder, som de i deres Overmod tillode sig imod Kongens Broder, Hertug Frederik. En betydelig

Hær, hvis Kjærne dannedes af den saakaldte sachsiske Garde, en Samling af Leietropper, der vare bekjendte baade for deres Tapperhed og Tøilesløshed, rykkede i Begyndelsen af Aaret 1500 ind i Ditmarsken. Hæren var fuld af den overmodigste Selvtillid og talte med Haan om den usle Flok af Bønder, som det neppe var Umagen værdt at drage Sværdet imod. Junker Slents, der anførte den sachsiske Garde, spurgte Kongen, „om Ditmarsken var lænket til Himlen, siden man gjorde saa store Forberedelser for at indtage det.“ Adelen aflagde sine tunge Rustninger og pyntede sig, som om man gik til et Gjæstebud og ikke til Kamp; Mange førte store Pengesummer med sig for at afkjøbe Soldaterne det rige Bytte, som man ventede at gjøre, og bag efter Hæren fulgte en Mængde tomme Vogne, hvorpaa det erobrede Gods skulde læsses. Men Udfaldet skuffede hviligen disse overmodige Forventninger. Efter at nogle Stæder uden synderlig Modstand vare besatte, kom det til en Kamp ved Hemmingstedt, hvor 500 Ditmarskere stillede sig til Modværge mod hele den danske Hær. De anførtes af Bonden Wolf Isebrandt, og deres Banner bares af en Jomfru, som fra denne Dag indviede sit Liv til Gud. Den danske Hær rykkede tætsluttet frem ad en smal Landevei, som paa begge Sider var omgiven af dybe Grøfter, og led derfor skrækkeligt af det fjendtlige Skyts, som var opstillet paa en hvitliggende Skandse ved Enden af Landeveien. Frosten var gaaet over til Tøveir, Regn og Slud stod de Danske i Ansigtet, og Veien var bleven et bundløst Morads, hvor hverken Heste eller Kanoner kunde komme frem, og for at gjøre Ulykken fuldkommen bleve Sluserne paa Digerne aabnede midt under Kampen, hvorved hele Egnen forvandledes til en Sø. Nederlaget var frygteligt; flere Tusinde Mand skulle være faldne og deriblandt Kjærnen af den holsteenske og slesvigske Adel; desuden tabtes Danmarks gamle Hovedbanner, Dannebrog, der siden Valdemar Seirs

Dage altid havde ledsaget den danske Hær, og Fjenden vandt et umaadeligt Bytte i Guld og Sølv og andre Kostbarheder.

I hvor stort og ydmyggende end dette Nederlag var, saa blev dog den Virkning, som Efterretningen herom fremkaldte i Sverrig, dets værste Følge. Her yttrede sig strax Spor til Misfornøielse og Uroligheder, som snart udbrøde til et aabenbart Oprør. Steen Sture kom paany i Spidsen for Regjeringen, og inden kort Tid bemægtigede de Svenske sig alle de Fæstninger, som havde dansk Besætning, paa Slottene Stokholm og Kalmar nær. Stokholms Slot forsvaredes heltemodigen af Hanses Dronning Christina og overgaves først efter 8 Maaneders Beleiring, da den 1000 Mand stærke Besætning var smeltet hen til 70. Tre Dage efter Slottets Overgivelse ankom Kong Hans med en Flaade for Stokholm, men maatte nu vende tilbage med uforrettet Sag; Kalmar overgav sig først langt senere efter flere Aars Beleiring. Ogsaa i Norge opstod der ved de Svenskes Opbydelser et Oprør (1502) under Anførsel af Knud Alfsen, som dog stilledes, efterat denne Mand var bleven myrdet mod given Leide ombord paa et dansk Skib. Et senere Oprør (1507), for hvilket en Herluf Hydefad stod i Spidsen, og hvori Biskop Karl af Hammer tog Deel, dæmpedes med Strænghed af Hanses Søn Christian, som Kongen under disse vanskelige Omstændigheder havde overgivet Bestyrelsen af Norge siden 1501. Den unge Prinds udmærkede sig allerede den Gang ved Hurtighed, Bestemthed, Mod og Hærførerdygtighed, som han lagde for Dagen ved flere heldige Indfald i Sverrig, men tillige ved Haardhed og Grusomhed, som siden kun altfor meget forbunklede hans øvrige Egenskaber. I Sverrig døde Steen Sture den Ældre mod Udgangen af Aaret 1503, som man mener, forgiven af Svante Nielsens Forlovede, Marthe Ivarsdatter, der var Enke efter den i Norge myrdede Knud Alfsen. Derpaa blev Svante Nielsen af samme Familienavn

Sture, som den afdøde Rigsforstander, men af en anden Slægt, valgt til Rigets Styrer. Derved gjordes ingen Forandring i Sagernes Stilling, og de sidste Aar af Kong Hanses Regjering hengik ligesom de første 16 Aar med frugtesløse Underhandlinger og med Krigsforetagender, som ikke førte til Noget. Efter Steen Stures Død var der berammet et Møde i Kalmar for at fornye Foreningen; men de svenske Rigsraader udebleve, hvorfor Kong Hans lod de Svenske erklære for Oprørere og denne Dom, besynderligt nok, bekræfte af Keiseren, som heri fandt en kjærkommen Erkjendelse af sin gamle Fordring paa at betragtes som Nordens Overherre og Dommer. Det svenske Folk blev i Løbet af disse Aar flere Gange træt af Kampen og ønskede at faae Ende paa den evindelige Strid; men der var fremstaaet en ny Mand i Sverrig, som ved sin glimrende Veltalenhed udøvede stor Magt over Almuen og forstod at bortfjærne Udsigten til Fred, naar den syntes allernærmest. Dette var Hemming Gad, udvalgt Biskop til Linkøping, en Mand af stor Lærdom, men endnu større Krigsdygtighed og opfyldt af et brændende Had mod Danmark og det danske Folk, som han i sine Taler kaldte „en Nation af Røvere, en Samling af Tyve og Mordere fra alle Folk, Menneskehedens evige Fjender, som under bestandig Svargen og Banden lurede paa de Skibbrudne ved Jyllands Sandbanker.“ Han stillede det svenske Folk altid Ditmarskens Exempel for Øie, idet han sagde, at „den Gud, som havde reddet 7 Kirkesogne fra de Danskes Overmagt, ogsaa kunde frelse et heelt Kongerige.“ — Medens Sagerne stode saaledes i Sverrig, blev Danmark indviklet i en farlig Krig med Hansestæderne, som Kong Hans vilde forbyde at drive Handel med hiint Rige, saalænge Oprøret vedvarede. De vare desuden forbittrede over de mange Indskrænkninger, som deres Handel nu begyndte at lide i Danmark og Norge, især ved en Handelsforening, som Kong Hans i Aaret 1490

havde indgaaet med Englands Konge Henrik den 7de, og hvori han havde tilstaaet Englænderne næsten samme Rettigheder som Hansestæderne. Kong Hans havde draget megen Omsorg for den danske Flaade, og foruden de Skibe, som Kjøbstæderne og Lehnsmændene vare forpligtede til at stille, selv bygget store og skjønne Orlogsskibe, der endog toges til Mønstre for Hansestædernes Krigsfartøier. Krigen førtes ikke uden Held af de dygtige danske Søekrigere Otto Rud, Søren Norby og Jens Holgersen Ulfstand, som endog gjorde et Tog til Hansestædernes Hjem, hvor adskillige Stæder bleve ødelagte og hele Vismars Krigsflaade bortført. Imidlertid bleve ogsaa de danske Øer og Kyster slemt medtagne af Fjenderne, saa at Kong Hans paa Stædernes Begjæring var villig til at slutte Freden i Malmøe (1511), hvorved Hansestæderne forpligtede sig til ingen Tilførsel at gjøre Sverrig, saalænge det var i Krig med Danmark, samt udbetale Kongen 30,000 Gylden i Krigserstatning. Dette var den første fordeelagtige Fred, som Danmark sluttede med Hansestæderne, og et Tegn paa deres aftagende Vælde, skjøndt de endnu en Tidlang vedbleve at spille en stor Rolle i Norden. Ogsaa med Sverrig kom det samme Aar og i samme Stad til et Slags Forlig, hvorved de svenske forpligtede sig til at betale Kong Hans en aarlig Pengesum eller ogsaa at vælge ham eller hans Søn Christian til deres Konge. Men Pengesummen blev ikke betalt, og, da Svante Nielsen Sture Aaret efter døde, blev hverken Hans eller Christian valgt til Konge, men Svantes Søn, Steen Sture den Yngre, udnævnt til Rigsforstander.

Ikke længe efter døde Kong Hans i sin Fødeby Aalborg efter en lang og mærkværdig Regjering den 20de Februar 1513. Han roses for sin gode Husholdning med Statens Midler, for sine simple sædvne Sæder og for sin Kjærlighed til danske Skikke, dansk Sprog og Levemaade. Selv samtidige

svenske Forfattere sige om ham, at han var en redelig, retsindig og retfærdig Mand, og han skulde uden Indskrænkning have fortjent dette Vidnesbyrd, der bekræftes ved flere skjønne Træk af hans Liv, hvis han ikke havde gjort sig skyldig i een tyrannisk Handling mod Rigshofmesteren Poul Laxmand. Denne Mand besad Rigdomme, som give et Begreb om den danske Adels Vælde paa den Tid; han eiede 5 Herregaarde med tilliggende Bondergods og dertil hørende 900 Arvegaarde og 14 Møller, flere Huse og Gaarde i 9 af Landets Kjøbstæder, et stort Krigsskib og 3 mindre Skibe; desuden havde han Slottene Solvitsborg og Gjøngeholm i Pant for store Summer. Disse Rigdomme, som han undertiden synes at have forøget ved Midler, der ikke vare aldeles lovlige, vakte ham Fjender. Da han en Dag kom fra Slottet i Kjøbenhavn efter en venlig Samtale med Kongen, blev han overfalden og haardt saaret af to Adelsmænd Ebbe Strangesen og Bjørn Andersen, som derpaa kastede ham halvdød i Kanalen ved Høibro med de haanende Ord: „Du hedder Larmand, svøm nu som Din Natur er.“ Morderne gik aldeles frie; men mod Larmand blev der efter Mordet anlagt Sag under Foregivende af, at han havde staaet i forrædersk Forbindelse med Landets Fjender. Uden at nogetsomhelst Bevis førtes, blev han dømt skyldig, og alt hans Gods inddraget under Kronen. Ogsaa Henrettelsen af Kongens Rentemester Anders, der anklagedes for Underslæb, men efter den almindelige Mening var uskyldig, foraarsagede megen ond Omtale. Kong Hans var undertiden udsat for Anfald af dyb Tungsindighed, der nærmede sig Vanvid, hvilket Onde i endnu høiere Grad forplantedes paa hans Søn Christian.

Christian den Andens Regjering har faaet en særegen Betydning i Danmarks Historie derved, at den blev Anledning til en Kamp mellem de høiere og lavere Stænder, hvori disse, som længe taalmodigen havde baaret Adelens og Geist-

ligheden Aag, gjorde et kraftigt Forsøg paa at afryste dette. Tillige begyndte de renere religiøse Begreber, som vare opkomne i Udlandet, at blive bekjendte i Danmark og optræde i Kamp mod den katholske Kirkes vrange Lærdomme og forældede Misbrug. Christian den 2den, som stillede sig paa Folkets Side og i Spidsen for den borgerlige og religiøse Bevægelse, faldt som et Offer for denne og sin egen voldsomme Charakteer; men Folket fortsatte endnu længe Kampen, og Gjæringen lagde sig først ved Reformationens Indførelse og Christian den Tredies Thronbestigelse (1536). Adels- og Præstevældens mægtige Bygning ryste des voldsomt; men kun den sidste faldt, da Kirkeforbedringen indførtes; Adelen udholdt Stormen og hævede sig nu, da Geistligheden, som hidtil havde holdt den Stangen, var styrtet, til Enevælde i Staten. Borger- og Bondestanden, hvis Kræfter vare udtømte i Striden, bleve herefter ikkun Adelens Trælle og Tjenere.

Christian den Andens Haandfæstning indeholdt ikke blot de samme Punkter som hans Faders, men tillige en Deel nye Bestemmelser, der sigtede til yderligere at indskrænke Kongemagten og udvide Adelens Rettigheder. De vigtigste af disse vare, at Kongen maatte forpligte sig til ikke at anmode Rigsraadet eller Indbyggerne om at udnævne nogen af hans Sønner til Efterfølger i Regjeringen, en Bestemmelse, hvorved Rigsraadet søgte at værne om sin Valgret, som de to foregaaende Konger havde omgaaet ved at faae deres Søn udnævnt til Thronfølger, medens de selv levede. Rigsraadet skulde aflægges med Kronens bedste Lehn, „at de ikke paa egen Kost og Tæring skulde besøge Rigsdagene og bære Rigets andre Tyngder.“ Ikke blot Rigets Slotte og Lehn skulde forbeholdes de Adelige, men for Fremtiden alle Landsdommerembeder udelukkende besættes med Rigets indfødte „Ædlinge,“ og de „Vanbyrdige,“ som Kong Hans imod sin givne Forpligtelse havde overantvordet Slotte, Lehn og Landsthing, skulde med det Første

afsættes. Det havde før staaet Kongerne frit at adle hvem de vilde; men nu bestemtes, at Kongen ikke maatte give nogen „ufri Mand“ den Frihed og Frelse, som Adelige havde, uden hele Rigsraadets Samtykke, undtagen han udmærkede sig saaledes i Krigen, at han var det værd. Dersom en Mand, der var født ufri, efterlod sig frit Gods, maatte dette ikke tilfalde hans ufrie Slægtninge, men skulde sælges til Adelige og den indkomne Sum overlades Arvingerne. Ikke blot de kongelige Lehnsmænd, men ogsaa Adelsmænd, som havde Gods i Pant af Kronen, berettiges til at udnævne Skrivere og Herredsfogeder paa Godset; alle Adelige tilstodes Ret til at oppebære af deres Bønder og Undergivne den høieste Bøde, hvori Nogen kunde falde, nemlig 40 Mark; Rigets „gode Mænd, verdslige eller geistlige,“ skulde ikke være pligtige til at gjøre Kongen nogen Tjeneste udenrigs, uden naar Rigsraadet besluttede det, og da skulde Kongen holde dem aldeles skadesløse for deres Udgifter. Endeligen fik Adelen og Prælaterne nu uden nogensomhelst Indskrænkning Ret til at drive Handel med udenlandske Kjøbmænd.

Christian den 2den, som tilfulde indsaae det Fordærvelige i Adelens og Prælaternes Rettigheder, underskrev kun denne Haandfæstning med det faste Forsæt ikke at holde den. Han havde allerede i tolv Aar deeltaget med sin Fader i Regjeringen og navnligen havt hele Bestyrelsen af Norge, hvorved han havde faaet god Leilighed til at gjøre sig bekjendt med Statens indre Forfatning og de store Brøst og Mangler, hvoraf Riget led. Han besad en lys Forstand og en kraftig Villie og skulde ved disse Egenskaber i Forbindelse med sin Kjærlighed for det undertrykte Folk være bleven en af Danmarks største Velgjørere, hvis han ikke tillige havde været beherskt af utømmelige Lidenskaber, især en vild Hævngjerrighed, der forledede ham til de grusomste og voldsomste Handlinger og ikke alene tilintetgjorde alle hans skjønne Planer,

men tilsidst berøvede ham Throne og Frihed. En Opdragelse, hvorved han snart var aldeles overladt til sig selv, snart blev behandlet med utidig Strænghed, bidrog til at udvikle hans naturlige Feil, og den Omstændighed, at han en Tidlang blev opfostret i et borgerligt Huus hos Hans Metzenheim Bogbinder, blev ikke uden Indflydelse paa hans følgende Stemning mod de høiere Stænder. — Christian den Andens Opmærksomhed henvendtes først paa Sverrig, hvor det gik meget uroligt til. Rigsraadet havde først udnævnt den gamle Erik Trolle til Rigsforstander og fastsat, at Forbindelsen med Danmark ifølge Forliget til Malmøe skulde gjenoprettes; men det lykkedes Steen Sture den Yngre, Svante Nielsens Søn, at fortrænge hiin og selv blive valgt til Rigets Styrer. Ledet af Hemming Gad viste Steen Sture strax det fjendtligste Sindelag mod Danmark og afbrød alle Underhandlinger; men han hindredes i at foretage sig noget Alvorligt, da han indvikledes i en voldsom Strid med Upsalas Ærkebisp Gustav Trolle, en Søn af Erik Trolle, der med sin hele mægtige Familie stillede sig i Spidsen for det danske Partie. Ved denne Tid kom der en pavelig Legat Arcembold til Danmark for at sælge Aflad, hvortil han fik Kongens Tilladelse mod at betale en Sum Penge. Efter at have beriget sig i Danmark, tænkte han paa at begive sig til Sverrig for der at drive samme indbringende Handel. Kongen troede, at Arcembold, der som Pavens umiddelbare Sendebud til Norden nød stor Anseelse, kunde være ham nyttig ved hans Planer paa Sverrig. Legaten lovede ogsaa paa enhver Maade at befordre hans Hensigter; men, da han var kommen til Sverrig, lod han sig bestikke af Steen Sture, aabenbarede ham alle de Hemmeligheder, Kongen havde betroet ham, og erklærede sig offentligen mod Ærkebispen, som havde sat Steen Sture i Band. Forbittret herover lagde Kongen nu Beslag paa alle de Penge og Varer, Korn, Øst, Smør, som Legaten havde

fralokket den lettroende Almue, og søgte endog at bemægtige sig hans Person. Endnu samme Aar (1518) gjorde Christian den 2den et Tog til Sverrig for at undsætte Ærkebispen, der længe havde været beleiret af Rigsforstanderen paa sit Slot Stæke; men dette Foretagende mislykkedes. Medens han endnu laae med sin Flaade for Stokholm, foreslog han Rigsforstanderen et Fredsmøde og forlangte Gidsler til Sikkerhed. Disse bleve ogsaa sendte ombord paa Flaaden; men, da der imidlertid reiste sig en gunstig Vind, lettede han Anker og seilede tilbage til Danmark med Gidslerne. Iblandt disse vare Hemming Gad og den unge Gustav Vasa, som siden blev Sverrigs Konge. Ude af Stand til længre at forsvare sig og uden Haab om Hjælp fra Danmark, overgav Gustav Trolle nu Stæke, nedlagde sit Embede og blev sat i Forvaring i et Kloster. Denne Fremfærd mod en saa fornem Geistlig fremkaldte en pavelig Bulle, hvorved Steen Sture og alle hans Tilhængere bleve satte i Band, og hele Sverrig belagt med Interdikt; Udførelsen af Pavens Straffedom overdroges Christian den 2den. Han udrustede i dette Øiemed en mægtig Hær, hvortil ikke blot de verdslige og geistlige Lehnsmænd, men ogsaa alle Landets Kjøbstæder stillede Bevæbnede; desuden blev en Mængde fremmede Leietropper, tydske, franske, skotske, tagne i Sold. Hæren drog ind i Sverrig under Anførsel af Otto Krumpen, som overalt, hvor han kom frem, lod den pavelige Bandbulle opslaae paa Kirkedørene. Da de Danske vare rykkede frem til Vestergothland, drog Steen Sture dem i Møde; men han blev slagen den 19de Januar 1520 ved Bogesund paa Søen Aasunds Jis og selv saa farligen saaret, at han en Maaned efter døde. Efter dette Nederlag og Rigsforstanderens Død underkastede hele Sverrig sig paa Stokholm nær, som Steen Stures Enke, den heltemodige Christina Gyldenstjerne, vedblev at forsvare. Efterat Otto Krumpen paa Kongens Vegne havde lovet, at Alt, hvad der

var skeet, skulde være glemt, erklærede Sverrigs verdslige og geistlige Herrer sig villige til at erkjende Christian den Anden for Sverrigs Konge. Han ankom selv i Begyndelsen af Foraaret med en Flaade for Stokholm, ledsaget af Hemming Gad, som i sit Fangenskab havde stiftet Sind og nu, efterat have tilbragt sit hele Liv i en uafladelig Kamp mod de Danske, i sit 80de Aar optraadte som deres Talsmand. Ved Overtalelser af ham og Biskop Matthias af Strengnæs bevægedes Christina til at aabne Stokholms Porte for Christian den 2den, som derpaa kronedes som Sverrigs Konge den 4de November 1520.

Festlighederne ved Kroningen havde forsamlet en stor Mængde Prælater og Adelige i Stokholm, som bleve behandlede med megen Venlighed af Kongen og intet Ondt ahnede; men, da tre Dage vare hengaaede, blev pludseligen største Delen af de Tilstædeværende fængslet, og en Blodret strax nedsat for at dømme dem. Da Kongen ikke vilde have Skin af at bryde sit givne Løfte om almindelig Tilgivelse, tog han begjærligen mod et Raad, som Didrik Slaghoek gav, nemlig at dømme de Anklagede ikke som Oprørere, men som Forbrydere imod Kirken. Denne Slaghoek, som Arcembold havde bragt med sig til Danmark, var Doktor i den kanoniske Ret og udøvede tillige Lægekunsten. Han besad stor Forstand og megen Øvelse i Forretninger, hvilket skaffede ham Indflydelse hos Kongen, men var iøvrigt et Menneske af ryggesløse Sæder og et fordærvet Hjærte. Ærkebisp Gustav Trolle fremstod som Klager og fordrede Straf over Forbryderne, hvorved Kongen, sagde han, vilde erhverve sig Guds Løn og Roes af hele den christne Verden. I den geistlige Ret, som blev holdt samme Nat, til Klageren Gustav Trolle Forsæde, og de øvrige Dommere vare ligeledes alle Svenske undtagen Jens Andersen Beldenak, som var Dansk og Biskop i Fyen. Alle, som havde undertegnet den Rigsdagsbeslutning, hvorved

Ærkebispen var bleven afsat og fængslet, bleve dømte fra Livet undtagen Biskop Brask i Linkøping, som havde stukket en Seddel under sit Segl, hvori han erklærede, at han kun nødtvungen deeltog i Ærkebispens Fordømmelse, og en anden Biskop, der var optraadt som Klager tilligemed Gustav Trolle. Den følgende Dags Morgen (den 8de November 1520) bleve omtrent 90 af Sverrigs fornemste Mænd, Adelige, Geistlige og Borgere, førte til Skafottet, som var opreist midt paa Torvet i Stokholm, og henrettede den Ene efter den Anden. Flere af Tilskuerne, som ikke kunde holde deres Taarer og Klager tilbage ved dette skrækkelige Syn, bleve trukne ind i Kredsen og halshuggede med de Øvrige. De Henrettede bleve liggende tre Dage ubegravne, og, da der til samme Tid indtraf Regnveir, førtes derved Blodet over alle Stokholms Gader, saa at hele Staden syntes at svømme i Blod. Paa den tredie Dag bleve Ligene førte uden for Byen og ikke begravede, men brændte som Kjættere. Steen Sture tilligemed et spædt Barn, der var født ham under hans Bandsættelse, blev optagen af Jorden, og Begge kastede paa Baalet. For at det aldeles kunde faae Udseende af, at Kongen blot handlede som Fuldbyrder af Pavens Dom, skaanede han end ikke sine trofasteste Tilhængere, som Biskop Matthias af Strengnæs, der var blandt de Henrettede i Stokholm, og Hemming Gad, hvis Hoved noget efter faldt for Beddelens Øre i Finland, hvor han iøvrigt arbeidede for Kongens Sag. Ikke blot de Svenske, men ogsaa de Danske fordømte Kongens grusomme Daad; Otto Krumpen nedlagde sin Kommando, og den tappre Søren Norby yttrede i Kongens Nærværelse sin Harme over Blodbadet og frelste mange Svenske ombord paa sine Skibe i Stokholms Havn. Paa Tilbagereisen til Danmark drog Christian igjennem adskillige af Sverrigs Provindser og betegnede sin Vei ved nye Rædselsgjerninger. Saaledes lod han i Klostret Nydal Abbeden og adskillige Munke drukne, fordi de i Krigen

havde nægtet hans Folk Levnetsmidler, og i Jønkøping lod han En ved Navn Ribbing hænge tilligemed alle hans Folk og hans to Sønner, hvoraf den ældste kun var 9 Aar gammel. Christian den 2den troede nu at have qvalt de Svenskes Oprørsaand i Blod; men han blev høiligen skuffet. Det stokholmske Blodbad blev den nordiske Unions Grav. Den ædle **Gustav Vasa**, hvis Fader var bleven henrettet i Stokholm, var under mange Farer flygtet fra Danmark og fremstod nu i Spidsen for Dalekarlene som sit Fædrelands Befrier. Skarer fra alle Sverrigs Provindser samlede sig efterhaanden under hans Faner, og, efterat næsten alle Christians Tropper vare fordrevne, blev han valgt til Konge 1523, og dermed Foreningen hævet for stedse.

Medens Christian den 2den ved sine Grusomheder forspildte den svenske Krone, gjorde han sig ogsaa i Danmark forhadt hos Adelen og Geistligheden ved sin vilkaarlige Regiering og den Foragt, han viste mod de høiere Stænder. Derimod var Kongen, uagtet han paa Grund af den langvarige svenske Krig paalagde trykkende Skatter og slog slet Mønt, elsket af Borger- og Bondestanden, som han altid forsvarede mod de andre Stænders Undertrykkelse. Uagtet han var bunden ved en stræng Haandfæstning, regjerede han, som om den slet ikke var til, paalagde Adelen og Geistligheden Skatter og raadførte sig ikke med Rigsraadet eller fulgte ikke dets Raad. Det vakte ogsaa stor Forbørnelse hos de høiere Stænder, at han altid var omgiven af Personer af lav Herkomst, som han hævede til Værdighed og skjænkede sin Fortrolighed. En af disse, **Didrik Slaghoek**, er allerede nævnet; men endnu større Indflydelse erhvervede **Sigbrit** sig. Hun var en Hollænderinde, som formedelst borgerlige Uroligheder var flygtet fra sit Fædreland og havde nedsat sig som Gjæstgiverske i Bergen, hvor Christian den 2den under sit Ophold i Norge som Kronprinds blev bekjendt med hendes Datter, den skjønne

Dyveke, der blev hans Frille. Ved sin store Forstand og sine mange Indsigter især i Handelsvæsenet vandt Sigbrit Indflydelse hos Prindsen, og, da han siden blev Konge, overlod han hende hele Bestyrelsen af Toldvæsenet og raadførte sig med hende i alle vigtige Statsanliggender, men fornemmeligen ved de mange nye Indretninger han gjorde til Handelens og Kjøbstædernes Opkomst. Som Hollænderinde agtede hun Borger- og Handelsstanden over Alt, men nærede derimod en dyb Foragt for Adelen, hvorpaa hun heller ikke lagde noget Skjul. Man saae ofte om Vinteren i den strængeste Frost de gamle Rigsraader staae uden for hendes Port paa Amagertorv, trampende med Fødderne og gnidende Hænderne af Kulde, medens de ventede paa, at det vilde behage Sigbrit at indlade dem. Sigbrits Anseelse beroede ikke paa hendes Datters Forhold til Kongen; thi hun bevarede den længe efter Dyvekes Død i Aaret 1517. Dette Dødsfald foranledigede en af Christian den Andens meest tyranniske Handlinger. **Torben Oxe**, Slotsherre i Kjøbenhavn, var bleven forelsket i Dyveke og skal endog have tænkt paa at ægte hende, og, da hun døde saa pludseligt, opstod det Rygte, at hans Familie for at forhindre en saa usømmelig Forbindelse havde ladet hende forgive. Tillige blev Kongen ved en af Torben Oxes Skrivere, **Hans Faaborg**, underrettet om dennes Kjærlighed til Dyveke, og, da han selv spurgte Slotsherren derom, fordulgte denne ikke heller, at han havde næret en uskyldig Tilbøielighed for Dyveke. Men hvad enten Kongen troede, at der havde fundet noget utilladeligt Forhold Sted mellem Dyveke og Torben Oxe, eller ansaae dennes Familie for skyldig i hendes Død, besluttede han at hævne sig. Han lod Slotsherren anklage for Rigsraadet, som den, der havde besmittet hans Ægteseng; men dette frikjendte naturligvis den Anklagede for denne urimelige Beskyldning. Da Kongen hørte Rigsraadets Dom udbrød han forbittret: „Dersom jeg havde saa mange Venner

i Rigsraadet som Torben Ore, vilde der nok være falden en anden Dom; men, om Torben Ore havde en Hals saa tyk som en Tyr, skal han dog miste den." Uagtet Rigsraadet var den eneste lovlige Domstol for en Adelsmand og de almindelige Retsvedtægter fordrede, at Enhver skulde dømmes af sine Ligemænd, lod Kongen en Ret nedsætte, bestaaende af 12 Bønder fra Kjøbenhavns Omegn, som afsagde den intetsigende Dom, at ikke de, men Torbens egne Gjerninger fældede ham. Derpaa lod Kongen Torben Ore henrette, uagtet dennes mægtige Slægt, Dronningen selv og hele Hoffet gik i Forbøn for ham. — Geistligheden behandlede Kongen ligesaa skaanselløst som Adelen, og de Stridigheder, han førte med flere af Rigets Bisper, vise paa en paafaldende Maade, hvorledes Geistlighedens Stilling i Staten var forandret siden det 13de og 14de Aarhundrede, da ingen Konge ustraffet vovede at fornærme en af Rigets høiere Geistlige. Christian den 2den kom i en heftig Strid med den fornævnte Biskop i Fyen Jens Andersen, af Almuen formedelst sin skaldede Isse kaldet Jens Beldenak. Denne Mand besad store Aandsgaver, men var tillige bekjendt for Trættekjærhed, Hovmod og Gjærrighed. Han beskjæftigede sig mere med Kjøbmandskab og andre verdslige Forretninger end med sit geistlige Kald, og er iblandt Andet bekjendt deraf, at han først begyndte at lade staldforede Ørne drive lige til Elben, hvor de afsattes umiddelbart til Hollænderne, og hvorved Grunden lagdes til den siden saa vigtige jydske Studehandel. Under Kong Hans var han ofte bleven brugt i Statssager og havde engang paa egen Haand sluttet en Overeenskomst med Lybekkerne, hvorved Kongen forpligtedes til at betale 80,000 Gylden. Christian den 2den, som var bleven forbittret paa Bispen for flere egenmægtige Handlinger, han havde tilladt sig i sin Embedsforelse, og den uærbødige Opførsel, denne hovmodige Mand viste mod Kongens Moder, der havde sit Enkesæde i Nærheden af Odense, fordrede nu,

at han skulde betale de 80,000 Gylden. Da Jens Andersen ikke vilde bequemme sig hertil, lod Kongen ham kaste i Fængsel, hvorfra han først slap ud efter henved tre Aars Forløb, da han ydmygede sig for Kongen, bad Enkedronningen om Forladelse, afstod sit Bispedømme og betalte den omtvistede Sum. Siden fulgte han, som bemærket, Christian den 2den til Sverrig og havde Sæde i den stokholmske Blodret. Domkapitlet i Lund maatte lade sig den ene Erkebisp paatvinge af Kongen efter den anden. Da Aage Sparre, som Kapitlet havde valgt, ikke fandt Kongens Bifald, udnævnte Domherrerne den kongelige Kantsler Georg Skodborg til Erkebisp; men, da han heller ikke vilde føie sig efter Christians Ønsker og afstaae Bornholm, overdrog Kongen Rigets høieste geistlige Værdighed til den forhadte og foragtede Didrik Slaghoek og bemægtigede sig baade Bornholm og Aahuus Slot i Skaane, som tilhørte Erkebispestolen.

I det hidtil Anførte har Christian den 2den viist sig enten som en grusom eller en vilkaarlig Herfker; men fra en fordeelagtigere Side fremtræder han i sine Love, og, skjøndt Straffebestemmelserne i disse ere altfor haarde og enkelte af de Foranstaltninger, som ved dem kaldtes til Live, ikke vare tilstrækkeligt forberedede, blive de dog uforgjængelige Mindesmærker om Christian den Andens lyse og frie Aand, hvorved han stod hævet over mange af sin Samtids Fordomme og Vildfarelser, om hans Kjærlighed til Borger- og Bondestanden og hans Omsorg for Sædelighed og Folkeoplysning. I disse Love findes ogsaa adspredte Træk af Menneskekjærlighed og Ømhu for den Fortrykte og Hjælpeløse, der danne en skjøn Modsætning til Kongens sædvanlige Haardhed. Da hans Lovgivervirksomhed udstrakte sig næsten til alle Grene af den indre Bestyrelse, kaste hans Love tillige meget Lys over Sædernes og hele Landets indre Forfatning ved Udgangen af Middelalderen, og vise de store næsten utrolige Onder, hvoraf

Staten led. At udvide Danmarks Handel og indskrænke Hanse-stædernes, at hæve Kjøbstæderne og fratage de privilegerede Stænder de Handelsrettigheder, de havde anmasset sig, og som han selv i sin Haandfæstning havde maattet bekræfte: dette var et Hovedmaal for Christian den Andens Bestræbelser. Han forbød derfor Bisper og andre Geistlige, Herremænd og kongelige Lehnsmænd, Bønder og den øvrige Almue at drive Kjøbmandskab paa Landet med Andet, end hvad de behøvede til deres egen Forbrug; de maatte heller ikke udskibe Korn, Heste og Øxne til Udlandet; men disse og alle andre Varer skulde føres til danske Kjøbstæder og der sælges til Markeds-priser. Ligeledes forbødes det Hanseæderne at opkjøbe Landets Frembringelser eller afsætte deres egne Varer ved omløbende Bissekræmmere og Landprangere, som bedrøge Bønderne og undergrave Kjøbstædhandelen. For end mere at hæve Kjø-benhavn, hvis heldige Beliggenhed for Udenrigshandel ikke undgik hans Opmærksomhed, havde han i Sinde at gjøre denne Bye til en Frihavn og Stapelstad for den østersøiske Handel, en Plan, hvis Udførelse vilde have ødelagt Lybekkerne, og som de derfor aldrig tilgave ham. I denne Bye, der var Gjenstand for Kongens særdeles Omhu, bevægede han adskil-lige driftige hollandske Kjøbmænd til at nedsætte sig og søgte ligeledes at faae de rige Fuggere fra Augsborg indkaldte. Her skulde aarligen holdes et Møde af en Borgemester og Raadmand fra hver Kjøbstad i Riget for i Fælledsskab at overlægge, hvad der kunde tjene til Handelens og Kjøbstæder-nes Tarv. Det er indlysende, hvor meget slige Møder maatte bidrage til at oplive Almeenaanden og vække Samvirksomhed mellem Landets hele Borgerstand. Til stor Forvirring i Handel og Vandel brugtes i Rigets forskjellige Provindser forskjellig Vægt og Maal, hvorfor Kongen befalede at Vægt, Alen- og Pottemaal skulde være eens over hele Riget og indrettes paa samme Fod som i Kjøbenhavn og Malmøe. Lettelsen af den

indre Forbindelse i Landet, der er saa vigtig for Handelen, laae Kongen meget paa Hjærte, og han gjorde i dette Øiemed det første Forsøg paa at indrette et Postvæsen ved at befale, at der i hver Kjøbstad skulde beskikkes to til tre „Løbere", som Sommer og Vinter skulde løbe med Breve og have en Betaling af 2 Skilling for hver Miil, de befordrede Brevet. Ligeledes paalagde han Herreder og Sogne at sørge for Veie-nes Vedligeholdelse og befalede, at, hvis nogen Reisende kom til Skade formedelst Veiens Slethed, skulde vedkommende Sogn erstatte Tabet. En af de værste Hindringer for den udenrigske Handel var den uretfærdige og grusomme Behandling, som skibbrudne Søemænd ofte mødte paa Danmarks Kyster. Lehns-mænd og Bisper, som eiede den saakaldte Strandret, bemæg-tigede sig det strandede Gods, og undertiden blev hele Mand-skabet myrdet af de nærmeste Kystbeboere for ustraffet at kunne rane. Christian den 2den gjorde Ende paa dette oprørende Uvæsen ved sin Forordning om Vrag, hvorved det tillodes de Skibbrudne selv at bjerge deres Gods, og ingen ubudne Bjergere maatte under Livsstraf befatte sig dermed; hvis der-imod Skibsfolket forlangte det, skulde Lehnsmanden eller Strand-fogden være pligtige at staffe dem Hjælp; Godset skulde hen-lægges under sikker Bevaring i den nærmeste Kirke, og Bjer-gerne have en bestemt Løn. Dersom der kom et Vrag til Land uden levende Mennesker, skulde Godset henligge Aar og Dag i Kirken for at tilstilles den rette Eiermand, hvis han inden denne Frist indfandt sig. Lehnsmanden skulde gjøre offentligt Regnskab over Strandingsgods „for at Kongen ikke skulde høre ilde." Christian den 2den fortjener saameget mere at roses for denne Forordning, som han derved led en For-mindskelse af 70,000 Gylden aarligen i sine Indtægter. Da de fleste Strandinger skete paa Jyllands Vestkyst, lede Bisperne i denne Deel af Landet ved denne nye Lov et stort Tab i deres Indkomster, og et Par af dem besværede sig derover

for Kongen. Han foreſtillede dem det Uchriſtelige i Strandretten, hvortil de indvendte, at der dog ikke ſtod Noget i Bibelen om Vrag og Strandret; men de bleve bragte til Tavshed, da Kongen ſpurgte dem: „Have I da aldrig læſt det femte og ſyvende Bud?“

Ved flere Beſtemmelſer søgte Kongen at værne om Sædeligheden og ſørge for god Orden og Politie og Rettens tilbørlige Pleie baade i Kjøbſtæderne og paa Landet. Løsagtige Qvinder ſkulde boe paa et eget Sted i Byen, og, naar Nogen hos dem bortſpillede eller draf ſine Penge og Klæder op, kunde derom intet Søgsmaal finde Sted. Troldmænd og Hexe ſkulde ikke ſom hidtil brændes, men pidſkes og forjages af Byen, og ſamme Straf ſkulde de lide, ſom efter at være advarede, søgte ſlige Folks Raad. Ikkun Syge og Vanføre maatte tigge og ſkulde have et Tegn af Øvrigheden, der berettigede dem til at søge Almisse; Spedalske, af hvilke der fandtes en ſtor Mængde i Middelalderen, ſkulde adſtille ſig fra andre Tiggere ved at klappe med en Kjæp paa et Stykke Træe. Kjøbſtædbeboerne ſkulde ikke alene holde Gaden og Rendeſtenen udenfor deres Huſe rene; men det paalagdes ogſaa Enhver at lade Borde, Bænke og Gulv ſkure om Løverdagen og Dagen før en Høitid. Ingen Borgers Bryllupsgilde maatte vare længre end to Dage, nemlig Søndag og Mandag, og der maatte ikke indbydes flere Gjæſter end der kunde rummes i det Huus, hvori han boede. Paa Landet maatte Bønderne aldeles ingen Gilder holde om Sommeren og i Høſtens Tid; men „om Helligdagene og St. Hans Nat maae de gaae og dandſe paa Gaden og øve andre Bequemmeligheder og Glædſkab.“ Hvor raae endnu Sæderne vare, ſees af flere Lovbud angaaende Retspleien, hvori der advares mod at komme berußet i Retten, mod at true, ſlaae og undſige Dommerne, og hvori det forbydes diſſe, baade geiſtlige og verdslige, at bande

og ſkjælde, naar de ſade paa Dommerſædet. Fattige og Andre, ſom ikke ſelv kunde tale deres Sag for Retten, ſkulde Dommeren beſtikke en Talsmand, forældreløſe Børns Opdragelſe forpligtedes de nærmeſte Arvinger til at tage ſig af, og i Mangel af Saadanne, ſkulde Dommeren udnævne en Værge for dem.

Chriſtian den 2den var den undertrykte Bondeſtands Ven og Beſkytter. At han forbød „den onde og uchriſtelige Stik at ſælge de ſtakkels Bønder og chriſtne Mennesker ſom andre ufornuftige Kreaturer“ er forhen anført; men hertil føies den Beſtemmelſe, „at Bønderne i Sjælland, Laaland, Falſter og Møen, naar deres Herſkab farer uredeligen med dem og gjør dem Ulov og Uret, maae flytte fra det Gods, de paaſidde, og ind paa et andet, ſom Bønderne gjøre i Jylland, Fyen og Skaane,“ hvilket var om ikke en Ophævelſe af Vornedſkabet, ſaa dog en betydelig Indſkrænkning heri. Ved Gaardes Bortfæſtning ſkulde beſtemmes et viſt Aaremaal, inden hvilket Fæſterne ikke maatte bortvises fra Gaarden, naar han holdt den vedlige og betalte ſit Landgilde. Lehnsmanden tillige med 12 tiltagne Bønder ſkulde afgjøre, om en Fæſtegaard var rigtigen ſkyldſat. Bønderne fritoges for at møde, naar de i Høſtens Tid tilſagdes til Klapjagt og Langægter, og det blev Herremændene forbudt at tvinge deres Bønder til at modtage Ørne til Staldforing. Endvidere fik Bønderne Tilladelſe til at ſende deres Børn til Kjøbſtæderne for at lære, hvad Haandværk de vilde. Chriſtian den 2den søgte ogſaa ved flere Lovbud at bevæge Bønderne til at lægge Vind paa Havedyrkning, ſom var meget forſømt; men endnu mere virkede han i denne Henſeende ved at indkalde en Deel hollandſke Bondefamilier, ſom bleve boſatte paa Amager. Dette ſkete efter Tilſkyndelſe af hans Dronning Eliſabeth, ſom var en nederlandſk Prindſesse og Søſter til Keiſer Karl den 5te.

Folkets Oplysning var en af de Gjenſtande, ſom laae

Christian den 2den meest paa Hjærte, og til hvis Fremme han foretog mange og vigtige Forbedringer saavel i den lærde som i Almue-Undervisningen. Præster og Degne blev det gjort til Pligt at underviise Bønderbørnene i Religionens Hovedsandheder, samt lære dem at læse og skrive dansk. Borgerne skulde lade deres Børn lære at læse, skrive og regne og derefter et Haandværk, „hvormed de kunde vide at behjælpe sig, naar der gik dem nogen Armod paa." De latinske Skoler søgte han at hæve af den usle Forfatning, hvori de befandt sig, ved en ny og for den Tid meget god Skoleforordning; han lod en stor Deel af de gamle ubrugelige og barbariske Skolebøger brænde og andre mere hensigtsmæssige forfatte; Lærernes Løn blev betydeligen forbedret, men det blev tillige gjort dem til Pligt for Fremtiden at underkaste sig Examen. Da Skoletugten ofte udøvedes paa en meget barbarisk Maade, forbød han Lærerne strængeligen at straffe Børnene saaledes, at deres Sundhed og Forlighed led derunder. Det var paa den Tid almindeligt, at fattige Skolebørn søgte deres Ophold ved at tigge og synge for Dørene; denne stygge Skik, der nødvendigt maatte have en skadelig Indflydelse paa Børnenes Charakteer og Sædelighed, afskaffede han og paalagde Forældrene at sørge for deres studerende Børns Underhold eller anbringe dem i en anden Stilling. Ligeledes blev det forbudt Skolediscipelene at udklæde sig i Fastelavnstiden „for at drive allehaande Skalkhed," eller om Efteraaret at forlade Skolen for at drage paa Fiskerie. Alle Børn, der vare bestemte til Studeringerne, skulde gaae i Byens latinske Skoler, „og ikke," hedder det, „sættes til andre ulærde Mænd, som fordærve dem med det Første i deres Ungdom, hvilket aldrig siden kan oprettes igjen." — Geistlighedens store Magt, Overdaad og fordærvede Sæder vare en Torn i Øiet paa Christian den 2den, som derfor ogsaa ved flere Lovbud søgte at raade Bod paa disse Onder; men, da han herved, ligesom ved flere af

sine andre Foranstaltninger, ikke iagttog den Forsigtighed og det Maadehold, som Omstændighederne fordrede, forøgede han kun det Nag, som Geistligheden allerede bar til ham. Han forbød saaledes Geistlige at kjøbe eller arve Jordegods og faste Eiendomme, „med mindre de vilde efterfølge Pauli Lær„dom, som han skriver i sin første Epistel til Timotheus, hvor „han raader dem at tage en Hustru og leve udi den hellige „Ægtestand, som deres gamle Forfædre have gjort." Han ophævede næsten aldeles den danske Kirkes Afhængighed af Rom ved at oprette en høieste Ret i Roeskilde, bestaaende baade af geistlige og verdslige Medlemmer, som skulde dømme ligesaavel i geistlige som i verdslige Sager, uden at nogen Appel til Paven maatte finde Sted. Blandt de mange Misbrug, som havde indsneget sig i Kirken, var ogsaa den, at de Geistlige ikke levede i deres Sogne og Stifter, men i Kjøbstæderne og ved Hoffet, hvor de beskjæftigede sig med deres verdslige Sysler og Planer, medens deres Embeder røgtedes ved Kapellaner og Vikarier. Dette gik saavidt, at man har Exempel paa, at en Biskop i Ribe blev indviet i Slutningen af det 15de Aarhundrede, men ikke læste Messe i sin Stiftskirke førend i det 14de Aar af det følgende Aarhundrede, og det er ikke at undre sig over, at de ringere Geistlige, med slige Exempler for Øie, troede sig enhver Forsømmelse af deres Embedspligter tilladelig. Christian den 2den tilholdt alvorligt Bisperne at opfylde deres Kalds Pligter, og, da de Geistliges Uvidenhed var ligesaa stor som deres Ladhed og Forsømmelighed, forbød han for Fremtiden at indvie Nogen til Præst, som ikke havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet og der aflagt Prøve paa, at han var saaledes bekjendt med den hellige Skrift, at han deraf kunde underviise Andre. For at gjenoprette Klostertugten, hvis Forfald for en stor Deel reiste sig deraf, at Klostrene med pavelig Bevilling havde undtraget sig Bispernes Opsigt, underlagde han disse atter

Bisperne og forbod Andre end de egentlige Tiggermunke at bede om Almisse; de saakaldte „Stænkedegne" maatte ikke længere gaae omkring og stænke Vievand paa Maden om Helligdage, og Nonner ikke indklædes, førend de havde fyldt deres 25de Aar. De høie Prælater paalagdes det at gaae klædte i anstændig geistlig Dragt og ikke som Verdslige; Bispernes væbnede Følge indskrænkedes til 14 og Ærkebispens til 20 Personer, og det forbødes dem „at lade Piber og Trommer gaae foran sig til Spot for den hellige Kirke." — De fleste af Christian den Andens Indretninger gik til Grunde med ham selv og hans Love bleve efter hans Fordrivelse brændte af Adelen paa Viborg Landsthing som „skadelige og stridende mod gode Sæder"; men uagtet denne deres „Skadelighed og Usædelighed" blev dog en stor Deel af dem optagen i de følgende Kongers Forordninger, skjøndt ikke saa mange, som det, navnligen hvad Bondestanden angaaer, havde været at ønske.

Mange af de Forandringer, som Christian den 2den foretog med Geistligheden, vare foranledigede ved Luthers nyligt begyndte Reformation i Tydskland, som han fulgte med levende Deeltagelse og Opmærksomhed, og om hvis Gavnlighed han snart saaledes overbeviste sig, at han søgte at faae den indført i Danmark. Han var den første Regent i Europa, næst Luthers egen Landsherre, som laante Øre til de nye Sandheder, der forkyndtes, og skrev allerede 1519, to Aar efter Luthers Optræden, til sin Morbroder, Churfyrst Frederik af Sachsen, om at erholde en Lærer fra Wittenberg, der kunde udbrede Reformationen i Danmark. Ifølge denne Opfordring kom ogsaa Magister Martin Reinhard i Aaret 1520 til Kjøbenhavn, hvor han om Søn- og Helligdagene prækede i Nikolaikirke; men, da han ikke kunde dansk, maatte hans Ord fortolkes af en Anden, og denne Forretning paatog Poul Eliæsen sig. Denne Mand, som var en Karmelitermunk

fra Helsingør og ansat som Lærer ved Universitetet i Kjøbenhavn, var ved egen Eftertanke og flittig Læsning af Luthers Skrifter kommen til Erkjendelse af de store Misbrug, som fandt Sted i den katholske Kirke, og fremstod nu som Reinhards Hjælper og en varm Talsmand for den nye Lære. Imidlertid maatte den Omstændighed, at Læren først blev foredragen i et fremmed Sprog og derpaa fremsat af en Anden paa Dansk, nødvendigviis svække Indtrykket, og de Gebærder, hvormed Reinhard ledsagede sine Ord i det fremmede Tungemaal forekom Mængden latterlige. Heraf benyttede den kjøbenhavnske Geistlighed sig til i Fastelavnstiden at udklæde en Dreng i Reinhards Dragt, som løb omkring og efterabede dennes Ord og Gebærder og derved gjorde ham saa latterlig, at han ikke ofstere turde vise sig paa Prædikestolen. Hertil kom, at Paul Eliæsen nu ogsaa trak sig tilbage, hvad enten han fra Begyndelsen havde meent, at Kirkeforbedringen ikke burde gaae saavidt, som han nu saae Luther vilde, eller hans Sindsforandring var bevirket ved et rigt Kanonikat, som Bispen i Roeskilde, Lago Urne, lovede ham. Fra den Tid kjæmpede han baade med Mund og med Pen ligesaa ivrigt mod Reformationen, som han før havde arbeidet for den, og blev for denne Ustadigheds Skyld kaldet Paul Vendekaabe. Da Reinhard nu, opgivende Haabet om at kunne virke mere, drog tilbage til Tydskland, søgte Kongen at faae Luther selv til at komme til Danmark. Dette lykkedes ikke; derimod sendtes Luthers daværende Ven, Karlstadt, til Kjøbenhavn, hvor han dog opholdt sig ganske kort, rimeligviis fordi Omstændighederne nu nødte Kongen til at gjøre nogle Tilbageskridt.

Et Uveir begyndte nemlig at trække sammen over Christian den Andens Hoved, der truede ham med Fald og Undergang. Sverrig var i fuldt Oprør, Lybekkerne erklærede Danmark Krig, mellem Kongen og hans Farbroder Hertug Fre-

derik udbrøde alvorlige Tvistigheder, og hos Adelen og Prælaterne ulmede en Misfornøielse, der snart brød ud i lyse Luer. Desuden var Christian den 2den kommen paa en meget spændt Fod med det romerske Hof, deels formedelst sine Forandringer i Kirken, deels formedelst det stokholmske Blodbad, hvor to Bisper vare blevne henrettede. Da Paven imidlertid ønskede at behandle Christian den 2den, der var besvogret med den mægtige Keiser Karl den 5te, med Skaansel, blev Sagen bilagt i Mindelighed, og den pavelige Nuntius Frants de Potentia, som i denne Anledning var sendt til Danmark, frikjendte Kongen for al Skyld i Blodbadet. Hele Brøden blev væltet over paa Didrik Slaghoek, nu Ærkebisp i Lund, som for denne og mange andre slette Gjerninger blev dømt til Døde og først hængt, derpaa brændt paa Slotspladsen i Kjøbenhavn den 22de Januar 1522. Kongen udnævnte derpaa sin Sekretær Vesalius til Slaghoeks Efterfølger paa Ærkesædet i Lund. Han var den tredie Ærkebisp, som Kongen i Løbet af 4 Aar paatrængte det lundske Domkapittel. — Hovedpunktet for Striden mellem Christian den 2den og hans Farbroder var Forlehningen af Holsteen, som Kongen paa et Besøg hos sin Svoger Keiser Karl havde faaet sig overdragen. Herover troede Hertugen sin Høihed krænket og oprippede nu de gamle Fordringer paa Arveret til Norge, Fædrenearv i Danmark, Udbetaling af en Sum Penge o. s. v., som allerede vare tilbageviste under Kong Hans; desuden nægtede han at understøtte Kongen i Krigen mod Lybekkerne. Det kom imidlertid til et Forlig i Bordesholm, hvor Kongen, som var trængt af saa mange Fjender, gav efter; han frasagde sig sin Forlehningsret, tillod Hertugen at forholde sig fredelig under Fejden med Lybekkerne og lovede at betale en Sum Penge; men dette Forlig krænkede han selv ikke længe efter ved at lade det fælleds Archiv i Segeberg opbryde og en Deel for Hertugen vigtige Papirer udtage og opbrænde.

Derefter ilede Christian til Sjælland, hvor Lybekkerne truede med et Angreb paa Kjøbenhavn; men de maatte drage bort med uforrettet Sag, da Kongen samlede en Bondehær paa 10,000 Mand og traf de kraftigste Foranstaltninger til Forsvar. Da imidlertid hans Pengemangel Dag for Dag blev større, og han ikke længere kunde dølge for sig selv den farlige Gjæring, som herskede mellem Adelen og Prælaterne, besluttede han at sammenkalde en Rigsdag i Kallundborg mod Udgangen af Aaret 1522. Dagen kom, men alle de jydske Bisper og Adelsmænd udebleve under Paaskud af, at Vind og Veir havde hindret dem i at komme over til Sjælland. For at gjøre det bekvemmere for de jydske Herrer berammedes nu en Rigsdag til Aarhuus, hvor tillige 2 Borgere af hver Kjøbstad og Udvalgte af Bondestanden bleve indkaldte, og Kongen selv begav sig til Jylland. Men en Deel af de jydske Prælater og verdslige Herrer havde allerede indgaaet en Forening i Viborg om at støde Christian den 2den fra Thronen og indkalde hans Farbroder. De opsatte et Klageskrift, hvori de søgte at retfærdiggjøre deres Handling og først og fornemmeligen besværede sig over, at Kirkens Friheder krænkedes og alle Slags Voldsomheder udøvedes mod geistlige Personer, at Kongen tillod Kjættere „med lutherst List og Skalkhed" at fordærve den christelige Troe, og at „Trælle og Skrivere" (Vesalius) skaltede og valtede med geistligt Gods, „hvorfor Gud ogsaa i 7 Aar havde hjemsøgt disse Riger med Pestilents, Sygdom, Armod, Krig og Feide." Fremdeles havde Kongen uretfærdigen taget mange uskyldige Mennesker af Dage og imod sin Haandfæstning paalagt Adelen Skat „som andre Bønder", indkaldt Udlændinger og istedenfor at følge Rigsraadets Raad betroet sig til Tyranner, Skalke og Troldqvinder (Sigbrit), Danmarks Rige til evig Skade, Trældom og Fordærvelse." Kort efter fik Kongen et Opsi-

geisesbrev af lignende Indhold, som overbragtes ham i Veile af Landsdommeren Mogens Munk.

Dette Slag berøvede Christian den 2den al Fatning. Istedenfor at handle tog han sin Tilflugt til Bønner og Løfter; men de jydske Rigsraader kjendte Kongens Uordholdenhed og vare desuden gaaede for vidt til at kunne træde tilbage. Kongen havde endnu foruden Norge alle Øerne og hele Skaane paa sin Side tilligemed tre stærke Fæstninger, Kallundborg, Malmøe og Kjøbenhavn, hvis Borgere vare ham trofast hengivne. Et kraftigt Opbud til Borger- og Bondestanden vilde have samlet Tusinder under hans Faner, og støttet paa disse to Stænder vilde han uden Tvivl have kunnet bestaae Kampen med Prælaterne og Adelen; Kongens Seir vilde tillige have været Borger- og Bondestandens, og disse vilde saaledes langt tidligere, end det siden blev Tilfældet, være indtraadte i deres naturlige Rettigheder. Men han var bleven forknyt og forvirret ved de mange Ulykker, som brøde ind paa ham, og, da Intet kunde udrettes ved Underhandlinger, drog han raadvild og modløs over til Kjøbenhavn og besluttede tilsidst at forlade Riget for at søge Hjælp i Udlandet. Efter at have udnævnt Henrik Gjøe til Befalingsmand i Kjøbenhavn og modtaget Forsikring om tappert Forsvar af Borgerne i denne Stad og Malmøe, indtil han, som han haabede, om tre Maaneder kunde bringe dem Undsætning, indskibede han sig den 14de April 1523 med sine tre smaae Børn og sin to og tyveaarige Dronning. Han saae ikke Kjøbenhavn igjen førend 9 Aar efter som Fange ombord paa et af sin Farbroders Skibe. Kjøbenhavns Borgere løb ned til Strandbredden og op paa Volden og fulgte med sørgmodige Blik deres bortseilende Konge, indtil Skovshovedpynten unddrog ham for deres Syn. Adskillige af Danmarks meest fortjente Mænd forlode Slægt og Venner og fulgte den landflygtige Konge, et Træk, som hædrer dem, men ogsaa taler til Fordeel for Christian

den 2den. For hvad han havde forbrudt, bødede han haardt, først ved en niaarig Omflakken i fremmede Lande, hvor han maatte lide mange Krænkelser, siden ved et syv og tyveaarigt Fængsel, hvori han mod Troe og Love forræderisk blev lokket, og hvor han i de første 16 Aar behandledes med umenneskelig Grusomhed. Imidlertid besteg den ene Konge efter den anden hans Fædres Throne, hans Børn levede i Landflygtighed, og hans Hustru var død nogle og tyve Aar gammel i Nød og Elendighed. *)

Den samme Mogens Munk, der havde bragt Christian den Anden Opsigelsesbrevet, overbragte ogsaa Hertug Frederik den jydske Adels Opfordring til at modtage Regjeringen. Han forsmaaede ikke at bemægtige sig sin Brodersøns Krone og sluttede strax Forbund med dennes Fjender Lybækkerne, der lovede at understøtte ham af yderste Evne, mod at han gjengav dem de Handelsrettigheder, som Christian den 2den havde berøvet dem. Han blev derpaa hyldet paa Viborg Landsthing efter at have underskrevet en Haandfæstning, der var endnu

*) Folket følte dybt Tabet af dets Beskytter, Christian den 2den, og Klagerne over hans og dets egen Ulykke have bevaret sig i en skjøn Folkesang, hvori det hedder:

Bort fløi den gamle Ørn
Alt med sine Unger saa smaae;
De andre smaae Fugle bleve saa vilde,
De vidste dem ingen Raad.

Nu sidder Høgen (Adelen) i Egetop,
Og breder han ud sine Vinger;
De andre smaae Fugle, i Skoven er,
Dem monne saa jammerlig trænge.

Nu sidde alle de andre Smaafugle
Og tie saa qvær som en Steen;
De have mist deres deilige Sang;
Vil Gud de faae ham igjen.

mere bindende for Kongen og fordeelagtig for Adelen end selve Christian den Andens. Bisper og andre høie Prælater skulde for Fremtiden tages af Adelen, og alene i det Tilfælde, at en Borgerlig udmærkede sig ved særdeles Lærdom, kunde han vente at stige til slig Værdighed. Den katholske Kirkes Rettigheder bleve bekræftede i de stærkeste Udtryk, og de Besiddelser, Lunds Ærkesæde havde mistet, hvoriblandt Bornholm, skulde tilbagegives. Kongen forpligtede sig til ikke at tillade Nogen af Luthers kjætterske Disciple at prædike „mod den hellige romerske Kirke og den hellige Fader Paven;" men, hvor slige Kjættere fandtes, skulde Kongen lade dem straffe paa Liv og Gods. Det Punkt af Haandfæstningen, hvorved Undersaatterne løstes af deres Troskabseed, naar Kongen ikke rettede sig efter Haandfæstningen, og hvoraf den jydske Adel og Geistlighed nyligt havde gjort en saa udstrakt Brug, blev udtrykt endnu skarpere og bestemtere end før. Adelens Rettigheder bleve ikke blot fornyede, men ogsaa udvidede. I Haandfæstningen selv hedder det, at Adelen skulde nyde Sagefald af dens egne Bønder og Tjenere ligesom Prælater og Ridderskab i Slesvig; men den adelige Historieskriver Hvidtfeldt, som levede i Slutningen af samme Aarhundrede, beretter, at Frederik den 1ste gav Adelen Hals og Haand, Boeslod og alle 40 Marks Sager lige saa frit som Adelen i Hertugdømmet Slesvig, „hvilket", tilføier han, „er en drabelig Frihed, hvis Lige ingen Konge i Dannmark haver givet, hvorfor denne Konges Ihukommelse bør hellig og uforglemmelig at være hos os (Adelen) og vore Efterkommere."

Efter Hyldingen i Jylland drog Frederik den 1ste gjennem Fyen over til Sjælland, hvor det aabne Land snart blev besat af hans Tropper, og Kallundborg overgav sig ved Forræderie af Befalingsmanden Klaus Eriksen, som derfor blev kaldet „Klaus Slippeslot;" men Borgerne i Kjøbenhavn og Malmøe gjorde tapper Modstand og holdt mere end dobbelt

det Løfte, de havde givet Christian den 2den. Thi de overgave sig først efter henved 8 Maaneders Beleiring, da de manglede Levnetsmidler, og Lybekkernes Flaade havde afskaaret alt Haab om Undsætning, i Begyndelsen af Aaret 1524 til Frederiks tappre Hærfører Johan Ranzau. Ogsaa Norge, der ellers var Christian den 2den meget hengivent, men hvor nu den danske Adel begyndte at faae stor Indflydelse, underkastede sig Frederik den 1ste. Han udstædte derpaa en Haandfæstning, hvori Norge erklæredes for et frit Valgrige ligesom Dannmark, og som en Følge heraf frasagde Kongen sig Tittel af „Arving til Norge"; men hans Efterkommere optoge den paany. Christian den 2den flakkede imidlertid omkring i England, Tydskland og Nederlandene for at søge Hjælp og fik ogsaa en betydelig Hær samlet i Nordtydskland; men, da han manglede Penge, opløstes den, uden at Noget udrettedes. Den fordrevne Konges Partie vedblev alligevel at gjøre flere Forsøg i Danmark; Christian den 2den havde efterladt sig en trofast Tilhænger i Søren Norbye, som først længe forurolige Lybekkerne og de Svenske fra sit Lehn Gulland og derpaa drog over til Skaane, hvor Bønderne flokkede sig om hans Faner. Lykken begunstigede imidlertid ikke hans Bestræbelser; en Bondehær paa 8000 Mand blev slagen udenfor Lund af Johan Ranzau, og en anden paa 12000 Mand havde samme Skjæbne i Nærheden af Landskrone, hvorpaa den skaanske Bondestand maatte underkaste sig. Søren Norbye var imidlertid saa frygtet, at Frederik den 1ste gjærne kjøbte Freden med ham ved at overlade ham Lehnet Sølvitsborg i Blekingen, der tillige kunde betragtes som Vederlag for Gulland, hvilken Ø han havde afstaaet til Dannmark, da han ikke længere kunde forsvare den mod de Svenske. Tilsidst maatte han dog forlade Riget, da Sverrig ikke vilde taale denne farlige Mand i sin Nærhed, og Lybekkerne klagede over, at han vedblev at forurolige deres Handel. Efter mange

udstandne Eventyr fandt han Tilflugt hos Christian den Andens Svoger Keiser Karl den 5te, der altid havde Brug for tappre Krigere, og saldt i dennes Tjeneste i Italien for Beleiringen af Florents. Lybekkerne, som Frederik den 1ste for en stor Deel skyldte sin Throne, bleve rigeligt betalte for deres Tjenester; thi de fik ikke alene deres Handelsrettigheder bekræftede, men desuden overlodes dem paa 2 Aar Indtægterne af Gulland samt hele Øen Bornholm paa 30 Aar. Gustav Vasa, som imidlertid var bleven Konge i Sverrig (1523), havde understøttet Frederik mod Christian den 2den; men desuagtet var Forholdet mellem Nabokongerne meget spændt, da Frederik den 1ste ikke ganske kunde bequemme sig til at opgive Tanken om en Fornyelse af den kalmarske Forening. Imidlertid kom det til et personligt Møde mellem Kongerne i Malmøe (1524), hvor Lybekkerne mæglede et Forlig, ifølge hvilket begge Rigers Uafhængighed erkjendtes. Dog vedblev man i flere Aar at tvistes om Landets Grændser, da Gustav Vasa gjorde Fordring paa Vigen, Gulland og Blekingen; men tilsidst fandt han sig dog i, at disse Provindser kom under Danmark. Frygten for den fælleds Fjende, Christian den 2den holdt Sværdet i Skeden og knyttede endog Venskabet saa fast imellem Kongerne, at de forbandt sig til at understøtte hinanden med Skibe og Krigsfolk, ifald den fordrevne Konge skulde gjøre noget nyt Forsøg.

Christian den Andens Forsøg paa at indføre Reformationen var mislykket, og ved Frederik den Førstes Thronbestigelse og den af ham udstædte Haandfæstning syntes den katholske Kirke og Geistlighed mere end nogensinde befæstede i deres Rettigheder. Imidlertid var dog Opmærksomheden bleven vakt og henvendt paa de store Misbrug, som herskede i Kirken, og det blev en stedse mere almindelig Overbeviisning, at en gjennemgribende Forbedring af Kirkens Lære og Forfatning var nødvendig. Tidens Fylde nærmede sig, da Præstevælden og

hele den fordærvede katholske Lære- og Kirkebygning skulde falde for den nye Aand, som med uimodstaaelig Kraft gjorde sig gjældende. Misbrugene vare nu ogsaa blevne saa store, at man blot behøvede at paapege dem for at bevise Nødvendigheden af deres Afskaffelse. Christendommens oprindelige Lære var bleven forvanskет og skjult under en Mængde nye selvopfundne Lærdomme, der snart bidroge til at ængste Samvittighederne, snart til at dysse dem i en farlig Søvn; Fromheden blev sat i Udøvelsen af Kirkens ydre Handlinger, Helgendyrkelsen traadte istedenfor Gudsdyrkelse, og Aflad skaffede Forladelse for alle Synder, naar man havde Raad til at kjøbe den. Gudstjenesten holdtes paa Latin, ligesom om det var tilsigtet, at Ingen skulde tænke eller føle Noget ved den; Bibelen maatte ikke oversættes i Landets Sprog, for at ikke Menigmand skulde blive bekjendt med dens Sandheder. Den katholske Geistlighed kunde ikke give den vaklende Kirkebygning nogen synderlig Støtte; thi den var uvidende, fordærvet og usædelig. Geistlige Personer saaes ofte i Kroer og Værtshuse at overgive sig til Drukkenskab og de groveste Udsvævelser, og Præsterne, som ikke maatte gifte sig, forargede deres Menigheder ved at holde Friller, uden at dette paataltes af de høiere Geistlige, som toge sig den samme Frihed. Om Nonnernes og Munkenes Levnet vare de forsmædeligste Rygter i Omløb blandt Folket, og det blev oftere oplyst, at Rygtet ikke var værre end Sandheden. Kirkens Bestyrelse førtes paa den meest uforsvarlige og samvittighedsløse Maade af Bisperne, der betragtede deres geistlige Embede som Bisag og deres verdslige Forretninger som Hovedsag, hvorpaa i det Foregaaende mærkelige Exempler ere anførte. Kannikerne eller Domherrerne, der i Almindelighed vare unge Adelsmænd, som skyldte deres Families Indflydelse deres magelige og indbringende Embeder, hvoraf ofte flere forenedes i een Person, lagde Studeringerne aldeles tilside og lode deres geistlige For-

retninger besørge ved Vikarier, medens de selv morede sig med at gaae paa Jagt, øve sig i Vaaben og lignende adelige Sysler. Deres Uvidenhed var saa stor, at man kort før Reformationen har Exempler paa Kanniker, der ikke kunde skrive deres eget Navn. Paa Landet lode Bisperne en stor Mængde Kald staae ubesatte, for selv at kunne høve Indkomsterne deraf, eller de lode dem bestyre ved de saakaldte „Læsepræster", ustuderede og uvidende Personer, der til Nød kunde læse en Prædiken op af en Bog, og som bleve saa usselt aflagte, at de neppe kunde friste Livet. I mange Kirker holdtes kun Gudstjeneste to til tre Gange om Aaret, og i Aarhuus Stift fandtes i Aaret 1530 16 Kirker, som ikke havde mere end to Præster. At det under disse Omstændigheder maatte være ilde fat med Folkets religiøse Oplysning, især da Gudstjenesten holdtes paa Latin, er let at indsee. En Bisp i Ribe paalagde vel i Slutningen af det 14de Aarhundrede sit Stifts Geistlighed hver Søndag at forklare et Stykke af Evangelierne i Landets Sprog; men først Christian den 2den gjorde det til en almindelig Pligt for hele Landets Geistlige at holde danske Prædikener for deres Menigheder. Disse Prædikener bestode imidlertid for det Meste af æventyrlige Fortællinger om Helgener og Helgeninder, der vare mere skikkede til at more og adsprede end til at belære og opbygge. Almueskoler gaves aldeles ikke paa Landet, og de, der fandtes i Kjøbstæderne, vare yderst slette, indtil ogsaa Christian den 2den søgte at tilveiebringe nogen Forandring i denne Henseende. Allerede i lang Tid vare de høieste geistlige Embeder, skjøndt ikke udelukkende, blevne besatte med Adelige, og ved Reformationens Begyndelse vare alle danske Bisper, paa Jens Andersen Beldenak nær, Adelsmænd. Efter Ærkebisp Birgers Død (1519), hvis Fader havde været simpel Degn, bestemte Kapitlet i Lund, at der for Fremtiden ikke maatte vælges Andre end Adelsmænd til Ærkebisper, og denne Bestemmelse udvidedes ved Frederik

den Førstes Haandfæstning til alle høie Kirkeembeder. Alligevel blev Adelen, som tragtede efter en fri og uindskrænket Besiddelse af det store Kirke- og Klostergods, Geistlighedens farligste Fjende, da Reformationen begyndte. Hos Kongerne kunde den katholske Geistlighed ikke vente nogen Beskyttelse: de foregaaende danske Konger havde lidt alt for meget af Geistlighedens Vælde, til at ikke Enhver af deres Efterkommere med Glæde skulde gribe Leiligheden til at knække denne Stands Magt. At Adelen vilde stige ligesaa meget som Geistligheden faldt, derpaa tænkte man i Begyndelsen ikke. Endnu misligere var dens Stilling til Folket. I tidligere Tider havde den været Gjenstand for Folkets Ærefrygt og Kjærlighed og ofte udmærket sig paa en ædel Maade ved at antage sig den undertrykte Almue; men i den senere Tid havde Forholdet forandret sig. Geistlighedens ryggesløse Sæder oprørte Folkets bedre Følelse, og dens Uvidenhed vakte Foragt; den var bleven fornem, verdslig og adelig, havde adskilt sin Sag fra Folkets og derved vendt dettes Hjærter fra sig. Den faldt derfor, uden at en Haand rørte sig til dens Forsvar, som et Offer for Folkets Had, Adelens Gjærrighed og Regjeringens Frygt og Skinsyge, ved sin egen indre Fordærvelse allerede længe moden til Undergang.

Skjøndt Frederik den 1ste yndede Reformationen, blev denne dog ikke indført ved noget Magtbud, men udviklede sig frit i Folket ved Mænd, som udgik af dettes Midte, og som stillede sig i Spidsen for Tidens aandelige Bevægelse. Hovedmanden for den danske Reformation var Hans Tausen, en fattig Bondeson fra Fyen. Hans fortrinlige Aandsgaver skaffede ham Velyndere, som lode ham studere, hvorpaa han i sit 21de Aar blev optagen som Munk i Klosteret Antvorskov. Her vandt han i den Grad Priorens Gunst, at denne lod ham reise udenlands paa Klosterets Bekostning, dog med det udtrykkelige Forbud, at han ikke maatte besøge Wittenberg eller

andre med lutherſk Kjætterie besængte Stæder. Efter at have studeret en Tidlang i Køln og Løven, hvor den katholske Lære foredroges i al sin Strænghed, kunde han ikke længere modstaae Fristelsen til at høre Luther, hvis Rye Dag for Dag blev større. Han begav sig til Wittenberg og blev aldeles vunden for de Sandheder, som Luther forkyndte. Efter Hjemkomsten til Fædrelandet tilbragte han et Par Aar i sit Kloster, uden at Prioren mærkede, at han havde skiftet Overbeviisning; men endeligen fremtraadte han aabenbart som en Tilhænger af Luther i en Prædiken Skjærtorsdag eller Langfredag 1524, hvori han udviklede en af Luthers Hovedsætninger, „at Troen, og ikke Gjerningerne, retfærdiggjør Mennesket." Da Prioren havde gjort denne uventede Opdagelse, sendte han strax Tausen bort fra Antvorskov, hvor han allerede havde smittet nogle af Munkene med sit Kjætterie, og satte ham i et Kloster i Viborg, hvis Prior lovede at have Opsigt med hans Færd og bringe den vildfarende Yngling tilbage til Kirkens Skjød. Men, efterat det første Skridt var gjort, vaklede Danmarks Luther ikke mere. Med stor Veltalenhed og urokkelig Standhaftighed arbeidede han for den Sag, som gjennemtrængte hans Overbeviisning og vandt snart Tilhængere saavel blandt sine Medbrødre i Klostret som blandt Byens Borgere; men, da Prioren mærkede dette, lod han ham som en halstarrig Kjætter kaste i Fangetaarnet. Uden at lade sig skræmme herved talte Tausen fra Lufthullerne i Taarnet til Borgerne, som i Hobetal flokkede sig sammen udenfor og lyttede til hans Ord, indtil Prioren ogsaa forhindrede dette ved at forflytte ham til et andet Sted. Imidlertid erholdt han en mægtig Understøttelse i den Oversættelse af det nye Testamente, som Hans Mikkelsen, forhen Borgemester i Malmøe og nu en frivillig Ledsager af den landflygtige Christian den 2den, havde udarbeidet og ved Kongens Understøttelse udgivet i Antwerpen (1524). Denne Bog fortes i Mængde ind i Landet af hollandske Kjøbmænd og

læstes med Begjærlighed af Folket, som derved kom til klarere at indsee, hvor vrange og ugrundede mange af den katholske Kirkes Lærdomme vare. Bisperne udstædte vel Forbud mod at kjøbe og læse denne farlige Bog; men dette vakte kun større Lyst efter at komme i Besiddelse af den, og Forbudet hævedes kort efter paa Kongens Befaling. Ligesaa lidet virkede den Bestemmelse, som Bisperne toge paa en Forsamling i Kjøbenhavn (1524), „at Enhver, som udbredte de Kjætterier, som den forløbne Munk Broder Luther lærte, skulde straffes med Fængsel"; thi Frederik den 1ste modsatte sig alle Voldsomheder. Bisperne lode nu Paul Eliæsen drage omkring i Riget for at prædike imod den nye Lære; men han udrettede Intet; thi de Lutherske havede denne „Paul Vendekaabe" formedelst hans Frafald, og Katholikerne mistænkte ham, fordi han engang havde holdt med Lutheranerne, saa meget mere som han vedblev at erklære sig for Gavnligheden af flere Forbedringer i Kirkevæsenet. Under disse truende Forhold søgte Geistligheden at blive forligt med Adelen, med hvilken den var kommen i en heftig Strid især angaaende Retten til at oppebære Bøder. Paa Herredagen i Odense (1525) opgave Prælaterne en Deel af deres Rettigheder for at redde de øvrige. Det blev her vedtaget, at de verdslige Godseiere skulde oppebære alle Bøder undtagen dem, der gaves for Manddrab, Brud paa Kirkefreden og Vold mod geistlige Personer, hvilke alene tilfaldt Prælaterne; tillige blev disses Ret til Tienden bekræftet; men derimod skulde alle andre Afgifter til Bisperne bortfalde. Paa samme Herredag erklærede ogsaa saavel de geistlige som verdslige Jordegodseiere sig beredvillige til at understøtte Kongen mod Christian den Andens truende Rustninger, saaledes at der af 100 Marks faste Indtægter stilledes en fuldstændigt rustet Rytter og af 50 Mark en bereden Skytte.

Kongen viste sig imidlertid stedse utvetydigere som en Ven af Lutheranerne, uden dog ligefrem at krænke de Rettigheder,

som vare den katholske Geistlighed tilstaaede. I Hertugdømmerne, hvor Herman Tast i Aarene 1522 til 1525 havde udbredt og næsten gjennemført Reformationen, havde han udgivet den Forordning, at Ingen under Livsstraf maatte forfølge Nogen for sine religiøse Meningers Skyld, og hans Søn Christian bekjendte sig offentligen til den lutherske Lære. Allerede ved sin Kroning (1524) havde Kongen lagt sin religiøse Overbevisning for Dagen ved at medbringe en lutherst Geistlig til sin private Gudstjeneste, og end tydeligere viste han nogen Tid efter, til hvilken Side han hældede, ved at nyde Nadveren paa lutherst Viis under tvende Skikkelser og ved at afskaffe alle Fastespiser ved sit eget Bord. Han søgte nu ogsaa paa en læmpelig Maade at faae Hans Tausen ud af Fængslet. Dette skete derved, at han udnævnte ham, ligesom tidligere Herman Tast, til sin egen Kapellan, dog saaledes at Borgerne erholdt Tilladelse til at beholde ham som deres Prædikant. Neppe var Tausen sluppen ud af Fængslet, førend han paany begyndte at prædike, og, da Viborg Bisp, Jørgen Friis, forbød ham at optræde i nogen af Stiftets Kirker, holdt han sine Foredrag under aaben Himmel fra en Ligsteen paa Graabrødrenes Klosterkirkegaard under en umaadelig Tilstrømmen af Mennesker. Reformationens Fremgang i Viborg blev sikkret ved Oprettelsen af en evangelisk Skole, hvor Jørgen Sadolin, der ligesom Tausen havde været Luthers Tilhører i Wittenberg, blev ansat som Lærer. —Det i Viborg givne Exempel fandt snart Efterligning i andre Stæder, og først i Malmøe. Her havde uden Tvivl Oversættelsen af det nye Testamente, der var forfattet af Byens forrige elskede Borgemester Hans Mikkelsen, fundet meest Indgang og derved forberedet det, som siden skete; ogsaa Byens nuværende Borgemester, Jørgen Kok, eller som han kaldtes, fordi han en Tidlang havde været Møntmester, Jørgen Mønter, yndede og befordrede Reformationen. Den Første,

som her optraadte mod den katholske Lære, var Klaus Mortensen eller Tøndebinder, en ulærd Mand, men fuld af Begeistring for den rene Lære og i Besiddelse af et uforfærdet Mod og en kraftig Veltalenhed. Da de katholske Præster forbød ham at prædike i Kirkerne, talte han under aaben Himmel paa en Eng udenfor Byen; men, da Engen nedtraadtes og fordærvedes ved den Mængde Mennesker, som stimlede til for at høre ham, maatte Geistligheden tilsidst paa Borgernes Forlangende indrømme ham en Kirke i Byen. Han blev snart understøttet af Hans Spandemager og Frants Vormorsen, hvilken Sidste besad lærde Kundskaber i den hellige Skrift, og Reformationen gjorde til Trods for al Modstand store Fremskridt. Præsterne begyndte nu ogsaa at gifte sig, hvorpaa Tausen skal have givet det første Exempel ved at ægte Jørgen Sadolins Søster, et Skridt, hvorfor han maatte høre meget ilde af de Katholske. Bisperne kom ved alt Dette i den største Forlegenhed og vidste ikke, hvad de skulde gribe til for at standse det overalt indbrydende Kjætterie. Paul Eliæsen vedblev at reise omkring, men prædikede for døve Øren; heller ikke frugtede det, at alle Bisperne udstædte Hyrdebreve til deres Menigheder, hvori de advarede mod Luthers fordømmelige Kjætterie. I deres Nød besluttede de at indkalde to berømte tydske Doktorer Johan Eck og Kochlæus for at bekjæmpe Lutheranerne. De skreve et Brev til Eck, fuldt af de meest overdrevne Smigrerier, hvori de med den ydmyge Bekjendelse, at de selv ikke vare Kampen vorne, indbøde ham til Danmark, som de beskreve som et Land, der flød med Mælk og Honning, hvor han ikke skulde mangle nogetsomhelst af Livets Goder. Men baade Eck og Kochlæus vare saa beskjæftigede i Tydskland, at de ikke kunde tage imod denne smigrende Indbydelse. — Kongen troede nu, at det var den rette Tid til at gjøre Noget til Fordeel for Lutheranerne, og sammenkaldte i den Anledning en Herredag i Odense (1527). Her blev uagtet Prælaternes Modstand

fastsat en almindelig Samvittighedsfrihed for Lutheraner og Katholiker, og begge Religionspartier forsikredes om Kongens og Lovenes Beskyttelse; det skulde staae Munke, Præster og andre Geistlige frit for at gifte sig; Bisperne skulde herefter ikke hente Bekræftelse paa deres Embeder i Rom, men søge den hos Kongen; Bispernes Ret til Tiende, som Bønderne nu paa flere Steder begyndte at nægte, blev derimod paany bekræftet, og Kongen og Rigsraadet gik i Borgen for Overholdelsen baade af denne og deres øvrige hjemlede Rettigheder. Disse Herredagsbeslutninger gave Reformationen en fastere Holdning og befordrede dens Udbredelse overordentligt, da mange Frygtsomme og Ængstelige, som i Hjærtet hyldede dens Grundsætninger, men af verdslige Hensyn og Frygt for Forfølgelse hidtil holdtes tilbage, nu uden Skye traadte over til den. Ogsaa benyttede mangfoldige Præster, som hidtil havde levet i vanærende og utilladelig Forbindelse med Friller, nu den Frihed, som Loven gav dem til at gifte sig, og Reformationen udbredtes derved ligesaa hurtigt paa Landet som i Stæderne. I Malmøe afskaffedes nu alle katholske Skikke ved Gudstjenesten, og denne holdtes paa Dansk, hvortil man benyttede sig af en Oversættelse af Davids Psalmer, som Frants Vormorsen havde forfattet. Med Kongens Tilladelse blev tillige i denne Bye oprettet en lærd Underviisningsanstalt, hvor de første Præster for den evangeliske Kirke i Danmark bleve dannede under Veiledning af Nogle af de lærdeste Reformatorer. Munkene, især Tiggermunkene, som nu Ingen mere vilde give Almisse, vandrede deels frivilligen ud, deels bleve de ogsaa under Forhaanelser og Voldsomheder forjagne. Hans Tausen vedblev imidlertid i Viborg med utrættet Iver at arbeide for Reformationen og begyndte nu paa Borgernes Opfordring at prædike i Byens Kirker. Herover blev Bispen Jørgen Friis saa forbittret, at han truede med at bruge Magten; men da Borgerne hørte dette, spærrede de de til Kirken

stødende Gader med Jernkjeder og mødte fuldtrustede ved Gudstjenesten for at forsvare Tausen, hvis Bispen skulde gjøre Alvor af sin Trusel; dog kom det ikke til Blodsudgydelse, da Kongen lagde sig derimellem. I Viborg bleve ligeledes danske Kirkesange indførte og Gudstjenesten holdt paa lutherst Viis, og, da nu Lutheranerne vare blevne det stærkere Partie, maatte de forhadte Munke her ligesom i Malmøe udstaae mange Forfølgelser, indtil de tilsidst forlode Byen. Reformationen var nu saavidt fremmet i Viborg, at Tausens Nærværelse ikke længere syntes nødvendig, hvorfor Kongen kaldte ham til Kjøbenhavn (1529). Her optraadte han i Nikolai Kirke paa samme Sted, hvor Reinhard og Paul Eliæsen 8 Aar tidligere første Gang havde forkyndt den evangeliske Lære. Men Forholdene og Folkets Stemning havde imidlertid betydeligen forandret sig, saa at Tausen havde den meest afgjorte Fremgang, og største Delen af Kjøbenhavns Borgere hyldede Reformationen. — Disse tre Stæder, Viborg, Malmøe og Kjøbenhavn, bleve nu Hovedpunkterne for Reformationen, som derfra med uimodstaaelig Kraft udbredte sig over hele Landet. Et vigtigt Befordringsmiddel for den var den nye Oversættelse af Davids Psalmer og det nye Testamente, som den lærde Christen Pedersen, ligeledes en af de Mænd, der deelte Landflygtigheden med Christian den 2den, udgav samme Aar, som Tausen kom til Kjøbenhavn. Den udmærkede sig fremfor de ældre Oversættelser ved sit renere og bedre Sprog og læstes med en saadan Begjærlighed af Folket, at der inden kort Tid maatte gjøres et nyt Oplag.

Paa denne Tid forberededes i Tydskland den berømte Rigsdag i Augsborg (1530), som alle Katholiker haabede vilde ende med Lutheranernes Undertrykkelse, og de danske Bisper troede derfor, at det Samme vilde kunne opnaaes i Danmark ved en Forsamling af Rigets fornemste geistlige og verdslige Herrer. Hovedmændene for Reformationen, der vare sig

deres Overlegenhed bevidste over den uvidende katholske Geistlighed og desuden vare sikkre paa Medhold hos Kongen og en stor Deel af Rigsraadet, vare heller ikke uvillige til et saadant Møde, hvor der gaves dem Leilighed til offentligen at udvikle og forsvare deres Lære. Kongen sammenkaldte derfor en Herredag i Kjøbenhavn (1530), hvor der skulde afsiges en endelig Dom i Religionsstridighederne, efterat begge Partier først havde forsvaret deres Meninger ved offentlige Disputatser. Det var lykkets de katholske Geistlige til dette Møde at faae indkaldt en Doktor Stagefyhr fra Køln og en anden tydsk Doktor, som dog ikke bleve dem til synderlig Gavn. Paa Herredagen fremkom Katholikerne med høie Klager over de mange Kjættere, som undergrove Kirkens rene Lære, og de troede allerede at have vundet Seir, da Protestanterne i de første otte Dage ikke lode høre fra sig; men paa den ottende Dag fremlagde Tausen Protestanternes Troesbekjendelse i 43 Artikler, hvis Hovedsætning var, „at den hellige Skrift uden menneskelige Tilsætninger og Paafund var den eneste Regel og Lov for et christeligt Menneske at leve og regjere sig efter." Disse Artikler fordeelte derpaa de lutherske Geistlige iblandt sig og holdt dagligen under et umaadeligt Tilløb af Mennesker to Prædikener derover i Helliggeistes Kirke. Denne Dristighed og det bestemte Sprog, hvori Troesbekjendelsen var affattet, forbausede og forbittrede Katholikerne. De indgave et Klageskrift til Kongen, hvori de søgte at forsvare deres Lære og gjendrive Protestanterne, men tillige, i Bevidstheden af Svagheden af deres Grunde, alvorligen mindede Kongen om hans edelige Løfte i Haandfæstningen at forsvare den romerske Kirke og straffe Kjætterne paa Liv og Gods. Herved bevægedes Protestanterne til at udgive et Forsvarsskrift for deres Troesbekjendelse, hvori de viste det Ugrundede i Katholikernes Indvendinger og tillige gjorde opmærksom paa de flere Fordreielser af den protestantiske Lære, som Katholikerne havde tilladt sig.

Af Disputatserne blev der Intet, da Katholikerne under allehaande Udflugter unddroge sig derfra. De fordrede, at Disputatserne skulde holdes paa Latin, uden hvilket de ingen Nytte kunde have af deres tydske Hjælpere, hvorimod Protestanterne vilde, at der skulde disputeres paa Dansk, for at Folket kunde høre og domme i Striden. Da det endeligen blev indrømmet, at man kunde bruge begge Sprogene, opstod der Tvist om, efter hvilken Regel Stridspunkterne skulde afgjøres, da Protestanterne ikke vilde erkjende anden Dommer end Bibelen, men Katholikerne forlangte, at ogsaa Kirkefædrenes Udsagn skulde tages for gyldige: heri vilde og kunde Protestanterne ikke indrømme Noget. Efterat disse endnu havde indgivet 12 Klagepunkter over Bispernes slette Bestyrelse af Kirken, blev Herredagen sluttet med følgende Dom af Kongen og Rigsraadet: „at eftersom de Katholske undsloge sig for at disputere, skulde Lutheranerne fremdeles have Frihed til at lære og prædike, indtil der blev holdt en almindelig Kirkeforsamling; hvad der paa den blev bestemt, skulde Enhver rette sig efter."

Under disse gunstige Forhold gjorde Reformationen i Frederik den Førstes tre sidste Regjeringsaar saa store Fremskridt, at den blev indført i alle Rigets Stæder paa Helsingør nær, som længst holdt fast ved den katholske Lære. Denne Reformationens seirende Fremgang var dog paa flere Steder ledsaget af betydelige Uordener og Voldsomheder. Saaledes brød paa tredie Juledag 1531 en Hob Borgere anførte af Borgemesteren **Ambrosius Bogbinder** ind i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor de ødelagde Kirkeprydelserne, søndersloge Helgenbillederne og adsplittede Kirkearchiver. Først da Byfogden ankom med væbnet Mandskab, blev det muligt at standse Uordenen og frelse de kostbare Høialtre, som den rasende Hob just vilde til at ødelægge. I andre Steder forefaldt lignende Optrin, i Roeskilde og Næstved bleve ikke blot Klostre, men endog Kirker nedrevne, og Kagen til Spot opreist paa de

forhen hellige Steder. I Begyndelsen gik det meest ud over Tiggermunkene, men siden udstraktes Forfølgelsen ogsaa til andre Klostergeistlige, ja selv enkelte Bisper, som Jørgen Friis i Viborg, vare ikke sikkre for Forhaanelser og Voldsomheder, naar de viste sig offentligen. Adelen viste sig især ivrig i at fordrive Munkene, for siden at kunne bemægtige sig det rige Klostergods. Som en af de værste af disse Klosterstormere nævnes Rigshofmesteren Mogens Gjøe, som Munkene derfor kaldte „Djævelens Drabant og Tjener.“ — En Omstændighed, der bidrog væsentligen til Katholicismens hurtige Fald, var den mislige Stilling, hvori flere af Kirkens høieste Embedsmænd befandt sig. Rigets Ærkebisp Aage Sparre var erkjendt af Kongen, men kunde ikke faae pavelig Bekræftelse, hvorfor han i denne vanskelige Tid var uden al Myndighed og tilsidst nedlagde sit Embede. I den fynske Biskops Jens Andersen Beldenaks Person vare alle danske Prælater paa det Føleligste blevne ydmygede, da han paa Herredagen i Kjøbenhavn (1530) formedelst nogle fornærmelige Udladelser om Kongen, af Rigsraadet var bleven dømt som Tremarksmand. Viborgs Bisp, den oftere nævnte Jørgen Friis blev i Aaret 1530 for en ubetydelig Tvistigheds Skyld sat i Band af Paven, som herved berøvede sig selv en af sine ivrigste Forsvarere. Lago Urne, Bisp i Roeskilde, en kraftig, men sindig Modstander af Reformationen, døde i Aaret 1529, og Kongen udnævte til hans Efterfølger Joachim Rønnov, en rænkefuld, voldsom og ærgjærrig Mand. Han kjøbte sit Embede af Kongen for en betydelig Sum Penge og maatte desuden love ikke at ville hindre den protestantiske Læres Udbredelse i sit Stift. Dette, i Forbindelse med hans bekjendte slette Characteer, gjorde, at han aldrig vandt nogen ret Tillid hos Katholikerne, uagtet han efter Frederik den Førstes Død viste sig som en af Protestanternes voldsomste Forfølgere. Kun en af Rigets Bisper,

Knud Gyldenstjerne i Odense, Jens Andersens Efterfølger, udmærkede sig ved en klog Eftergivenhed for Tidens Fordringer. Han kaldte Jørgen Sadolin fra Viborg til Odense og lod ham oversætte Luthers lille Katechismus, som derpaa uddeeltes til Stiftets Geistlige med Opfordring til at benytte den ved Folkets Undervisning.

Henimod Slutningen af Frederik den Førstes Regjering gjorde Christian den 2den med en Flaade, som han havde udrustet i Holland, et nyt Forsøg paa at tilbagevinde sine Riger og landede mod Udgangen af Aaret 1531 i det sydlige Norge. Den forrige upsalske Ærkebisp Gustav Trolle, som ved Gustav Vasas Fremgang var bleven nødt til at forlade Sverrig, havde siden begivet sig til sin gamle Ven og Beskytter, Christian den 2den, og virkede nu paa det Kraftigste for hans Sag i Norge. Forklædt som Bjergmand havde han gjennemstreifet Landet og forberedet Christians Komme ved at slutte Forbindelser med den thronhjemske Ærkebisp, Oluf Engelbrechtsen Lunge, Hans Reff, Bisp i Opslo, og Biskop Mogens i Hammer. Christian den 2den blev strax efter sin Ankomst hyldet af Stænderne i Opslo, og det norske Rigsraad tilsendte Frederik den 1ste et Opsigelsesbrev. Saasnart der kom Efterretning til Danmark om disse Begivenheder, udrustedes der i al Hast en Flaade, som sendtes op til Norge under Anførsel af den nysnævnte Bisp Knud Gyldenstjerne. Lybækkerne, der frygtede for deres Handels Undergang, naar Christian den 2den igjen kom paa Thronen, allerhelst naar det skete ved Hollændernes Hjælp, lode en Deel af deres Skibe forene sig med den danske Flaade. Skjøndt Christian den 2den i Begyndelsen havde havt stor Fremgang, kunde han dog ikke indtage Aggershuus eller bemægtige sig noget andet fast Punkt og blev derfor nødt til at indlade sig i Underhandlinger med Knud Gyldenstjerne, af hvem han forlangte sikkert Leide til en personlig Sammenkomst med sin Farbroder. Denne lovede Kongen „ved sin bispelige Ære,

Troe, Love og Redelighed et trygt og ubrødeligt Leide, som skulde holdes under Guds store Hævn og evige Straf," og stolende paa dette Leide gik Christian den 2den ombord paa Flaaden, som førte ham til Kjøbenhavns Rhed. Efter et Ophold af 7 Dage, der tilbragtes med Forhandlinger om hans fremtidige Skjæbne, førtes han til Sønderborg Slot, hvor han en kort Tid behandledes som Statsfange, men siden indesluttedes i et lille muret Aflukke, der alene fik sit Lys igjennem en høit oppe anbragt tilgittret Aabning. I dette usle Fangehul, hvor han kun havde en norsk Dværg og siden en gammel Soldat til Selskab og Opvartning, tilbragte den ulykkelige og forraadte Konge 17 Aar. Frederik den 1ste udstædte en Forpligtelse til 4 danske og 4 holsteenske Rigsraader paa hele Adelens Vegne, og disse igjen til ham, om at Christian den 2den aldrig skulde komme paa fri Fod, hvilken Overeenskomst fornyedes ved Christian den Tredies Thronbestigelse.

Frederik den 1ste døde den 10de April 1533 paa Gottorp, hvor han sædvanligen opholdt sig, da han elskede Hertugdømmerne mere end Danmark. Af Folket var han kun lidet yndet, men desto mere af Adelen, som han føiede i alle dens Fordringer. Hans Adfærd, først mod hans Broder Hans og siden mod hans Brodersøn Christian den 2den, viser ikke hans Character fra nogen elskværdig Side; derimod fortjener han al Roes for sin sindige og kloge Fremgangsmaade ved Reformationens Indførelse.

Efter Frederik den Førstes Død paafulgte en Mellemregjering af eet eller egentligen tre Aar; thi først efter denne Tids Forløb blev den udvalgte Konge, Christian den 3die, almindeligen erkjendt. Adelen og Geistligheden traadte kort efter Frederiks Død sammen til en Herredag i Kjøbenhavn for at vælge en ny Konge; men først bragte Prælaterne Religionssagerne paa Bane. Bisperne klagede over de Forurettelser, der vare vederfarede dem af Adelen paa Herredagen

i Odense (1527), besværede sig over det lutherske Kjætterie og den Foragt, som allevegne vistes Kirken og Geistligheden. Adelen vilde imidlertid ikke opgive de Rettigheder, som den ved hiin Leilighed havde vundet paa Geistlighedens Bekostning, og Forhandlingerne desangaaende bleve udsatte indtil Videre. Derimod blev der med Hensyn til Religionen, uagtet stor Modstand fra Flere af de verdslige Rigsraaders Side, taget adskillige Bestemmelser, der lode Protestanterne føle, at deres Beskytter Frederik den 1ste var bortfalden: „Odense Herredagsbeslutning af 1527 skulde vel staae ved Magt, men ingen Præst maatte indsættes i noget Stift uden Biskoppens Samtykke, og Messe skulde atter indføres; alle Domkirker, Munke- og Nonneklostre tilligemed de endnu tilværende Tiggerklostre skulde fremdeles bestaae; om det inddragne Klostergods (som for største Delen var i Adelens Eie) skulde siden nærmere underhandles." Derpaa begyndtes Forhandlingerne om Kongevalget; men ogsaa her kom den religiøse Splid med i Spillet. De verdslige Rigsraader vilde have Frederiks ældste Søn Christian til Konge; men, da han var bekjendt som en ivrig Lutheraner, modsatte Bisperne sig af alle Kræfter dette Valg og stemte for den yngre Søn Hans, som endnu var et Barn, og som de derfor haabede at faae opdragen i den katholske Religion. Følgen af denne Strid var, at man besluttede at udsætte Kongevalget til næste Aar under Paaskud af at oppebie de norske Rigsraaders Ankomst, og imidlertid skulde Regjeringen forestaaes af Rigsraadet. Misfornøiede over, at der Intet blev af Kongevalget, forlode Rigshofmesteren Mogens Gjøe og Rigsraaden Erik Banner, der heller ikke havde villet undertegne de Beslutninger, der gik ud paa Protestanternes Undertrykkelse, Herredagen og begave sig til Hertug Christian, som de opfordrede til at bemægtige sig Thronen uden at vente paa Rigsraadets Afgjørelse. Men Christian, som frygtede for at give det første Løsen til en Borgerkrig,

der alligevel ikke udeblev, forkastede saavel dette som et lignende Forslag, der kort efter gjordes ham af Lybekkerne. Den første Brug, Bisperne gjorde af deres Seir og gjenvundne Magt, var at lægge Sag an imod den forhadte Hans Tausen, som de indstævnede til at møde paa Kjøbenhavns Raadhuus. Listigen anklagede de ham ikke saa meget for Kjætterie som for hans fornærmelige Udladelser mod den katholske Kirkes Geistlige, hvem han havde kaldt „Sjælemordere, Ulve i Faareklæder, Tyve og Røvere, haarde og forblindede Knubbe." Han blev „af særdeles Naade" kun dømt til at nedlægge sit Præsteembede i Kjøbenhavn og forlade Stiftet inden en Maaned; heller ikke andensteds i Riget maatte han prædike eller lade Noget trykke eller paa nogen Maade befatte sig med Religionssagerne. Medens Tausen var inde i Raadhuset, havde Kjøbenhavns Borgere forsamlet sig væbnede udenfor paa gammel Torv, beredte til at forsvare deres Præst mod enhver Voldsomhed. Tummeleu tiltog, da Biskop Rønnov traadte ud af Raadhuset, og Hoben vilde allerede til at lægge voldsom Haand paa ham, da Tausen traadte til og reddede hans Liv ved at tage ham under sin Beskyttelse og ledsage ham til Bispegaarden. Ifølge den fældede Dom forlod Tausen Kjøbenhavn, men en farlig Gjæring udbrød imellem Borgerne, saa at Rønnov maatte tillade ham at komme tilbage under den Betingelse, at han herefter opførte sig mere maadeholdent. Lignende Optrin forefaldt paa andre Steder i Riget. Bisperne gave den Bestemmelse, at ingen Præst maatte ansættes uden deres Samtykke, tilbagevirkende Kraft og søgte overalt at fordrive de protestantiske Geistlige. Paa Landet, hvor Almuen endnu for en stor Deel hang fast ved den fædrene Troe og Overtroe, skete dette uden synderlig Modstand; men i Kjøbstæderne satte Borgerne Magt imod Magt, og Bisperne kunde ingen Vegne komme.

Rigsraadet havde ikke kunnet blive enigt om at vælge en

Konge: nu begyndte ogsaa Folket at lade sin Stemme høre. Det havde under Frederik den Førstes tiaarige Regjering atter følt Adelens trykkende Herredømme og længtes efter Christian den Anden, Folkets Forsvarer, som sukkede i Fængslet paa Sønderborg. Borgemestrene i to af Rigets vigtigste Stæder, Ambrosius Bogbinder i Kjøbenhavn og Jørgen Kok eller Mønter i Malmøe, stillede sig i Spidsen for Bevægelsen, og Borger- og Bondestanden beredte sig til at gjøre et nyt Forsøg paa at afkaste Adelens og Geistlighedens Aag. Lybekkerne, som i Slutningen af Frederik den Førstes Regjering vare blevne misfornøiede, fordi han havde tilstaaet Hollænderne adskillige Handelsfriheder, blandede sig i Striden. Deres Borgemester Jørgen Wullenweber, som tilligemed Admiralen Markus Meier fra en ringe Herkomst havde opsvunget sig til den høieste Magt i Lybek, mødte paa Herredagen i Kjøbenhavn og fordrede, at Danmark skulde afbryde Forbindelsen med Holland. Da Rigsraadet ikke alene afslog dette, men endog indgik i et nøiere Forbund med Hollænderne og tilstod dem fri Fart i Sundet paa 30 Aar, sluttede Jørgen Wullenweber og Markus Meier en Forbindelse med Ambrosius Bogbinder og Jørgen Mønter, hvis dobbelte Formaal erklæredes at være Christian den Andens Gjenindsættelse og Reformationens Indførelse. Rigsraadet styrkede sig nu ved et Forbund med Gustav Vasa, hvem de fælles Fjender, Lybekkerne og Christian den 2den, gjorde til en villig og virksom Forbundsfælle, og ved en saakaldet Union med Hertugdømmerne, ifølge hvilken alle Stridigheder skulde afgjøres ved Voldgiftsmænd, og Landene understøtte hinanden i Krig baade til Forsvar og Angreb. Lybekkernes Hærfører, Grev Christopher af Oldenborg, Christian den Andens Slægtning, efter hvem hele denne Krig fik Navn af Grevefeiden, gjorde et forstilt Indfald i Hertugdømmerne, hvorved Sjælland blottedes for Tropper. Derpaa førte han sin Hær uventet

over til denne Ø, hvor han landede ved Skovshoved den 23de Juni 1534. Kjøbenhavn aabnede sine Porte for ham, og Malmøes Borgere fordrevne Rigsraadets Besætning fra Byen og Slottet. Inden kort Tid underkastede Skaane, Sjælland, Fyen og de øvrige Øer sig Grev Christopher, der modtog Hyldingen i Christian den Andens Navn. Adelen maatte, saa nødigt den vilde, give efter for Omstændighedernes Tvang og erkjende Christian den 2den. Naturligviis gik dette ikke af uden store Voldsomheder af den opbragte Bondealmue, som overfaldt Adelens Gaarde og Borge og med Mord og Brand hævnede sin mangeaarige Undertrykkelse. Ogsaa mod Katholikerne blev Gjengjældelsens Ret udøvet. Overalt hvor Grev Christopher drog frem, blev den protestantiske Gudstjeneste gjenoprettet; Biskop Rønnov blev affat, og hans Embede overgivet den forrige upalske Ærkebisp Gustav Trolle, som nu paany traadte frem paa Skuepladsen og virkede for Christian den 2den. Men, da Rønnov anden Gang kjøbte Bispestolen for 10,000 Mark, blev Gustav Trolle Bisp i Fyen, hvor Knud Gyldenstjerne, som man ansaae for Skyld i Christian den Andens Fængsling, var bleven affat.

Grev Christophers truende Fremskridt bevægede Adelen og Geistligheden i Jylland til at sørge for deres Sikkerhed ved at vælge Hertug Christian til Konge. Paa en Forsamling, som i den Anledning holdtes i den nuværende Landsbye Rye ved Skanderborg, gjorde Bisperne vel endnu nogle Indvendinger mod Valget af Lutheraneren Christian, men gave dog omsider efter for den bydende Nødvendighed. Ove Bilde, Bisp i Aarhuus, en ædel og værdig Mand og uden Tvivl den bedste af de katholske Bisper, underskrev med Taarer i Øinene Valgbrevet, idet han følte, at han derved havde underskrevet den katholske Kirkes Dødsdom. Grev Christopher søgte imidlertid ogsaa at udbrede sine Vaaben til Jylland. Kommandør eller, som han kaldtes, Skipper Klement, en Soekriger, der havde tjent med Udmærkelse under Frederik den 1ste, sendtes derover, og saae snart mange Tusinde Bønder og Borgere samlede under sine Faner. Adelen drog vel en Hær sammen for at kue Opstanden i dens Begyndelse; men den blev aldeles slagen i Nærheden af Aalborg, hvorpaa Oprøret under allehaande Voldsomheder mod Adelen og Prælaterne udbredte sig over største Delen af Nørrejylland. — Folkepartiet var nu paa den høieste Spidse af Magt; næsten hele Danmark adlød Grev Christopher, og der var al Udsigt til, at Christian den 2den atter skulde bestige Thronen; men pludseligt indtraadte en Vending i Sagerne. Christian den 3die sluttede Fred med Lybekkerne, hvilken, uagtet han var valgt til Konge i Danmark, kun skulde gjælde Hertugdømmerne; men herved fik han Raadighed over de Tropper, som hidtil havde beleiret Lybek, og kunde sende sin udmærkede Hærfører, Johan Ranzau, mod den jydske Bondehær, som nødtes til at trække sig ind i Aalborg. Ranzau indtog Staden med stormende Haand og benyttede sig af Seiren med en Grusomhed, som man sjældent finder Exempel paa uden i Borgerkrige. Ikkun Qvinder og Børn bleve skaanede; alle Mandfolk, hvoriblandt alene 2000 Bønder, maatte springe over Klingen; Kommandør Klement blev fangen og to Aar efter halshugget og lagt paa Steile. Derpaa drog Ranzau omkring i Landet og bragte allevegne Bønderne til Lydighed. Dette Nederlag tilføiede den djærve og kraftige jydske Bondestand et uforvindeligt Knæk: Kronen og Adelen bemægtigede sig de faldne Bønders Eiendomme, og de Overlevende bleve af Viborgthings adelige Landsdommere dømte fra Liv og Gods. De bleve vel benaadede paa Livet, og de, som formaaede det, tilbagekjøbte deres Eiendomme og forrige Friheder; men Resten bleve Fæstere. Hvert af de oprørske Herreder maatte udstæde et Brev, hvori det hedder. „Efterdi vi Efterskrevne med den øvrige oprørske Almue udi Nørrejylland have os med Liv og

Gods forbrudt mod den stormægtige Herre, Hr. Christian, udvalgt Konge til Danmark, have vi, for igjen at løse vor Hals for slig Utroskab, Brøst og Forseelse, opladt og afhændt fra os og vore Arvinger alt vort Bøndergods og Eiendom til Kongen til evig Tid, med mindre han mildelig os benaade vil." — Johan Ranzau drog derpaa over til Fyen og vandt her en afgjørende Seir (1435) ved Ørnebjerg, en Bakke i Nærheden af Aasens, hvor Gustav Trolle blev dødeligt saaret og kort efter endte sit urolige og skjæbnerige Liv. Den skaanske og sjællandske Adel, som kun nødtvungen havde hyldet Grev Christopher, faldt nu fra, da Lykken begyndte at svigte ham, og Gustav Vasa gjorde ifølge det sluttede Forbund et Indfald i Skaane og Halland, hvor han havde den største Fremgang. Under denne Sagernes mislige Gang bestikkede Lybekkerne Hertug Albrecht af Meklenborg, der var gift med Christian den Andens Søsterdatter, til Medanfører; men, da der opkom Splid mellem ham og Grev Christopher, blev der snarere tabt end vundet ved denne Forandring. Det søndenfjeldske Norge hyldede Christian den 3die kort efter Seiren ved Ørnebjerg, og Ærkebisp Oluf Engelbrechtsen Lunges Bestræbelser for at vække en Opstand i det Nordenfjeldske til Fordeel for Christian den 2den mislykkedes saa aldeles, at Ærkebispen maatte flygte ud af Riget. Ogsaa tilsøes fulgte Seiren Christian den Tredies Vaaben. Peter Skram, for sit Mod kaldet Danmarks Vovehals, slog under Bornholm en stor lybsk Flaade, uagtet han ikke var opdragen til Søen og aldrig tilforn havde anført en Flaade. Efterat Søen saaledes var bleven ryddelig, blev Johan Ranzau med sin Hær ført over til Sjælland, og Kjøbenhavn beleiret baade til Lands og til Vands. I Lybek foraarsagede Krigens uheldige Gang store Uroligheder, under hvilke Markus Meier og Wullenwebers Partie styrtedes, og Staden sluttede derpaa Fred med Danmark saaledes, at dens Handelsrettigheder bekræftedes, og Tiden,

hvori den skulde beholde Bornholm, forlængedes til 50 Aar. Kjøbenhavn blev nu, efter først at være forsynet med Levnetsmidler, overladt til sin egen Skjæbne og forsvaredes med mageløst Mod af sine Borgere. Malmøe, den anden Stad i Riget, som endnu ikke var i Christian den Tredies Magt, overgav sig den anden April 1536, da Jørgen Mønter ikke vinede nogen anden Udvei til Frelse. Han blev derpaa sendt ind i Kjøbenhavn for at bevæge Borgerne til Overgivelse; men Byen holdt sig endnu 4 Maaneder, forgjæves ventende paa Undsætning fra Christian den Andens Svigerson, Pfalzgrev Frederik. Denne samlede vel Tropper i Nordtydskland for at komme den beleirede Stad til Hjælp; men ved et Indfald af Christian den 3die i Østfriesland tilintetgjordes denne Plan. Hungersnøden steg tilsidst til den Grad, at man maatte spise Kjødet af Heste, Hunde, Katte og Krager, og Mennesker styrtede døde omkuld, som de gik paa Gaden. Efter et heelt Aars Beleiring overgav Kjøbenhavn sig paa Naade og Unaade den 29de Juli 1536, og dermed faldt det sidste Bolværk for Folkefriheden.

Af de flere Træk, som i det Foregaaende ere anførte paa Geistlighedens raae og forargelige Levnet og store Uvidenhed, Religionens Udartelse og Folkeunderviisningens usle Forfatning, lader sig slutte, at Sædeligheden i Middelalderen i Almindelighed ikke stod paa noget høit Trin. Thi naar Folkets Lærere vare lastefulde og usædelige, hvorledes skulde da Folket selv være dydigt og sædeligt? Den Behandling, der mødte de Skibbrudne, der havde den Ulykke at strande paa de danske Kyster, bringer snarere til at tænke paa hedenske Barbarer i en fjærn Oldtid, end paa et christeligt Folk i det 16de Aarhundrede. Lovenes Svaghed avlede en usædvanlig Mængde af Forbrydelser, der dog i Almindelighed mere fremtræde som lidenskabelige Udbrud af en raa og voldsom Tænke-

maade end som Handlinger af beregnende Lumskhed eller overlagt Ondskab. Naar man kom sammen til Gilder og selskabelige Fornøielser, overlod man sig til en umaadelig Nydelse af berusende Drikke, hvilket gav Anledning til Slagsmaal og Tvistigheder, og, da Enhver førte Værge hos sig, endtes disse sjældent uden Blodsudgydelse og Drab. Dette var saa almindeligt, at Konerne i nogle Egne af Norden førte deres Mænds Liigskjorter med sig til Gilderne for at kunne bruge dem, naar det behøvedes. Landets Sikkerhed forstyrredes ved en Mængde Stiemænd, som under de hyppige indvortes Krige og de mangelfulde Politieindretninger ustraffet kunde drive deres Spil, og paa Havet vrimlede det af Søerøvere. Medens Loven forbød Statens øvrige Borgere at tage sig selv til Rette, var det Adelsmændene tilladt selv at afgjøre deres Stridigheder med Sværdet og efter givet Varsel feide paa hverandre. Adelen betragtede denne Ret til at forstyrre Landefreden som en af sine vigtigste Privilegier, og den blev meget omhyggeligen indført i den ene Haandfæstning efter den anden. Qvindekjønnet led meget under Mændenes Raahed og beskyttedes stundom neppe ved Klostermuren mod Vold og Mishandlinger; Usædeligheden i denne Retning var saa meget mere almindelig, som Geistligheden heri gav det værste Exempel ved sit Frillelevnet. Med alle disse mørke Sider i Middelalderens sædelige Tilstand, fandtes der dog baade hos Høie og Lave en Aabenhed, Jævnhed og Ligefremhed i Tænkemaaden, der indtager og tiltrækker, og som man forgjæves vil søge i en mere dannet Tidsalder, og det maa vel erindres, at Historien meest omtaler de store Forbrydelser og udmaler det Usædvanlige og Overordentlige, medens det, som ikke afviger fra Tingenes regelmæssige Gang, enten slet ikke omtales eller kun løseligt berøres.

Folket havde i Almindelighed en dyb religiøs Følelse, men af Mangel paa sund Næring forvildede den sig ofte i

Overtroens Egne. Denne Overtroe, som vedligeholdtes ved Geistlighedens Vindesyge og Almuens Vankundighed, yttrede sig især i Tillid til Helgenbilleders og Helgenlevningers (Reliqviers) undergjørende Kraft. Hver Kirke og hvert Kloster havde sin Helgen tilligemed een eller flere Reliqvier, saasom: Stykker af Christi Kors eller Aarons Stav, Tænder, Ledemod, Haar og Skjæg af een af Apostlene eller Kirkens hellige Mænd. Enkelte Kirker stode i særdeles Rye for Helligbed og havde Tilløb ikke blot af den nærmeste Egns Beboere, men fra hele Landet, saaledes St. Knuds Kirke i Odense, hvor den nationale Helgen, Martyren Knud den Hellige, laae begraven. Der gaves ogsaa hellige Kilder, hvis Vand tillagdes lægende Kraft, og som derfor til visse Tider, især St. Hans Nat, besøgtes af store Skarer af Lamme og Gigtsyge, f. Ex. St. Helena Kilde paa Kysten af Nordsjælland ved den hellige Helenas Grav, hvis Liig engang var kommen flydende til Land paa en Mølleſteen. Ligesom Hedenskabets Guder, havde hver Helgen sin egen Virkekreds: En var god at paakalde for Tandpine, en Anden for Øienværk; En beskyttede Reisende, en Anden Faarehyrder, en Tredie Svinehyrder, og der gaves overhoved ingen Livets Gjerning eller Tilskikkelse, som jo havde sin Helgen. Dette Slags Overtroe var imidlertid fælleds for hele det katholske Europa; derimod gaves der andre Forestillinger om overnaturlige Væsener, der ikke stode i nogen Forbindelse med Religionen, og som vare eiendommelige for den danske Almue. Disse vare enten Levninger fra Hedenskabet, eller senere dannede ved Folkets frit skabende Indbildningskraft. Disse Gjenstande for Folketroen vare deels venlige og uskadelige, deels frygtelige og fordærvelige Væsener, der levede paa Jorden og under Jorden, i Lundene og i Havet, eller endog hemmeligen færdedes i Menneskenes Boliger. Havmænd og Havfruer, oventil skjønne Menneskeskikkelser, nedentil dannede som Fisk, boede paa Havets

Bund i Krystalslotte. Undertiden stege de op paa Vandets Overflade ved Strandbredden for at varsle Menneskет vigtige Begivenheder eller for at lokke den Uforsigtige, der lod sig bedaare af deres fagre Ord, ned i deres Boliger, hvorfra han aldrig mere kom op til Sollyset. Ellekongen og Ellepigerne, som dandsede paa Engene og i Lundene ved Maaneskin, vare skjønne af Udseende, men forræderske mod dem, som hengav sig til dem. Klintekongen thronede paa Stevnsklint og herskede over hele Stevnsherred, hvis Grændser derfor ikke turde betrædes af nogen dansk Konge; hver Juul lagde Egnens Beboere deres Underdanighed mod deres Konge for Dagen ved at hensætte Julemad til ham paa Klinten. Nisser og Hulder opholdt sig i Husene, hvor de hjalp Tyendet med Ovægets Røgt og anden Huusgjerning. De vare fromme og venlige, saalænge man ikke drillede dem eller forsømte at hensætte Mad til dem, men meget ondskabsfulde og hævngjerrige, naar de bleve fornærmede. Dværge og Bjergfolk boede under Jorden, især i Høiene, hvor man om Natten ofte saae dem dandse, idet Høien hævede sig og stod paa fire gloende Pæle. Disse Underjordiske vare især frygtede, fordi de borttoge christne Folks Børn og lagde en Skifting isteden, hvilket kun kunde forebygges ved strax at lade det nyfødte Barn døbe. Levninger af slig uskyldig Folketroe have hist og her paa Landet vedligeholdt sig lige til vore Dage. Troen paa Hexerie og Troldom var meget stærk i Middelalderen, og Here bleve hyppigen brændte, naar det, efterat de vare kastede i Vandet, befandtes, at de ikke kunde synke, hvilket ansaaes for et ufeilbarligt Tegn paa Forbindelse med Djævelen. Dog fandt dette ikke blot Sted i Middelalderen; men til Skam for Oplysningen og Lovgivningen vedligeholdt Hexeprocesser sig indtil over Midten af det 17de Aarhundrede. — Paa Høitidsdage morede Folket sig med Dands og Lege; Julen var ligesom i Oldtiden hele Aarets baade gladeste og

høitideligste Fest. Ved Sommerens Begyndelse fandt en skjøn Folkeforlystelse Sted, hvoraf Sporerne endnu ikke ere aldeles forsvundne i vore Dage, nemlig at ride Sommer i Bye. Landsbyens Ungdom forsamlede sig da festligen smykket med Løvgrene, Krandse og brogede Baand omkring et Maitræe under Anførsel af en Karl og en Pige, der vare udvalgte til at være Maikonge og Maidronning, og hilsede Sommerens Komme med Sang og Dands og anden Morskab. Midsommertid eller St. Hans Dag høitideligholdtes med lignende Festligheder. Fastelavnen var baade paa Landet og i Kjøbstæderne indviet til overgiven Glæde og tilbragtes med Vædde-løb og Vædderidt og andre Folkeforlystelser; det var da Skik at udklæde sig i pudseerlige Dragter og Masker og under disse at udøve allehaande Skjæmt ligesom i Karnevalstiden i det sydlige Europa.

De Fødemidler, som man hyppigst nød i Middelalderen, vare stærke og nærende. Man foretrak Kjødretter for de lettere Næringsmidler af Planteriget, og Flesk og Orekjød, begge Dele langt oftere saltede end færske, udgjorde Hovedbestanddelene ved ethvert Gjæstebud. Tillige blev Fisk, deels saltet og røget eller tørret, deels færsk og tilberedt paa mange forskjellige Maader, nydt i langt større Mængde end nu omstunder. Salt var i Begyndelsen det eneste Kryderie, man kjendte; men senere, da Hansehandelen var kommen i Gang, brugtes en paafaldende Mængde af Østens og Sydens stærke Krydderier til Madens Tillavning. Der holdtes sædvanligen to Maaltider med varm Mad om Dagen, det ene om Formiddagen Klokken 10, det andet om Eftermiddagen Klokken 5. Desuden nødes som Frokost eller Davre Ollebrød, strax efterat man var staaet op, ligesom i vore Dage Kaffe og Thee. Middelalderens almindeligste Drikkevarer vare Øl og Mjød, og for dennes Skyld dreves en saa betydelig Bievl, at der endog svaredes Tiende af Biestader. Derimod tabte det danske Øl

tidligen sin Anseelse, da det bryggedes med Pors og derfor ikke var saa stærkt og velsmagende som det tydske, der bryggedes med Humle. Tydsk Øl, hvoraf der gaves en halv Snees forskjellige Slags, udgjorde derfor en vigtig Indførselsgjenstand for Hansestæderne og nødes i saa rigeligt Maal baade af Høie og Lave, at man regnede 6 Potter Øl til en Mands daglige Fortæring, og en Klosterjomfru aarligen tilstodes 14 Tønder Øl til sin Forbrug. Franske og tydske Vine bleve ligeledes indførte i Mængde; derimod brugtes Brændeviin kun som Lægemiddel og falholdtes paa Apotheker. Kaffe, Thee og Chokolade vare aldeles ubekjendte og kom først til Danmark i den sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede. De Danske vare i Middelalderen ilde berygtede saavel for deres Umaadelighed i Mad som for deres Hengivenhed til stærke Drikke. Danmark kaldtes undertiden i fremmede Skrifter af denne Grund „det vellystige Land", og en engelsk Forfatter i Middelalderen veed ikke stærkere at udtrykke den Begeistring, som greb selv de fjærneste Folk, da Pave Urban begyndte at prædike Korstog, end ved at sige: „da hørte de Danske op at drikke." Det kan heller ikke nægtes, at dette Vanrygte, der isvrigt deeltes med Tydskerne og Nordboerne i Almindelighed, jo var grundet. Drikfældighed var en almindelig Feil hos vore Forfædre og fælleds baade for Geistlige og Lægfolk. Ved Begravelser, Bryllupper og Barselsgilder, som uagtet Kongernes og Kjøbstædlovenes Forbud derimod varede mange Dage i Træk, fortæredes en overordentlig Mængde af Spise- og Drikkevarer, og Umaadeligheden i denne Henseende var i bestandig Tiltagen henimod Slutningen af Middelalderen. Ved et Bryllupsgilde, som en Adelsmand holdt omtrent 1500, brugtes 72 Tønder tydsk Øl, 5 Fade Emserøl, 3 Fade Prydsingøl, 2 Tønder Hamborgerøl, 12 Tønder Mjød, 640 Potter Rhinskviin, 800 Potter Franskviin, 4 Tønder Eddike, ½ Tønde Honning. Fødemidlernes Mængde svarede hertil: 4 Koekroppe,

40 røgede Faar, 10 Ørne, hvoraf de fem saltede, 60 Lam, en Tønde saltet Lax o. s. v. Ved et Begravelsesgilde i det 14de Aarhundrede brugtes blot af Kryderier 1½ Pund Safran, 12 Pund Kommen, 3 Pund Annis, 4¾ Pund Ingefær, 1½ Pund Paradiskorn, et Pund Kaneel, 6 Pund Peber, 3 Pund Peberrod, 12 Pund Mandelolie, 120 Pund Mandler. En Klosterjomfru fik til sin aarlige Underholdning 2 levende Sviin, 6 Lam, 2 Faar, 6 Gjæs, 10 Par Høns, ½ saltet Øre, ½ Tønde saltet Fisk, foruden en stor Mængde tørret og røget, 25 Skippund Meel, en stor Mængde Gryn og Ærter, 4 Skjæpper Lyneborger Salt, men kun een Fjerding Smør, hvilken Gjenstand altsaa maa have været kostbarere og mindre brugt i Husholdningen end nu omstunder.

Hvad Klædedragten i Middelalderen angaaer, da bar man inderst paa Legemet en ulden Skjorte; linnede Underklæder vare yderst sjældne selv mod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Oven paa Skjorten havde man en Vest og en snæver Trøie eller Kofte, og som Overklædning brugtes en vid Kappe. Burerne gik i Almindelighed heelt ned over Benene, da Mandfolkene ingen Strømper brugte; Fruentimmerne gik med syede Klædesstrømper, da man endnu ikke forstod at strikke. Omkring Livet havde man et Belte, hvori bares det sædvanlige Vaaben, en Kniv eller Dolk, en Skik, man holdt saa fast ved, at selv Geistlige et halvt Hundredaar efter Reformationen gik med Kniv i deres Belte. I dette gjæmte man ogsaa Madkniven og Skeen, som enhver Gjæst maatte medbringe til Gildet. Hovedbedækningen var deels Hætter, der kunde slaaes ned over Ansigtet, deels Huer eller Kabusser af forskjellig Form, og mod Slutningen af Middelalderen ogsaa Filthatte, undertiden meget høie. Fruentimmernes Dragt, der endnu mere end Mændenes skiftede efter Moden, havde intet særdeles Mærkeligt uden den høie Halskrave og den kostbare med Perler besatte Hue samt Hovedduen eller Sløret;

til Overklædning brugte Fruentimmerne ligesom Mandfolkene Kapper, der hos de Rigere vare prydede og forede med kostbart Pelsværk. Stoffet til Klæderne var for de mindre Formuende Vadmel, for de Rigere og Fornemmere Klæde, tidligst tydsk og engelsk, senere det kostbare nederlandske Klæde. Snittet var i den første Deel af Middelalderen nordisk, men henimod Slutningen af dette Tidsrum bleve det glimrende burgundiske Hofs Moder herskende over hele Europa, og navnligen skal Christian den Andens nederlandske Dronning Elisabeth have bidraget meget til deres Indførelse i Danmark. Tidligen førtes der Klager over Overdaadighed i Klædedragt; allerede Erik Glipping i det 13de Aarhundrede udgav en Forordning derimod, hvori det forbydes at bære udskaarne, med Guld og Sølv brømmede Klæder, og der tilføies, at det ikke skulde ansees for Skam at bære en Klædning et Aars Tid eller længere. Et senere Forbud under Erik af Pommern, der udstædtes af Ærkebisp Peter Lykke mod Geistlighedens Overdaad i Klæder, er ovenfor omtalt. Denne Overdaadighed tiltog imidlertid overordentligen henimod Udgangen af Middelalderen: Guld og Ædelstene, Perler, Silke, Fløiel, Damask, Brokade gjennemvirket med Guld og Sølv, kostbart Foerværk af Zobel og Hermelin tjente til Pynt baade for Mandfolk og Fruentimmer. Rige Adelsmænd klædte endog deres Tjenere i Silke, og Hestene bleve ved høitidelige Optog behængte med kostbart Klæde og Prydelser af Guld og Sølv. En mindre kostbar end sær Skik var herskende i det 15de Aarhundrede og bestod deri, at de Adelige bare Bjælder og smaae Klokker syede i deres Ærmer. Ligesaa besynderlig var den Mode at gaae med Skoe, der havde saa lange Snabler, at de maatte bindes op til Knæerne; jo fornemmere En var, desto længre maatte Skoespidserne være. Som et Exempel paa Yppigheden i Klædedragten kan ogsaa det ovenanførte Bryllup, der holdtes ved Aar 1500, tjene. Til Brudepynt indkjøbte Brudens

Fader, Rigsraaden Ole Stisen, 8 Alen Guldbrokade, 38 Alen Fløiel, 13 Alen Damask, 35 Alen engelsk Klæde, 16 Alen Sindal, en stor Mængde Hermelin, 27 Alen Perler og desuden 12 Lod til at pryde Brudens Hue og Brudgommens Skjortelinning med, endeligen forskjellige Guldsmykker, hvis Vægt tilsammen beløb sig til 2 Pund, og desuden et Hoved-Guldsmykke, en Kjede, et Halsbaand og et stort Spænde. Hvor kostbar denne Brudepynt maa have været, kan sees deraf, at alene en Alen Guldbrokade kostede 10 rhinske Gylden, en Alen engelsk Klæde ligesaa meget som en Staldoxe, og en Alen Fløiel dobbelt saameget. De her valgte Exempler paa Overdaad i Klædedragt og Umaadelighed i Mad og Drikke hørte ingenlunde til Sjældenheder, og kunde forøges med en Mængde lignende. Hvor uhyre maae ikke Adelens Rigdomme have været, og hvorledes maa Landet ikke være blevet udsuget for at nære denne Stands Yppighed, Overdaad og Ødselhed? Og dog er det vist, at disse Onder tiltoge i en endnu høiere Grad efter Reformationen, da Adelens Rigdomme vorede saa betydeligt ved Erhvervelsen af en stor Deel af Kirkegodset, og vedbleve saaledes i en bestandig Stigen lige indtil 1660, da Adelen mistede baade sin Magt og sine rige Indtægtskilder.

Bygningskunsten stod i Danmark paa et temmelig lavt Trin. De fleste Huse i Kjøbstæderne vare Bindingsværk, Væggene ofte klinede af Leer, og Tagene tækkede med Straae, hvorfor Ildsvaader vare meget hyppige og ødelæggende. Enkelte af de senere Konger, som Erik af Pommern og Christian den 2den, søgte ved Lovbud og Eftergivelse af Skatter at bevæge Kjøbstædbeboerne til at opføre grundmurede Huse. Skorstene vare sjældne i det 12te Aarhundrede, og Glasruder baade sjældne og kostbare i det 15de, hvorfor man sædvanligen betjente sig af Horn og Skind. Kongerne og Adelen opførte faste og varige Slotte og Borge; men Hensyn til Skjønhed og Bequemmelighed maatte som oftest vige for Bestræbelsen

efter at gjøre Bygningen saa sikker som muligt mod fjendtligt Anfald. De skjønneste Bygninger opførtes af den rige Geistlighed, hvis Kunstsands ofte var dannet ved Ophold i fremmede Lande, hvorfra ogsaa sædvanligen Bygmesteren hentedes. Klostrene vare som oftest anlagte i en yndig Egn og opførte i gothisk Stiil; ikke et eneste er tilbage i sin oprindelige Skikkelse, da den allerstørste Deel efter Reformationens Indførelse forvandledes til Herregaarde, Resten efterhaanden sank i Ruiner af Ælde, eller endog ødelagdes med Vold af Menneskehaand. Kirkerne vare opførte i samme Stiil som Klostrene, og deres Antal var langt større end i vore Dage, skjøndt Folkemængden har tiltaget saa betydeligen; Roeskilde havde saaledes 28 Kirker, Lund 27, Viborg 22, Slesvig 17, Ribe 14, Aarhuus 9. Af Kirkerne have enkelte baade paa Landet og i Kjøbstæderne bevaret sig, hvis Alder stiger op lige til det 12te Aarhundrede, da man først begyndte at opføre Steenkirker under Valdemar den Stores lykkelige Regjering, medens Esbiil og Absalon vare Ærkebisper i Lund.

Om Videnskaber kan der, saaledes som hele Middelalderens Forfatning var, ikke være stor Tale. Selv den Kundskab til den latinske Litteratur, som i forrige Tidsrum Adskillige besade og hvorpaa Saxo er et saa mærkeligt Exempel, og den Indsigt i Fædrelandets Love, hvorved Andreas Sunesen og Gunnerus udmærkede sig, tabte sig efterhaanden. De faae Lærde, som endnu fandtes, hengave sig til en ufrugtbar Grublen over de spidsfindige og urimelige Spørgsmaal, hvormed den Tids mørke Theologie og Philosophie beskæftigede sig. Adskillige Danske erhvervede sig stor Berømmelse for saadan Lærdom, deriblandt Magister Martin Mogensen, der er nævnt i Erik Menveds Historie som denne Konges Kantsler og Sendebud til Rom i Anledning af Striden med Johan Grand; han skrev en Haandbog i Dialektikken, der kom i almindelig Brug. Flere danske Lærde, som opholdt sig

i Paris for at studere, nøde den høie Ære at blive Rektorer ved denne Byes berømte Universitet. I det fjortende Aarhundrede nævnes ikke mindre end fire Danske, som beklædte denne Værdighed. Den ene af disse var Magister Peter fra Danmark, som ikke alene var Theolog og Philosoph, men tillige bekjendt over hele Europa for sine mathematiske og astronomiske Kundskaber. Musikken og Lægekunsten fandt enkelte Dyrkere, især blandt de Geistlige. En af de berømteste Lægekyndige var Henrik Harpestræng, Kannik i Roeskilde i det 13de Aarhundrede, hvis Lægebog blandt de faae danske Bøger, man har fra den Tid, er et vigtigt Sprogmindesmærke. Lærde Udenlandsreiser vedblev, som ovenfor erindret, selv efterat Danmark havde faaet sit eget Universitet; men Paris og Bologna maatte nu dele Rangen med Køln, Løwen, Erfurth og andre tydske Stæder. Foruden hvad der i det Foregaaende er sagt om Skolevæsenets slette Tilstand, fortjener endnu at bemærkes, at alle Skolebøgerne paa een nær, Peder Lolles danske Ordsprog, vare skrevne paa Latin og i lige høi Grad udmærkede ved Smagløshed og grov Uvidenhed, saa at Christian den 2den med al Ret lod en stor Deel af dem brænde. Skoletiden varede 16 til 20 Aar, og i denne lange Tid lærte Disciplene, som Christen Pedersen klager, „hverken at tale ret Latin eller skrive god Dansk paa deres Modersmaal;" Græsk blev aldeles ikke læst i Skolerne og kun maadeligt foredragen ved Universitetet. Af Mangel paa andre Undervisningsanstalter bleve ogsaa de Børn, som ikke vare bestemte til Studeringer, optagne i de latinske Skoler, hvorfor Disciplenes Antal var overordentligt stort: i Ribeskole vare der paa Reformationstiden 700 og i Roeskilde ikke mindre end 900 Skolebørn. En hæderlig Undtagelse fra den Tids slette Skoler gjorde Aarhuus Skole, saalænge Morten Borup var Rektor ved den (1461—1526). Han var en Bondeson, men forlod i sit 25de Aar Ploven og tiggede sig

ind i Aarhuus Skole, hvor han siden blev Rektor og en af Danmarks meest fortjente Skolemænd. Han har ingen skriftlige Arbeider efterladt sig; men hans Disciple, Reformatorerne Hans Tausen og Jørgen Sadolin og flere af den Tids meest udmærkede Mænd, bare et levende Vidnesbyrd om den Aand, som udgik fra ham.

Skjøndt Folket vorede op i Uvidenhed, fordi der ingen Skoler fandtes til Almueungdommens Underviisning, savnede det dog ikke al aandelig Dannelse. Det hang med Kjærlighed ved Mindet om Fædrenes Færd og Bedrifter og forplantede det i Folkesange eller saakaldte Kjæmpeviser. Alt hvad Stort og Mærkeligt, der tildrog sig, baade Glædeligt og Sørgeligt, blev opfattet af Folket i Sang og overantvordet fra Slægt til Slægt. Dog ere disse Kjæmpeviser langt fra ikke alle historiske; en stor Deel handler om lykkelig og ulykkelig Kjærlighed, andre om de forunderlige Væsener, hvormed vore Forfædre befolkede hele Naturen, Ellepiger, Havmænd, Nisser og Dværge og Disses Indgriben i Menneskenes Skjæbne. Adskillige indeholde Minder og Sagn fra den hedenske Tid, men som ere forunderligen omdannede efter den senere Tids Begreber og Sæder; det største Antal er imidlertid fra det 14de og 15de Aarhundrede og Enkelte ere yngre. De bleve sungne saavel i Ridderſalen som i Borgestuen, i Borgerens Huus som i Bondens Hytte, hvilket Sidste endnu paa mange Steder er Tilfældet. De vare Folkets dyrebareste Eiendom og ere for os et uskatteerligt Mindesmærke om vore Fædres Tænkemaade, Sæder og hele aandelige Forfatning. Vore Forfædres Anskuelse af Livet udtrykte sig ogsaa i en Mængde Ordsprog, som bevaredes i Hukommelsen fra Slægt til Slægt og i tjærnefuld Korthed udtalte en Leveregel eller en Dom over et eller andet vigtigt Forhold i Livet. De bleve allerede samlede i det 15de Aarhundrede af en Landsdommer Peder Lolle i Halland og første Gang

trykte 1506. Et mærkeligt Vidnesbyrd om vore Forfædres Kjærlighed til Fædrelandets Historie er den Omstændighed, at den første danske Bog, som trykkes efter Bogtrykkerkunstens Indførelse i Landet, var „den danske Riimkrønike", som blev læst med en saadan Begjærlighed, at den i kort Tid oplevede en stor Mængde Oplag. Denne Riimkrønike eller rimede Fædrelandshistorie skal være forfattet 1470 af Broder Niels i Sorøe og blev første Gang trykt i Kjøbenhavn 1495. Først efterat Bogtrykkerkunsten en Tidlang havde været anvendt i Udlandet, blev den indført i Danmark. Den første Bog, som vides at være trykt her i Landet, udkom i Slesvig 1486; men Kjøbenhavn blev Hovedsædet for den begyndende danske Presse, efterat Gotfred af Ghemen havde nedsat sig her. Han udgav først, i Aaret 1493, en latinsk Grammatik og 1495 den danske Riimkrønike; ikke længe efter udkom „Historien om Keiser Karl og hans 12 Jævninge" ved Christen Pedersen, „Tyrkens Tog mod Rhodus" og andre historisk-romantiske Bøger, tillige med adskillige danske Love og en Deel Skolebøger. Næst Kjøbenhavn fik Ribe et Trykkerie, hvor jydske Lov trykkes i Aaret 1504. Saavel før som længe efter Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark bleve mange Bøger trykte udenlands, som i Paris, Antwerpen, Leipzig og flere Steder.

Det danske Sprog maatte i de sidste Aarhundreder af Middelalderen udholde en svær Kamp for sin Selvstændighed. Mod Udgangen af forrige Tidsrum eller Midten af det 13de Aarhundrede, havde Modersmaalet endnu bevaret en stor Lighed med Stamsproget, det gamle nordiske eller islandske, baade i Ordenes Endelser, Bøininger, Udtale og i Ordforraadet; men hermed foregik i Løbet af nærværende Tidsrum en betydelig Forandring. En stor Deel af de gamle Ord gik af Brug og fremmede, især tydske, Ord og Vendinger trængte sig ind i Sproget, Ordenes Endelser bortfaldt, og mange Bøininger

og Former tabte sig, hvorved Sproget blev simplere, men ogsaa mindre fuldkomment. Det kunde ikke vel være anderledes, naar man betænker de mange fjendtlige Indflydelser, som det danske Sprog i disse Aarhundreder var udsat for, og man maatte snarere undre sig over, at Modersmaalet ikke aldeles gik til Grunde, hvis ikke Folkets og Sprogets Liv var saa nøie knyttet til hinanden, at det ene sjældent ophører før det andet. Det danske Sprog henlaae saa godt som aldeles udyrket; thi de Lærde foragtede Modersmaalet og skreve alene paa deres barbariske Latin. Alle offentlige Dokumenter udstædtes paa Latin, indtil Kong Olaf mod Slutningen af det 14de Aarhundrede befalede, at det danske Sprog skulde bruges ved offentlige Forhandlinger; men selv efter den Tid bleve de fleste baade offentlige og private Dokumenter, selv Testamenter, Kjøbekontrakter og Panteforskrivninger, affattede paa Latin, fordi Geistlige vare de eneste, som førte Pennen. Den vigtige Leilighed til Sprogets Uddannelse, som de offentlige Folkemøder havde givet, tabte sig, da Folket efterhaanden udelukkedes fra Deeltagelse deri. Endnu mere umiddelbart end det latinske virkede det tydske Sprog til at fordærve Modersmaalet. Hanseæderne tilreve sig hele Danmarks Handel og kom endog i mangeaarig Besiddelse af hele Provindser af Riget; deres Udsendinge gjennemstreifede Landet fra Ende til anden, deres Kjøbmænd og Haandværkere satte sig fast i Stæderne. Slesvig forenedes med Holsteen, og den holsteenske Adel udbredte sig over hele Danmark. Flere tydske Konger, som efter hverandre bestege den danske Throne, Erik af Pommern, Christopher af Bayern og Christian den 1ste, elskede tydsk Sprog og tydske Sæder og indkaldte talrige Skarer af deres tydske Landsmænd, som næsten aldeles fortrængte den danske Adel. Kong Hans og Christian den 2den yndede Modersmaalet, og den sidste Konge opmuntrede til at skrive paa Dansk; men Frederik den 1ste og Christian den 3die hverken forstode eller talte det

Lands Sprog, hvis Konger de vare. Da saaledes blandt de syv sidste Konger de fem vare tydske, og tillige en stor Deel af Adelen, Kjøbmands- og Haandværksstanden var tydsk, medens den ringe Litteratur, som gaves, var latinsk, var der al rimelig Udsigt til, at det danske Sprog vilde blive aldeles fordærvet og nedsynke til et foragtet Almuesprog; men Modersmaalet beviste sin Kraft i Kampen for sin Selvstændighed; thi om end det Ydre undergik store Forandringer, saa forblev dog selve Sprogbygningen og Sprogets eiendommelige Charakteer uforvanskет, og den langt overveiende Masse af det gamle danske Ordforraad bevaredes. Ogsaa Sprogets Grændser udvidedes betydeligt, da den norske Sprogform under Foreningen sammensmeltede med Dansk; derimod forsvandt Udsigten til et fælleds nordisk Sprog ved Sverrigs Losrivelse fra Unionen. Det var imidlertid først Reformationen, der sikkrede Modersmaalet mod de Farer, som hidtil havde truet dets Selvstændighed. Den stærke aandelige Bevægelse, hvori Folket kom under Kampen for en Forbedring i Kirke og Religion, vakte ogsaa et nyt Liv i Litteraturen, og den nyligt indførte Bogtrykkerkunst skaffede Bøgerne en hidtil ukjendt hurtig Udbredelse. Bibelen blev oversat og almindeligen læst, og Protestanterne benyttede under den fortsatte Kamp med Katholikerne Pressen med Kraft til at udbrede deres Meninger blandt Folket ved en Mængde større og mindre Skrifter. Medens Modersmaalet saaledes blev dyrket og bearbeidet, ordnedes efterhaanden de mange forskjelligtartede Stoffer, som hidtil havde gjæret og kjæmpet i Sproget, og der uddannede sig en fast Sprogform, som siden er bleven den herskende. — Den Mand, som erhvervede sig den største Fortjeneste af denne Sprogets Gjenfødelse, var den ædle, i det Foregaaende oftere nævnte, Christen Pedersen, den danske Litteraturs Fader. Endnu førend han optraadte som Forfatter i sit Modersmaal, besørgede han i Paris, opfordret af Biskop Lago Urne og understøttet af

Christian den 2den, den første Udgave af Saxo, efterat han med megen Møie havde skaffet sig et af de faae da tilværende Haandskrifter, og reddede derved dette vigtige Værk for Undergang. Under sit Ophold i Paris udgav han endnu en Samling af Legender og Prædikener eller den saakaldte „Jertegnspostil", hvorved han efter den Grad af Oplysning, han selv den Gang besad, søgte at virke for sine Landsmænds religiøse Dannelse. Efter sin Hjemkomst til Fædrelandet gik han over til den protestantiske Religion og fulgte siden Christian den 2den i Landflygtighed til Holland, hvor han udgav en Oversættelse af det nye Testamente og Davids Psalmer. Senere kom han tilbage til Danmark og vedblev at berige den danske Litteratur med en Mængde Skrifter, der deels handle om Skoleundervisningen, som laae ham særdeles paa Hjærte, deels ere af historisk og lægevidenskabeligt Indhold, og alle udmærke sig ved et reent, smukt og flydende Sprog. Hans Fortjenester ville gjøre hans Navn udødeligt i den Litteratur, som han saa meget bidrog til at vække til nyt Liv og ny Virksomhed.

Tredie Tidsrum,

fra den forbedrede Kirkelæres Erkjendelse som Statsreligion indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660).

Første Afsnit,

(1536—1596).

Efter Kjøbenhavns Fald var Kongen og Adelen Herre i Danmark. Reformationens Indførelse laae Christian den 3die

især paa Hjærte, og for at naae dette Maal gik han frem baade med Kraft og Forsigtighed. Endnu før Nogen af de geistlige Rigsraader var kommen til Kjøbenhavn, samlede han de verdslige til et hemmeligt Møde den 12te August 1536 og foreslog dem at berøve Bisperne for Fremtiden al Deel i den verdslige Regjering og inddrage Bispegodset under Kronen. De verdslige Raader gave gjærne deres Minde til et Skridt, der gjorde dem til Eneherrer i Rigsraadet, og det besluttedes, „at for Fremtiden skulde Danmarks Regimente ikke hænge af Ærkebispen og de andre Bisper, men alene af Kongen og hans Efterkommere og de verdslige Rigsraader og deres Efterkommere." For at sikkre Udførelsen af denne Plan, blev det bestemt, at alle Bisperne skulde fængsles paa een Dag over hele Riget, hvilket ogsaa heldigen udførtes den 20de August 1536; ikkun Biskop Rønnov lykkedes det at forhale sit Fangenskab een Dag ved at skjule sig under Taget i Bispegaarden i Kjøbenhavn. Da dette Skridt imidlertid kun var gjort for Sikkerheds Skyld, tilbød Kongen, da Reformationen kort efter var bleven gjennemført, de fangne Bisper Frihed og anstændigt Underhold, naar de ved deres Ære, Liv og Gods vilde forpligte sig til at forholde sig rolige. Dette Forslag blev antaget af Alle undtagen den trodsige Rønnov, som derfor forblev i Fængsel til sin Død (1544); to af Bisperne, Knud Gyldenstjerne og den værdige Ove Bilde, gik endog siden over til den protestantiske Kirke. For at give Kongens og Rigsraadets Handling fuldkommen Gyldighed og skaffe den evangeliske Lære almindelig Erkjendelse som Statsreligion, behøvedes endnu Folkets Samtykke. Der blev derfor udskreven en Rigsdag i Kjøbenhavn (1536), hvor saavel Adelen som Udvalgte af Borgerstanden og, som det synes, ogsaa Nogle af Bondestanden mødte; men, hvor liden de ringere Stænders og navnligen Bondestandens Indflydelse har været, sees deraf, at man ikke engang med Vished veed, om Bondestanden har

været tilstæde paa Rigsdagen eller ikke. Under Rigsdagen holdtes et Møde under aaben Himmel paa Gammeltorv, hvor alle de indkaldte Stænder vare forsamlede. Dette Møde aabnedes med en lang Tale, hvis Oplæsning varede 4 Timer, og hvori Borger- og Bondestanden først maatte høre en skarp Irettesættelse, fordi den havde sat sig op imod Adelen, „dens Herskab og Øvrighed;" derpaa bleve Beskyldninger fremsatte saavel mod hele den biskoppelige Stand som mod hver af de enkelte Bisper, der fremstilledes som den fornemste Aarsag til de foregaaende blodige Stridigheder. Kongen foreslog paa Grund heraf aldeles at afskaffe den biskoppelige Titel og Værdighed, indføre den evangeliske Lære og lade Kirken bestyre ved Superintendenter uden verdslig Myndighed; Bispegodset skulde inddrages under Kronen for at lette Undersaatternes Skatter og betale Rigets Gjæld; Bispetienden, Klostergodset og de øvrige geistlige Eiendomme skulde anvendes til gudeligt Brug, eller til milde Stiftelser og Hospitaler, til lærde Mænds Forsørgelse, til Universitetets og Skolevæsenets Forbedring. Forsamlingen blev derpaa adspurgt, om den billigede dette, hvorpaa Alle raabte, den Ene høiere end den Anden, „at de vilde blive ved det hellige Evangelium og ikke have saadanne Bisper mere, Kirkegodset skulde lægges under Kronen for at skaffe Folket Lettelse i dets Byrder." — Efterat de kirkelige Sager vare afgjorte paa denne Maade, blev det foreslaaet at udnævne Christian den Tredies toaarige Søn Frederik til Thronfølger, for at forebygge nye Uroligheder, hvis Kongen døde, uden at hans Eftermand var valgt, hvilket Forsamlingen ligeledes billigede. De paa Rigsdagen tagne Bestemmelser bleve indførte i en saakaldet Reces eller Rigsdagsbeslutning, hvori tillige adskillige andre Punkter, der især sigtede til at udvide Adelens Magt, bleve optagne. For at gjøre Ende, hedder det, paa den megen Strid, som tilforn havde været mellem Adelen og Kongen om 40 Marks Sager og andre Rettigheder, tilstod

Kongen høitideligen for sig og sine Efterkommere hele Danmarks Adel alle 40 Marks Sager med Hals og Haand og al anden Rettighed og Herlighed over dens egne Bønder og Tjenere, ligesaa frit som Kongen selv havde over sine Bønder og Tjenere. Ligeledes blev det Adelen tilladt at drive Fiskerie og handle med færsk og saltet Fisk „ligesom andre inden- og udenlandske Kjøbmænd", en Rettighed, som den Gang, da Fiskerierne vare langt betydeligere end nu, var høist vigtig og indbringende. Endvidere berettigedes Adelen til at sælge saa mange Staldørne, som den selv kunde opfodre eller lade opfodre hos sine Fæstebønder, hvilket siden, til stor Forurettelse for Bondestanden og Skade for Landet, udartede dertil, at Adelen fik udelukkende Ret til at lade Staldørne opfodre. Kongen skulde ligesom tilforn have en Rigshofmester, en Kantsler og en Marskalk, men disse Embedsmænds Myndighed fik den Udvidelse, „at de skulde modtage Klager fra alle dem, som besværede sig over at have lidt Uret af Kongen, og derpaa formane denne til at gjøre Klageren Ret og Skjel; hvis Kongen ikke lod sig bevæge herved, skulde Sagen bringes for Rigsraadet, som tilligemed nogle tilkaldte Adelige skulde afsige Dom i Striden."

Paa Rigsdagen blev ogsaa Kongens Haandfæstning affattet og underskreven. Istedenfor Geistlighedens Privilegier kom nu et Løfte fra Kongens Side om at hævde og beskjærme den evangeliske Lære; iøvrigt indeholdt den de samme Adelsvælden udvidende og Kongemagten indskrænkende Bestemmelser som de forrige, undtagen den Artikkel, som berettigede Undersaatterne til Oprør, naar Kongen ikke holdt Haandfæstningen, hvilket Punkt nu endeligen blev udeladt. Men i Haandfæstningen var tillige den mærkelige Bestemmelse optagen, hvorved Norges Selvstændighed som et eget Rige ophævedes. „Efterdi „Norges Rige," hedder det, „nu er saa forringet i Magt og „Formue, at det ikke formaaer at underholde en egen Konge,

„og desuden er forpligtet til at blive ved Danmarks Krone „til evig Tid, og nu i kort Tid tvertimod denne Forpligtelse „tvende Gange har gjort Oprør" (hvorved sigtedes til Christian den 2dens Forsøg 1531 og de Uroligheder, som Ærkebisp Olaf Engelbrechtsen Lunge nyligt havde vakt i det Nordenfjeldske): „saa have vi lovet og tilsagt Danmarks Rigsraad og Adel, „at, hvis det lykkes os atter at underkaste os Norge, saa „skal det herefter være og blive under Danmarks Krone lige„som et af de andre Lande, Jylland, Fyen, Sjælland eller „Skaane, og hverken være eller hedde et kongeligt Rige for „sig, men en Deel af Danmarks Krone til evig Tid." Denne Bestemmelse blev ogsaa i Hovedsagen udført; thi, skjønt Kongen af Danmark vedblev at kalde sig Konge til Norge som et særskilt Rige, blev han dog ikke længere kronet i Thronhjem, men blot hyldet i Opslo ligesom i Danmarks øvrige Provindser, og Landet mistede alle sine virkelige politiske Rettigheder. Det norske Rigsraad blev ophævet, uden at Nordske fik Sæde i det danske, og Landet bestyredes herefter af en Statholder og en Kantsler; Herredage bleve næsten aldrig holdte i Norge og endnu mindre Rigsdage, men alle Sager, som Lehnsmændene ikke selv kunde afgjøre, bleve indsendte til det danske Rigsraad. Denne Fremgangsmaade finder sin Forklaring, om end ikke sin Retfærdiggjørelse, i den Svækkelsestilstand, hvori Norge længe havde befundet sig, hvorved det blev muligt, at en saadan Tanke kunde opkomme og sættes i Værk uden Modstand fra Norges Side. Den udgik ikke fra Kongen eller det danske Folk, men fra Rigsraadet og Adelen, som tragtede efter Gods og Lehn i Norge, hvis indfødte Adel kun var lidet talrig. I den følgende Tid, især under Frederik den 2den, gav ogsaa den danske Adels Herredømme i Norge Indbyggerne Anledning til grundede Klager, hvilke endeligt bleve afhjulpne af Christian den 4de, der sørgede lige faderligt for begge Riger.

Med den kjøbenhavnske Rigsdag endte det sidste Optrin

af Folkekampen mod Adelen. Borger- og Bondestanden var bleven overvunden og deelte alle Overvundnes sædvanlige Kaar, haardere Undertrykkelse og dybere Trældom. Adelen steg ved Geistlighedens Fald og Bispernes Udstødelse af Rigsraadet, ved Norges Omstøbning til en Provinds og ved den uhyre Mængde Kirkegods, som den tilvendte sig, til en Rigdom og Vælde, der næsten gjorde den til Eneherre i Staten. Kongemagten, som havde sluttet Forbund med Adelen mod den øvrige Deel af Nationen, glædede sig ikke længe ved Frugterne af denne Forening. Medens Kongerne tidligere ofte havde fundet en Stotte i de geistlige Rigsraader mod de verdsliges Anmasselse, bleve de nu ganske bundne og afhængige af disse. Imidlertid var dog eet stort Gode vundet, Kirkelærens Forbedring og Tilintetgjørelse af Præstevælden, hvorved først videre Fremskridt bleve mulige. Reformationens nærmeste Følge var en større Tænkefrihed og en mere almindelig Oplysning, som fra det gjenfødte Universitet og de forbedrede Skoler udbredte sig især i Kjøbstæderne, og det unaturlige fiendtlige Forhold, hvori Geistligheden en lang Tid havde staaet til Folket, undergik en velgjørende Forandring. Geistligheden, som før næsten havde været hævet over Loven, blev nu saa godt som aldeles forsvarsløs, given til Priis for Adelens Hævngjærrighed, Raahed og Havesyge. Følgen heraf var, at den sluttede sig til Folket, af hvis Midte den nu ene fremgik; thi Adelen attraaede nu ikke længere geistlige Embeder, der ikke mere vare forbundne med Ære og Fordeel. Geistlighedens Anskuelser, større Kundskaber og Indsigter gik efterhaanden mere over i Folkets Masse, og saaledes dannede sig, under en stedse klarere Indsigt i Adelsvældens Fordærvelighed for Staten og en stedse dybere Følelse af de ringere Stænders Forurettelse, lidt efter lidt den Magt, for hvilken Adelsvælden skulde falde.

Efterat Reformationen nu var indført, var det nødvendigt

paany at ordne det opløste Kirkevæsen, i hvilket Øiemed Luthers Ven Bugenhagen, Professor i Wittenberg, blev indkaldt (1537). Efter først at have kronet Kongen, indviede han den 2den September 1537 Rigets nye Superintendenter eller Bisper; thi dette mere kirkelige Navn fortrængte snart det nyopfundne Superintendent. Kongen udnævnte denne første Gang selv Bisperne, og Valget blandt de fornemste Reformationsmænd og andre lærde Geistlige var i det Hele heldigt, med Undtagelse af Ribe Bisp Vandal, som var en Tydsker, der ikke forstod et Ord Dansk, hvorfor han bestandigen paa sine Visitatsreiser maatte føre en Tolk med sig. Særdeles paafaldende var det ogsaa, at den fortjente Hans Tausen, uvist af hvad Grund, blev forbigaaet; dog blev han siden efter Vandals Død valgt til Bisp af Ribe Stifts Geistlighed. Bispesædet i Roeskilde forlagdes til Kjøbenhavn, og Bispesædet i Børglum, som nu blev kaldet Vendelbo Stift, blev (1554) forflyttet til Aalborg. Samme Dag, som Bispevielsen foregik, bekjendtgjordes ogsaa Ritualet eller Kirkeordinantsen, som var forfattet af danske Geistlige og billigedet af Luther, til hvis Prøvelse den havde været indsendt. Den erklæredes at være bygget alene paa „Guds rene Ord, som er Loven og Evangelierne," uden at der nævnes nogensomhelst symbolsk Bog, og fik Lovskraft paa Herredagen i Ribe 1539, men undergik siden flere Forandringer paa Forsamlingerne i Kjøbenhavn 1540, i Ribe 1542 og Antvorskov 1546. Den omhandler ikke mindre Kirkebestyrelsen end Kirkestikkene og Formen for Gudstjenesten. Ifølge den skulde Præsterne paa Landet vælges af Menighederne selv, hvor ikke Herremændene, som rigtignok paa mange Steder var Tilfældet, havde Kaldsret; i Kjøbstæderne valgtes Præsterne af Borgemesteren og Raadmændene; Provsterne bleve valgte af Præsterne, og Bisperne af hele Stiftets Geistlighed. Ved Siden af hver Bisp stilledes en Stiftslehnsmand, som skulde besørge Bispernes forrige

verdslige Forretninger og bestyre det inddragne Kirkegods og i Forbindelse med Bispen have Opsigt med Kirkernes Indkomster, Skolevæsenet, Hospitaler og Præsternes Embedsførelse.

Det havde været Luthers gjentagne Raad og Ønske, at alt det katholske Kirkegods skulde anvendes til Kirke- og Skolevæsenets Fornødenheder og Fattiges Underhold; men dette Raad blev langtfra ikke fulgt i sin hele Udstrækning. Bispegodset blev som bemærket inddraget til Statens Fornødenheder; men alligevel blev en stor Deel overladt Adelen deels som Gave, deels som Forlehning paa Livstid eller arveligen, og dette gjælder endnu i høiere Grad om Klostergodset, af hvilket Adelen tilrev sig en umaadelig Mængde. Den Ret, som Rigsdagsbeslutningen af 1536 gav Adelen til at tilbagefordre de Eiendomme, som dens Forfædre stundom for Aarhundreder siden havde skjænket til Kirker og Klostre, blev især et velkomment Paaskud for denne Stands Rovgjærrighed. Naar den ikke ad Lovens Vei kunde trænge igjennem med sine Fordringer, brugte den ofte Vold. Saaledes blev Tausen engang, medens han stod paa Prædikestolen, angreben med draget Sværd af en Adelsmand, fordi han vægrede sig ved at udlevere et Gods, som dennes Forfædre for lang Tid siden havde skjænket til Ribe Kirke. Bispetienden blev forandret til Kongetiende og for en Deel anvendt paa den af Luther foreslagne Maade. Præste- og Kirketienden beholdt sin gamle Bestemmelse at tjene til Underhold for Præsterne og til Kirkernes Vedligeholdelse; men uagtet de uhyre Rigdomme, Adelen havde vundet ved Reformationen, undslog denne Stand sig for at yde noget Bidrag til Gudstjenestens Vedligeholdelse, og Christian den 3die maatte, skjøndt høist nødigen, i sin Haandfæstning indrømme Adelen Tiendefrihed for dens Sædegaarde. Forgjæves formanede Kongen Adelen i Kirkeordinantsen „til „at betænke, at de vare Christne, og derfor burde give Kirkens

„Tjenere, om ikke den hele Tiende, saa dog hvad dem selv „godt og ret syntes," og forgjæves foregik Kongen dem med sit Exempel ved at betale Tiende af de kongelige Godser og Gaarde: Adelen brød sig hverken om Formaning eller Exempel, og i Christian den Tredies Reces af 1558 fastsættes endeligen, „at Adelen skulde være fri for Tiende af sine Sædegaarde, paa det at den skulde holde sine Bønder til at tiende retfærdeligen," hvilken Tiendefrihed derefter har vedligeholdt sig til vore Dage. Adelen unddrog sig ikke alene for Præstetienden, men tilvendte sig endog paa mange Steder Kirketienden og selv Kongetienden. Derfor paatog den sig vel den Forpligtelse at vedligeholde Kirkerne; men istedenfor at vedligeholde dem, plyndrede den deres Kostbarheder, lod dem aldeles forfalde, ja nedbrød dem endog og brugte Stenene til dermed at opføre Herregaarde. Imidlertid blev dog, foruden en betydelig Deel af Kongetienden, ogsaa Adskilligt af Klostrenes og Domkapitlernes Eiendomme anvendt til Bedste for Kirken og Skolen. En Deel af Klostrene forblev aldeles unddragen, indtil de daværende Beboere efterhaanden uddøde, og Nogle vedbleve selv efter den Tid under en noget forandret Form, blandt hvilke det sidste, Maribo Nonnekloster, først ophævedes 1621. Ikkun Tiggerklostrene bleve aldeles ophævede, hvorfor de fleste Tiggermunke tilligemed en Deel af de katholske Præster, der nu kun havde Valget imellem at antage den protestantiske Lære eller nedlægge deres Embeder, vandrede i Landflygtighed. Ligeledes bleve Domkapitlerne i Lund, Roeskilde, Ribe, Aarhuus og Viborg beholdte, indtil Domherrerne uddøde, og efter den Tid bleve de anvendte til Forsørgelse for Videnskabsmænd, undertiden ogsaa for verdslige Embedsmænd, indtil de aldeles ophævedes 1661. — Ikkun eet Sted i Danmark foraarsagede Kirkeordinantsens Indførelse Blodsudgydelse, nemlig paa Island. Bispen i Holum Jon Arefen tilligemed den forrige Bisp i Skalholt Ogmund modsatte sig Indførelsen af den

nye Kirkeanordning, idet de erklærede, „at de ikke kunde holde „en ny Tro, som gik over deres Forstand, og at ingen For„andring kunde gjøres i Kirkens Skikke og Mesfer for Landets „Fattigdoms og Vanvittigheds Skyld." Familietrætter forenede sig paa gammel Viis med de religiøse Stridigheder, og efter mange Aars blodige Tvist blev Jon Arefen fangen af sin Fjende David Gudmundsen og henrettet tilligemed sine to Sønner (1551), hvorpaa Reformationen blev almindeligen indført.

Efter den Opløsningstilstand, hvori den danske Kirke nu i flere Aar havde befundet sig, var der stor Mangel paa duelige Lærere; uvidende Munke, som vare gaaede over til den protestantiske Lære, Bispernes Karle og Skrivere, Adelens Tjenere og Fogeder bleve derfor i Begyndelsen ansatte som Præster. Saa meget nødvendigere var det at tænke paa Universitetets Gjenoprettelse, hvis Virksomhed under de borgerlige Uroligheder aldeles var standset. Kongen, understøttet af Bugenhagen, drev ogsaa dette Værk med en saadan Iver, at Forelæsningerne allerede kunde begynde igjen 1537. To Aar efter fik Universitetet sit nye Stiftelsesbrev, ifølge hvilket der skulde være 14 Professorer, 3 i Theologien, en i Retsvidenskaben, to i Lægevidenskaben og 8 i det philosophiske Fakultet, blandt hvilke en Lærer i Musikken; „thi," hedder det, „ved „at øve sig i Musik blive Studenterne desmere muntre til „deres øvrige Studeringer, mere stille, sagtmodige og omgjæn„gelige." Ved Bestemmelsen af de Lærefag, som skulde foredrages ved Universitetet, lededes man af en frisindet og videnskabelig Aand: „Vi vedligeholde," siges der et Sted, „alle „Videnskaber ved dette Akademie (uden Hensyn til om der „læres mange Ting, hvis Nytte den menige Almue ikke indseer) for at øve Nemmerne til at kjende Guds Gjerninger, „og tjene Næsten med herlige og besynderlige Guds Gaver, „og for at opdrage og opklække Mænd for vore Riger, saavel

„for den verdslige Regjering som for Menigheden.“ Christian den 3die sørgede med rundelig Gavmildhed for sin nye Stiftelse ved at henlægge en stor Mængde Kirkegods og en Deel af Kongetienden til Universitets Fornødenheder, Professorernes Lønninger og trængende Studerendes Understøttelse, i hvilken priisværdige Omhu for Videnskaberne han efterlignedes af sin Søn Frederik den 2den. Ligesom Universitetet undergik ogsaa Latinskolerne en Forbedring ved Indførelsen af hensigtsmæssigere Lærebøger og en bedre Læremaade, og understøttedes ved Indkomster af Kirkegodset. I disse Skoler, hvoraf der skulde være en i hver Kjøbstad med to eller tre Lærere, vedblev imidlertid Latin at være den Gjenstand, hvorom Underviisningen næsten udelukkende dreiede sig. Naar Børnene havde gjennemgaaet de to Begyndelsesklasser, maatte de blot tale Latin og selv i deres Lege formanedes de til at vogte sig for at bruge danske Ord; Græsk lærtes først i øverste Klasse, og Modersmaalet havde ikke en eneste Underviisningstime. For Borgerskoler i Kjøbstæderne droges der Omsorg, for saavidt det paalagdes Øvrigheden at sørge for deres Oprettelse; men paa Landsbyeskoler blev aldeles ikke tænkt. Paa Landet bestod hele Underviisningen i lang Tid deri, at Degnen engang om Ugen forsamlede Ungdommen og vedblev saalænge at gjentage Luthers lille Katechismus samt nogle Bønner og Sange, indtil Noget blev hængende i Hukommelsen. Christian den 3die søgte at virke til Udbredelsen af almindelig christelig Oplysning i Folket ved at lade hele Bibelen, hvoraf hidtil kun enkelte Dele vare udkomne paa Dansk, oversætte i Modersmaalet; men formedelst den anførte mangelfulde Beskaffenhed af Almueunderviisningen havde dette roesværdige Foretagende ikke saa gavnlige Følger, som ellers med Grund kunde have været at vente. — Reformationen indførte ligesaalidt i Danmark som andensteds altid Overbærelsens og Fordragelighedens Aand; tvertimod indsneg der sig en uprotestantisk Troestvang og en

uchristelig Forkjættren af Alle, som i mindste Maade afvege fra den gjældende Læres Bogstav. Et sørgeligt Exempel herpaa indtraf allerede under Christian den 3die, og flere ville forekomme i det Følgende. Johan a Lasco, en polsk Adelsmand, flygtede i Aaret 1553 fra England med 170 af sine reformeerte Troesbrødre for at undgaae Dronning Marias blodige Forfølgelser, og begav sig til Danmark i det Haab her at finde et Tilflugtssted. Men han blev aldeles skuffet; thi, da Hofpræsten Paul Noviomagus i en Prædiken havde skildret Flygtningene som de værste Kjættere, fordi de afvege i nogle Punkter af Læren om Nadveren, befalede Kongen, at de strax skulde forlade Riget, uagtet det var midt i den strængeste Aarstid og derfor at befrygte, at Mange af de spæde Børn og frugtsommelige Qvinder, som de førte med sig, vilde bukke under for Reisens Besværlighed. Da end ikke et Ophold af to Maaneder, som de tilsidst kun bønfaldt om, blev dem tilstaaet, maatte de midt i December Maaned begive sig paa Reisen til Tydskland, hvor den haarde Medfart, der var vederfaret dem i Danmark, ikke uden Grund fremkaldte megen ond Omtale og bitter Daddel hos Alle, der ikke meente, at Had og Forfølgelse mod Anderledestænkende hørte med til en god Protestants Pligter.

Skjøndt Christian den 3die ingen Krige førte, var hans Forhold til adskillige fremmede Magter meget spændt. Christian den Andens Svigersønner, Hertug Frants af Lothringen og især Pfalzgrev, siden Churfyrst, Frederik, truede flere Gange med Magt at gjøre deres Fordringer paa den danske Throne gjældende, hvori de understøttedes af Christian den Andens Svoger Keiser Karl den 5te og dennes Søster Maria, som var Statholderinde i Nederlandene. For at sikre sig mod disse farlige Fjender indgik Christian den 3die et Forbund med Frants den 1ste af Frankrig, med hvem Karl den 5te den Gang var indviklet i Krig, og med Hertug Vilhelm af Kleve,

en Anden af Keiserens Fjender. Tillige søgte han at fornye og befæste det venskabelige Forhold med Sverrig, som i de senere Aar havde været nærved at opløses, deels paa Grund af nogle Pengefordringer, som Gustav Vasa havde paa den danske Regjering, deels formedelst det gamle Stridspunkt, Besiddelsen af Øen Gulland, foruden nogle Tvistigheder om Mellemrigstolden. Ved et personligt Møde mellem begge Nordens Konger i Brømsebro (1541) bleve imidlertid alle Tvistigheder bilagte, og der blev sluttet den nøieste Forbindelse mellem Rigerne, ifølge hvilken ingen Stat maatte begynde Krig eller slutte Fred uden den andens Samtykke; begge Stater skulde understøtte hinanden saavel i Angrebs- som Forsvarskrige baade med Landtropper og Krigsskibe; alle Tvistigheder, der for Fremtiden kunde opkomme, skulde afgjøres ved et Antal Voldgiftsmænd, som vare valgte af hver Stat; de følgende Konger skulde ved deres Thronbestigelse være forpligtede til edeligen at bekræfte dette Forbund. Denne Forening, der kunde være bleven til saa overordentlig Gavn for alle de nordiske Riger, skulde efter sin Bestemmelse i det Mindste have varet 50 Aar; men allerede medens Gustav Vasa og Christian den 3die levede, kjølnedes Venskabet betydeligen. Christian den 3die kunde ikke glemme, at hans Forfædre havde herskет over alle Nordens Lande, og antog (1548) tre Kroner i sit Vaaben for at antyde sin Fordring paa de tre nordiske Riger, skjønt Gustav Vasa Aaret før Foreningen i Brømsebro var antagen til Arvekonge, og dette i Forbindelse med andre tilstødende Omstændigheder blev Aarsag til en blodig Krig, som udbrød kort efter begge disse Kongers Død mellem deres Sønner, Frederik den 2den og Erik den 14de. — Karl den 5te, hvem Gjenoprettelsen af Nederlandenes længe afbrudte Handel paa Danmark og Norge var vigtigere end Christian den Andens og hans Svigersønners Sag, sluttede omsider Fred til Speier (1544), hvorved Stridspunkterne udjævnedes

saaledes, at Keiseren opgav Christian den 2den, og Nederlandene erholdt fri Seilads paa Danmark og Norge mod at svare den Told, som fra Arilds Tid var brugelig. I Freden havde Christian den 3die lovet Keiseren at formilde Christian den Andens Fængsel, og, skjønt dennes Svigersønner ingenlunde vilde tiltræde den speierske Fred, men længe efter vedbleve at gjøre Fordring paa Danmark og Norge, besluttede han dog omsider at lette den fangne Konges Skjæbne. Efterat Christian den 2den for sig og sine Efterkommere havde fraſagt sig al Ret til Rigerne, forflyttedes han (1549) til Kallundborg Slot. Her henlevede han 10 Aar under anstændig Bevogtning og døde i Begyndelsen af Aaret 1559 faae Dage efter Christian den 3die i en Alder af 78 Aar, af hvilke de sidste 27 tilbragtes i Fangenskab. — Christian den 3die var allerede i Aaret 1538 indtraadt i det schmalkaldiske Forbund, som sigtede til at opretholde den protestantiske Kirke mod de Katholskes Angreb. Men, da den schmalkaldiske Krig udbrød kort efter Freden til Speier, kom Kongen i en ikke ringe Forlegenhed, da han ikke kunde opfylde sine Forpligtelser mod Forbundet uden at krænke det nyligt sluttede Forlig med Keiseren. Han læmpede sig imidlertid efter Omstændighederne, idet han forbød al Hvervning i sine Lande til de Forbundnes Tjeneste, men hemmeligen sendte et Bud til Tydskland med det Pengebidrag, som han havde lovet at betale istedenfor Hjælpetropper. Disse Penge kom imidlertid ikke til deres Bestemmelse, da Budet holdt dem tilbage, fordi Forbundets Skjæbne allerede var bleven afgjort i det ulykkelige Slag ved Mühlberg, hvor begge Hovederne for det protestantiske Partie, Churfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen, bleve tagne til Fange. — Til de udenlandske Forhold under denne Konge høre ogsaa hans Bestræbelser for at faae Orkenøerne og Hetland indløste fra Skotland, som nu næsten i hundrede Aar havde besiddet dem som Pant, uagtet den ene danske Konge efter den anden i

sin Haandfæstning havde forpligtet sig til at indløse dem. Vidtløftige Forhandlinger førtes derom under Christian den 3die og fornyedes under hans Efterfølger, men uden at føre til det forønskede Maal. Derimod kjøbte Christian den 3die Stifterne Øsel, Wieck og Curland og kunde have erholdt Staden Reval, som frivilligen vilde have overgivet sig til ham, da den haardt trængtes af Russerne; men, for ikke at komme i Strid med den mægtige og voldsomme russiske Czar Ivan den 2den Vasilievitsch, afslog han dette Tilbud.

Hertugdømmerne Holsteen og Slesvig havde udeelte staaet under den danske Krone fra 1460 til 1490, da Kong Hans deelte dem med sin Broder Frederik, ved hvis Thronbestigelse i Aaret 1523 de atter forenedes med Riget; men 1544 foretog Christian den 3die en ny Deling med sine to Brødre, uagtet den gamle erfarne Statsmand og Hærfører Johan Rantzau meget misbilligede dette Skridt og raadte Kongen at indføre Arvelighed og forene Hertugdømmerne med Riget, eller i det Mindste inddrage Slesvig under Kronen og overlade Brødrene Holsteen til Deling. Dette Raad blev ikke hørt, Ranzau faldt endog i Unaade og nedlagde sine Embeder. Den ene Broder Adolph fik den gottorpske Andeel og blev Stamfader til det holsteen-gottorpske Huus, hvis Forhold til Danmark i den følgende Tid blev saa fjendtligt; den anden Broder Hans den Ældre fik den haderslevske, og Kongen den sønderborgske Deel. Høihedsretten over Ridderskabet, de adelige Klostre, Tolden i Gottorp og Rendsborg, Hamborg og Fordringerne paa Ditmarsken forbleve udeelte og fælleds for alle tre regjerende Herrer. Den fjerde Broder Frederik fik ikke Noget ved Delingen, men erholdt (1551) Stiftet Slesvig og senere Stiftet Hildesheim. De skadelige Følger af denne Deling viste sig allerede i Christian den Tredies Live; thi Adolph tilrev sig efter sin Broder Biskop Frederiks Død ulovligen og mod Kongens Villie Stiftet Slesvig, og begge Hertuger vægrede

sig ved at modtage Forlehning af Kongen. De opreppede nemlig det i Middelalderen saa meget omtvistede Stridspunkt, om den slesvigske Vasal var forpligtet til at gjøre sin Lehnsherre, Kongen af Danmark, Krigstjeneste, hvilket de nægtede, paastaaende, at Slesvig var et frit og arveligt Lehn. Følgen heraf var, at Hertugerne hensade i deres Lande uden at aflægge nogen Lehnshylding, saalænge Christian den 3die levede.

Hanseстædernes Handelsvælde i Norden indskrænkedes betydeligen under Christian den 3die, og fra hans Efterfølger, Frederik den 2den, kan man regne dens fuldkomne Ophør. Idet Fyrsternes Magt tiltog, mistede mange Hanseстæder deres frie Forfatning og dermed deres blomstrende Handel; Lybekkerne lede i Grevens Feide et Knæk, som de aldrig siden forvandt, og den europæiske Handel tog en anden Retning, hvorved Hollænderne og Englænderne, som hidtil havde været Hanseстædernes Medbeilere, nu bleve deres Overmænd. De Danske begyndte nu ogsaa selv at udføre Landets Frembringelser og hente fremmede Varer paa egne Skibe, og flere Stæder, som Kjøge, Kjøbenhavn og Aalborg begyndte at drive en betydelig Handel; især blev Mellemrigshandelen med Norge, som før udelukkende havde været i Lybekkernes Hænder, vigtig og indbringende. Hanseстæderne lode vel ikke disse Indgreb i deres gamle Rettigheder gaae upaatalte hen; men deres Tone var nu bleven bedende istedenfor bydende, og Besværinger indtraadte istedenfor Krigserklæringer. Christian den 3die søgte ogsaa ved flere Foranstaltninger at lette og fremme Landets Handel: han indførte lige Vægt og Maal i begge Riger og slog god Mønt, som nu først, da Bispernes Møntrettighed ved Reformationen var bleven ophævet, kunde blive eens i alle Provindser. Flere Kjøbstæder beholdt vel i længere Tid Møntrettighed; men de maatte slaae Mønten efter samme Møntfod, som de kongelige Mønter og sætte Kongens Brystbillede derpaa. Renter bleve først lovligen bestemte i en af

denne Konges sidste Forordninger, hvori det hedder, „at, skjønt Rente var Ager og stridende med Guds Bud, saa kunde dog denne Handel ikke ganske afskaffes, men det maatte overlades til Enhvers egen Samvittighed, om han vilde tage Rente eller ei; dog maatte Renten ikke overstige 5 af 100 aarligen under Straf af Hovedsummens Fortabelse.“ — Den store Forandring, som Staten havde undergaaet i kirkelig Henseende ved Reformationens Indførelse, gjorde en tilsvarende Forandring i de verdslige Love nødvendig og gav Christian den 3die Anledning til at erhverve sig Fortjenester som Lovgiver. De vigtigste af hans Love foruden Kirkeordinantsen og den kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning af 1536 ere den kjøbenhavnske Reces af 1547, den dronningborgske Reces af 1551 og den udførlige koldingske Reces af 1558; denne Sidste er et Sammendrag af de Recesser og Forordninger af denne Konge, som ere yngre end 1547, og en Deel deraf gik siden over i Christian den Femtes danske Lov.

Christian den 3die døde i Kolding Nytaarsdag 1559. Skjønt han ikke besad store Egenskaber som Konge, roses han dog eenstemmigen som en retfærdig, from og redelig Mand og en for Statens Vel omhyggelig Fyrste. Han var selv videnskabeligt dannet og en Beskytter af Videnskaber og Videnskabsmænd, tarvelig i sin Levemaade og en stor Fjende af Tidens Overdaad i Klædedragt og Umaadelighed i Spise og Drikke. Derimod kan det ikke nægtes, at hans Godmodighed undertiden gik over til en Svaghed, der blev skadelig for Staten. Dette viste sig i hans Eftergivenhed mod Adelen og Rigsraadet saavel i andre Henseender som især med Hensyn til Norge, i Delingen af Hertugdømmerne og hans senere Handeler med Hertugerne Adolph og Hans, ligesom ogsaa i den altfor store Indflydelse han tilstod sin herskesyge Dronning Dorothea. Hun skal have været Aarsag til at Peder Oxe, en Mand af store Indsigter i Penge- og Skattevæsenet, mis-

fornøiet forlod Riget, og hende tillægges almindeligen Skylden for det spændte Forhold, hvori Kongen i sine sidste Aar kom til Sverrig.

Frederik den Anden, som allerede var bleven valgt 1536 og hyldet først paa Rigsdagen i Kjøbenhavn (1542) og derpaa efter gammel, men nu betydningsløs Skik, ved Omreise til de forskjellige Landsthing i Viborg, Odense, Lund og Ringsted, ligesom 6 Aar senere i Opslo i Norge, besteg strax Thronen efter sin Faders Død. Endnu førend han blev kronet, deeltog han med sine Farbrødre Hans og Adolph i Toget mod Ditmarsken, som endtes med dette Lands Undertvingelse. Den ærgjærrige og krigerske Hertug Adolph havde gjentagne Gange opfordret Christian den Tredie til at angribe Ditmarsken og aftvætte den Plæt, som Toget i Aaret 1500 havde sat paa de danske Vaaben; men hans Erobringsplaner strandede paa denne Konges Fredsommelighed. Efter Christian den Tredies Død besluttede han at erobre Ditmarsken for sig selv; men, da den kongelige Statholder i Hertugdømmerne Henrik Ranzau havde erfaret denne Plan og ved sin Fader Johan Ranzau underrettet Frederik den 2den derom, maatte Adolph finde sig i at dele Æren og Byttet med sin Broder Hans og Broderson Kong Frederik. En Hær paa 20,000 Mand under Anførsel af den gamle Johan Ranzau faldt ind i Ditmarsken, og, skjønt Indbyggerne kjæmpede med fortvivlet Mod, maatte de dog bukke under for den store Overmagt og Johan Ranzaus Krigserfarenhed. Ved Heide, den eneste Bye, der endnu var uerobret, havde Ditmarskerne samlet deres Hovedstyrke og kjæmpede her, Qvinder tilligemed Mænd, den sidste Kamp for Friheden; men alle Anstrængelser vare forgjæves; Byen blev tagen med Storm, efterat 3000 Ditmarskere vare faldne. Den næste Dag mødte Resten af Ditmarskens mandlige Befolkning, omtrent 4000 Mand, udenfor Heide, hvor de knælende afbade den Forbrydelse at have forsvaret den fra Fædrene

arvede Uafhængighed, og hyldede de tre nye Landsherrer, som deelte Ditmarsken imellem sig. — Efter Ditmarskens Erobring (1559) blev Kongen kronet i Kjøbenhavn og underskrev sin Haandfæstning, der ikke er synderlig forskjellig fra hans Faders. Adelens Ret til Fiskerie og Ørenhandel med inden- og udenlandske Kjøbmænd blev bekræftet i de videste Udtryk; den Bestemmelse, at alle Rigets Slotte og Fæstninger efter Kongens Død skulde staae under Rigsraadets Myndighed, hvilket havde været udeladt af Christian den Tredies Haandfæstning, fordi hans Søn allerede var udnævnt til Thronfølger, blev her paany optagen, og Rigsraadet derved aldeles gjort til Herre over Kongevalget. Til Bondestandens Bedste blev her for første Gang fastsat, at Adelen ikke maatte kjøbe eller tilpante sig fri Bondeeiendom uden Kongens Tilladelse, hvilken Bestemmelse nærmest sigtede til at betrygge Kronen mod de Tab i Indkomster, som den led ved skattepligtig Bondeeiendoms Overgang til skattefrit Adelsgods. Men deels kom dette Bud vel sildigt, deels var det ikke vanskeligt at erholde en saadan kongelig Tilladelse; thi netop under Frederik den 2den finder man, at Adelen tilvendte sig frit Bondegods i langt større Mængde end under de foregaaende Konger.

I Sverrig var Gustav Vasa død Aaret efter Christian den 3die og blev efterfulgt af Erik den 14de. Under de to unge krigslystne Konger, som nu næsten samtidigen havde besteget Thronen i Danmark og Sverrig, blev et Brud mellem Naborigerne, som deres kloge Fædre havde søgt at forebygge, uundgaaeligt. En af Anledningerne til Krigen var Brugen af det svenske Vaaben, tre Kroner, som den danske Konge ikke vilde opgive; men hertil kom endnu, at Erik den 14de søgte at drage den østersøiske Handel til Staden Reval, hvoraf han nylig var kommen i Besiddelse, og desuden havde tilladt sig flere Fornærmelser mod den danske Prinds Magnus, Kong Frederiks Broder, som opholdt sig i Liefland. For at undgaae

Deling af Hertugdømmerne, i det Mindste med en af sine Brødre, havde nemlig Frederik den 2den overladt denne Magnus Stifterne Øsel og Kurland, mod at han frasagde sig al Fordring paa Andeel i Slesvig og Holsteen. Men, da Magnus (1560) var kommen til Liefland, blev han snart indviklet i de Stridigheder, som den Gang førtes med stor Voldsomhed om Besiddelsen af Liefland mellem Sverrig, Rusland, Polen og den tydske Ordensmester Gothard Kettler. Rusлands Czar Ivan 2 Vasilievitsch brugte Prindsen som et Redskab for sine Erobringsplaner, og, skjøndt han engang udnævnte ham til Konge i Liefland under russisk Overhøihed og endog gav ham en russisk Prindsesse til Ægte, bersvede han ham dog tilsidst alle hans Besiddelser, saa at Magnus døde i stor Elendighed. Den fjendtlige Stilling, som Sverrig indtog mod Prinds Magnus i Liefland, blev Hovedaarsagen til den blodige nordiske Syvaarskrig, som udbrød 1563. De Danske vare ikke heldige tilsøes, skjøndt de anførtes af Søehelte som Peter Skram, „Danmarks Vovehals," den ædle og kjække Herluf Trolle og den uforfærdede Otto Rud; men den Første var gammel og nedlagde snart Anførselen, Herluf Trolle blev dødeligt saaret, og Otto Rud tagen til Fange og ført til Sverrig, hvor den fremfusende og undertiden næsten vanvittige Kong Erik den 14de behandlede ham paa den uværdigste Maade. Efter Tabet af disse Mænd, hvortil endnu kom, at en voldsom Storm under Gulland ødelagde en stor Deel af den danske Flaade, hvorved 7000 Mennesker skulle være omkomne, havde de Svenske en Tidlang imod Sædvane Overmagten tilsøes. Langt heldigere gik det derimod tillands, dog ikke saalænge Krigen førtes af Grev Günther af Schwartsburg; thi denne lod Hæren ligge stille og var kun beskjæftiget med at sende store Hjorde af Qvæg, som han havde samlet i det fjendtlige Land, hjem til sit Grevskab i Tydskland. Efterat Grev Günther var bleven afskediget, modtog

den 90aarige Otto Krumpen, som 40 Aar tilforn under Christian den Anden havde erobret Sverrig, Overbefalingen, men overlod den snart til Daniel Ranzau, der i denne Krig erhvervede sig et udødeligt Navn. Hans mærkeligste Bedrift var Slaget paa Falkenbergs Hede ved Svarteraae den 18de October 1565. Han blev med sine 5000 Mand indesluttet af en overlegen svensk Hær, der skal have beløbet sig til 25,000 Mand. Der var intet andet Vilkaar end Overgivelse eller Kamp: Daniel Ranzau valgte det Sidste. Han lod alt Krigsfolket sammenkalde og holdt en Tale til dem, hvori han formanede dem til ikke at ræddes for Fjendernes Mængde, men fægte mandeligen og ihukomme, hvad de skyldte Konge og Fædreland og deres egen Ære. Alle raabte, at de vilde kjæmpe til det Yderste, hvorpaa hele Hæren knælede og bønfaldt Gud om Seiren. Den svenske Anfører lod haant om de Danskes ringe Antal og sagde, at han vilde nedtræde dem under Hestehovene; men Udfaldet svarede ikke til hans pralende Ord. De Danske med Daniel Ranzau og den tappre Frants Brockenhuus i Spidsen styrtede frem med uimodstaaelig Tapperhed og dreve Fjenden paa Flugt; 36 Kanoner erobredes, og 5000 Svenske, eller ligesaa mange Mand som den danske Hær talte, skulle være faldne. Erik den Fjortende blev saa rasende over dette Nederlag, at han lod en Deel af sine Soldater nedhugge, og holdt derpaa et triumpherende Indtog i Stokholm med adskillige danske Fanger, som han ved en anden Leilighed havde faaet. Daniel Ranzau forøgede den Hæder, han havde vundet, ved nye Bedrifter. Om Efteraaret 1567 trængte han tilligemed Brockenhuus ind i Hjærtet af Sverrig og slog den ene svenske Hær efter den anden. Da han imidlertid ikke kunde holde sig længe i det for Levnetsmidler blottede og af Fjenden selv ødelagte Land, foretog han et Tilbagetog, der ikke mindre end Seiren ved Svarteraae har givet ham Adkomst til at kaldes en af sin Tids største Hærførere.

Midt om Vinteren førte han Hæren gjennem bjergige og skovrige Egne og farlige Huulveie, bestandigen forfulgt af en overlegen fjendtlig Styrke, i Behold tilbage til Danmark, hvor han ankom den 24de Februar 1568, efter at have slaaet to store svenske Hære og fanget tre fjendtlige Generaler. Denne langvarige og uheldige Krig trættede omsider Sverrig, og, efterat Erik den 14de var stødt fra Thronen, begjærede hans Broder Johan Fred, som ogsaa efter meget lange Underhandlinger kom istand til Stettin (1570) paa følgende Vilkaar: begge Riger skulde have Ret til at føre tre Kroner i Vaabenet; Sverrig skulde betale 150,000 Rdlr. i Krigsomkostninger; de gjensidige Erobringer skulde tilbagegives, og de liefslandske Anliggender overlades til den tydske Keisers Afgjørelse. Endeligen opgaves paa Danmarks Side al Fordring paa Sverrig, ligesom Sverrig frafaldt sin Paastand paa Norge, Skaane, Halland, Blekingen og Gulland, hvorved omsider de langvarige Tvistigheder, der vare udsprungne af Kalmarunionens Ophævelse, fuldkomment bilagdes. Freden var ærefuld for Danmark; men det maatte beklage Tabet af sine to store Hærførere Daniel Ranzau og Frants Brockenhuus, som begge faldt for Beleiringen af Varbjerg kort før Fredsunderhandlingernes Aabning. — En Omstændighed, der bidrog meget til, at Danmark i de sidste Aar kunde føre Krigen med saa stor Kraft, var Hjemkaldelsen af den dygtige Finantsminister Peder Oxe. Penge- og Skattevæsenet var ved hans Ankomst i en saadan Forvirring, at man neppe kunde fortsætte Krigen, og Leietropperne havde gjentagne Gange gjort Oprør, fordi de ikke kunde faae deres Sold betalt. Men Peder Oxe bragte snart Sagerne paa en anden Fod deels ved at indføre Besparelser, deels ved nøiagtigere at bestemme Afgifterne af Kronens Lehn og strængt vaage over deres rigtige Erlæggelse, deels ved Øresundtoldens Forhøielse og endeligen ogsaa ved Skatter, som fordeeltes saa billigen og ligeligen efter Enhvers Evne, at

Ingen besværede sig derover. Denne Mand har ogsaa Fortjenester af Danmarks Kultur ved Indførelsen af Karper, Karudser, Krebs og adskillige fine Frugttræer.

Frederik den 2den havde under Syvaarskrigen gjort den Erfaring, at Skandsen Krogen ved Øresund ikke var istand til at beherske dette Farvand, da den svenske Flaade under Krigen havde lagt sig i Sundet og krævet Told af de forbiseilende Skibe. For at forebygge Lignende for Fremtiden lod han Fæstningen Kronborg anlægge, hvis Opførelse medtog 9 Aar (1574—83). Øresundtoldens Forhøielse efter Peder Oxes Raad fremkaldte mange Klager, og Lybekkerne gik endog saavidt, at de besværede sig derover for den tydske Keiser; men dette tog Frederik den 2den dem saa ilde op, at han forhøiede Tolden i nogle Aar særligen for Lybekkerne. Det lader sig ikke afgjøre, naar Øresundtolden først er begyndt at svares; men det synes, at den allerede har fundet Sted i det 13de Aarhundrede eller vel endog tidligere, og i det 14de Aarhundrede blev den allerede en Kilde til Stridigheder med Hansestæderne. Christian den 1ste bestemte, at Tolden, som hidtil erlagdes i Varer, skulde betales med fiint Sølv, og i en af de første Handelstraktater, som sluttedes med England (1490) under Kong Hans, blev det udtrykkeligen fastsat, at et Skib kun i yderste Nødsfald maatte gaae igjennem Belterne istedenfor Øresund, og i dette Tilfælde skulde Skipperen betale Tolden i Nyborg. Beføielsen til at hæve Øresundstolden grunder sig paa den Høihedsret, som Danmarks Konger fra umindelige Tider have udøvet over de Belter og Sunde, der gjennemfløde Landet. Det smalle Øresund, der flød mellem danske Lande paa begge Sider, betragtedes som en Flod, hvor Landsherren havde fuld Ret til enten aldeles at forbyde eller i alt Fald beskatte Seiladsen, og en saadan Toldret over Øresund har heller aldrig været nægtet eller bestridt af fremmede Magter, men er tvertimod bleven indrømmet og bekræftet ved mangfoldige Traktater. Om Størrelsen af Tolden og dens Ydelsesmaade have derimod til forskjellige Tider store Tvistigheder fundet Sted. Ifølge samme Høihedsret over Øresund erkjendtes ogsaa Danmarks Konger berettigede til at lægge Beslag paa alle i Sundet værende Skibe og benytte dem i Krigen mod at give Skipperne Godtgjørelse for Tabet. Denne Ret blev endnu i det 16de Aarhundrede flere Gange udøvet f. Ex. af Kong Hans, som under Krigen med Lybekkerne (1511) lagde Beslag paa 200 hollandske Kjøbmandsskibe, og sidste Gang af Christian den 3die under Grevens Feide. Sundtolden har været overordentligt indbringende for Danmark, og Søren Norbye kaldte den derfor i en Samtale med Keiser Karl den 5te ikke uden Grund Danmarks „Guldmine;" men denne Guldmine foranledigede ogsaa Tabet af Provindserne paa hiin Side Sundet, Skaane, Halland og Blekingen, da Søemagterne, foruroligede over den Høide, hvortil Sundtolden under Christian den 4de var bleven opskruet, troede at burde sikkre sig for Lignende i Fremtiden ved at berøve Danmark den ene Kyst af Sundet. Lybekkerne havde deeltaget i Syvaarskrigen mod Sverrig; men hermed var ogsaa deres politiske Rolle i Norden udspillet; deres aftagende Magt lagde sig tydeligen for Dagen deri, at de maatte finde sig i at lade Bornholm udløse, før Overdragelsestiden var udløben, og underkaste sig den forhøiede Sundtold. Den danske Søehandel tiltog som en Følge af Hansestædernes Svækkelse saa meget, at Frederik den 2den derved fandt Anledning til at give en ny Søeret (1561), for hvilken den gamle visbyeske blev lagt til Grund; ogsaa Landhandelen med Oxæg var i hele dette Tidsrum saa vigtig, at man regnede, at der alene fra Jylland aarligen udførtes 50,000 Stude og 150,000 Svin. — Medens de fleste Hansestæder tabte deres forrige Glands, var der dog een, som ved sin heldige Beliggenhed for den Retning, som Verdenshandelen havde taget ad Nordsøen og Atlanterhavet,

bevarede sin Rigdom og Anseelse og ogsaa gjærne vilde have vedblevet at spille sin politiske Rolle, naar Omstændighederne havde tilladt det, nemlig Hamborg. Denne Stad søgte at gjøre en saakaldet „Tvangsret" gjældende, ifølge hvilken den ligesaa ubilligt som overmodigt, allerede under Christian den 3die, forlangte, at de holsteenske Stæder ved Elben nedenfor Hamborg skulde føre deres Korn og andre Varer til denne Stad og der sælge dem til en af Raadet bestemt Priis. Christian den 3die døde under de derved foranledigede Stridigheder; men Frederik den 2den nødte Hamborg til at opgive denne Ret og betale 10,000 Rdlr. i Erstatning, og siden, da Staden fornyede Striden og endog lagde Krigsskibe paa Elben for at haandhæve denne Tvang, til at erlægge 100,000 Rdlr.

Stridighederne angaaende Forlehningen af Slesvig vedvarede lige til 1579, da der blev sluttet et Forlig i Odense, hvori fastsattes, at Slesvig var et arveligt Lehn, og at Hertugerne kun skulde være forpligtede til Krigstjeneste, „naar Krigen begyndtes med deres Samtykke." Derpaa bleve Kongens Farbrødre Adolph og Hans den Ældre det følgende Aar høitideligen forlehnede med Slesvig, efterat de i 36 Aar havde besiddet deres Lande uden at aflægge Lehnshylding. Hertugdømmernes Delinger fortsattes under Frederik den 2den, som i Aaret 1564 overlod sin Broder Hans den Yngre, der blev Stifter af den sønderborgske Linie, Amterne Sønderborg, Nordborg og Ærøe; den anden Broder Magnus var, som ovenfor bemærket, bleven aflagt ved Besiddelser i Liefland. Den sønderborgske Linie deelte sig ved Hans den Yngres Død i fire nye Linier: Sønderborg, Nordborg, Pløen og Glücksborg, og den Første af disse igjen i fem andre. Alle disse Linier ere efterhaanden uddøde undtagen den augustenborgske og beckske, hvilken Sidste dog ingen Lande besidder i Hertugdømmerne. De øvrige uddøde Liniers Eiendomme ere Tid efter anden deels ved Arv, deels ved Kjøb og Overeenskomst

komne under den danske Krone. Stænderne vægrede sig imidlertid saavel 1564 som senere standhaftigen ved at hylde Hans den Yngre, da de meente, at de havde nok i de Herrer, de allerede havde. Derfor blev hverken Hans eller de fra ham nedstammende Fyrstelinier nogensinde regjerende Herrer, men kun Besiddere af de dem tildeelte Distrikter, og, efterat Hans den Ældre var død (1580), skiftede Hertugdømmernes fælleds Regjering blot imellem det holsteen-gottorpske Huus og Kongen af Danmark. Efter sidstnævnte Hertugs Død vilde Broderen Adolph af Gottorp tilegne sig hans Lande, idet han beraabte sig paa jydske Lov, der giver Broder Arveret fremfor Broderson; men ifølge Forlig deeltes Landene imellem ham og Kongen. Kongens Broder, Hans den Yngre, skulde egentligen ogsaa have havt Lod i denne Arvedeling; men Frederik den 2den affandt sig med ham ved at overlade ham nogle Stykker af den kongelige Andeel af Hertugdømmerne. Saaledes bleve Hertugdømmerne udstykkede, som det kunde være privat Eiendom, og det uagtet Stænderne ifølge de dem af Christian den 1ste tilstaaede Privilegier havde Valgret; men disse Privilegier kom kun sjældent i Betragtning, uden naar det gjaldt om at bruge dem mod Danmark.

Videnskaberne nøde Opmuntring og Beskyttelse af Frederik den 2den, som, heri følgende sin Faders Exempel, gavmildt understøttede ikke blot indenlandske, men ogsaa fremmede Lærde. Han forøgede Universitetets Indkomster ved betydelige Gaver af Jordegods og Tiender og stiftede (1569) den veldædige Indretning Kommunitetet eller Klosteret, hvor 100 Studenter nøde fri Kost og Bolig. Grunden til denne Anstalt var vel allerede lagt under Christian den 3die; men efter Peder Oxes og Kantsleren Johan Friis til Hesselagers Raad udvidede Frederik den 2den den saaledes, at han kan ansees for dens Stifter. Sorøekloster forandredes (1586) til en Skole, hvor 30 adelige og lige saa mange borgerlige Børn fik fri Under-

viisning og Kost, og, naar de vare fattige, tillige Klæder. En anden lærd Skole skylder privat Godgjørenhed sin Tilblivelse, nemlig Herlufsholms Skole, til hvilken Søehelten Herluf Trolle (1565) skjænkede Skovkloster ved Nestved. Frederik den Andens Regjering forherligedes ogsaa ved mange store Lærde. Henrik Ranzau med Tilnavn „den Lærde", en Søn af Hærføreren Johan Ranzau, var berømt over hele Europa for sine Rigdomme, sin Lærdom og sin for de Tider store Bogsamling, bestaaende af 7000 Bind, og for den Mængde af Billedstøtter, Malerier og Indskrifter, hvormed alle hans Gaarde vare prydede. Han anvendte sine store Rigdomme ikke blot paa at befordre Videnskaberne, men ogsaa paa at iværksætte andre almeennyttige Foretagender: han byggede Broer, anlagde Landeveie, indrettede skjønne Brønde og Vandspring, anlagde Bogtrykkerier, Olie-, Krudt-, Saug- og Papirsmøller, Jern- og Kobberværker. — Det skyldes Frederik den 2den, at den verdensberømte Stjernekyndige Tyge Brahe blev bevaret for Fædrelandet. Han stod allerede i Begreb med at forlade Danmark for stedse, da Kongen lod ham kalde til sig og skjænkede ham aarligen 500 Rdlr. samt hele Øen Hveen foruden flere meget indbringende Lehn. Paa Hveen opførte Tyge Brahe sit berømte Slot Uranienborg og Observatoriet Stjerneborg, og tilbragte her 21 Aar beskjæftiget deels med dybsindige Grandskninger over Himmelbygningen, deels med andre Arbeider, der gik ud paa at hæve Vindskibeligheden, Kunsterne og Haandværkerne i Fædrelandet. Han bragte Farverierne i Kjøbenhavn i Opkomst, indrettede paa Hveen en Smedie til Instrumenters Forfærdigelse, et Bogtrykkerie, en Vandmølle, paa hvilken der baade kunde males Korn, forfærdiges Papiir og tilberedes Skind. Han indkaldte fremmede Kunstnere, Malere, Bygmestere, og var stedse omgiven af en Mængde unge Mænd, som han deels oplærte i Søevidenskaberne til Flaadens Tjeneste, deels i Mathematik og Naturvidenskaben, hvoraf Flere siden gavnede deres Fædreland og hædrede deres store Mester ved deres Lærdom og Indsigter. Konger, Fyrster og Lærde kom fra alle Europas Kanter til Hveen for at hylde Tyge Brahes store Aand og beundre hans sindrige Opfindelser. Dog manglede han heller ikke Misundere og Fjender, selv blandt sin egen Familie, som ansaae det for en Plæt paa dens adelige Ære, at Tyge Brahe studerede, skrev Bøger og holdt Forelæsninger ved Universitetet, og endnu mere, at han giftede sig med en borgerlig Pige. Tyge Brahe paa sin Side skaanede heller ikke sine adelige Medbrødre, men spottede bidende over deres Raahed, Uvidenhed og Fordomme. Lægerne hadede Tyge Brahe, fordi han ved Hjælp af sine dybe Indsigter i Naturvidenskaberne helbredede mange Syge, der vare opgivne som ulægelige. Hans farligste Fjender vare imidlertid Kantsleren Christian Friis til Borrebye og Rigshofmesteren Christopher Valkendorph. Denne Sidste var ellers en Mand af Fortjenester og havde udmærket sig som kongelig Lehnsmand i Bergen ved at holde de overmodige Lybekker i Ave, og gjorde sig siden endog fortjent af Videnskaberne ved at stifte det Kollegium for Studerende, som bærer hans Navn; men hans Hævngjærrighed forledede ham til Handlinger, der have skjæmmet hans Minde. Det lykkedes disse Avindsmænd efter Frederik den Andens Død at indbilde den unge og endnu uerfarne Konge, Christian den 4de, at Tyge Brahes Indretninger vare unyttige og altfor kostbare. En af Tyge Brahes lærde Misundere, Thomas Fincke, Professor i Mathematik ved Universitetet, blev sendt over til Hveen for at undersøge hans Instrumenter og øvrige Indretninger og gav ved Tilbagekomsten den Erklæring, at de vare kostbare Snurrepiberier uden nogen sand Nytte. Tyge Brahe blev nu efterhaanden berøvet sine fleste Indkomster og paa mange andre Maader krænket og fortrædiget, saa at han omsider forlod Danmark og begav sig til Udlandet,

hvor hans berømte Navn allevegne skaffede ham den meest forekommende Modtagelse. Tilsidst tog han Ophold hos den videnskabselskende tydske Keiser Rudolph den 2den, der ædelmodigen sørgede for hans Børn, da han døde i Aaret 1601. Under Frederik den 2den levede ogsaa Anders Sørensen Vedel, der ved sin Oversættelse af Saxo, sin Udgave af Kjæmpeviserne og andre Arbeider har store Fortjenester af Fædrelandets Sprog og Historie.

Uagtet Videnskaberne fremmedes under Frederik den 2den, kunde dog fri Videnskabelighed ikke trives under den Troestvang, som herskede paa den Tid. Allerede Christian den 3die havde (1554) befalet, at alle Fremmede skulde lade sig overhøre i Troesartiklerne, inden det tilstædedes dem at bosætte sig i Landet. Denne Forholdsregel blev skjærpet af Frederik den 2den, der (1569) udstædte 25 Troesartikler, som enhver Fremmed, der vilde nedsætte sig her, under Eds Aflæggelse maatte antage. Hvo der vægrede sig herved, maatte inden trende Dage rømme Kongens Lande og Riger, og befandtes det, at Nogen, efter at have antaget Artiklerne, ikke holdt sig dem efterrettelig, „skulde han straffes uden al Naade paa Liv og Gods." Denne Ufordrageligheds Aand havde høist skadelige Følger for Danmark, da netop paa den Tid Mangfoldige af de flittige og vindskibelige Nederlændere vankede omkring landflygtige fra deres mishandlede Fædreland og gjærne vilde have nedsat sig her i Landet, naar de ikke vare blevne skræmmede tilbage ved disse haarde Forordninger. Et beklageligt Offer for den Tids indskrænkede Anskuelser i Religionssager blev Nikolai Hemmingsen, der var ligesaa berømt for sin Aand og theologiske Lærdom som Tyge Brahe for sine Indsigter i Naturvidenskaberne, og i samtidige Skrifter næsten aldrig nævnes uden det hædrende Tillæg, „Danmarks almindelige Lærer" eller „Fædrelandets og Universitetets Ære og Pryd." Han var mistænkt for at hælde til den reformeerte Kirkes Anskuelse

af Læren om Nadveren og derfor bittert hadet af de lutherskfindede tydske Theologer, navnligen af den tybingske Professor Jacob Andreæ, som ophidsede Churfyrst August af Sachsen til at anklage ham hos Frederik den 2den. Paa Grund heraf blev Hemmingsen indstævnet til at møde for Nogle af Rigsraadet, som Kongen havde udnævnt til at undersøge Sagen; men denne Gang lykkedes det ham dog ved sit veltalende Forsvar at afvende den truende Storm. „Tydskland," sagde han iblandt Andet, „er stort, haver mange Theologer og mange „Meninger, og Hver føier sig efter sin Fyrstes og Herres „Villie, og giver os mange underlige og besynderlige Konfes„sioner, den ene undertiden imod den anden; men, efterdi „der kun er een Gud og een Sandhed, synes det ubilligt, at „man skal blafre for hver Vind og underskrive, hvad fremmede „og urolige Hoveder ville optænke eller paasinde. Den Artikkel „i min Bog, som man støder sig over, vil jeg gjærne udslette; „men jeg kan Intet skrive eller indsætte i dens Sted." Imidlertid kom der snart en ny Klage over ham fra Churfyrsten af Sachsen, og nu maatte den 63aarige Hemmingsen, som paa den ene Side blev truet med Kongens høieste Unaade, paa den anden bønfaldt af sine talrige Disciple om at skaane sig selv og sin fremtidige Lærevirksomhed ved at give efter for Tidsomstændighederne, efter lang Vægring udstæde en Tilbagekaldelse, først paa Latin og siden, for at Menigmand kunde blive bekjendt med den, paa Dansk. Hermed var dog ikke hans tydske Fjenders Had tilfredsstillet: de hvilede ikke, før de fik ham afsat fra hans Embede, hvilket skete pludseligen i Aaret 1579 ved en kongelig Befaling uden Undersøgelse og uden Lov og Dom. Til sin Underholdning fik han et Kanonikat i Roeskilde, hvor han, hædret og beklaget af alle Retsindige, opholdt sig til sin Død, som indtraf 1600, i hans Alders 87de Aar. Hovedaarsagen til al denne Forfølgelse var Jacob Andreæs Ønske at faae sin saakaldte Konkordieformel (Enig-

hedsformel) indført i Danmark, hvilket Hemmingsen modsatte sig, fordi heri under Skin af at befordre Enigheden i Kirken, det lutherske Lærebegreb var forsøget med en Mængde nye spidsfindige Bestemmelser. Hemmingsens Fald bragte imidlertid ikke Jacob Andreæ Opnaaelsen af sit Ønske nærmere; thi baade Kongen og Geistligheden fattede den største Afskye for Konkordieformelen. Kongen skal endog med egen Haand have kastet et Exemplar af denne Bog, som var sendt ham af hans Svoger, Churfyrsten af Sachsen, paa Ilden med de Ord, „at han havde fanget en Djævel, som han vilde opbrænde." Ligesom kort forhen de, der hældede til de Reformeertes Lærebegreb, vare blevne forfulgte, saaledes gik det nu ud over dem, der yndede denne Bog. De Boghandlere, der falholdt den, „skulde have deres Boeslod forbrudt og straffes paa Livet uden al Naade," og de Præster, som havde den hos sig, skulde afsættes fra deres Embede og desuden lide anden Straf!

Frederik den 2den døde 1588, ikkun 53 Aar gammel, og man mener, at den umaadelige Nydelse af stærke Drikke, hvortil Kongen, ligesom de Fleste af hans Samtid, var hengiven, har forkortet hans Dage. Frederik den 2den havde længe henlevet ugift, hvortil Grnnden skal have været en Kjærlighed, som han havde fattet til Rigshofmesteren Hardenbergs Datter. Siden giftede han sig med Sophia, en meklenborgsk Prindsesse af udmærkede Aandsgaver, der fødte ham Sønnen Christian. Da denne ved sin Faders Død endnu ikke var voren, skulde Enkedronningen ifølge gammel Vedtægt, som desuden var bleven bekræftet paa den kjøbenhavnske Rigsdag 1542, føre Regjeringen, saalænge hendes Søn var mindreaarig. Men, da det herskesyge Rigsraad gjorde mange Indvendinger herimod, opgav hun omsider sin retmæssige Fordring og begav sig til Falster, som tilligemed Laaland blev hende overladt til Underhold. I Hertugdømmerne derimod, hvis Stænder ingen Betænkelighed fandt ved at overlade den

forstandige Dronning Deel i Regjeringen, blev hun udnævnt til Formynder for sin Søn. Det danske Rigsraad bestikkede 4 Regjeringsraader til at styre Staten, indtil Kongen blev myndig, nemlig den kongelige Kantsler Niels Kaas, Rigsadmiralen Peder Munk, Rentemesteren Christopher Valkendorph og Rigsraaden Jørgen Rosenkrands, hvilke imidlertid Alle, deels bortdøde, deels udtraadte og erstattedes af Andre, inden Kongen naaede Myndighedsalderen. For at beholde Magten saalænge som muligt, fastsatte Rigsraadet, at Kongen først skulde være myndig, naar han fyldte sit 20de Aar, hvilket var en usædvanlig lang Tid. Iøvrigt blev Formynderregjeringen i det Hele taget ført upaaklageligen. En Deel Besværinger over formeentligen krænkede Rettigheder under den foregaaende Regjering, som Adelen troede, det nu var det rette Øieblik til at komme frem med, bleve med Værdighed viste tilbage af Rigsraadet. Derimod handlede Formynderregjeringen i et andet Tilfælde tvertimod Kongens Fordeel; da nemlig Christian i Aaret 1588 skulde hyldes i Hertugdømmerne, bekræftede det danske Regjeringsraads Udsendte Prælaternes og Ridderskabets Valgret, der hidtil saa godt som aldrig var bleven udøvet, i saa vide Udtryk, at de endog erklærede Stænderne for løste fra deres Hyldingsed og berettigede til at vælge en anden Herre, hvis Kongen, naar han blev myndig, ikke bekræftede alle deres Privilegier. Dette var saa meget mere paafaldende, som Philip, en Søn af den i Aaret 1586 afdøde Hertug Adolph af Gottorp, gjorde kraftige Indvendinger mod denne Valgret og fordrede Arvehylding, som han rimeligviis ogsaa vilde have erholdt, hvis ikke de danske Regjeringsraader havde svigtet baade hans og deres Myndlings Sag. Den største Fortjeneste erhvervede Formynderregjeringen sig ved den fortræffelige Opdragelse, som den gav den unge Fyrste, og som ved dennes Lærelyst og Lærenæmhed bar saa gode Frugter. Han blev grundigen underviist baade i Sprog og

Videnskaber, og lærte ikke blot Tydsk og Fransk, men ogsaa Spansk, Italiensk og Latin, hvilke to sidste Sprog han talte flydende. Blandt Videnskaberne fattede han især Kjærlighed til de mathematiske og lagde sig desuden saa ivrigt efter Tegning og de saakaldte mechaniske Kunster, at han selv kunde gjøre Udkast til mange af de Bygninger, Maskiner og andre Arbeider, som han lod udføre, og selv holde Regnskab over hvad dertil medgik. Da han allerede tidligt yttrede Tilbøielighed for Søelivet, blev der bygget et Fartøi for ham paa Skanderborgsøe, hvor han under bestandige Øvelser erhvervede sig den Dygtighed og Indsigt i Søevæsenet, der siden blev til saa stor Gavn for Fædrelandet og saa megen Hæder for ham selv. Skibsbygningskunsten forstod han saa fuldkomment, at han selv forfærdigede Modellen til mange af de Orlogsskibe, som han lod bygge, og som agtedes for de skjønneste i Europa. Der blev baaren samme Omhu for Udviklingen af hans legemlige Evner som for hans aandelige Uddannelse, og han bragte det derved til en saadan Færdighed i alle Slags ridderlige Øvelser, at Faae af hans Samtidige heri kunde maale sig med ham. Da Christian den 4de var 19 Aar gammel foreslog en Deel af Adelen, at Rigsraadet skulde erklære Kongen for myndig, saa meget mere som dette allerede et Par Aar tidligere var skeet i Hertugdømmerne; men Regjeringsraadet vilde ikke give Slip paa Magten før Tiden. Først nogle faae Maaneder før Christian fyldte sit 20de Aar, blev han erklæret for myndig (1596) og udstædte derpaa en Haandfæstning, der stemmer aldeles overeens med Frederik den Andens.

Dannmarks ydre Tilstand i de Aar, som ere forløbne siden Reformationens Indførelse, var særdeles god og vedblev at være det i den første Fjerdedeel af det følgende Aarhundrede; Krigene vare heldige, og Staten agtet og anseet af fremmede Magter. Ogsaa den indre Forfatning havde sine

lyse Sider: Landet var rigt paa store Lærde (Tyge Brahe, Nikolai Hemmingsen, Henrik Ranzau, Anders Sørensen Vedel o. fl.), udmærkede Statsmænd og Krigere (Peter Ore, Johan Ranzau, Daniel Ranzau, Peter Skram, Herluf Trolle, Otto Rud). Statens Finantser vare siden Peter Ores Tid i en ypperlig Stand, og, skjøndt Indtægterne ikke vare store, overstege de dog langt Udgifterne. Efter en Gjennemsnitsberegning for 3 Aar beløb Indkomsterne af Norge og Danmark sig i Aaret 1602 til 411,000 Rdlr. Specier, hvoraf Øresundtolden udgjorde 142,000 Rdlr., og Udgifterne 247,000 Rdlr. Spec., saa at der var et Overskud af 164,000 Rdlr., eller 2 Femtedele af samtlige Indkomster. Udgifterne medgik især til Hofholdningen, Flaaden, Gesandters og Embedsmænds Lønning og Pensionering, forsaavidt de ikke vare aflagte med Lehn og Jordegods; Landmagten kostede Intet, da man ingen staaende Hær havde. Adskillige uvisse, men dog betydelige Udgiftsposter, ere ikke tagne med i den anførte Beregning; men paa den anden Side ere heller ikke Indkomsterne af Hertugdømmerne medregnede. Indtægtskilderne vare fornemmeligen Afgifterne af Kronens Lehn, Kjøbstædskatterne, Told, hvoraf især den jydske Ørentold ved Kolding og Tolden af Vine og fremmed Øl vare vigtige. Indkomsterne af Bøder og Sagefald, der i ældre Tider havde været saa store, vare nu ikke længere af synderlig Betydenhed, da Adelen havde tilvendt sig Sagefaldsretten; derimod var Øresundtolden en Indtægtskilde, som, ved den forøgede Skibsfart paa Østersøen og den forhøiede Sundtold, Aar for Aar blev mere og mere indbringende. — Uagtet Finantsernes heldige Stilling, Videnskabernes Blomstren og de øvrige gunstige Omstændigheder synes at tyde paa indre Kraft og Velmagt, led dog Staten af dybtindgroede Onder, der tærede paa dens Marv og gjøre det forklarligt, hvorledes Danmark i de sidste 35 Aar, der gik forud før Statsforandringen 1660, kunde synke saa dybt.

Skjøndt Statens Indtægter ingenlunde kunne siges at være betydelige, var Afgiftsbyrden dog trykkende for Yderne, deels fordi den alene hvilede paa Bonden, Borgeren og den Geistlige, medens den rige Adel aldeles Intet bidrog til Statens Fornødenheder, deels fordi der svaredes langt større Afgifter til Lehnsmændene, end der indflød i Statens Kasse. I Tilfælde af Krig og ellers under overordentlige Omstændigheder vare de sædvanlige Indkomster ikke tilstrækkelige og da paalagdes Skatter, hvilket Ord netop betegner slige overordentlige Paalæg; thi stadige Skatter kjendtes i hine Tider ikke. Ved slige Leiligheder lagdes Bønderne i Lægd, hvert paa 10 Gaarde; et saadant Lægd, bestaaende af Selveiere, betalte i Almindelighed 20 Daler Spec., men undertiden meget Mere; Fæstebønder betalte halvt mod Selveiere, og Kronens Ugedagstjenere eller stadige Hovbønder halvt saa meget som Fæsterne, men Adelens Ugedagstjenere aldeles Intet. Kun yderst sjældent gav Adelen sit Samtykke til, at dens Ugedagstjenere sattes til Skat, og endnu sjældnere fandtes den villig til selv at deeltage i Skattens Ydelse. Hver Kjøbstad ansattes til en vis Sum, som derefter af Byesvrigheden lignedes paa Næringsbrugerne og Besidderne af faste Eiendomme. Skatten erlagdes sædvanligt i Penge eller umøntet Sølv, dog ofte ogsaa i Fødevarer til Flaadens Brug (Madskat) og undertiden i Metal til deraf at støbe Kanoner (Kobberskat). Oppebørselen af Skatterne paa Landet besørgedes af de kongelige Lehnsmænd, hvilke tillige, hver i sit Lehn, forestode Rettens Pleie, Politievæsenet og alle andre vigtige Grene af den indre Forvaltning, og derfor kunne sammenlignes med vor Tids Amtmænd. Lehnene, som i Almindelighed skulde fornyes hvert Aar og kun sjældent overdroges paa flere Aar og næsten aldrig paa Livstid, vare enten Lehn paa Genant, naar Lehnsmanden indsendte alle Indtægterne med Fradrag af Omkostningerne til Rigshofmesteren eller Rentemesteren og derfor erholdt en aarlig Løn (Genant), eller Lehn paa Afgift, naar alle Indkomsterne tilfaldt Lehnsmanden, mod at han svarede en fast Afgift til Kronen, eller Lehn paa Regnskab, naar Lehnsmanden erholdt en vis Andeel af det indkomne Beløb af Lehnets Indtægter, for hvilke han maatte aflægge Regnskab; nogle Lehn endeligen overdroges, som det hed, qvit og frit, uden at der svaredes enten Regnskab eller Afgift. Foruden de øvrige Indtægter havde gjærne hver Lehnsmand en eller flere Kongsgaarde med tilliggende Jordegods til sin Nytte og Brug, men var tillige forpligtet til at udruste og underholde et vist Antal Rytiere til Rigets Forsvar (Rostjeneste). Alle Rigets Lehn skulde ifølge Haandfæstningerne udelukkende besættes med Mænd af adelig Byrd og vare en af Adelens rigeste Indtægtskilder, da de Afgifter, som svaredes til Kronen, som oftest vare høist ubetydelige i Forhold til de Indkomster, Lehnet indbragte.

Bondestandens Forarmelse og Fornedrelse, der var en Følge af Adelens Vælde og haarde Herredømme, var imidlertid det Onde, som virkede meest ødelæggende paa Staten. Der udkom vel af og til enkelte Forordninger, som sigtede til at beskytte denne Stand; men disse vare saa langt fra at sætte en tilbørlig Skranke mod det overalt indbrydende Tyrannie, at de snarere vise, til hvilken uhyre Grad Undertrykkelsen var stegen, og stode desuden kun lidet i Samklang med andre Love, som udkom til samme Tid. Saaledes befalede Frederik den 1ste (1532) med Hensyn til Laaland, at een af Selveiernes Sønner ikke maatte deles til Stavns, men skulde blive ved Faderens Gaard, hvoraf altsaa sees, at man mod al Lov og Ret har udstrakt Vornedskabet til Selveiernes øvrige Sønner. Christian den 3die gav (1539) de Borgere i Nakskov, som vare fødte paa Kronens Gods, Frihed for at deles til Stavns, men befalede tillige, at for Fremtiden ingen Vornede maatte optages til Borgere. Da Adelen ogsaa vilde betragte Præste- og Degnesønner som Vornede og dele dem

til Stavns, forbød han denne ulovlige Fremgangsmaade ved en Forordning af 1550. Den samme Konge gjorde det ved Koldingrecessen af 1558 til en almindelig Lov, at Fæsteren, naar han iøvrigt opfyldte sine Forpligtelser, maatte beholde sin Fæstegaard for Livstid, hvilket Frederik den 2den i Aaret 1565 udvidede dertil, at Enken, saalænge hun forblev ugift, maatte hensidde i Gaarden uden ny Indfæstning. — Bønderne vare i dette Tidsrum deels Selveiere, deels Fæstere, deels Ugedagstjenere; med dette sidste Navn betegnedes de Fæstebønder, som boede nærmest ved Herregaarden, hvor de vare forpligtede til at gjøre Hoverie nogle Dage ugentligen, eller saa ofte og saa længe, som Herremanden forlangte det. De fjærnere boende Fæstebønder forrettede kun Hoverie i den travle Tid, om Foraaret og Høsten, og besørgede desuden kortere og længere Reiser for Herskabet (Kortægts- og Langægts-Bønder). Hoveriet blev i dette Tidsrum langt besværligere end tilforn; thi tidligere havde Adelens Eiendomme for største Delen bestaaet i en Mængde smaae Gaarde, der vare sprædte rundt omkring i Riget, og hvis Dyrkning ikke kostede stort Arbeide. Men fra Slutningen af det 15de Aarhundrede og især efter Reformationen, da de indvortes Krige ophørte, og Adelen fik Smag paa en roligere Levemaade, begyndte den at samle de smaae Eiendomme til store Landgodser, deels ved Kjøb og Salg, deels ved indbyrdes Bytte eller endnu hellere ved Magestifter med Kronen, deels endeligen ved Erhvervelse af store geistlige Eiendomme, hvis Beboere nu maatte ombytte Geistlighedens milde Herredømme med Adelens trykkende Aag. Da disse samlede Adelsgodser dreves blot med Ugedagstjenere, blev Hoveriet overordentligt trykkende, og jo ombyggeligere Hovedgaardens Jorder dyrkedes, desto mindre Tid levnedes Hovbonden til eget Arbeide, og desto mere forfaldt derfor det omliggende Bondegods. Hoveriet havde allerede i længere Tid været ubestemt, mere som en Følge af den bestandigt tiltagende Undertrykkelse end af noget egentligt Lovbud; men de ubestemte Udtryk i Christian den Tredies Koldingreces af 1558, „at Bonden skyldte sin Hosbonde Lydighed og Hørighed med Ægt og Arbeide," kunde dog, i Mangel af Andet, tiene til at lovhjemle enhver Vilkaarlighed. Forsøgte Bonden, trængt af Armod og Usselhed, at forlade Godset og prøve Lykken i andre Egne, maatte han frygte at blive eftersat og straffet som den værste Forbryder, hvis han blev greben; thi han var jo en Deel af Herremandens Eiendom og hans Bortrømming et Indgreb i dennes Eiendomsret. Under disse Omstændigheder nedsank Bonden i Modløshed og Sløv Ligegyldighed og tabte al Lyst til Arbeide, da Frugterne deraf ikke tilhørte ham selv, men Herremanden. Thi foruden at han aarligen maatte betale denne et høit Landgilde, maatte han til Spotpriis overlade ham det Korn og Qvæg, som han i heldige Aar kunde faae tilovers; men sædvanligen var Afgrøden af den sletdyrkede Mark neppe tilstrækkelig til Bondens og hans Families eget Underhold. Agerdyrkningen sank dybt under, hvad den havde været i Middelalderen, Befolkningen formindskedes, og Landet opfyldtes med øde Gaarde. Disse bleve derpaa inddragne under Hovmarken, hvorved Arbeidet forøgedes for de ulykkelige Hovbønder paa samme Tid, som Arbeidernes Tal blev mindre. Selv paa Kronens Gods, hvor Bønderne dog havde det bedst, bleve de paa mange Steder saa forarmede, at flere Gaarde maatte lægges sammen for at udrede de Afgifter, som før hver enkelt svarede.

For at fuldende Bondens slaviske Afhængighed af Herremanden, kom i dette Tidsrum en ny adelig Rettighed til, nemlig Birkeretten, som bestod deri, at Herremanden ved sine selvbestikkede Birkedommere og Birkeskrivere kunde lade Bonden, som boede i Birket, anklage og dømme. Selve Rettigheden er vel ældre, men den benyttedes ikke synderligt, saalænge Adelens Eiendomme vare smaae og adspredte. I Christian

den Førstes Privilegier for Jylland (1466) forekommer det første nogenlunde sikkre Spor til adelige Birker, der saaledes ere betydeligt yngre end de geistlige, som opkom allerede mod Udgangen af det 13de Aarhundrede. Oprindelsen til Adelens Birkeret kan i den ældre og mere urolige Tid søges i ulovlig Anmasselse, senere fornemmeligen i kongelige Benaadninger, Gaver og Salg af kongelige Godser, Mageskifter med Kronen og Pantelehns Overgang til adelig Eiendom. Efterat Folkets Dommermagt allerede længe havde været saa betydeligt indskrænket derved, at de kongelige Lehnsmænd udnævnte deres Fogeder til Dommere paa Herredsthingene, var der ikke noget Paafaldende i, at Adelsmanden udøvede den samme Ret paa sine egne Landgodser; men Følgerne deraf vare høist fordærvelige for Rettens Pleie og Retfærdighedens Haandhævelse. De af Herremændene indsatte Dommere vare som oftest uvidende og bestikkelige; de vare Herremandens Tjenere og altsaa afhængige af denne, saa at han ofte paa en Maade blev Dommer i sin egen Sag. Vel var det ikke ved noget Lovbud formeent Bonden at appellere fra Birkethingsdom til en høiere Ret; men sædvanligen fandt den forkuede Bonde det raadeligere at lade det forblive ved denne Dom, endægge Herremandens Vrede ved en Appel, der kunde see ud som Opsætsighed. Desuden havde han heller ikke nogen trøstelig Udsigt til en billigere Dom, naar en Sag mellem ham og selve Herremanden skulde paakjendes af Landsthinget, hvor Dommerne vare lutter Adelige. Et andet adeligt Privilegium var Hals- og Haands-Retten, der ligeledes er ældre, men først fik lovlig Hjemmel i Christian den Tredies Haandfæstning. Kun enkelte Adelige havde Birkeret, men Alle havde Hals og Haand over deres Bønder, det vil sige, Ret til at lade dem gribe og fængsle og tiltale for Herredsthinget, samt derefter afstraffe. Denne Ret har sit Navn deraf, at den oprindeligen angik saadanne Sager, der kunde medføre Tab af Hals og

Haand, hvorunder siden mindre Sager indbefattedes. Skjøndt Hals- og Haands-Retten, naar den ikke var forbunden med Birkeret, gav mindre Anledning til Undertrykkelse, da Sagerne i dette Tilfælde skulde afgjøres ved de almindelige Domstole, blev den dog ligesaavel som Birkeretten misbrugt af samvittighedsløse Herremænd til for Gunst og Gave at lade de grøveste Forbrydelser gaae ustraffede hen. Derom vidne nokſom Undersaatternes hyppige Klager, blandt andre den jydske Borgerstands Besværing (1629) til Christian den 4de, og Kongernes jævnlige Paamindelser til Adelen i denne Anledning. I et Land, hvor Adelens Vælde og de ringere Stænders Undertrykkelse er stegen til en betydelig Høide, vil man i Almindelighed finde grusomme og barbariske Jagtlove: dette var ogsaa Tilfældet i Danmark. I et kongeligt Brev af Frederik den 2den fra 1573, befales, at i de Egne, hvor der fandtes Jagt, Ingen maatte holde mere end een Hund i sin Gaard, og at dennes ene Forbeen skulde være afhugget over Knæet. Recessen af 1558 berettigede Enhver, som kunde gribe en Krybskytte, til at føre ham til det nærmeste Thingsted og der lade begge hans Øine udstikke, eller ogsaa lade ham hænge i det første det bedste Træe.

Den dybe Undertrykkelse, hvorunder Bondestanden i flere Aarhundreder havde lidt, havde medført en betydelig Formindskelse i Antallet af Selveierne, der tilforn havde udgjort Kjærnen af Landbefolkningen. Dette skete paa forskjellige Maader; deels ved Undertrykkelse og ubillig Sag, deels ved Kjøb, uagtet Haandfæstningerne forbød det, deels ved frivillig Overdragelse af Selveieren, naar denne ikke paa anden Maade troede at kunne frelse sig fra den mægtige Jorddrots Forfølgelse, eller lokkedes ved Løfte om fordeelagtige Fæstevilkaar og ved Udsigt til Formindskelse i Skatter, hvoraf Fæsteren kun betalte halvt mod Selveieren. Hvis Fæsteren boede i Nærheden af Herregaarden, forvandledes han atter let til Ugedagstjener; thi

derved slap han baade for Skatter og Krigstjeneste. Og selv, naar Fæsterne boede i længere Afstand fra Hovedgaarden, vidste Herremanden at faae dem forvandlede til Ugedagstjenere ved at oprette Ladegaarde og til disse henføre alle de Rettigheder, som egentligen kun tilkom Herregaarden. Paa denne Maade bleve hele Landsbyer nedlagte og forvandlede til Hovmarker, der dyrkedes ved Ugedagstjenere, til Berigelse for Adelen, men til Ødelæggelse for Bondestanden og Formindskelse af Statens Indtægter og Forsvarsstyrke. Dette var vel ligefrem stridende mod Lovene, som kun tilstode Adelen Skattefrihed for Sædegaarden, eller den Gaard, hvor Herremanden havde sit jævnlige Sæde og Ophold; men Adelen var mægtig, Kongerne svage, eller, som Frederik den 1ste og Frederik den 2den, større Venner af Adelen end af Borger- og Bondestanden, og Misbrugene bleve derfor enten aldeles uændsede eller ikke paatalte med saadant Eftertryk, at de ophørte. Selv paa Kronens Gods solgte mange Selveiere, som vare blevne forgjældede, deres Eiendom, eller overdroge den til Kongen mod at erholde adskillige Lettelser og Begunstigelser som Fæstere. — Intet virkede imidlertid mere ødelæggende paa den danske Bondestand end de oftere nævnte Mageskifter, og det paa en dobbelt Maade. Thi deels borthyttede Adelen sit slette og udpiinte Fæstegods, der var ansat til høi Skyld, mod Kronens gode og lavt skyldsatte Gods, og dette blev under de nye Herrer snart sat paa samme Fod som det Øvrige, deels gave disse Mageskifter Anledning til, at en stor Mængde Selveiergaarde forandredes til Fæstegaarde. Ofte overlod nemlig Kronen sin Ret til Skatter og Afgifter af jordeget Bondegods til den adelige Jorddrot som en Deel af Byttet, og tillod ham som oftest tillige at handle med Bonden om Eiendomsrettens Afstaaelse og derefter besidde Godset som evig Eiendom. Vel var dette kun en Tilladelse, og Selveierens Forhold blev strængt taget ikkun forandret, forsaavidt han nu kom til at svare sine

Afgifter til Herremanden istedenfor til Kronen; men i de allerfleste Tilfælde blev Udgangen paa Sagen saadan, at Selveieren enten med det Gode eller Onde maatte afstaae sin Gaard til Herremanden og blive Fæstebonde. Disse Mageskifter bleve først ret hyppige mod Udgangen af det 15de Aarhundrede under Kong Hans, hvem Adelsmanden Hvitfeld derfor giver den Berømmelse, „at han gjærne mageskiftede med sin Adel.“ Under ingen Konge vare de imidlertid saa talrige og ødelæggende for Selveier-Bondestanden som under Frederik den 2den. Alene i Aarene fra 1572—1588 skete der i Danmark (de skaanske Provindser ikke engang medregnede) 330 Mageskifter mellem Kronen og Adelen, og efter en lav Beregning kan man antage, at i det Mindste ved Halvdelen af disse afstodes Kronens Ret i Selveiergods stundum i 10, stundum i færre, men undertiden ogsaa i flere Gaarde; ja i Aaret 1583 skete et Mageskifte, hvorved Kronen bortgav sin Ret til 200 jordegne Eiendomme med Tilladelse til at handle med Bønderne om Eiendomsrettens Afstaaelse. Antager man, at Kronen kun ved Halvdelen af disse Mageskifter afstod sin Ret hver Gang til 10 Selveiergaarde, saa kom i de sidste 16 Aar af Frederik den Andens Regjering ikke mindre end 1650 Selveiergaarde under Adelen, af hvilke den allerstørste Deel blev Adelens bestandige Eiendom. Under disse Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at Antallet paa Selveierne i Danmark nogle Aar efter Christian den Fjerdes Død var sunket ned til 5000. Deraf fandtes de fleste i Jylland, nemlig 3400, af hvilke 2200 boede i Skanderborglehn, saa at der kun blev 1200 til hele det øvrige Jylland; i de andre Provindser fandtes tilsammen omtrent 1470, nemlig paa Fyen 603, paa Laaland 618, paa Sjælland 185, paa Langeland 55 og paa Falster to!

Endog de Selveiere, som ikke bleve Fæstere, lede under Bondestandens almindelige Undertrykkelse. Tidligere besade

jordegne Bønder deres Gaarde med ligesaa fuld Eiendomsret som Adelen og svarede kun en ringe Pengeafgift til Kronen istedenfor det ældre Gjæsterie, Stød og Leding, samt ydede nogle Ægter og Arbeider; men i nærværende Tidsrum foregik heri en saadan Forandring, at Begrebet om fri jordegen Bondeeiendom aldeles forsvandt af Lovene, som derefter ikun omtale saadanne Selveierbønder, som besade deres Gaarde med ufuldkommen Eiendomsret. Denne Indskrænkning i Eiendomsretten bestod fornemmeligen deri, at Selveierbonden ikke maatte sælge sin Gaard, til hvem han vilde, ikke afhænde nogen enkelt Deel af den, ikke benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, og at han i Overtrædelsestilfælde kunde sættes fra Gaarden, som da overdroges til en af Medarvingerne. Endvidere maatte der af Gaarden udredes en aarlig Afgift, svares visse Arbeider samt betales en Kjendelse kaldet Huusbondhold, hver Gang Gaarden skiftede Besidder. Indbegrebet af disse Rettigheder kaldtes Gaardens Herlighed, og eiedes enten af Kronen eller den nærmeste Herremand, som kaldtes Selveierens Huusbonde. Grunden til, at Selveierne saaledes berøvedes en Deel af deres Eiendomsret og paalagdes forhen ukjendte Byrder, kan ikke søges i det jydske Bondeoprør under Grevens Feide (1534); thi vel formindskedes derved overordentligt Antallet paa Selveierne i Jylland; men de Bønder, som tilbagekjøbte deres forbrudte Eiendomme, fik samme Friheder og Rettigheder som før. Derimod forklares det rigtigere deels i Almindelighed af Bondestandens tiltagende Forkuelse under Adelens bestandigt stigende Vælde, deels i Særdeleshed af de samme Mageskifter, der bleve en Kilde til saa mange Ulykker for Bondestanden. Herved blev nemlig Herlighedsretten overladt til Herremanden, som ved given Leilighed ikke undlod at forøge og udvide den. — Da Adelen efter Reformationen var bleven fritagen for at betale Tiende, hvilede der i dette Tidsrum ingen andre Byrder paa denne Stand end

Forpligtelse til at gjøre Krigstjeneste til Hest, der kun var et ringe Vederlag for dens store Friheder og Privilegier. Men selv fra denne Byrde unddrog Adelen sig hyppigt i den senere Tid og blev under Krigen roligt siddende hjemme paa sine Gaarde, hvorfor Christian den 4de med megen Møie fik det bragt dertil, at de kongelige Lehnsmænd og Adelen istedenfor personlig Krigstjeneste stillede et Antal Heste og fuldrustede Ryttere til Statens Forsvar. Antallet var meget ringe ansat, nemlig en Rytter paa 312 Tønder Korns Indtægt; men hvad der var værre, Hestene vare yderst slette og ubrugbare, og istedenfor stridbare og øvede Ryttere sendtes, som den jydske Borgerstand klagede til Christian den 4de „Løbere, Kudske, Fiskere, Ladegaardsfogder og Kokkedrenge.“ Derfor maatte man sædvanligen tage sin Tilflugt til fremmede Leietropper, baade Hestfolk og Fodfolk; dog udskreves i Nødsfald ogsaa Fodtropper af Rigets unge Mandskab, og det saavel i Kjøbstæderne som paa Landet. Sædvanligen lagdes paa Landet Beboerne i Lægd, hvert paa 10 Mand, hvoraf een stilledes til Krigstjeneste, medens de øvrige bekostede hans Udrustning og Underhold. Undertiden stilledes ogsaa hver femte Mand, og i yderste Fare opbødes alt det vaabenføre Mandskab i en Provinds. Kun Adelens Ugedagstjenere vare, som bemærket, fritagne for al Udskrivning.

Borgerstanden led ikke mindre end Bondestanden under Adelens trykkende Herredømme. De faae Levninger som endnu vare tilbage af Kjøbstædbestyrelsens Selvstændighed, forsvandt aldeles. De kongelige Lehnsmænd udnævnte i de fleste Kjøbstæder Borgemester og Raad, Byefoged og Byeskriver; kongelige Befalinger til Byeøvrigheden sendtes først til Lehnsmanden, og intet Andragende maatte skee fra Kjøbstaden til Kongen, førend det var paategnet af Lehnsmanden. For denne skulde ogsaa Byeøvrigheden stande til Rette, hvis den overtraadte de kongelige Forordninger, til hans Paategnelse skulde Kæmneren

indsende sit Regnskab og i hans og nogle Raadmænds Nærværelse overlevere Kassebeholdningen. Endogsaa Gjennemsynet af Kjøbmændenes Protokoller, Udnævnelsen af Overformyndere, Tilsyn med Skoler og Hospitaler og andre Dele af den byelige Bestyrelse tilkom den kongelige Lehnsmand. Hvorledes Kjøbstædernes Handel og Næringsveie bleve undergravede ved de Adelen tilstaaede Privilegier, Frihed for Told og Accise o. s. v., er viist i det Foregaaende. Den vigtige og indbringende Ørenhandel bemægtigede Adelen sig i dette Tidsrum saa udelukkende, at den forbød Præster og Bønder at opfodre Staldsvin paa egen Regning. Skyttede en Adelsmand ikke om selv at drive Handel, tillod han en Kjøbstædborger, at handle paa sit Navn, hvilken da maatte betale den ulovlige Fordeel, han derved vandt, med at levere Adelsmanden Viin og andre Varer frit hele Aaret igjennem. Dersom en Borgerlig havde Pengefordringer paa en Adelsmand, var det ham næsten umuligt at erholde sin lovlige Ret; thi naar Adelsmanden enten ikke kunde eller ikke vilde betale, gjorde han paa Skrømt Opbud, og den Borgerlige maatte da enten opgive sin Fordring eller kjøbe Godset til en Priis, som af Adelsmandens Venner dreves op langt over dets virkelige Værdie. Dette Gods kunde imidlertid den Borgerlige ikke beholde, men skulde ifølge de gjældende Bestemmelser inden Aar og Dag afhænde det til en Adelig, hvilket tvungne Salg naturligviis ofte maatte være forbundet med Tab. Foruden at Borgerstanden paa disse og flere lignende Maader trykkedes og forurettedes af Adelen, maatte den endnu høre den haanlige Benævnelse af Ufri, hvormed Adelen i dette Tidsrum næsten udelukkende beærede de ringere Stænder, hvilket, da Borgerstandens Selvfølelse efterhaanden vorede, i Forbindelse med det Øvrige i høi Grad bidrog til at nære det ulmende Had mod Adelen.

Geistligheden deelte de andre Stænders Forbittrelse mod Adelen og havde høiligen Grund dertil. Ikke nok at den

rige Adel vægrede sig ved at betale Tiende, formindskede den stadigen Præsternes Indkomster ved de mange Bondergaarde og Landsbyer, som bleve nedlagte og inddragne under Herregaardens Jorder. Adelens Kaldsret blev udøvet paa den forargeligste Maade; ikke Kundskaber og Dygtighed, men et Ægteskab med Herremandens Frille eller Husholderske og lignende smudsige Midler banede ofte Veien til de Kald, som Adelen havde at bortgive. Den saaledes kaldede Præst maatte underkaste sig den kaadeste og overmodigste Behandling af Herremanden, i Et og Alt føie sig efter dennes Luner, hvis han ikke vilde udsætte sig for at blive plaget, drillet og forfulgt paa alle Maader, og tilsidst endog forjagen fra Kaldet. Selv Landets fornemste Geistlige, Bisperne, vare ikke sikkre for den uværdigste Behandling af den raae Adel. Saaledes blev Bispen Niels Jespersen i Odense (1564) afbrudt midt i sin Prædiken og udskjældt af en adelig Frue, med hvis Mand han havde en Tvist. Forgjæves formanede Bispen hende til at forholde sig rolig, i det Mindste til Gudstjenesten var til Ende: hun vedblev at skjælde, og Bispen maatte tilsidst holde inde med sin Prædiken og nedstige fra Prædikestolen. Denne forargelige Opførsel paadrog, saavidt vides, ikke den adelige Frue nogen Straf eller Ulæmpe. Et af de meest paafaldende Exempler paa Adelens Tyrannie mod Geistligheden er den Medfart, som mødte Præsten Thomas (1570) af Ridderen og Rigsraaden Ivar Lykke. Præsten havde i en Prædiken skarpt angrebet Ivar Lykke, fordi han havde nedrevet en Kirke (Noget, som Adelen iøvrigt ofte tillod sig) og brugt Stenene til dermed at opføre en Herregaard. Den forbittrede Adelsmand forfulgte nu Præsten saalænge, indtil han fik ham dømt fra Livet ved en Herredsthingsdom, hvorpaa han virkeligen lod ham halshugge i Nærheden af den nedbrudte Kirke.

Saaledes blev hele Nationen, Bønder, Borgere og Geistlige, traadt under Fødder af otte til ni Hundrede Adelsmænd.

Alligevel finder man ikke, at Folket lige indtil Christian den Fjerdes Tid gav noget offentligt Tegn paa den Uvillie, hvormed det bar Aaget. Den haardnakkede, men uheldige Kamp ved Aarhundredets Begyndelse havde knækket Folkets Mod; hos Frederik den 1ste og Christian den 3die, der bestege Thronen efter at have beseiret Folket ved Adelens Hjælp, var ingen Beskyttelse at vente, ligesaa lidet som hos Frederik den 2den, der var en i høi Grad adeligsindet Konge. I hele denne Tid vovede derfor Folket hverken at klage eller handle, men led og sukkede i Stilhed. Under Christian den Fjerdes Regiering begyndte Folket endeligen at fatte nyt Mod og den længe dulgte Harme at træde tydeligere frem: Folket klagede høit og lydeligt over Adelens utaalelige Tyrannie, Forfatterne skreve mod Adelen, og Kongen, Folkevennen Christian den 4de, antog sig den undertrykte Bondestand. Dog vilde Lænkerne ikke briste for det første Forsøg; Folkets Klager lode endnu en Tid forgjæves, Forfatterne bleve bragte til Taushed, og den ædle Christian fortærede en Deel af sine bedste Kræfter i en frugtesløs Kamp mod Adelen; men — Tiden modnedes!

Andet Afsnit,

(1596—1660).

I Aaret 1596 besteg **Christian den Fjerde** Thronen, en Konge fuld af Kraft og Gavnelyst og udrustet med de Kundskaber, som ere nødvendige for en Fyrste, der vil virke med Held for Staten. Norge, som var blevet saa meget forsømt under de foregaaende Regenter, tildrog sig strax den unge Konges Opmærksomhed. Han foretog sig lige fra sin Regierings Tiltrædelse næsten hvert Aar eengang og stundum to Gange samme Aar Reiser til Norge, og vedblev dermed til

sin høie Alderdom, ja til Aaret før sin Død, uden at lade sig skræmme af den lange Søereises Besværlighed. Under disse jævnlige Ophold i Norge søgte han ved Retspleiens Forbedring, ved Retfærdighedens strænge Haandhævelse og et skarpt Tilsyn med hele Rigets indre Forvaltning at gjøre sine Forgjængeres Feil god. En af de mærkeligste af disse Reiser var den, som foretoges i Aaret 1599 med en Flaade, hvorpaa han selv tjente som Kaptain. Han seilede langs med Norges sydlige og vestlige Kyster op forbi Nordkap og indtil Bugten ved Kola, gjorde sig overalt bekjendt med Kyster, Havne og Indløb og undersøgte nøie den nordøstlige Landegrændse mod Sverrig og Rusland. Den nærmeste Anledning til denne besværlige Reise, hvor han endog en Gang kom i Livsfare, vare de Fordringer paa en Deel af den norske Finmark, som Sverrig allerede den Gang lod sig forlyde med. Paa en anden Reise affatte han Lehnsmanden **Ludvig Munk**, og senere **Peter Grubbe**, der begge havde gjort sig skyldige i de skammeligste Uretfærdigheder og de blodigste Udsugelser, og i Aaret 1602 havde alle Laugmændene, med Undtagelse af Tvende, samme Skjæbne paa Grund af deres slette Retspleie. Kongens længe nærede Ønske om en Forbedring af Norges Love gik endeligen i Opfyldelse i Aaret 1604, da den nye norske Lov udkom, som for største Delen var udarbeidet af Norges Kantsler **Hans Pedersen Basse**; paa Lovbogen fulgte 1607 den norske Kirkeordinants. — I Norge, hvor Rigsraadets og Adelens Indflydelse var ringere, havde Kongen friere Hænder; men i Danmark maatte han lige fra sin Regierings første Aar kjæmpe med Adelens Modstand mod ethvert for Staten nyttigt Foretagende. I Aaret 1604 havde han udskrevet et Møde til Horsens af Befuldmægtigede fra alle Jyllands Kjøbstæder, for med dem at overlægge, hvad der kunde tjene til Kjøbstædernes Opkomst og Handelens Fremme, men, saasnart Rigsraadet og den jydske Adel fik Nys om dette farlige Foretagende,

gjorde de Kongen saa alvorlige og indtrængende Forestillinger derimod, at han maatte afsige Mødet.

De Misforstaaelser, der længe havde fundet Sted mellem Christian den 4de og den svenske Konge Karl den 9de, udbrøde omsider (1611) til en aabenbar Krig, der efter den Fæstning, hvorom Kampen en Tidlang dreiede sig, er bleven kaldt Kalmarkrigen. Skjøndt en af Aarsagerne til Fjendtlighedernes Udbrud var, at Karl den 9de havde antaget Tittel af „Konge over Lapperne i Nordlandene" og ladet kræve Skat i disse Egne, vare dog Handelstvistigheder Krigens egentlige Grund. Karl den 9de havde nemlig paa den smalle Strimmel Land, som Sverrig den Gang eiede mellem den danske og norske Grændse, anlagt og stærkt befæstet Staden Gothenborg, og derved skaffet sit Rige en Havn nordenfor Øresund, hvorfra Handelen kunde føres paa Nordsøen uden at besværes af Sundtolden. Fremdeles vilde han formene baade danske og andre Handlende al Seilads paa Liefland og Kurland og lod paa en fornærmelig Maade et Forbud desangaaende opslaae om Natten paa Toldboden i Helsingør; endeligen blev Mellemrigshandelen mellem Norge og Sverrig besværet med nye og usædvanlige Paalæg. Christian den 4de, der i de 15 Aar, han nu havde regjeret, havde bygget en stjøn og fortræffeligt udrustet Flaade, som kunde maale sig med hvilkensomhelst Søemagt i Europa, hævdede Seiladsens Frihed paa Østersøen ved at lade danske og fremmede Kjøbmandsflaader ledsage af Krigsskibe, og, da Karl den 9de ikke vilde afstaae fra sine ugrundede Fordringer, erklærede han omsider Sverrig Krig. Den førtes heldigt tillands af de Danske og med afgjort Overlegenhed tilsøes, da den svenske Flaade allevegne veg for den danske uden at turde lade det komme til Slag. Under Kongens egen Anførsel indtoges efter en haardnakket Beleiring den stærke Fæstning Kalmar, hvorover den gamle svenske Konge blev saa forbittret, at han sendte Christian den 4de en Udfordring

til Tvekamp i et grovt Brev, der blev besvaret i samme Tone. Siden erobrede Christian den 4de Fæstningerne Guldborg og Elfsborg ved Gothenborg, hvorpaa denne Stad, hvis Anlæg havde været ham saa meget imod, blev aldeles ødelagt. Karl den 9de døde i Løbet af Krigen, hvorpaa hans Efterfølger, den siden saa berømte Gustav Adolph, begjærede Fred, som blev sluttet i Knærød eller Sjørød (1613) paa følgende Vilkaar: Kongen af Sverrig frasagde sig Tittel af Konge over Lapperne, Sverrig betalte Danmark en Million Rdlr., for hvilke Elfsborg og Guldborg med tilhørende Herreder overlodes som Pant; om Staden Gothenborg bestemtes, at, hvis den gjenopbyggedes, maatte dens Privilegier ikke være til Skade for Kongen af Danmarks Ret til Øresundtold; Handelen paa Liefland og Kurland skulde være fri med Undtagelse af Farten paa Riga, saalænge denne Stad holdtes beleiret af de Svenske. — I denne Krig var det, at de norske Bønder i Guldbrandsdalen indlagde sig saa megen Berømmelse ved deres heltemodige Kamp mod Oberst Sinclair. Han forsøgte med omtrent 1000 skotske Hjælpetropper at trænge tvertigjennem Norge til Sverrig; men, da han var kommen til Guldbrandsdalen, blev han saaledes modtagen af Bønderne, der anførtes af Fogeden Lars Gram, at han selv og alle hans Skotter, paa Tvende nær, omkom paa Stedet.

Efter den heldige Tilendebringelse af Kalmarkrigen fulgte det lykkeligste Tidsrum i Christian den Fjerdes Regjering, fra 1613 til hans Deeltagelse i Trediveaarskrigen 1625, i hvilket han udviklede alle de sjældne Egenskaber, der have givet ham saa høi en Rang blandt Danmarks Konger. Videnskaberne, Handelen, Haandværkerne, Lovgivningen, Forsvarsvæsenet, Alt blev i videste Omfang Gjenstand for hans utrættelige Virksomhed. — Universitetet undergik en Forbedring ved de nye Statuter af 1621, og dets Virksomhed udvidedes Tid efter anden ved Oprettelsen af 7 nye Professorater, saa at

der nu kunde holdes Forelæsninger over adskillige Videnskaber, som Historie og Geographie, flere Dele af Philosophien, Naturvidenskaberne o. s. v., der ved Universitetets nye Indretning 1539 vare blevne tilsidesatte. Til disse nye Professorers Lønning henlagde Kongen Indkomster af geistligt Gods, som endnu var tilovers fra Reformationen. Begyndelsen gjordes til Indretningen af en botanisk Have; Regentsen opbyggedes (1623) til Bolig for uformuende Studenter, Universitetsbiblioteket fik en ordentligere Indretning, større Indkomster og udvidedes betydeligt: Kongen selv skjænkede dertil sin hele Bogsamling, bestaaende af 1100 Bind. Hans velgjørende Omhu udstrakte sig ogsaa til de lærde Skoler, som (1604) fik en forbedret Plan for Undervisningen; tillige sørgede han for Udarbeidelsen og Indførelsen af nye og mere passende Lærebøger. For at de unge Studerende kunde komme mere modne og bedre forberedte til Universitetet, oprettedes der (fra 1618) Gymnasier ved de vigtigste Latinskoler, nemlig Roeskilde, Odense, Ribe, Aarhuus, Lund, Christiania. Ved hvert af disse Gymnasier ansattes tre til fire Professorer, som deels skulde føre den i Skolen begyndte Undervisning i de gamle Sprog videre, deels holde Forelæsninger over Theologie, Logik, Naturlære, Mathematik, og tillige, hvor der gaves Leilighed til det, over Plantelære og Anatomie. Disse gavnlige Indretninger forfaldt imidlertid for største Delen ved de Ulykker, som siden overgik Riget; ikkun Gymnasiet i Roeskilde holdt sig til Slutningen af det 17de, og det i Odense til Slutningen af det 18de Aarhundrede. Da den Reiselyst, som synes at være et eiendommeligt Træk hos de Danske, yttrede sig meget stærkt under Christian den 4de, især hos den rige Adel, som ikke blot stadigen besøgte Universiteterne i Tydskland, Frankrig og Italien, men ogsaa stundom af Lyst til at see Verden begav sig til fjærne Lande i Asien, besluttede Kongen, for om muligt at holde Adelen hjemme, at oprette et adeligt

Akademie i Sorøe (1623), og befalede tillige, at ingen Adelig maatte reise udenlands før sit 19de Aar. En stor Mængde fremmede Professorer bleve indkaldte for at holde Forelæsninger ved Akademiet, som blev rigt udstyret med Mariboes og Børgluns Klostergods. Disciplene ved Akademiet bleve ikke blot undervist i de vigtigste Videnskaber og Sprog, baade gamle og nye, (Latin, Tydsk, Fransk, Italiensk), men tillige øvede i allehaande Legemsfærdigheder. Den lærde Skole baade for Adelige og Borgerlige, som var oprettet af Frederik den 2den, vedblev at bestaae ved Siden af Akademiet. Tidens Aand afpræger sig paa en ret mærkelig Maade i en Bestemmelse i Akademiets Fundats, hvori det hedder: „de „Adelsbørn, som ere ved Skolen, skulle herefter, for adskillige „Aarsagers Skyld, i deres Undervisning, Spisning, Sove„kammer og anden Omgjængelse være adskilte fra andre Børn, „som ikke ere af Adel." — Selv efter Krigen med Keiseren, vedblev Christian den 4de, skjøndt hans Midler til slige Foretagender ved denne uheldige og ødelæggende Krig vare blevne betydeligen indskrænkede, at lægge sin Iver for Videnskabernes Fremme for Dagen, blandt Andet ved Opførelsen af det saakaldte „runde Taarn" til astronomiske Jagttagelser og ved Indretningen af et Anatomietheater.

For Lettelsen af Handel og Vandel sørgede Christian den 4de ved at slaae udmærket god Mønt, hvortil den ved Kongsberg (1623) opdagede Sølvaare kom ham meget til Hjælp, ved at indføre Tøndemaalet i Danmark og Norge og nøiere bestemme Pundsvægten og Alenmaalet. Han oprettede en Mængde Handelsselskaber, som begavedes med store Rettigheder, og, omendskjøndt slige privilegerede Selskaber efter den nyere Tids mere fremskredne Indsigter ikke kunne ansees for gunstige for Handelens Udvikling, svarede de dog til den Tids Oplysning og betragtedes over hele Europa som ypperlige Midler til at ophjælpe et Lands Handel. For at tilegne sine

egne Undersaatter Fordelene af Handelen paa Island, som hidtil for største Delen havde været i Fremmedes, Englænder-nes og Hansestædernes Hænder, oprettede han (1602) det islandske Kompanie, til hvilket siden ogsaa den nordlandske og finmarkske Handel overdroges. Ligeledes oprettedes et Klæde-kompanie, hvorfra alle Hofbetjenterne fik deres Klæde, et Silke-kompanie og et Saltkompanie, som paa egne Skibe hentede Salt fra Frankrig og Spanien. Christian den 4de opmuntrede Kjøbmændene til at bygge store Skibe til lange Søereiser og forsynede dem med Kanoner, hvorved de baade betryggedes mod de den Gang hyppige Kapere og Søerøvere og tillige i Nødsfald kunde bruges til Rigets Forsvar (Defensionsskibe). — Det var paa den Tid, at Portugiserne og Hollænderne berigede sig saa overordentligen ved den ostindiske Handel. Kongen ønskede, at ogsaa Danmark skulde blive deelagtig i disse Fordele og oprettede derfor (1616) et ostindisk Kompagnie. For end mere at sikre denne Handel, søgte han at erhverve sig nogle Besiddelser i Ostindien og sendte (1618), foranlediget af en hollandsk Æventyrer Boshouvers Løfter, en Flaade under Admiral Ove Gjedde til Ceilon. Paa denne De mis-lykkedes vel Forsøget; men derimod erhvervedes Staden Tran-quebar paa Koromandelkysten, hvor Fæstningen Dansborg anlagdes, og en blomstrende Handel en Tidlang dreves. I Anledning af den ostindiske Handel gjorde Christian den 4de sig megen Umage for at finde en nordvestlig Gjennemfart Norden om Amerika til Asien og lod fire Opdagelsesreiser foretage til disse Egne, hvilke tillige havde det Øiemed at gjenfinde Grøn-lands Østerbygd. De to første foretoges under Admiral Lindenov, den tredie under den søekyndige Holstener Richard-son, den fjerde og uheldigste under Peter Munk (1619). Han trængte frem indtil den 63de Grad nordlig Brede, men blev her aldeles indskruet af Isen og maatte overvintre paa en øde Ø, hvor Mandskabet led saa meget af Kulde, at

foruden ham selv kun Tvende bleve i Live. Med disse lykkedes det ham det følgende Aar at komme tilbage paa det ene af de to Skibe, han havde havt med sig. Skjøndt disse kostbare og farlige Reiser ikke førte til det ønskede Maal, Opdagelsen af en nordvestlig Gjennemfart og Grønlands Østerbygd, lyk-kedes det dog at gjenfinde Vestkysten, hvor et i denne Anled-ning oprettet grønlandsk Kompanie begyndte at drive Hvalfiske-fangst. Mere Glæde havde Christian den 4de af sine andre Bestræbelser for at fremme Danmarks Handel, som i denne lykkelige Deel af hans Regjering blomstrede saaledes, at flere Kjøbstæder opnaaede en betydelig Grad af Velstand, og danske Handelsflaader bedækkede de fjerneste Have.

Vigtig for Handelen og den inden- og udenlandske For-bindelse var Indretningen af Postvæsenet, hvis Skaber Chri-stian den 4de kan kaldes, naar man ikke tager Christian den Andens mindre fuldkomne Forsøg i Betragtning. I Aaret 1624 oprettedes den hamborgske Post, som gik fra Kjøbenhavn over Nyborg til Kolding, hvor den modtog de jydske Breve, og derfra til Hamborg; desuden en Post mellem Kjøbenhavn og Helsingør og de skaanske Provindser, mellem Kjøbenhavn og Laaland og Falster, samt mellem Kjøbenhavn og Kallund-borg. Da Postvæsenet var oprettet fornemmeligen for Han-delens Skyld, overdroges hele Bestyrelsen deraf til fire Post-direktører, som valgtes af de fire daværende vigtigste Handels-selskaber i Kjøbenhavn, nemlig det islandske, det ostindiske, Klæde- og Silke-Kompaniet. Til Bedste for de kjøbenhavnske Handlende begyndte Kongen 1621 at bygge den skjønne Børs, der fuldendtes 1641. At ophjælpe Fabriker, Haandværker og Kunster var ligeledes en Gjenstand, hvorpaa Christian den 4de stadigen havde sin Opmærksomhed henvendt. Foruden Klæde- og Silkefabriker indrettede han Salt- og Salpeterværker, Krudtmøller, Papirsmøller, Kobberværker, Sukkerraffinaderier, Sæbesyderier og mange Ølbryggerier. I Aaret 1617 anlagde

han Tugthuset (Børnehuset) paa Christianshavn, der deels bestemtes til Optagelse af Tiggere og Løsgjængere, deels sattes i Forbindelse med Fabrikker, hvori der forfærdigedes forskjellige Slags Klæde, Kniplinger, Atlas og Fløiel. Han indkaldte mange Handlende, især hollandske Kjøbmænd, der nedsatte sig i Kjøbenhavn, og en Mængde Haandværkere, Gartnere, Bygmestere og andre Kunstnere, hvoriblandt den nederlandske Maler Karl van Mandern. Laugsvæsenet havde især fra Erik af Pommerns Tid uddannet sig som en ny Form af det ældre Gildevæsen, og vundet Fasthed under de følgende Konger. Christian den 4de, som indsaae det Fordærvelige i dette Baand paa Flid og Vindskibelighed, ophævede ved en Forordning af 1613 alle Laug og al Laugstvang, og, skjøndt han otte Aar efter fandt sig foranlediget til at tilstæde Haandværkerne at have Laugshuse og holde Forsamlinger, forbød han dog strængeligen at indføre den gamle Tvang. Desuagtet troede nu Laugsmesterne, at der var Leilighed til at faae deres Privilegier gjenoprettede, og begyndte paany at indføre tvungne Priser og at besvære Optagelsen i Lauget for begyndende Mestere ved store Bekostninger, ved at forlange Mesterstykke, Lærebreve og endog Beviser for ægte Fødsel. Da Kongen mærkede dette, udstædte han det følgende Aar (1622) en ny Forordning, hvori disse Misbrug forbødes, og Enhver tillodes at ernære sig, ved hvad Haandværk han vilde, uden Mesterstykke og uden at behøve at lade sig indskrive hos Oldermanden eller foreviise Ægtbreve og Lærebreve. Disse Forordninger forhindrede imidlertid ikke, at jo Laugstvangen i den følgende Tid atter indsneg sig. — Christian den 4de opførte under sin Regjering flere Bygninger og anlagde flere Stæder og Fæstninger end hans Forgjængere og Efterfølgere i Aarhundreder, og bidrog derved mægtigen til at oplive Kunster og Haandværker. Foruden de allerede nævnte Bygninger, Børsen, Regentsen og runde Taarn, opførte han i Kjøbenhavn

Trinitatis og Holmens Kirke, Nyboder, Proviantgaarden, Toihuset, Rosenborgslot, Christianshavn paa Amager, fuldendte det af hans Fader begyndte skjønne Frederiksborg, som derefter blev hans kjæreste Opholdssted, byggede den stærke Fæstning Glückstadt ved Elben, Christianspriis ved Kielerbugten, Christianopel i Blekingen, ogsaa kaldet Styr-Kalmar, fordi det anlagdes imod Kalmar, Christianstad i Skaane, Christiania, Kongsberg, Christiansand i Norge. Til disse Bygninger og mange andre kostbare Indretninger savnede Kongen ikke Penge; thi han var en ypperlig Huusholder, der baade forstod at spare og give ud i rette Tid. Under sine fredelige Sysler forsømte Christian den 4de ikke at være rustet til Krig; thi foruden at han anlagde Fæstninger paa Grændsen af Sverrig og paa de vigtige militære Punkter ved Elben og Kielerbugten, indrettede han i Kjøbenhavn et velforsynet Toihuus og holdt Flaaden i en saa fortræffelig Stand, at den indgjød Danmarks Fjender Ærefrygt og væsentligen bidrog til Statens Frelse i den følgende uheldige Krig. I Aaret 1615 oprettede han en staaende Hær paa 5000 Mand, den første i Danmark siden Ophævelsen af Thingmannalid. Soldaterne bleve udskrevne af Kronens Bønder og indlagdes i Kjøbstæderne, hvor de stadigen øvedes i Vaaben under Kommando af Officerer, som havde udmærket sig i Kalmarkrigen. Deres Lønning og Udrustning bestredes af Kongens egen Kasse. Allerede 1598 havde Kongen indrettet en fuldstændig Borgervæbning i Kjøbstæderne, og fra disse udskreves desuden 1500 Baadsmænd, der paa Bremerholm i Kjøbenhavn bleve øvede i allehaande Skibsarbeider og dannede en fast Stok for Flaadens Bemanding. Til Bolig for disse faste Skibsfolk byggedes Nyboder, og en Navigationsskole indrettedes til deres Undervisning.

Ogsaa som Lovgiver var Christian den 4de en virksom Konge. Foruden den norske Lov (1604) og den norske Kirke-

ordinants (1607) udgav han 1615 den lille Reces, 1621 Rigens Ret og Dele, 1623 Birkeretten, 1643 den store Reces, der indbefatter de Forordninger og Love, som vare udkomne siden hans Regjerings Tiltrædelse 1596. Men Christian den 4de lod det ikke blive ved at give Love: han sørgede ogsaa for deres Overholdelse. Til den Ende reiste han jævnligen omkring paa Herredagene baade i Danmark og Norge, og Enhver ønskede altid helst at faae sin Sag paadømt, naar Kongen selv var tilstæde; thi hans strænge Retfærdighed var almindeligen bekjendt. Allerede som trettenaarig Dreng aflagde han paa en Herredag i Kjøbenhavn et mærkeligt Beviis paa sin levende Følelse for Ret og Retfærdighed, der ikke lod sig blænde eller bestikke ved Hensyn til Rang og Stand. Tre jydske Adelsmænd af Navnet Friis havde paa Viborg Gade overfaldet en værgeløs Adelsmand ved Navn Skram og afhugget hans Haand. Da Sagen kom for paa Herredagen, vilde Rigsraadet gjærne skaane de tre adelige Brødre; men Kongen spurgte, hvad Loven fastsatte for sligt et Tilfælde, hvortil Kantsleren Niels Kaas svarede, at skaanske Lov vel fastsatte 3 Marks Bøde for den, som afhuggede en ufri Karls Haand; men nærværende Sag var foregaaet i Jylland, og baade Gjerningsmændene og den Fornærmede vare af Adel. Da reiste den unge Fyrste sig og sagde: „Saa skal da en „ufri Karl i Skaane have større Ret end en Adelsmand i „Jylland! Min Mening er, at de to af Gjerningsmændene, „som leve, bør bøde deres tre Mark og have deres Ære „forbrudt, den Tredie, som er død, faaer Gud at dømme." Saaledes faldt ogsaa Dommen. Kongens sjældne Skarpsindighed som Dommer viser sig i det skjønneste Lys i den Maade, hvorpaa han opdagede Adelsmandens Christopher Rosenkrandses Falskneri, som ved Hjælp af en eftergjort Haandskrift søgte at afvinge Christian Juuls Enke en betydelig Sum Penge. Ved nemlig at undersøge det Papir, hvorpaa Rosenkrandses

Gjældsfordring støttede sig, opdagede Kongen, at Papirsmærket var yngre end Dokumentets Datum, og dette følgeligen falsk. Paa denne Maade frelstes Enken, og Rosenkrands, som haardnakket vedblev at nægte sin aabenbare Forbrydelse, maatte bøde med Livet.

Christian den 4de havde nu tilbragt 12 Aar med fredelige Sysler, da han anden Gang bortkaldtes til Krig. Treogtyveaarskrigen rasede paa den Tid i Tydskland, og de protestantiske Fyrster, som vare nærved at bukke under for de Keiserlige, valgte i deres Nød Christian den 4de til Kredsoberst for den nedersachsiske Kreds og til Anfører i Krigen. Kongens tydske Forbundsfæller havde gjort glimrende Løfter for at bevæge ham til at tage sig af deres Sag, men svigtede, da det afgjørende Øieblik kom; Frankrig og England, som havde lovet betydelige Pengeunderstøttelser, opfyldte heller ikke deres Forpligtelser. Følgen deraf var, at Krigen, uagtet Kongens Mod og Indsigter som Hærfører, førtes saare uheldigt. Efter en haardnakket og længe tvivlsom Kamp, som varede fra Klokken 8 om Morgenen til Klokken 5 om Eftermiddagen, tabte Kongen Slaget ved Lutter am Baremberg mod den bayerske General Tilly (1626). Herved aabnedes de danske Lande for Fjenderne, som det følgende Aar under Tilly og Wallenstein bemægtigede sig Holsteen, Sønder- og Nørrejylland. Wallenstein søgte derpaa at gjøre sig til Herre over Østersøen og saaledes fuldende Danmarks Erobring; men Christian den 4de tilintetgjorde denne Plan ved sin Flaade og hindrede alle Wallensteins Forsøg ad denne Kant. Da der ingen Hjælp var at vente hos Forbundsfællerne, og Rigets Stilling Dag for Dag blev mere betænkelig, besluttede Kongen sig omsider til Freden i Lybek (1629), hvor han lovede ikke mere at blande sig i Tydsklands Anliggender, og frasagde sig Stifterne Bremen, Verden og Schwerin, som han tidligere havde erhvervet for sine Sønner Frederik og Ulrik. Freden

maatte efter Omstændighederne kaldes heldig; men Danmark var i en ynkelig Forfatning: alle Statens Hjælpekilder vare udtømte og det halve Rige, Holsteen, Nørre- og Sønderjylland, havde i twende Aar været besat af Fjenderne, der paa det Skrækkeligste havde hærjet disse Lande. En velordnet Stat, under en Konge som Christian den 4de, vilde imidlertid snart have forvundet disse Ulykker; men i Danmark regjerede en egennyttig og ufædrelandssindet Adel, paa hvis haardnakkede Vægring ved at deeltage i Statens Byrder alle Kongens Bestræbelser for at ophjælpe Riget strandede. Danmark gik derfor siden denne Tid bestandigt mere tilbage; 13 Aar efter paafulgte en endnu mere ødelæggende Krig, og en halv Snees Aar derefter en tredie, som bragte Danmark Undergangen nær.

I denne Statens Nød viste det sig imidlertid, at en ny Aand begyndte at røre sig i Folket, og at dette ikke længere upaatalt vilde taale Adelens Undertrykkelse. De jydske Kjøbstæder indgave samme Aar, som Krigen mod Keiseren endtes, et høist mærkeligt Klageskrift til Kongen, hvori der udtaler sig den meest glødende Forbittrelse mod Adelen, og tillige nøie paavises de fordærvelige Følger af Adelsherredømmet for Staten i det Hele, som Adelen nægtede sin Hjælp, for Bonden, som den mishandlede, for Geistligheden, som den haanede og forurettede, for Borgeren, hvis Handel og Næringsveie den undergravede. Besværingerne over Bondestandens Undertrykkelse udgjøre ikke den mindste Deel af Borgernes Klageskrift. Derom hedder det mod Slutningen: „Saaledes er det frie „Bondegods ved Mageskifter, Panter og Herligheds Overdra„gelse kommet i Adelens Vold og blevet dens evindelige Eien„dom, idet Mange, at de for ulidelig Besværing kunde for„skaanes, have forladt deres Rettighed og ere flyttede derfra „med Hustru og Børn, hvorved er nedreven en Pille, som „vel med Troskab bar sin Deel af Rigets Tynger; og Ingen

„tør det beklage formedelst de haarde Baand, Menigmand „er bunden med, og som han dagligen som en Træl maa „lade sig føre udi, indtil den alvidende Gud, som seer og veed „alle Ting, vil dem løse.“ Adelen fnyste af Harme over Borgerstandens Dristighed, og udvirkede en Forordning, som forbød Geistlige, Borgere og Bønder at indkomme med noget Andragende til Kongen, førend det var foreviist vedkommende Lehnsmand og af ham paategnet. Dette og flere Klageskrifter, som Borgerstanden senere indgav til Christian den 4de, havde saaledes vel ingen Følger for Øieblikket; men det var dog et mærkeligt Tidernes Tegn og et Varsel om det, som om føie Tid skulde skee. Allerede noget tidligere vare twende Mænd efter hinanden offentligen optraadte som Adelstandens Bekjæmpere, men rigtignok med et ulykkeligt Udfald for Begge. Den Første af disse var Georg Dybvad, Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet og en meget lærd Mand. Han udgav (1607) et Universitetsskrift, hvori han ivrede mod Magthavernes Undertrykkelse af de ringere Stænder, dadlede Adelens tomme Stolthed over Forfædrenes Gjerninger og mindede den om Alles oprindelige Lighed; tillige fremhævede han det Ubillige i, at den rige Adel siden Christian den Tredies Tid havde unddraget sig for at betale Tiende til Kirke og Præst. Adelen var altfor mægtig, til at en slig Forvovenhed kunde blive ustraffet. Der blev strax lagt Sag an imod Georg Dybvad, som efter Universitetets Dom blev afsat fra sine Embeder og berøvet alle Indkomster, saa at han inden sin Død maatte lide stor Nød og Mangel. Den Anden var Doktor Christopher Dybvad, en Søn af Georg Dybvad, og ligesom denne et lyst Hoved og en Mand af Lærdom. Han havde paa Udenlandsreiser gjort sig bekjendt med andre Landes Forfatning og var derved kommen til end klarere at indsee de store Mangler, hvoraf den danske Statsforfatning led. Da han var kommen hjem til Fædrelandet, gav hans

Had til Adelen, der fandt Næring i hans Faders Skjæbne, sig Luft i adskillige bittre Yttringer og i et Par Skrifter, som han forfattede, men ikke lod trykke. Disse Skrifter og endnu mere hans mundtlige Udladelser paadroge ham en Anklage, hvori det lagdes ham til Last, at han havde kaldt Adelen Pessimater istedenfor Optimater (d. e. Niddinger og ikke Ædlinger), havde sagt, at Danmarks Konge kun var Konge af Navn, at Kronens Lehn ikke burde gives til Adelen, men til Embedsmænd, som aflagde Regnskab for Indtægterne, at Adelen burde miste sin Ret til 40 Marks Bøder og Hals og Haand over Bønderne, at Borgere og andre Medlemmer af Statssamfundet burde have Sæde i Rigsraadet tilligemed Adelen o. s. v. Kongen vilde gjærne have skaanet Dybvad, men dette tillod det forbittrede Rigsraad ikke; han blev derfor (1620) dømt til Fængsel paa Livstid, hvori han døde et Par Aar efter. — Dersom disse Begivenheder lagde for Dagen, at Adelen besad baade Villie og Evne til at kue Udbruddene af den Misfornøielse, som hemmeligen gjærede i Folket: saa viste det sig ikke mindre tydeligt i Christian den Fjerdes mislykkede Forsøg paa at lette den undertrykte Bondestands Kaar, at Adelen formaaede at qvæle ethvert Forsøg paa at tilveiebringe en bedre Tingenes Orden, selv naar dette udgik fra Kongen. Det Ubillige og Skadelige i Vornedskabet og Hoveriet undgik ikke en Konges Opmærksomhed, som med en lys Forstand forbandt en levende Retfærdighedsfølelse og en varm Kjærlighed for Folket. Allerede i Aaret 1623 havde han viist sig som Bondestandens Velgjører ved at skjænke Kronens Fæstebønder paa Kjøbenhavns, Frederiksborgs og Kronborgs Lehn deres Gaarde til arvelig Eiendom, og i Aaret 1633 begyndte han at ophæve Hoveriet paa Kronens Gods ved at forandre det til en Pengeafgift. Endnu vigtigere var det Forsøg, som Kongen det følgende Aar (1634) gjorde paa at faae Vornedskabet paa Sjælland, Laaland, Falster og Møen afskaf-

fet; men dette Forslag mødte den største Kulde hos Adelen. Paa Herredagen i Kjøbenhavn, hvor Sagen forhandledes, vare der kun tvende Adelmænd som aldeles bifaldt Kongens Andragende, nemlig den kongelige Kantsler Christian Friis til Kragerup og Rigsmarsken Jørgen Urne; 16 modsatte sig det ubetinget, og Resten bandt deres Samtykke til Vilkaar, der ikke lode sig opfylde. Saaledes strandede ogsaa her Kongens ædle Hensigt paa Adelens ubarmhjærtige Egennytte. Den offentlige Mening udtalte sig ved denne Leilighed med megen Skarphed imod Adelen hos flere samtidige Forfattere, som truede Adelen med, at Straffen for dens uchristelige Haardhed ikke vilde udeblive.

Forholdet til de holsteen-gottorpske Hertuger var i den første Deel af Christian den Fjerdes Regjering meget venskabeligt. Hertug Johan Adolph, der ægtede Christian den Fjerdes Søster, døde 1616 og efterfulgtes af sin Søn, Frederik den 3die, der regjerede til 1659, samtidig med sin Morbroder Christian den 4de og sin Fætter Frederik den 3die af Danmark. Med Hertugdømmernes Statsforfatning foregik en vigtig Forandring under Johan Adolph, idet han ved en testamentarisk Bestemmelse (1608), som fik Christian den Fjerdes Samtykke og keiserlig Bekræftelse, indførte arvelig Førstefødselsret, hvorved fremtidige Delinger af Hertugdømmerne forebyggedes. Stænderne, hvem denne Bestemmelse forelagdes 1609, gjorde den Gang ingen Indsigelser derimod; men, da Hertug Frederik den 3die efter sin Faders Død vilde tiltræde Regjeringen uden Valg, fremkom de med adskillige Indvendinger, som dog ingen videre Følger havde. I den kongelige Deel af Hertugdømmerne indførtes vel Arveligheden først ved Kong Frederik den Tredies Arvestatut af 1650; men siden Christian den Fjerdes Thronbestigelse skete ingen nye Delinger, da Kongen standhaftigen modsatte sig sine Brødres Fordringer i denne Henseende og skaffede dem Godtgjørelse andensteds.

Blandt de mange sørgelige Følger af Danmarks Deeltagelse i Trediveaarskrigen var ogsaa den, at den venskabelige Forstaaelse, som hidtil havde fundet Sted mellem Danmark og de holsteengottorpske Hertuger, forstyrredes, og Grunden lagdes til et Fjendskab, som siden vedligeholdt sig til stor Skade for begge Partier. Da nemlig Wallenstein i Aaret 1627 faldt ind i Hertugdømmerne, sluttede Frederik den 3die Forlig med ham og overlod ham sine Fæstninger, en Adfærd, der lige meget stred imod den Troskab, han skyldte sin Lehnsherre, Kongen af Danmark, og det Forhold, hvori han stod til sin Morbroder, Christian den 4de. Siden bleve vel Misforstaaelserne, i det Mindste tilsyneladende, bilagte, og den 1533 mellem Danmark og Hertugdømmerne sluttede Union, som var bleven udvidet kort før Krigen med den tydske Keiser, blev endog senere flere Gange fornyet; men, da Hertugen i den sidste svenske Krig (1643) bar sig ligesaadan ad som i Krigen med Keiseren, skjøndt denne Gang maaskee med nogen Undskyldning i de vanskelige Tidsomstændigheder, blev Fjendskabet mellem begge Fyrstehusene ulægeligt. — Christian den 4de var i Aaret 1603 bleven hyldet af Hamborg (den sidste Gang Staden opfyldte denne Forpligtelse mod Danmarks Konger), men laae desuagtet i idelig Tvist med denne Bye, der under ham som under de foregaaende Konger søgte at hævde sin selvtagne „Tvangsret." Under Danmarks Deeltagelse i Trediveaarskrigen udvirkede Raadet i Hamborg endogsaa et keiserligt Privilegium, hvorved Byen indrømmedes Herredømmet over Elben. Christian den 4de vilde naturligviis ikke taale denne Anmasselse, og drog derfor, Aaret efterat Freden til Lybek var sluttet, med en Flaade ned paa Elben for at twinge Hamborg til Eftergivenhed. Denne mægtige Stad havde imidlertid ogsaa samlet omtrent 30 Krigsskibe, der leverede den danske Flaade en Træfning paa Elben; men Slaget endtes med Hamborgernes fuldkomne Nederlag. Kongen vedblev derpaa i en Tid af 13 Aar

at kræve Told af alle hamborgske Skibe ved den nyligt anlagte Fæstning Glückstadt, som beherskede Elben. Da han omsider i Aaret 1643, for en Gang at faae Ende paa disse langvarige Tvistigheder, gjorde Mine til at indslutte Hamborg baade tillands og tilvands, maatte Staden falde til Føie, udstæde en skriftlig Afbigt og betale 280,000 Rdlr. i Skadeserstatning.

Christian den 4de forhøiede jævnligen Øresundstolden og ansaae sig saa meget mere berettiget hertil, som han aarligen med stor Bekostning udrustede betydelige Flaader for under den almindelige europæiske Krig at værne om Søefartens Sikkerhed paa Østersøen. Dette i Forbindelse med Kongens Fordring paa udelukkende Herredømme over den Deel af Nordsøen, som flyder mellem Norge og Island, opvakte stor Misfornøielse og fremkaldte mangfoldige Klager fra alle søefarende Nationer, men især fra Hollænderne og Englænderne. Saalænge imidlertid Danmark var i sin Velstand og i Besiddelse af en ærefrygtbydende Søemagt, havde dette ingen videre Følger. Men, da Kongen efter den tydske Krig, paa Grund af sin store Pengeforlegenhed, i den Grad forhøiede Sundtolden, at f. Ex. en Tønde Salpeter kostede 14 Rdlr. i Told, og slet intet Hensyn vilde tage paa Hollands Forestillinger herimod, sluttede denne Stat sig nøie til Sverrig og ponsede herefter paa Leilighed til at stille Danmark ved de østlige Sundprovindser. Sverrig var den Gang meget fjendtligt stemt mod Danmark, fordi Christian den 4de modsatte sig den svenske Regierings vidtudseende Erobringsplaner i Tydskland og ved sin Mægling søgte at bringe den blodige Trediveaarskrig til en saadan Ende, at Sverrig ikke vandt altfor store Fordele. Sverrigs snilde Minister Oxenstjerna besluttede derfor at bruge en af de flere svenske Hære, som stode rustede i Tydskland, til et Angreb paa Danmark, og derved forvandle den ufjærkomne Mægler til Part i Sagen, en Plan, som lovede et heldigt Udfald, da Danmark den Gang var i en meget slet Forfat-

ning og aldeles uforberedt paa Krig. Christian den 4de havde vel længe frygtet Sverrigs fjendtlige Hensigter og alvorligen opfordret Adelen og Rigsraadet til at tilstaae sig Midler til at sætte Riget i tilbørlig Forsvarsstand; men Raadet var ligesaa sorgløst og kortsynet, som Adelen uvillig til Opoffrelser for Fædrelandet. Da derfor den svenske General Torstenson i Aaret 1643, uden Krigserklæring, brød ind i Holsteen, vare der slet ingen Anstalter trufne til at modsætte sig en Fjende. Hertug Frederik svigtede anden Gang Danmark ved at indgaae særskilt Forlig med den svenske General, og inden kort Tid var hele Halvøen besat af Fjenden. Paa samme Tid faldt en anden svensk Hær ind i Skaane; begge disse Hære skulde ved en forenet svensk-hollandsk Flaade føres over til Øerne, og saaledes Danmarks Erobring fuldendes. Men Christian den 4de vaagede over Danmark. Skjøndt en Olding paa 68 Aar viste han dog i denne Farens Stund samme Utrætteligheed som i sine kraftigste Manddomsaar; han ilede fra den ene Provinds til den anden; fra Flaaden til Landet og atter tilbage til Flaaden, og, overalt hvor han selv var tilstæde, bleve Fjendens Anslag tilintetgjorte. Imidlertid var den svenske Flaade, som skulde bevirke den fjendtlige Hærs Overgang til Øerne, løben ud og havde lagt sig under Femern. Christian den Fjerde gik med 30 Skibe imod den svenske Flaade, som bestod af 46 Skibe, og traf den paa Kolbergerheide ved Femern, hvor det den 1ste Juli 1644 kom til et heftigt tre Gange afbrudt og atter fornyet Slag. Den gamle Konge førte selv Kommandoen paa Skibet Trefoldighed, der var udsat for den heftigste fjendtlige Ild og en Tidlang maatte kjæmpe alene. Kongen havde allerede faaet flere Saar, da en Kugle med en saadan Kraft ramte en Bjælke paa Skibet, at de adsplittede Træstumper deels dræbte, deels saarede 12 Mand, som omgave Kongen, og han selv mistede sit høire Øie og flere Tænder. Ved dette Slag segnede Christian den 4de bedøvet om paa Dækket,

og Skibsfolket, som ansaae Kongen for død, opløftede et Klagestrig og begyndte at tabe Modet. Men pludseligen reiste Kongen sig, bedækket med Blod, og sagde: „Nei! Gud har „endnu levnet mig Liv og Styrke til at stride for mit Folk, „saalænge Enhver af Eder ligeledes vil gjøre sin Pligt.“ Han blev derpaa staaende paa Dækket med forbundet Hoved, støttet paa sit Sværd, og fortsatte Kampen, indtil Fjenden ud paa Natten ilde tilredt traf sig tilbage. Den svenske Flaade søgte Tilflugt i Kielerbugten, hvor Kongen lod den indespærre ved Admiral Galthen med streng Befaling til ikke at lade den slippe ud. Ved en utilgivelig Forseelse af Galthen undkom dog den fjendtlige Flaade, hvilket den 70aarige Olding siden maatte bøde for med Livet. Den svenske og hollandske Flaade, som tilsammen udgjorde 64 Skibe, forenede sig nu, og overfaldt uventet under Laaland en dansk Flaade, som kun bestod af 17 Skibe. Den danske Admiral Porsmund og hans Folk kjæmpede som Helte, men bukkede under for den uhyre Overmagt; hele den danske Flaade tilintetgjordes, skjøndt Fjenderne selv lede et saa stort Tab, at de maatte søge Havn. Danmark var nu i den farligste Stilling: de vestlige Provindser, Holsteen, Sønder- og Nørrejylland vare besatte af Fjenderne under Torstenson og Wrangel, som fore frem med det største Barbarie; i de østlige Provindser, Skaane, Halland og Bleking, havde de Svenske ligeledes stor Fremgang, og paa Havet herskede den forenede svensk-hollandske Flaade. Danmarks eneste Forbundsfælle, den tydske Keiser, gjorde Landet ingen Gavn; thi den keiserlige General Gallas, der blev sendt med en Hær til Holsteen, udrettede saa Lidet, at han blev til Spot baade for Venner og Fjender. Christian den 4de maatte derfor, saa tungt det end faldt ham, beslutte sig til en Fred, hvis Betingelser under disse Omstændigheder ikke kunde andet end blive haarde. Ved Freden i Brømsebro (1645) maatte Danmark indrømme Sverrig Toldfrihed i Sundet og Belterne,

afstaae Hærjedalen og Jæmteland, Gulland og Øsel, samt til Sikkerhed for Toldfriheden, Halland paa 30 Aar, efter hvilken Tids Forløb denne Provinds kunde ombyttes med en anden. Den de Svenske tilstaaede Toldfrihed medførte en følelig Formindskelse af Sundtolden, der før havde været over 300,000 Rdlr. Specier, men nu sank ned til 80,000. Denne store Forringelse hidrørte imidlertid ikke blot fra de svenske Skibes Toldfrihed, men endnu mere fra den Omstændighed, at andre Nationer benyttede sig af svensk Flag, hvilket ikke kunde forhindres, da de Svenske nu vare fritagne for alt Gjennemsyn ved Helsingør. Hertil kom ogsaa, at Tolden blev nedsat for Hollænderne; samme Dag nemlig, som Freden til Brømsebro undertegnedes, sluttedes i Christianopel en Traktat med Holland, hvorved der fastsattes en ny for denne Stat meget fordeelagtig Toldrulle, hvilken siden er bleven en Regel ikke blot for Hollænderne, men ogsaa for andre søefarende Nationer.

Danmarks Historie i de tre sidste Aar af Christian den Fjerdes Regjering frembyder et sørgeligt Billede af et ødelagt og udtømt Land og en høitfortjent Konge, som dagligen krænkedes og ydmygedes af et overmodigt Rigsraad og en sletsindet Adel. Kongen tilskrev Rigsraadet flere alvorlige Breve, hvori han paamindede baade det og Adelen om at tage Rigets farlige Stilling under Overveielse og ikke nægte Staten den Understøttelse, som var saa høist fornøden. Han gjør Adelen den Bebreidelse, „at den ikke var vant til at gjøre sine Herrer noget Godt," og siger i et andet Brev: „Eftersom Forstaaelsen mellem Adelen og de andre Stænder „her i Landet kun er ringe, saa frygte vi, at, „dersom noget Nyt skulde tilkomme, det da ikke „vil gaae vel til." „Det kommer os ogsaa underligt for, „at, naar de med Penge deres Herre til Fædrelandets Forsvar skulle understøtte, da ere de ikke ved Middel; men,

„naar de Kronens Gods til brugeligt Pant eller under deres „Birk kunne bekomme, Penge da ere forhaanden." Da han imidlertid snart mærkede, at disse Forestillinger Intet frugtede, besluttede han at gjøre et Forsøg paa at vinde Rigsraadet ved Eftergivenhed og Tilstaaelse af nye Benaadninger. Raadet havde længe besværet sig over, at Kongen lod de høieste Rigsembeder ubesatte og paa denne Maade bragte hele Statens Regjering til sig selv; desuden var det meget fortørnet over, at han optog saa Mange af sine uægte Sønner og Svigersønner i Raadet. Blandt disse udøvede især Rigshofmesteren Korfits Ulfeld en Indflydelse, som de øvrige Raadsherrer ikke kunde finde sig i. Han var gift med Christian den Fjerdes høitelskede Datter Eleonore Kirstine, født af Christine Munck, til hvem Kongen efter Dronning Anna Katharinas Død havde ladet sig vie ved venstre Haand (1615). For at tilfredsstille Rigsraadet tilstod Kongen det (1645) den vigtige Ret at besætte de ledige Pladser i Raadet ved at vælge en af de 6 til 8 Adelsmænd, som vedkommende Provindses Adel foreslog, og tillige gav han det Forslagsret til Besættelsen af de fem høie Rigsembeder, nemlig Rigshofmesterens, Rigsmarskens, Rigsadmiralens, Rigskantslerens og Statholderembedet i Norge. Herved forandredes Rigsraadets Stilling i Staten væsentligen, og dets Uafhængighed af Kongemagten fuldendtes, idet Kongerne nu mistede den vigtige Indflydelse, som de hidtil havde udøvet deels ved at vælge Raadets Medlemmer, deels ved at befordre dem til de høie Rigsembeder. Det var imidlertid saa langt fra, at disse store Benaadninger bevægede Rigsraadet til større Føielighed, at det tvertimod blev mere paastaaeligt. Det Andragende, som Kongen forelagde Rigsraadet, og hvorved han haabede at raade Bod paa Rigets nærværende store Nød, gik især ud paa to Punkter: Ophævelsen af de fleste Forlehninger, saaledes at Godset og Gaardene forpagtedes til de Høistbydende, og Forandringen af Ade-

lens og Lehnsmændenes unyttige Rostjeneste til en Pengeafgift, hvorfor Kongen kunde underholde en til Landets Forsvar tilstrækkelig Krigsmagt. Men disse Forslag mødte den stærkeste Modstand hos Rigsraadet, som i sit Svar endog vovede at true den 70aarige Konge, som nu i mere end et halvt Aarhundrede havde styret Staten med saa megen Hæder baade i Medgang og Modgang, med Misfornøielse hos Adelen, hvis slige Forandringer iværksattes. Kongen maatte derfor opgive sin gavnlige Plan med Lehnenes Bortforpagtning, og indskrænke Rostjenestens Forandring til Krongodset. Medens disse Forhandlinger stode paa, havde Kongen den Sorg at miste sin ældste Søn, Christian, der allerede 1608 var udnævnt til sin Faders Efterfølger. Det uværdige Rigsraad benyttede sig af denne Omstændighed til at sætte sin Villie igjennem hos den af Kummer nedbøiede Fader. Det lod ham nemlig vide, „at det vilde være forgjæves at tænke paa at faae hans „anden Søn Frederik valgt til Thronfølger, naar ikke Rigs„raadets Forestillinger bleve tagne til Følge." Nu udstædte Kongen den 23de November 1647 et aabent Brev, hvori alle de skete Forandringer med Lehnene og Rostjenesten tilbagekaldtes, og i Slutningen af Brevet tilføiedes tillige som et Slags Afbigt til Adelen, „at det ingenlunde havde været hans Hensigt at overtræde Rigets gamle Love og Haandfæstninger, eftersom det Hans Majestæt Intet anstod udi sin høie Alderdom at krænke Rigets Grundlove." Tre Maaneder efter denne Begivenhed døde Christian den 4de paa Rosenborg Slot i Kjøbenhavn, den 28de Februar 1648, 71 Aar gammel.

Christian den Fjerde var en af Danmarks meest udmærkede Konger. At flere af hans Foretagender mislykkedes, kan ikke forringe hans Roes; thi det grundede sig enten paa uheldige Tidsomstændigheder, over hvilke han ikke raadede, eller paa Adelens Slethed, der foretrak egen Fordeel for det almindelige Bedste. Han var besjælet af en dyb Følelse af

sine Pligter som Konge, og en levende Kjærlighed til det Folk, han var kaldet til at styre. Faae Konger have lignet ham i den utrættelige Virksomhed, hvormed han omfattede alle Statens Anliggender, de mindste som de største, og hvori han understøttedes ikke mindre af et kraftigt og sundt Legeme og sjældne Aandsgaver, end af de mangesidige Kundskaber, han i sin Ungdom havde erhvervet sig. Han var ligefrem i sit Væsen og omgjængelig mod Alle, baade Høie og Lave, gudsfrygtig, retfærdig, i høieste Grad personlig tapper, en dygtig Hærfører og en endnu større Admiral. Vi see dagligen Mindesmærkerne af hans virksomme Aand for vore Øine, men hans store Dyder og hans ægte danske Sind have skabt ham et endnu skjønnere Minde i alle Danskes Hjærter, der vil bevare sig til de sildigste Slægter.

Efter Christian den Fjerdes Død stod Thronen et Par Maaneder ledig, da hans Søn Frederik endnu ikke var valgt. I denne Mellemtid styredes Riget af de fire høie Embedsmænd: den kongelige Kantsler Christian Thomæsen Sehested, Rigsmarsken Anders Bilde, Rigsadmiralen Ove Gjedde, og Rigshofmesteren Korfits Ulfeld. Denne Sidste har man bestyldt for at have tragtet efter Thronen enten for sig selv eller for sin Kones Broder, Grev Valdemar, en Søn af Christian den Fjerde og Christine Munck; men vistnok uden al Grund. For at afgjøre Kongevalget holdtes i Aprilmaaned 1648 en Rigsdag i Kjøbenhavn, paa hvilken baade Adelen, Geistligheden og Borgerstanden mødte; men om Bondestanden var der ingen Tale. Ogsaa ved denne Leilighed lod det sig mærke, at de ringere Stænder ikke længre taalmodigen vilde finde sig i Rigsraadets og Adelens Anmasselse; thi, da Rigshofmesteren i den Tale, hvormed Rigsdagen aabnedes, yttrede, at Stænderne kun vare indkaldte for at samtykke den Konge, som Rigsraadet vilde vælge, fremstod pludseligen Universitetets Rektor Professor Scavenius, og erklærede i samtlige Stænders

Navn, „at de Alle af den afdøde Konge vare indkaldte for „at raadslaae om, hvo der efter hans Død skulde være Konge, „hvorfor og Stænderne formeente, at de vare berettigede til „at have deres Stemme ved Valget og ingenlunde fandt sig „forbundne til blot at samtykke den, som Rigsraadet fandt for „godt at vælge." Hvad Rigshofmesteren svarede hertil er ikke bekjendt; men uden al Virkning blev dog denne djærve Indsigelse ikke; thi i Kantslerens Tale ved Frederik den Tredies Kroning hed det: „Danmarks Riges Raad har vel betænkt, og alle Mænd i begge Riger med enig Raad og Stemme bevilliget og samtykt Frederik til Konge," medens det derimod ved Christian den 4des Kroning blot havde heddet: „Danmarks Riges Raad har samtligt udvalgt, kaldet og samtykt Christian til Konge." Frederik den Tredies Haandfæstning blev mere bindende end Nogen af hans Forgjængeres, selv Christopher den Andens ikke undtagen. Første Gang efter lang Tids Forløb havde Thronen staaet ledig efter den foregaaende Konges Død, en Omstændighed, som Rigsraadet ikke undlod at benytte sig af til at tilrive sig nye Rettigheder og sikre sig mod en Tilsidesættelse, som det havde maattet taale i Christian den Fjerdes kraftigere Dage. Først optoges i den nye Haandfæstning blandt Rigsraadets Privilegier den Ret til at besætte de ledige Rigsraadspladser og foreslaae Mænd til de høie Rigsembeder, som i Aaret 1645 var bleven fravristet Christian den 4de; dernæst fastsattes, at Kongen ingen Forandring maatte gjøre med Mønten uden Rigsraadets Minde; den Bestemmelse, at Kongen ikke paa egen Haand maatte erklære Krig, udvidedes dertil, at han ikke maatte lade enten den hele eller halve Flaade udruste eller Rostjenesten opbyde uden Rigsraadets Bevilling, og heller ikke selv reise ud af Landet uden med Rigsraadets Samtykke. Christian den 4de havde ved at forhøie Afgifterne af Lehnene søgt at sætte disse i et nogenlunde rigtigt Forhold til Indtægterne; Rigsraadet

fastsatte derfor nu, at Afgifterne af Lehnene ikke maatte forhøies og Genanterne ikke formindskes, heller ikke maatte Nogen afsættes fra sit Lehn uden med Samtykke af den Provindses Rigsraader, hvori Lehnet laae. Hvorledes disse Bestemmelser bragtes i Anvendelse, sees deraf, at, medens Afgiften af samtlige sjællandske Lehn under Christian den 4de udgjorde 36,000 Rdlr., sank den under Frederik den 3die ned til 10,000 Rdlr. I Haandfæstningens sidste Artikkel fastsættes endeligen, at, hvis Kongen foretog sig Noget, som var stridende mod Haandfæstningen, og ikke vilde lade sig sige og raade af de tilstædeværende Rigsraader, da skulde han indkalde alle Raadsherrerne for at høre deres Betænkning. „Gjør vi det ikke," hedder det videre, „da skal de tilstædeværende Rigens Raad selv have „Magt til at forskrive deres Medbrødre paa et beleiligt Sted „for at bevæge os til det, som de agte ret og billigt at være. „Lader vi os endda ikke raade (som ikke er at formode) da „stande det Rigens Raad frit for efter Lands Lov og Ret at „statuere og forordne det, som ret og billigt er, hvormed vi „os skulle lade nøie"!

Frederik den Tredie søgte, saavidt hans indskrænkede Magt tillod det, at ophjælpe det ødelagte Rige og ordne de mislige udenlandske Forhold. Man var ved en dyrekjøbt Erfaring kommen til den Erkjendelse, at det var nødvendigt, at forene sig nøie med Holland, for at sikkre sig mod Sverrig, der stedse greb mere og mere om sig. Korfits Ulfeld blev derfor, Aaret efter at Kongen havde besteget Thronen, sendt til Holland, hvor han mæglede et Forbund mellem denne Stat og Danmark, til gjensidig Understøttelse baade tillands og tilvands mod enhver Fjende, og sluttede en Overeenskomst om Sundtolden ved den saakaldte **Redemptionstraktat**. Ifølge denne skulde Holland istedenfor Sundtold betale 150,000 Gylden aarligen, og hollandske Skibe derfor være fritagne for Ophold og Gjennemsøgelse ved Helsingør. Da denne Traktat imidlertid vakte Mis-

fornøielse baade i Danmark og Holland, ophævedes den (1653) ved Rescissionstraktaten; men Forbundet blev ved samme Leilighed bekræftet og udvidet. Landets Forsvarsvæsen saavel Flaaden som Landmagten, trængte høiligen til Forbedring, og nogle Foranstaltninger bleve ogsaa trufne i dette Øiemed; men den kort efter udbrydende Krig viste, hvor slet Alting var bleven udført. Paa Grændsen af Nørre- og Sønderjylland anlagdes den stærke Fæstning Fredericia, der tillige erholdt store Privilegier som Kjøbstad, og derved snart kom i en blomstrende Forfatning; men Fæstningen blev ikke Landet til nogen Nytte. Heldigere var Kongen i sine Bestræbelser for at udvide det af Christian den Fjerde indrettede Postvæsen, der fik en fortræffelig Bestyrer i Paul Klingenberg. Skjøndt Rigsraadets Magt var stegen saa høit, at den neppe syntes at kunne vore meer, hvis Danmark skulde vedblive at regjeres af en Konge, erholdt den dog en ny og vigtig Udvidelse i Aaret 1651 ved den Bestemmelse, at Enke-Dronningen herefter skulde være aldeles udelukket fra Deeltagelse i Regjeringen under Kongens Mindreaarighed. Denne blev ved samme Leilighed fastsat til det 19de Aar, og, indtil Kongen naaede denne Alder, skulde Staten styres af de 7 ældste Rigsraader.

I de første Aar af Frederik den Tredies Regjering spillede Rigshofmesteren Korfits Ulfeld den vigtigste Rolle i Staten og var i Besiddelse af en Magt og Anseelse, der ikke var langt fra at stille Kongen selv i Skygge. Denne Magt skyldte han ikke blot sin høie Embedsstilling, sine Rigdomme og sine sjældne Aandsgaver, men ogsaa sine talrige Familieforbindelser. Ved sit Giftermaal med Christian den Fjerdes Datter, Eleonore Kirstine, kom han i Svogerskab med denne Konges mange Sønner og Svigersønner; selv havde han ikke mindre end 11 Brødre og 6 Søstre og var saaledes, enten paa den ene eller den anden Maade, beslægtet med Landets vigtigste adelige Familier. Kongen hadede den mægtige Mand, om

hvem Rygtet sagde, at han havde havt den meste Deel i at opstrue Haandfæstningens haarde Betingelser og endog ønset paa at udelukke Frederik fra Thronfølgen; og Dronningen, den stolte Sophia Amalia, bar personligt Nag til Eleonore, fordi hun var nærved at overstraales af dennes Aand og Skjønhed. For at fjærne Ulfeld fra Danmark blev han, som bemærket, sendt som Gesandt til Holland; men, da han kom tilbage, var man ikke fornøiet med, hvad han havde udrettet, og der blev strax nedsat en Kommission for at undersøge saavel hans Forhold under Gesandtskabet i Holland som hans Finantsbestyrelse under Christian den 4de, hvorved man troede han havde gjort sig skyldig i Underslæb. Ulfeld, som følte sig dybt krænket herover, trak sig nu tilbage fra Hoffet, saa meget mere som man begyndte at nægte hans Kone de Æresbevisninger, hun tidligere havde nydt som Christian den Fjerdes Datter. Medens Sagerne stode paa denne spændte Fod mellem Ulfeld og Hoffet, opfandt en vis Oberst Walter et ligesaa plumpt som lumpent Kunstgreb for at berede den forhadte Rigshofmester Undergangen. Han fik nemlig et berygtet Fruentimmer ved Navn Dina Vinhofer til at angive, at Ulfeld og hans Kone tragtede efter at tage Kongen af Dage ved Gift. Da Dina imidlertid indviklede sig i saa mange Modsigelser, at det blev aabenbart, at hun foer med Usandhed, maatte hun bøde med Livet for sin falske Beskyldning; men Walter blev ikkun landsforvist fra Danmark. Ulfeld harmedes over den Lemfældighed, hvormed Walter blev behandlet, og spurgte ikke uden Grund, hvorfor Walter blev straffet, naar han var uskyldig, eller, hvis han var skyldig, hvorfor han da ikke blev straffet efter Lovens Strænghed. Fuld af Harme mod Danmark og Danmarks Regjering forlod han hemmeligen med Kone og Børn sit Fædreland, og, da han næste Gang betraadte Danmarks Grund, var det som Landsforræder i Ledtog med Karl den 10de af Sverrig. Han begav

sig først til Holland og derfra til Sverrig, hvis lunefulde Dronning Christina fandt Behag i at drille Danmarks Regjering og derfor modtog Flygtningen med største Udmærkelse. Hun nedlagde vel kort efter Regjeringen; men Ulfeld beholdt sin Indflydelse hos hendes Efterfølger Karl den 10de, hvem han søgte at ophidse til en Krig mod Danmark.

Skjøndt Ulfelds Raad ikke fandt et uvilligt Øre hos Karl den 10de, besluttede denne dog først at angribe Polen. Thi med Hensyn til Danmark var han aldeles ubekymret, da hans Gesandt i Kjøbenhavn, Durell, havde givet ham nøie Underretning om Landets Tilstand og forsikret, at Sverrig ikke havde Noget at frygte af Danmark, saalænge dette Riges Forfatning forblev som den var, og at denne ikke vilde blive bedre, saalænge Adelen beholdt den Magt, den havde, og — i begge Dele havde han fuldkommen Ret. I Danmark troede alligevel Mange, at det rette Øieblik til at tilbagevinde de ved sidste Fred tabte Provindser var kommet nu, da Karl den 10de var beskjæftiget med sin Hær i Polen, og, uagtet de Forstandigere indvendte, at man hverken havde Penge, Flaade eller Landmagt til at føre en Krig med, lykkedes det dog Hine at trænge igjennem med deres utidige Krigsiver. Deres Beregninger fik ogsaa et Skin af Sandsynlighed, da Polen, Brandenborg, Holland og den tydske Keiser lovede Danmark den kraftigste Understøttelse; men disse Magter vare mere redebonne til at give end holde Løfter, da det kun var dem om at gjøre at faae de Svenske ud af Polen og Tydskland. Danmark begyndte Krigen (1657) med at bemægtige sig alle holsteen-gottorpske Fæstninger, da man med god Grund formodede, at Hertug Frederik den 3die denne tredie Gang ikke vilde vise større Troskab mod Danmark end i de to foregaaende Krige, især da den svenske Konge nu var bleven hans Svigerson. Aldrig saa snart havde imidlertid Karl den 10de erfaret Fredsbruddet, førend han forlod Polen, ilede

gjennem Tydskland, og stod ved Grændsen af Holsteen, førend man i Danmark vidste, at han var dragen bort fra Polen. Efterat hans udmattede Soldater i Hamborg vare blevne forsynede med alle Fornødenheder, faldt han ind i Holsteen og udbredte sig derpaa som en rivende Strøm over begge Hertugdømmerne. Den danske Marsk Anders Bilde lod sig jage fra eet Sted til et andet og kastede sig tilsidst ind i Fredericia; men denne stærke Fæstning, som havde en Besætning paa 6000 Mand, lod han indtage af 3000 Svenske under General Wrangel, og aabnede derved Fjenden Veien til Nørrejylland. Fredericias Overgivelse havde tillige til Følge, at den polske General Czarnetzsky, som med 12000 Ryttere ilede Danmark til Undsætning, i den Tanke, at alt Haab nu var ude og hans Hjælp unyttig, trak sig tilbage med sine Tropper. Ulfeld ledsagede Karl den 10de overalt og søgte at bevæge Indbyggerne til Frafald; han skrev et Brev til Landsdommerne i Jylland, hvori han raadede dem at hylde Karl den 10de; men Brevet blev modtaget selv af hans Slægtninge med fortjent Foragt. Efter at have erobret Fastlandet, var det Karls høieste Ønske at komme over til Øerne, i hvilket Øiemed han lod en stor Flaade paa 60 Skibe gaae i Søen; men den blev angreben af den danske Flaade paa 30 Skibe under Admiral Henrik Bjelke og saaledes medtagen, at den maatte søge Havn. Imidlertid gjorde snart den strænge Vinter, som indfaldt 1657—58, en Flaade overflødig: Frosten dannede en Landevei mellem de danske Øer, som den dristige Karl ikke tog i Betænkning at betræde. Først drog han over til Fyen, som næsten uden Modstand underkastede sig ham, uagtet der laae et ikke ringe Antal Tropper paa Øen. Ikkun Kommandør Bredahl, som med 4 Krigsskibe laae indefrossen i Nyborg Fjord, viste i denne Nødens og Forsagelsens Time, at der endnu fandtes Mandemod i Danmark. Skjøndt Skibene laae ubevægelige i Isen, baade beskjødte af Nyborg Fæstnings

Kanoner og angrebne af de Svenske fra Isen, vilde han ikke høre Noget om Overgivelse, men fortsatte sit kække Forsvar, indtil det lykkedes ham at ise Skibene ud og føre dem i Behold til Kjøbenhavn. Fra Fyen drog Karl den 10de paa Isen over Langeland, Falster, Laaland og Møen til Sjælland. Alt underkastede sig den seirrige Erobrer, og selv den befæstede Bye Nakskov blev ved Ulfelds List bevæget til at overgive sig til Fjenden uden Sværdslag. I Kjøbenhavn, hvor man var Intet mindre end forberedt paa at tage imod en Fjende, kom Alt i den yderste Bestyrtelse over Karls uventede Fremskridt, og man begyndte nu for sildigt at angre den uforsigtigt begyndte Krig. Rigshofmesteren Gersdorf og Rigsraaden Skeel bleve sendte til den svenske Konge for at anholde om Fred, hvorpaa Underhandlingerne toge deres Begyndelse i Høie Tostrup, en Landsbye et Par Mil fra Kjøbenhavn, og fuldendtes i Roeskilde. Karl den 10de beredte de danske Gesandter den Ydmygelse at maatte underhandle med Landsforræderen Ulfeld, der paa sin nye Herres Vegne forlangte Afstaaelsen af Skaane, Halland og Blekingen, Bornholm, Anholt, Lessøe, Hveen, Saltholm, Ditmarsken, Pinneberg, Bahuus, Throndhjems og Aggerhuus Stifter, det Halve af Øresunds Told, 12 Orlogsskibe og en Million Rigsdaler. Ved fransk og engelsk Mægling opnaaedes imidlertid noget Afslag i disse oprørende Fordringer, saa at Karl den 10de i Freden til Roeskilde, som undertegnedes den 26de Februar 1658, lod sig nøie med Skaane, Halland, Blekingen og Bahuus, Throndhjem, Bornholm, 12 Orlogsskibe og 2000 Mand Hestfolk; Hertug Frederik den 3die erholdt Amtet Schwabstädt og løstes fra Lehnsforpligtelsen til Danmark, eller fik, som det hed, Souverænitet, dog saaledes, at den fælleds Regjering vedblev; endeligen fastsattes, at Ulfeld skulde have alle sine Godser tilbage.

Karl den 10de, hvis hemmelige Attraae var at forene

de tre nordiske Rigers Krone paa sit Hoved, fortrød snart den Fred, han havde sluttet. Fredens Fuldbyrdelse blev under allehaande Paaskud trukken i Langdrag, og største Delen af de svenske Tropper blev staaende i Danmark. Pludseligen landede den svenske Konge, fem Maaneder efter Roeskildefreden, i Korsør (den 8de August 1658), og erklærede, at han betragtede den sidste Fred som usluttet. Da man fik Efterretning herom i Kjøbenhavn, sendtes strax Gesandter til Karl den 10de for at spørge om Aarsagen til dette uformodede Fredsbrud; men han vægrede sig ved at give noget Svar og henviste dem til sine Ministre. Disse istemte en høi og overmodig Tone: „Det kunde jo være det Samme, enten de Danskes Konge hed Karl eller Frederik; Danmarks sidste Time var kommen; naar Landet først var erobret, skulde man nok angive Aarsagerne til Krigen" o. s. v. Da dette Svar kom til Kjøbenhavn, var man ikke længe tvivlsom i Valget mellem feig Overgivelse, der vilde have været Danmarks Undergang, og mandig Modstand, enten denne saa førte til Seir eller hæderfuld Død. Harme over det skjændige Brud paa den nyligt sluttede Fred, den hos Alle vakte Bevidsthed om, at Statens Frelse beroede paa Forsvaret af Hovedstadens Volde, Kongens heltemodige Exempel: Alt opflammede Borgernes Begeistring til at offre Liv og Blod for Fædrelandet. Borgere og Studenter, geistlige og verdslige Embedsmænd, Qvinder og Mænd, Unge og Gamle vare besjælede af een Aand og arbeidede baade Dag og Nat paa at sætte Fæstningsværkerne i tilbørlig Forsvarsstand. Nogle raadede Kongen til at forlade Staden og søge Tilflugt i Norge eller Holland; men han svarede, „at han vilde døe i sin Rede," og viste i Gjerningen, at det var hans faste Beslutning at dele alle Beleiringens Farer med Indvaanerne. Thi han færdedes ideligen ved Voldene og var snart paa det ene, snart paa det andet Punkt for at have Tilsyn med Arbeidet, hvorved han ofte ledsagedes af sin kjække Dronning, Sophia Amalia,

til Heft. For end mere at opmuntre Borgerne til standhaftig Udholdenhed skjænkede Kongen dem store Privilegier: Byen fik alle en Frihavns Rettigheder, Borgerne fik Ret til at kjøbe og besidde adeligt Gods med samme Friheder som Adelsmænd, de fik lige Adgang med Adelen til de høieste Æresposter, og Staden fritoges for al Indqvartering i Fredstid. Den 11te August kom Karl den 10de med sin Hær for Kjøbenhavn, og faae Dage efter skete adskillige heftige Udfald, der viste Fjenden, hvad han havde at vente. Et stort Uheld var det imidlertid for Kjøbenhavn, at Fæstningen Kronborg ved de Øverstbefalende Brunovs, Beenfelds og Bildes Feighed og Enfoldighed overgav sig til de Svenske. General Wrangel, som beleirede Fæstningen, lod nemlig det Rygte udsprede, at Kjøbenhavn var indtaget og Kongen fangen, og i den Anledning skyde Glædessalver under Trommeslag og Lyd af Trompeter. Herover bleve de nævnte Officerer saa forførdede, at de uden at undersøge Sagen strax overgave den stærke og velforsynede Fæstning til Fjenderne, der herved kom i Besiddelse af en Mængde Kanoner, Krudt og andet Krigsforraad, som de netop trængte til for med Eftertryk at fortsætte Kjøbenhavns Beleiring. Tre Mænd, Steenvinkel, Rostgaard og Præsten Gerner, for hvem Fædrelandskjærligheden var den høieste Lov, gjorde et Forsøg paa at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske; men Planen opdagedes, og Ophavsmændene straffedes haardt. Steenvinkel maatte bøde med en Forbryders forsmædelige Død paa Retterstedet; Gerner slap med Livet efter at være martret paa Pinebænken. Ikkun Rostgaard lykkedes det at undkomme til Kjøbenhavn, hvor han under Beleiringen gjorde betydelige Tjenester ved at udspeide Fjendens Stilling og tjene som Mellembud mellem Kongen og de fremmede Hjælpetropper, som nærmede sig. Et lignende Forsøg af Borgerne i Malmøe paa at løsrive sig fra det forhadte svenske Herredømme og overgive deres

Stad til Danmark havde ikke bedre Held; thi Planen blev ogsaa her opdaget ved et Tilfælde, inden den kom til Udførelse, og Flere af Hovedmændene maatte lade Livet under Bødeløxen. Kjøbenhavns Borgere fortsatte imidlertid under Schack, Gyldenløve, Stadshauptmand Thuresen og Kongen selv, som aldrig sparede sig, deres kjække Forsvar og vedbleve at forstyrre Fjenden ved jævnlige Udfald. Blandt disse er det, som skete paa Amager, hvori Frederik den 3die selv tog Deel, og hvor Karl den 10de nær var tagen til Fange, især blevet mærkeligt. Mangelen paa Levnetsmidler begyndte imidlertid efterhaanden at blive mere og mere følelig, og man ventede derfor med Længsel Ankomsten af den Flaade, som den hollandske Gesandt van Beuningen paa sin Stats Vegne havde lovet skulde komme Danmark til Undsætning. Det var Holland overordentligt magtpaaliggende at forhindre, at Sverrig ved Danmarks Fald gjorde sig til Herre over Østersøen, og man udrustede derfor en Flaade med en Hast og Iver, der ikke kunde have været større, om det havde gjaldt Hollands egen Frelse. Den ankom til Øresund den 29de October 1658 under Anførsel af Admiral Opdam, og, skjøndt beskudt baade fra Kronborg og Helsingborg, slog den dog den større svenske Flaade, som modsatte sig dens Gjennemfart, og naaede Kjøbenhavn, hvor dens Ankomst med Levnetsmidler og friske Folk udbredte almindelig Glæde og styrkede Modet til fortsat Udholdenhed. Medens dette foregik paa Sjælland, havde de Svenske paa andre Steder lidt betydelige Tab. De bjærve Bornholmere under Anførsel af Jens Kofod og Præsten Paul Anker havde afrystet Fjendernes Aag; i det Throndhjemske vare ligeledes de Svenske blevne fordrevne, og Danmarks Forbundsfæller under Anførsel af Churfyrst Vilhelm af Brandenborg brøde med en Hær paa 30,000 Mand, bestaaende af Polakker, Brandenborgere og Keiserlige, ind i Holsteen. Ved deres Hjælp blev snart hele Halvøen renset

for Fjender, undtagen Fredericia, som de Svenske bedre forstode at forsvare end Anders Bilde. Under disse Omstændigheder indsaae Karl den 10de, at det var nødvendigt at vove et afgjørende Skridt, og besluttede derfor at foretage en Hovedstorm mod Kjøbenhavn. Den begyndte ved Midnat mellem den 10de og 11te Februar 1659 og endtes først om Morgenen. Man kjæmpede med Haardnakkethed paa begge Sider; men tilsidst maatte de Svenske efter et frygteligt Blodbad trække sig tilbage, og deres seirvante Konge for første Gang med Ydmygelse erkjende, at Borgeren, der kjæmper for Fødelandet, er stærkere end Soldaten, der fægter for Bytte og Ære. Efter dette Nederlag indskrænkede de Svenske Beleiringen til en Blokade og anvendte en Deel af deres Tropper til at erobre Smaaeserne, hvilket dog ikke skete uden kjæk Modstand af Indbyggerne, som nu ved Hovedstadens Exempel vare vaagnede af den Dvale, hvori de havde været nedsunkne. Nakskovs Borgere udmærkede sig især ved glimrende Tapperhed, idet de først overgave deres Vye efter en Beleiring af 13 Uger, da de ikke havde et Skud Krudt mere tilbage, en Standhaftighed, der fuldkomment afvættede den Skamplæt, de havde paadraget sig i den forrige Krig ved deres overilede Overgivelse. Danmark maatte bittert føle Savnet af en Flaade i denne Krig, da det derved blev umuligt at overføre de fremmede Hjælpetropper fra Jylland til Øerne; thi Holland, som ikke vilde gjøre mere end netop redde Danmark for Undergang, vægrede sig ved at laane sin Flaade dertil. Omsider lod den hollandske Admiral Ruyter sig bevæge til at overføre nogle Tusinde Mand til Fyen, Disse forenede fremmede og danske Tropper vandt en afgjørende Seir over de Svenske ved Nyborg (den 14de November 1659) og indtoge derpaa denne Fæstning, saa at hver svensk Soldat, der fandtes paa Fyen, blev tagen til Fange. Efter dette store Uheld forlod Karl den 10de Danmark og begav sig til Gothenborg, hvor

Ærgrelse over hans feilslagne Planer lagde ham i Graven Havde Ruyter nu villet føre Tropperne over til Sjælland og Skaane, vilde det have været let aldeles at fordrive de Svenske og tilbagevinde alle de tabte Provindser; men dertil var han ikke at bevæge. Det sidste Foretagende af de Svenske var et Indfald i Norge, hvor Frederikshalds Borgere, tredie Gang i denne Krig, indlagde sig en uforgjængelig Hæder ved det Heltemod, hvormed de forsvarede deres Bye. — Allerede længe havde Englands, Hollands og Frankrigs Gesandter i Haag arbeidet paa en Fred, som endeligen kom istand i Kjøbenhavn (den 27de Mai 1660), hvorved Danmark maatte afstaae ~~Bahuus~~, ~~Skaane~~, ~~Halland~~ og ~~Blekingen~~, og kun erholdt Throndhjem og Bornholm tilbage, det Sidste endda kun mod Erstatning til Sverrig; desuden overlodes nogle vigtige svenske Handelspladser i Guinea til Danmark: en gunstigere Fred vilde Hollands og Englands Handelspolitik ikke tillade, og Danmark, hvis Forbundsfæller, Polen og Brandenborg, allerede havde indgaaet Fred med Sverrig, maatte finde sig i den haarde Nødvendighed.

Med Sæderne foregik ingen synderlig Forandring siden Slutningen af forrige Tidsrum, eller, om der skete nogen, var det snarere til det Værre end til det Bedre. Adelens og de Riges Umaadelighed i Mad og Drikke, deres overdaadige Pragt og hensigtsløse Ødselhed i Klæder og Prydelser, steg til en Grad, der overgaaer al Beskrivelse. Christian den 4de udstædte et Forbud mod Indførelsen af fremmed Øl og forbød Borgerfolk at drikke Viin ved deres Gilder, ligesom det ogsaa var Borgerlige formeent at klæde sig i Atlas og Fløiel eller kjøre i Kareter med Himle. Tildeels som en Følge af hiint Forbud blev nu Brugen af Brændeviin mere almindelig, og Drikfældigheden blandt de ringere Stænder tiltog saaledes, at man fandt det fornødent at paalægge Præsterne ikke at holde

Forsamlinger med deres Sognefolk om Eftermiddagen af Frygt for, at disse til den Tid skulde være berusede. At den almindelige Oplysning stod paa et saare lavt Trin sees af de hyppige Hexeprocesser, hvoraf en af de meest berygtede, det saakaldte Kjøge Huuskors, begyndte i Aaret 1608. — En Forfatter, som levede ind i det 17de Aarhundrede, har efterladt os et Malerie af sin Tids Sæder og Stændernes indbyrdes Forhold, hvis Farver vel ere mørke, men derfor ikke i det Hele taget overdrevne; thi ogsaa Tiden, han skildrer, var mørk. „Den ringeste Stand i Danmark," hedder det, „indbefatter dem som boe paa Landet i Byer og Torper, og med Qvinder og Børn have Vaaning tilfælleds med Qvæget. Hytter med Leervægge og Straatag ere deres Bolig; Grovbrød, Mælk, Flæsk, Byggrød og Kaal deres Føde, Valle og Øl af Havremalt deres Drikke; en Kofte af Vadmel eller Lærred, to Skoe og en luslidt Hat deres Dragt. Deres Herskab, som de kalde Huusbonde, maae de ofte trælle for, hvilket Arbeide i Almindelighed faaer Navn af Hovtjeneste, og bestaaer deri, at de dyrke hans Jord, saae, høste, age ind, sauge Brænde, bygge, grave, kort sagt, der er Intet, hvortil disse stakkels slaviske Mennesker jo beqvemme sig, Intet, som de, naar de tilsiges, tør vægre sig ved at gjøre; thi i saa Fald vilde de vorde haardt straffede. Det haardeste for denne Klasse af Mennesker er, at kun en liden Deel selv eier de Gaarde, som de beboe; men at de aarligen maae svare et vist Landgilde i Korn og andre Varer til Herremanden, af hvem ogsaa Bønderne, i Tilfælde af Faderens Død, maae fæste Gaarden, for hvad han vil lade den for, eller og betale deres Frihed i dyre Domme. Rangen foran dem have Kjøbstædbeboerne, som enten ere fornemme eller simple Borgere. Hine leve af deres Midler og Indkomster og føre sig op som Adelen, eller ere Kjøbmænd, hvis meest indbringende Handel er med Bonden, som de artigen prelle; Disse passe deres

Værksteder og Næringsveie. Deres Klæder ere uldne, men Farve og Snit forskjelligt; thi den gammeldags simple Klædedragt gaaer nu omstunder Ingen med. Hvad Husene angaaer, da bygge de Rige Grundmuur, de mindre Formuende Bindingsværk; men altid ere de teglhængte, og Gaderne ere brolagte. Adelsstanden eier Landet og hæver deraf sine Indkomster. Det vilde ansees for en Plæt paa deres adelige Ære, om de giftede sig med et Fruentimmer, der ikke var Adel, eller satte sig ned som Borgere i en Kjøbstad; men, uagtet de forsmaae Kjøbstædlivet, drive de dog nu Handel, Borgerne til Skade. De gaae meget paa Jagt, og det paastaae de Lovene hjemle dem udelukkende Ret til; om Andre jage, er det en halsløs Gjerning. De ere overdaadige i Mad og Drikke, klæde sig prægtigt, have et talrigt Følge og søge at trække Mængdens Øine til sig. Som oftest er det en hovmodig Slægt, der plager sine Bønder uden Ophør med Arbeide og mishandler disse Stakler, som de endog kunne dræbe uden at befrygte at lide Straf derfor. Hvad den daglige Levemaade i Danmark angaaer, da er det almindeligt at sidde og drikke Nat og Dag og tømme det ene Bæger efter det andet. Der gjøres aldrig et Bryllup, Gjæstebud eller Gilde, uden at det jo gaaer paa en Drikken løs, og, naar En halvforrykt eller aldeles uden Samling lægges hen paa en Seng, leer og gotter man sig derover som over tusinde Løier. Adelen især fører et saadant Liv og glemmer Statens Forsvar. Den holdes for meest stridbar, som drikker meest; den, der er afholden, foragtes og ansees for en Kujon. I forrige Tider øvede Adelen sig i at kaste, løbe, brydes, ride; nu forsager den al Krigstugt og har ikke andre Vaaben end Bægret."

Videnskabeligheden blev i dette Tidsrum beskyttet og fremmet af Kongerne Christian den 3die, Frederik den 2den og Christian den 4de. Selv Adelen yndede Videnskaberne,

og dette er den eneste fordeelagtige Side, hvorfra den danske Adel viser sig i dette Tidsrum. Det var ikke sjældent at træffe Adelsmænd, som vare vel bevandrede i den gamle Litteratur og talte færdigt Latin, Fransk, Italiensk og Spansk; Nogle vare endog berømte for dybere Lærdom, som Henrik Ranzau, Holger Rosenkrands o. Fl. Adskillige skjænkede en stor Deel af deres Midler til videnskabelige Stiftelser, som Herluf Trolle og Valkendorph. Uagtet Historie først blev offentligen foredragen under Christian den 4de, vare der dog lige fra Frederik den 2den kongelige Historiographer, som bleve lønnede for at skrive enten hele Fædrelandets Historie eller enkelte Kongers Begivenheder; men besynderligt er det, at Flere af disse Historiographer vare Udlændinger, saasom Pontanus og Meursius. Adelsmanden Arild Hvitfeldt, der var Rigets Kantsler under Christian den 4de, fuldendte i Begyndelsen af denne Konges Regjering sit vigtige Værk, Danmarks Krønike, der ender med Christian den 3die. Den islandske Litteratur, der er saa vigtig for Danmarks og hele Nordens Historie, begyndte nu ogsaa at dyrkes, og fik sin første grundige Kjender og Bearbeider i den lærde islandske Biisp Arngrim Johnsen. Brochmand og Hans Poulsen Resen, hvilken Sidste under Christian den 4de udgav en Oversættelse af Bibelen efter Grundsprogene, vare lærde Theologer, men manglede Hemmingsens Aand. Kaspar Bartholin, Stamfaderen til Bartholinernes lærde Slægt, var ligesom Sønnen Thomas Bartholin en berømt Læge og Anatom. Oluf Vorm udmærkede sig som Lægekyndig og tillige som den, der først bragte Lys i Fædrelandets Oldsager. Langberg eller Longomontanus, en Lærling af Tyge Brahe, erhvervede sig et ikke ringe Navn som Mathematiker.

Uagtet Videnskaberne saaledes fra flere Sider bleve begunstigede, og der heller ikke manglede lærde Mænd i flere Fag, kunde dog hverken en eiendommelig national Litteratur danne

sig eller et frit videnskabeligt Liv komme til Udvikling, og hertil maa Grunden fornemmeligen søges i Troestvangen, Censuren og det latinske Sprogs næsten udelukkende Brug. Censuren, denne Opfindelse af Paverne, der ligesaa meget stemmer med Katholicismens Lys og Sandhed fjendske Aand, som den strider mod Protestantismens Væsen, blev desuagtet optagen i de protestantiske Stater og samtidig med Reformationen indført i Danmark. Allerede i Kirkeordinantsen af 1539 blev det paalagt det kjøbenhavnske Universitet og Sjællands Biisp at have Opsigt ikke blot med de theologiske, men ogsaa med de politiske og historiske Skrifter, som udkom i Danmark. Flere sørgelige Exempler paa Følgerne saavel af Censuren som den snæverhjærtede Troestvang ere i det Foregaaende berørte (Johan a Lasco, Fremmedartiklerne, Nikolai Hemmingsen, begge Dybvaderne), og de kunne forøges med endnu flere. En Præst Berthelsen blev under Frederik den 2den dømt til at halshugges, fordi han havde udeladt Exorcismen, eller Djævleuddrivelsen ved Daaben; han blev vel benaadet paa Livet, men dømt til evigt Fængsel. Biskop Niels Knudsen Vedel blev ved Medvirkning af den nysnævnte Biisp H. P. Resen affat fra sit Embede (1615), fordi han hældede til de Reformeertes Lære. Den samme Resen blev siden selv anklaget for Kjætterie af en kjøbenhavnsk Præst ved Navn Kock; men, efterat Sagen var bleven drøftet i en offentlig Disputats, hvori Christian den 4de, der var meget streng i Religionssager, selv tog Deel, endtes den saaledes, at Kock forvistes Kongens Riger og Lande, men Resen frikjendtes. Hans Mikkelsen Aalborg, en lærd Præst i Helsingborg, blev i Aaret 1614, uagtet hans Skrift af Censorerne eengang var erklæret for godt og ufkyldigt, affat fra sit Embede, fordi han nærede „den hæslige Vildfarelse“ (saa kaldte man det), at Hedningene ved Guds Naade kunde blive salige. — Modersmaalet maatte endnu kjæmpe med sine gamle Fjender Latin

og Tydsk. Den livlige Bevægelse, hvori Folket var kommet ved Reformationen, og som havde været saa heldbringende for den danske Litteraturs Udvikling, tabte sig efterhaanden og afløstes af Stilhed i Folkelivet og Folkelitteraturen. Ikke blot alle lærde Værker, men ogsaa andre Bøger, naar man undtager de egentlige Opbyggelsesskrifter, bleve forfattede paa Latin. Saa ringeagtet var Modersmaalet, at det udtrykkeligen paalagdes de kongelige Historiographer at skrive Fædrelandets Historie paa Latin, hvilket Bud dog Nogle, i hvem der flød en kraftigere dansk Aare, saasom Anders Sørensen Vedel og Lyschander, ikke adløde. Tydsk var, med Undtagelse af den danskfindede Christian den Fjerdes Tid, for det Meste Hofsprog, og blev det endnu mere i den første Deel af det følgende Tidsrum. Uagtet Modersmaalet saaledes fristede en kummerlig Tilværelse, viste sig dog den danske Digtekunsts første Morgengry inden dette Tidsrums Udgang med den geistlige Digter Anders Arreboes Fremtræden (født paa Ærøe 1587, død 1637).

Fjerde Tidsrum,

fra Enevoldsmagtens Indførelse til Opretteisen af Stænderforfatningen.

(1660—1834).

Første Afsnit,

(1660—1766).

Efter Freden til Kjøbenhavn var Danmark i den elendigste Tilstand. Riget var pludseligen blevet skilt ved flere af sine ældste og bedste Provindser; Hæren var opløst, Flaaden ødelagt og Handelen tilintetgjort; Landet var forgjældet og Skatkammeret tomt, saa at man manglede Midler til at bestride Embedsmændenes Lønning og andre nødvendige Udgifter; Fjender og Venner havde været lige gode om at udsuge og hærje Landet, og Bondergaarde i tusindviis, ja hele Landstrækninger, laae øde og udyrkede: overalt herskede en dyb Modløshed og ængstelig Forventning om, hvad Fremtiden vilde føre med sig. Spurgte man, hvorledes Riget var kommet i denne jammerlige Tilstand og hvad Roden var til de mange Onder, hvoraf Staten led: da lød allevegne fra Svaret: Adelen. Adelen med sine uhyre Rettigheder og fordærvelige Privilegier undergraver de to Grundpiller, hvorpaa Landets Velstand beroer, Agerdyrkning og Handel. Den mishandler paa det Uforsvarligste sine vordnede hoveripligtige Fæstebønder og vil ved sine Undertrykkelser snart bringe det dertil, at der ikke findes en eneste Selveierbonde mere i Danmark; Kjøbstædbeboernes Land- og Søehandel ødelægges ved dens Told- og Konsumtions-Frihed. Adelen alene maa besidde Landgodser, og den har udelukkende Adgang til alle de Embeder, der medføre Ære eller Fordeel. Rettens Pleie er ganske i dens Hænder, fra Kantslerembedet til det ringeste Fogedembede; thi de Embeder, som ikke ere fornemme eller indbringende nok til at beklædes ved Mænd af dens egen Stand, har den Magt til at bortgive til sine Tjenere og Skrivere, til liden Baade for Ret og Retfærdighed. Krænkes Bonde og Borger i deres lovlige Ret af en Adelsmand, da have de ondt ved at tvinge ham til at gjøre sig Ret og Skjel; thi han er allevegne omgjærdet af Privilegier og behøver kun at lade sig dømme af sine Ligemænd i Rigsraadet og paa Landsthingene. Adelen alene erholder Kronens Lehn, og det for en utilbørlig ringe Afgift, medens Statens Pengeforlegenhed er stegen til det Høieste; den beklæder alle høie Poster i Hæren og Flaaden og har i sidste Krig gjort sig skyldig i skammelig Feighed; den

alene sidder i Rigsraadet og vælger Kongen, hvilket fra gamle Dage har været en uomtvistelig Ret for alle Rigets Stænder. Adelen har Skattefrihed, Tiendefrihed for sig og sine Ugedagstjenere; den har Kaldsret til de fleste Kirker og paa mange Steder ogsaa Kirketienden, og desuagtet lader den Kirkerne rundt omkring i Riget forfalde, og Præsten forurettes og trædes under Fødder ikke mindre end Bonden. Adelen har Birkeret, Hals- og Haands-Ret, og Sagefaldsret til alle de Bøder, som falde paa dens Godser og Birker. For alle disse Fordele bærer Adelen ingen andre Byrder end den ubetydelige Rostjeneste, ved hvis Ydelse den kun opfylder den fælleds Borgerpligt at deeltage i Fædrelandets Forsvar mod fjendtligt Angreb, og — hvor slet har den ikke opfyldt denne Pligt? Føres Krigen udenfor Landets Grændser, fordrer den rige Adel endog Sold af den forarmede Stat! Hvor skal Enden blive paa Adelens og Rigsraadets stedse stigende Anmasselse, hvor Grændsen sættes for den bestandigt tiltagende Vilkaarlighed? I de sidste 15 Aar, hvor Staten stedse er gaaet mere tilbage, har Rigsraadet tilvendt sig den ene nye Rettighed efter den anden (1645 Forandringen med Rigsraadets og de høie Rigsembeders Besættelse, 1648 Tillæggene til Frederik den Tredies Haandfæstning, 1651 Enkedronningens Udelukkelse fra Formynderskabet). Hvad Ret skal der tilsidst levnes Borgeren, „den Ufrie", hvad Magt Kongen? Ingen Fyrste i hele Europa er saa indskrænket som Danmarks Konge; selv de bedste Planer til Statens Forbedring er det umuligt for ham at sætte igjennem, naar de stride mod Adelens virkelige eller foregivne Privilegier. Med Hensyn til Krig og Fred, Love og Skatter er han indskrænket, ikke af Nationens samtlige Stænder, men af et lille Selskab paa nogle og tyve Adelsmænd, som foreskrive ham og Staten Love. Ja han er end ikke Herre over sin egen Person; thi han tør ikke reise ud af Landet uden at spørge Rigsraadet om Tilladelse, og sine Ministre og øverste

Embedsmænd tør han ikke vælge frit, men maa tage imod dem, som Rigsraadet byder ham, om det endog var hans værste Fjender og personlige Modstandere. —Saaledes tænkte og saaledes talede Borgerne, og det varede ikke længe, inden de handlede.

Med Borgerstandens Forhold til og Stemning mod Adelen var foregaaet en stor Forandring. Den slaviske Taalmodighed, hvormed man under de Konger, som fulgte nærmest efter den uheldige Folkekamp, som endtes 1536, havde baaret Adelsaaget, havde givet Plads for en dyb Harme over denne fornedrende Tilstand, og fra Christian den Fjerdes Regjering var det ved flere umiskjendelige Tegn (de jydske Kjøbstæders Klageskrifter, begge Dybvaderne, Christian den Fjerdes Forsøg paa at ophæve Hoveriet og Vornedskabet og den Understøttelse, som disse Bestræbelser fandt i den offentlige Mening, Professor Scavenius's Tale ved Kongevalget 1648) blevet tydeligt, at en Forandring ikke længere kunde være fjern. Borgerstanden var i flere Kjøbstæder bleven mere velhavende, dens Selvfølelse var bleven vakt, fornemmeligen de kjøbenhavnske Borgeres ved Bevidstheden om udviist Mandighed og den Kjendsgjerning, at Statens Frelse skyldtes dem. En betydelig Grad af Oplysning og Dannelse havde efterhaanden udbredt sig i Borgerstanden, og den Andeel, som Adelen levnede Borgerne i Statens Styrelse, skjøndt ikke betydelig, var dog altid stor nok til at vedligeholde Interesse for de offentlige Anliggender og en deraf følgende Indsigt i Statens Forfatning, hvorom noksom vidne de mange velgrundede Forslag, som Borgerstanden indgav paa den kjøbenhavnske Rigsdag. Geistligheden, før Reformationen Adelens Forbundsfælle og Medhjælper i at udsuge Folket, havde siden 1536, da den kom til at lide under det samme Tryk som Borger- og Bondestanden, sluttet sig nøie til disse. Denne Stands mægtige Indflydelse som Folkets Lærer og Opdrager virkede, om end langsomt, dog sikkert; dens Klager og Misfornøielse fandt Gjenklang hos

Folket, og, da det afgjørende Øieblik kom, dannede Geistlighedens og Borgerstandens Udvalgte en tætsluttet Skare, der med fælleds Kræfter var beredt til at bekjæmpe den fælleds Fjende. Under den stedse stigende Forbittrelse hos de ringere Stænder, som udtaler sig i offentlige Skrifter og endnu mere aabent og uforbeholdent i Breve og private Meddelelser fra den Tid, syntes en blodig og voldsom Omvæltning næsten uundgaaelig: alle Forstandige befrygtede det, og Christian den 4de havde i et af sine sidste Breve mindet Rigsraadet om denne Fare; men den truende Storm blev afledt ved den kjøbenhavnske Rigsdag, som løste Knuden paa en fredelig Maade.

Kongen havde forelagt Rigsraadet adskillige Forslag, der især sigtede til at sætte Forsvarsvæsenet paa en bedre Fod; men Rigsraadet svarede kun med Undskyldninger og Klager over Rigets Nød. Kongen besluttede derfor at sammenkalde Stænderne, hvortil Raadet ogsaa gav sit Samtykke; men det forlangte, at Rigsdagen skulde holdes i Odense, hvorimod Kongen vilde, at Samlingsstedet skulde være Kjøbenhavn, i hvis hengivne Borgerstand han ventede en fast Støtte for sine Forslag, og Rigsraadet gav omsider efter i dette Punkt. Den 8de September 1660 mødte Deputerede af Adelen, Geistligheden og Borgerstanden i Kjøbenhavn; Bondestanden var ligesaalidt indkaldt til denne Rigsdag som til den næstforegaaende 1648. Endnu førend Rigsdagen aabnedes, sluttede de ringere Stænder det nøieste Forbund imellem sig og bleve enige om ikke at tage nogen Beslutning uden efter fælleds Overlæg. Denne Borgerstandens og Geistlighedens Samdrægtighed gav sig offentligen tilkjende den 10de September, da Stænderne samledes paa Slottet for at høre den Tale, hvormed Hofmesteren Gersdorf aabnede Rigsdagen; thi de Deputerede af Geistligheden og Borgerstanden begave sig derhen i et høitideligt Optog, parviis, en Geistlig ved Siden af en Borgerlig. Rigshofmesteren udviklede i sin Tale Kongens store Fortjenester af Fædrelandet, fremstillede dernæst Statens nærværende ulykkelige Forfatning og sluttede med at opfordre Enhver af Stænderne til at indkomme med Forslag om Midler til at raade Bod herpaa. Allerede den næste Dag toge Møderne deres Begyndelse. Borgerstanden samledes i Bryggernes Laugshuus, Geistligheden sædvanligen i Konventhuset ved Frue Kirke, Adelen paa det islandske Kompanie, hvor ogsaa undertiden alle tre Stænder samledes for at tage Beslutninger i Fællesskab; de to ringere Stænder holdt ofte Fællesmøder paa Bryggernes Laugshuus. Regjeringens Forslag gik ud paa at skaffe Penge til Veie ved at paalægge en Konsumtionsskat af alle Varer. Men nu aabenbarede sig strax Adelens Uvilligbed til at deeltage i de Opoffrelser, som Statens Tilstand med bydende Nødvendighed fordrede. Idet den beraabte sig paa sin Skattefrihed, søgte den at vælte hele Byrden over paa de ringere Stænder, og en af Rigsraaderne, Ove Juul, bemærkede, „at selve Kongen ikke kunde paalægge Adelen Noget." Muligen skulde ogsaa den mægtige Adel, som endog fandt Understøttelse hos flere Deputerede fra Stæderne, navnligen de mindre jydske Kjøbstæder, der vare aldeles afhængige af Adelen paa Landet, have seiret i Kampen med Borgerstanden og Geistligheden, hvis ikke heldigviis disse to Stænder havde havt saa udmærkede Anførere, der baade forstode at tale og at handle, medens derimod Adelen savnede et Hoved, der kunde lede dens Anliggender og give dens Bestræbelser Enhed og Kraft. I Spidsen for Geistligheden stod Sjællands Bisp Svane, en Mand af udmærket Veltalenhed, stor Statsklogskab og en egen Gave til at gribe det rette Øieblik; iøvrigt var hans personlige Charakteer ikke elskværdig; thi han omtales af Alle som forfængelig og herskesyg, haardhjærtet og hævngjærrig. Svanes ivrige og virksomme Medhjælper var Provst Villadsen fra Slagelse. Borgerstanden lededes af Kjøbenhavns Borgemester Hansen, en klog og behjærtet Mand,

som under Beleiringen havde vundet Kongens og alle Borgernes Agtelse og Tillid; ogsaa Thuresen, der førte Befalingen over Borgervæbningen, havde megen Deel i Sagernes lykkelige Udførelse. Den misligste Omstændighed for Adelen var, at Nogle af dens dygtigste Medlemmer sloge sig til Hofpartiet: Hannibal Sehested, næst Ulfeld den talentfuldeste og statsklogeste Adelsmand i Danmark, søgte at gjenvinde Kongens Gunst, som han havde forspildt formedelst sin uredelige Embedsførelse i Norge og sit Svogerskab med Ulfeld, ved at arbeide imod Rigsraadet og Adelen, og gjorde dette saa meget hellere, som disse ikke havde skaanet ham efter Ulfelds Fald, skjøndt han selv var en bitter Fiende af denne sin Slægtning. Schack, Byens Gouvernør, der var yndet baade af Borgere og Militære for den Kjækhed, hvormed han havde forsvaret Staden imod Fienden, var Kongehuset hengiven og gunstigt stemt for en Forandring i det Bestaaende, hvilket ogsaa var Tilfældet med Rigsadmiralen Henrik Bjelke. Særdeles virksom var Kongens Kammerskriver, Tydskeren Gabel, et overordentligt snildt Hoved, som med Lethed vidste at snoe sig i de vanskeligste Sager og især stiftede Nytte som hemmeligt Mellembud mellem Kongen og Stænderne. Kongen selv, som ikke vilde have Skin af at bryde den Ed, han havde aflagt paa Haandfæstningen, iagttog, uden just at være uvirksom, en klog Forsigtighed og Tilbageholdenhed; men den store Hengivenhed, som fornemmeligen den kjøbenhavnske Borgerstand nærede for ham formedelst hans Mandighed under Beleiringen, bidrog ikke Lidet til, at Rigsdagen fik det Udfald, som den fik. Dronningen, den kloge og kjække Sophia Amalia, drev med Iver paa sit Maal at ydmyge Adelen og hæve Kronens Magt. Under disse Omstændigheder kunde man vel vente, at Adelens første Forslag med Hensyn til Konsumtionsskatten, som gik ud paa, at den for tre Aar vilde betale Konsumtion, naar den opholdt sig i Kjøbstæderne; men at dens Ugedagstjenere

ligesom den selv, naar den opholdt sig paa sine Sædegaarde, skulde være frie for alle Afgifter, ikke blot vilde blive modtaget med Kulde, men endog bestemt forkastes. Ja, da Adelen ikke vilde gaae ind paa mere antagelige Forslag, bragte Svane og Nansen i eet af de første Møder Adelens Forlehninger paa Bane. De omtalte ubillige Fordele, som Adelen drog af Kronens Lehn, foreslog, at man først skulde gribe til dem og bortforpagte dem til de Høistbydende, enten de vare Adel eller Uadel, eller lade dem bestyre ved regnskabspligtige Embedsmænd, hvorved vilde indkomme adskillige Hundredetusinde Rdlr. mere end nu: da først var det Tid at see, om nye Paalæg vare fornødne. Imidlertid bleve dog Geistligheden og Borgerstanden enige om at indgaae med Forslag til en Konsumtionsskat, der i tre Aar skulde svares af Alle uden Forskjel. Nogle Deputerede fra de mindre Kjøbstæder i Jylland gjorde vel Indvendinger og meente, at man kunde lade det blive ved, at Borgerstanden og Geistligheden betalte Konsumtion; men deels ved blide Ord, deels ved Trusler fik man ogsaa disse til at skrive under. Da dette Forslag blev Adelen overleveret, opstod den heftigste Forbittrelse. Rigsraadet lod strax Nogle af de Deputerede hente og overøste dem med Grovheder; men den anden Borgemester i Kjøbenhavn, Christopher Hansen, svarede djærvt: „Vi ere ikke Eders Drenge, at I saaledes tør overfuse os.“

Spændingen blev nu stærkere paa begge Sider, og Borgerstanden gik stedse videre i sine Forslag om Reformer. Den indgav flere udførlige Andragender til Kongen, hvori blandt Andet følgende vigtige Punkter forekomme: „at Kronens Lehn ikke længere maatte bortgives til Adelen, men enten bortforpagtes eller bestyres ved Embedsmænd; at de kongelige Ladegaarde maatte afskaffes og enten udskiftes til Bønderne eller bortforpagtes ligesom Kronlehnene; at Bornede for en taalelig Betaling maatte kunne kjøbe sig frie; at Kronens Bønder istedenfor

Ægt og Hoverie maatte erlægge noget Vist i Penge, „hvad baade vilde forøge Rigets Indtægter og blive Bønderne til Gavn;“ at der ikke maatte underholdes en større staaende Milice, end der behøvedes til at besætte Rigets Fæstninger med, men derimod alle Landets Indvaanere øves i Vaaben; at Orlogsskibene maatte indrettes saaledes, at de ogsaa kunde bruges til Handelen; at der maatte indføres Besparelser i Hofholdningen og Toldvæsenet; at alle Leverancer i Korn og andre Varer til Hof- og Søe-Etaten maatte afskaffes, og hvad der behøvedes indkjøbes for rede Penge; at nogle Mænd af Borgerstanden og Adelen maatte have Tilsyn med Rigets Indtægter og Udgifter, og et aarligt Regnskab aflægges; at Lehnsmændene ikke maatte befatte sig med Kjøbstædernes indre Bestyrelse, og at hver Bye maatte vælge sin egen Øvrighed; at de ringere Stænder maatte forskaanes for at kaldes Ufrie; at Kjøbstæderne maatte have en Fuldmægtig til Hove, som kunde forestille Kongen deres Trang og Fornødenheder; at ligeledes hver Provinds maatte have en saadan Fuldmægtig ved Hoffet, og et Provindsialmøde aarligen holdes i Roeskilde; at Saltkompaniets Enehandel og alle andre Monopoler maatte afskaffes; at Intet det almindelige Bedste betræffende maatte besluttes uden samtlige Stænders Samtykke.“ — Da Adelen fik disse Forslag at høre, blev den noget mere eftergivende med Hensyn til Konsumtionen, i det Haab derved at redde sine Lehn. Den tilbød nu at betale Konsumtion ikke blot for sig selv, naar den opholdt sig i Kjøbstæderne, men ogsaa for sine Ugedagstjenere, „uagtet det var en besværlig Afgift, ikke „saa meget for Bekostningens Skyld, som fordi den skjar saa „dybt i Privilegierne“; men endnu vægrede den sig ved at betale Konsumtion paa sine Lade- og Sædegaarde; „thi, hvis dette blev paalagt Adelen, saa vilde der ingen Forskjel blive mellem en Adelsmand og en Bonde uden Navnet alene.“ Da imidlertid de ringere Stænder ligesaalidt vilde indlade sig

herpaa som paa det tidligere Forslag, gav Adelen omsider efter og tilbød at betale Konsumtion af det, som den brugte paa sine Herregaarde; men det var nu for silde: Begivenhedernes Strøm lod sig ikke længre standse, og den Sag var allerede indledet, som for stedse skulde knække Adelsvælden i Danmark. Deputerede af de ringere Stænder havde nemlig den 26de September personligen overleveret deres Andragende til Kongen, som takkede dem for deres Omsorg for Statens Vel, men tillige erklærede, at han ifølge sin Haandfæstning ikke kunde foretage sig de foreslagne Forandringer uden Rigsraadets Samtykke. Men Stænderne indsaae vel, at Rigsraadet aldrig vilde indvillige heri, og nu først synes den Tanke at være modnet at gjøre Regjeringen arvelig og give Kongen en mere udvidet Magt. Samme Aften overbragte Gabel et egenhændigt Brev fra Kongen til Svane og Nansen, hvori han tillader dem at meddele den paatænkte Plan til Thuresen og andre paalidelige Mænd, og opmuntrer dem til Fasthed, Enighed og Hurtighed; „thi“, skriver han, „vinde de Andre Tid, kunne de maaskee vinde Mere.“ Borgervagterne bleve nu fordobblede og alle Militære, som ikke hørte til Besætningen, fik Befaling at forlade Byen. Adelen begyndte nu at mærke, at noget Alvorligt var i Gjære, men vidste ikke ret hvad, og søgte i sin Forlegenhed at redde sig ved at udstrøe Uenighed mellem de ringere Stænder. Den udspredte nemlig det Rygte, at, hvis Adelen skulde berøves sine Lehn, skulde Geistligheden ogsaa miste sin Tiende. Herover opstod en ikke ringe Bekymring blandt Sjællands Geistlige, hvorfor Svane i al Hast sendte Villadsen til Kjøge, hvor der var foranstaltet et Møde (den 4de Oktober) af alle Sjællands Provster. Det lykkedes snart Villadsen at berolige dem og erholde en ny og udvidet Fuldmagt, hvorved de bifaldt ikke alene, hvad der var skeet, men ogsaa Alt, hvad man fremdeles vilde foretage sig paa Rigsdagen. Da Villadsen kom tilbage fra Kjøge den 5te Ok-

tober, med Efterretning om det heldige Udfald af sin Sendelse, kom der nyt Liv blandt Hovederne for Borgerstanden og Geistligheden. Hyppige Møder bleve holdte, Flere bleve indviede i Planen, og Gabel opmuntrede alle til Standhaftighed ved de Bud, han brägte fra Kongen.

Endeligen kom den 8de Oktober, da Alt var tilbørligen forberedet, og et Dokument opsat af Svane og Nansen, hvori Arveregjering paa Mands- og Qvindesiden overdroges Kongen. I Borgernes Forsamling havde Nansen just bragt Efterretning om, at en Forordning om Stempelpapiir ved Adelens Indflydelse var bleven anderledes affattet, end Stænderne havde ønsket. Under de Forsamledes lydeligt yttrede Misfornøielse over at være indkaldte til en Rigsdag, hvor deres Forslag ikke bleve tagne til Følge, fandt Nansens Andragende saa meget lettere Indgang, og man erklærede sig strax villig til at underskrive. Neppe havde Geistligheden faaet Efterretning herom, førend den i Masse begav sig til Borgerstandens Forsamling paa Bryggernes Laugshuus, hvor Svane med sin sædvanlige indtrængende Kraft holdt en Tale, som omstemte dem, der endnu gjorde Vanskeligheder. Efterat Alle havde underskrevet, blev Dokumentet endnu samme Aften overleveret Rigshofmesteren Gersdorf med Anmodning om at forelægge det for Rigsraadet og Adelen. Disses Overraskelse og Forbittrelse over dette uventede Skridt var ubeskrivelig; men deres Harme kunde nu kun give sig Luft i tomme Trusler. Just den følgende Dag mødte Nansen, som kom fra Kongen, den adelstolte Rigsraad Otto Krag paa Slotsbroen. Denne spurgte ham, idet han pegede paa Blaa Taarn, „om han kjendte det," hvortil Nansen koldsindig svarede ved at pege hen paa Frue Kirkes Taarn og spørge, „om han vidste, hvad der hængte," nemlig Stormklokken, som snart kunde kalde alle Kjøbenhavns Borgere under Vaaben. Efterat Rigsraadet havde ladet vente i to Dage, sendte det endeligen den 10de Oktober

Bud til Stænderne, at det nu vilde give det forlangte Svar paa deres Andragende, men ønskede, at kun nogle enkelte Deputerede vilde indfinde sig for at modtage det; men de Forsamlede raabte, at de Alle havde underskrevet, og Alle vilde følge med. Da man var kommen til Rigsraadet og nogle Faae vare traadte ind i Salen, raabte den nysnævnte Otto Krag flere Gange, at man skulde lukke Døren og ikke indlade Flere; men de Deputerede trængte sig med Magt ind ad Døren og stillede sig ligeover for det forsamlede Raad. Dette kom nu frem mod adskillige Indvendinger mod den foreslagne Forandring af Regjeringsformen, saasom, at dette Punkt ikke var blandt dem, der vare bestemte til Forhandling paa denne Rigsdag, at Rigsraadet ikke var fuldtalligt formedelst flere Medlemmers Sygdom og Fraværelse, at Stænderne roligen kunde overlade Rigsraadet Omsorgen for Kongehusets Ære og Fordeel, at ikke engang alle Deputerede af de ringere Stænder vare enige herom o. s. v. Svane yttrede sin Forundring over, at Rigsraadet vilde modsætte sig et Forslag, der alene sigtede til Kongens Ære, der havde gjort sig saa høiligen fortjent af Alle, og — sluttede han — „allermeest af „Eder, I gode Herrer, som sidde inde med den bedste og „største Deel af Landet og nyde de største Privilegier, hvorfor „I ogsaa først og fremmest burde vise Eders Taknemmelighed „mod Kongen og hans Huus. I sige, at kun nogle Faae og „ikke alle Stændernes Deputerede ere enige herudi, spørger „dem selv og I ville erfare, om det er saa." I det Samme vendte han sig om til de Deputerede, hvorpaa Alle som med een Mund raabte, at de vare enige i det, han sagde, over hvilket høie Raab Rigsraaderne studsede meget. Efterat Svane flere Gange havde forlangt skriftligt Svar og tilsidst faaet et bestemt Afslag, erklærede han, at saa vilde Stænderne begive sig lige til Kongen, hvortil Otto Krag svarede, „de kunde gjøre som de lystede." Da Stænderne kom til Slottet, bleve

de modtagne med den største Venlighed af Kongen, Dronningen og Kronprindsen Christian, og erholdt den Erklæring af Kongen, at han vilde underhandle med Rigsraadet om deres Forslag. Der bleve nu tagne alvorligere Forholdsregler, da man havde faaet Nys om, at Adelen vilde søge at splitte Rigsdagen ved hemmeligen at forlade Byen. Portene bleve lukkede, Forbindelsen tilsøes afbrudt, og Borgervæbningen tilsagt at møde, saasnart Stormklokken lød. Adelen og Rigsraadet maatte nu bide i det sure Æble og bequemme sig til at overdrage Kongen Arveregjering, først blot paa Mandssiden, men, da der skete Indvendinger mod denne Indskrænkning, ogsaa paa Qvindesiden. Dog forbeholdt Rigsraadet sig udtrykkeligen, at denne Overdragelse ikke maatte være til Skade for dets egne eller Stændernes Rettigheder og Privilegier, hvorpaa Arveretten den 13de October høitideligen overgaves Kongen af alle Stænder.

I disse Dage indkom Borgerstanden med adskillige Andragender, der deels vare Gjentagelser af de tidligere, deels indeholdt adskillige nye Punkter, der røbe en dristigere Holdning hos de ringere Stænder og en endnu bittrere Stemning mod Adelen. Saaledes foreslaaes, „at den gamle Haandfæstning maatte tilintetgjøres, og en ny Reces eller Forpligtelse udstædes i dens Sted; at 4 Borgerlige og to Geistlige af hver af Rigets større Provindser maatte udnævnes til at tage Sæde i Rigsraadet, „for at dette paa denne Maade kunde blive „fuldtalligt, efterdi Raadet nyligen havde nægtet at tage nogen „Beslutning med Hensyn til Arveregjeringen paa Grund af, „at dette ikke havde et tilstrækkeligt Antal Medlemmer;“ at Landsdommere, Landkommisærer og Rentemestere maatte tages saavel af de ringere Stænder som af Adelen, og at de høie Rigsembeder maatte besættes efter Forslag af alle Stænder; at Oplysning maatte gives om, hvortil Kronens og Rigets Indtægter i saa mange Aar vare anvendte; at Borgerstanden

aarligen maatte holde et Møde, og Rigsdagene herefter holdes i Kjøbenhavn og ikke andensteds; at Kongen vilde ophæve Vornedskabet paa Sjælland, Laaland, Falster og Møen (dette Punkt gjentoges i alle Andragender) „for at ogsaa Bønderne „kunde glæde sig over den indførte Arveregjering, og Kongen, „der nu selv var løst af sine haarde Baand, have en udødelig „Berømmelse deraf;“ at Bønderne herefter maatte søge deres Ret ved Herredsthing, og Adelens Birkeret og Hals- og Haandsret være aldeles afskaffet, „efterdi dermed skeer den største Misbrug og Retsforvildelse;“ at de Tiender, som vare tillagte Adelen, maatte falde tilbage til Kronen; at ligeledes Adelens Kaldsret, som den ved Mageskifter og paa andre Maader havde tilvendt sig, maatte hjemfalde til Kronen, og at Menighederne, saaledes som Kirkeordinantsen bød, maatte erholde Forslagsret til Kirkens Embeder; at Borgerlige maatte kjøbe og besidde adelige Godser; at alle Rigets Love maatte forandres efter de nye Tidsomstændigheder, undtagen jydske Lov og Kirkeordinantsen.“

Den arvelige Regjering var nu indført, men endnu var aldeles Intet bestemt om, hvad Indflydelse denne Forandring af et enkelt Punkt af Statsforfatningen skulde have paa Regjeringsformen i det Hele, og hvad Magt der herefter tilkom Arvekongen. I Arveretsdokumentet var den gamle Haandfæstnings Ophævelse ikke omtalt med et Ord; tvertimod havde Rigsraadet paa egne og Stændernes Vegne forbeholdt sig alle bestaaende Rettigheder og Privilegier. Mellem selve de Deputerede synes de forskjelligste Meninger og Anskuelser at have krydset hverandre: Nogle havde ladet Ytringer falde som, „at det var bedre at lade sig regjere af En end af Mange;“ men blandt de af Stænderne indstillede Punkter var der en stor Deel, som aldeles ikke lod sig forene med en uindskrænket Regjeringsform, og flere Deputerede paastode, da der blev Tale om Haandfæstningens Ophævelse, at en ny Haandfæstning burde udstædes, inden den gamle tilintetgjordes. Man har

ogsaa et Udkast til en saadan Haandfæstning, der, naar man undtager, at Regjeringen skulde være arvelig, er ligesaa bindende for Kongen som den ældre; men med den mærkelige Forskjel, at Borgerstanden og Geistligheden overalt ere satte ved Siden af Adelen, og de vigtigste af de af Stænderne indgivne Forslag ere gjorte til Regel for Statens fremtidige Styrelse. Tilhængerne af denne Anskuelse mødte imidlertid den bestemteste Modstand hos Forsamlingens to virksomste og meest ansete Medlemmer, Svane og Nansen, der vare Hoffet aldeles hengivne, og disses Mening trængte saa meget lettere igjennem, som Adelen paany med utaaleligt Hovmod og utidig Iver søgte at gjøre alle deres gamle Rettigheder gjældende i deres hele Udstrækning, og derved opirrede de ringere Stænder. Kongen handlede med megen Hurtighed og Bestemthed. Endnu samme Dags Aften som Arveregjeringen var bleven ham overdragen, paalagde han et Udvalg, bestaaende af 4 Rigsraader, 4 Adelige og 12 af Borgerstanden og Geistligheden, at træde sammen for at overlægge, hvad der videre var at foretage med Hensyn til Kongens Arveret, og derom give skriftlig Erklæring. Mødet tog sin Begyndelse den følgende Dag (den 14de October), som var en Søndag, om Formiddagen Kl. 10. Midt under Forhandlingerne ankom Professor **Villum Lange**, som havde faaet Befaling af Kongen til at bivaane Forsamlingen paa Universitetets Vegne. Han begyndte at udvikle, hvorledes enhver Stat i Europa havde sin Konstitution og sine Grundlove, hvorefter Regjeringen førtes, og meente, at dette ogsaa burde iagttages ved nærværende Forandring i Regjeringen. Denne Tale fandt Bifald hos adskillige af Udvalget; men Svane afbrød pludseligen Forhandlingerne ved at foreslaae at udsætte Mødet til efter Prækenen, da Aftensang nu snart skulde begynde, hvilket ogsaa blev antaget af Fleerheden af Udvalget. Efter Gudstjenesten mødte man atter; men Professor Lange havde i

Forveien faaet kongelig Befaling til ikke oftere at indfinde sig i Forsamlingen. Om det første Punkt, som nu kom under Forhandling, nemlig den gamle Haandfæstnings Tilintetgjørelse, blev man snart enig; men Spørgsmaalet om den nye Haandfæstning fremkaldte en Tvist, som varede adskillige Timer, da flere Medlemmer af Udvalget ivrigen paastode, at Stænderne maatte have en Forsikkring for deres Privilegier og Rettigheder. Tilsidst spurgte Nansen, hvilke Privilegier da Adelen for sin Stand vilde forbeholde sig, hvorpaa en af de Adelige begyndte at opregne alle de Punkter, som fandtes i den gamle Haandfæstning, idet han tilføiede, at Adelen var den eneste Stand i Riget, som var fri og frels, og lignende støbende Udtryk. Dette vakte lydelig Harme hos de borgerlige Deputerede og fremkaldte flere bittre Udladelser mod Adelen. Nu greb Svane Øieblikket og ledede her, som sædvanligt, ved sin henrivende Veltalenhed Forsamlingen, hvorhen han vilde. Det blev besluttet, at den gamle Haandfæstning skulde erklæres død og magtesløs, og Kongen anmodes om selv at forfatte en ny, der kunde være til Tarv for alle Stænder. Derpaa blev Kongen den 18de October høitideligen hyldet som Arvekonge af de tre Stænder; Bondestanden lod man, baade latterligt og sørgeligt, forestille ved en Flok Amagerbønder. Da imidlertid Mange ikke vare tilstæde ved denne Arvehylding, blev en ny foranstaltet den 14de November, ved hvilken Leilighed ogsaa Udvalgte af Bondestanden vare indkaldte.

De til Kjøbenhavn ankomne Bønder, som saae, at Adelens gamle Herskervælde omsider var brudt, toge nu Mod til sig og indkom Dagen efter Arvehyldingen med et Bønskrift, der indeholdt deres velgrundede Besværinger over Adelens tyranniske Regjering. Deri hedder det: „I gamle Dage, før Adelen havde saa meget at raade, vare der henved 6000 Selveiergaarde i Riget, som hver til Kronens Tjeneste holdt

en Rytter i Beredskab, hvilket til Rigets Bestyrkelse forsynligen var anordnet, men ved adelig Regjering er blevet forandret, og efterhaanden er af slige Gaarde en stor Deel byttet fra Kronen til Adelen for ringe og forskyldt Gods, og vi og vore Formænd saa haardeligen med Hoverie betynget, fast ligesom Israels Børn under Ægyptens Trældom, saa at Mange have maattet forlade den Selveiergrund og Eiendom, som ellers nogle Tusinde Rigsdaler var værd, en Deel er søgt ubillig Sag hos, dem til Undertrykkelse, og endnu baade ved Mageskifte og Pant stræber Adelen efter at tilvende sig de faae øvrige Selveiergaarde og ellers Kronens Gods, hvorved en mægtig Pille udi Fædrelandet er nedreven og omstødt. Ja ikke det alene, men mange Kirker og frie Birker have de sig tilbyttet, dem til grevelig Ophøielse, Kronen til Forringelse, saasom og Kirkerne for en stor Deel forfalde, idet deres Indkomster optages og ikke til Kirkernes Bedste og Vedligeholdelse anvendes, til største Skade for Præsterne, som og paa deres Rettigheder forkrænkes. Dersom Eders Majestæt ved sine troe Mænd af ringe Stand lod undersøge, hvorledes tilstaaer, da skulde erfares, hvorledes Eders Majestæt er i slige Mageskifter bleven bestjaalet, formedelst det var Adel, det begjærte, det var adelige Lehnsmænd, som sig derover skulde erklære, det var Adel, som Ligningen skulde gjøre og Sagen videre i Kancelliet befordre, og den ene Adelige gjorde ikke den anden, sin Broder eller Svoger, imod, hvorover den fattige Bonde, ihvormeget han supplicerede og tilbød at holde Kronen til Tjeneste, intet blev hørt eller og slet ikke fremført. Men eftersom nu Eders Majestæt, Gud være lovet, har haade Ret og Magt til sligt Gods igjen at lade annamme mod det, som derfor er givet, kunde Eders Majestæt bevise en stor Naade, Riget til stor Bestyrkelse, og ere vi derfor underdanigst begjærende, at Eders kongelige Majestæt sine fattige Undersaatter vilde redde fra dette Trældomsaag. Ogsaa

var det høiligen at ønske, at Eders Majestæt ikke vilde tilstæde adelige Lehnsmænd herefter at faae Regjering over Bønderne, dem til Fordærvelse, som før desværre var i Brug; thi Bonden, som haver enten Ore eller Andet, de begjære, maa det afstaae for halv Værd og undertiden for slet Intet, om han ikke vil forhades, fængsles og ilde mishandles, foruden anden Misbrug, som nu ikke tør siges. Vi formode allerunderdanigst, at Eders kongelige Majestæt denne vores ydmyge Begjæring i Naade optager og med naadigt Svar os fattige og undertrykte Undersaatter trøster, slig kongelig Naade den høieste Gud vil belønne." Men denne klagende Stemme fra den undertrykte Bondestand blev ikke hørt: endnu 128 Aar maatte den sukke under Trældomsaaget.

Kongen var hyldet af Rigets samtlige Stænder som Arveherre og løst fra sin Ed paa Haandfæstningen. Imidlertid kunde der endnu opkastes Tvivl om Udstrækningen af den kongelige Magt; thi vel havde Stænderne erklæret Haandfæstningen for død og magtesløs, men dog kun under Forventning af, at Kongen vilde udstæde en ny Forpligtelse, hvorfor ogsaa Stænderne længe efter Arvehyldingen vedbleve at indkomme med Forslag, der forudsatte en indskrænket Regjeringsform, og i selve Arvehyldingsakten var den kongelige Myndighed ikke nærmere bestemt. For at hæve alle Tvivl og sikre sig mod de Misfornøiede, som man vidste der fandtes rundt omkring i Riget, udstædtes den 10de Januar 1661 en Erklæring, hvori Kongen tilkjendtes Arveret, Souverænitet og absolut Regjering, og hans Ret til siden nærmere at bestemme Regjeringsformen og Arvefølgen bekræftedes, hvilket Dokument blev underskrevet af hver Adelsmand i Danmark, af alle Geistlige og en stor Deel af Borgerstanden; Bondestandens Underskrift derimod blev ikke anseet for nødvendig. En lignende Erklæring blev samme Aar udstædt i Norge og det følgende Aar paa Island og Færøerne. Med denne Souve-

rænitetsakt var Værket fuldført, og den meest indskrænkede Valgkonge forvandlet til arvelig Enevoldsherre. — Adelens Vælde knækkedes ved Statsforandringen, Borgerstanden hævedes betydeligt, og der kom større Fasthed og Enhed i Statsstyrelsen. Men dog kan det paa den anden Side heller ikke nægtes, at denne Forandring i Regjeringsformen, hvorved hele Statsmagten nedlagdes i en Eneſtes Hænder, havde ſine mindre heldige Følger. Folket tabte efterhaanden Interesse for de offentlige Anliggender og hengav ſig ene til ſine private Sysler, ubekymret om Staten, hvis Vee og Vel man vænnede ſig til at betragte ſom Noget, der ene vedkom Regjeringen. Med Sandsen for de offentlige Anliggender uddøde den Almeenaand og den Samvirken mellem Folk og Regjering, der er Betingelsen for Statslivets fremskridende Udvikling. Ogsaa var det endnu langt fra, at statsborgerlig Lighed indførtes, fordi Adelen faldt; thi Bondestanden forblev i samme Trældom som tilforn, og deels beholdt Adelen mange Privilegier, der ikke lode ſig forene med Begrebet om almindelig Lighed for Loven og Ligelighed i Byrder og Rettigheder, deels syntes det en Tid som Adelen — og det ikke den gamle danske, men en nyskabt og fornemmeligen tydsk Adel — atter skulde hæve Hovedet i Veiret. Først efter en langsom gjennem meer end et Aarhundrede fortsat stille Kamp have i de seneste Tider Grundsætningerne om statsborgerlig Lighed gjort ſig gjældende baade ved Bondestandens Frigjørelse og ved Indskrænkning i Adelens med hele Statssamfundets Vel ikke forenelige Rettigheder, og Sandsen for de offentlige Anliggender er ved Stænderindretningen i de seneste Aar kaldt til nyt Liv.

Efterat Frederik den 3die havde erholdt den uindskrænkede Magt, gik hans Bestræbelser ud paa ved hensigtsmæssige Foranstaltninger at sikre den nye Forfatning og at athjælpe nogle af de store Mangler, hvoraf Statsbestyrelsen led, og som Stænderne gjentagne Gange i deres Forestillinger havde

gjort opmærksom paa. Istedenfor den af Stænderne begjærede Reces eller almindelige Forpligtelse gav Kongen den 24de Juni 1661 hver Stand ſine særlige Privilegier, ikke ſom Ret, men „af kongelig Naade og Mildhed“ og med den Indskrænkning, „at de ikke paa nogen Maade maatte være Kongens Rettighed eller det almindelige Bedste til Skade.“ Adelen fik en Deel af ſine gamle Privilegier paany bevilliget: den fik Birkeret, forsaavidt den tidligere havde været i Besiddelse deraf, Hals og Haand over ſine Bønder, Kaldsret, Forstrandsret, Jagtret, ingen Adelsmand maatte fængsligen paagribes, men kunde stille Borgen for ſig undtagen i Livs- og Æressager, og i disse Sager fik Adelen et eget Værneting i Højesteret. Til adskillige andre Rettigheder føiedes foruden den almindelige Indskrænkning, hvorunder alle Privilegierne medbeeltes, endnu yderligere Betingelser, saaledes Frihed for Skat og Paalæg, „med mindre Kongehusets og Undersaatternes Velfærd det udkræver;“ Frihed for Rostjeneste, „men kun for 10 Aar;“ dens Bønder fritoges for Udskrivning til Krigstjeneste „undtagen i Nødstilfælde;“ den fik Adgang til Beneficier og Æresposter, men kun „for saa vidt den dertil var dygtig.“ Ifølge disse indskrænkende Bestemmelser blev ogsaa Skat kort efter paalagt Adelen, og derved blev det, indtil Christian den 5te besteg Thronen. — Geistligheden fritoges herefter for at staae under Lehnsmændene og skulde alene modtage kongelige Befalinger gjennem Bisperne; Præsterne sikredes mod Tab i Indkomster, naar Bøndergaarde bleve nedbrudte og inddragne under Sædegaardsjorderne; Kirkeeierne forpligtedes under Fortabelse af deres Rettighed til at holde Kirkerne vedlige, og Sognemændene erklæredes for de nærmeste til at fæste Kirketienden. Ligeledes udstædtes Privilegier for den borgerlige Stand i al Danmark, ifølge hvilke Kjøbstædernes Borgemester og Raad herefter ikke skulde beskikkes af Lehnsmændene, men af Kongen selv, kongelige Befalinger

skulde sendes umiddelbart til Kjøbstædøvrigheden og ikke først til de kongelige Embedsmænd, ligesom ogsaa disses Paategning paa Ansøgninger og Forestillinger fra Kjøbstæderne til Kongen skulde være afskaffet; Benævnelsen „Ufri" maatte ikke længere bruges om nogen Borgerlig; Haandværker maatte, med Undtagelse af nogle faae, ikke drives paa Landet, men kun i Kjøbstæderne; disses Beboere fik ogsaa Ret til at opfodre Staldørne og fritoges for Kongeægter, hvilken Byrde nu kom til at hvile paa Landmændene alene. Saaledes fik Rigets tre Stænder hver deres særlige Privilegier, kun den fjerde, Bondestanden, fik ingen; ja nogle af de Rettigheder, som bleve tilstaaede de andre Stænder, vare ligefrem til Skade og Byrde for Bondestanden, navnligen Kjøbstædernes Ret til at opfodre Staldørne og deres Fritagelse for Kongeægter. Alt, hvad der skete til Bedste for Bondestanden under Frederik den Tredie indskrænkede sig til, at de Soldater, som havde tjent under Kjøbenhavns Beleiring, samt Bønderne paa det kongelige Gods Frydendal, erklæredes vornedfrie. Foruden de almindelige Privilegier for „den borgerlige Stand over al Danmark" fik Kjøbenhavns Borgere, der havde gjort sig saa vel fortjente af Staten og Kongehuset, deres særlige Rettigheder, der deels vare en Gjentagelse og Bekræftelse af de ældre, som vare tilstaaede kort før Beleiringen, deels vare forøgede med adskillige nye. Blandt Andet fik det Borgerraad af 32 Mænd, som havde uddannet sig under Beleiringen, kongelig Stadfæstelse. Disse 32 Mænd, der skulde vælges af Borgerstanden og Magistraten, berettigedes til i Forbindelse med denne at tage Beslutninger saavel om Stadens almindelige Bedste som om dens Indtægter og Udgifter, og tvende af Medlemmerne fik umiddelbar Adgang til Kongen i Stadens Anliggender. Endvidere skjænkede Kongen Byen hele Roeskilde Lehn til dermed at bestride dens Embedsmænds Lønning og andre Udgifter. Borgerskabet blev imidlertid efter nogle

og tyve Aars Forløb udelukt fra Deelagtighed i Valget af Stadens 32 Mænd, som derefter valgte sig selv under Medvirkning af Magistraten, og Byens øvrige Privilegier have efterhaanden under forandrede Tidsforhold tabt deres Betydning. — Ogsaa de enkelte Mænd, som havde viist sig meest virksomme ved Statsforandringen, bleve belønnede: Svane fik Tittel af Erkebisp, den første og sidste i Danmark siden Reformationen, udnævntes til Præsident for Universitetets Konsistorium og erholdt store Gaver i Penge og Jordegods; Hansen fik ligeledes rige Foræringer og udnævntes til første Præsident i Kjøbenhavns Magistrat; Hannibal Sehested blev Rigsskatmester og Gabel Statholder i Kjøbenhavn, og alle Fire bleve desuden optagne i de nyoprettede høie Regjeringskollegier; Provst Villadsen blev Biskop i Viborg. De kjække Bornholmere, der ved egne Kræfter havde fordrevet de Svenske og derpaa overgivet deres Øe som evig Eiendom til Kongen, bleve heller ikke forglemte. Denne lille lykkelige Plæt af Danmark, der, formedelst sin afsides Beliggenhed og mindre frugtbare Jordbund, ikke har været saa meget besøgt af Adelen og derved forskaanet for ubestemt Hoverie og Vornedskab og, paa Grund af sin særegne Militærindretning, for det senere Stavnsbaand, erholdt store Privilegier. Ifølge disse Benaadninger, som Indbyggerne ved flere Leiligheder med Standhaftighed have forsvaret, har Øen lige til vore Dage været aldeles fritagen for mange Skatter, saasom Konsumtion, Kongetiende, Oreskat o. fl., og af de fleste øvrige kun erlagt det halve eller endnu ringere Beløb. Desuden ere Indbyggerne frie for Udskrivning til Krigstjeneste, hvorimod de have paataget sig den Forpligtelse selv at forsvare deres Øe ved et Landeværn, der dannes af hele den vaabendygtige Befolkning.

Statens Forvaltning og hele indre Styrelse undergik vigtige Forandringer, hvorved Kongen og de Mænd, hvis Raad han heri fulgte, især havde tvende Ting for Øie, deels at

svække Rigsraadet ved at fordele Statsstyrelsen til flere forskjellige Regjeringskollegier, deels at hæve Borgerstanden som Modvægt mod Adelen ved at optage den i disse Kollegier. Til den Ende bleve allerede ved en foreløbig Anordning af 4de November 1660, som siden fik nogle nærmere Bestemmelser, 6 Kollegier oprettede, nemlig Statsraadet, under hvilket henlagdes saavel Ledelsen af de udenrigske Forhold, Forbund og Underhandlinger med fremmede Magter, som den øverste Styrelse af de vigtigste indre Anliggender; Skatkammerkollegiet, hvorunder hele Skatte- og Finantsvæsenet henlagdes, Krigskollegiet, som fik Landmagten, Admiralitetskollegiet, som fik Flaaden under sin Bestyrelse; Kancelliet, under hvis Overopsigt henlagdes en Deel af Justitsvæsenet, Kirkevæsenet, Politiet og forskjellige andre Grene af den indre Bestyrelse; endeligen Justitskollegiet eller Høiesteret, der blev Rigets øverste Domstol, fra hvis Kjendelser ingen Appel kunde skee. Et Konsistorialkollegium, under hvis Bestyrelse alle geistlige Sager skulde staae, og hvori Ærkebisp Svane skulde være Præsident, var paatænkt, men kom ikke til Udførelse. I alle disse Kollegier optoges et lige stort Antal Adelige og Borgerlige; Kongen selv var Præsident for Høiesteret; Præsidenterne for de 5 øvrige Kollegier dannede et Geheime-Statsraad, hvori de i de enkelte Kollegier forhandlede Sager under Forsæde af Kongen paany toges under Overveielse og fik deres endelige Afgjørelse. Ved Sager af stor Vigtighed bleve foruden Præsidenterne ogsaa et adeligt og borgerligt Medlem af hvert af de 5 Kollegier kaldte til Geheimeraadet, og, naar der skulde tages Beslutning om Skatter og Paalæg, Krig og Fred, Forbund og Traktater med fremmede Magter, skulde samtlige Medlemmer af Kollegierne sammenkaldes til et stort kongeligt Hofraad, og derpaa endeligen Sagen forelægges alle Rigsstænder. Denne sidste Bestemmelse, der gjentages i de senere udstædte Privilegier for Kjøbenhavns Borgerstand,

er særdeles mærkelig; thi den viser, at man i den første Tid efter Enevoldsmagtens Indførelse ikke tænkte sig Stændernes Deeltagelse i Statens Styrelse aldeles ophævet. Denne af Frederik den 3die indførte kollegiale Forretningsgang, danner endnu, skjøndt den i Tidens Løb er bleven en Deel forandret, Grundvolden for den nærværende Form af Statsstyrelsen. Et af de Onder, som for Øieblikket meest trykkede Staten, var Pengemangelen og Finantsernes fuldkomne Forvirring, som Kongen derfor ogsaa strax henvendte sin Opmærksomhed paa og søgte at afhjælpe deels ved at paalægge Adelen Skat i Lighed med de andre Stænder, deels ved at iværkfætte det af Stænderne saa ivrigt paadrevne Forslag om Lehnenes Indbragelse. Indtil 1ste Mai 1662 blev det Adelen tilstaaet at beholde Lehnene; men fra den Tid bleve de for største Delen overgivne til kongelige Amtmænd og Stiftamtmænd, og man spørede snart i de næsten femdobbelt forøgede Indtægter Virkningen af den forandrede Bestyrelsesmaade. Til disse kongelige Embedsmænd overdroges ogsaa Politievæsenet og de vigtigste Grene af Forvaltningen, som før havde været besørgede ved Lehnsmændene.

For fuldkomment at betrygge den nye Forfatning ogsaa for Fremtiden, lod Kongen ifølge den ham af Stænderne givne Fuldmagt Kongeloven forfatte. Denne blev af Schumacher, siden Griffenfeldt, som under denne Konge begyndte sin glimrende, men korte Løbebane, udarbeidet i sin nærværende Stilkelse efter flere foreløbige Forslag og Udkast, som vare indkomne fra de vigtigste Deeltagere i Statsforandringen. Den blev undertegnet den 14de November 1665 af Frederik den 3die, men holdt hemmelig indtil efter hans Død, da den første Gang blev oplæst ved Christian den Femtes Kroning; ved Trykken blev den først bekjendtgjort i Aaret 1709. Denne Kongelov, der er en uforanderlig Grundlov baade for Kongen og Undersaatterne, fastsætter Arvefølgen saavel paa Mands- som Qvinde-

siden, Værgemaalet under Kongens Mindreaarighed, som ophører med det fyldte 13de Aar; Kongen tillægges den udøvende, dømmende og lovgivende Magt, han er hævet over Lovene og skylder kun Gud Regnskab for sine Handlinger; han er kun deri indskrænket, at han skal bekjende sig til og haandhæve den evangelisk-protestantiske Lære efter Bibelen og den uforandrede augsborgske Troesbekjendelse, opholde sig i Landet og ikke dele Riget. Uagtet den uindskrænkede Magt, som Grundloven indrømmer Kongen, er Statens Bestyrelse dog altid bleven ført igjennem Kollegier, hvori Sagerne drøftes og forhandles, inden Kongen tager en Beslutning, og den øverste dømmende Magt er overgiven en uafhængig Domstol, Høiesteret, og endeligen har i den seneste Tid Folket faaet Stemme i Lovgivningen og Beskatningen. Undersaatterne have saaledes aldrig været uden Betryggelse mod Vilkaarlighed og Misbrug af Magten, som muligen kunde indsnige sig. — Den nye Statsforfatning gjorde en tilsvarende Forandring i Lovene nødvendig, hvortil der desuden var Opfordring nok i Mangelfuldheden af de gjældende Lovbestemmelser, der for en stor Deel vare forældede. I Aaret 1661 blev nedsat en Lovkommission bestaaende af de kyndigste Retslærde, og desuden udstædtes en Opfordring til samtlige Bisper, Provster og juridiske Embedsmænd om at indkomme med Forslag til Forandringer i de bestaaende Love. Kommissionen endte sit Arbeide 1669; men Loven, som gjentagne Gange blev gjennemseet og forbedret, udkom først 1683 under Navn af Christian den Femtes danske Lov. Denne Lov, i hvis Udarbeidelse Assessor i Kancelliet og Høiesteret Rasmus Vinding og Høiesterets-Justitiarius Lassen havde den vigtigste Deel, var en for hiin Tid høist fortrinlig Lovbog og udmærket ved et skjønt Sprog, Tydelighed og Korthed.

Uagtet den uindskrænkede Regjering af Frederik den 3die i Almindelighed blev ført med Maadehold og skaansomt Hensyn, kan den dog ikke siges fri for enkelte uretfærdige Handlinger. At Dronningen, den stolte og hævngjærrige Sophia Amalia, havde den største Deel heri, er til Nød en Undskyldning, men aldrig en Retfærdiggjørelse for Frederik den 3die. Kay Lykke, en af Landets rigeste, smukkeste og mægtigste Adelsmænd, havde skrevet et Brev til en Præstekone, hvori de Ord forekom, „at den fornemste Dame i Landet ikke vilde nægte ham sin Gunst." Brevet blev sendt til Hoffet, og det ubestemte Udtryk „fornemste Dame" forklaret om Dronningen, hvorpaa Kay Lykke blev anklaget for Majestætsforbrydelse. Uagtet det omhandlede Brev ikke blev forelagt Retten, men Generalfiskalen kun erklærede, at man var i Besiddelse af et saadant Papiir, blev Kay Lykke dog dømt fra Ære, Liv og Gods. Da det imidlertid var lykkets ham at undkomme, blev Straffen udført paa hans Billede og hans store Godser indragne under Kronen. Gunde Rosenkrands, en af de gamle Rigsraader, maatte, fordi han havde paadraget sig Kongens personlige Mishag og havde dennes Yndling Gabel til Fjende, forlade sit Fædreland, for hvis Forsvar han havde offret to haabefulde Sønner. Heller ikke kan Fremgangsmaaden mod Ulfeld i enhver Henseende billiges, og endnu mindre den Behandling, som vistes hans ædle og uskyldige Kone, retfærdiggjøres. Vel var Ulfeld en Forræder imod sit Fædreland; men herover var i juridisk Henseende slaaet en Streg i Freden med Sverrig, og siden er det ikke ved offentlige Beviser blevet godtgjort, at han har gjort sig skyldig i Forbrydelser, der fortjente den Straf han led. I den sidste Tid af Karl den Tiendes Regjering var Ulfeld ogsaa bleven mistænkt i Sverrig og en Kommission nedsat for at undersøge hans Forhold. Han blev imidlertid frikjendt, men flygtede fra Sverrig, inden Sagens Udfald blev bekjendt, da man havde givet ham den falske Efterretning, at Dommen var gaaet ham imod. Hans egen Svoger, den underfundige Hannibal Sehested, skal, hvis

man ellers kan tro denne Beretning, have spillet sin Slægtning denne lumske Streg. Fra Sverrig begav Ulfeld sig som Flygtning til Kjøbenhavn, hvor han strax blev sat i Forvaring og siden sendt til Bornholm. Her blev han i Begyndelsen behandlet med megen Haardhed; men efter Statsforandringen sattes han paa fri Fod mod at give det høitidelige Løfte Intet at foretage sig til Skade for Kongen og Riget, ikke forlade Landet uden Kongens Tilladelse og afstaae en Deel af sine Godser. Ulfeld kunde imidlertid ikke finde sig i den nye Tingenes Orden i Danmark og søgte derfor om Tilladelse til at begive sig til Badet i Spaa, hvilket ogsaa blev ham tilstaaet; men istedenfor at reise til Spaa, begav han sig til Amsterdam, fra hvilket Sted han skal have ført forræderske Underhandlinger med Regjeringen i Holland og Frankrig og Churfyrsten af Brandenborg. Denne angav det for Hoffet i Kjøbenhavn, uden dog at ville være sit Navn bekjendt derved; men for disse hemmelighedsfulde Beskyldninger, der ikke vovede at træde frem for Dagens Lys, er der aldrig blevet ført noget gyldigt Beviis. Betænker man tillige, hvilke mægtige Fjender Ulfeld havde ved Hoffet, da beføies man vel til at nære Tvivl om Retfærdigheden af den over ham fældede Dom, ifølge hvilken han skulde miste Ære, Liv og Gods. Straffen blev ligesom ved Kay Lykke udført paa hans Billede, da det ikke lykkedes at gribe ham, uagtet den store Priis, der var udsat for den, som bragte ham død eller levende; hans Gaard i Kjøbenhavn blev nedreven og paa den øde Plads opreist en Støtte „til evig Skam og Skjændsel for Landsforræderen Korfits Ulfeld," der staaer den Dag i Dag. Børnene lede med Faderen; de bleve berøvede deres Adel, al Andeel i Faderens store Efterladenskab, som inddroges under Kronen, og maatte vanke hjælpeløse omkring i fremmede Lande. Ulfeld, forfulgt som Fredløs fra det ene Land til det andet, forladt af Alle undtagen sine Børn, døde Aaret efter denne Dom (1664) i en

Baad paa Rhinen og blev hemmeligt begraven af sine Sønner under et Træe paa Strandbredden. Lægen Sperling, Ulfelds Ven og Fortrolige, hvis eneste bekjendte Brøde bestod deri, at han havde paataget sig at oversætte et af hans Forsvarsskrifter, blev under Paaskud af, at en Syg trængte til hans Bistand, lokket fra Hamborg til Altona, og derpaa sat i Fængsel, hvor han forblev til sin Dødsdag. Var Fremfærden mod Ulfeld ikke retfærdig, saa var den oprørende og grusom mod hans høihjærtede Kone Eleonora. Hun havde begivet sig til England for at fordre en Pengesum, som Ulfeld i sine Velmagtsdage havde laant Kong Karl den 2den; men denne greb til den lumpne Udvei at slippe for Gjældens Betaling ved at udlevere Eleonora til den danske Regjering. Da hun var ankommen til Kjøbenhavn, blev hun forestillet Dronningen og i hendes Nærværelse berøvet sine Juveler og Prydelser og omklædt i en simpel Dragt. Hun blev derpaa kastet i et Fangehul i Blaataarn, hvor Lyset kun trængte ind gjennem en Aabning i Taget, der tillige tjente til Udgang for Røgen; thi Kakkelovnen manglede Rør. Hun havde ingen Kniv, men maatte behjælpe sig med en Stump Been, og, da hun søgte at forkorte Tiden i Fængslets Ensomhed ved Haandarbeide og Forfærdigelse af Kunstsager, havde man den udsøgte Grusomhed at berøve hende Midlerne dertil. Under denne Behandling maatte Eleonora Ulfeld, Christian den Fjerdes Datter og den regjerende Konges Søster, hvis eneste Brøde var trofast Kjærlighed mod hendes ulykkelige Ægtefælle, tilbringe 23 Aar af sit Liv. Først da Døden havde gjort Ende paa Dronning Sophia Amalias Magt og Had, satte Christian den 5te (1685) Eleonora i Frihed og skjænkede hende et Gods paa Laaland, hvor hun endeligen efter sit stormfulde Liv fandt en rolig Havn.

De sidste Aar af Frederik den Tredies Regjering henfløde roligen under fortsatte Bestræbelser for at forbedre Rigets

Tilstand og befæste den nye Forfatning. For om muligt at tilvende Danmark Noget af Hamborgs Handel, blev Altona betydeligt udvidet, fik Kjøbstædret og tilstodes andre store Privilegier, deriblandt fri Religionsudøvelse for alle Troesbekjendelser. Handelen paa Guinea og Vestindien blev bragt i Gang, skjønt den ikke dreves med synderlig Fordeel. Saltkompaniet, hvorover Stænderne havde besværet sig saa meget, og som i den Grad havde fordyret Saltet, at det kunde kjøbes en Trediedeel lettere hos Fremmede, blev ophævet tilligemed det islandske Kompanie; men begge bleve ikke længe efter atter oprettede. Flaaden blev i Frederik den Tredies sidste Aar sat i en ypperlig Stand af den hjemkaldte Kort Adelaer, en Normand af ringe Herkomst, der i fremmed Tjeneste havde erhvervet sig Navn som en af sin Tids største Søehelte. Ligeledes blev Landmagten forbedret og forøget indtil 24000 Mand, for største Delen hvervede Tropper. Frederik den 3die havde selv nydt en videnskabelig Opdragelse og yndede Videnskaberne. Han stiftede det store kongelige Bibliotheek og lagde den første Grund til et Kunstkammer og Naturaliekabinet; Universitetsbiblioteket, der var bleven overordentligen forøget ved privat Gavmildhed, saa at det snart regnedes for et af de rigeste i Europa, blev henstillet i en Sal over Trinitatiskirke, hvor det indviedes den 7de Juli 1657. Derimod maatte Sorøe adelige Akademie gaae ind (1665), fornemmeligen fordi Godset var blevet ødelagt under Krigen. Frederik den Tredies Videnskabelighed bevarede ham ikke for at dele Tidens Overtroe paa Guldmagerkunsten, hvorved han forledes til at anvende betydelige Summer paa den italienske Guldmager Burrhis alchymiske Arbeider. — En Krig, som udbrød med England, foranlediget derved, at en engelsk Admiral angreb en hollandsk Kjøbmandsflaade midt i Bergens Havn, var ikke af nogen Betydenhed og endtes det følgende Aar (1667) i Freden til Breda. Betænkeligere syntes derimod

Forholdet at ville blive til Christian Albrecht, som 1659 havde fulgt sin Fader, Hertug Frederik den 3die, i Regjeringen over den gottorpske Deel af Hertugdømmerne, da denne Fyrste indgik den nøieste Forbindelse med Sverrig. Der opkom alvorlige Tvistigheder saavel om andre Punkter som fornemmeligen om Betydningen af den Souverænitet, der i Fredene med Sverrig var indrømmet de gottorpske Hertuger. Disse Uenigheder bleve imidlertid heldigen bilagte ved Recessen til Glückstadt (1667), og Venskabet besegledes ved et Ægteskab mellem Hertugen og Frederik den Tredies Datter Frederikka Amalia. Deels herved, deels ved et senere sluttet Giftermaal mellem Karl den 11te af Sverrig og en anden af Frederik den Tredies Døttre, haabede man at forebygge fremtidige Stridigheder; men det Følgende vil vise, hvorlidet ægteskabelige Forbindelser, naar ikke andre Omstændigheder træde til, formaae at knytte Stater til hverandre.

Efter en mærkelig Regjering af 22 Aar døde Frederik den Tredie 1670. Han var en Mand af sjælden Klogskab og Sindighed og gav under Kjøbenhavns Beleiring Prøver paa personlig Tapperhed og stor Fasthed i Charakteren. Derimod har man ikke uden Grund dadlet ham for den store Indflydelse, han indrømmede sin Dronning Sophia Amalia, der forledte ham til Handlinger, som have kastet en Skygge paa hans ellers retfærdige og roesværdige Regjering. Ogsaa har man bebreidet ham, at han omgav sig med saa mange tydske Yndlinge, og tilligemed Dronningen indførte en Tydskhed i Tone og Tale ved Hoffet, der gik saavidt, at Kronprindsen Christian ikke forstod Dansk.

Christian den 5te var den første danske Konge, som besteg Thronen uden foregaaende Valg eller Haandfæstning (1670). I Begyndelsen af hans Regjering syntes andre Grundsætninger end de, der havde herskt under Frederik den 3die, at ville gjøre sig gjældende i Statsstyrelsen. Det var

uden Tvivl Frederik den Tredies alvorlige Hensigt efterhaanden at tilveiebringe Lighed i Rettigheder og Byrder mellem de forskjellige Stænder, eller dog en Tilnærmelse dertil. Thi om end langtfra ikke alle Borgerstandens Forslag og Ønsker bleve opfyldte af Frederik den 3die, saa var det dog af flere Foranstaltninger umiskjendeligt, at han stræbte efter at tilveiebringe en større Lighed i Rettigheder og Byrder mellem de forskjellige Stænder, og netop det Haab, som Borgerstanden i denne Henseende satte til Kongen, havde en vigtig Deel i Haandfæstningens Tilintetgjørelse. Men neppe havde Christian den 5te et Par Maaneder siddet paa Thronen, førend der paany tilstodes Sædegaardene Skattefrihed for Hovedgaardstarten; næste Aar indførtes en ny Adel, der fik endnu større Privilegier end den gamle, og endeligen ophævedes nogle Aar efter Statskollegiet, hvori der sad et lige Antal Adelige og Borgerlige, og hvorved det borgerlige Element i den høiere Deel af Statsstyrelsen havde været repræsenteret; i dette Statskollegiums Sted traadte (1676) Geheime-Konseillet, hvori kun faa Borgerlige, og det først i den nyeste Tid, have havt Sæde. Den kongelige Resolution, hvorved Skattefrihed tilstodes Sædegaardenes Hovedgaardstarter, omtaler vel ikke, at denne Rettighed ene skulde gjælde for adelige og privilegerede Sædegaardseiere, men den kom dog disse næsten udelukkende til Gode; thi de allerfleste Sædegaarde eiedes endnu den Gang af Adelige, og hele Borgerstanden fik først ved Forordningen af 28de Juli 1682, som bekræftedes i Christian den 5tes danske Lov, udtrykkelig Ret til at kjøbe og besidde adelige Sædegaarde. Tre Aar efter hiin Resolution maatte Adelen vel igien paatage sig Rostjeneste (1673); men denne ophævedes atter 1679, og selv om den havde vedblevet, vilde den kun have været et ringe Vederlag for hiint store Privilegium. En vægtigere Grund til Fornyelsen af Sædegaardenes Skattefrihed var den Forarmelse, hvori baade Bondestanden og Godseierne

vare nedsunkne, og som gjorde, at Kronen ikke kunde faae sine Skatter betalte. Man valgte derfor at fritage Sædegaardseierne for at betale Skat, mod at de skulde indestaae for de Afgifter, som deres Bønder havde at erlægge til Kronen. Paa denne Maade sikredes rigtignok Kronens Indkomster; men ved hines Skattefrihed væltedes en saa meget større Byrde over paa de øvrige Undersaatter. Der gaves et andet Middel til at afhjælpe det Onde, hvoraf Landet led, et Middel, hvis Anvendelse Stænderne paa Rigsdagen 1660 saa indstændigen havde andraget paa, hvis Iværksættelse Frederik den 3die havde paalagt et af sine Kollegier at bære særdeles Omhu for, og hvis Nødvendighed til at Danmark kunne hæve sig til indre Kraft og Velstand den statskloge Hannibal Sehested i sit saakaldte politiske Testament saa klarligen havde paaviist, Ophævelsen af Vornedskabet og Hoveriet; men til denne Udvei vilde man ikke gribe. Den egentlige Grund til Indførelsen af en høiere Adel, kaldet Grever og Baroner, var uden Tvivl Lyst til at efterligne Ludvig den Fjortendes glimrende Hof, hvilken Konge den Gang angav Tonen i Europa, og hvis Exempel Christian den 5te saavel heri som i meget Andet tog sig til Mønster. Hertil kom endnu en Bestræbelse efter at styrke den nye Kongemagt ved at knytte de rigeste og meest formaaende Familier i Landet til Hoffet og ved denne nye Adel danne en Modvægt mod den gamle. Disse nye Privilegier bleve ogsaa sjældnere givne til danske Adelige, hyppigere til indvandrede Tydske, saa at i den anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede af 31 Grevskaber og Baronier kun 11 eiedes af danske, Resten af tydske Familier. De nye Lehnsvasaller og Lehn, af hvilke der skulde høre 2500 Tdr. Hartkorn til et Grevskab og 1000 til et Baronie, fik ikke blot alle de samme Rettigheder, som den ældre Adel besad, men disse forsøgede med store og nye Privilegier. Grever og Baroner fik Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandsret over deres Bønder,

en udvidet Jagtret, Forstrandsret med Ret til Vrag; deres Lehn fritoges aldeles for at staae under Amtmændene og Amtstuerne, idet Rettens Pleie, de kongelige Skatters Oppebørsel, Bøndernes Udskrivning til Krigstjeneste o. s. v. besørgedes ved Grevernes og Baronernes egne Tjenere, hvorfor ogsaa alle kongelige Anordninger skulde sendes umiddelbart til Lehnsbesidderne; fra de af Greverne og Baronerne selvsatte Birkedommere maatte ikke appelleres uden umiddelbart til Høiesteret, med Forbigaaelse af Landsthingene; Grevskaber og Baronier kunde ikke behæftes med eller udlægges for Gjæld undtagen til Kongen; Grever og Baroner, hvis Værnething Høiesteret ene skulde være, maatte ikke fængsles for Gjæld eller for nogensomhelst Gjældssag dømmes paa „Ære, gode Navn og Læmpe," og selv, naar de vare anklagede for Forbrydelser, der kunde medføre Fortabelse af Ære og Liv, maatte de ikke sættes i et almindeligt Fængsel, men skulde bevogtes paa deres Godser. Det vigtigste af de den nye Adel meddeelte Privilegier, var imidlertid en udvidet Skattefrihed. De ældre Sædegaardseiere havde 1670 dog kun faaet Skattefrihed for de Sædegaarden underliggende Jorder, eller den saakaldte Hovedgaardstaxt. De nye Lehnsgodser fritoges ikke blot for at betale Skatter og Afgifter af Hovedgaardstaxten, men ogsaa en stor Deel af Bondegodset blev skattefrit, nemlig 300 Tdr. Hartkorn paa et Grevskab og 100 paa et Baronie, uden at dog Bønderne paa disse Jorder derfor slap for at betale Skatter; men disse tilfaldt nu Lehnsbesidderen istedenfor Staten. Tillige fik Grevskaberne og Baronierne Tiendefrihed for Hovedgaardstaxten, uagtet det i Geistlighedens Privilegier af 24de Juni 1661 var lovet, at Præsterne for Fremtiden ikke skulde lide Skaar i deres Indkomster ved nye Sædegaardes Oprettelse. Af mindre vigtig Natur, men meget betegnende for Tidens Aand, vare nogle andre Rettigheder, som tilstodes den nye Adel, saasom at Grever og Baroner alene maatte forsegle

med rødt Vox, at de alene maatte bruge Stole med Himmel over o. s. v. Den udvidede Skattefrihed, som indrømmedes den høiere Adel, maatte endnu mere end det Privilegium, som Aaret tilforn var tilstaaet de almindelige Sædegaardes Hovedgaardstaxter, bebyrdede de andre skattydende Borgere, da disse ved forøgede Afgifter maatte dække den betydelige Afgang, som Staten paa denne Maade led i sine Indkomster. Desuden blev Hoveriet betydeligen forøget ved de store Hovmarker, som lagdes under de nyoprettede Sædegaarde, og dette Onde, der allerede var saa rodfæstet, blev tilligemed Bondestandens anden Plage, Vornedskabet, nu næsten urokkeligt, da saa mange indflydelsesrige Familier bleve interesserede i dets Vedligeholdelse. Agerdyrkningen vandt Intet ved Oprettelsen af disse store privilegerede Jordegodser; thi, da Besidderne sædvanligen opholdt sig i Hovedstaden ved Hoffet, bleve Godserne under fremmed Tilsyn slet bestyrede og snart ødelagte og forgjældede. — Samme Dag, som Forordningen om Grever og Baroner udkom, 25de Mai 1671, udgaves den første Rangforordning i Danmark. Frederik den 3die havde vel allerede 1661 givet de kongelige Embedsmænd i Kjøbenhavn samme Privilegier og Rettigheder som Stadens Borgere, men Christian den 5te er Skaberen af det egentlige Rangvæsen, hvorom der i Løbet af hans Regjering udkom fire forskjellige Forordninger. Hervved dannedes en ny Klasse af privilegerede Borgere; thi de med Rang benaadede erholdt, naar de hørte til de høiere Grader, adelige Rettigheder for sig og ægte Efterkommere. Rangen var, hvor den uddeeltes som Belønning for sande Fortjenester, et Middel til at knytte dygtige Mænd af forskjellige Stænder til Thronen — og dette var uden Tvivl den Tanke, som laae til Grund for dens Indførelse — men den blev ofte en Næring for tom Forfængelighed og et Pirringsmiddel for smaalig Rangsyge. I Forbindelse med Rangen stod Stiftelsen af Dannebrogsordenen eller det hvide Baand

(1671) og Elephantordenen eller det blaae Baand, til hvilken sidste Orden der dog forekomme langt ældre Spor, skjønøt under en noget forskjellig Form.

Den gode Forstaaelse, som i Frederik den Tredies sidste Aar havde hersket mellem Danmark og Hertug Christian Albrecht af Gottorp, blev i Begyndelsen af Christian den Femtes Regjering forstyrret ved Striden om Oldenborg og Delmenhorst. Den sidste Greve i disse Lande, Anton Gynther, døde 1667 og overlod sine Besiddelser til Deling mellem Kongen af Danmark og Hertugen af Gottorp under Forudsætning af, at de vare de nærmeste Arvinger. Men kort efter Christian den Femtes Thronbestigelse fremkom Hertug Joachim Ernst af Ploen med Fordringer paa begge Grevskaber og beviste, at han var nærmere berettiget til Arven. Den kloge Griffenfeldt, som forudsaae, at Hertugen af Ploen vilde vinde Sagen, der var indstævnet for den keiserlige Hofret, indlod sig i mindelige Underhandlinger med ham og opfordrede tillige Christian Albrecht til at tage Deel deri. Men, da denne bestemt vægrede sig herved, fortsatte Griffenfeldt Underhandlingerne alene og bragte det dertil, at Hertugen af Ploen afstod sine Fordringer til Danmark mod Erstatning i Penge og Landeiendomme. Saaledes kom Danmark, da den keiserlige Hofret afsagde en Kjendelse til Fordeel for Hertugen af Ploen, i udeelt Besiddelse af Grevskaberne, til stor Fortørnelse for Christian Albrecht, som for at hævne sig sluttede et nøie Forbund med Sverrig. Paa samme Tid udbrøde der store Krigsuroligheder i Europa, da Ludvig den Fjortende angreb Holland og truede denne Stat med Undergang. Flere Magter, deriblandt den tydske Keiser og Churfyrsten af Brandenborg rustede sig til Hollands Forsvar; Sverrig derimod traadte over paa Ludvig den Fjortendes Side. Griffenfeldt raadede til, at Danmark skulde forholde sig fredeligt under denne Strid, fordi Landet endnu trængte til mange Forbedringer, som vilde

standses ved Krig, og, om Krig endeligen skulde begyndes, stemte han for at slutte sig til Frankrig, hvorved det gode Forhold med Sverrig vilde bevares. Heri fulgte han den store Statsmand Hannibal Sehesteds Grundsætninger, som i sit ovennævnte politiske Testament havde raadet Frederik den 3die til ikke blot at holde Fred med Sverrig og glemme Tabet af de skaanske Provindser, men endog at slutte et nøie Forbund med dette Rige, fordi Danmark og Sverrig kun forenede, det ene med sin Flaade, det andet med sin Landmagt, vilde kunne indtage en uafhængig Stilling og hævde sig ligeover for de øvrige europæiske Stater. Tillige gjorde Griffenfeldt opmærksom paa, at Ludvig den 14de besad en saadan Magt, at den Stat, der forenede sig med ham, kunde være vis paa en heldig Fred, og, hvor rigtigt han heri dømte, viste Krigens Udfald kun altfor meget. Det skuffende Haab om de skaanske Provindsers Tilbageerobring, den unge Konges Lyst til at vinde Laurbær paa Valpladsen og Churfyrsten af Brandenborgs Forestillinger bevirkede, at Krigen mod Sverrig blev erklæret (1675). — Det var af stor Vigtighed for Krigens heldige Gang at sikkre sig mod Hertugen af Gottorp. Christian den 5te indbød derfor sin Svoger til et Møde i Rendsborg og foreslog ham her at indgaae et Forbund med Danmark og overlade sine Fæstninger og Krigsfolk til Danmarks Raadighed; men, da Hertugen reent ud afslog dette, bleve Portene lukkede, og Hertugen erklæret for Fange. Overrasket og tvungen maatte han nu ved det rendsborgske Forlig (10de Juli 1675) afstaae alle de Fordele, som Sverrigs Vaaben havde forskaffet ham i den sidste Krig, navnligen Souverænitet og Amtet Schwabstædt, samt overlade Danmark sine Fæstninger og sin Hær. Hertugen begav sig derpaa til Hamborg og protesterede mod Alt, hvad der var skeet, hvoraf Følgen var, at den hertugelige Deel af Slesvig blev inddragen under den danske Krone. Hele denne Fremgangsmaade, der røber megen

Klogskab, men liden Retfærdighed, var et Værk af Griffenfeldt. Han raadede nu til at begynde Krigen i Skaane, fordi denne Provinds var blottet for Tropper, og Indbyggerne, som trykkedes af den svenske Regjering, endnu nærede stor Hengivenhed for Danmark; men, da dette kloge Raad ved Brandenborgs Indflydelse forkastedes, og Krigen aabnedes i Tydskland, anvendte han alle sine store Gaver til at føre dette Felttog til en heldig Ende. Det gjaldt om at erobre den stærke Fæstning Wismar, som de Svenske forsvarede saa haardnakket, at de danske Generaler erklærede dens Indtagelse for umulig og vilde ophæve Beleiringen; men ved Griffenfeldts Standhaftighed blev Beleiringen fortsat tiltrods for Generalernes modsatte Mening, og i Aarets sidste Maaned lykkedes det endeligen at indtage Staden (13de December 1675). Derfor erklærede Kongen ogsaa offentligen, da han havde holdt sit Indtog i Byen, at det ene skyldtes Griffenfeldt, at man var kommen saa vidt. Det følgende Aar seirede omsider Griffenfeldts Anskuelse: Landkrigen forflyttedes til Skaane, og den danske Flaade viste sig paa Havet. I Begyndelsen ledsagedes de danske Vaaben af glimrende Held, saalænge nemlig, som Kongen vedblev at skjænke Griffenfeldt sin Tillid og lade sig lede af hans vise Raad. Største Delen af Skaane og Blekingen med flere stærke Fæstninger erobredes; Gyldenløve, Kongens Halvbroder, Frederik den Tredies uægte Søn, faldt ind fra Norge, erobrede Jæmteland og havde stor Fremgang i Halland og Bahuus, hvor han erobrede Klippefæstningen Marstrand, som man havde anseet for uindtagelig. General Løvenhjelm vandt senere en berømmelig Seir ved Uddevalle i Bahuus, hvor 3000 Danske joge 11,000 Svenske paa Flugt. Men snart fulgte det ene Uheld oven paa det andet; de Danske bleve slagne ved Halmstad; Slagene ved Lund og Landskrone, hvor begge Kongerne selv anførte deres Folk, og hvor Christian den 5te udmærkede sig ved personlig Tapperhed, vare

vel ikke aldeles afgjørende; men dog var Fordelen større paa de Svenskes Side. Tilsidst havde de Danske af deres mange Erobringer ikkun Fæstningen Christianstad tilbage. General Ahrensdorf sendtes med en Hær paa 16,000 Mand for at undsætte Fæstningen; men denne feige og skjødesløse Anfører tillod de Svenske lige for sine Øine at bemægtige sig dette vigtige Punkt, hvis Befalingsmand von Osten med sine kjække Folk forsvarede sig til det Yderste og først overgav Fæstningen, da Hungersnøden var stegen til en saa frygtelig Høide, at de manglede endog Hunde og Katte til at stille deres Hunger med. Søekrigen derimod førtes hele Tiden med uafbrudt Held af Niels Juul, som forstod at bruge den Flaade, som Kort Adelaer havde bygget og sat i en fortræffelig Stand. Han erobrede den vigtige Ø Gulland, vandt derpaa i Forbindelse med den hollandske Admiral Tromp en herlig Seir over de Svenske ved Øeland 1ste Juni 1676, slog Aarsdagen efter 1ste Juni 1677 den svenske Admiral Sjøblad paa Kolbergerheide under Femern og tilintetgjorde en Maaned efter, 1ste Juli 1677, aldeles den svenske Flaade i Kjøgebugt, hvilken sidste Bedrift blandt hans mange andre Manddomsgjerninger især har givet hans Navn en udødelig Berømmelse. Slagene ved Øeland og Kjøgebugt vare af stor Vigtighed med Hensyn til Krigens Gang; thi ved det første blev det de Danske muligt at gjøre Landgang i Skaane og ved det sidste afværgedes de Svenskes Forsøg paa at landsætte en Hær paa Sjælland. Som en Følge af denne de Danskes Overlegenhed tilsøes seilede Kjøbmandsskibene under hele Krigen med samme Sikkerhed paa de nordiske Farvande som i den dybeste Fred. Imidlertid vare de andre Magter bleyne trætte af Krigen med Frankrig og havde sluttet Fred, som derfor ogsaa Danmark maatte finde sig i at modtage paa de Vilkaar, som den mægtige Ludvig den 14de foreskrev. Uagtet Danmark aabenbart havde havt Overmagten i Krigen, erholdt det dog i Freden med Frankrig

til Fontainebleau og med Sverrig til Lund (1679) ikke en Fodbred Land, end sige hele Skaane, Halland og Blekingen, hvis Erobring havde været Krigens fornemste Maal, men maatte tvertimod forpligte sig til at indsætte Hertugen af Gottorp i alle de Rettigheder, han havde før Forliget i Rendsborg. Serten Kanoner tilstodes det Danmark at medtage fra hver af de erobrede Fæstninger, en ringe Erstatning for det meget udøste Blod og de store Bekostninger. Til Bestyrkelse af det gode Forhold med Sverrig blev der sluttet et Ægteskab mellem Karl den 11te og Frederik den Tredies Datter Ulrika Eleonora, hvorom der allerede tidligere havde været aabnet Underhandlinger, men som bleve afbrudte ved Krigen. Hun blev Moder til den berømte Karl den 12te.

Griffenfeldts Klogskab vilde vel have bragt en anden Fred til Veie; men denne store Mand sad ikke længre i Kongens Raad og havde været fjærnet derfra i Krigens tre sidste Aar, hvilket ogsaa var en af Hovedgrundene til den uheldige Vending, som Landkrigen tog. Thi de Mænd, som efter hans Fald ganske bemægtigede sig Kongens Fortrolighed, Tydskerne Hahn, Ahlefeld, Ahrensdorf og Flere, vare uduelige, uvidende og feige og kun betænkte paa deres egen Fordeel med Tilsidesættelse af det almindelige Bedste. Griffenfeldt, eller som hans Fødenavn lød, Peter Schumacher, var af borgerlig Herkomst, Søn af en Viintapper i Kjøbenhavn; men allerede som ung tildrog han sig ved sine sjældne Aandsgaver Frederik den Tredies Opmærksomhed, som senere tog ham i sin Tjeneste og viste ham den største Tillid. Efterat han under denne Konge havde lagt Grunden til sin følgende Storhed, steg han under Christian den 5te i en Tid af 4 Aar fra det ene Trin af Ære og Høihed til det andet. Samme Aar, som Christian den 5te besteg Thronen, blev han Geheimeraad, det følgende Aar Ridder af Dannebroge, Aaret derpaa adledes han under Navn af Griffenfeldt, ophøiedes til Greve

og begavedes med Grevskabet Tønsberg i Norge, 1673 blev han Ridder af Elephanten og 1674 Storkantsler; paa samme Tid blev han af Keiseren ophøiet til Rigsgreve. Men denne store og pludselige Lykke i Forbindelse med Uforsigtighed paa Griffenfeldts Side vakte ham mægtige Fjender, der bevægede den svage Konge til at opoffre en Minister, der havde saa store Fortjenester af Fædrelandet og var berømt som Europas første Statsmand. Enkedronningen Sophia Amalia var fortørnet paa Griffenfeldt for den Behandling, der var vederfaren hendes Svigersøn og Datter, Hertugen og Hertuginden af Gottorp. Kongens Halvbroder Gyldenløve kunde aldrig tilgive Griffenfeldt, at han havde nægtet at bekræfte en for Danmark ufordeelagtig Traktat, som Gyldenløve havde sluttet med Hertugen af Gottorp; hans Had blev endnu uforsonligere, da Griffenfeldt bevirkede, at han blev forsat som Statholder til Norge, fordi han i Kjøbenhavn forledede Kongen til de uanstændigste Udsvævelser. Hertug Johan Adolph af Ploen tragtede efter Hævn, fordi Griffenfeldt havde trukket sig tilbage fra et allerede indledt Giftermaal med hans Slægtning, en Prindsesse af Augustenborg; Ahrensdorf, Ahlefeld, Hahn, Knuth og de øvrige tydske Adelsmænd ved Hoffet arbeidede paa Griffenfeldts Undergang, fordi de Alle vare overbeviste om, at de vare langt bedre skikkede til at lede Kongen og styre Staten end Viintappersønnen Peter Schumacher. Disse Griffenfeldts Avindsmænd fandt Understøttelse hos Churfyrsten af Brandenborgs indflydelsesrige Gesandt, Brandt, som i Griffenfeldt altid havde fundet en uovervindelig Modstander af Churfyrstens egennyttige Planer. Griffenfeldt blev pludseligen arresteret i Kongens Fraværelse (den 20de Marts 1676), og Sag anlagt imod ham for Høiforræderie. Klagepunkterne, der fremsattes af en for sine mange slette Handlinger berygtet tydsk Doktor Mauritius, vare for største Delen enten ubeviislige eller aabenbart falske, og Flere af de Handlinger, man

vilde udlægge som Forbrydelser, udgjorde netop Griffenfeldts største Fortjenester som Statsmand. Aldeles brødefri var Griffenfeldt vel ikke; men det var mindre hans Brøde, end hans Fjenders Had og Bagvaskelse, der fældede ham. Dommen lød paa, at han som Høiforræder skulde miste Ære, Liv og Gods; men tre af Dommerne, Adelsmanden **Christian Skeel**, Geheimeraad **Holger Vind** og den lærde **Rasmus Vinding** erklærede, at de ikke med god Samvittighed kunde underskrive denne Dom, og en Fjerde, den lærde Jurist **Peder Lassen**, døde i bittre Samvittighedsqvaler, fordi han efter lang Vaklen havde ladet sig bevæge til at stemme for Griffenfeldts Dødsdom. I Følelsen af den store Uretfærdighed, hvormed han blev behandlet, og styrket ved Bevidstheden om de vigtige Tjenester, han havde ydet Staten, gik Griffenfeldt Døden imøde med Rolighed og Fasthed, og knælede paa Retterstedet med den Erklæring, at alle hans Bestræbelser havde sigtet til Kongens Ære og Fædrelandets Bedste. Bødelen hævede allerede Sværdet, da General Schack pludseligen traadte frem og i Kongens Navn forkyndte, at Dødsstraffen var forandret til evigt Fangenskab, en Naade, som Griffenfeldt selv erklærede for haardere end Døden. Han blev først sat i Fængsel i Kastellet ved Kjøbenhavn, hvorfra han efter 4 Aars Forløb forflyttedes til Klippefængslet paa Munkholm i Throndhjemsfjord, hvor han sad som Fange i 19 Aar, og kom først paa fri Fod Aaret før sin Død (1699). I alle Dele af Statsstyrelsen følte[s] snart Griffenfeldts Fraværelse; men Ingen savnede ham mere end Kongen selv, som en Gang under Forhandlingen af en vanskelig Sag mismodig udbrød: „Griffenfeldt alene kjendte bedre, hvad der tjente til Statens Tarv end mit hele Geheime-Konseil.“ Dette var uden Tvivl Grunden til, at Griffenfeldt blev fjærnet endnu længere fra Kongens Person og sendt til Munkholm, hvor han blev behandlet med saa mageløs Grusomhed, at man

berøvede ham Bøger, Pen og Papiir og andre uskyldige Midler, hvormed han søgte at forkorte Fængslets sørgelige Ensomhed. Blandt Griffenfeldts Dommere var ogsaa Ahrensdorf. Paa Grund af sit slette Forhold i den skaanske Krig blev han et Par Aar efter Griffenfeldt Fald dømt til at lide samme Straf som denne; men Begges Lod blev høist forskjellig: Griffenfeldt hentærede sit Liv paa Munkholms Klippe; Ahrensdorf blev aldeles benaadet af Kongen og nogle Aar efter gjort til Ridder af Dannebroge!

Ved Freden til Lund og Fontainebleau var Christian Albrecht indsat i sine forrige Rettigheder; men der opkom snart nye Tvistigheder angaaende Fælledsregjeringen og Erstatning for Krigsomkostningerne. Det gik saavidt, at Kongen paany lod den hertugelige Deel af Slesvig besætte (1684); men flere Magter lagde sig derimellem og mæglede et Forlig til Altona (1689), hvorved Hertugens Rettigheder atter bleve erkjendte. Nu endeligen vendte den beklagelsesværdige Hertug Christian Albrecht tilbage fra Hamborg, hvor han havde levet lige siden 1675 som privat Mand under meget kummerlige Omstændigheder. Begge Svogrene levede derpaa i Fred og Venskab til Christian Albrechts Død (1694); men, da hans Søn og Efterfølger Hertug Frederik den 4de indgik Forbund med Sverrig, ægtede Karl den Tolvtes Søster, opførte Fæstninger og indkaldte svenske Tropper til deres Forsvar, opstode nye Misforstaaelser, som efter Christian den Femtes Død udbrøde til Krig. — Med Hamborg havde Christian den 5te, ligesom sine Forgjængere vidtløftige Stridigheder, som dog bleve bilagte ved Forliget i Pinneberg 1679, hvorved begge Parter forbeholdt sig deres gjensidige Rettigheder, men Hamborg betalte Kongen 220,000 Rdlr. Tvistighederne bleve senere (1686) fornyede, og Hamborg indesluttet baade til Lands og til Vands; men, da Churfyrsten af Brandenborg erklærede, at han ansaae Hamborgs Beleiring for det samme som et

Anfald paa Berlin, havde det sit Forblivende ved Forliget i Pinneberg. Den samlede Krigsmagt blev derpaa brugt til at inddrive Qvarteerpenge i nogle smaae Stater i Nordtydskland, som havde været forskaanede for Indqvartering under Krigen med Sverrig.

I den indre Deel af Statsstyrelsen herskede under Christian den 5te megen Virksomhed. Lovbogen, som var udarbeidet under Frederik den 3die, men siden havde undergaaet en Deel Forandringer, udkom 1683 under Navn af Christian den Femtes danske Lov og er den gjældende Landslov i Kongeriget Danmark, medens i Slesvig Valdemar den Andens sydske Lov endnu følges. Norge fik ligeledes en almindelig Lov (1687) omtrent af samme Indhold som den danske; i Kjøbenhavn stiftedes en Hof- og Borgret og i Norge en Overhofret, hvorfra der appelleredes til den kjøbenhavnske Høiesteret, som Griffenfeldt havde givet en forbedret Indretning. Til at bevirke Ligeformighed i Gudstjenesten udkom (1688) et Ritual og en Alterbog, og en ny Psalmebog forfattedes af Digteren Thomas Kingo, der var Biisp i Odense. — Den store Mathematiker Ole Rømer var en af de Mænd, som viste sig meest virksom ved Indførelse af nyttige Indretninger baade til Bedste for Landet i Almindelighed og i Særdeleshed for Kjøbenhavn, hvis Politie- og Borgemester han var. Ved hans Foranstaltning bleve eens Vægt og Maal indførte over hele Riget, Landeveiene bleve opmaalte, Milepæle opreiste og Befordringsvæsenet forbedret; Gaderne i Kjøbenhavn bleve oplyste med Lygter, Omhu droges for Brolægningen og Gadernes Reenlighed, den offentlige Sikkerhed betryggedes ved Indførelsen af et ordentligt Nattepolitie, Faren for Ildsvaade formindskedes ved Brandvæsenets Forbedring, et Assistentshuus indrettedes til Hjælp for Trængende, og Byen forskjønnedes ved Anlægget af flere Gader, offentlige Pladser og Bygninger. Til Rømers store Fortjenester hører ogsaa Forfattelsen af en

Matrikel eller almindelig Jordebog, hvorved først en ligelig Skyldsætning af alt Landets Jordegods blev mulig. I den tidligere Deel af Middelalderen beregnedes, som forhen bemærket, Landgildet og andre Afgifter af Jorden efter Udsæden; siden bestemtes de i Almindelighed efter frivillig Overeenskomst mellem Fæster og Jorddrot, eller efter et omtrentligt Skjøn af hvad Fæstegaarden kunde indbringe. De forskjellige Slags Afgifter bleve derpaa for at lette Beregningen henførte til et vist Maal af den Sædeart, som almindeligst dyrkedes i Danmark, nemlig Rug eller Byg, der kaldtes haardt Korn, i Modsætning til blødt Korn, d. e. Havre. At en Gaard stod for 4 Tønder haardt Korn eller som det udtaltes Hartkorn, betydede altsaa den Gang, at den i Afgifter svarede en Sum, der var lig Værdien af 4 Tønder Rug eller Byg, hvad enten nu Skatterne svaredes i disse eller andre Varer eller i Penge. Da i Aaret 1662 Skatter skulde paalignes Adelens Bønder, befalede Frederik den 3die Sædegaardseierne at indsende deres Jordebøger, efter hvilke derpaa en Matrikel blev udarbeidet, som lagdes til Grund for Skyldsætningen og fuldførtes 1664. Det er imidlertid indlysende, at denne Skyldsætning maatte lide af store Ufuldkommenheder, fordi den kun grundede sig paa et almindeligt Overslag og ikke paa en nøiagtig Beregning af Eiendommens Størrelse sammenlignet med Jordbundens Godhed. Det blev derfor snart fundet nødvendigt at forfatte en ny Matrikel, hvilket vidtløftige og vanskelige Arbeide Rømer udførte fra 1681 til 1688. Man beholdt derved det gamle Navn Hartkorn; men dette kom nu til at betyde noget ganske Andet, nemlig Forholdet mellem Jordens Udstrækning og Godhed. Der regnedes nemlig 2 Tønder Agerland eller 14000 □ Alen af bedste Jord til en Tønde Hartkorn, og, jo ringere og skarpere Jorden var, et desto større Omfang erholdt hver Tønde Hartkorn, saaledes at i de magre Egne af Jylland somme Steder 16 til 20 Tønder

Agerland ansattes til een Tønde Hartkorn. Denne Matrikel gjælder endnu over hele Danmark undtagen paa Bornholm, hvor Frederik den Tredies af 1664 har vedligeholdt sig. En ny almindelig Matrikel er i vore Dage bleven udarbeidet, men endnu ikke traadt i Kraft. — Forsvarsvæsenet blev holdt i god Stand under Christian den 5te. Span og Jens Juul, Broder til Admiralen, sørgede for Flaaden, som ved Slutningen af den svenske Krig beløb sig til 48 Orlogsskibe med en Besætning af 14000 Mand. Landmagten blev forbedret af Grev Roye og beløb sig i Fredstid til 24,000 Mand, deels Udskrevne, deels Hvervede; Rytterne vare næsten alle Hvervede og fordeelte paa de kongelige Godser, hvis Bønder meget trykkedes ved denne Byrde. Flere nye Fæstninger bleve anlagte, blandt andre den vigtige Christiansøe paa Ærteholmene ved Bornholm, og de gamle forbedredes og udvidedes. Finantsvæsenet var den Green af Forvaltningen, som blev maadeligst bestyret under Christian den 5te. Den ene Finantsminister afløste den anden, og den efterfølgende var altid slettere end den foregaaende, indtil omsider den duelige Sigfried von Plefs bragte nogen Orden til Veie. Men, uagtet man greb til saadanne Midler som at udleie danske Soldater til fremmed Krigstjeneste, efterlod Christian den 5te dog en Gjæld af 11 Tønder Guld, foranlediget ved Hoffets ødsle Pragt, ved kostbare Krige og egennyttige Yndlinge, som berigede sig paa Statens Bekostning.

Bondestandens Kaar have maaskee aldrig været uslere end under Christian den 5te. Medens Adelen var i sin Vælde bleve dens Bønder vel plagede med Hoverie, men vare dog frie for Skatter til Staten og tildeels for Krigstjeneste; men nu bleve de baade slaaede af Herremændene og trykkede ved Skatter og en Udskrivning, der ikke sjælden var uretfærdig og vilkaarlig. Jordegodset sank under disse Omstændigheder overordentligt i Priis, et Onde, som man søgte at

afhjælpe ved Forordningen af 28de Januar 1682, der siden blev noget nærmere bestemt (den 16de December 1682 og den 2den Oktober 1694), hvorved det tillodes Enhver, uden Hensyn til, om han var Adelig, Privilegeret eller simpel Borger, at kjøbe og besidde Sædegaarde. Disse beholdt deres forrige Skattefrihed, naar der foruden Hovedgaardstarten hørte 200 Tønder Hartkorn Bondeeiendom til Godset beliggende ikke længere end 2 Miil fra Hovedgaarden; ligeledes vedblev Tiendefrihed at følge den nye Besidder, hvis Gaarden havde været tiendefri før 1661 eller senere faaet særdeles kongelig Bevilling derpaa. Herved stege de store Jordegodser betydeligt i Priis; men derved var Bondestandens Nød ikke afhjulpen. Ved Forordning af den 27de Dec. 1687 blev det forbudt „Bønder, Præster, Fogder og Møllere," at opfodre Staldørne, hvilket blev forbeholdt Sædegaardseiere og Kjøbstædbeboere. Den naturlige Følge heraf var, at den fordum saa vigtige Ørenhandel Dag for Dag mere tabte sig. I den forhen anførte Forordning af den 28de Januar 1682 bestemtes, „at ingen Bonde eller Enke maatte opsige eller flytte fra deres Gaard, saalænge Herremanden agtede dem gode nok for samme Gaard at forestaae, med mindre han handlede med dem mod Lovene;„ videre hedder det: „Hvilken Bonde, som forsidder eller forløber sin Gaard og ikke retter sig efter Loven, maa Herremanden levere til Bremerholm, der at arbeide et Aar i Jern." Denne skrækkelige Rettighed, der aldeles gjorde Fæstebonden til Herremandens Slave og aabnede Veien til de skjændigste Misbrug, blev nogle Aar efter, ikke ophævet, men noget indskrænket derved, at Amtmanden skulde bevidne, at Sagen forholdt sig efter Herremandens Angivende. I samme Forordning fastsattes, at, naar ældre Bønderkarle, der havde fæstet Gaarde, ikke vilde gifte sig, skulde de ligesom de yngre Karle udskrives til Krigstjeneste. Mange Bønder foretrak nemlig

under den Elendighed, hvori de sukkede, at føre et ugift Liv, og vare kun betænkte paa ved given Leilighed at rømme bort fra Godset og Fædrelandet, hvilket nu var den eneste Udvei til Frelse fra Herremændenes Tyrannie. Under en saadan Tilstand og med saadanne Love maatte Agerdyrkningen og Qvægavlen nødvendigviis komme i det dybeste Forfald. Man regnede, at over en Femtedeel af Bondegodset paa Kronens Eiendomme laae øde, og endnu værre saae det ud paa de private Godser; Ost og Smør maatte i det frugtbare og græsrige Danmark, der eengang var saa berømt for sin ypperlige Qvægavl, hentes fra Holland til Hærens Forsyning. At de Bønderkarle, som flyttede ind paa de kongelige Rytter-godser, samt Indvaanerne paa de smaae Øer, Baagøe og Møen, under Betingelse af at opdrage i det Mindste een af deres Sønner til Søevæsenet, bleve erklærede vornedfrie (1695 og 1696), havde kun Lidet at betyde, saalænge hele Sjællands, Laalands og Falsters Befolkning sukkede i Trældom. — Handelen og Fabrikvæsenet havde under Christian den 5te en heldigere Skjæbne end Agerdyrkningen og Landvæsenet, endskjønt de rigtignok efter Tidens indskrænkede Oplysning meest søgtes fremmede ved Tilstaaelse af Enerettigheder og Oprettelse af Handelsselskaber med udelukkende Privilegier. Der oprettedes et Kommercekollegium, som skulde drage Omsorg for Handelen og Fabrikvæsenet; ved Indretningen af en Navigationsskole i Kjøbenhavn under Rømers Bestyrelse aabnedes Leilighed for de Søefarende til at erhverve sig de Kundskaber, som ere nødvendige i deres Fag. Defensionsskibene, som under Christian den 4de vare befundne saa nyttige, bleve paany indførte og bidroge særdeles meget til at oplive den umiddelbare Handel paa fjærnere Lande. Det østindiske Kompanie blev fornyet, der oprettedes et islandsk og et færøisk Handelsselskab, samt tvende grønlandske, et i Kjøbenhavn og et i Bergen. Den vestindiske Handel var begyndt under Frederik

den 3die, men fik først Fasthed under Christian den 5te ved Erhvervelsen af St. Thomas og St. Jan (1672). Især i de 10 sidste Aar af Christian den Femtes Tid havde den danske Handel en glimrende Periode, da næsten alle de øvrige Handelsstater i Europa vare indviklede i blodige Krige. Da nogle af de krigførende Magter bleve misundelige over Danmarks blomstrende Handel og søgte at forstyrre og forulæmpe den, indgik Danmark og Sverrig (1691), ligesom omtrent 100 Aar senere ved en lignende Leilighed, en væbnet Neutralitets-Forening til det fredelige Handelsflags Beskjærmelse.

Videnskaberne bleve, da de havde mistet deres ivrige Beskytter Griffenfeldt, ikke begunstigede af Regjeringen, derimod stiftedes ved privat Godgjørenhed til Bedste for de Studerende Collegium Mediceum af Ole Borch og Klersens Collegium af Elers, som i en ulykkelig Ildebrand paa Amalienborg Slot havde mistet sine to eneste Børn. Hoffets Ligegyldighed virkede imidlertid ikke saa hæmmende paa Videnskabelighedens Udvikling som den Mangel paa Frihed til videnskabelige Undersøgelser, der herskede i hine Samvittighedstvangens og den politiske Mistænksomheds Dage. Det var paa den Tid, at Ludvig den 14de saa grusomt forfulgte sine reformeerte Undersaatter, hvilke derfor i Hobetal udvandrede og søgte Tilflugt i fremmede Lande, blandt andre ogsaa i Danmark. Men Sjællands Biisp Bagger indgav en udførlig Forestilling til Kongen, hvori han viste det Farlige for den protestantiske Læres Reenhed i at lade disse Kjættere faae Indpas i Landet, og hans Andragende understøttedes paa det Ivrigste af Hofprædikanten Masius, der var besjælet af samme snæverhjærtede Aand. Dronningen, Charlotte Amalia, var reformeert; men, da hun elskedes mindre af Kongen end hans Livlæges Datter, Sophia Moth, siden ophøiet til Grevinde af Samsøe, kunde hun Intet udrette for sine Troesbeslægtede. De flittige og vindskibelige franske Reformeerte bleve altsaa,

ligesom hundrede Aar tidligere de nederlandske Flygtninge, bortviste fra Danmark og vandrede derpaa til Holland og Brandenborg, hvis Fabrikker og Manufakturer de bragte i en blomstrende Forfatning. Denne Ufordrageligheds-aand i Danmark var saa meget mere paafaldende, som baade Jøder og Katholiker (1682) fik fri Religionsøvelse i Fredericia, og to Aar efter de portugisiske Jøder endog tilstodes det Samme over hele Riget. Imidlertid indsaae man dog siden den store Feil, der var begaaet og tilstædede (1685) de Reformeerte under visse Betingelser fri Udøvelse af deres Religion i Kjøbenhavn og gav dem Tilladelse til at bygge en Kirke. Men ikke Mange benyttede sig heraf, deels fordi de i Mellemtiden havde nedsat sig andensteds, deels fordi de nærede Mistillid til Bagger og Masius, og, at denne ikke var ugrundet, viste sig ikke længe efter, da Masius udvirkede adskillige trykkende Forordninger mod de kjøbenhavnske Reformeerte. Saaledes befaledes det ved Reskript af 6te September 1690, at Ægtefolk af forskjellig Troesbekjendelse skulde vies og deres Børn døbes i en lutherst Kirke; ligeledes forbødes det de Reformeerte at ringe til Gudstjeneste med Klokken i Kirketaarnet. Aarsagen til dette Masius's fortsatte Fjendskab mod de Reformeerte var en Strid, hvori han var bleven indviklet med nogle Lærde af denne Troesbekjendelse. Masius udgav (1687) et Skrift, som var tilegnet Kongen af Danmark, hvori han søgte at vise, at Kongemagten hidrørte umiddelbart fra Gud, og at det var i Fyrsternes egen Interesse at hævde den protestantiske Lære, fordi de andre Religionsbekjendelser ikke saa vel lode sig forene med en uindskrænket Regjeringsform, og at navnligen de Reformeerte i denne Henseende ikke vare at stole paa. Herimod tog blandt Andre Philosophen Thomasius i Halle til Gjenmæle i et Skrift, hvori han viste, at Kongemagten grundede sig paa en Overdragelse fra Folkets Side, og at de Reformeerte kunde være ligesaa gode Undersaatter som Lutheranerne. Masius

havde den Fornøielse at see Bøddelen i Kjøbenhavn brænde dette Skrift af Thomasius, og hermed endtes Striden, men ikke Mindet om dens Vanære. Just da denne Strid var paa det Heftigste udkom ovennævnte strænge Forordninger mod de Reformeerte. Et andet sørgeligt Exempel paa, hvor liden Tænke- og Skrivefrihed der paa den Tid herskede i Danmark, giver den Behandling, som vederfoer den lærde Oluf Rosenkrands, en Efterkommer af hiin berømte gamle danske Adelsslægt, der endnu betragtedes med Ugunst og Mistænksomhed af Regjeringen. En tydsk Professor Buno havde skrevet en Bog, hvori han vilde bevise, at Danmark altid havde været et Arverige, og at den Valgret, som Adelen havde udøvet, havde været lutter Anmasselse. For at gjendrive denne Bestyldning skrev Rosenkrands „et Forsvar for den danske Adel." Paa Grund af dette Skrift, der vel indeholdt adskillige stødende Udtryk, men ellers var reent historisk, blev Rosenkrands (1682) anklaget som Majestætsforbryder. Der blev først nedsat en Ret af 6 Mænd; men, da Halvdelen af disse vægrede sig ved at underskrive Dommen, der gik ud paa en Bøde af 6000 Rdlr. og Bogens Konfiskation, blev Sagen overgiven til Høiesteret. Her blev Rosenkrands dømt til at miste sine Embeder, have sin Hovedlod forbrudt, forvises Kjøbenhavn og tilbagekalde, hvad han havde skrevet. Hovedloddens Fortabelse blev af Kongen forandret til en Bøde af 20,000 Rdlr. Men Rosenkrands tog sig denne Behandling saa nær, at han døde en Maaned efter af Græmmelse.

Christian den 5te døde 1699 i en Alder af 53 Aar, efter en næsten trediveaarig Regjering. Alle ere enige i at rose ham for personlig Tapperhed og en ædelmodig ridderlig Tænkemaade; men ligesaa enig er man i at tillægge ham Hang til Forlystelser og Adspredelser, Mangel paa Huusholderiskhed og en i høi Grad svag og uselvstændig Charakteer. Denne Svaghed gjorde ham til et Bytte for hans udsvævende Halvbroder

Gyldenløves Forførelser og foraarsagede, at han i sin hele Regjeringstid lod sig lede af Andre, først af den duelige Griffenfeldt, siden af dennes uduelige Efterfølgere. Hans Krig med Sverrig var uklog og unødvendig, og hans Politik mod hans Svoger Hertugen af Gottorp og adskillige smaae tydske Fyrster var mere støttet paa Magt end Retfærdighed. Under hans Regjering fik ogsaa, meer end nogensinde før, en tydsk Tone Indgang ved Hoffet: Kongen var omgiven af tydske Hofmænd, tydske Embedsmænd sade i de høieste Regjeringskollegier og tydske Generaler anførte Hæren, Flaaden var det Eneste, som forblev dansk; selv Operaer bleve spillede paa Tydsk, og tydske Indskrifter sattes paa offentlige Mindesmærker. Kronprindsens Opdragelse, ikke den mindst vigtige af de Pligter, som paaligge en Konge, blev aldeles forsømt, og Prindsen med Flid holdt fjærnet fra Regjeringsforretningerne lige til sit 28de Aar, eller Aaret før Christian den 5te døde.

Frederik den Fjerde arvede Tvistighederne med Gottorps Hertug Frederik den 4de efter sin Fader. Hertugen opførte paany de af Christian den 5te nedrevne Skandser, sluttede Forbund med Hannover og fik Tropper tilsendt fra sin Svoger Karl den 12te for at bruge dem mod Danmark. Efterat Kong Frederik den 4de havde styrket sig ved Forbund med Peter den Store af Rusland og August, Churfyrste i Sachsen og Konge i Polen, lod han en Hær rykke ind i Slesvig, som i Begyndelsen havde megen Fremgang, men siden maatte vige for en stor Hær af Svenske, Hannoveranere og andre tydske Tropper, som brøde ind i Hertugdømmerne. Tillige blandede Søemagterne sig i denne Krig, fordi de for enhver Priis vilde bevare Freden i Norden, da en blodig Krig hver Dag truede med at bryde ud i det sydlige Europa angaaende den spanske Arvefølge. England og Holland sendte hver en Flaade ind i Sundet fra Nordsøen, og en svensk Flaade ankom søndenfra. Disse tre Flaader indesluttede den danske imellem

sig paa Kjøbenhavns Rhed og søgte at stikke den tillige med Hovedstaden i Brand ved et Bombardement; men heldigviis mislykkedes dette farlige Anslag. Paa samme Tid landede Karl den 12te paa Sjælland (4de August 1700) med 12,000 Mand og nærmede sig Kjøbenhavn fra Landsiden. Under saa truende Farer og ikke tilbørligen understøttet af sine Forbundsfæller maatte Frederik den 4de ile med at slutte Freden til Travendal (18de August 1700), samme Aar som Krigen var begyndt. Herved bekræftedes Hertugens Souverænitet, og han fik udtrykkeligen Ret til at anlægge Fæstninger, holde Tropper, slutte Forbund, Fælledsregjeringen indskrænkedes til Prælater og Ridderskab, og Kongen betalte Hertugen 260,000 Rdlr. Imidlertid opkom snart igjen Misforstaaelser. Hertug Frederik den 4de faldt (1702) i et Slag i Polen, hvorhen han havde fulgt sin Svoger Karl den 12te, og Regjeringen over Hertugdømmerne blev derpaa, da hans Søn Karl Frederik kun var to Aar gammel, overdragen til Enkehertuginde Hedevig Sophia, Karl den Tolvtes Søster, og den afdøde Hertugs Broder, Administratoren Christian August, Koadjutor i Lybek, samt Geheimeraadet. Men der opkom Splid blandt Medlemmerne af Formynderregjeringen, af hvilke Nogle hældede til dansk, Andre til svensk Side. I Spidsen for det første Partie stod den retsindige Wedderkopp; det sidste lededes af den kloge, men rænkefulde Görz, der fik Wedderkopp styrtet og vilde have ladet ham henrette, hvis ikke Kong Frederik ved sine Trusler havde forebygget det. Stridspunkterne angik deels det lybekske Stift, som Administratoren gjorde Fordring paa, men som Kongen søgte at erhverve for sin Broder Karl, deels Fælledsregjeringen, som man fra Gottorps Side søgte at faae aldeles ophævet, deels endeligen, hvorvidt Hertugen maatte skrive sit Navn og sin Titel i de fælleds Forordninger med ligesaa store Bogstaver som Kongen af Danmark (Frakturstriden). Denne sidste latterlige Tvist gjorde, at der i 8 Aar

ingen Landretter bleve holdte i Hertugdømmerne. Efter otte Aars Forløb syntes det imidlertid, som om Alt skulde faae en fredelig Udgang ved Forliget i Hamborg (1711), der afgjorde de fleste Stridspunkter og nøiere bestemtes i det rendsborgske Forlig (1712). Men pludseligen toge Sagerne en anden Vending ved den Falskhed, som den gottorpske Regjering viste mod Danmark i den Krig, som paany var udbrudt med Sverrig.

Den udvortes Anledning til denne Krig vare nogle Fornærmelser, som de Svenske havde viist mod danske Skibe og nogle Yttringer af Karl den 12te, der gave Grund til at formode, at han vilde angribe Danmark, naar han blev færdig med sine andre Fjender. Men den sande Grund var den Udsigt, som nu mere end nogensinde syntes at aabne sig til at tilbageerobre de tabte skaanske Provindser, da Sverrig var i den meest hjælpeløse Forfatning og saa udmattet ved sin Konges glimrende, men unyttige Seire, der tilsidst endtes med Nederlaget ved Pultava (1709), at det ikke syntes at kunne modstaae et alvorligt Angreb. Frederik den 4de havde mod Udgangen af Aaret 1708 foretaget sig en Udenlandsreise til Italien og paa Tilbagereisen besøgt Kong August i Dresden, hvor der blev sluttet et Forbund mod Sverrig mellem Danmark, Polen og Sachsen, som Rusland siden tiltraadte. En dansk Hær blev endnu samme Aar (1709) landsat i Skaane, men i Begyndelsen af det følgende Aar aldeles slagen ved Helsingborg af en overlegen svensk Hær under Anførsel af Magnus Steenbock; 13,000 Mand Danske kjæmpede mod 28,000 Svenske, men som rigtignok for største Delen vare uøvede Bønder. Levningerne af den danske Hær bleve derpaa overskibede til Sjælland, og en ny Landgang gjort umulig ved en voldsom Pest, som rasede i Skaane og Sjælland. Krigen blev derpaa forflyttet til Tydskland, hvor de Danske havde stor Fremgang og erobrede alle Sverrigs vigtige tydske Provindser paa Stettin og Stralsund nær. Imidlertid lykkedes det ogsaa Steenbock at komme over til Tydskland og overvinde de Danske ved Gadebusch (Decbr. 1712), efterat først 7000 sachsiske Hjælpetropper ved en feig Flugt havde aabnet de Danskes Slaglinie og bragt Uorden i deres Rækker. Tabet af dette Slag blev dog ikke saa fordærveligt, som man kunde have ventet; ja dets fjærnere Følger vare endog meget heldige for Danmark. Thi Steenbock, som allevegne saae sig omringet af Fjender, blev nødt til at kaste sig ind i den hertugelige Fæstning Tønning, efterat han paa Veien derhen med en Grusomhed, der var ligesaa unyttig, som den var ærefuld, midt om Vinteren havde afbrændt den aabne Stad Altona. Men store Skarer af danske og medforbundne Tropper forfulgte Mordbrænderen, indesluttede ham i Tønning og begyndte denne Fæstnings Beleiring. Frederik den 4de var med Rette forbittret paa den hertugelige Regjering, som ganske nyligt havde givet ham de høitideligste Forsikkringer om et venskabeligt Sindelag og den ubrødeligste Neutralitet og desuagtet gav Steenbock Tilflugt i Tønning. Paa Grund heraf tog Frederik den 4de ved et Patent af den 13de Marts 1713 hele den gottorpske Deel af Hertugdømmerne i Besiddelse. Da imidlertid Steenbock 3 Dage efter drog ud af Fæstningen og med sine 11000 Mand overgav sig som Krigsfange, og da Gørz vedblev at forsikkre, at Kommandanten uden Befaling fra den gottorpske Regjering havde aabnet Porterne for Steenbock, var Kongen endnu en Tidlang tilbøielig til at tilbagegive Hertugen hans Lande. Men, da Tønning, som endnu et Aar forsvaredes af de hertugelige Tropper, endeligen overgav sig, kom Frederik den 4de i Besiddelse af den udtrykkelige Ordre, hvorved Kommandanten befaledes at indlade Steenbock, og han besluttede nu ikke længere at vedblive en utidig Ædelmodighed, men at beholde det, som Omstændighederne og Vaabenlykken havde givet ham i Hænde.

Tilsøes vare de Danske endnu heldigere end tillands. Slaget i Kjøgebugt 1710 er ikke blevet saa mærkeligt ved sine Følger for Krigen som ved Hvitfeldts Heltemod. Hans Skib Dannebroge kom i Brand ved Ilden af sine egne Kanoner og kunde vel reddes, men ikke uden med Fare for derved at stikke Byen Kjøge og hele den danske Flaade i Brand. Hvitfeldts Beslutning var snart tagen: han lagde tæt ind paa Fjenden og skjød Skud paa Skud, indtil Ilden naaede Krudtkammeret, og han tilligemed hele Besætningen sprang i Luften: en gjennem alle Tider lysende Heltedaad, der selv i den danske Søekrigshistorie, der er saa rig paa herlige Bedrifter, staaer uden Mage. Admiral Gabel vandt (1715) en glimrende Seir i Femernsund, og han tilligemed Sehested og Raben hævdede saaledes Herredømmet over Østersøen, at Forbindelsen mellem Sverrig og dets tydske Provindser blev yderst vanskelig. Imidlertid var Karl den 12te, som efter Nederlaget ved Pultava havde tilbragt 5 Aar i Tyrkiet i en besynderlig Ørkesløshed, medens Fjenderne hærjede og erobrede hans Rige, mod Slutningen af Aaret 1714 kommen tilbage og havde først begivet sig til den stærke Fæstning Stralsund, en af de faae Levninger af Sverrigs Besiddelser i Tydskland. Denne frygtede Fjendes Tilbagekomst gjorde, at der blev knyttet et fastere Forbund mellem Danmark, Polen og Rusland, som nu ogsaa Preussen, Hannover og England tiltraadte. Ved denne Leilighed kjøbte Churfyrst Georg af Hannover, der siden 1714 var Konge i England, for 8 Tønder Guld Fyrstendømmerne Bremen og Verden, som Danmark havde erobret fra Sverrig. Da Karl den 12te ikke længere kunde holde sig i Stralsund, der blev haardt beleiret af de forenede Magter, begav han sig i December 1715 til Sverrig og bragte snart en stor Hær paa Benene, hvormed han tænkte at gaae over Isen og overvælde Danmark; men et pludseligt Toeveir reddede Landet for denne Fare. Karl vendte sig

derpaa mod Norge; men ogsaa her strandede hans Planer paa Frederikshalds Borgeres Mod og Fædrelandskjærlighed; thi anførte af de ædle Brødre, Peter og Hans Kolbjørnsen, stak Borgerne Ild paa deres egen Bye og trak sig derpaa tilbage til Fæstningen. Denne kunde Karl den 12te ikke indtage, da alt det Krigsforraad, han i dette Øiemed havde samlet, blev ødelagt af Tordenskjold i Dynekilen. Blandt de mange Søehelte, som Danmark og Norge have frembragt, ligefra Søren Norbye, Peter Skram, Otto Rud, Herluf Trolle, Christian den 4de til de senere, Kort Adelaer og Niels Juul, er Tordenskjold, eller som hans Fødenavn lød, Peter Wessel, en af de navnkundigste. Han var af borgerlig Herkomst, først Skrædderdreng, siden Matros, men svingede sig ved en Række af Heltebedrifter, i hvilke han udviklede et Mod, der steg i samme Grad, som Faren vorte, og en Snildhed og Aandsnærværelse, der lode ham seire over Vanskeligheder, som maatte forekomme Andre uovervindelige, op til en Admirals Værdighed. Af Frederik den 4de, som bar megen Godhed for denne sjældne Kriger, erholdt han Navnet Tordenskjold, fordi han var et Værn for Danmark og en Rædsel for dets Fjender. Til hans mærkeligste Bedrifter hører Slaget i Dynekilen og Indtagelsen af den næsten uovervindelige Klippefæstning Marstrand. Med ikke mere end een Fregat og 5 Smaaskibe, løb han ind i den stærkt befæstede Havn Dynekilen, og bragte efter 4 Timers Fægtning de fjendtlige Batterier til Taushed, erobrede 12 Krigsskibe og 8 Fartøier, som vare lastede med Krigsforraad til Frederikshalds Beleiring; af Resten af den svenske Flaade undkom kun to Lastskibe, een Gallei sank, en anden sprang i Luften. Fæstningen Marstrand blev angreben af Tordenskjold med en høist ubetydelig Magt; men ved sit blotte Navn og ved en Forening af Snildhed og Dristighed bragte han den svenske Kommandant saaledes ud af Fatning, at han overgav en af de stær-

keste Fæstninger i Europa, der kunde have trodset en Magt, der var mange Gange større end Tordenskjolds. Tordenskjold døde i en ung Alder kort efter Fredens Slutning, myrdet af den svenske Oberst og Duellist Stahl; men hans mageløse Heltegjerninger, hans ædle Hjærte, hans aabne og ægte nordiske Tænkemaade have bevaret ham i udødeligt Minde hos det danske Folk.

Medens Karl den 12te saaledes spildte sine Kræfter for Frederikshald, gjorde man i Danmark alvorlige Forberedelser til en ny Landgang i Skaane. En Hær paa 22000 Mand blev sammentrukken paa Sjælland, og Flaaden udrustedes; med den danske Krigsmagt forenede sig en russisk Hær paa henved 40,000 Mand, som under Peter den Stores egen Anførsel leirede sig udenfor Kjøbenhavn, og en stor russisk Flaade ankrede paa Rheden. Men der opkom Misforstaaelser mellem de Forbundne, fordi Frederik den 4de ikke vilde indrømme Peter den Store Karlskrone i Blekingen, som han saa meget ønskede for at udvide sin Magt paa Østersøen. Man fattede snart den stærkeste Mistanke om, at Peter den Store mindre tænkte paa at gjøre et Indfald i Sverrig end paa at bemægtige sig Kjøbenhavn og Kronborg, hvorfor der hurtigt bleve trufne saadanne Anstalter til at møde denne svigefulde Plan med Magt, at den russiske Keiser maatte drage bort med uforrettet Sag. Peter den Store begyndte nu at pleie hemmelige Underhandlinger med Karl den 12te, som lededes af Gørz, der var traadt i den svenske Konges Tjeneste. Gørzes Bestræbelser gik ud paa at bevirke Fred og Forbund mellem Rusland og Sverrig, hvorpaa Danmark med forenede Kræfter skulde angribes og tvinges til at afstaae Norge til Sverrig og hele Holsteen og Slesvig til den gottorpske Hertug. Men disse og andre vidtudseende Planer gik overstyr, da Karl den 12te ved et nyt Indfald i Norge faldt for Frederikshald (den 11te December 1718). Den nye Regjering i Sverrig ønskede

Fred, som ved engelsk og fransk Mægling kom istand i Frederiksborg den 3die Juli 1720, hvorved den elleveaarige Krig bragtes til en for Danmark hæderlig og lykkelig Ende. Thi foruden de 8 Tønder Guld, som Danmark havde erholdt ved Salget af Fyrstendømmerne Bremen og Verden, betalte Sverrig endnu 600,000 Rdlr. i Krigsomkostninger og frasagde sig den Toldfrihed i Sundet, hvoraf det havde været i Besiddelse siden 1645. Dette Punkt var overordentligt vigtigt; thi ved de Svenskes Toldfrihed, hvoraf ogsaa andre Nationer droge Fordeel ved en svigefuld Brug af det svenske Flag, var Øresundstolden sunken ned til en ubetydelig Indtægt (70 til 80,000 Rdlr.), men steg nu til henved 400,000 Rdlr. og vorede siden bestandigt ved den tiltagende Handel.

Krigens største Vinding var imidlertid Erhvervelsen af den hertugelige Deel af Slesvig, som nu efter Aarhundreders Adskillelse med Vaabenmagt atter blev forenet med Moderlandet. Sverrig forpligtede sig til ikke mere at understøtte den forrige gottorpske Hertug, og baade Frankrig og England gik i Borgen for Danmarks Besiddelse af Slesvig til evige Tider. Paa Grund af disse Fredsbetingelser tog Frederik den 4de ved et Patent af 22de August 1721 den forrige hertugelige Deel af Slesvig i Besiddelse og opfordrede Indvaanerne til at hylde sig. Hyldingseden aflagdes den 4de September 1721 paa Gottorps Slot af Slesvigs daværende Stænder, Prælater og Ridderskab, samt af Godseierne og paa Geistlighedens Vegne af Provsterne; paa Landet og i Kjøbstæderne modtoge Amtmændene Arvehyldingen paa Kongens Vegne; Hertugen af Augustenborg indsendte en skriftlig Hylding. I Hyldingseden lovede Enhver for sig og sine Efterkommere at være Kongen tro og huld som eneste souveræn Landsherre, ligesom ogsaa alle hans kongelige Arveefterfølgere efter Kongelovens Lydende. Paa Grund af denne Forandring i Slesvigs Forhold til Riget blev ogsaa det slesvigske Vaaben flyttet fra sin forrige Plads

af denne Frihed og derfor nu vil gjøre en Forandring med Vornedrettigheden paa Sjælland, Laaland, Falster og omliggende Øer, paa det at de, ligesom Undersaatterne i de andre Provindser, med Tiden kunne nyde lige Frihed og derved faae desmere Lyst og Mod og Hjærte til at være arbeidsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove Livet for Kongen og Fædrelandet i fornødent Tilfælde, helst naar de see, at de og deres Børn med Frihed kunne besidde og i Brug beholde det Sted de stræbe for, saa og at de unge Karle fra de andre Provindser kunne faae Lyst til at tjene og fæste Gaarde paa forbemeldte Øer i deres Fædreland, hellere end at de af Frygt for Vornedtvang skulle begive sig ud af Landet, samt at de Mænd paa Landet, der have mange Sønner, hvilke ikke alle behøves til eller have Lyst til Bondearbeide og Agerdyrkning, kunne lade Nogle af dem lære Haandværker, Kjøbmandskab, Søefart eller Andet, hvorved de i Fremtiden sig ærligen kunne ernære, uden at frygte for at tvinges til deres Fødestavn." Ifølge heraf fastsætter Forordningen, at Bønderkarle fra Jylland og de andre Provindser, hvor intet Vornedskab herskede, skulde forblive frie, naar de nedsatte sig paa Sjælland og de øvrige nævnte Øer; dernæst at alle Bønder, som vare fødte efter Frederik den Fjerdes Regjeringstiltrædelse, den 25de Aug. 1699, tilligemed deres Afkom til evige Tider skulde være frie for Vornedrettighed og Fødestavns Tiltale. Ogsaa for de øvrige Bønders Kaar blev der sørget ved følgende Bestemmelser: det indskjærpedes Jordegodseierne ikke at sælge deres Bordnede, og de forpligtedes mod en billig Kjendelse efter Enhvers Formue, dog ikke over 30 til 50 Rdlr., til at give enhver Karl, som forlangte det, Frihed; Fæstebønderne maatte ikke mod deres Villie sættes fra Gaardene eller tvinges til at antage øde og ubebygte Gaarde, men skulde ligesom i de Provindser, hvor intet Vornedskab fandt Sted, for Livstid beholde de Gaarde, som

de nu havde eller herefter fik i Fæste. Endeligen bleve ogsaa alle de Bordnede, som en vis Tid havde opholdt sig udenfor det Gods, hvorpaa de vare fødte, enten i Kjøbstæderne eller andensteds, frie for Fødestavns Tiltale. Amtmændene paalægges det i Særdeleshed at have strængt Tilsyn med denne Forordnings nøiagtige Efterlevelse og forebygge, at Bønderne paa nogen Maade forurettedes af Godseierne. Men desværre vare de tilsigtede Frugter af denne skjønne Forordning for en Deel tilintetgjorte, inden de kom for Lyset. Thi Aaret forhen, den 22de Februar 1701, var der udkommen en Anordning om Oprettelsen af et Landeværn eller Landmilice, ifølge hvilken hele Landet skulde inddeles i Lægd og af ethvert saadant stilles en Soldat til seraarig Krigstjeneste. Men paa det privilegerede Jordegods tillodes det Herremændene selv at indrette Lægdene og udskrive til Soldat, hvem de vilde; de saaledes Udskrevne bleve indførte i en Rulle og turde ikke forlade Godset før efter endt Krigstjeneste. Den vilkaarlige Magt, som Herremændene herved fik over deres undergivne Bønder, og som var bleven dem betrygget ved en et Par Dage tidligere udkommen Forordning, der forbød Præsterne overalt i Danmark at give noget Tjenestetyende Skudsmaal til at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre den Paagjældende først havde faaet Fripas af vedkommende Godseier, blev af egennyttige Herremænd misbrugt paa den meest oprørende Maade. Gunst og Gave, Fjendskab og Venskab afgjorde, hvo der skulde være fri og hvo Soldat; den Bondekarl, som havde Noget til Bedste, afpressedes hver Skilling for at slippe for Krigstjeneste, den Fattige, som Intet kunde give, eller den, som ved en eller anden Leilighed havde paadraget sig Herremandens eller Forvalterens Vrede, maatte bære Musketten. Uagtet Alt dette, vare endda store Fordele vundne for Bondestanden ved Forordningen af 21de Febr. 1702: Trældomsmærket hæftede nu ikke længere ved Bonden lige fra Fød-

selen, og han betragtedes ikke længere som et ganske andet Slags Menneske end de øvrige Borgere; han kunde ikke som forhen tvinges til Antagelse af en øde Gaard og derved til sin visse Ødelæggelse, eller vilkaarligen afsættes fra den, han havde. Endeligen havde Herremanden kun Ret til at holde dem ved Godset, som vare indrullerede; alle de Øvrige kunde han efter Loven ikke nægte Reisepas. Men Herremændenes Magt fik 23 Aar senere en overordentlig Udvidelse ved Forordningen af 8de Febr. 1724, som bestemte, at alle de unge Karle fra 14 til 35 Aars Alder skulde indføres i en Reserverulle og forblive paa det Gods eller i det Lægd, hvorunder de hørte, indtil de havde udtjent deres 6 Aar eller naaet det 35te Aar. Følgerne af Stavnsbaandet, saaledes kaldte man denne nye Tvang, der traadte istedenfor Vornedskabet, vare saa meget sørgeligere, som det ikke blev indskrænket til hine Øer, hvor Vornedskabet havde hersket, men udstrakt over hele Danmark, Bornholm undtaget.

Det af Frederik den 4de indrettede Landeværn bestod af 18000 Mand og kunde have været en meget gavnlig Indretning, blandt Andet som Forberedelse til Afskaffelse af hvervede Soldater (hvoraf der endnu underholdtes en Hær paa over 20,000 Mand), naar den kun ikke var iværksat paa Bondefrihedens Bekostning. Denne Konge, der overhoved drog megen Omsorg for Forsvarsvæsenet, udvidede den ældre Indretning med at give Rytteriet Underhold paa Kronens Gods, og fordeelte paa denne Maade ikke mindre end 12 Regimenter Hestfolk, hvoraf 3 laae i Jylland og 9 paa Øerne. Skjønbt Bønderne paa Ryttergodset paa Grund af denne Byrde vare fritagne for andre Afgifter, bleve disse Indqvarteringer dog en sand Plage for dem, da baade Officerer og de simple Ryttere tillode sig de største Undertrykkelser mod disse forsvarsløse Mennesker. Derom vidne flere kongelige Forordninger, der sigtede til at standse dette Uvæsen, blandt andre en af

9de April 1701, der forbyder Officererne under Fortabelse af deres Post „at bruge Bønderne til privat Arbeide, Pløining eller Dagværk, Høst, Reiser eller hvad andet Navn det kan have," og en anden fra 1729, der forbyder Officererne og de Gemene „at begegne Bonden med Hug og Slag, naar han er i Hoverie." — Kjøbenhavns Farer under Krigen i Aaret 1700 havde viist, at Staden manglede et tilstrækkeligt Værn mod Søesiden. For altsaa at forebygge lignende Tilfælde for Fremtiden begyndtes midt under Krigen i Aaret 1713 Anlægget af Søebatterierne Tre Kroner og Prøvestenen. Til Dannelse af duelige Officerer for Flaaden og Hæren oprettedes først et Søekadetakademie og siden et Landkadetakademie, hvert for 100 Lærlinge. For altid at have øvede Søefolk i Beredskab blev Holmens faste Stok forøget til 30 Kompanier Matroser, og i den Anledning de af Christian den 4de opførte Nyboder betydeligen udvidede. Frederik den 4de søgte ligesom sin Fader at forøge sine Indkomster ved at overlade fremmede Magter danske Krigsfolk. Vel indkom herved betydelige Summer i Skatkammeret, og de danske Soldater indlagde sig stor Ære i den spanske Arvefølgekrig og i Ungarn mod Tyrkerne; men baade Pengene og Hæderen var dyrt kjøbt ved det meget Blod, der blev udgydt i en Fædrelandet uvedkommende Sag.

Handelen kunde ikke have synderligt gunstige Vilkaar under en Konge, der næsten i sin halve Regjeringstid var indviklet i blodige Krige; dog bleve der baade før og efter Krigen trufne flere Foranstaltninger til dens Fremme. Der oprettedes et nyt Kommercekollegium og (1726) et Søeassurance-Kompanie, der stiftede megen Nytte; Grønland blev paany beseilet, og et grønlandsk Kompanie stiftedes 1723. Derimod forfaldt det ostindiske Kompanie aldeles, indtil det mod Slutningen af Frederik den Fjerdes Regjering igjen bragtes paa Fode ved Kronprindsens, siden Christian den Sjættes, Bestræbelser. I

Aaret 1726 erholdt Kjøbenhavn udelukkende Handel med Brændeviin, Viin, Salt og Tobak. Hensigten hermed var at forebygge Smuglerie og sikre den kongelige Kasse Indtægterne af Tolden, hvilket bedst kunde skee i en af Volde og Grave indesluttet Bye som Kjøbenhavn; men det havde kun til Følge, at Handelen med disse Varer aldeles bortvendte sig fra Kjøbenhavn, og at Smugleriet tiltog i Provindserne, hvorfor ogsaa denne Tvang ophævedes under den følgende Konge. Fabrikker og Manufakturer søgte man ligesom tidligere at befordre ved at indkalde Fremmede; flere Fabrikker bleve ogsaa indrettede i Kjøbenhavn, deels for fremmede, deels for indenlandske Varers Forarbeidelse, blandt andre en stor Klædefabrik, der forsynede hele Hæren med Klæde, og en Seildugsfabrik i Kjøge. Postvæsenet, som under Frederik den 3die og Christian den 5te indtil 1685 havde været bestyret af Paul Klingenberg, blev derefter overdraget Grev Gyldenløve som et Slags Leyn for ham og hans mandlige Efterkommere mod en aarlig Afgift. Men under Frederik den 4de blev det, Aar 1711, overtaget for kongelig Regning, og erholdt nu adskillige Forbedringer. En Deel af Overskuddet af Postindtægterne anvendtes til Forsørgelse for afgaaende civile og militære Embedsmænd og disses Enker, hvilke Pensioner paa Grund af Kongens store Sparsommelighed i Aaret 1729 ikke beløb sig til mere end 11000 Rdlr.

Frederik den 4de besad et religiøst og gudfrygtigt Sindelag, hvilket han lagde for Dagen ved den Omsorg, han viste for Christendommens Udbredelse og Folkeoplysnings Befordring. I hiint Øiemed stiftede han et Missionskollegium, der virkede for at udbrede den christelige Religion i Ostindien og i Grønland. Under hans Regjering var det, at den ædle Hans Egede, opflammet af Begeistring for at udbrede Evangeliets Lys blandt Grønlands vankundige Hedninger, forlod Fædreland, Slægt og Venner og med Kone og Børn begav sig til

Grønland (1721), hvor han i 15 Aar under utrolige Savn og Misommeligheder virkede for det, han havde gjort til sit Livs Maal, indtil han afløstes af sin Søn, der var besjælet af samme Aand. Folkeoplysningen stod indtil Frederik den Fjerdes Tid paa et saare lavt Trin i Danmark og besørgedes blot ved omflakkende Skolelærere, som om Sommeren vandrede fra Landsbye til Landsbye for at meddele Børnene en Underviisning, der under disse Omstændigheder ikke kunde andet end blive høist tarvelig. Paa de allerfleste Steder savnedes endog Skolebygninger, hvorfor Læreren samledes med Børnene i Jordhytter, hvis Tag dannedes af sammenflættet Løvværk; om Vinteren kunde aldeles ingen Underviisning finde Sted. Frederik den 4de blev Skaberen af et ordentligt Underviisningsvæsen for Almueungdommen, idet han opførte 240 grundmurede Skolebygninger paa Ryttergodset, anviste Lærerne faste Indtægter og gav en bestemt Anordning om Fremgangsmaaden ved Børnenes Underviisning. Hersleb, der den Gang var Slotspræst paa Frederiksborg og senere blev Bisp i Sjælland, skal have givet Kongen Tanken til dette gavnlige Foretagende. En anden velgjørende Indretning af Frederik den 4de var Vaisenhuset, som stiftedes til Forsørgelse og Oplærelse for forældreløse Børn. De egentlige Videnskaber, hvis Værd Kongen formedelst sin forsømte Opdragelse ikke havde lært at sætte Priis paa, bleve derimod utilbørligen tilsidesatte under hele hans Regjering. Dog yndede og befordrede han Billedskjærerkunsten, Musik, Malerie og Havekunsten. — Foruden de her nævnte Indretninger foretog han sig mange hensigtsmæssige Forandringer med Regjeringskollegierne, og indførte en streng Forretningsorden. Især sørgede han med stor Omhyggelighed for Finantsernes gode Forvaltning, gjennemsaae selv alle Regnskaber og indførte Besparelser, hvor det kunde skee. Ved hans Død beløb Gjælden sig vel til omtrent 3 Millioner; men heraf var 1,100,000 Rdlr. en Arv efter Christian den

5te, og i de offentlige Kasser fandtes omtr. 2 Millioner Rdlr. i Beholdning. Desuden skal han have efterladt sig en Skat af flere Millioner, hvis Tilværelse imidlertid efter nyere Undersøgelser bliver tvivlsom. Men selv uden Hensyn til en saadan efterladt Skat fortjener hans Huusholderiskhed stor Paaskjønnelse, naar man betænker hans langvarige Krige, hans mange kostbare Indretninger til Statens Gavn og de ikke faae Bygninger, han opførte, saasom Kancellie- og Rentekammerbygningen, Slottet i Kjøbenhavn, Fredensborg og Frederiksberg. Desuden blev Riget under hans Regjering ramt af adskillige haarde Landeplager, der medførte betydelige Udgifter. Saaledes rasede 1710—11 en skrækkelig Pest paa Sjælland, der alene i Kjøbenhavn bortrykkede henimod 25000 Mennesker, eller omtrent Halvdelen af Stadens daværende Befolkning. Juleaften 1717 skete et voldsomt Digebrud i Marskandene, hvorved flere Tusinde Mennesker omkom og en Skade anrettedes, der ansloges til mange Tønder Guld. Endeligen hjemsøgtes Kjøbenhavn den 20de Oktober 1728 af en Ildebrand, der vedblev at rase i flere Dage i den nordlige og vestlige Deel af Staden og ødelagde omtrent 2500 private Huse foruden en stor Mængde offentlige Bygninger, eller næsten en Trediedeel af hele Byen. Videnskaberne lede et ubodeligt Tab ved denne Ildebrand; thi ikke blot Universitetet med de øvrige dertil hørende Bygninger og Stiftelser, men ogsaa det rige Universitetsbibliothek, der besad kostbare Skatte af sjældne Haandskrifter, hvoraf endog Nogle vare de eneste i deres Slags, fortæredes af Luerne.

Kort efter sin første Dronnings Luises Død (1721) ægtede Kongen Storkantslerens Konrad Reventlovs Datter, Anna Sophia, som han lige siden 1711 havde baaret Kjærlighed til. Dette Ægteskab foraarsagede stor Splid i den kongelige Familie, da baade Kronprindsen og de øvrige Medlemmer af Kongehuset vare misfornøiede over denne Forbindelse med en Dame, der ikke var af fyrstelig Byrd.

Frederik den 4de døde den 12te Oktober 1730 efter en 31aarig Regjering, som han førte saa vel, at han har Krav paa at kaldes en af Danmarks bedste Konger. Vel var hans Opdragelse bleven forsømt; men ved Arbeidsomhed og virksom Deeltagelse i Regjeringsforretningerne søgte han at bøde paa denne Mangel og erhverve sig de fornødne Indsigter; han lignede Christian den 4de i Virksomhed og vilde ligesom denne selv kjende alle Regjeringssager, hvorfor han ofte arbeidede til langt ud paa Natten med at gjennemgaae indkomne Ansøgninger, Forslag og Indberetninger. Hvor virkelig Trang var tilstæde, viste han sig gavmild og var aldrig sparsom, hvor det gjaldt almeennyttige Indretninger, men ellers en streng Huusholder med Statens Midler. I sine politiske Forhold viste han Klogskab og efterlod derfor Staten til sin Eftermand udvidet i Omfang og forøget i Indkomster. Han besad et dansk Sind, var ærlig og aaben af Tænkemaade, jævn af Sæder og ligefrem mod Høie og Lave. Kun i sine sidste Aar viste han undertiden en altfor stor Mistænksomhed, der blev fremkaldt ved den Utroskab, han oftere opdagede hos sine Embedsmænd. Han elskede Folket, holdt Adelen indenfor de tilbørlige Skranker og var sparsom med at uddele Titler og Ordener; Bondestanden tæller ham med Christian den 2den, Christian den 4de og Frederik den 6te blandt sine store Velgjørere. Hans Navn og Regjering have derfor med Rette bevaret sig i kjært Minde hos det danske Folk.

Strax efterat Christian den Sjætte havde besteget sin Faders Throne foregik en stor Omvæltning i Regjeringspersonalet, idet næsten alle den afdøde Konges Venner og høiere Embedsmænd, især Saadanne, som havde befordret Giftermaalet med Anna Sophia Reventlov, fik deres Afsked. Enkedronningen selv modtog et Brev fra Kongen fuldt af de

haardeste Udtryk, og forvistes til Slottet Klausholm i Jylland, efterat hun først havde maattet afstaae adskillige Godser, ja endog en Deel Juveler og Kostbarheder, som hendes afdøde Ægtefælle deels havde foræret, deels efterladt hende ved Testament. Tillige forbød Christian den 6te at trykke de Taler og Vers, som vare forfattede til Ære for hans nysafdøde Fader. De Ministre, som nu bleve de meest formaaende i Christian den Sjættes 5 første Regjeringsaar vare Ivar Rosenkrands, en særdeles duelig Mand, en Ven af Videnskaberne og selv i Besiddelse af mange Kundskaber, Ludvig Pless, der besad megen Erfaring i Finantsvæsenet, og dennes Broder Karl Pless.

Kongens Opærksomhed blev strax henvendt paa Bondestanden, som, uagtet Frederik den 4de havde ophævet Vornedskabet og den tvungne Gaardfæstning, dog endnu ikke var i Besiddelse af personlig Frihed, men sukkede under det nye ved Landeværnets Oprettelse indførte Stavnsbaand. Christian den 6te besluttede at ophæve dette og derved skjænke Bondestanden den fuldstændige personlige Frihed, som den i mange Aarhundreder ikke havde kjendt. Neppe havde han regjeret 14 Dage, førend Landeværnet ophævedes ved Forordning af 30te Oktober 1730, „fordi," hedder det, „Erfaring nokſom havde viist, at adskillige Misbrug havde indsneget sig ved den af Kong Frederik den 4de oprettede Landmilice, hvorved denne Indretning var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i Særdeleshed, en stor og snart utaalelig Byrde." Hele Landet gienlød af Bondestandens Jubel og Kongens Berømmelse, og Glæden steg, da han den 5te Januar 1731 udstædte en Generalpardon for alle dem, der vare undvegne fra Landeværnet, eller bortrømte fra Godserne af Frygt for at blive udskrevne til Soldater, hvortil endog føiedes den Tilladelse, at Enhver maatte nedsætte sig, hvor han vilde, paa Landet og i Kjøbstæderne. Men denne Glæde varede kun kort; thi to

Maaneder efter (den 5te Marts 1731) udkom en ny Forordning, hvori det erklæres, „at de unge Bønderkarle formedelst Landeværnets Ophævelse ingenlunde maatte fatte den Tanke, at de vare satte i en saadan Frihed, at de kunde opsige deres Tieneste og flytte fra et Gods til et andet eller nedsætte sig i Kjøbstæderne, ja vel endog reise aldeles ud af Landet, hvorved Bondegodset vilde blive øde." For at forebygge Sligt, befalede Kongen, at Ingen af Bondestanden uden særdeles kongelig Bevilling maatte forlade Landet under Straf af at ansees for „Fredløs;" endvidere, at enhver Bonde, der uden Godseierens Tilladelse og Følgeseddel forlod det Gods, hvor han havde hjemme, skulde forfølges og efterstættes som Rømningsmand; endeligen tillodes det Godseierne, at lade en Bondekarl, som de ikke fandt dygtig til at antage og forestaae en Gaard, efterat han i 8 Aar havde tjent som Karl paa Godset, indskrive til Krigstieneste, naar først Karlens Brøst var godtgjort for Øvrigheden. Dette var den første Forordning, som uden Hensyn til Landeværnsindretningen bandt Bonden til Fødestavnen, og dette Aag varede i tvende Menneskealdre, indtil Frihedstimen endeligen slog den 20de Juni 1788. Den naturlige Følge af denne ligesaa haarde som uventede Lov var, at de forfærdede Bønder skareviis søgte at komme ud over Landets Grændser, for i fremmede Egne at finde den Frihed, som Fædrelandet nægtede dem. Grændser og Færgesteder bleve derfor bevogtede, og de som grebes, bleve strængt straffede; endeligen blev ved Forordning af den 4de Februar 1733 Landeværnet gienoprettet, uagtet baade Rosenkrands og Plesserne stærkt fraraadede det, idet de erklærede, at den sande Aarsag, hvorfor Bønderne rømmede ud af Landet, var „det meget Arbeide, Hoverie og anden haard Omgang, hvormed Godseierne plagede deres Undergivne." Til dette Landeværn, som iøvrigt kun blev halvt saa stærkt som det forrige, indskreves alt det unge Mandskab fra 14 til 36 Aar i Reserve-

ruller, og Tjenestetiden fastsattes til 8 Aar. Godseierne fik nu udtrykkelig Ret til at bestemme, hvem de vilde, til Krigstjeneste, hvorved der atter aabnedes det frieste Spillerum for Herremændenes, Forvalternes og Ladefogdernes Gjærrighed og Tyrannie. Dog beholdt Bondekarlen, naar han havde udtjent sin Tid eller fyldt sit 36te Aar, Ret til at nedsætte sig, hvor han vilde; men dersom han undveg fra Godset, medens han stod i Reserverullen, skulde han første Gang straffes med Fængsel paa Vand og Brød, efter gjentagne Forsøg med nogle Aars Fæstningsarbeide. Efterat denne Begyndelse var gjort, paafulgte nu den ene Forordning haardere end den anden. Ved en Forordning, som udkom i Slutningen af Aaret 1735 blev det Godseierne tilladt at lade de Karle, som hengik til deres 18de eller 19de Aar uden at beflitte sig paa en saadan Kundskab, at de kunde stædes til Sakramentet og derefter indrulleres som Vorne, hensætte i Hullet paa Vand og Brød, og, hvis dette ikke frugtede, maatte de sende dem til Fæstningsarbeide eller afgive dem som Soldater til Østindien! Derpaa blev Tjenestetiden forlænget til 12 Aar, og, naar en Karl, efter at have tjent denne lange Tid, ikke vilde antage en Gaard paa det Gods, hvorfra han var udskreven, fik Herremanden Ret til at afgive ham til Garden eller et hvervet Regiment, hvor han atter skulde tjene 8 til 10 Aar. Derefter blev Udskrivningstiden udstrakt til det 40de Aar, og Godseiernes Ret til det unge Mandskab skulde ifølge Forordning af Oktober 1742 begynde med det 9de Aar. — Endeligen kronedes Værket ved en Forordning af 1ste Juli 1746, som Kongen underskrev faae Dage før sin Død, ifølge hvilken ingen Landsoldat skulde have Tilladelse til andensteds at nedsætte sig end paa det Gods, hvorfra han var udskreven, og hvor han skulde være pligtig Gaard at antage. Saaledes efterlod Christian den 6te de danske Bønder, som han ved Tiltrædelsen af sin

Regjering forefandt i Besiddelse af en, skjøndt indskrænket, Frihed, og som han selv i 4 Maaneder havde ladet smage Friheden heel og ubeskaaren, ved sin Død Alle tilhobe som en Flok af stavnsbundne Trælle. Man har paastaaet, at Christian den 6te ved disse Forordninger ikke meente at forurette Bondestanden, men meget mere derved havde denne Stands saavel som hele Landets Bedste i Sigte, og efter de af Kongen efterladte egenhændige Papirer synes det virkeligen at forholde sig saaledes: dette maa da være en Undskyldning for Kongens Hjærte; men det viser tillige, hvor langt man i hine Tider var fra Erkjendelse af de naturlige Menneskerettigheder og fra Indsigt i det, som tjente til Statens sande Tarv. — Medens Bondestandens personlige Frihed saaledes aldeles tilintetgjordes, udkom der flere Forordninger, som i andre Henseender virkede fordærveligt paa denne Stand. Det blev Godseierne næsten tilladt at nedrive Bøndergaarde og hele Landsbyer og derpaa inddrage Jorderne under Sædegaarden. Det hedder nemlig i Forordning af 10de Februar 1731, „at, skjøndt det i Almindelighed bliver ved Lovens Bydende (Frederik den Fjerdes fra Aar 1725), at ingen Landsbyer eller Bøndergaarde maae ødelægges, saa tillades det dog dem, der ved nogen fordeelagtig Forandring kunne forbedre deres Gaarde, derom at henvende sig til Kongen og forvente kongelig Bevilling, naar Kronen derved ikke lider nogen Afgang i sine Indtægter!“ Følgerne af denne ødelæggende Lov vare imidlertid saa iøinefaldende, at man efter 9 Aars Forløb maatte ophæve den og sætte den ældre Forordning i Kraft igjen, „saasom en Deel Godseiere, istedenfor at see de øde Gaarde opbyggede og besatte, have trukket saadanne øde Gaarde og ubesatte Jorder sammen for deraf at gjøre Avls- eller Ladegaarde, hvorved deres øvrige Bønder betynges med mere Hoverie, Landet blottes for Indvaanere, og Kongen lider Afbræk i sine Ind-

komster." En anden Foranstaltning, der skadede baade Agerdyrkningen og Handelen, var Kornloven af 1735, som indeholdt Forbud mod Korns Indførsel i Danmark tilligemed den ubillige Bestemmelse, at det søndenfjeldske Norge skulde tage sit Korn alene fra Danmark. Følgen af denne uforstandige Forordning, der først ophævedes 1788, var, at ingen Landmand lagde Vind paa at avle godt Korn, da han altid var vis paa Afsætning, og at Prisen paa disse slette Varer over al Maade opskruedes.

Christian den 6te var streng religiøs, men hans Religiøsitet var ikke ledsaget af den fornødne Indsigt og forledede ham derved til Forholdsregler, der, langt fra at fremme det Maal, han havde for Øie, meget mere undergrove al sand Gudsfrygt. Han udgav 1735 en mere i jødisk end christelig Aand affattet Sabbatsforordning, hvorved adskillige forældede og urimelige Lovbestemmelser angaaende Kirkegang paany indskjærpedes; det befaledes saaledes, at Enhver under Straf af Helligbrøde skulde indfinde sig i Kirken om Søn- og Helligdage baade til Høimesse og Aftensang. I Kjøbstæderne straffedes Forsømmelse med Pengebøder, som paa Præstens Andragende inddreves ved Politiemester og Byefoged; paa Landet derimod skulde Bønderne, naar de ikke kunde betale Pengene, straffes med at staae i Gabestokken, hvorfor det paalagdes enhver Kirkeeier at lade slige Gabestokke opreise paa Kirkegaarden udenfor Kirkedøren! Samme Straf skulde Bonden lide, naar han arbeidede om Helligdagene. For at forekomme Lystreiser og Spadseregange, skulde Kjøbenhavns og andre befæstede Byers Porte paa slige Dage være lukkede indtil Kl. 4 om Eftermiddagen. Bøndernes uskyldige Fornøielse „at ride Sommer i Bye" blev aldeles forbuden som en Uorden og Misbrug, „hvorved Gud fortørnes, og Bonden ruineres;" ligeledes forbødes i Kjøbstæderne Dands, Maskerader, Komedier, Julestuer og lignende Forlystelser, og

intet Bryllup, Jaord eller Gjæstebud maatte holdes om Søn- og Helligdagene eller Aftenen forud. Ved en senere Forordning af samme Aar befaledes det strængt at haandhæve Kirketugten ved aabenbart Skriftemaal og Irettesættelse fra Prædikestolen med Angivelse af Synderens Navn. Endeligen oprettedes den 1ste Oktober 1737 et General-Kirke-Inspektions-Kollegium, der skulde have Tilsyn med, at Kirke- og Skolelærerne forrettede deres Embede tilbørligen og foredroge Menigheden den evangeliske Kirkes Lærdom uforfalsket og retteligen efter Symbolerne og Troesbekjendelserne; videre skulde Kollegiet vaage over, at Kirketugten opretholdtes, og Gudstjenesten overalt forrettedes paa „en opbyggelig og uniform Maade." Endeligen fik det Net til at indkalde enhver Præst i Danmark og Norge for sin Domstol, for at det ved sin Myndighed strax kunde dæmpe de Tvistigheder om Religionen, som muligen reiste sig, og i samme Øiemed bemyndigedes det til at underkaste de Bøger, som havde gjennemgaaet Bispens og Universitetets Censur, en ny Prøvelse. Følgen af disse forskjellige Anordninger var, at der allevegne udbredte sig Skinhelligbed, Andægtighedssyge og et utroligt Hyklerie, da de, der paatoge sig et helligt Væsen, hængte med Hovedet og sukkede over Verdens Daarligheder, bleve befordrede til Embeder, medens de Bedre, som ikke vilde nedværdige sig til Sligt, maatte staae tilbage. De Svageres Samvittigheder bleve ængstede; Mange fattede Lede til Livet og toge sig selv af Dage eller dræbte Andre for selv ved Lovens Straffedom at faae Ende paa deres Tilværelse. Istedenfor „Uniformitet" udbrøde de heftigste Tvistigheder i Kirken, Partierne forkjættrede hverandre med største Bitterhed fra Prædikestolen, og separatistiske Forsamlinger dannede sig rundt omkring i Landet. De endelige Følger af Kongens uforstandige og overdrevne Iver for Religionen og de bagvendte Forholdsregler, hvorved man søgte at fremtvinge Fromhed, vare Lunkenhed og Ligegyldighed for

Christendommen, som netop efter Christian den Sjættes Død traadte istedenfor den strænge Gudfrygtighed, der havde været hele den foregaaende Tids Særkjende. Den vigtigste Deel i disse uheldbringende Foranstaltninger havde Hofpræsten Bluhme, der havde erhvervet sig et overordentligt Herredomme over Kongen. Som dennes Skriftefader og Hovedet for Kirke-Kollegiet tragtede han efter at regjere den danske Kirke med pavelig Myndighed og understøttedes heri kraftigen af Christian den Sjættes andægtige Dronning Sophia Magdalena af Kulmbach-Bayreuth.

Christian den Sjættes Foranstaltninger med Hensyn til Bondestanden og Kirken gjorde ham kun lidet yndet af Nationen, og denne Fjærnelse mellem Konge og Folk, som dannede en skarp Modsætning til hans nærmeste Forgjængers Regjering, forøgedes ved den Stivhed og Fornemhed, der herskede ved Hoffet. Slottet var omgivet med talrige Vagter af forskjellige Slags Militære, og langs med det var trukken en Jernkjede for at hindre Folk i at kjøre for nær. Hvo der gik over Slotspladsen, fortælles der, maatte gaae med Hatten i Haanden, indtil han kom forbi Slottet, hvorfor der gjærne var folketomt i Kongens Nærhed, da de Fleste skyede den Vei. Naar Nogen af Kongehuset kjørte ud, gik Lakaier med dragne Kaarder foran Vognen, Heidukker stode paa Vogntrinnet, og bagefter fulgte Livgarder til Hest; Ridende maatte stige af Hesten og Kjørende af Vognen for at hilse paa den kongelige Familie. Kongen talte sjældent med Nogen af sine Undersaatter, undtagen de hørte til den høie Adel, hvilket endnu mere gjælder om hans stolte Dronning. Rangsygen, der var bleven tilbagetrængt under Frederik den 4de, fik ny Næring, og Titler og Ordener søgtes saa begjærligen, at man for de Summer, som indkom ved Salget heraf, for største Delen kunde opføre Fruekirkes Taarn og grundlægge adskillige offentlige Indretninger. Hertil kom endnu den Tydskhed, som under

Christian den 6te atter vandt Indgang ved Hoffet og naaede det Høieste, den nogensinde havde været eller blev i Danmark. Det Sprog, som Christian den 6te sædvanligen talte og skrev, var Tydsk; af de mangfoldige Breve, man har fra ham, ere de allerfleste skrevne paa Tydsk, nogle faae paa Fransk, ikke et eneste paa Dansk. Dog foragtede og haanede han ikke Sproget, saaledes som hans tydske Dronning, men viste endog i eet Punkt større Omsorg for det end hans Forgjænger og to nærmeste Efterfølgere. Han befalede nemlig, som tilforn bemærket, at ansætte danske Præster i den dansktalende Deel af Sønderjylland og modsatte sig et Forslag fra det tydske Partie, som gik ud paa at indføre tydsk Sprogunderviisning for den danske Ungdom paa Landet. Dronningen derimod lagde et aabenbart Had for Dagen mod det danske Sprog og viste Uvillie mod Kronprinds Frederik, der elskede Fædrenesproget og de fædrene Sæder og derfor ofte haanligen af hende benævnedes „der dänische Prinz." Hendes fattige Slægtninge tilligemed en heel Skare af andre tydske Adelsmænd strømmede ind til Danmark som til det forjættede Land og aflagdes med Gaver, Æresposter og Pensioner. Den bedste af de indvandrede Tydske var Schulin, der kom ind i Landet som Student, men snart blev Kongens og Dronningens erklærede Yndling og derpaa steg fra det ene Ærestrin til det andet. Han blev omsider Førsteminister, hvorpaa han tilligemed Johan Ludvig Holstein havde den vigtigste Deel i Statens Styrelse i Christian den Sjættes sidste elleve Regjeringsaar. Schulin var en særdeles duelig Mand; men man har ikke uden Grund meent, at den udmærkede Iver Rosenkrands, en gammel dansk Adelsmand, som fortrængtes af ham, og Ludvig Pless, der fik sin Afsked, fordi han nægtede at tilfredsstille Dronningens umaadelige Ødselhed, kunde have styret Staten ligesaa godt om ikke bedre end Udlændingen, der var fremmed for Landet og dets tidligere Udvikling og ikke

vovede at afslaae Dronningen nogen Begjæring. — Dronningens Ødselhed yttrede sig ikke blot i en grændseløs Gavmildhed mod hendes tydske Slægtninge og Landsmænd, men ogsaa i en overdreven Pragt ved Hoffet og en urimelig Byggelyst. Slottet i Kjøbenhavn, paa hvis Istandsættelse Frederik den 4de nylig havde anvendt mange Tønder Guld, blev nedrevet, da Dronningen ikke fandt det prægtigt nok, hvorpaa Christiansborgslot opførtes med en saa ødsel Pragt, at det kostede Landet den uhyre Sum af syv og tyve Tønder Guld. Slottene Friderichsruhe, Sophienberg og Eremitagen bleve opførte fra ny, det gamle Hjortholm blev nedbrudt, og et nyt Slot opført, som efter Dronningens Ønske byggedes midt i en Sump med umaadelige Bekostninger. Hjortholm blev tillige omdøbt paa Tydsk og kaldet Hirschholm. — Paa Grund af disse mange Udgifter befandt Christian den 6te sig i jævnlig Pengeforlegenhed; ved sin Død efterlod han en Gjæld, som har været angivet forskjelligt, men efter de nyeste Undersøgelser beløb sig til 2,380,000 Rdlr., saa at der altsaa siden Frederik den Fjerdes Død, da Gjælden var omtrent 3 Millioner, er afbetalt omtrent ¾ Millioner Rigsdaler paa Statsgjælden, og i de offentlige Kasser fandtes en Beholdning af noget over en Mill. Rdlr. Men alligevel vil man dog neppe kunne kalde denne Finantsernes Forfatning tilfredsstillende, naar man tager i Betragtning, at han modtog betydelige Subsidiepenge fra fremmede Magter, at Statens Indtægter hvert Aar stege ved den forøgede Sundtold og den blomstrende Handel, at han førte en fortenaarig fredelig Regjering, og endeligen at Danmark under ham var frit for alle saadanne Landeplager og Ulykker, der hjemsøgte det under hans Forgjænger.

Disse vare de mørkere Punkter i Christian den Sjættes Regjering; men heldigviis har den ogsaa en lysere Side. Kongens Omsorg for Videnskaber og Kunster, Folkeoplysning, Rettens bedre Pleie, for Søevæsnet og Handelen, Fabrikker og Manufakturer, hædrer hans Minde og kaster et formildende Lys over de Feil, han begik i andre Grene af Statsstyrelsen. Kjøbenhavns Universitet var deels ved Branden, deels ved de to foregaaende Regjeringers Forsømmelighed kommet i et saadant Forfald, at der i det theologiske Fakultet kun fandtes een Professor, og Studiet af Rets- og Lægevidenskaben næsten aldeles var ophørt. Ved Universitetspatronen Iver Rosenkrandses Omhu, der understøttedes af den lærde og erfarne Gram, blev der kraftigen arbeidet paa atter at bringe Universitetet paa Fode. Bygningerne reiste sig snart af Asken og Universitetet fik en ny til Tidernes Tarv svarende Fundats, Examinerne skjærpedes, en Mængde nye Lærere ansattes og deres Løn forhøiedes. I det juridiske Fakultet bleve twende Professorer ansatte, af hvilke den ene var den berømte Andreas Høier, som man har kaldet den danske Lovkyndigheds Fader. Fra hans Skole udgik Adskillige af vore meest udmærkede Retslærde, blandt Andre Danmarks første Lovhistoriker Rosod Anker og den udmærkede Retskyndige Henrik Stampe. Da nu tillige en juridisk Examen for første Gang blev indrettet (1736), kan man med Grund regne Retsstudiets Opkomst i Danmark fra Christian den Sjættes Tid. Det omhyggeligere Studium af Lovene havde naturligviis Indflydelse paa Rettens bedre Pleie, som endnu mere fremmedes ved den forbedrede Indretning af Høiesteret. Tidligere var nemlig Enhver, der havde Justitsraads Tittel, Medlem af Høiesteret, og disse Assessorer fik ingen Løn, hvilket gav Anledning til megen Uorden og Forsømmelighed i deres Embedsførelse og til endnu værre Ting. Nu bestemtes, at Assessorerne skulde have en fast Løn, og at strængere Fordringer skulde gjøres til dem, som ansattes i denne Ret, der fornemmeligen fra den Tid erhvervede sig Rye for Indsigtsfuldhed, Upartiskhed og Uafhængighed. Ogsaa nedsattes under Christian den 6te en Lovkommission for at gjennemgaae Christian dem Femtes

danske Lov og de mange senere udkomne Forordninger og kongelige Resolutioner, og derefter udarbeide en ny Lovbog; men denne Lovkommission sad i over 50 Aar uden at fuldføre sit Hverv. Ved Oprettelsen af et anatomisk Theater og et medicinsk Kollegium, under hvilket hele Medicinalvæsenet lagdes, samt ved flere hensigtsmæssige Anordninger lagdes Grunden til den Høide, hvortil Lægevidenskaben siden hævede sig i Danmark. — Til Videnskabelighedens Fremme bidrog ogsaa væsentligen den Hovedforandring, som de latinske Skoler undergik 1739, hvori den fornævnte Gram ligeledes havde en vigtig Deel. Disse Skolers Antal formindskedes til 20, medens der tilforn alene i Jylland havde været 24 og i Sjælland 15 latinske Skoler med indskrænkede Midler, faae og slet lønnede Lærere. Idet Antallet nu blev indskrænket, erholdt hver enkelt Skole flere og bedre lønnede Lærere; tillige sørgedes for Udarbeidelsen af nye til Tiden mere passende Lærebøger, og en bedre Plan lagdes for Undervisningen, ihvorvel Latinen endnu, ligesom forhen, indtog en altfor betydelig Deel af Undervisningstiden. I Altona stiftede Kongen (1738) et Gymnasium og nogle Aar efter et Pædagogium til Skolelæreres Dannelse; men begge disse Indretninger gik siden ind. Herlufsholms Skole, der var kommen i dybt Forfald, blev bragt paa Fode igjen ved Grev Holstein, og Sorøe Akademie, der havde hvilet siden 1665, tænkte Christian den 6te paa at gjenoprette; Bygningerne bleve ogsaa opførte og Værket saavidt fremmet, at Akademiet kunde indvies eet Aar efter hans Død under den følgende Konge Frederik den 5te. Christian den 6te viste ogsaa sin Kjærlighed for Videnskaberne derved, at han lod Søelieutenant Norden gjøre en Reise til Ægypten og Nubien, hvorfra han kom hjem med et ikke ringe Udbytte af videnskabelige Opdagelser og Jagttagelser, der siden bleve offentliggjorte.

I videnskabelig Henseende er denne Konges Regjering

endnu mærkelig af tvende lærde Selskabers Stiftelse; det første var det kjøbenhavnske Videnskabernes Selskab, der uddannede sig af en Kommission, der var nedsat for at beskrive danske Mønter og Medailler. Efter den lærde Grams Forslag stiftedes (1742) under Forsæde af Grev J. L. Holstein, der lignede sin Forgjænger, Iver Rosenkrands, i Omsorg for Videnskaberne, et Selskab for Fædrelandets Historie og Oldsager, der siden ogsaa optog Naturvidenskaberne blandt Gjenstandene for sin Virksomhed og i begge disse Retninger har virket saare meget Godt. Det andet lærde Samfund stiftedes (1744) af den fædrelandssindede Langebek og kaldte sig Selskabet for det danske Sprogs og den danske Histories Forbedring. Som Formand for dette Selskab udgav Langebek, der hermed begyndte sin berømmelige Løbebane som Historiegransker, „danske Magazin," der ligesom selve Selskabet allerede i sit Navn indeholdt en Modsætning til den ved Hoffet og i de fornemmere Kredse herskende Tydskhed. Dette antydede Langebek selv i Fortalen til første Bind af danske Magazin med disse Ord: „Vi troe ikke, at nogen Danskfindet vil lægge „os til Last at vi skrive i Modersmaalet, men meget mere „maatte støde sig over, om vi som danske Patrioter, der skrive „i et dansk Land om danske Ting til det danske Folks Nytte, „vilde bruge andet end det danske Sprog, der er ligesaa rigt, „reent og skjønt som noget andet i Verden." Desuagtet erholdt dette Selskab ikke mindre end det førstnævnte Beviser paa Kongens Velvillie og Beskyttelse. — Kunsterne fremelskedes ved de mange pragtfulde Bygninger, som i denne Tid bleve opførte, og hævedes ved Indkaldelse af duelige Kunstnere fra Udlandet. Til Kunsternes Tarv stiftede Kongen ogsaa et Tegne- og Maler-Akademie, der under Frederik den 5te modtog en betydelig Udvidelse, saa at man almindeligen, skjøndt mindre rigtigt, nævner denne som Stifteren.

Skjøndt Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes

Regjering, som ovenfor bemærket, ikke var gunstig for Videnskabernes Blomstren, fandtes dog under disse Konger enkelte udmærkede Videnskabsmænd. Saaledes Peder Hansen Resen, der leverede mange vigtige Arbeider over Fædrelandets Historie, Statistik og Oldsager; Thomas Bartholin, en Søn af den forhen omtalte berømte Anatom af samme Navn, opnaaede kun en Alder af 31 Aar, men gjorde inden den Tid sit Navn udødeligt ved et Værk over den nordiske Oldtids Sæder, Skikke og Meninger; Physikeren og Philologen Ole Borch, Stifteren af Collegium mediceum eller Borchs Kollegium; Ole Rømer, der ikke alene gavnede Fædrelandet paa mange Maader ved sin Embedsvirksomhed, men ogsaa i Videnskaben erhvervede sig et Navn, der var bekjendt over hele Europa, ved Opfindelsen af mange sindrige astronomiske Instrumenter og ved Opdagelsen af den Hastighed, hvormed Lyset bevæger sig; Islænderen Torfæus, der først tilfulde benyttede de islandske Sagaer til dermed at oplyse Nordens Historie; Islænderen Arne Magnæus, der har erhvervet sig uforglemmelige Fortjenester ikke saa meget ved egne Skrifter som ved at samle et stort Forraad af islandske Haandskrifter, der oplyse den nordiske Oldtid, og testamentere største Delen af sin Formue til deres Udgivelse. Disse Mænd, af hvilke den Første døde 1688, den Sidste 1730, virkede under Christian den 5te og Frederik den 4de. Under Christian den 6te levede den førnævnte Andreas Høier, en Sønderjyde af Fødsel, der ikke blot udmærkede sig som Lovkyndig, men ogsaa skrev flere fortrinlige historiske Arbeider, blandt andre Kong Frederik den Fjerdes Levnet († 1739). Markus Wøldike var en lærd Theolog, og Erik Pontoppidan Kirkehistoriker samt Forfatter af flere naturhistoriske og statsøekonomiske Skrifter. Hans Gram gav ved sin dybe Lærdom og sjældne Skarpsindighed Danmarks Historie i Middelalderen en ny Skikkelse; han besad ogsaa stor Færdighed i de gamle Sprog og udøvede som Embedsmand i

mangehaande Forhold en kraftig Virksomhed til Videnskabernes Fremme. Men alle disse overstraalede den ene Ludvig Holberg i Berømmelse for Genie og Originalitet, ligesom han ogsaa udøvede en langt mægtigere Indflydelse paa den danske Litteraturs Udvikling end alle de Nævnte tilsammen, der for største Delen skrev paa Latin, Nogle, som Høier og tildeels Pontoppidan, endog paa Tydsk. Holberg blev ved sine Komedier og Skjæmtedigte, der næsten alle forfattedes under Frederik den 4de, og sine historiske Skrifter den nyere danske Litteraturs Fader, og, skjøndt ikke yndet af den alvorlige Konge, under hvis hele Regjering den under Frederik den 4de aabnede danske Skueplads stod lukket, vandt han dog til Trods for Hoffets Smag en Plads i Folkets Hjærte, hvorfra han aldrig vil fortrænges, saalænge det danske Folk bliver sig selv ligt. Foruden Holberg opnaaede Ingen noget stort Navn i de skjønne Videnskaber; dog fortjene at nævnes Psalmedigteren Brorson, en værdig Efterfølger af Kingo, og Stub, der vandt sig Digternavn ved sine skjønne Sange og mindre lyriske Digte. Af det Anførte vil det sees, at, skjøndt de andre Videnskaber ikke manglede enkelte udmærkede Bearbeidere under de tre nævnte Konger, var det dog fornemmeligen Fædrelandets Historie og Oldsager, der fandt de fleste og ivrigste Dyrkere. — Skjøndt Christian den 6te var en Ven og Befordrer af de mere alvorlige Videnskaber, var det dog langtfra, at han eller hans Samtid vare komne til den Erkjendelse, at den nødvendige Betingelse for, at Videnskaberne kunne trives, er Frihed. Dette viste sig i den skjærpede Censurmyndighed, som blev overdragen Kirke-Inspektions-Kollegiet; dette viste sig, for at nævne eet Exempel fremfor alle, i den Behandling, som mødte den siden saa berømte Langebek ved hans første Fremtræden. I første Bind af det før nævnte Tidsskrift „danske Magazin" havde han gjort opmærksom paa en Deel urigtige Aarstal og andre Feiltagelser i Professoren og Hof-

præsten Erik Pontoppidans danske Kirkehistorie. Denne ellers meget fortjente Lærde blev høist forbittret over, at en saa ung Mand som Langebek, som dertil kun var simpel Student, turde finde Feil i hans Skrifter, og udgav desangaaende et heftigt Brev, som Langebek besvarede temmelig maadeholdent. Men nu klagede Pontoppidan til Kongen, hvorpaa Langebek efter streng kongelig Befaling maatte gjøre Erik Pontoppidan Afbigt for Konsistorium. Men derved bleve Folk neppe overbeviste om, at Pontoppidans urigtige Aarstal vare rigtige.

Almueunderviisningen og almindelig Folkeoplysnings Udbredelse maatte efter hele Christian den Sjættes religiøse Stemning være en Sag, som i høi Grad laae ham paa Hjærte. Han lod derfor ikke alene Borgerskoler oprette i de mange Kjøbstæder, hvor de latinske Skoler bleve ophævede; men befalede tillige ved Forordning af 23de Januar 1739, at der overalt paa Landet, hvor Stedforholdene tillode det, under Tilsyn af Biskoppen og Stiftsbefalingsmanden skulde indrettes Almueskoler, for at alle, selv de fattigste Børn, kunde faae en tilstrækkelig Underviisning i Christendommens Lærdomme, samt Læsning, Skrivning og Regning. Samtidigen hermed udgaves en Forordning om Fremgangsmaaden ved Underviisningen, der er bygget paa sunde og fornuftige Grundsætninger. Men Kongen besad ikke Kraft nok til at sætte dette Værk igjennem og overvinde den Modstand, som det vakte hos de egennyttige Godseiere, der ommede sig ved de Udgifter, der vare forbundne med Indretningen af slige Skoler. Bevæget ved de mange Forestillinger, som indkom mod hiin Forordning udgav Kongen næste Aar (29de April 1740) en anden, der for en stor Deel ophævede de tilsigtede gode Virkninger af den tidligere Forordning. Det blev nemlig nu fastsat, at ikke Amtmanden og Biskoppen, men Proprietærerne selv, „som de, der bedst kjendte deres Godsers Leilighed og deres Bønders Vilkaar, og nærmest burde sørge for Begges virkelige Bedste", ikke alene

skulde foreslaae, hvor og hvor mange Skoler der skulde anlægges paa hvert Gods, men endog selv bestemme og ligne de dertil nødvendige Udgifter. Følgen heraf var, at faae eller ingen Skoler bleve anlagte, og at den danske Bondealmue uagtet Kongens gode Hensigt endnu længe vedblev at staae paa samme lave Trin af Dannelse og Oplysning som tilforn. Den anden Hundredaarsfest for Reformationens Indførelse i Danmark blev paa en skjøn og værdig Maade høitideligholdt ved Indførelsen af Konfirmationen, som nu i mere end et Aarhundred har havt velsignelsesrige Følger for christelig Oplysnings Udbredelse. Forslaget til denne fortræffelige Indretning gjordes af Hofpræst Bluhme og Kongens Ungdomslærer Schrøder.

For Handel, Manufakturer og Fabrikker blev der under Christian den 6te baaren en Omsorg, som fortjener Paaskjønnelse, om end de Midler, man valgte for at fremme dem, undertiden vare mindre rigtige. Efter Forslag af Grev Danneskjold-Samsøe oprettedes et Land-Oekonomie- og Kommerce-Kollegium, der fik en meget omfattende Virkekreds, saa at det næsten havde hele den indre Statshusholdning under sin Bestyrelse. Det ostindiske Kompanie fik (1732) en ny Oktroi, hvorved dets Handel udvidedes til China og blomstrede saaledes, at den opvakte Hollændernes store Misundelse. Fra Aar 1731 til 1745 udgik 37 Skibe med Ladninger til Værdie af 4 Millioner Rdlr. Kourant, der hjemførte Ladninger til Værdie af 11½ Million Rdlr. Kourant. Det vestindisk-guineiske Kompanie fik en betydelig Udvidelse derved, at Selskabet kjøbte Øen St. Croix af Frankrig for 167,000 Rdlr., hvorpaa dette Selskab ligesom det ostindiske tilstodes store Rettigheder og Begunstigelser. Ogsaa den islandske og finmarkske Handel søgte man, skjøndt med mindre Held, at fremme ved at tilstaae Kompaniet store Friheder. Det var en Tid paatænkt aldeles at ophæve den grønlandske Handel og Mission; men ved

Egedes indtrængende Foreſtillinger, der fandt en Støtte i Kongens Nidkjærhed for den chriſtelige Religions Udbredelſe, toges denne Beſlutning tilbage. Hele Handelsflaaden under denne Konges Regjering har man angivet til 2069 Skibe, drægtige 96,500 Læſter, med en Beſætning af 12,500 Matroſer. Et af Kongens vigtigſte Foretagender til Handelens og den indre Driftigheds Fremme var Stiftelſen af en Asſignations-, Vexel- og Laanebank (1736), der fik en aldeles uafhængig Beſtyrelſe og Tilſagn om, at dens Formue i intet Tilfælde ſkulde angribes af Regjeringen. Den virkede i en lang Række af Aar ſom privat Bank overordentligt Meget til at befordre Handel og Vindſkibelighed og lettede Omløbet af rede Penge i den Grad, at Renten ſank ned fra 6 til 4 af Hundrede; men 1773 blev den ved en beklagelig Foranſtaltning af den ældre Grev Schimmelmann indløſt for kongelig Regning. — For Fabrikker og Manufakturer bar Kongen en ſaadan Omhu, at man har kaldet ham diſſes Fader og Skaber i Danmark. Fremmede Manufakturiſter bleve indkaldte for at anlægge Klæde- og Silkemanufakturer i Kjøbenhavn; Enhver, der vilde gjøre et nyt Anlæg, fik med Lethed kongelig Underſtøttelſe, hvilket imidlertid mange Bedragere og Projektmagere benyttede ſig af til at fravende Regjeringen ſtore Summer. For at lette Affætningen oprettedes et Varemagazin, hvortil Kongen ſkjænkede en Tønde Guld; til dette Magazin kunde enhver Meſter indlevere ſine Varer og ſtrax erholde fuld Betaling, og de Handlende, ſom toge Varer derfra, tilſtodes Kredit for længre Tid. Da man imidlertid klagede over Varernes Slethed og Dyrhed, indrettedes en Halle, hvor Varerne prøvedes, vurderedes og ſtempledes. Det paalagdes alle kongelige Embedsmænd at tage en Tiendedeel af deres Løn i Varer fra Magazinet, og, ſaaſnart en Fabrik kom nogenlunde i Gang, blev Indførſelen af fremmede Varer af det Slags, ſom Fabrikken forarbeidede,

enten aldeles forbuden eller belagt med høi Told. Alligevel vilde dette Værk ingen Fremgang have: Magazinet overfyldtes med Varer, og man vedblev at foretrække de fremmede Manufakturer, ſom ligefuldt indførtes; thi Forbudet og den høie Told vare kun en Spore for Snighandelen og Smugleriet. Man regner, at i det Hele 6,700 Perſoner i de ſidſte Aar af Chriſtian den Sjættes Regjering vare beſkjæftigede med Haandværker, Fabrikker og Manufakturer i Kjøbenhavn.

Blandt almeennyttige Indretninger, ſom ſkete under Chriſtian den 6te, fortjener endnu at nævnes Stiftelſen af Brandaſſuranceſelſkabet og Oprettelſen af en almindelig Enkekaſſe. Landmagtens Forfatning var efter Ophævelſen af Landeværnet mindre god under denne Konge. Landeværnet blev vel ſiden gjenoprettet, men kun halv ſaa ſtærkt ſom før, og dog formindſkedes derved ikke den betydelige Udgift af 2 Millioner, ſom Landmagten aarligen koſtede at underholde. Thi de koſtbare og til Landets Forſvar lidet paalidelige hvervede Tropper, der for ſtørſte Delen vare Udlændinger, bleve beholdte i ſamme Styrke ſom forhen. Derimod blev Danmarks Søemagt, ſom aarligen koſtede 6 til 700,000 Rdlr., ſat paa en fortræffelig Fod af Grev Frederik Danneſkjold-Samſøe, ſom heri kraftigen underſtøttedes af Admiral Suhm, Fader til den berømte Hiſtorieſkriver. Da Danneſkjold tiltraadte Beſtyrelſen af Søevæſenet, beſtod Flaaden, ſom i Frederik den Fjerdes ſidſte Tid var bleven forſømt, kun af 7 Linieſkibe og to Fregatter; men ved hans elleveaarige Virkſomhed bragtes den til 30 Linieſkibe og 16 Fregatter foruden mindre Krigsfartøier. Desuden bleve mange Magaziner opførte, Orlogshavnen gjort meget dybere, Flaaden ved velanlagte Værker ſikret for Angreb, og det vigtige Anlæg Dokken, ſom man to Gange forgjæves havde prøvet paa, lykkeligen fuldført. Uagtet diſſe mange koſtbare Indretninger vidſte Danneſkjold ved en ſtræng Orden i Flaa-

dens og Holmens Bestyrelse betydeligt at formindske de sædvanlige Udgifter, saa at der alene i de 7 første Aar af hans Bestyrelse sparedes en Sum af 850,000 Rdlr. Beklageligt er det, at denne store Mands Charakteer var plættet af Hævngjærrighed og Herskesyge, hvilket især viste sig i hans Adfærd mod **Bendstrup** og **Frederik Lütken**. Bendstrup, der havde indført mange Forbedringer i Skibsbygningskunsten og bygget 11 Orlogsskibe saa skjønne og letseilende, som man aldrig tilforn havde seet i den danske Flaade, blev anklaget af Dannemskjold for adskillige Feil, der udlagdes som Forbrydelser, og endog kastet i Fængsel. Den ædle og djærve Lütken, som vægrede sig ved at underskrive den over Bendstrup nedsatte Kommissions uretfærdige Dom og vedblev at forsægte hans Uskyldighed, blev afsat fra sit Embede uden engang at erholde Pension.

De udvortes Forhold under Christian den 6te vare fredelige, skjøndt det flere Gange truede med Krig. Tvistighederne med Hamborg, der allerede vare opstaaede i Frederik den Fjerdes sidste Tid i Anledning af en Bank, som Hamborg havde anlagt til Skade for det danske Pengevæsen, bleve endte 1736, da Hamborg hævede Banken og betalte 500,000 Mark Lybsk i Erstatning. Ligeledes bleve nogle Fjendtligheder med Hannover og England om Amtet Steinhorst i det Lauenborgske snart bilagte i Mindelighed. Det betænkeligste og vanskeligste Punkt i de udenlandske Forhold var Danmarks Stilling til det holsteen-kielske Fyrstehuus, der ikke kunde glemme Tabet af Slesvig. I Aaret 1732 sluttedes et Forbund mellem Danmark, Rusland og Østerrig, hvorved iblandt Andet Besiddelsen af Slesvig paany tilsikredes Danmark, mod at Hertug **Karl Frederik** fik en Million Rdlr. i Erstatning; men Hertugen vilde ikke modtage den tilbudte Sum og forkastede enhver mindelig Overeenskomst. Endnu farligere blev det holsteenske Huses Fjendskab mod Danmark, da Karl Frederiks Søn, Hertug

Peter Ulrik, udvalgtes til Thronfølger i Rusland (1743), og til samme Tid en anden Prinds af den yngre Linie af dette Huus, **Adolph Frederik**, bestemtes til Thronfølger i Sverrig. Dette Sidste var saa meget mere ubehageligt, som derved den Udsigt til en ny Forening mellem de tre nordiske Riger, der uventet havde aabnet sig, atter blev tilintetgjort. Den svenske Bondestand, Geistligheden og en Deel af Adelen, „Hattepartiet", der var Rusland fjendsk, ønskede nemlig den danske Kronprinds **Frederik** til Thronfølger, og dette Partie, mener man, skulde ogsaa have seiret, hvis der havde været en dueligere dansk Gesandt i Sverrig end den daværende **Berkentin**. De djærve Dalekarle, der i fordums Tider havde kjæmpet saa ivrigen mod Foreningen med Danmark, droge nu, 7000 Mand stærke, bevæbnede til Stokholm og fordrede Prinds Frederik af Danmark valgt til Thronfølger. Men efter en blodig Kamp i Stokholms Gader bleve de slagne tilbage, hvorpaa Adolph Frederik ved Ruslands Indflydelse udnævntes til Kongens Efterfølger. Danmark rustede sig; men Christian den Sjættes Fredsommelighed forebyggede en Krig, som under de stedfindende Omstændigheder heller neppe havde ført til det forønskede Maal. Adolph Frederik frasagde sig nu sine Fordringer paa Slesvig, og Storfyrst **Peter Ulrik** turde Intet foretage sig mod Danmark, saalænge Keiserinde Elisabeth levede.

Christian den 6te døde den 3die August 1746. Denne Konge besad en Blanding af gode og slette Egenskaber, hvilket har gjort, at han er bleven høist forskjelligt og ofte meget uretfærdigt bedømt. Hans Gudsfrygt var ikke hyklet, men oprigtig; han var heller ikke en uvirksom Konge, men søgte at gjøre sig bekjendt med alle vigtige Regieringssager og brevvexlede dagligen med sine Ministre og Embedsmænd, hvorom mange tusinde efterladte Breve vidne. Men han var svag og uselvstændig og ikke istand til at modstaae sin stolte og

ordsle Dronnings, Hofpræsten Bluhmes og de adelige Jordbrotters Indskydelser, hvorved han forlededes til Beslutninger, der bragte Ulykke over Bondestanden, Forvirring i Kirken og Uorden i Statens Finantser, og gjorde ham mindre elsket, end han maaskee fortjente, naar hans Dyder veies mod hans Feil. Hans gode Hjærte og redelige Villie, hans Omsorg for Videnskaber og Folkeoplysning, for Søevæsen, Handel og Skibsfart maae være hans Roes og Undskyldning hos Efterverdenen.

Da Frederik den Femte havde besteget sin Faders Throne, blev strax en anden Tone indført i det Offentlige. Ligesaa stivt og tyst som det tilforn havde været i Hovedstaden og ved Hoffet, ligesaa frit og muntert blev det nu. Frederik den 5te lod den stygge Jernkjede borttage, som omgav Christiansborg, og afskaffede de mange Vagter, der havde givet dette Slot Udseende af en Fæstning, som frygtede for fiendtligt Overfald; Baller, Koncerter og lignende Forlystelser bleve indførte, og ved Hoffet saaes nu ogsaa andre end Adelige. Den danske Skueplads blev atter aabnet, saa at Holberg havde den Glæde at see sine Stykker efter 16 Aars Hvile paany opførte og modtagne med levende Bifald. Der bleve nu ogsaa spillede franske Komedier og italienske Operaer; men dette varede ikke længe, da Folket foretrak den danske Mesters kjærnefulde Arbeider for de fremmede Varer, som bødes det. Bønderne fik atter Lov at ride Sommer i Bye, „paa det „at Bondestanden, som næsten det ganske Aar igjennem med „Agerdyrkning og anden til den Stand hørende Gjerning haver „et tungt Arbeide, ogsaa undertiden kunde nyde en liden som„melig og med deres Stand overeensstemmende Fornøielse.“ — Frederik den 5te havde allerede som Kronprinds været saa elsket for sin Venlighed og den fordringsløse Jævnhed, der fremlyste af hele hans Væsen, at Rygtet herom nær havde skaffet ham en Throne i Sverrig, og denne Folkets Hengivenhed vorede, da han blev Konge, formedelst hine folkelige Foranstaltninger, hvormed han aabnede sin Regjering. Hans Dronning Luise, en engelsk Prindsesse, lignede Kongen i Sindelag og deelte Nationens Kjærlighed med ham. Frederik den 5te gjorde ikke mange Forandringer blandt de høiere Embedsmænd. Schulin beholdt sin velfortjente Indskydelse lige til sin Død (1750), og efterfulgtes af den som Menneske og Statsmand lige udmærkede Johan Hartvig Ernst Bernstorf; Johan Ludvig Holstein fortsatte sin velgjørende Virksomhed for Videnskaberne og Lovgivningen som Patron for Universitetet og Præsident i det danske Kancellie, hvor han fandt en kraftig Støtte i den udmærkede Henrik Stampe. Derimod fik Grev Danneskjold, der med saa megen Hæder havde bestyret Søevæsenet under Christian den 6te, Afsked, uden at dog Flaaden derfor forfaldt under Frederik den 5te, og Osten, der havde forestaaet Finantserne under den forrige Konge, afløstes af den duelige Otto Thott. Megen Indskydelse erholdt ogsaa Kongens Yndling Adam Gottlob Moltke, med hvem han allerede som Kronprinds havde levet i det fortroeligste Forhold, og som han siden ophøiede til Greve af Bregentved.

Det spændte Forhold, som i Christian den Sjættes sidste Tid havde fundet Sted mellem Danmark og Sverrig, hævedes ved Schulins og Bernstorfs forenede Bestræbelser for at vedligeholde god Forstaaelse mellem Naborigerne, i den Overbeviisning, at dette var til begge Staters sande Bedste. De Tvistigheder, som muligen engang kunde opstaae mellem Danmark og Sverrig angaaende Slesvig og Holsteen, bleve forebyggede ved en Traktat (den 23de April 1750), hvorved den svenske Thronfølger Adolph Frederik, som Hovedet for den yngre holsteen-kielske Linie, ikke blot fornyede sin Afstaaelse af alle Fordringer paa Slesvig, men tillige forpligtede sig til, naar den hertugelige Deel af Holsteen engang tilfaldt hans Linie, da at ombytte den med Oldenborg og Delmenhorst.

Det følgende Aar bleve Grændserne mellem Norge og Sverrig berigtigede ved Befuldmægtigede paa begge Sider, der sluttede en Traktat, hvorved der gjordes Ende paa de forhen saa jævnlige Grændsestridigheder. For at befæste Venskabet mellem Rigerne blev der ved Bernstorf indledet et Giftermaal mellem Adolph Frederiks Søn, der siden blev Konge i Sverrig under Navn af Gustav den 3die, og Frederik den Femtes Datter Sophia Magdalena, hvilket Ægteskab ogsaa omsider kom istand kort efter Frederik den Femtes Død, uagtet et Partie baade i Danmark og Sverrig modsatte sig det. I de Krige, som under denne Konges Regjering rasede næsten over hele Europa, tog Danmark ingen Deel; derimod optraadte Kongen ved sin Minister Grev Lynar som Fredsmægler i Syvaarskrigen og tilveiebragte et Forlig til Kloster Zeven mellem de i Nordtydskland kjæmpende Hære, som dog snart efter blev brudt. Men, uagtet Danmark ikke blandede sig i Fjendtlighederne, var Freden næsten ligesaa kostbar som Krig; thi for at beskytte de danske Grændser maatte man i flere Aar holde en Hær paa 24000 Mand i Holsteen, og Handelen forstyrredes ved franske og engelske Kapere. Sverrig led ikke mindre derunder end Danmark, og begge bleve derfor (1756) enige om at holde en Flaade i Søen til det neutrale Flags Beskjærmelse, hvilket Forbund siden ogsaa Rusland tiltraadte.

Med Rusland var Forstaaelsen, saalænge Keiserinde Elisabeth levede, høist venskabelig; men efter hendes Død (1762) brød den længe truende Storm løs. Peter Ulrik, som nu blev russisk Keiser, havde fra sin Barndom næret det bitreste Had mod Danmark, og, da han nu havde faaet Magten i Hænde, gjorde han alle Anstalter til at mætte sin Harme og tage Hævn over de formeentlige Forurettelser, hans Forfædre havde lidt. Han fordrede Tilbagegivelsen af Slesvig, og, da dette afsloges, truede han ikke alene med at berøve Danmark Slesvig og Holsteen, men endog med at jage det danske Kongehuus aldeles ud af Europa og anvise det Opholdssted paa Trankebar. For at iværksætte disse Trusler drog en stor russisk Hær ind i Tydskland og leirede sig i Meklenborg. I Danmark var man imidlertid heller ikke ledig, men rustede sig med største Anstrængelse til Kamp mod det uhyre Rusland. En Flaade paa 36 Orlogsskibe krydsede i Østersøen, og Hæren bragtes til 71000 Mand, hvoraf en Afdeling paa 40,000 Mand under Anførsel af den duelige franske General St. Germain, som i den Anledning var indkaldt, rykkede ind i Meklenborg (1762) for at møde Russerne. Hærene stode kun faae Mil fra hinanden, og man ventede hver Dag et afgjørende Slag, da der pludseligt indløb Efterretning om, at Peter den 3die var affat og myrdet, hvorved Danmark reddedes for en Krig, der altid vilde være bleven ødelæggende, om end maaskee ikke uheldig. Katharina den 2den, Peters Efterfølgerske, var nemlig villig til Fred, som ogsaa kom istand, efterat først nogle mindre Tvistigheder vare bilagte i Mindelighed. Saaledes var Freden nu vel gjenoprettet; men Spiren til fremtidige Krige var der endnu, saalænge det kielske Huus besad det halve Holsteen og vedblev at gjøre Fordringer paa den hertugelige Deel af Slesvig. Bernstorf erhvervede sig derfor sin største Fortjeneste af Danmark ved at bringe denne mislige Sag til en endelig Afgjørelse. Allerede Griffenfeldt skal have tænkt paa at bringe Heelhed i den danske Stat ved et Mageskifte af Oldenborg og Delmenhorst mod den hertugelige Deel af Holsteen og Slesvig; Christian den 6te foreslog den russiske Regjering et saadant Bytte, og Grev Lynar arbeidede til det samme Maal i Frederik den 5tes første Regjeringsaar; men begge Gange strandede Forsøget paa Peter Ulriks Haardnakkethed. Først efter denne Mands Død lykkedes det Bernstorf efter flere Aars kloge Underhandlinger at bringe Byttet istand ved en Traktat, som sluttedes Aaret efter Frederik den Femtes Død, den 22de April 1767. Ifølge heraf frasagde det holsteen-

kielske Huus sig alle Fordringer paa Slesvig og byttede sin Deel af Holsteen, med Undtagelse af Eutin og nogle andre Distrikter, mod Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst. Grevskaberne afstodes aldeles gjældfrie; men Kongen af Danmark overtog hele det holsteen-kielske Huses Gjæld, som beløb sig til omtrent 700,000 Rdlr., og forpligtede sig til at betale den yngre Linie en Godtgjørelse af 300,000 Rdlr. Desuden skulde Frederik den Femtes yngre Søn, Arveprinds Frederik, opgive Stiftet Lybek, hvis Erhvervelse havde kostet Danmark henved 400,000 Rdlr., og samtlige Prindser af den yngre Linie tilstodes en aarlig Appanage af 12000 Rdlr., indtil selve Mageskiftet fuldbyrdedes. Thi Traktaten var kun foreløbigen sluttet af Keiserinde Katharina den 2den paa hendes Søns Pauls Vegne, som først blev fuldmyndig 1773. Som en Følge af samme Overeenskomst erhvervedes ogsaa Hamborg, der hidtil havde staaet i et vel ofte omtvistet, men aldrig opgivet Afhængighedsforhold til Danmarks Konger som Hertuger af Holsteen, for en fri Rigsstad mod en Godtgjørelse af 1 Million Rdlr. Uagtet dette Mageskifte vistnok indeholdt flere byrdefulde Betingelser for Danmark og medførte store Opoffrelser, maa det dog kaldes heldigt og gavnligt; thi det afrundede Rigets Grændser, bragte Heelhed i Staten og tilstoppede en evigtrindende Kilde til Tvistigheder, der vare blevne dobbelt farlige og truende, efterat Prindser af det holsteen-kielske Huus havde besteget Ruslands og Sverrigs Throner.

I Omsorg for Manufakturer, Fabrikker, Handel og Skibsfart lignede eller rettere overgik Frederik den 5te sin Fader og understøttedes heri paa det Ivrigste af Bernstorf, der gjorde det til et Hovedmaal for sine Bestræbelser at bringe Danmarks Fabrikvæsen og Manufakturer til den størstmulige Høide. De Grundsætninger, man herved fulgte, og de Midler, man valgte for at opnaae dette Øiemed, vare de samme som under den foregaaende Regjering. Fremmede bleve indkaldte og paa alle

Maader begunstigede; Understøttelser i Penge, deels som Gaver, deels som Forskud af Statskassen, bleve uddeelte med rundhaandet Gavmildhed; Enerettigheder tilstodes i Mængde, og strænge Forbud udstædtes mod Indførsel af fremmede Varer. Især fra Aar 1753 udkom der strænge Forbud mod Indførsel af fremmede Silketøier, uldne Varer og Bomuldstøier. Ingen maatte forhandle og Ingen bruge slige i Udlandet forarbeidede Varer „under Straf af Kongens Unaade og anden Undgjældelse som de kongelige Befalingers modvillige Overtræder;“ Kjøbmænd, der tvende Gange bleve grebne i slig forbuden Handel, skulde for Livstid miste al Ret til at handle og desuden erklæres udygtige til nogetsomhelst Embede eller offentlig Bestilling; Skræddere, som syede saadanne Klæder, skulde have forbrudt deres Laugsrettighed, og alle Forskrivninger og Gjældsbreve angaaende forbudne Varer skulde være aldeles ugyldige og magtesløse. Disse Forordninger bleve gjentagne Gange fornyede og indskjærpede, da man vedblev at bruge udenlandske Manufakturer, og de kongelige Befalinger, som det udtrykkeligen siges i Forordningerne, „ikke virkede det Ringeste til at afholde Undersaatterne fra en strafværdig Yppighed og en slem Vindesyge.“ Forbudene forøgedes hvert Aar med nye, saa at der tilsidst gaves halvandethundrede forskjellige Handelsgjenstande, i Spidsen for hvilke stod Korn, som det var formeent at indføre i Danmark. Ved disse Foranstaltninger lykkedes det for en Tid at bringe de danske Fabrikker og Manufakturer til en betydelig Høide. Danske Silketøier kappedes i Udseende og Godhed med de bedste franske og italienske, og havde kun den Feil, at de vare dyrere end de udenlandske. Antallet af Haandværkere, Fabrikanter og Manufakturister i Kjøbenhavn, som under Christian den 6te var steget til 6700 Personer, voxede under Frederik den 5te til 8400, hvortil endnu kom 3000 særskilte Arbeidere og Dagleiere, saa at det hele Antal beløb sig til 11,400, og heraf vare alene 4000

beskjæftigede med Manufakturer. Der fandtes 16 Silkefabrikker i Kjøbenhavn, som havde 303 Væverstole i Gang, hvoraf alene 105 paa den kongelige Silkefabrik, og Klædefabrikken paa Guldhuset beskjæftigede dagligen 1400 Arbeidere. Det vil alligevel ikke kunne nægtes, at denne Glands var mere tilsynelabende end virkelig, fremkunstlet ved kongelige Gaver, Understøttelser og Tilstaaelse af udelukkende Privilegier paa almindelig Handels- og Næringsfriheds Bekostning. Vigtigere end hine Manufakturer, hvoraf nu næsten ethvert Spor er forsvundet, var Anlægget af Geværfabrikken ved Helsingør og Jernfabrikken paa Frederiksværk med sine Krudtmøller, Kanonstøberier og andre Værker til Metalsagers Forfærdigelse. Ved Siden af de mange Indskrænkninger, som paalagdes Handel og Omsætning for at fremelske indenlandsk Industrie, finder man dog Spor til en Bestræbelse efter at løsne Laugstvangens trykkende Baand. Saaledes erklærede Kongen 1761 til Kjøbenhavns Magistrat, „at han eengang for alle havde besluttet, at intet „nyt Laug efterdags maatte indrettes, og at han heller ikke „vilde bekræfte nye Laugsartikler, medmindre de vare saaledes „forfattede, at Enhver uden Bryderie og Bekostning kunde „optages i samme Laug. Heller ikke vilde Kongen for Fremtiden bekræfte noget Monopol, hvorved nogle enkelte Personer „med alle Andres Udelukkelse søgte at blive berettigede til at „forarbeide og falholde visse Varer. Øvrighederne skulde „herefter være berettigede til at fritage en Svend for at gjøre „Mesterstykke, naar de af andre Grunde kunde overbevise sig „om hans Dygtighed.“ Samtidigen hermed udstædtes ogsaa et Brev til alle Stiftsamtmænd, hvori det befales, „at i de „Kjøbstæder, hvor der ikke var noget sluttet Laug, skulde det „være Enhver, som havde taget Borgerskab, tilladt at ernære „sig, paa hvad lovlig Maade han bedst vidste og kunde, uden „at Nogen maatte lægge ringeste Hindring i Veien derfor.“

Ogsaa med Hensyn til Omhu for Handel og Skibsfart

tog Frederik den 5te sin Fader til Mønster, idet der hverken sparedes Flid eller Bekostning for at aabne disse Næringsgrene nye Veie. Indtil Christian den Sjættes sidste Aar var det danske Flag aldeles ubekjendt i Middelhavet; men denne Konge indledede Forbindelser med Algier, som havde til Følge, at der blev sluttet en Handelstraktat faae Dage efter Kongens Død. Frederik den 5te fortsatte disse Bestræbelser og indgik Handelstraktater med Marokko, Tunis, Tripolis, den tyrkiske Sultan, Genua og Neapel. Formedelst Søerøverstaternes Troløshed blev imidlertid den umiddelbare Handel paa Afrika ikke af Betydenhed, og det afrikanske Handelsselskab gik ind efter at have bestaaet 17 Aar, uagtet Regjeringen paa disse Foretagender anvendte omtrent 2 Millioner. Dog vare disse store Summer ikke spildte; thi ved de indledte Forbindelser lagdes Grunden til den siden saa vigtige Frugthandel paa Middelhavet, hvor det danske Flag blev agtet og søgt fremfor de fleste andre søefarende Nationers. Ivrigt foraarsagede disse Forbindelser med Søerøverstaterne et meget spændt Forhold til Spanien og Portugal, som vedvarede adskillige Aar, men dog hævedes, uden at det kom til Krig. Planerne til at udvide den danske Handel paa Middelhavet foranledigede ogsaa Oprettelsen af et almindeligt Handelsselskab (1747), hvorved den grønlandske og siden den islandske Handel forenedes. Hensigten var at gjøre Kjøbenhavn til en Stapelstad for Østersøens Varer, som herfra skulde føres til Middelhavet og „Vesterleden“ (d. e. Frankrig, Spanien og Portugal) for at omtuskes med sydeuropæiske Produkter; men dette Foretagende havde ikke den forønskede Fremgang. Den ostindiske Handel var i en blomstrende Forfatning under Frederik den Femte. Kompaniet udsendte i hans Tid 62 Skibe med Ladninger til en Værdie af 13 Millioner Rdlr. Kourant, og de hjemførte Ladningers Værdie beløb sig til 26½ Mill. Rdlr. Kour., hvoraf Varer til 5 Millioners Værdie forbleve i Lan-

det, Resten udførtes til Udlandet. Derimod vilde den vestindiske Handel ikke trives, hvortil man troede at finde Grunden i Kompaniets Berettigelse til Enehandel, og man besluttede derfor at forsøge, om ikke Tilstaaelse af almindelig Handelsfrihed vilde føre til et bedre Resultat. Forsøget stod sin Prøve; thi, medens Antallet af de Skibe, der vare beskjæftigede med denne Handel, Aaret før Kompaniet hævedes (1753), kun beløb sig til 7, steg det, inden Kongen døde, til 38, og Sukkeravlen paa St. Croix havde imidlertid fordobblet sig elleve Gange; men Kompaniets Indløsning kostede Staten den store Sum af 2,220,000 Rdlr. En lignende Velgjerning viste Kongen Island (1759) ved at ophæve det islandske Kompanie, som længe havde mishandlet denne fjærne Ø; men Island nød denne Lykke kun kort; thi allerede 5 Aar efter blev Handelen overdragen til det almindelige Handelsselskab. Dette var en af Hovedaarsagerne til, at flere Bestræbelser for at ophjælpe Islands Faareavl, Baadebygning, Fiskerier og Haandværker mislykkedes; thi de egennyttige og pengegridske Kjøbmænd udsugede Landet og modsatte sig alle Forbedringer, hvorved Indvaanerne kunde blive mindre afhængige af Kompaniet.

Videnskaber og Kunster havde varme Venner og Befordrere i Kongen selv, i Bernstorf, J. L. Holstein, A. G. Moltke, og Universitetets Prokantsler den før nævnte Erik Pontoppidan, hvilken Sidste nøie paasaae, at Universitetslærerne opfyldte deres Embedspligter. Man har bebreidet Bernstorf den Ældre, at han indførte en større Glands ved det danske Hof, end Statens Kræfter tillode, og at han begunstigede Manufakturer og Fabrikker med en Gavmildhed, der ikke stod i Forhold til det Udbytte og de Frugter, som disse Anlæg gave, og for denne Anke kan han vistnok ikke frikjendes. Derimod har man ogsaa lastet ham, fordi han indkaldte saa mange fremmede, især tydske og franske Lærde; men det maa erindres, at disse Fremmede vare udmærkede og fortjente Mænd, der gavnede

Videnskaben og hædrede det Land, der modtog dem. Saadanne vare den geistlige Taler Cramer, den berømte tydske Digter Klopstock, der fik en Pension af Regjeringen og i Kjøbenhavn fuldendte sin Messiade; Naturforskerne Oeder og Kratzenstein, Pædagogen Basedow, Historieskriverne og Statsøkonomerne Schlegel, Mallet, Roger, Reverdil, hvilken Sidste blev Kronprinds Christians Lærer; Reverdil og Oeder erhvervede sig tillige uforglemmelige Fortjenester af deres nye Fædreland ved den Iver, hvormed de arbeidede for den undertrykte danske Bondestands Bedste. Blandt de Foretagender, der vare ligesaa meget til Hæder for Danmark som til Nytte for Videnskaberne, fortjener at nævnes den lærde Reise, som Bernstorf (1761) lod foretage ved Niebuhr og tre andre Videnskabsmænd og en Maler til Ægypten og Arabien, for at undersøge disse Landes, især det Sidstes, Oldsager, Sprog, Sæder, borgerlige Forfatning og naturlige Beskaffenhed. Alle Niebuhrs Reisefæller bukkede under for det usunde Klima og Reisens Besværligheder; men han selv nedlagde i et lærdt Værk Frugterne af deres og sine egne Jagttagelser, og det herved vundne Udbytte for Videnskaberne var vel de 21,000 Rdlr. værdt, hvortil samtlige Udgifter ved dette Foretagende beløb sig. En vigtig Foranstaltning til Videnskabernes Fremme var Gjenoprettelsen af Sorøe Akademie, som havde hvilet siden 1665. Christian den 6te havde opført de nye Bygninger; men for at bringe Værket i Gang manglede endnu — Penge. Disse skaffede Holberg ved at skjænke Akademiet 15,000 Daler i rede Penge og over 1000 Tdr. Hartkorn; desuden testamenterede han denne Stiftelse sin betydelige Bogsamling. Akademiet blev derpaa indviet (1747) og havde under Frederik den 5te og en Deel af Christian den Syvendes Regjering en meget glimrende Periode, idet en stor Mængde af Danmarks mest udmærkede Videnskabsmænd, saasom Schytte, Kraft, Jens Schelderup Sneedorf, Schøning, John Erikſen,

Ove Guldberg og Flere, her lærte og virkede. Foruden disse Mænd forherligedes Frederik den Femtes Regjering af de store Retslærde Rosod Anker og Henrik Stampe, hvilken Sidste tillige var en udmærket Forretningsmand, af Historiegrandskerne Langebek og Suhm, og Holberg fortsatte endnu adskillige Aar under Frederik den Femte sin berømmelige Virksomhed for den danske Litteraturs Udvikling og Berigelse († 1754). Den dybe Krænkelse, som i Slutningen af Christian den Sjættes Regjering var vederfaren Langebek, søgte Frederik den 5te strax efter sin Regjerings Tiltrædelse at gjøre god ved at tilstaae Selskabet for den danske Histories og det danske Sprogs Forbedring, hvis Formand Langebek var, Censurfrihed for dets Skrifter. Foruden de allerede bestaaende lærde Selskaber, der modtoge mange Beviser paa Kongens Velvillie, stiftedes i Kjøbenhavn (1763) Selskabet for de skjønne Videnskaber ved Jens Schelderup Sneedorf, Carstens, Lyrdorf, Tyge Rothe og Flere, og i Throndhjem (1762) det norske Videnskabernes Selskab ved Gunnerus, Schoning og Suhm. — Det var imidlertid fornemmeligen Natur- og Statshuusholdningsvidenskaberne, som begunstigedes af Regjeringen, fordi den indflydelsesrige A. G. Moltke og dennes Yndling, den mangesidige og flittige Forfatter Prokantsler Erik Pontoppidan, der selv har efterladt sig naturhistoriske og statsoekonomiske Skrifter, havde Forkjærlighed for disse Studier. Den store Plantekjender og Statsoekonom Oeder og Physikeren Kratzenstein, som Bernstorf havde indkaldt, virkede kraftigen til at befordre Naturvidenskabernes Dyrkelse i Danmark. Oeder anlagde i Nærheden af Frederiks Hospital en botanisk Have, hvorved han selv blev ansat som Professor, og foretog sig derpaa en Reise først til Udlandet, siden gjennem Norge og Danmark, hvoraf Frugten var hans ypperlige og prægtigt udstyrede Flora Danica, eller Beskrivelse over de danske Planter. Efter Oeders Forslag og under Forsæde af A. G. Moltke

oprettedes paa Charlottenborg et Naturalie- og Huusholdningskabinet (1759), hvorved den udmærkede danske Naturkyndige Tyge Holm og tvende andre Professorer ansattes for at læse over Natur- og Statshuusholdningsvidenskaberne. Universitetet fik for første Gang en Professor i Oekonomien, ja man tænkte endogsaa paa at oprette et femte Fakultet ved Universitetet for denne og de dermed beslægtede Videnskaber. Stiftelsen af det fortræffeligt indrettede og rigt udstyrede Frederiks Hospital og af Jordemoderskoler i Kjøbenhavn, Flensborg og Altona var baade vigtig for Lægevidenskaben og tillige et skjønt Vidnesbyrd om Kongens menneskekjærlige Hjærte. Dette lagde sig ogsaa for Dagen ved Oprettelsen af et Opfostringshuus, hvor 260 fattige Drenge fik fri Pleie og Underviisning fra det 5te til det 16de Aar. — For at bevirke en friere og alsidigere Drøftning af de Sager, som angik Statshuusholdningen og Landvæsenet, udgik 1755 en kongelig Opfordring til at indlevere Afhandlinger om slige almeennyttige Gjenstande til Grev Moltke, og de indkomne Skrifter bleve ikke alene trykkede uden Bekostning for Forfatterne, men erholdt endog Censurfrihed, en Begunstigelse, som især skyldtes Grev Moltkes Frisindethed og Iver for Sagen. Nationen greb med Begjærlighed denne Frihed, og der indkom en Mængde vigtige Afhandlinger, der med Frimodighed drøftede de angivne Gjenstande og bleve udgivne af Erik Pontoppidan (1757—1764) under Navn af „Oekonomisk Magazin". Dog var der Maade med den tilstaaede Trykkefrihed; thi den kundskabsrige Frederik Lütken, Bendstrups djærve Forsvarer under Christian den 6te, maatte finde sig i, at mange af de frimodigste Steder i hans „Oekonomiske Tanker til høiere Eftertanke" bleve udeladte. — Den under Frederik den 5te herskende Pragt saavel som Bestræbelsen for at bringe de danske Manufakturer og Fabrikvarer til samme Høide som Udlandets havde en gunstig Indflydelse paa Kunsterne. Man troede at have bemærket,

at den Overvægt, som de franske Manufakturer havde over de danske, fornemmeligen grundede sig paa det franske Malerakademies Indflydelse paa at udbrede Smag og Kunstsands hos Haandværkerne. Dette foranledigede, at Kongen (1754) gav den af hans Fader stiftede Maler- og Tegneskole en betydelig Udvidelse under Navn af „det kongelige Billedhugger-Maler- og Bygnings-Akademie," som ganske indrettedes efter det franske Mønster. Der bleve ansatte flere Professorer, som gave Enhver, der ønskede det, fri Undervisning, og Akademiet har siden den Tid virket saare Meget til at forædle Smagen og Sandsen for det Skjønne baade hos Nationen i Almindelighed og Haandværkerne i Særdeleshed.

Den danske Bondestand, som under Christian den 6te var bleven trykket paa alle Maader, havde med Hensyn til Hoverie og personlig Frihed ikke synderligt bedre Kaar under Frederik den 5te, ihvor folkemild denne Konge end var. Ja Stavnsbaandet blev endog strammet haardere ved Forordningen af 13de April 1764, hvorefter Herremandens Ret til det unge Mandskab skulde begynde allerede med det fyldte fjerde Aar, saa at Stavnsbaandet nu var lidet eller Intet forskjelligt fra det gamle Vornedskab. Bondedrengen fødtes vel ikke længere som Træl; men den Frihed, som det spæde Barn nød, indtil det fjerde Aar var fyldt, kunde kun lidet nytte, naar Faderen var stavnsbunden. Det var saa langt fra, at denne Skjærpelse af Pligten til at pleie Fødestavn opnaaede sit angivne Øiemed, at holde det fornødne Antal Bønderkarle paa Godserne til Jordens Dyrkning, at Landet tvertimod blev mere og mere folketomt ved de hyppige Udvandringer og Bortrømninger, som de strængeste Forholdsregler ikke kunde hæmme. Man maatte derfor gribe til den sørgelige Udvei at tillade Bestyrelserne af Fattigvæsenet og Vaisenhuset at udlevere fattige Børn til Godseierne, for at de dermed kunde besætte deres Godser. Man begyndte nu ogsaa at ville binde Bøn-

dernes Døttre ligesom Sønnerne til Godset, og prøvede paa at fornye den Menneskeheden haanende Skik ved Salg af Landeiendomme at forbeholde sig Bønderne ligesom Gaardens Besætning af Heste og Qvæg. Men Bønderne havde i Henrik Stampe, Deputeret i det danske Kancellie, en djærv Talsmand, som ved alle Leiligheder forfægtede deres Sag hos Regjeringen, og ved hans Foreſtillinger bleve begge hine Forsøg qvalte i Fødselen. — En Foranstaltning, som meget bidrog til at forværre Bondestandens allerede saa tunge Kaar, var Salget af Krongodserne, der begyndte 1765 og fortsattes til 1776. Kronen eiede over 61,000 Tdr. Hartkorn eller omtrent en Sjættedeel af Landets Jordegods, som bestyredes for kongelig Regning, men bragte liden eller ingen Fordeel. Man besluttede derfor at sælge disse Godser ved offentlig Auktion, hvorved der indkom en Sum af 4 Millioner, der kom Statens trykkede Finantser til god Hjælp. Men ligesaa fordeelagtigt som dette Foretagende var for Finantserne, ligesaa uheldige Følger havde det for Bondestanden; thi kun paa nogle faae Steder i Fyen og i Koldingamt i Jylland vare Bønderne istand til selv at kjøbe deres Fæstegaarde og derved blive Selveiere; den allerstørste Deel af de kongelige Godser kjøbtes af andre Folk, som ansaae det for fordeelagtigt at sætte deres Penge i Jordegods. Der oprettedes flere Sneſe nye Herregaarde, for hvis Skyld mangfoldige Bøndergaarde, ja hele Landsbyer, bleve nedlagte, og de beklagelsesværdige Fæstebønder maatte ombytte Kronens milde Herskab med de ubarmhjærtige Godskjøbere, som ved forøget Hoverie, forhøiede Fæstepenge og allehaande Udsugelser søgte at drage den størſt mulige Fordeel af det kjøbte Jordegods. Uagtet alle disse for Bondestanden ugunstige Omstændigheder var det dog under Frederik den 5te, at den Aand kom i Bevægelse baade hos Folk og Regjering, hvoraf endeligen Bondestandens Frigjørelse fremgik. Nationen havde med levende Deeltagelse fulgt Bondens heldige

og uheldige Skjæbne under de forskjellige Regjeringer. Den havde deelt Christian den Fjerdes retfærdige Harme over Adelens Modstand mod hans ædle Bestræbelser for Bondens Frihed og Hoveriets Afskaffelse; paa Rigsdagen 1660 talte Borgerstanden med Varme den fraværende Bondestands Sag, skjønt uden at udrette Noget; da Frederik den 4de ophævede Vornedskabet 1702, kappedes alle den Tids Digtere og Forfattere om at forherlige den kongelige Velgjerning, og Christian den Sjættes første Foranstaltning med Hensyn til Bondestanden vakte hos hele Folket en ligesaa almindelig Jubel som hans senere Forordninger Sorg og Misbilligelse. Hele Tidsrummet igjennem talede Forfatterne Bondestandens Sag med saa megen Frimodighed, som den strænge Censur tillod; men først da Grev Moltke bortryddede denne Bom ved at skaffe Forfatterne Tilladelse til at yttre sig med nogenlunde Frihed om Landvæsenet og Statshuusholdningen, blev Sagen for Alvor offentligen drøftet. Vel gik Moltkes Bestræbelser ved hiin Foranstaltning nærmest ud paa at virke til en Forbedring i Agerdyrkningen; men det kunde dog ikke være andet, end at derved baade maatte gives og tages mangen Anledning til at berøre det nedværdigende og uretfærdige Stavnsbaand, det ødelæggende Hoverie, det Fordærvelige i Ubestemtheden af Fæsterens Forhold til Jorddrotten, der gjorde hiin næsten retløs, og til at vise, hvorledes Fæstebondens Ruin var Herremandens egen Skade, for at omsider Egennyttens Stemme maatte bevæge dem, hos hvem Menneskelighedens intet gjaldt. Fra denne Tid af stillede Nationens ædleste og bedste Mænd sig i Spidsen for Bondesagen, talte, skrev og handlede for den under verlende Forhold, snart nær ved at naae Maalet, snart igjen langt fjærnede fra det, indtil endeligen Aaret 1784 stiftede Fædrelandets og Menneskehedens Venner Seiren. Hvor magtpaaliggende Bondestandens Ophjælpning og Agerdyrkningens Forbedring var Frederik den 5te viste han ved (1757) at

oprette en egen Kommission, som fornemmeligen beskjæftigede sig med den oekonomiske Side af Landvæsenet. Det fordærvelige Fælledskab, der, som tidligere bemærket, havde uddannet sig samtidigt med Agerdyrkningens første Opkomst i Danmark og uforandret bestaaet i omtrent 700 Aar, blev først Gjenstand for Kommissionens Opmærksomhed, og efter dens Forslag udkom fra 1758 til 1761 flere Lovbud, der sigtede til Ophævelsen af Fælledskabet og Jordernes Udskiftning; men disse Lovbud, der ikke engang nærmest angik de dyrkede Jorders, men kun Fælledernes eller de saakaldte Overdrevs Udskiftning, stødte paa saa mange Hindringer i Uvidenhed, Egennytte, Fordomme og gammelt Slendrian, at Intet synderligt udrettedes. Hertil indskrænkedes Regjeringens Foranstaltninger under Frederik den 5te: Friheden, denne første og uundværlige Betingelse for alle videre Fremskridt, vilde man endnu ikke give Bonden, skjønt Retfærdighed og Statsklogskab lige stærkt talte derfor. Imidlertid yttrede sig den eengang i Nationen vakte Aand ved adskillige skjønne Foretagender af flere for Bondestandens og Fædrelandets Vel varmt følende Mænd, hvis Navne fortjene at bevares i Erindring. Den ældre Bernstorf lod (1764) efter sin Broderssøns den siden saa berømte Andreas Peter Bernstorfs Raad Gaardene udflytte og Jorderne udskifte paa sit Gods Bernstorf ved Kjøbenhavn, og skjænkede derpaa Bønderne Arvefæste, Hoverie- og Tiendefrihed, hvorved disse Bønder, som den Gang vare i den usleste Forfatning, snart bleve de lykkeligste og meest velhavende i Danmark. En Støtte, opreist af Bønderne paa Godset, minder Efterverdenen om Bernstorfs Fortjenester og Bøndernes Taknemmelighed. Allerede et Par Aar tidligere havde Enkedronning Sophia Magdalena efter den ældre Grev Stolbergs Raad viist Bønderne en lignende Velgjerning, og disse skjønne Exempler bleve enten ganske eller dog i mange vigtige Punkter efterlignede af Knuth paa Ravnstrup, Holstein paa Lethraborg, Gyldenkrone paa

Vilhelmsborg, Askanius paa Dueholm, Schack paa Giesegaard, Lindenkrone paa Gjorslev, Holsteen paa Holsteenhuus, Ryberg og Flere. Da disse Mænds Foretagender kronedes med Held, idet Godsernes Indkomster forøgedes, Agerdyrkningen forbedredes og Velstand og Tilfredshed udbredtes blandt Bønderne, blev det bestandigt mere og mere klart, at Meddelelse af Hoveriefrihed og Selveiendom eller Arvefæste var ligesaa meget til Fordeel for Jorddrotten som Bonden, og Andre opmuntredes derved til at træde i Hines Fodspor.

Den svageste Side af Frederik den Femtes Regjering var Finantsbestyrelsen. I de første 8 Aar blev Statsgjælden ved Thotts Bestræbelser bragt ned til een Million; men efter 1754 voxede den Aar for Aar. Dette Misforhold mellem Indtægter og Udgifter havde deels sin Grund i de overordentlige Anstrængelser, som Fjendtlighederne med Rusland i Slutningen af Frederik den Femtes Regjering gjorde nødvendige for at redde Statens Tilværelse, deels i ødsle og uoverlagte Udgifter. Hofholdningen var saa kostbar, at den opslugte en Femtedeel af begge Rigers samtlige Indtægter, og man søgte i Pragt og Glands at kappes med det franske Hof uden at betænke Forskjellen paa Danmarks og Frankrigs Hjælpekilder. Denne overdaadige Pragt viste sig paa sin høieste Spidse ved Kongens Kroning 1747 og ved de tvende Jubelfester, som indtraf under Frederik den 5te, den første 1749, da den oldenborgske Stamme havde regjeret 300 Aar, den anden 1760, da hundrede Aar vare forløbne siden Enevoldsmagtens Indførelse. Anlægget af Frederiksstad med sine prægtfulde Bygninger forskjønnede Kjøbenhavn, men kostede uhyre Summer; alene Frederiks- eller Marmorkirken foraarsagede en Udgift af 850,000 Rdlr. Kourant eller 1,360,000 Rdlr. Sølv, inden Bygningen blev opgiven ufuldendt. Imidlertid maa det ikke glemmes, at store Bekostninger ogsaa anvendtes paa Indretninger, der vare nyttige og velgjørende for Staten,

som Kunstakademiet, den botaniske Have, Frederiks Hospital, Fødselsstiftelsen, Opfostringshuset, Indløsningen af det vestindiske Kompanie o. s. v. Den Gavmildhed derimod, som Regjeringen viste mod Manufakturer og Fabrikker, var i mange Tilfælde mere velmeent end veloverlagt, og bar derfor ingen sunde eller varige Frugter. Det Samme gjælder om Forsøget paa at faae Jyllands Heder besatte med tydske Nybyggere. Ved store Løfter og Forhaabninger blev ogsaa en Mængde tydske Bønder bevæget til at nedsætte sig paa Hederne (1759); men de Fleste bleve snart kjede af Opholdet her og vandrede tilbage til deres Fædreland Pfalz og Hessen. Dette Foretagende, som havde kostet omtrent en Million, mislykkedes saaledes aldeles, men havde dog det Gode med sig, at Kartoffelavlen derved blev bekjendt i Danmark. Ligesaa uheldigt var Forsøget paa at anlægge en Galeiflaade i Norge, da Galeierne byggedes saa store, at Roerkarlene efter nogle Aars Forløb maatte døe af Anstrængelsen, og Frederik den Femtes Retfærdighed tillod ham ikke at antage et Forslag, som i den Anledning blev gjort, nemlig at bruge Livsfanger til dette Arbeide. Da den sidste Hertug af Ploen døde, modtog Kongen hans Lande mod tillige at overtage hele Hertugens Gjæld, som beløb sig til 880,000 Rdlr. Kour., og udbetale flere betydelige Pensioner; ogsaa Øen Ærøe kjøbtes for 350,000 Rdlr. Kour.; med saa store Pengeopoffrelser maatte man afhjælpe Følgerne af de tidligere fordærvelige Udskjænkninger af det danske Rige. Imidlertid skulde dog Statsgjælden ikke være voxet til den Høide, som den gjorde, hvis ikke Rustningerne baade til Lands og Vands under Syvaarskrigen (1756—1763) og fornemmeligen Feldtoget mod Rusland 1762 havde foraarsaget saa overordentlige Bekostninger, der ved det Sidste alene skulle have beløbet sig til 8 Millioner Rdlr. Kour. Hærens Underholdning kostede aarligen under Frederik den 5te to Millioner Rdlr. og Flaaden 700,000 Rdlr. Først efter Freden med

Rusland lykkedes det General St. Germain at bringe Udgifterne til Landmagten ned til 1,700,000 Rdlr., deels ved at formindske Hærens Størrelse, deels ved at gjøre dens hele Indretning simplere og afskaffe unødvendige Prydelser, hvilke Forandringer imidlertid paadroge ham bittre Fjendskaber og stræng Daddel. For at afhjælpe den Pengeforlegenhed, hvori Staten befandt sig, brugte den ældre Grev Schimmelmann, som i Frederik den 5tes sidste Aar sik Finantserne under sin Bestyrelse, ved Siden af Laan især tvende Midler: det ene var det forhen omtalte fordeelagtige Salg af Krongodserne, det andet var Paabudet af en Extraskat. Dette var et overordentligt trykkende Skattepaalæg, som derfor ogsaa foraarsagede adskillige Uroligheder i Norge; Enhver skulde uden Hensyn til Stand og Formue erlægge 8 Skilling maanedligen; for Børn over 12 Aar og Tjenestefolk skulde Forældrene og Huusbonden betale, saa at den maanedlige Udgift for mangen Familie kunde beløbe sig til een Rdlr. og derover. Uagtet de herved indkomne betydelige Summer var Statsgjælden ved Frederik den Femtes Død 20 Millioner, og Renten var voxet fra 100,000 til over 900,000 Rdlr. — Den slette Finantsbestyrelse er ikke den eneste Anke mod Frederik den Femtes Regjering; man har ogsaa, og det med Grund, klaget over, at Adelen under den hævede sig til en Anseelse og Indflydelse, der var uden Exempel siden 1660. Ligesom Sorøe adelige Akademies Oprettelse under Christian den 4de frembød adskillige Træk til at skildre den gamle danske Adels Magt og Hovmod, saaledes kunne adskillige Omstændigheder, der indtraf ved Akademiets Gjenoprettelse under Frederik den 5te, tjene til at oplyse, hvilken Aand der besjælede den nyere Adel, og hvilken Indflydelse den besad under en uindskrænket Konge. Den udødeligt fortjente Holberg, hvem det netop skyldtes, at Sorøe Akademie kunde gjenoprettes, ansaaes ikke værdig til at sidde ved Kongens Bord med de øvrige fornemme Herrer ved den

Fest, som holdtes i Anledning af Akademiets Indvielse, men henvistes til et andet Værelse blandt de simplere Gjæster, en Tilsidesættelse, som Holberg skal have taget sig mere nær, end den fortjente. Paa en mere oprørende Maade viste Adelens Indflydelse sig deri, at den bevirkede, at Holbergs Gavebrev og Testamente blev krænket og forvansket. Holberg havde nemlig skrevet i sit Testamente: „Min sidste Bøn er, at det „vilde behage Deres Majestæt, at, saasom der ogsaa udi „Middelstanden findes mange Personer af Meriter, det Privi„legium at blive Akademist ogsaa maatte extendere sig til dem, „paa det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen Stand; „dette haver altid ligget mig meget paa Hjærte.“ Hele dette Sted blev udeladt af Gavebrevet, fordi det ikke ansaaes for passende, at adelige Ynglinge omgikkes med Borgersønner, og Holberg maatte i sin Grav taale den aldeles uforskyldte Bebreidelse, at have tilsidesat den Stand, hvoraf han selv var udgaaet. Ogsaa herskede der under Frederik den 5te en umaadelig Ødselhed med Titler og udvortes Æreskegn, hvorved smaalig Rangsyge næredes, og hine Tegn selv tabte al Betydning. Frederik den 5te uddeelte i sin tyveaarige Regjering ikke mindre end 532 høie Titler, skjænkede 38 det blaae og 119 det hvide Baand, ophøiede 14 i Greve og Baronstanden og 74 i Adelstanden.

Frederik den 5te døde den 14de Januar 1766. Hans første Dronning var Luise, en Datter af George den Første af England. Hun udmærkede sig fordeelagtigen fremfor den nærmest foregaaende Dronning ved den Kjærlighed, hun viste for alt Dansk. Strax efter sin Ankomst til Danmark afskedigede hun sit engelske Følge, lærte Dansk, talte dette Sprog og var stedse omgiven af Danske. Dette i Forbindelse med hendes venlige ligefremme Væsen gjorde hende overordentligt elsket af Nationen, og hendes pludselige Dødsfald (1751) vakte en virkelig Bedrøvelse hos hele Folket. Kongen ægtede

derpaa Juliane Marie af Brunsvig, der blev Moder til Arveprinds Frederik. Frederik den 5te var ligesaa folkekjær som hans første Dronning, og gjorde sig ved sin milde og kjærlige Charakteer værdig til at kaldes Danmarks anden Erik Eiegod. Derimod i selvvirksom Deeltagelse i Statsstyrelsen stod han endog tilbage for sin Fader Christian den 6te og endnu mere for sin Farfader Frederik den 4de; men hans Ministre Schulin, Holstein og Bernstorf, fornemmeligen den Sidste, vare udmærket duelige Mænd.

Kaste vi et Blik paa Danmarks Tilstand ved Aar 1766, da kan det vistnok ikke fordølges, at de Brøst, hvoraf Staten led, hverken vare faae eller ubetydelige. Den talrigste Deel af Danmarks Befolkning, Bondestanden, sukkede i Elendighed og Usselhed, og dennes Kaar maatte have den meest indgribende Indflydelse paa de øvrige Dele af Borgersamfundet; thi fra Agerdyrkningen og Qvægavlen hentede Fabrikanten, Manufakturisten, Haandværkeren og Kjøbmanden de Produkter og Varer, som forarbeidedes eller udførtes. Hoverie, Jordfælledskab og Tiendens Ydelse i Kjærven lagde uoverstigelige Hindringer i Veien for et forbedret Agerbrug; Kartofler, Kløver og andre Foderurter vare ubekjendte, Hvede kun dyrket paa Laaland og Falster, Hør og Hamp dyrkedes kun lidet og endnu mindre Raps, Kummen og Sennep. Den forkuede Landmand manglede Mod og Lyst til nye Foretagender og Kræfter til at staae de Uheld imod, som kunde ramme ham. Indtraf der mindre gode Aaringer, kunde det kornrige Danmark ikke brødføde sig selv, endnu mindre udføre Korn til fremmede Lande, og en eneste Misvæxt var nok til at ødelægge mangen Bonde og bringe ham fra Gaard og Eiendom. Landets Befolkning aftog Aar for Aar; utallige Bøndergaarde, ja hele Landsbyer forsvandt for at give Plads for en Mængde

nye Herregaarde, og Selveiernes Antal formindskedes i den Grad, at f. Ex. paa Laaland, hvor der faae Aar før 1660 fandtes 618 Selveiere, nu neppe taltes 100. Armods og Usselheds sædvanlige Følgesvende, sædelig Fordærvelse, Trællesind og slov Ligegyldighed udebleve heller ikke her; Laster, Overtro og grov Vankundighed fandt en frugtbar Jordbund at spire i, saa meget mere som Almue-Underviisningsvæsenet, uagtet Frederik den Fjerdes og Christian den Sjættes Bestræbelser i denne Henseende, stod paa det laveste Trin. Grunden hertil laae deels i Manglen paa Anstalter til at danne Skolelærere for Almuen, deels i de store Jordegodseieres Uvillie til at understøtte Regieringen i dens Bestræbelser for at udbrede Oplysning og Dannelse blandt Bondealmuen. Adelens Vælde blev knækket 1660; men den beholdt dog endnu store Forrettigheder; Christian den 5te skabte en ny og høiere Adel med udvidet Skattefrihed, Birkeret, Kaldsret og andre Herligheder, som i overmodig Foragt for de andre Stænder og Stræben efter Magt og Indflydelse ikke gav den ældre synderligt efter, hvorpaa mærkelige Exempler i det Foregaaende ere anførte. Til Birkedommere valgte Adelen hyppigt Kudske, Tjenere, Skrivere og andre uvidende og af Birkepatronen afhængige Mennesker, der ofte solgte Retfærdigheden for Gunst og Gave. Hvor store Misbrug denne Birkeret kunde give Anledning til, derpaa forekommer endnu i Christian den Femtes sidste Tid et oprørende Exempel, idet en Grev Vedel Vedelsborg ved sin Birkedommer lod en Bonde og hans Hustru dømme til Fængsel og Boeslods Fortabelse og den Sidste tillige til at stryges til Kagen, hvilken Dom han, uden at tilstæde nogen Appel, lod udføre ved en af ham selv beskikket Skarpretter. Dommen blev siden af Kongen erklæret død og magtesløs, og den vanærende Straf, som den ene Domfældte havde lidt, skulde ingensomhelst Følger have for hendes ærlige Navn og Rygte; Greven erholdt, „paa Grund af hans Broders troe

Tjeneste" og af særdeles Naade, Kongens Tilgivelse. Med Udøvelsen af den uindskrænkede Kaldsret fandt ligeledes store Misligheder Sted. Kaldene bortgaves, uden at noget Hensyn toges til Kundskaber og Dueligheb, til dem, som havde vundet Kaldsherrens Ynbest, og denne Ynbest maatte i mange Tilfælde vedligeholdes med Opoffrelse af Præstens Værdighed og Selvstændighed som Menneske og Embedsmand, om end det ydre Forhold mellem Præst og Herremand ved Tidens tiltagende Dannelse efterhaanden blev mindre stødende, end det havde været før 1660. Borgerstanden viste i dette Tidsrum langt mindre Liv og Selvvirksomhed end i noget foregaaende, da der efter Statsforandringen ikke længere tilstædedes Borgerne Deeltagelse i Ordningen af Statens almindelige Anliggender, og heller ikke Kjøbstædforfatningen var af den Beskaffenhed, at den kunde bidrage til at vække og nære Almeenaand. Thi den Indflydelse, der tilstodes Borgerne paa Kjøbstædbestyrelsen var høist indskrænket, og der manglede saaledes al Spore til Udviklingen af den Samfundsaand og den frie Samvirken mellem Borgerne, der er saa gavnlig for Staten i det Hele som for dens enkelte mindre Samfund.

Levemaaden var i Løbet af dette Hundredaar i det Hele taget bleven finere, Sæderne mere slebne, om ikke mere rene, Dannelse og Oplysning mere almindeligt udbredte. Den ældre Tids Umaadelighed i Mad og Drikke, den smagløse Overdaad i Klæder, Prydelser og Boehave var efterhaanden ophørt; men Overdaadigheden var derfor ikke forsvunden, kun var den nu mindre plump og smagløs. Under de pragtelskende Konger Christian den 6te og Frederik den 5te udbredtes fra Hoffet og Adelen en overordentlig Yppighed i Levemaade, Klæder og Boehave blandt de rigere og fornemmere Borgerklasser. Retterne vare mindre stærke og nærende end før, men derfor ikke mindre kostbare og talrige; Thee, Kaffe, Chokolade, som bleve bekjendte i Danmark nogle Aar efter 1660, fortrængte det

tarvelige Øl og Ollebrød, som før den Tid almindeligt nødes om Morgenen selv af de Allerfornemmeste. Drikfældigheden, som før 1660 blev dreven til en saa stor Yderlighed ved Hoffet og i de høiere Kredse, aftog efterhaanden som stridende mod den der herskende finere Tone, men tiltog i de ringere Stænder ved den mere almindelige Nydelse af Brændevin. — Under Kongerne i dette Tidsrum, med Undtagelse af Frederik den 4de, herskede i større eller mindre Grad tydsk Sprog og tydsk Aand og Tone ved Hoffet og i de høiere Stænder. Denne Tydskhed, som under Christian den 6te steg til sin høieste Spidse, men den Gang ogsaa begyndte at finde sin Modvirkning i fædrelandskfindede og ægte danske Forfattere, som Langebek, Holberg og Flere, aftog under Frederik den 5te, ihvorvel Hæren endnu længe vedblev at kommanderes paa Tydsk. Derimod begyndte under Frederik den 5te fransk Tone og Smag at vinde Indgang saavel ved Hoffet og i de høiere Kredse som hos Forfatterne. Dette kom deels af den Anseelse, hvori det franske Hof, fransk Sprog og Litteratur den Gang stode, deels af den Ynbest, som Kongen og hans Minister Bernstorf den Ældre viste for Alt, hvad der var fransk; dog manglede heller ikke nu Danskhed i Aand og Sprog en varm Forsvarer i Jens Schelderup Sneedorf. — Den religiøse Stemning var i den første Deel af disse hundrede Aar i det Hele taget stræng og alvorlig; men Christian den 6te vilde ved Lovbud fremtvinge Fromhed der, hvor den ikke fandtes i Hjærtet. Dette Misgreb hævnede sig først ved Hyklerie og Skinhelligbed, siden ved religiøs Slappelse, der under den stedse stigende Indflydelse af franske Sæder og fransk Litteratur tiltog i den Grad, at Vantro og Spot med Religionen mod Slutningen af det 18de Aarhundrede hørte til Dagens Tone. Christian den 6te og Frederik den 5te yndede og befordrede Videnskaberne, som ogsaa under dem gjorde betydelige Fremskridt; men Censurens Aag hvilede endnu over Forfatterne, hæmmende

den frie Bevægelse af Videnskab og Litteratur. Handelen havde en gunstig Periode især under de to sidste Konger; dog beskjæftigede den sig efter det lave Trin, hvorpaa Agerdyrkning og Industrie stode, ikke synderligt med Udførsel af Landets egne Frembringelser; men Fragthandelen paa Middelhavet og den øst- og vestindiske Handel vare meget fordeelagtige. Tidens herskende Overdaad og Pragt havde ikke den Indflydelse paa Haandværkernes Udvikling, som man kunde have ventet, i det Mindste ikke førend efter længere Tids Forløb. Thi endnu paa Christian den Sjættes Tid bleve Borde, Stole, Chatoller, Dragkister og lignende Boehave indførte fra Tydskland og Holland; ja endog Hesteskoe indførtes forarbeidede fra Sverrig. — Dette Billede af Danmark i det forløbne Hundredaar er vistnok ikke glædeligt; men det Mørke i Farverne mildnes Noget ved Betragtningen af de Fremskridt, som imidlertid gjordes i Videnskaber, Kunster, almindelig Oplysning og Dannelse, samt i Handelen og enkelte Retninger af den indre Vindskibelighed. Meget var ogsaa kommet i Bevægelse, især med Hensyn til Bondesagen, som kun ventede paa gunstige Forhold for at bryde frem til Velsignelse for Fædrelandet. Staten nød i de sidste 46 Aar en uforstyrret Ro, og den danske Borger kunde derfor i Fredens Tryghed drive sine Sysler, medens det øvrige Europa fortæredes af Krigens Luer og vædedes af Blod. Uagtet denne lange Fred var Statens ydre Anseelse ikke sunken, og dens Udstrækning endog forøget ved flere betydelige Landeerhvervelser.

Andet Afsnit,

(1766—1834).

Den syttenaarige Yngling Christian den Syvende besteg i Begyndelsen af Aaret 1766 sin Faders Throne, og ægtede

ikke længe efter den engelske Konge Georg den Tredies Søster Karolina Mathilde, der den Gang var i sit sertende Aar. Kongens Lærer, den ædle og uegennyttige Reverdil, fik megen Indflydelse paa sin Lærling og brugte den især til at fremme Bondesagen. Iøvrigt fulgtes i de første Aar de samme Grundsætninger for Statsstyrelsen som under den forrige Regjering. Den ældre Bernstorf maatte udholde et svært Angreb af sin Uven Grev Danneskjold Samsøe, men forsvarede sig saa godt, at han aldeles gjenvandt Kongens Tillid. Ikke længe efter fik Danneskjold-Samsøe et meget smigrende Brev fra Kongen, hvori han opfordredes til atter at overtage Bestyrelsen af Søevæsenet og Flaaden, som han havde sat i en saa fortræffelig Stand under Christian den Sjætte. Denne Naade varede imidlertid kun kort; thi inden et Aars Forløb fik Danneskjold-Samsøe pludseligt sin Afsked i en meget haard Skrivelse, hvori han befaledes at rømme Kjøbenhavn inden trende Dage. Denne Fremgangsmaade mod en Mand af saa udødelige Fortjenester tilskrives hans Efterfølger i Flaadens Bestyrelse, Danneskjold-Laurvig, der selv skyldte sin Frænde Danneskjold-Samsøe, at han var kommen tilbage til Hoffet og havde gjenvundet Kongens Naade, som han tidligere havde forspildt ved begangne Feil. Disse Forandringer fulgtes af andre. General St. Germain afskedigedes, Reverdil hjemsendtes til sit Fædreland Schweitz, og Grev Holck vandt en Indflydelse, som han brugte til at forlede den unge Konge til uværdige Fornøielser og Udspredelser og vække Kulde mellem det kongelige Ægtepar.

I Aaret 1769 foretog Kongen en Udenlandsreise, der blev af de vigtigste Følger for Staten; thi paa denne blev han bekjendt med Johan Friederich Struensee, Søn af en Præst i Halle og den Gang Stadsphysikus i Altona. Han fulgte Kongen paa Reisen som Livlæge og vidste i denne Stilling at vække de fordeelagtigste Tanker om sin Dueligbed og sine mangesidige Indsigter. Efter Hjemkomsten satte han sig

saa fast i Kongens og Dronningens Yndest, at han snart fik den meest afgjørende Indflydelse paa Statens Bestyrelse. Et af de Redskaber, han betjente sig af for at sikre sin Magt, var Enevold Brandt, i hvis Omgang Kongen fandt meget Behag, men som iøvrigt var en høist ubetydelig Charakteer. Een Mand stod imidlertid i Veien for Struensees Planer, den gamle af hele Folket agtede og af Fædrelandet høit fortjente Bernstorf, som nu i en Række af 20 Aar havde havt den vigtigste Deel i Statens Styrelse. Ved Hjælp af Grev Ranzau-Ascheberg, som i Begyndelsen understøttede Struensee og først havde anbefalet ham til Kongen, lykkedes det at styrte Bernstorf, og fra denne Dag, den 13de September 1770, kan man egentligen regne Struensees Ministerium. Efterat denne Anstødssteen var ryddet af Veien paafulgte nu mere gjennemgribende Forandringer. Geheimekonseillet, der havde bestaaet næsten lige siden Enevoldsmagtens Indførelse, og som i hele dette Tidsrum under Forsæde af Kongen havde havt den sidste Afgjørelse af alle vigtige Statssager, blev aldeles ophævet (27de December 1770), og Geheimeraaderne Thott, Moltke, Reventlov og Rosenkrands fik deres Afsked; samme Skjæbne havde allerede tidligere Holck og Danneskjold-Laurvig havt. Ogsaa Ranzau-Ascheberg, der ikke længe kunde enes med Struensee, afskedigedes og blev heretter Struensees bitreste og farligste Fjende. Da saaledes de ældre ansete Medlemmer af Regjeringen vare fjærnede, blev Struensee istand til aldeles at beherske Kongen og iværksætte de mange Planer til Forandringer i Statsstyrelsen, hvormed han gik frugtsommelig. Det kom nu i Brug at udstæde „Kabinetsordrer", det vil sige, Befalinger, der udgik umiddelbart fra Kongen og sattes i Værk, uden at Kollegierne vare hørte derom. Struensee, der fra Livlæge var bleven Etatsraad, derpaa Konferentsraad og endeligen tilligemed sin Ven Brandt ophøiet i Grevestanden, udnævntes den 15de Juli 1771 til Geheime-Kabinetsminister

og erholdt derved baade en Værdighed og en Magt, som aldrig tilforn havde været kjendt i Danmark; thi fra nu af skulde enhver Befaling, der var underskreven af Struensee, have samme Gyldighed, som om den var undertegnet af selve Kongen, og retsom for at vise, at det var Struensee og ikke Kongen, der regierede Landet, befaledes, at alle Breve, Ansøgninger og Forestillinger, som indsendtes til Kongen, skulde afleveres paa Kabinetskontoret hos Struensee.

De Grundsætninger, som Struensee efter at have faaet Magten i Hænde fulgte i Statsstyrelsen, har han selv siden angivet at have været følgende: „I de høie Regieringskollegier skulde tilveiebringes større Hurtighed, Orden og Simpelhed ved at adskille de mange forskjelligtartede Forretninger, som vare henlagte under dem; for Finantserne burde lægges en fast Plan, de forskjellige Grene af Statens Indtægter og Udgifter underlægges een fælleds Bestyrelse, og alle mulige Besparelser indføres for at betale Gjælden; Retspleien skulde forbedres ved Afskaffelse af den saakaldte skarpe Examination og en hensigtsmæssigere Indretning og Fordeling af Domstolene; Fabrikker og Manufakturer ikke vedligeholdes paa Statens Bekostning, men derimod Landmanden understøttes og Agerdyrkningen ophjælpes og alle Naturalleveringer forandres til Pengeafgifter; den altfor rundelige Uddeling af Æresteegn og Titler, som tilforn havde fundet Sted, skulde indskrænkes, og Adelige ved Embeders Besættelse ikke foretrækkes Borgerlige, men hine som disse tjene fra neden op til de høiere Grader; endeligen burde Staten, saa meentè han, ikke befatte sig med Sædernes Forbedring ved Lovbud og andre Foranstaltninger, men overlade dette til Folkelærerne." Efter disse Grundsætninger handlede Struensee i sit Ministerium, som kun varede lidt over et Aar, og saare meget Godt kom derved istand, skjøndt det heller ikke manglede paa Misgreb og aabenbart forkastelige Indretninger. — Næsten hele den Form af Stats-

styrelsen, som havde været brugt siden 1660, blev forandret; thi, foruden den allerede omtalte Ophævelse af Geheimekonseillet, bleve det danske og tydske Kancellie, Rentekammeret, Toldkammeret, Kommercekollegiet, Admiralitetet og General-Postamtet ophævede og omdannede til Bureauer eller Departementer med en simpel og noie bestemt Forretningsgang. Men især tiltrak Finantsernes Bestyrelse, hvori der hidtil havde herskет stor Uorden, sig Struensees Opmærksomhed, og i denne vigtige Sag fandt han dygtige Medarbeidere i Oeder og sin indsigtsfulde Broder Justitsraad Struensee. Der oprettedes et **Finantskollegium**, der under Forsæde af den udmærket duelige og kundskabsrige Grev **Adolph Ulrik Holsteen** til Holsteenborg skulde have Bestyrelsen af Statens samtlige Indtægter og Udgifter, der før havde været henlagte under Toldkammeret, Rentekammeret, Kommercekollegiet og andre Kollegier. En fast Plan blev lagt for Finantsernes Forvaltning, Besparelser indførtes ved Hofholdningen, overflødige Betjenter afskedigedes og Pensionslisten formindskedes. Øresundstolden, der før var indflydt i Kongens Partikulærkasse, blev inddragen i Statskassen, hvilket allerede nogle Aar tidligere var skeet med den norske Nordenfjelds Told; istedenfor disse og lignende ubestemte Indtægter anvistes der en fast Sum, hvormed Hofets Udgifter skulde bestrides. — Med Hensyn til Embeders Besættelse gjordes det til Regel, at ingen Domistiker eller Andre, som havde gjort personlig Tieneste for deres Herrer, maatte anbefales til Embeder, Noget, hvormed tilforn store Misbrug havde gaaet i Svang. Strax efterat Struensee havde vundet Indflydelse hos Kongen, var der udkommet et Reskript (4de Septbr. 1770), hvori Kongen erklærede det for sin Beslutning herefter at ville iagttage et strængere Valg ved Uddelelsen af Rang og Titler, for at ikke disse ved at uddeles til Uværdige skulde tabe deres Betydning som Belønning for sande Fortjenester. Det blev nu tillige paalagt Kollegierne at

være ansvarlige for deres Værdighed, som de indstillede til at benaades med Hæderstegn. Hele Kjøbenhavns Øvrighed fik en ganske ny Indretning, efterat samtlige Medlemmer af den forrige Magistrat vare affatte og de 32 Mænds Raad ophævet. I disses Sted kom nu Bestyrelsen til at bestaae af ovennævnte Grev Ulrik Holsteen som Overpræsident, 4 andre Embedsmænd, 4 Raadmænd og to Borgerrepræsentanter, hvilke sidste ser Mænd skulde vælges af Borgerne og aarligen fornyes; tillige skulde der aflægges et aarligt offentligt Regnskab over Stadens Indtægter og Udgifter. Dog maa det tilstaaes, at, ihvor rigtige end de Grundsætninger vare, som udtalte sig i Forordningen om Forandringen af Kjøbenhavns Bestyrelse, saa manglede dog hele denne Foranstaltning sin tilbørlige Betryggelse, idet der ikke blev fastsat noget Valgsystem, hvorefter Borgerne kunde vælge hine Medlemmer af Kjøbstædbestyrelsen. Byen fik tillige en ny Politiemester **Bornemann**, der inden føie Tid tilveiebragte en før ukjendt Orden og Fasthed i Politievæsenets Indretning; til samme Tid sørgedes der ved flere Lovbud for, at Politiet ikke overskred de tilbørlige Grændser for sin Myndighed eller fortrædigede Borgeren i sin lovlige Virksomhed. Rettens Pleie i Kjøbenhavn havde hidtil været besørget ved 6 til 7 forskjellige Domstole, hvilket foruden andre Uleiligheder foraarsagede store Bekostninger og hindrede Rettens hurtige Fremme ved de idelige Tvistigheder, som reiste sig om Værnethinget. Disse Ulæmper bleve afhjulpne ved Ophævelsen af de mange Domstole og Indretningen af Hof- og Stadsretten, af hvilken alle Sager, som forefaldt i Kjøbenhavn, uden Hensyn til Vedkommendes Rang og Stand, skulde paadømmes. Dette var en af de faae af Struensees Indretninger, der formedelst sin indlysende Nytte blev beholdt af det følgende Ministerium. Ikke saa god en Skjæbne havde en anden ligesaa priisværdig Foranstaltning af Struensee, nemlig Afskaffelsen af den saakaldte skarpe Exami-

nation med Tamp og Kat og lignende Midler for at aftvinge den Anklagede en Bekjendelse. Herom hedder det i Forordningen af 30te December 1771, „at Kongen hellere vil at en „Skyldig skal gaae fri, end en Uskyldig saaledes behandles, „hvorfor slige Tvangsmidler for Fremtiden aldeles forbydes, „da den Anklagede bør overbeviises alene ved Vidner og Om„stændighedernes Rimelighed."

Bondestandens Vel og Løsningen af de trykkende Baand, der hvilede paa den, havde ligget Christian den 7de paa Hjærte, lige fra det Øieblik, han besteg Thronen. I sit første Regjeringsaar skjænkede han Bønderne paa Kjøbenhavns Amt Hoveriefrihed og deres Gaarde til Eiendom, og ikke længe efter erklærede han, at det var hans Hensigt at skaffe hele Bondestanden Frihed, i hvilken skjønne Beslutning han bestyrkedes af sin Lærer og Ven, den ædle Reverdil. Der blev nu nedsat en Landkommission, hvori Reverdil og Stampe fik Sæde, og hvis Bestræbelser især gik ud paa Stavnsbaandets Ophævelse, Hoveriets Afskaffelse og almindelig Indførelse af Selveiendom. Men Reverdil tabte kort efter Kongens Yndest og bortsendtes fra Danmark, og, efterat Geheimeraaderne Schack, Schimmelmann og Moltke havde taget Sæde i den til et Landvæsenskollegium forandrede Kommission, tog Sagen den Vending, som om det ikke saa meget kom an paa Bondens personlige Retsforhold som paa Agerdyrkningens Forbedring. I denne sidste Henseende udkom der ogsaa adskillige gavnlige Forordninger, navnligen om Fælledskabets Ophævelse (29de Juli 1769); men denne Foranstaltning stødte paa saa mange Vanskeligheder, at Intet synderligt udrettedes. Ogsaa Hoveriet søgte man at faae forandret fra ubestemt til bestemt; men Bestemmelsen blev overladt til Herremændene alene! Paa denne Tid skrev Oeder sin berømte „Betænkning om, hvorledes Bondestanden i Danmark kan forskaffes Frihed og Eiendom;" men dette Skrift fandt ikke Magthavernes Bifald. Da

imidlertid Struensee, der indsaae det Fordærvelige i de Baand, der hvilede paa Bondestanden, var kommen i Spidsen for Bestyrelsen, paafulgte kraftigere Forholdsregler. Landvæsenskollegiet blev nu atter forandret til en Kommission, hvori Oeder fik Sæde, og 20de Februar 1771 udkom den for Bondestanden gunstige Forordning, hvorved Hoveriet blev bestemt paa samme Maade som Bondens øvrige Byrder, nemlig efter Hartkornet, og flere Bestemmelser bleve fastsatte for at sikre Bonden mod Forurettelser. Dernæst blev der tilsagt de Fæstebønder, som bleve Selveiere, et Laan af Kongens Kasse, og Gaardenes Udflytning paa Jordlodden søgtes fremmet ved Uddeling af Belønninger til Udflytterne. Kommissionen indgav derpaa et Forslag til Stavnsbaandets Ophævelse; men imidlertid styrtedes Struensee, og de nye Magthavere hyldede andre Anskuelser i Landbosagen. — Til Fabriksflids og Vindskibeligheds Fremme skete et vigtigt Skridt under Struensee ved Indkaldelsen af de mæhriske Brødre, som nedsatte sig i Christiansfeld og ved deres Flid og Stræbsomhed snart gjorde denne Bye til en af de vigtigste Fabriksstæder i Danmark.

Universitetet, hvis brøstfældige Tilstand og mange forældede Indretninger ikke undgik Struensees skarpe Blik, blev ogsaa Gjenstand for hans reformerende Virksomhed. Herved benyttede han sig af den indsigtsfulde og lærde throndhjemske Bisp Gunnerus, der ikke alene udarbeidede en Plan til det kjøbenhavnske Universitets Omdannelse, der var fuld af lyse Tanker og fortræffelige Forslag, men tillige indgav et Udkast til Oprettelsen af et norsk Universitet. Begge Dele bleve lagte til Side under det guldbergske Ministerium, og først under Frederik den 6te naaede Nordmændene deres inderlige Ønske at faae et eget Universitet. Med Sorøe ridderlige Akademie foregik den Forandring, at Borgerlige nu ogsaa tilstædedes Adgang, hvilket hidtil, tvertimod den i Holbergs sidste Villie udtrykte Bestemmelse, havde været formeent. En af de meest

velgjørende Foranstaltninger under Struensees Ministerium, hvilket selv de Forfattere, der have bedømt ham strængest, ikke kunne undlade at rose, var Indførelsen af Trykkefrihed. Den 14de September 1770, Dagen efter at Bernstorf var afskediget, sendtes til Universitetet, samtlige Bisper og Overhovmesteren for Sorøe-Akademie, hvilke den Gang besørgede Censuren, et kongeligt Reskript, hvori det hedder: „Da det „saavel er skadeligt for Sandheds upartiske Undersøgelse, som „og hinderligt for at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og „Fordomme, naar redeligtsindede og nidkjære Fædrelandsvenner „formedelst Persons Anseelse, Befalinger og gjældende Menin„ger skrækkes eller hindres fra at skrive frit efter deres Ind„sigt, Samvittighed og Overbeviisning, samt angribe Misbrug „og lægge Fordomme for Dagen: saa tilkådes i Kongens „Riger og Lande en uindskrænket Trykkefrihed, saa at Ingen „efterdags skal være pligtig at lade sine Bøger og Skrifter „underkaste den hidtil anordnede Censur.“ Denne Forordning, hvortil 7de Oktober 1771 kom den billige Bestemmelse, at Enhver skulde være pligtig til at forsvare for Retten, hvad han offentligen havde skrevet, blev modtagen med almindelig Glæde: Frederik Lütken behøvede nu ikke at lade sine patriotiske Skrifter lemlæste, inden de saae Lyset, og Langebek turde uden at frygte for Straf bekjendtgjøre Frugterne af sine dybe historiske Grandskninger. Ikke blot i Danmark, men over hele det oplyste Europa vakte denne Trykkefrihedsforordning en glad Overraskelse; den gamle berømte Voltaire tilskrev den unge Konge et Digt, hvori han lykønskede ham til at have viist Verden, at Trykkefriheden, som man hidtil havde troet var en udelukkende Forrettighed for frie Stater, ogsaa kunde trives i et Land med en uindskrænket monarkisk Forfatning. Trykkefriheden virkede med en oplivende Kraft paa Litteraturen og gav det første Stød til Udviklingen af den Fylde og Rigdom baade i Videnskab og Digtekunst, som den danske Litteratur

siden udfoldede, og hvorom dens Tilstand før 1770 ikke gav nogen Ahnelse. At mellem Hveden ogsaa Klinten fremspirede, at Misbrug gik ved Siden af Brugen under den endnu uvante Frihed og den paa hiin Tid herskende politiske Gjæring, var ikke at undres over og forvildede ingen forstandig Mand i sin Dom om Trykkefrihedens Nytte og velgjørende Følger.

Medens disse og flere lignende Indretninger modtoges med stort Bifald i det Mindste af de Oplyste og Indsigtsfulde, vare der andre Foranstaltninger af Struensee især med Hensyn til Kirken og Sæderne, som mødte en bestemt og almindelig Misbilligelse i den offentlige Mening, og det uagtet nogle af dem vare gode og roesværdige, andre saadanne, at der kunde siges Meget baade for og imod dem. Men Struensee var bekjendt som Gudsfornægter og et Menneske af ryggesløse Grundsætninger, hvilket naturligviis gjorde, at Alt, hvad han foretog med Hensyn til Religion og Sæder, modtoges med et Had og en Mistænksomhed, som kun altfor meget fandt Retfærdiggjørelse i enkelte af hans Foranstaltninger, der ligefrem syntes beregnede paa at undergrave al Sædelighed. En stor Mængde Helligdage bleve enten aldeles afskaffede eller henlagte til den nærmeste Søndag, „fordi de mere brugtes til Lediggang og Laster end sand Gudsdyrkelse;“ Kjøbenhavns Porte aabnedes under Gudstjenesten saavelsom om Natten; Hjemmedaab blev tilladt og ingen Forskjel maatte gjøres mellem ægte og uægte Fødte enten i det kirkelige eller borgerlige Liv; de hidtil gjældende Forbud mod Ægteskab mellem Slægtninge bleve betydeligt indskrænkede, og Bøder for Leiermaal ophævedes aldeles, hvilket vakte stor Forargelse. For at standse den Overdaad, som gik i Svang ved Begravelser, befaledes, at Ligene skulde jordes om Natten inden Kl. 6, eller som det senere forandredes, inden Kl. 9 om Morgenen, og det paatænktes aldeles at forbyde Begravelser paa Kirkegaardene inden Byens Mure. Disse Foranstaltninger kunde

ikke Andet end stode, fordi de strede mod Tidens Sæder og Tænkemaade; men endnu mere følte Mange deres religiøse og sædelige Følelse krænket derved, at Kapellet ved Frederiks Hospital og Kirken i Søllerød forvandledes til Sygestuer for væmmelige Sygdomme, og at Frederik den Fjerdes fromme Stiftelse, Vaisenhuset, ophævedes og den derværende Kirke lukkedes. Størst Forargelse vakte imidlertid Forordningen for Hertugdømmerne af 28de Juni 1771, hvorved det tillodes Personer, som havde begaaet Ægteskabsbrud med hinanden, at indgaae Ægteskab efter den første Ægtefælles Død eller efter erhvervet Skilsmisse, en Forordning, hvorved Struensee synes at have givet sin Mening, at Staten ikke ved Politieforanstaltninger maatte søge at værne om Sæderne, den Udvidelse, at Staten ved Love maatte arbeide paa at nedbryde Sædeligheden. Under Alt dette indførtes der en Mængde Forlystelser og før ukjendte Adspredelser med festlige Optog, Vedderidt, Baller, Koncerter, Maskerader undertiden med fri Adgang for enhver Lysthavende; danske, franske og italienske Skuespil bleve givne ikke blot paa søgne Dage, men ogsaa om Søndagen og paa hellige Aftener, hvilket ikke før havde været Brug og derfor udlagdes som Foragt for Religionen. Rosenborg Have, som tilforn havde været lukket, aabnedes for Alle og oplystes om Aftenen prægtigen med Lamper og fyldtes med Telte, hvor det blev tilladt at spille Hazard mod at erlægge en Afgift til den af Struensee oprettede Stiftelse for Hittebørn. Herom sagde man bittert, at Struensee ved Spillesygen søgte at nære Løsagtigheden og ved en Strøm af Forlystelser stræbte at bedøve Folkets sædelige Følelse og afdrage dets Opmærksomhed fra de politiske Forandringer, som imidlertid foregik. Ogsaa det Sædelighed, borgerlig Lykke og Velstand undergravende Tallotterie skyldes Struensee, som først indførte denne Pest i Danmark ved Forordning af 12te Januar 1771.

Der begyndte imidlertid efterhaanden at yttre sig Tegn paa en hemmelig Gjæring og en stigende Misfornøielse hos Folket, som truede Struensees Herredømme med en snarlig Ende. Alle, der meente det alvorligt med Religion og Sæder, saae i ham en svoren Fjende af begge; og selv hans bedste Foranstaltninger maatte nødvendigviis skaffe ham en Hær af Fjender; thi de indførtes alle pludseligt og voldsomt. Høit fortjente Embedsmænd bleve affatte uden Brøde som uden Lov og Dom, og erholdt ofte ingen eller en høist ubetydelig Pension. De fjærnere gavnlige Følger af hans Indretninger, saae kun de Færreste; men alle følte Trykket af det nærværende Onde. Hele Adelen var i Harnisk mod en Mand, som, selv af borgerlig Herkomst, ofte havde erklæret og flere Gange i Gjerningen viist, at han ikke gav Adelige Fortrin for Borgerlige, men snarere disse for hine, og som endog var betænkt paa at indskrænke den høiere Adels Privilegier. Ved Ophævelsen af Kjøbenhavns Magistrat og de 32 Mænds Raad gjorde han sig en stor Mængde af de meest ansete og formaaende Familier i denne Bye til erklærede Modstandere. Ved Pressens Frigivelse havde han givet alle sine hemmelige og aabenbare Fjender et frygteligt Vaaben i Hænde, som de ikke lode ubenyttet: Blade og Flyveskrifter regnede dagligen ned med de giftigste og hadefuldeste Udladelser. Den stedse voxende Misfornøielse fandt rigelig Næring i den Haan, som Struensee viste mod Nationens Sprog. Alle kongelige Befalinger bleve udstædte paa Tydsk, og alle kongelige Kollegier maatte affatte deres Forestillinger i dette Sprog, undtagen det danske Kancellie, som fik Lov til at beholde Dansk, men dog maatte altid et Udtog paa Tydsk følge med. Ingen, der søgte Noget hos Regeringen turde vente, at hans Begjæring blev læst, medmindre den var affattet paa Tydsk, hvorfor man saae Folk i Kjøbenhavn løbe omkring for at faae deres Ansøgninger oversatte paa Tydsk. Vakte en saadan Foragt

for Sproget en dybtfølt Harme hos Alle, der ikke vare ligegyldige for Fædreland og Nationalitet, saa maatte denne nødvendigviis stige ved den uværdige Maade, hvorpaa Brandt sagdes at behandle Kongen, i hvis Person hele Nationen saae sig krænket. Den gjærende Forbittrelse aabenbarede sig ved flere Tumulter og oprørske Bevægelser. En Deel norske Matroser, hvis Lønning var bleven tilbageholdt, og Tømmermændene paa Holmen droge væbnede ud til Hirschholm, hvor Hoffet opholdt sig; senere satte Livvagten sig til blodigt Modværge, da man vilde ophæve dette Korps, der bestod af lutter Indfødte, og begav sig ud til Frederiksberg, truende Struensee og hans Partie med Død og Undergang. Kun ved svag Eftergivenhed mod Oprørerne standsedes for et Øieblik disse Uroligheder. Struensee søgte nu at holde sig ved Magt; Kjøbenhavns Volde bleve besatte med flere Kanoner, i Tøihuset holdt Kanoner ladede med Kartætsker, Christiansborgs Slot omgaves med stærke Vagter, og, naar Hoffet kjørte ud, vare Vognene omringede af store Skarer Ryttere, og Toget gik i flyvende Gallop gjennem Byens Gader, som om man frygtede for Overfald. Alle disse Anstalter vare imidlertid forgjæves. Ved Livvagtens Opstand skal Struensee have givet Tegn paa Modløshed og gjort Forberedelser til at flygte ud af Riget: dette gjorde hans Fjender dristigere. I Spidsen for disse stode Enkedronning Juliane Marie og hendes Søn, Kongens Halvbroder, Arveprinds Frederik, der vare blevne aldeles fjærnede fra Kongen og desuden troede sig personligen fornærmede af Struensee. Ove Guldberg, der før havde været Professor i Sorøe og nu var Arveprindsens Lærer, tilveiebragte en Forbindelse mellem Ranzau-Ascheberg, Otto Thott, Osten, General Eichstädt, og Oberst Køller, der gik ud paa at styrte Struensee og bemægtige sig hans Person. Et Par Regimenter, der gjorde Tjeneste som Livvagt, vare vundne af Køller og sikkrede Deeltagerne for Fare. Det lykkedes de

Sammensvorne at overrumple og fængsle den trygge Struensee tilligemed hans vigtigste Tilhængere den 17de Januar 1772 om Morgenen tidligt efter et Hofbal. Den kjøbenhavnske Pøbel jublede over Struensees Fald og begik i Glædesrusen adskillige Optøier og Voldsomheder, medens tillige Blade og Skrifter kappedes om at overøse den faldne Minister med Forhaanelser og Skjældsord. Der blev strax anlagt Sag imod Struensee for en blandet Kommission, der vel for største Delen bestod af Høiesterets Medlemmer, men hvori dog ogsaa Andre, deriblandt Ove Guldberg selv, fik Sæde. Denne dømte Struensee og Brandt til at have forbrudt Ære, Liv og Gods, deres grevelige Vaaben ffulde sønderbrydes af Skarpretteren, Haanden først levende afhugges dem, derpaa Hovedet skilles fra Legemet, Kroppen parteres og lægges paa Steile og Hovedet sættes paa Stage, hvilken barbariske Dom ogsaa blev udført den 28de April 1772 paa Østerfælled udenfor Kjøbenhavn. Dronningen, den unge og ulykkelige Karolina Mathilde, blev indviklet i Struensees Fald og førtes først til Kronborg og derpaa, efterat Ægteskabet med Kongen var ophævet, til Celle i Hannover, hvor hun tilbragte 3 Aar under Udøvelse af stille Godgjørenhed mod denne Stads Fattige og Syge. Hun døde i en Alder af 24 Aar den 10de Mai 1775, endnu i selve Dødsstunden aflæggende et høitideligt Vidnesbyrd om sin Uskyldighed. — Struensee bliver et advarende Exempel paa, at et Folks Sæder, Tænkemaade og Meninger ikke lade sig trodse eller voldsomt forandre, og dets Sprog ikke ustraffet haane. Han besad udmærkede Aandsgaver, et skarpt Blik for de Mangler, hvoraf Statsstyrelsen led, og disses Afhjælpning var det Maal, han ved de fleste af sine Forandringer havde for Øie; men han savnede den sædelige Alvor og Reenhed, der ligesaa lidet tør mangle hos Statsmanden som hos den Private, naar noget varigt Godt skal bringes istand.

Sjælen i Statsstyrelsen fra 1772 til 1784 blev Ove Guldberg, som ogsaa havde været Hovedhjulet i Statsomvæltningen den 17de Januar 1772. Kort efter denne Begivenhed blev han Geheime-Kabinetssekretær, derpaa ophøiet i Adelstanden under Navn af Ove Høegh Guldberg, endeligen Geheimestatsminister, og hans Indflydelse var saa overveiende, at man har kaldet hele dette Tidsrum efter ham det Guldbergske. Tilligemed Guldberg havde Otto Thott, Schack Rathlau, General Eichstädt og Grev Schimmelmann som Finantsminister en vigtig Andeel i Regjeringen; Flaaden bestyredes efter den duelige Admiral Rømlings Afgang (1775) af F. C. Raas, der kun slet havde anbefalet sig dertil ved Toget til Algier (1769), der endtes med Skam og Tab. Adskillige andre Mænd, der havde understøttet Enkedronning Juliane Maria i at styrte Struensee, beholdt ikke længe deres Anseelse hos den nye Regjering. Ranzau-Ascheberg, Osten og Køller bleve inden føie Tid fjærnede fra de høie Poster, der i Begyndelsen vare dem betroede. Ihvor forskjelligt man har bedømt Struensee, saa have dog Alle været enige om, at han besad en udmærket Gave til at udfinde dygtige og indsigtsfulde Mænd til at udføre sine vidtomfattende Planer. Saadanne vare Grev Ulrik Holsteen, Gunnerus, Oeder, Sturz, Tyge Rothe og den duelige General Huth. Alle disse bleve, paa den Sidstnævnte nær, affatte eller fjærnede, hvilken Skjæbne ogsaa ramte Reverdil, som Struensee paany havde indkaldt til Danmark. — De nye Magthavere bragte Sagerne snart igjen i det gamle Gled og afskaffede efterhaanden de fleste af Struensees Indretninger, de gode for største Delen ikke mindre end de slette. Geheimekonseillet blev gjenoprettet under Navn af Geheimestatsraadet, og dertil føiedes den Bestemmelse, at en af Kongen undertegnet Befaling ikke skulde have nogen Gyldighed, med mindre den var udfærdiget gjennem Statsraadet. Det danske og tydske Kancellie tilligemed de øvrige Kollegier bleve

satte paa den gamle Fod, og Finantsbestyrelsen atter fordeelt mellem forskjellige Kamre og Kollegier; Kjøbenhavns nye Magistrat tilligemed de 4 Raadmænd og 2 Borgerrepræsentanter blev affat, og den ældre Bestyrelse og de 32 Mænds Raad gjenindsatte i deres Værdighed; den skarpe Examination ved Tamp og Kat blev gjenindført, og Politiet fik sin forrige vilkaarlige Myndighed; endeligen ophævedes ogsaa Landvæsenskommissionen, og dens Forretninger underlagdes Rentekammeret. Tallotteriet derimod forblev urokket. — En af de største Prydelser for det guldbergske Ministerium var Andreas Peter Bernstorf, Broderson til den ældre Bernstorf, som blev indkaldt til Danmark (1773) og stillet i Spidsen for Bestyrelsen af de udenlandske Sager. Han havde den Tilfredsstillelse at see den af hans Farbroder (1767) sluttede Overeenskomst med Rusland angaaende Mageskiftet af det hertugelige Holsteen mod Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst bekræftet og fuldbyrdet i Aaret 1773, da Storfyrst Paul var bleven myndig. Danmark kom herved i Enebesiddelse af Holsteen, og alle Linierne af det holsteen-kielske Huus fraſagde sig deres Fordringer paa den forrige gottorpske Deel af Slesvig. Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, som ophøiedes til et Hertugdømme, overlod Storfyrst Paul til en Prinds Frederik August af den yngre kielske Linie. Da den sidste Hertug af Glücksborg døde 6 Aar efter, tilfaldt hans Lande Danmark, saa at alle de ved tidligere Delinger adskilte Stykker af Riget i Aaret 1779 vare gjenforenede med det, med Undtagelse af de augustenborgske Besiddelser.

Bernstorf kunde imidlertid i Tidens Længde ikke billige de Grundsætninger, som det guldbergske Ministerium fulgte i Statsstyrelsen, og tog sin Afsked 1780. Men forinden havde han havt Leilighed til at gjøre sig overordentligt fortjent af Danmark ved at bringe den væbnede Neutralitet istand (1780) mellem Danmark, Sverrig og Rusland, hvilken siden

ogsaa Preussen, Holland og den tydske Keiser tiltraadte. Nordamerikanernes Frihedskamp imod England havde nemlig paa den Tid foraarsaget en almindelig Krig mellem England og de øvrige Søemagter, under hvilken det fredelige Danmark drev en overordentlig blomstrende Handel paa Middelhavet, i Vestindien og Ostindien. Dette gav imidlertid Anledning til et spændt Forhold med den engelske Regjering, som ikke vilde taale, at Nordamerikanerne og de andre Magter betjente sig af de neutrale danske Skibe for at udføre deres Varer under Krigen, og, da Danmark ikke kunde erkjende Gyldigheden af de Indskrænkninger, som England vilde gjøre i den almindelige Handelsfrihed, tillod dette Land sig mange Fornærmelser mod det neutrale Flag og søgte at hindre al Handel mellem Danmark og hine Stater. For at raade Bod herpaa arbeidede Bernstorf med stor Udholdenhed paa at tilveiebringe en Forbindelse mellem Danmark, Sverrig og Rusland til at beskytte den fredelige Handel mod Englands Vilkaarlighed og Fornærmelser, og hans kloge Underhandlinger kronedes endeligt med et lykkeligt Udfald, da Rusland (28de Febr. 1780) forenede sig med Danmark og Sverrig til den væbnede Neutralitet, eller til med Vaabenmagt, om fornødent gjordes, at hævde den Grundsætning, at frit Skib gjør fri Ladning. Dette Forbund paabød England Agtelse, og Danmark drev i den øvrige Deel af Krigen sin Handel uforstyrret. — Det var fornemmeligen den øst- og vestindiske Handel tilligemed Fragthandelen paa Middelhavet, som i dette Tidsrum blomstrede. Fra 1775 til 1784 udgik 106 Skibe til Ostindien, der hjembragte Ladninger til en Værdi af 51 Millioner; til Vestindien udgik 465 Skibe alene i Aarene 1781 til 1783, og blot i Aaret 1782 førtes for 3 Millioner Rdlr. Kour. Varer fra Vestindien til Kjøbenhavn. Til Handelens Fremme anlagdes (1777—1783) med en Bekostning af halvtredie Mill. Rdlr. Kour. den 5 Mile lange Kanal mellem Kielerfjorden og Eiderstrømmen, hvorved Østersøen sattes i Forbindelse med Vesterhavet. Skjøndt store Summer tilfløde Statskassen ved den blomstrende Handel, den forøgede Sundtold og den Aar for Aar tiltagende Konsumtion, befandt Regjeringen sig dog under det guldbergske Ministerium i stadig Pengeforlegenhed. For at afhjælpe denne greb Finantsministeren, den ældre Grev Schimmelmann, til den Udvei at indløse den private Bank og forvandle den til en kongelig, uagtet denne Indløsning baade stred mod den af Christian den 6te givne Oktroi og Interessenternes Ønske. Denne Foranstaltning havde den skadelige Følge, at Regjeringen nu ved enhver Forlegenhed benyttede sig af Banken til at udstæde en Mængde Sedler uden at være i Besiddelse af en tilsvarende Værdie i Sølv eller Eiendomme, hvorved Landets Pengevæsen tilsidst blev i Bund og Grund forstyrret. Uagtet Regjeringen ved dette Foretagende vandt flere Millioner, og uagtet Handelen under den bestandigt vedligeholdte Fred blomstrede mere end nogensinde, vorede dog Statsgjælden, som i Aarene 1766—1772 var bragt ned til 16 Millioner, under det guldbergske Ministerium fra 16 til 29 Millioner, og Seddelgjælden steg fra 5 til 16 Millioner.

Det guldbergske Ministerium udmærkede sig paa en hæderlig Maade ved sin Kjærlighed og Omhu for alt, hvad der var Dansk, for Sproget, Litteraturen og Videnskaberne. Enkedronningen, Arveprindsen og hans Ægtefælle, en meklenborgsk Prindsesse, viste en Agtelse for Landets Sprog, der blev til en Fortjeneste formedelst den Ringeagt, de foregaaende Magthavere havde vist det. Det franske Skuespillerselskab afskedigedes, saa at Modersmaalet nu blev ene herskende paa Skuepladsen; ved Hæren bleve de tydske Kommando-Ord afløste af danske, og det befaledes at bruge det danske Sprog ved den militære Retspleie, hvor det kunde skee. Arveprinds Frederik gav et Vidnesbyrd om sit fædrelandske Sind ved at

lade opreise Mindestøtter paa Jægerspriis for Mænd og Qvinder, som havde gjort sig fortjente af Fædrelandet, og han tilligemed Enkedronningen og Guldberg kappedes om at opmuntre danske Videnskabsmænd og understøtte danske videnskabelige Arbeider. Universitetet modtog adskillige Forbedringer, skjøndt langt fra ikke i det Omfang, som det havde været ønskeligt for Videnskabernes Tarv, eller efter saa frisindede Grundsætninger, som Gunnerus havde udviklet i det fortræffelige Forslag til Universitetets Omdannelse, som han indgav til Regjeringen under Struensees Ministerium. De lærde Skoler fik ligeledes en forbedret Indretning ved en Forordning af 1775, hvis største Fortjeneste var den Omhu, der vistes for Modersmaalet, som hidtil havde været utilbørligen tilsidesat i de lærde Skoler. Det vigtigste Mindesmærke om den fædrelandske Aand, der bessælede det guldbergske Ministerium, var Forordningen om Indfødsretten (15de Januar 1776), som Kongen paalagde sine Efterkommere at betragte som en Grundlov lige med Kongeloven. Ifølge den skulde ikkun Indfødte eller de, som vare at betragte lige med Indfødte, befordres til Embeder og Æresposter i Staten; „thi," hedder det, „Billighed vil, „at Landets Børn nyde Landets Brød, og at Fordelene i „Staten falde i dens Borgeres Lod. Alle Tiders Erfaring „har og lært, at i et Land, hvor der sørges for Ungdommens „Opdragelse, mangle aldrig duelige Folk, naar Regenten søger „dem. Ogsaa kan vi med Fornøielse kalde for Tankerne vort „Fædrelands Historie, fordi den kan af alle Stænder fremvise „Mænd, som have tjent, æret og reddet Landet og med den „ædleste Beslutning opoffret sig for deres Konger." En saadan Lov kunde efter det Meget, som Danmark gjennem Aarhundreder havde lidt af Fremmede, ikke kaldes overflødig, og dens Udstædelse vandt almindeligt Bifald hos Folket. — Man skulde synes, at Kjærlighed til Videnskaberne ikke lod sig adskille fra Kjærligheden til Trykkefriheden, og dog var dette

Tilfældet med Guldberg, som saa gavmildt understøttede Videnskaberne og selv endog var Videnskabsmand og Forfatter, men ikke destomindre undertrykkede og næsten tilintetgjorde Pressefriheden. Ved Reskript af 20 Oktober 1773 blev det forbudet „at indføre i Aviserne eller Ugebladene Noget, som angik Regjeringen og almindelige Foranstaltninger, eller Stridsskrifter, især saadanne, hvori Personer angrebes, eller Byerygter og opdigtede Fortællinger, der indeholdt noget Fornærmeligt eller Uanstændigt." Overtræderne heraf bemyndigedes Politiemesteren til at straffe med Bøder fra 50 til 200 Rdlr., eller, i Mangel af Betaling, med Vand og Brøds Straf fra 4 til 28 Dage, uden at nogen Appel til Domstolene turde finde Sted. Det var ikke blot Ugeblade og Flyveskrifter, som paa denne Maade bleve underlagte Politiemesterens vilkaarlige Myndighed; men under Hjemmel af en paa kongelig Befaling udstædt Kancelliskrivelse (27 Nov. 1773), hvorved ovennævnte Reskripts Bestemmelser udvidedes til „alle andre Skrifter," bleve ogsaa Værker af større Omfang, der omhandlede Gjenstande, som vare af høi Vigtighed for det almindelige Vel, undertrykte, konfiskerede eller lemlæstede, inden de kom ud. Saaledes blev Martfelds fortræffelige Skrift „om den danske Kornhandel," hvori han viste de fordærvelige Følger af Forbudet mod Kornindførsel, undertrykt, og, skjøndt færdigt fra Pressen i Aaret 1775, udkom det først 1785, da det guldbergske Ministerium havde ophørt at regjere. Suhm maatte efter Guldbergs alvorlige Forestillinger udelade mange af de frimodigste Steder i sin Danmarks, Norges og Holsteens Historie i Udtog, og et andet Skrift, der i et Tillæg indeholdt 42 saakaldte mærkelige Regler for Regjerekunsten, turde han slet ikke lade komme i Boghandelen med hiint Tillæg „af Frygt for Fortræd af Politiemesteren." Et Forsvar for Bernstorfs Ministerium i det franske Sprog blev forbudet og de tilstedeværende Exemplarer konfiskerede, og en bebudet Over-

sættelse af Göthes „Werthers Leiden“ blev qvalt i Fødselen. Blandt alle de Vilkaarligheder, som i den Tid øvedes mod Pressen, var der imidlertid ingen, der gjorde større Opsigt end den Fremgangsmaade, der brugtes mod Thomas Christopher Bruuns Skrift, „Mine Fritimer,“ et smudsigt og usædeligt Skrift, der netop herved reddedes fra den fortjente Forglemmelse, hvori det ellers for længe siden vilde være nedsunket. Ifølge en kongelig Befaling blev nemlig Skriftet ikke alene konfiskeret, og Forfatteren dømt til en Bøde af 100 Rdlr; men det paalagdes tillige denne at indfinde sig hos Biskop Balle for i twende Præsters Nærværelse at lade sig overhøre i sin Religionskundskab, og, hvis det da, som man formodede, befandtes, at han var uvidende i Religionen, skulde der antages en Skolemester til ham, til hvem han skulde gaae indtil han fik den fornødne Kundskab. „Skulde han,“ hedder det til Slutningen, „herimod findes uvillig eller stridig, da ville Vi underrettes derom, for at han som et forargeligt og ondt Menneske kan hensættes i Tugt- eller Rasphuset“!

Med Hensyn til Bondestanden var det Guldbergs Mening, „at Bondens Aag ikke kunde afkastes, uden at Danmark maatte ryste og bæve i sine Grundvolde,“ og med saadanne Anskuelser hos det meest formaaende Medlem af Regjeringen var der intet Godt at haabe for Bondestanden. Ogsaa blev, som bemærket, Landvæsenskommissionen ophævet strax efter Struensees Fald, og dens virksomste Medlem Oeder fik sin Afsked med det mundtlige Tilføiende af Statsministeren Schack Rathlau, „at han havde været en skadelig Mand for Danmark.“ Kommissionens Forretninger bleve derpaa underlagte Rentekammeret, hvis Præsident Gregers Juel ikke var Bonden god. Den velgjørende Hoverieforordning, som udkom under det struenseeske Ministerium blev ophævet, og ifølge Forordning af 12 August 1773 blev Hoveriet nu atter ubestemt baade med Hensyn til Tid og Maal og skulde

forrettes „efter enhver Egns gammel Skik og Brug“ Det følgende Aar blev Landmilicen betydeligen forøget, og tillige bestemtes, at, naar en Karl efter at have udtjent sine 12 Aar ikke vilde antage en Gaard paa billige og lovlige Vilkaar, skulde han atter tjene 6 Aar, og selv efter disse 18 Aar manglede en uretfærdig Godseier ikke Midler til at twinge Karlen til at blive paa Godset, hvor han havde fyldt sit 4de Aar. Bondens Trængsler forøgedes ved det bestandigt tiltagende Antal af Herregaarde, af hvilke der alene i Aaret 1774 opkom 9 nye ved Salget af de kongelige Godser i Antvorskov Amt. Bondestandens Kaar vare i disse Aar, som man har kaldet „Herremændenes Tidsrum,“ saa sørgelige som nogensinde; thi den nuværende Regjering syntes ikke blot at have opgivet de tidligere Forsøg paa at skaffe Bonden Frihed og Ret, men endog at ville tage Partie for de store Godseiere mod Bondestanden. Dog udkom, efterat Joachim Gotsche Moltke var bleven Præsident for Rentekammeret, den for Agerdyrkningen vigtige Forordning om Fælledskabets Ophævelse (23 April 1781), der var saa meget mere nødvendig, som de tidligere Forordninger om denne Gjenstande næsten Intet havde frugtet.

Imidlertid var Kronprinds Frederik, siden Frederik den 6te, voret til og bleven konfirmeret den 4 April 1784, da han allerede var indtraadt i sit 17de Aar. Ikkun faae Dage forløb efter denne Begivenhed, førend en Statsforandring fandt Sted, der gjorde Ende paa det guldbergske Ministerium. Ved en Befaling af 14 April 1784, der var underskrevet af Kongen, Kronprindsen og Statsministrene Schack Rathlau og Otto Thott blev hele det hidtilværende Kabinet ophævet, og tillige indskjærpedes en tidligere Forordning, som det guldbergske Ministerium selv havde udgivet, men i den senere Tid ikke overholdt, nemlig at alle offentlige Sager skulde gaae igjennem de Kollegier, hvorunder de hørte, inden de fore-

toges i Statsraadet og forelagdes Kongen til Underskrift. Af de ældre Ministre bleve ikkun Schack Rathlau og Otto Thott optagne i det nye Ministerium; J. G. Moltke, Rosenkrone, Steemann og Guldberg tilligemed Kronprindsens forrige Hovmester General Eichstädt bleve afskedigede, dog i al Naade, da Kronprindsen erklærede, at han vilde glemme, hvad der var skeet, og ikke bar Nag eller Fjendskab til Nogen. I Hines Sted tog Kronprindsen til sine Raadgivere Rosenkrands, General Huth, Geheimeraad Henrik Stampe, og den for 4 Aar siden afskedigede Andreas Peter Bernstorf, et Valg, der havde hele Nationens Bifald. Fra den Tid vedblev Kronprindsen at staae i Spidsen for Statens Styrelse, indtil han selv besteg Thronen 1808; thi Christian den 7de, som i sine første Aar havde glimret ved sin Vittighed og lyse Forstand, led senere og lige til sin Død (1808) af en sørgelig Sindssvaghed, der gjorde ham uskikket til at forestaae Regjeringen. Her gives derfor i Sammenhæng en Udsigt over det følgende Halvhundredaar, der baade med Hensyn til de ydre Begivenheder og Omskiftelser og den indre Udvikling af Borgersamfundet har været rigere og vigtigere end nogetsomhelst andet ligesaa stort Aaremaal af Danmarks Historie.

Danmarks nøie Forbindelse med Rusland og de Forpligtelser, det havde paataget sig mod dette Rige ved Forbundet 1773, bragte det i Krig med Sverrig, som havde angrebet Rusland. En dansk Hær under Anførsel af Landgrev Karl af Hessen, Christian den Syvendes Svoger, rykkede fra Norge ind i Sverrig (1788). Paa dette Feldttog, hvori Kronprinds Frederik selv deeltog, besattes flere af de svenske Grændseprovindser med Stæderne Bahuus, Kongelf og Venersborg, og Gothenborg var nærved at overgive sig, da England og Preussen ved deres truende Mægling gjorde Ende paa denne Krig, som havde kostet Dannmark 7 Millioner Rdlr. — Kort derpaa udbrød den franske Revolution, som snart satte

hele Europa i en almindelig Krigslue. Ikkun Danmark bevarede under Andreas Peter Bernstorfs vise Styrelse af de udenlandske Anliggender en klog Neutralitet, uden at lade sig rokke ved de andre Magters glimrende Tilbud og stærke Opfordringer til at forene sig mod den franske Republik, som man fremstillede som Europas almindelige Fjende. Denne kloge og standhaftige Politik lønnedes med det heldigste Udfald. Medens Borgerblod flød strømmevis over hele Europa, medens Landene hærjedes, Handel, Vindskibelighed og alle fredelige Idrætter standsedes, fremblomstrede Danmark til en høi Grad af Velstand og indre Kraft, og Regjeringen fik Ro og Evne til at indføre mangfoldige velgjørende Forbedringer, saavel i andre vigtige Punkter af Samfundsforholdene som i Særdeleshed i Landbovæsenet, hvorved Staten blev istand til at bære de store Ulykker, som siden overgik den. Handelen steg i disse Fredens Aar, da alle de øvrige Søemagter vare indviklede i Krig, til en Høide og et Omfang, som man før ikke havde kjendt Mage til. England, som midt under Krigen kunde beskytte sine Handelsskibe med sin mægtige Flaade, Nordamerika og Danmark deelte Verdenshandelen imellem sig; Kjøbenhavn havde Handelshuse, der udstrakte deres Forbindelse over hele den handlende Verden. Den ostindisk-chinesiske Handel var saa livlig, at der aarligen førtes for 5 Millioner Rdlr Kour. Varer til Kjøbenhavn; den vestindiske og nordamerikanske Handel tilligemed Fragthandelen paa Middelhavet var ligeledes overordentligt fordeelagtig. Den middellandske Handel led en kort Afbrydelse (1797), da Deien af Tripolis tillod sig Fornærmelser mod de danske Handelsskibe. Men den kjække Steen Bille bragte efter en seirrig Kamp af tre danske mod syv tripolitanske Skibe Deien til at begjære Fred og sikkrede derved den danske Handel paa disse Farvande. Danmark nød imidlertid ikke sin blomstrende Handel og Fredens øvrige Goder uden store Anfægtelser og Fornærmelser af de

krigførende Magter, især af det mægtige og overmodige England, og der behøvedes en Bernstorfs hele dybe Statsklogskab, som selv Fjenderne ikke kunde nægte Beundring, for at bevare Freden med hiint Rige, uden at kjøbe den med Opoffrelse af Statens Værdighed eller Opgivelse af det hidtil fulgte politiske System. Bernstorf døde imidlertid 1797 og ledsagedes til Graven af hele Nationens Taarer, der følte, at hans Tab var uerstatteligt. Alligevel bliver det tvivlsomt, om selv hans Viisdom vilde have været istand til at betvinge den truende Storm; thi nu begyndte en Tid, da al Folkeret traadtes under Fødder, og Europas mægtigste Nationer syntes at ville overbyde hverandre i Vold og Uretfærdighed.

England gik under Revolutionskrigen stedse videre i sine fornærmelige Indgreb i de neutrale Skibes Handelsfrihed og søgte navnligen at give Begrebet om Kontrebande en Udvidelse, som aldrig før havde været hendt, og som, naar det blev strængt gjennemført, maatte tilintetgjøre næsten hele Danmarks Handel. Medens man tidligere til Kontrebande kun havde regnet de Varer, som nærmest henhørte til Krigsfornødenheder, som Geværer, Krudt, Kanoner og deslige, vilde England nu dertil ogsaa henføre Kjød, Meel og Korn og formene Danmark at føre slige Varer til Frankrig og de andre fjendtlige Lande. Herover reiste sig mange Tvistigheder, som det dog lykkedes Andreas Peter Bernstorf ved kloge Underhandlinger at faae afgjorte i Mindelighed. Men efter denne Ministers Død begyndte man at lade Handelsskibene konvoyere ved Krigsfartøier, hvilket Bernstorf netop for at undgaae fjendtligt Sammenstød med England bestandigt havde undladt. Følgerne af den forandrede Fremgangsmaade udebleve ikke: England vilde ikke erkjende Orlogsskibenes Beskyttelsesret og begyndte Fjendtligheder ved at overfalde og opbringe den danske Fregat Freia, der ikke vilde tillade, at en Handelsflaade, der seilede under dens Beskyttelse, blev visiteret af de

engelske Krigsskibe (25 Juli 1800). Videre Fjendtligheder bleve imidlertid for Øieblikket forebyggede, da Danmark fandt sig i at slutte en Konvention (29 August 1800), ifølge hvilken Stridsspørgsmaalet udsattes indtil Videre, Freia tilbagegaves, og Danmark forpligtede sig til ikke at lade sine Kjøbmandsskibe konvoyere. Kort efter indgik Rusland, Sverrig og Preussen en Forening til en væbnet Neutralitet lig den af 1780, hvilken Danmark opfordredes til at tiltræde. Før den ovennævnte Konvention med England vilde et saadant Forbund have været høist kjærkomment for den danske Regjering, som tidligere flere Gange, skjønt uden Virkning, selv havde opfordret Rusland og Sverrig til at indgaae en Forening til det fredelige Handelsflags Beskjærmelse; men nu kom hine Magters Forlangende høist ubeleiligt, og først efter lang Tøven gav Regjeringen efter for den lunefulde russiske Keiser Pauls truende Foreskillinger. Dog tiltraadte Danmark Forbundet kun under visse Indskrænkninger, saaledes at det ikke stred mod den med England sluttede Traktat. Ikke desmindre begyndte England Krigen to Dage før Forbundet undertegnedes af Danmarks Regjering (16 Jan. 1801), ved at lægge Embargo paa alle danske Skibe, som fandtes i engelske Havne, og ved at give Befaling til at besætte de dansk-vestindiske Øer (14 Jan. 1801).

En engelsk Flaade paa 51 Skibe, hvoriblandt 16 Linieskibe, ankom derpaa i Martsmaaned til Sundet under Anførsel af Admiralerne Parker og Nelson, og, skjønt heftigt beskudt fra Kronborg, lykkedes det den dog at komme forbi denne Fæstning uden at lide nogen Skade, da den holdt tæt over til den svenske Kyst, hvor der ikke losnedes et Skud, og hvor overhoved ingen Anstalter vare trufne til at modsætte sig Fjenden. Grunden hertil siges at være den, at den danske Regjering ikke vilde indrømme den svenske Konge Gustav den 4des Paastand paa den halve Sundtold og lig-

nende ubillige Fordringer, som han gjorde til Betingelse for sin Medvirkning i Krigen. Da den engelske Flaade var kommen ned mod Kjøbenhavn, deelte den sig i to Afdelinger, af hvilke den ene under Nelson seilede længere sydpaa for at angribe den sydlige danske Forsvarslinie, den anden under Parker blev liggende nordøstlig for Tre Kroners Batterie. Nelsons Angrebsstyrke bestod af 12 Linieskibe, 8 Fregatter og en Deel mindre Skibe; den danske Forsvarslinies sydlige Deel (hvilken alene kom til at kjæmpe) dannedes af 7 Blokskibe, 2 Fregatter og 6 mindre Fartøier, saa at der var en afgjort Overmagt paa Fjendens Side, der ikke blot bestod i det større Antal Skibe og Kanoner, men ogsaa deri, at de engelske Skibe alle vare Seilfartøier, medens Halvdelen af de danske vare ubevægelige Blokskibe. Skjærtorsdag den anden April 1801 om Formiddagen Klokken 10 begyndte den blodige Kamp, der fortsattes med yderste Haardnakkethed i 4 Timer. De danske Svemænd kjæmpede med det fra Fædrene arvede Heltemod og hævdede under Anførsel af Olfert Fischer deres gamle Sømhæder mod den seirvante Nelson og hans overlegne Magt. Nelsons Admiralskib blev ilde tilredt, og stjød tilsidst kun med tre Kanoner; det Skib, hvorpaa Olfert Fischer først kommanderede, Dannebrog, kom i Brand midt under Slaget, hvorpaa han begav sig ombord paa Holsteen, og, da dette ogsaa blev saa forskudt, at det ikke længere kunde bruges, begav han sig selv saaret til Tre Kroners Batterie, for derfra at fortsætte Kommandoen. Uagtet Dannebrog stod i Flammer, vedblev Besætningen dog at kjæmpe under Anførsel af Braun og derpaa af Lemming, og først da største Delen af Mandskabet var falden, reddede Resten sig fra det brændende Skib ved at springe overbord og svømme til de nærmeste Skibe. Blandt Blokskibene udmærkede sig især Prøvestenen, som den tjekke Lassen forsvarede imod to Linieskibe og to Fregatter, indtil der kun var een brugbar Kanon tilbage, som

affyredes af Saarede. Den unge Villemoes, der kommanderede et Flydebatterie, hvormed han lagde sig tæt ind under Nelsons Admiralskab og bibragte det flere Grundskud, tilkjæmpede sig Nelsons Beundring og en uforgjængelig Berømmelse hos sine Landsmænd. Da Slaget havde varet i tre Timer, begyndte Admiral Parker at mistvivle om et heldigt Udfald og gav Nelson Signal til at trække sig tilbage; men denne tog ikke Hensyn dertil og fortsatte Kampen endnu en Time. Imidlertid var den sydlige danske Forsvarslinie for største Delen ødelagt, hvorimod den nordlige ikke havde lidt det Ringeste, og de fleste Skibe i den engelske Flaade vare i en jammerlig Forfatning. Flere af dem havde mistet baade Seil og Stænger, og Masterne vare saa forskudte, at de hvert Øieblik truede med at styrte overbord; desuden vare Nogle af Skibene i det snævre og for Fjenden ubekjendte Farvand komne paa Grund, hvoriblandt eet af de største kom til at liggge fast ikke langt fra Tre Kroner og led frygteligt af dette Batteries Kanoner. Under disse Omstændigheder sendte Nelson en Parlementær i Land med et Brev, hvori han foreslog Standsning i Fjendtlighederne, for at man kunde bjerge de Saarede og bringe dem i Land. Medens Parlementæren forrettede dette Ærinde, holdt Nelson et Krigsraad, hvor det Spørgsmaal opkastedes, om det var raadeligt med de Skibe, som havde lidt mindst, at angribe den nordlige Deel af den danske Forsvarslinie, som endnu ikke havde været i Træfningen. Men de Tilstedeværende antoge eenstemmigen, at det ikke lod sig gjøre, og at det bedste var at trække sig tilbage og benytte den gunstige Vind, som just blæste, til at komme ud af det vanskelige Farvand, hvor Skibene hvert Øieblik vare udsatte for at komme paa Grund. Imidlertid ankom Parlementæren med Svar fra Kronprindsen, hvorved videre Underhandlinger aabnedes, og Fjendtlighederne foreløbigen standsedes. Ved Antagelsen af Nelsons Forslag var fra dansk Side uden Tvivl

det Hensyn overveiende, at, om det end kunde lykkes ved et Angreb med de friske Skibe af den nordlige Forsvarslinie aldeles at tilintetgjøre Nelsons Flaade, saa vilde dog Staden og Flaaden, der laae aftaklet i den indre Havn, være udsat for et Bombardement af Parkers Skibe, der efter Ødelæggelsen af den sydlige Forsvarslinie havde fri Adgang til Rheden. Saaledes endte dette blodige og for Danmark saa hæderfulde Slag. Nelson lod de Danskes Tapperhed vederfares Ret og erklærede selv, da han siden kom i Land for personligen at drive paa Underhandlingerne, at blandt de 105 blodige Træfninger, hvori han havde taget Deel, var Slaget paa Kjøbenhavns Rhed det blodigste og meest haardnakkede. De Danskes Tab af Døde og Saarede var 1020; de Engelske angive deres til 953; men der er neppe Tvivl om, at det har været meget større, da de, efter deres egen Angivelse, alene paa et Skib mistede 210 Mand. De fortsatte Underhandlinger ledede til en Stilstand paa 14 Uger, under hvilken Danmark fraſagde ſig virkſom Deeltagelſe i den væbnede Neutralitet. Imidlertid var Keiser Paul bleven myrdet allerede den 23de Marts 1801, og dette gav Sagerne en anden Vending; thi hans Søn og Efterfølger Alexander opgav den væbnede Neutralitet og sluttede Fred med England, hvori Danmark ogsaa blev deelagtigt.

Den danske Handel kom sig snart igjen efter det Stød, som Krigen med England havde foraarsaget. Den østindiske og vestindiske Handel blomstrede som før, og fra Nordamerika udskibedes i enkelte Aar for 8 Millioner Rdlr. Varer til Danmark. Formedelst Krigen med Frankrig og de med det forenede Magter vare Englænderne betydeligt indskrænkede i deres Handel, og det neutrale Danmark blev derfor den Kanal, hvorigjennem en stor Deel af Europa forsynedes med Kolonialvarer. Af denne Grund var ogsaa Farten gjennem Øresund og den holsteenske Kanal i disse Aaringer overordentlig

levende; hiin steg aarligen til over 12000 og denne til henimod 3000 Skibe. Staten maatte imidlertid hele denne Tid bære store Byrder, da de ſævnlige Krigsuroligheder paa Landets Grændser gjorde det nødvendigt at holde en Hær rustet i Holsteen, der kostede saare betydeligt. — Som en Følge af det tydske Riges Opløsning 1806, hævedes den Lehnsforbindelse, hvori Holsteen havde staaet til den tydske Keiser, og dette Land blev derfor ved Patent af 9 September 1806 erklæret for en uadskillelig Deel af den danske Stat.

Lige siden 1720, med Undtagelse af de korte Afbrydelser 1788 og 1801, havde Danmark nydt Fredens Velsignelser, der især i de sidste Aar havde været rige og velgjørende for Statens Opkomst og indre Udvikling. Denne lykkelige Tilstand ophørte 1807, med hvilket Aar en Række af tildeels uforudseelige og uforskyldte Ulykker styrtede ind over Danmark og bragte Staten Undergang nær. Den danske Regjering havde saa længe som muligt søgt at bevare Landets Neutralitet; men under den voldige Kamp, som gjennemrystede hele Europa, blev det omsider umuligt, allerhelst for en Stat af Danmarks Beliggenhed, at blive partieløs, og, da Regjeringen bestandigt udsatte at erklære sig for en af Siderne, blev den tilsidst voldsomt revet midt ind i Kampen. Det var Napoleons Hensigt at spærre alle Fastlandets Havne for Englænderne, og for at opnaae dette skal han i nogle hemmelige Tillægsartikler til Tilsitterfreden (9de Juli 1807) være bleven enig med Ruslands Keiser Alexander om at tvinge de øvrige Stater til at antage Fastlandssystemet, hvoraf Følgen vilde blive, at Danmark maatte opgive sin Neutralitet. Uden at der imidlertid i denne Henseende var skeet nogen Opfordring fra Ruslands eller Frankrigs Side til Danmark og uden nogen foregaaende Krigserklæring, begyndte England Fiendtligheder mod Danmark ved at sende en Flaade til Sundet bestaaende af 54 Krigsskibe, hvoriblandt 23 Linieskibe, samt 500 Transportskibe, under

Anførsel af Admiral Gambier. Denne forlangte den danske Flaades Udlevering, „fordi," hed det, „den engelske Regjering var underrettet om, at den danske Flaade vilde blive overladt til Frankrig for at bruges mod England," og truede i Tilfælde af Vægring at bruge Magten. Men selv om en saadan Overdragelse af Flaaden til Frankrig var paatænkt (for hvilket der imidlertid hidtil ikke er ført noget Beviis), kunde England have forebygget det ved at holde en tilstrækkelig Flaade i Østersøen, hvilket alligevel blev en Nødvendighed formedelst det fjendtlige Forhold, hvori det kom til Rusland. England vilde saaledes have kunnet sikkre sig mod den befrygtede Fare uden at gjøre sig skyldigt i en al Folkeret krænkende Udaad, der har sat en uaftvættelig Plæt paa den engelske Regjering, i Spidsen for hvilken den Gang Canning og Castlereagh stode. Da det oprørende Forlangende om Flaadens Udlevering havde mødt bestemt Afslag, landede de engelske Tropper uden at finde nogen Modstand den 16de August 1807 ved Vedbek et Par Mile fra Hovedstaden. Landingshæren anførtes af General Cathcart og vorede efterhaanden ved Forstærkninger fra Nordtydskland til 33,000 Mand. En Deel Landeværnsfolk under Castenskjold og Oxholm forsøgte at gjøre Modstand ved Kjøge, men blev med let Møie adsplittet af Englænderne. Da Hovedstaden, som Fjenden indesluttede den 18de August, havde udholdt et skrækkeligt tre Dages Bombardement (2—5 September), hvorved 300 private Eiendomme og en stor Mængde offentlige Bygninger lagdes i Aske, og mange Hundrede Mennesker dræbtes eller saaredes, fandt den Overstbefalende, den gamle General Peymann, sig nødsaget til at indgaae en Kapitulation, hvorved Flaaden overgaves Englænderne, og Citadellet Frederikshavn blev besat af engelske Tropper paa 6 Uger, medens Flaaden gjordes seilklar. Alt Haab om Undsætning var ude, da engelske Krigsskibe krydsede i Lillebelte for at hindre den danske Hær, der tilligemed Kongen og

Kronprindsen befandt sig i Holsteen, fra at bringe de Belejrede den saa længselfuldt ventede Hjælp. Et Sendebud fra Kronprindsen med Befaling til i Nødsfald hellere at opbrænde Flaaden end overgive den til Fjenden, var uheldigviis blevet opsnappet af Englænderne. 18 Linieskibe, 15 Fregatter, 6 Brigger og 25 Kanonbaade tilligemed det store Forraad af alle Slags Skibsfornødenheder, som Flaadens velforsynede Arsenaler indeholdt, var det rige Rov, som Fjenden bortførte. Hvad man ikke kunde føre med sig, blev ødelagt; saaledes forhuggede og nedstyrtede Voldsmændene flere Orlogsskibe, der stode paa Stabelen, og ødelagde Holmens Dampmaskine.

Efter en saadan Fremfærd vovede det engelske Ministerium at tilbyde Danmark Valget mellem Forbund med England eller Bevarelse af dets forrige Neutralitet eller Krig, og i sidste Tilfælde truede det med at ville bevirke Norges Adskillelse fra Danmark og Overgivelse til Sverrig. Det var første Gang, at denne Plan udtaltes, som 7 Aar efter gik i en saa sørgelig Opfyldelse. Der syntes imidlertid den Gang ikke at være nogen synderlig Fare for Tabet af Norge, da Sverrig af sin uforstandige Konge, Gustav den 4de, var bragt i den jammerligste Forfatning, og desuden kunde Valget for en høihjærtet Fyrste og en ædel Nation, der satte Æren over Alt, ikke være tvivlsomt: Kronprindsen valgte Krig og indgik et nøie Forbund med Frankrig, og nu først, efterat Hovedstaden var ødelagt, Flaaden ranet og mange Hundrede Handelsskibe opbragte, erklærede England Danmark Krig den 4de November 1807! Englands Voldsdaad vakte ei alene i Danmark, men hos alle Europas Nationer, hos hvem Folkeret ikke var en tom Lyd, en retfærdig Harme; ja selv hos det engelske Folk baade i og udenfor Parlamentet mødte Ministeriets Handlemaade skarp og bitter Dadel. Ruslands Keiser Alexander gav høit sin Uvillie tilkjende og erklærede, at han vilde afbryde al Forbindelse med England, indtil Danmark fik

Opreisning for de lidte Fornærmelser. Denne Alexanders Retfærdighedsfølelse hindrede ham imidlertid ikke i faae Aar efter at indgaae en Forening med England og Sverrig om at berøve Danmark Norge. Aaret efter Udbruddet af Krigen med England fik Danmark en ny Fjende i Sverrigs Konge Gustav den 4de, der var opfyldt af et lidenskabeligt Had mod Danmark, og, skjøndt han neppe kunde værge sig i sit eget Rige, dog udstrakte Haanden efter Norges Krone. Da han nægtede at give nogen tilfredsstillende Erklæring om Hensigten af sin Forbindelse med England, foretrak Danmark en aabenbar Fjende for en hemmelig og erklærede Sverrig Krig (den 29de Februar 1808).

Faae Dage efter Udbruddet af Krigen med Sverrig døde Christian den 7de i Rendsborg (13de Marts 1808) og efterlod Riget i den betænkeligste Stilling til sin Søn, Frederik den Sjætte: Staten var indviklet i en dobbelt Krig, berøvet sin Flaade og derved ude af Stand til at tilføie sin farligste Fjende, England, nogen synderlig Skade; Pengevæsenet begyndte at forvirres, den indre Virksomhed var lammet og Handelen næsten tilintetgjort: ikke mindre end 600 Kjøbmandsskibe til en Værdie af 18 Millioner Rdlr. vare opbragte af Englænderne, inden Krigen blev erklæret, og næsten ligesaa mange bleve tagne i Løbet af Krigen. — For at understøtte Danmark mod Sverrig ankom en fransk Hjælpehær, for en stor Deel bestaaende af Spaniere, under Anførsel af Bernadotte, Prinds af Pontecorvo, og Forberedelser gjordes til en Landgang i Skaane. Men de spanske Soldater, som af Frankrigs Hersker mod deres Villie vare blevne sendte fra deres Fædreland til det fjærne Norden for at kjæmpe for en Sag, der var dem ligegyldig, gjorde Oprør mod de franske Officerer, og det lykkedes derefter de Fleste af dem at blive optagne paa den engelske Flaade, som krydsede i store Belt; Resten af Hæren blev det følgende Aar (1809) kaldet andensteds hen, og Planen om en Landgang i Skaane opgiven. Krigen førtes derefter alene og med meget Held fra Norges Grændser under Anførsel af den indsigtsfulde og folkekjære Prinds Christian August af Augustenborg. Imidlertid indtraf en Begivenhed i Sverrig, der havde Indflydelse paa Forholdet mellem Naborigerne: Gustav den 4de Adolph blev afsat og efterfulgt i Regjeringen af sin Farbroder Karl den 13de, som strax sluttede Fred med Danmark i Jønkøping (1809), hvorved Stridighederne bilagdes uden nogen Afstaaelse paa nogen af Siderne, og med Rusland i Frederikshamn, hvorved Sverrig mistede Finland. De Svenske valgte derpaa Prinds Christian August til Thronfølger, og der syntes nu at aabne sig lyse Udsigter til et mere venskabeligt og broderligt Forhold mellem de beslægtede Nabofolk, der saalænge havde bekjæmpet hverandre; men den unge Prinds døde pludseligt (28de Mai 1810), og de Forhaabninger, der knyttede sig til hans Person, sank i Graven med ham. Da den svenske Thronfølge atter var ledig, viste sig paany et Glimt af Haab om en Gjenforening af alle tre nordiske Riger; men det forsvandt, da de Svenske valgte den ovennævnte Bernadotte, Prinds af Pontecorvo. Forholdet mellem Danmark og Sverrig blev derefter i de første Aar fredeligt, om end ikke venskabeligt.

Med England fortsatte imidlertid Danmark Krigen med uhyre Anstrængelse og stor Forbittrelse; men formedelst Tabet af Flaaden kunde Danmark ikke virke med Kraft mod denne forhadte Fjende, hvis Flaader bedækkede alle Nordens Vande. De faae Orlogsskibe, som havde været fraværende fra Kjøbenhavn 1807 og derved undgaaet at falde i Fjendens Magt, bleve efterhaanden overvældede og tilintetgjorte af Englænderne. Linieskibet Prinds Christian, der førtes af den djærke Jessen, blev efter en heltemodig Kamp med tvende engelske Orlogsskibe drevet paa Grund paa Nordkysten af Sjælland og opbrændt, og samme Skjæbne havde et Par Aar senere Fregatten Maja-

den under Kaptain Holm, efterat den først i flere Timer havde forsvaret sig hæderligt mod et engelsk Linieskib og en Brig. Under Statens Nød viste Fædrelandskjærligheden sig i sit skjønneste Lys; Borgerne kappedes om at overgaae hverandre i ædelmodig Opoffrelse af Penge og Gods, og paa denne Maade byggedes inden føie Tid en betydelig Roeflotille, hvorved det atter blev muligt for den danske Søemand at byde den overmodige Fjende Spidsen. Danmark havde vel kun Kanonbaade; men den danske Søemands ubetvingelige Mod, der aldrig lagde sig skjønnere for Dagen end under denne ulige Kamp, bødede paa Midlernes Ringhed, og Fjenden led i Krigens Løb mangt et føleligt Tab. Englændernes Handel paa de nordlige Farvande blev ogsaa stadigen forstyrret af dristige Kapere, som udrustedes fra danske og norske Havne. Imidlertid kunde det ikke forhindres, at Englænderne satte sig fast paa Øen Anholt midt i Kattegattet, hvorved Mellemrigshandelen led overordentligt meget, og, skjøndt der gjordes Forsøg paa at tilbagetage Øen, vilde dette dog ikke lykkes. Saaledes henstode Sagerne indtil 1812, da Ruslands Keiser Alexander ved et personligt Møde med den svenske Thronfølger, Prinds Pontecorvo, lovede at tvinge Danmark til at afstaae Norge til Sverrig. Dette skulde være Erstatning for Tabet af Finland og en Belønning for den Hjælp, som Rusland til samme Tid betingede sig af Sverrig mod Napoleon. Danmark var den Gang i den fredeligste Forstaaelse baade med Sverrig og Rusland, og den samme Alexander, som for 5 Aar siden havde yttret den største Afskye over Englands Voldsdaad, gjorde sig nu selv skyldig i en ligesaa uforsvarlig Krænkelse af Folkeretten. — Det følgende Aar (1813) gjorde man Danmark Forslag om at forene dets Vaaben mod Frankrig og afstaae Norge til Sverrig. En saa uretfærdig Fordring lod Danmark intet Valg: anden Gang nødtes det til at kaste sig i Armene paa Frankrigs Keiser og derved indlade sig i

en Kamp mod hele Europa. Napoleons Lykkestjerne var dalet i Rusland, og, efterat han var bleven besejret i Slaget ved Leipsig (Oktober 1813), væltede en forenet Hær af Russere, Preussere, Tydskere og Svenske, under Anførsel af Prinds Pontecorvo, sig ind over Danmarks Grændser. At modstaae en saa uhyre Masse af krigsvante Tropper var umuligt for den i Antal langt ringere danske Hær; men den kjæmpede med en Tapperhed, der indgjød Fjenderne Agtelse. Under bestandige Fægtninger, hvoriblandt især Træfningen ved Bornhøved (7de December 1813) var hidsig og blodig, trak den sig op imod Eider. Medens den største Deel af den danske Hær kjæmpede paa Østsiden af Holsteen, lykkedes det en Afdeling af Fjenderne, bestaaende af Kosakker, at trænge vestlig frem og gaae over Eider ved Frederiksstad, hvorpaa de udbredte sig til begge Sider i Hertugdømmet Slesvig og streifede lige op til Nørrejyllands Grændser. Det var Fjendens Hovedplan at afskjære den danske Hær fra Fæstningen Rendsborg, der skulde dække Tilbagetoget, og det lykkedes ogsaa General Wallmoden at trænge frem mellem denne Fæstning og de danske Tropper, som anførtes af Prinds Frederik af Hessen. For paany at aabne sig Veien til Rendsborg, maatte de Danske slaae sig igjennem den fjendtlige Hær, der var opstillet paa nordlige Side af Eideren ved Sehested. Her kom det (10de December 1813) til en blodig Træfning, der varede fra om Morgenen Klokken 7 til om Eftermiddagen Klokken 4. Der kjæmpedes med stor Haardnakkethed paa begge Sider; men tilsidst lykkedes det ved et kjækt Angreb af de fyenske Dragoner at kaste Fjenden tilbage over Eider og indtage Sehested med Storm, hvorpaa den danske Hær uforstyrret fortsatte sin Marsch til Rendsborg. Med denne skjønne Vaabendaad endtes Krigen; thi det svækkede Danmark var ikke længre istand til at fortsætte den ulige Kamp. Ved Freden, som faae Dage efter sluttedes i Kiel (14de Januar 1814), maatte Dan-

mark afstaae Norge, og dermed sønderreves det Broderbaand, som igjennem mange Aarhundreder havde sammenknyttet disse Riger. Begge Folkene syntes i denne lange Tid ved fælleds Fyrster, fælleds historisk Udvikling, fælleds Sprog, Love, Sæder, Skikke og Tænkemaade at være sammensmeltede til een Nation: Adskillelsen kom heller ikke indenfra, men udenfra ved fremmed Vold. Samtiden har fældet en streng Dom over hine Europas Fyrster (og Eftertidens vil neppe blive mildere), som grebe til Vaaben med det Løfte at gjøre Ende paa Vilkaarligheden og bringe Fred og Retfærdighed tilbage i Verden, men hvis første Handling var en af de største Uretfærdigheder, Historien omtaler. Nordmændene forsøgte en Tid at modsætte sig den tvungne Forening og hævde deres Uafhængighed under den danske Thronarving Prinds Christian Frederik, der gav dem en fri Forfatning; men de maatte give efter for Overmagten og forenedes med Sverrig, dog som et selvstændigt Folk. Til Erstatning for Norge erholdt Danmark Svensk-Pommern, som siden byttedes med Preussen for Lauenborg og en Sum Penge. Samme Aar sluttede Danmark Fred med de øvrige Magter, blandt hvilke England erholdt Øen Helgoland. Da den tydske Forbundsstat efter Napoleons endelige Fordrivelse, hvori Danmark deeltog med de øvrige europæiske Magter, var bleven oprettet paa Kongressen i Wien, blev Hertugdømmet Holsteen optaget deri og gjort deelagtigt i de Rettigheder og Forpligtelser, som dermed følge. Siden den Tid har Danmark nydt en uforstyrret Fred.

Danmarks Tilstand strax efter Krigens Tilendebringelse var saa slet, som man vel kan forestille sig; men at Staten dog ikke aldeles bukkede under for Byrden af de Ulykker, som brøde ind paa den den ene efter den anden, maa for en stor Deel tilskrives de vigtige Forbedringer i det Indre, som vare foretagne i Fredens Aar, hvorved Landet havde vundet Kræfter til nogenlunde at modstaae Stødene udenfra. — At ophjælpe

Agerdyrkningen og hæve de Tryk, hvorunder Bondestanden sukkede, var det første Maal for Kronprindsens Bestræbelser, da han (1784) fik Deel i Statsstyrelsen, og heri understøttedes han paa det Kraftigste af de ædle Mænd Christian Ditlev Frederik Reventlov, Andreas Peter Bernstorf og Christian Colbjørnsen. Uagtet der, som ovenfor er fortalt, tidligere vare gjorte adskillige Skridt til Forbedring i Bondestandens Kaar, vare disse dog for største Delen tagne tilbage under det guldbergske Ministerium, og Bondens Stilling var i Aaret 1784 saa sørgelig som muligt. Fra sit fjerde Aar var Bonden ved Stavnsbaandet fængslet til den Plæt, hvorpaa han var født, og selv efter 18 Aars Krigstjeneste var det tvivlsomt, om Forpligtelsen til at pleie Fødestavn var hævet. Forsøgte Bondekarlen ved Flugten at undgaae Herremandens utaalelige Tyrannie, blev han efterfat som Rømningsmand, og første Gang var Fængsel, anden Gang Fæstningsarbeide den Straf, som ventede ham, om han blev greben. Udskrivning til Krigstjeneste beroede ganske paa Herremandens Tykke, hvilket gav denne eller hans vindesyge Forvalter Anledning til de skammeligste Udsugelser og den meest oprørende Vilkaarlighed. Den Ret, som Herremanden havde havt til at paanøde en Karl selv den meest forfaldne Gaard til en vilkaarlig Fæstesum, var bleven afskaffet af Frederik den 4de, men atter indført af Christian den 6te, og misbrugtes paa den uretfærdigste Maade af egennyttige og haardhjærtede Godseiere. De tvang de rigeste Karle til at fæste de slette Gaarde, og, naar Fæsteren havde tilsat sin Formue paa Gaardens Forbedring, udjoge de ham under et eller andet Paaskud og satte Gaarden paany til Fæste for en høiere Sum. Leilighed til at faae en Bonde dømt til Fæstes Forbrydelse kunde ikke let mangle en uretfærdig Jorddrot, da Gaardene ikke overleveredes efter foregaaende Syn. Det var derfor aldrig muligt at modbevise Herremandens Paastand, at Fæsteren

havde ladet Gaarden forfalde eller formindsket Besætningen. Naar Bonden af denne Grund, eller fordi han ikke kunde betale sit Landgilde, sine Skatter og Afgifter, blev udjagen fra Fæstegaarden, tiltog Herremanden sig Ret til som selvbestikket Foged at beskrive alt hans Gods, ligesom han ved Stervboer som Skifteforvalter paadømte sine egne Fordringer, hvilket gav Anledning til de største Misligheder og ligefrem stred mod danske Lov, som forbyder Nogen at være Dommer i sin egen Sag. Hoveriet, som under Struensees Ministerium var blevet bestemt, blev under det følgende Ministerium atter ubestemt, og var saa trykkende, at mangfoldige Bønder aldeles ødelagdes derved. Ikke blot Hovedgaardsmarkens Dyrkning besørgedes af Fæstebønderne; men man nødte dem ogsaa til en Mængde andre Hoveriet aldeles uvedkommende Arbeider, som at skjære Tørv, hugge Brænde, skjære Hakkelse, grave Grøfter, udtørre Sumpe, rydde og opdyrke øde Jorder o. s. v. Bonden var aldrig Herre over sin Tid, men maatte afbryde sit Arbeide, saasnart der kom Bud fra Herregaarden med Tilsigelse om Hoverie; hans egen Mark blev derfor slet dyrket, pløiet og høstet i Utide, og gav som en Følge heraf som oftest en saa ringe Afgrøde, at Bonden, naar han havde betalt Landgilde og Skatter, sædvanligt manglede Fødekorn for Vinteren. Viste Bonden nogen Uvillighed til at forrette det paalagte Arbeide, da var Forvalteren, Forpagteren, Ladefogden, Skytten og Udrideren rede til med Pidsken eller Stokken at indprænte ham Lydighed. Middelalderens Begreber om ubetinget Hørighed og Lydighed bestode endnu i al deres Strænghed, og, begik Bonden Noget, der kunde udlægges som en Krænkelse heraf, da kunde Herremanden, hvis han ikke fandt sin Regning ved at lade ham dømme til Fæstes Forbrydelse, ved barbariske Straffe som Træehest, Halsjern, spanske Kappe, Fangehul o. s. v. minde Bonden om, at han var Træl, der havde Pligter, men ingen Rettigheder. Fælledskabet, som

uagtet Forordningen af 1781 endnu bestod paa de fleste Steder, Tiendens Ydelse i Kjærven og skadelige Love for Kornhandelen forenede sig med de øvrige Onder for ret at gjøre Landmandens Stilling usel og beklagelig. Ligesom Bondens ydre Kaar vare i høi Grad elendige, saaledes var han som Følge af den langvarige Trældom og Undertrykkelse nedsunken i aandelig Sløvhed og Dorskhed, uvidende og indskrænket, uden tilbørlige Kundskaber i det, som laae ham nærmest, og ubekymret om hele den øvrige Verden. Almueskolevæsenet havde aldrig staaet paa noget høit Trin, og dets Tilstand havde i den senere Tid snarere forværret end forbedret sig; endogsaa de Landsbyeskoler, som Frederik den 4de havde stiftet, ophørte for en Deel ved de kongelige Godsers Salg, da Kjøberne vægrede sig ved at udrede Bekostningerne til deres Vedligeholdelse.

Begyndelsen til Forbedringerne i Landbovæsenet skete med de kongelige Godser paa Kronborg og Frederiksborg Amter, efterat en Kommission under Forsæde af Grev Christian Reventlov i den Anledning var bleven nedsat (3die November 1784). I Løbet af nogle Aar bleve Jorderne udskiftede, Gaardene udflyttede og Markerne indhegnede; derpaa blev Hoveriet ophævet og tilligemed Tienden forandret til en taalelig Pengeafgift, og endeligen erholdt Fæsterne mod en ringe Forhøielse i Skatterne deres Gaarde overdragne som Selveiendom. 1300 Gaardmands- og 2500 Huusmandsfamilier nøde godt af denne Velgjerning og gave snart ved stigende Velstand og Oplysning, som befordredes ved en Mængde Skoler, der til samme Tid bleve anlagte rundt omkring i Amterne, et uforkasteligt Vidnesbyrd mod dem, som endnu tvivlede om Hoveriefriheds og Selveiendoms Nytte. Det Held, hvormed disse Foretagender vare blevne kronede, ansporede til mere almindelige og gjennemgribende Foranstaltninger. Ved at forebrage adskillige Besværinger, som vare indkomne fra en Deel

Landmænd, greb Reventlov Leiligheden til at forestille Kronprindsen de Onder, hvorunder Bondestanden i det Hele led, men lagde heller ikke Skjul paa de Vanskeligheder, som for Øieblikket stillede sig i Veien for en Forandring heri. „Mig „forekommer det dog," svarede Kronprindsen, „at man i en „saa vigtig Sag, hvorpaa Landets Vel beroer, ikke bør tabe „nogen Dag. Kan man ikke lige saa godt begynde at arbeide „derpaa i Morgen som i Overmorgen?" Følgen af denne Samtale var Nedsættelsen af en Kommission (25de Juni 1786), som skulde tage under Overveielse, ved hvilke Midler Bondestandens Stilling kunde forbedres. Reventlov og Colbjørnsen bleve Sjælen i denne Kommission og fandt den kraftigste Understøttelse hos den ædle A. P. Bernstorf, der allerede for en Snees Aar siden havde tilskyndet sin Farbroder, den ældre Bernstorf, til at frigive Bønderne paa Godset Bernstorf ved Kjøbenhavn, og saaledes givet det første følgerige Exempel paa Hoveriets og Stavnsbaandets Afskaffelse. Allerede det følgende Aar saaes Frugterne af Kommissionens Virksomhed i Forordningen af 8de Juni 1787, hvori Fæsterens og Jorddrottens gjensidige Rettigheder og Pligter bleve nøie og udførligen bestemte. Ingen Gaard kunde herefter bortfæstes uden efter foregaaende Synsforretning af edsvorne Synsmænd, da Jorddrotten i manglende Fald tabte al Ret til Erstatning, hvis Bonden havde ladet Gaarden forfalde; opfyldte Fæsteren ikke sine Pligter, maatte Herremanden ikke paa egen Haand sætte ham fra Gaarden; men dette skulde under høi Straf skee paa den lovbefalede Maade ved Rettens Betjente, ligesom ogsaa Stedets almindelige Dommer skulde paadømme Godseierens Fordringer i Bondens Stervboe. Forordningen bestemte tillige Begrebet af Fæsterens Hørighed og Lydighed mod Jorddrotten og erklærede Anvendelsen af Halsjern, Træheist, Fangehul, spanske Kappe o. s. v. for evigt afskaffet. Denne velgjørende Lov fulgtes det næste Aar af en om muligt endnu mere vigtig

og gjennemgribende: Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse den 20de Juni 1788. „Da Bonde„standen," hedder det i Indledningen til Forordningen, "ind„befatter den talrigste Deel af Landets Indbyggere, og Sta„tens Styrke, saavel med Hensyn til Forsvarsvæsenet som til „den almindelige Velstand, fornemmeligen beroer paa denne „vigtige Stands Vindskibelighed, Mod og Fædrelandskjærlig„hed: saa kan Kongen ikke gjøre en for ham selv kjærere og „for det Almindelige gavnligere Brug af sin kongelige Myn„dighed end at anvende samme til omhyggeligen at beskjærme „og haandhæve Undersaatterne af Bondestanden i deres Ret„tigheder, især den personlige Frihed, som ikke mindre til„kommer denne Stand end de øvrige". Ifølge denne Forordning, som erklæredes for uigjenkaldelig og uforanderlig, blev Stavnsbaandet strax hævet for alle Bondefødte, som vare under 14 eller over 36 Aar og for alle de Øvrige fra 1ste Januar 1800. Som en Følge af Stavnsbaandets Ophævelse afskaffedes ogsaa den Indretning, som havde foranledliget dets Tilblivelse, nemlig Godseiernes Forpligtelse til at stille Mandskab til Hæren, og Krigstjeneste blev herefter en umiddelbar personlig Byrde, der hvilede paa hele Landbefolkningen og bestemtes, ikke efter Hartkornet, men efter hver Egns Mandtal. Saaledes udryddedes for evigt et Onde, der først som Vornedskab siden som Stavnsbaand havde paatrykt den danske Bondestand Trældommens Mærke, og efter mange tunge Aarhundreder af Undertrykkelse og Fornedrelse traadte Bonden ind i det nittende Aarhundrede for som fri og hæderlig Statsborger at begynde en ny Tilværelse under Vilkaar, der aldrig havde været saa gunstige siden Folkefrihedens skjønne Dage.

Foruden disse to Hovedforanstaltninger til en Grundforbedring i Bondestandens Kaar, udkom der baade tidligere og senere en Række af Forordninger, der kraftigt virkede til det samme Maal. Fra Adelsvældens værste Tid bestod endnu en

Lov, som forbød Bonden at staldfodre Øxne, en Rettighed, der var Herremændene og Kjøbstædbeboerne udelukkende forbeholdt, og, da tillige Udførselen af Græsøxne i Aaret 1747 var bleven forbuden paa Grund af en den Gang herskende Qvægsyge, maatte Bonden til Spotpriis overlade sit Qvæg til Herremændene, som efter at have staldfodret det en kort Tid, solgte det med overdreven Fordeel. Følgen af denne unaturlige og uretfærdige Lov var Qvægavlens Undergang og Bondens Forarmelse. Dette store Onde hævedes ved en Forordning af 11te Juni 1788, hvorved det blev Enhver tilladt at fodre sit Qvæg paa Stald eller paa Græs, eftersom han fandt det tjenligst; Forbudet mod Udførselen hævedes, og Tolden blev betydeligt nedsat. Denne Told er senere (12te Januar 1827) bleven endnu yderligere nedsat og aldeles hævet, hvad Udførselen til Hertugdømmerne angaaer. Ogsaa paa Kornhandelen hvilede de unaturligste Baand. Under Christian den 6te havde de mægtige Jorddrotter udvirket en Lov (1735), der forbød Indførsel af Korn i Danmark, og paalagde det søndenfjeldske Norge at tage sit Korn herfra. Denne Lov, der var uretfærdig mod Norge, skadelig for Danmark, fordi Landmanden, der var vis paa Afsætning, forsømte at lægge Vind paa at avle godt Korn, og kun fordeelagtig for de store Godseiere, som berigede sig ved de høie Kornpriser, blev hævet ved Forordning af 6te Juni 1788, der tillod fri Indførsel af Kornvarer. Senere er denne Handelsfrihed gjort fuldstændig ved en Forordning af 27de December 1820, hvorved Tolden paa Udførsel af Kornvarer hævedes. Selveiendoms Udbredelse blandt Bønderne var et Hovedformaal for Regjeringens Virksomhed. Den havde selv givet et skjønt Exempel i denne Henseende og vedblev ved flere hensigtsmæssige Love at opmuntre Private til at følge det. Ved flere kongelige Resolutioner (1784, 1785, 1791), blev der givet Sædegaardseierne Adgang til, under visse nærmere Bestemmelser, at erholde Bevilling til at afhænde Bondegodset fra Hovedgaarden, uden at de derfor mistede Skattefrihed, og uden at de behøvede at indestaae for Skatterne af Bondegodset, hvilket hidtil havde været en ufravigelig Betingelse; ja selv Hovedgaardsmarkerne tillodes det nu at udstykke i Parceller, saaledes at disse dog beholdt Hovedgaardsfrihed. Paa denne Maade opkom fra 1785 til 1807 mange Tusinde frie Selveiergaarde; men i det sidste Aar fandt Regjeringen sig foranlediget til at gjøre en Indskrænkning i hine Bevillinger, da man troede, at Sagen, der var i saa god Gang, nok vilde gaae uden slige Opmuntringsmidler. Siden har Krigens Udbrud, Pengevæsenets Omvæltning og de øvrige uheldige Begivenheder foraarsaget en betydelig Standsning i Afhændigelsen af Bondeeiendom fra Sædegaardene. Et mægtigt Befordringsmiddel saavel for Udbredelse af Selveiendom som for Forandringen af Hoveriet og Tienden, Jordernes Udskiftning af Fælledskab og de øvrige Forbedringer i Landvæsenet var den i Aaret 1786 oprettede Kreditkasse, der indtil 1804, da Krigsuroligheberne begyndte at standse dens Virksomhed, udlaante mellem tre og fire Millioner Rdlr. paa særdeles billige Vilkaar til Bønder og Sædegaardseiere.

Landbokommissionen havde endnu to Opgaver at løse, der frembøde særegne Vanskeligheder, nemlig Forandringen af Hoveriet og Tiendens Ydelse i Kjærven. Regjeringen kunde her ikke gribe ind med et Magtsprog, da det gjaldt Eiendomsrettigheder, som ikke uden Uretfærdighed kunde berøves de nærværende Besiddere, med mindre der gaves dem et passende Vederlag; men et saadant vare Bønderne paa de fleste Steder ikke istand til at yde. Det ubestemte Hoverie maatte imidlertid Staten, paa Grund af dets aabenbare Uretfærdighed og fuldkomne Uforeneelighed med det Heles Vel, være berettiget til at forandre til en bestemt Ydelse af Arbeide, der blev fastsat saaledes, at Bonden derved ikke hindredes i at sørge

for sin egen Gaards Drift. Dette iværksattes ogsaa allevegne ifølge flere Lovbud af 1791, 1795 og 1799, deels ved mindelige Overeenskomster mellem Bønderne og Sædegaardseierne, deels ved Kjendelser af Kommissarier, som Regjeringen i dette Øiemed udsendte. Paa en Deel Steder, skjønt paa langt færre end det for Bondestandens og Agerdyrkningens Tarv havde været at ønske, blev Hoveriet forandret til en aarlig Pengeafgift. Dette var især Tilfældet i Jylland, mindre derimod paa Sjælland og omliggende Øer, hvis Bondestand var mere forkuet og forarmet ved den lange Trældom, og hvor derfor endnu over Halvdelen af Sædegaardene drives ved Hoverie. Tiendens Ydelse i Kjærven er skadelig, fordi den foruden andre Ulæmper unddrager Landmanden en Tiendedeel af det vigtige Straaefoder, uretfærdig, fordi den stiger, jo mere Bondens Flid og Anstrængelse forbedre Avlingen og forøge Afgrøden. Ved en kongelig Opfordring, som udgik 18de Marts 1796, søgte Regjeringen først at virke til, at mindelige Overeenskomster om Tiendens Forandring sluttedes mellem Tiendeyderen og Tiendetageren, og paa denne Maade blev i de nærmest paafølgende Aar Tiendens Ydelse i Kjærven paa et ikke ringe Antal Steder forandret til en fast Pengeafgift eller et bestemt Vederlag i Korn efter Skjæppemaal. Den endelige Ordning af dette vigtige Anliggende forhaledes imidlertid ved de senere udbrydende Krigsuroligheder, indtil omsider Forordningen af 8de Januar 1810 udkom, der baade viste Skaansel mod de engang bestaaende Forhold og tillige opfyldte Retfærdighedens Fordringer, ved paa den ene Side at tilsikre Tiendetageren den fremtidige Nydelse af Tiende eller Vederlag derfor, men paa den anden Side tillige skjænke Tiendeyderen Ret til at forlange Tiendens Ydelse i Kjærven forandret til et bestemt Vederlag i Penge eller Korn efter Skjæppemaal. — I Hertugdømmerne (navnligen i den østlige Deel, hvor Efterkommerne af de i fordums Tider indvandrede

og overvundne vendiske Folkeslag boede) levede Fæstebonden under en Tvang, der endnu var værre end Stavnsbaandet, nemlig Livegenskabet, som gjorde baade Mand og Qvinde til Herremandens Eiendom. Ved Bernstorfs Iver bragtes det (1797) dertil, at man besluttede Ophævelsen af Livegenskabet, hvilken Beslutning, skjønt ikke uden Modstand fra Riderskabets Side, kom til Udførelse ved Forordning af 19de December 1804, der skjænkede 20,000 livegne Familier Frihed og Eiendomsrettigheder.

Den offentlige Stemme, som, lige siden Christian den 4de gjorde det første Forsøg paa at hæve Bondens Ufrihed og afskaffe Hoveriet, bestandigen havde yttret levende Deeltagelse for Bondestandens Lidelser, havde fornemmeligen fra den Tid, da almindelig Ytringsfrihed var bleven indført, med Varme talt den undertrykte Bondes Sag og kraftigen understøttet Regjeringens Bestræbelser i denne Henseende. Regjeringen selv erkjendte Gavnligheden af Sagens offentlige Drøftelse ved at lade Landbokommissionens Forhandlinger udgive i Trykken. Herremændenes Partie lod det imidlertid heller ikke mangle paa Stridsskrifter, hvori de forfægtede deres formeentlige Rettigheder; men deres Indvendinger, hentede fra Fordomme og blind Egennytte, tjente kun til at sætte Hensigtsmæssigheden og Retfærdigheden af de trufne Foranstaltninger i et klarere Lys. Da de Intet kunde udrette ad den Vei, overrakte de Kronprindsen et saakaldet Tillidsskrift (1790), undertegnet af 102 jydske Godseiere, hvori de fordrede Tilbagekaldelsen af de skete Forandringer som fordærvelige for Landet og stridende mod dets Forfatning. Men dette Forsøg, kun lidet hædrende for dets Ophavsmænd, de adelige Jordbrotter Lyttichau og Beenfeldt, strandede paa Kronprindsens faste Villie at hævde Bondestandens Frihed og Rettigheder. Hos hele den øvrige Deel af Nationen var der kun een Følelse af taknemmelig Paaskjønnelse af Regjeringens vise og retfær-

vige Fremgangsmaade i Bondesagen. Denne Stemning lagde sig for Dagen deels i begeistrede Sange af den fædrelandske Digter Thaarup, deels i Oprettelsen af Frihedsstøtten udenfor Kjøbenhavn, det skjønneste Mindesmærke noget Land kan opvise. Kronprindsen lagde den 31te Juli 1792 Grundstenen til Støtten, paa hvis ene Side sattes følgende Indskrift: „Kongen bød, Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan vorde kjæk og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig."

Ved Ophævelsen af Stavnsbaandet, Bestemmelsen af Forholdet mellem Jordrot og Fæster, Forandringen af Hoveriet og Tienden var Adelen, til hvilken Stand Fleerheden af Sædegaardseierne endnu hørte, bleven berøvet en Deel af de ubillige Rettigheder, som en Tidsalder, i hvilken Begreberne om almindelige Borger- og Menneskerettigheder kun vare lidet betydende, havde skjænket den over deus Medborgere. Men endnu besad Adelen og de med den lige Privilegerede adskillige Rettigheder, der vare ligesaa stridende mod Billighed som uforenelige med det almindelige Vel og med Grundsætningerne for en velordnet Statsstyrelse. Blandt disse hørte Adelens og de privilegerede Sædegaardseieres Ret til at besætte de vigtige Præste- og Dommerembeder; en Rettighed, der havde givet Anledning til store Misbrug og gjennem Aarhundreder fremkaldt grundede Besværinger. Ved et Lovbud af 3die Juni 1809 erklærede Kongen, at en slig Ret, som alene tilkom Statens Regjering, aldrig i Fremtiden vilde blive tilstaaet Private; selve Rettigheden ophævedes og forandredes til en Forslagsret, som blev bunden til flere indskrænkende Bestemmelser og blot kunde udøves af de nuværende privilegerede Besiddere for deres Personer, og, forsaavidt de vare af Adel, tillige for deres ægte Efterkommere. En lignende Indskrænkning fik Adelens Forstrandsret ved en Forordning af 1815. Ved Statsforandringen 1660 fik Adelen ikkun betinget Løfte paa Skattefrihed, som herefter skulde være afhængig af Statens Fornødenhed. Paa Grund heraf maatte Adelen ogsaa betale Skat, saalænge Frederik den 3die regjerede; men hans Søn, Christian den 5te, skjænkede alle Besiddere af Jordegods af en vis Størrelse Skattefrihed for en Deel af Eiendommen, det saakaldte frie Hartkorn. Paa denne Fod vedbleve Sagerne at staae indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede, da Tidsomstændighederne gjorde nye Skattepaalæg nødvendige, der ved Forordningen af 10de Oktober 1802 og flere følgende Lovbud bleve lagte saavel paa det frie som ufrie Hartkorn, idet disse Forordninger gik ud fra den Grundsætning, at Hovedgaardsjorderne og andre frie Jorder vel skulde være frie for de gamle Hartkornsskatter, men derfor ikke kunde fritages for at deeltage i de nye Byrder, som Statens Tarv gjorde det nødvendigt at paalægge Landet. Disse forskjellige Paalæg bleve siden ved Forordningen af 15de April 1818 samlede til een Landskat af det frie Hartkorn, som paa Grund af den Omvæltning, der imidlertid havde fundet Sted i Pengevæsenet, og den derved foranledigede Forandring i Beskatningen, kun blev lidet ringere end den, der ydes af det ufrie. Selv om disse Paalæg ikke havde været fremkaldte ved en bydende Nødvendighed, vilde de dog have en tilstrækkelig Retfærdiggjørelse i den Billighedens Lov, som forbyder at fritage en liden Deel af Statens Borgere for Byrder, for at lade disse falde desto tungere paa alle de øvrige. — Det for Landmanden saa besværlige Veiarbeide havde Eierne af det frie Hartkorn tidligere unddraget sig for; men ved Forordning af 13de December 1793 blev det paalagt Sædegaardseierne at deeltage i Udgifterne til Anlæg af nye Hovedlandeveie, Sluser, Broer og deres Grundforbedring; ligeledes bærer nu det frie Hartkorn, som Billighed kræver, en Deel af de Udgifter, som ere nød-

vendige til Vedligeholdelsen af forskjellige almeennyttige Indretninger i den Landkommune, hvortil Hartkornet hører.

Den samme Retfærdsaand, som Regjeringen lagde for Dagen i sine Foranstaltninger for Bondestanden, viste den ogsaa mod et mindre Antal danske Borgere, som skjøndt de bare alle borgerlige Byrder, hidtil næsten vare uden borgerlige Rettigheder. Jøderne havde i Danmark samme Skjæbne som i det øvrige Europa: de vare udelukkede fra de fleste Haandteringer, Næringsveie og Embeder og derved tvungne til at tage deres Tilflugt til saadanne Erhvervsmidler, som misbilligedes af den offentlige Mening. Som en Følge heraf vare de Gjenstand for ond Omtale, Had og Foragt, hvilket atter bevirkede, at de bleve endnu mere fastgroede i deres stødende Særheder, tilbageholdende, mistroiske og fremmede for det Land, hvori de levede. Danmark foregik flere Stater, der ellers antages at staae paa et høiere Trin af borgerlig Udvikling, med et skjønt Exempel ved at lade Jøderne vederfares Retfærdighed. Allerede ved en Forordning af 1788 tilstodes der Jøderne Adgang til Laugene; men det vigtigste Skridt skete ved Loven af 29de Marts 1814, hvorved Jøderne erholdt „lige Adgang med de øvrige Undersaatter til at ernære sig paa enhver lovlig Maade;" og, da ved samme Leilighed hensigtsmæssige Bestemmelser bleve fastsatte for den jødiske Ungdoms Oplærelse og Underviisning, vandt Staten Sikkerhed for, at den opvorende Slægt vilde blive dygtig til at indtage en hæderlig Plads blandt de andre Borgere. Ved denne velgjørende Lov bleve flere Tusinde Borgere vundne for Statssamfundet. Jøderne lærte efterhaanden at føle sig som Borgere i den Stat, der beskyttede dem, aflagde deres forrige forhadte Erhvervsgrene og beskjæftigede sig med Haandværker og andre nyttige Næringsveie, og paa Grund heraf blev ogsaa lidt efter lidt den offentlige Mening billigere i sin Dom om dem. Siden ere Jøderne blevne berettigede til at deeltage i

Kjøbstædbestyrelsen og i Stændervalgene; men een vigtig borgerlig Rettighed, Ret til at tage Sæde i Stænderforsamlingen, mangler dem endnu.

En Frugt af den samme menneskekjærlige og humane Aand, som afspræger sig i de nævnte Foranstaltninger, var Forordningen af 16de Marts 1792, hvorved den Menneskeheden vanærende Negerhandel ophævedes. Ved dette Lovbud blev ikke alene Slavehandelen for stedse afskaffet paa de dansk-vestindiske Øer fra Begyndelsen af Aaret 1803, men der blev ogsaa dragen Omsorg for at forbedre Negerslavens Stilling ved christelig Underviisnings Meddelelse, ved at befordre ordentlige Ægteskaber og ved at forbyde at skille Ægtefolk fra hinanden eller Forældre fra Børn, inden disse havde naaet en vis Alder, som dog ikke sattes høiere end 6 Aar. Ligesom Stavnsbaandets Løsning kostede megen Kamp at overvinde, saaledes fandt ogsaa Negerhandelens Ophævelse høirøstede Modstandere, som paastode, at Kolonierne vilde blive ødelagte ved denne Forholdsregel, og en Deel Kolonister indkom endog med en Begjæring om Tilbagetagelse af denne Lov eller i det Mindste Udsættelse af dens Udførelse; men Negerne manglede heller ikke varme Forsvarere, og Regjeringen blev standhaftig ved sin Beslutning. Danmark var den første Stat, som gav Verden dette Exempel paa Menneskekjærlighed, og England den første, som fulgte det. Siden har England ophævet selve Negerslaveriet, hvilket Exempel endnu ikke er blevet efterlignet af nogen anden Stat.

Rettens Pleie modtog i dette Tidsrum store Forbedringer. Ved en Forordning af 10de Juli 1795 indførtes de vigtige Forligelseskommissioner, der saa mægtigen have virket til at formindske unødvendige og kostbare Retstrætter, og hvis Nytte er bleven saa almindeligen erkjendt, at flere Stater have taget dem til Mønstre for lignende Indretninger. Det følgende Aar (1796) udmærkede sig ved en fortræffelig Lov

om Rettens vedbørlige og hurtige Pleie, udkastet af Christian Colbjørnsen, hvorved „de ikke mindre besøiede end almindelige Klager over Rettergangens Langsomhed„ bleve afhjulpne, og Skranker satte for „Lovtrækkeriets Krumveie", og de underordnede Retsbetjente stillede under en saadan Opsigt af Overdomstolene, „at de ikke kunde undgaae Straf, om de vovede at ynde Kroglove og tillode, at Medborgeres Ret forhindredes eller spildtes." Ved Ophævelsen af Privates Ret til at besætte Dommerembeder, ved det juridiske Studiums Forbedring og flere enkelte Bestemmelser er der fremdeles i den senere Tid giort Meget til at sikre Rettens retfærdige og hurtige Pleie. Istedenfor de ældre Landsthing, som fandtes i hver Provinds og de Raadstueretter, som vare enkelte Kjøbstæder bevilgede, oprettedes (1805) to Landsoverretter, af hvilke den ene for Nørrejylland fik Sæde i Viborg, den anden for Øerne forbandtes med Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn. Straffeloven erholdt en vigtig Forbedring ved en ny Forordning om Tyverie (20de Februar 1789); men selv denne Lov frembød, foruden andre Mangler, endnu i mange Tilfælde stort Misforhold mellem Straf og Forbrydelse, hvorfor der i den nyeste Tid er bleven forberedet en ny udførlig Forordning om dette vigtige Punkt af Straffelovgivningen. Da den hertugelige Deel af Holsteen blev forenet med den danske Stat, blev den der brugelige Tortur afskaffet; i den sidste Tid har Ophævelsen af den saakaldte „skarpe Examination," som anvendtes i visse Tilfælde, af Brændemærke og den barbariske Spidsrodsstraf givet nye Beviser paa den danske Regjerings humane Aand.

Hæren bestod i forrige Aarhundrede deels af tydske Leiesvende, hvis Troskab var saa lidet at stole paa, at man om Vinteren maatte udstille Poster paa Isen for at sikre sig for, at de ikke rømmede over til Sverrig, deels af Landsoldater, som vilkaarligen udskreves af Herremændene og oplærtes i Krigstjenesten efter tydsk Kommando og Prygl af tydske Under-

officerer. Det guldbergske Ministerium indførte dansk Sprog ved Kommandoen og den militære Retspleie, men lod de øvrige Mangler forblive uforandrede. Først da Herremændenes Indflydelse paa Udskrivningen hævedes tilligemed Stavnsbaandet, begyndte en Grundforbedring i Hærens Indretning. Udskrivningen skete nu i Forhold til hvert Distrikts Folketal, Tjenestetiden nedsattes fra 12, undertiden 18 Aar til 8, og af disse fordredes i Fredstid kun fast Tjeneste i to til tre Aar, Hvervingen afskaffedes aldeles, og Landets Forsvar overlodes til Landets Indfødte. Ved Forbedringer i de militære Underviisningsanstalter, ved Oprettelsen af en Artilleriskole, hvoraf General Huth havde store Fortjenester, og ved den i de sidste Aar stiftede militære Høiskole er der sørget for at bibringe Officererne de Kundskaber og den almindelige Dannelse, som de før savnede. Idet Hæren saaledes ved de fremmede Bestanddeles Fjærnelse er bleven dansk og dens Officerer oplyste og dannede, har den Uvillie, hvormed Borgerstanden og Militærstanden tilforn betragtede hinanden, for en stor Deel givet Plads for en bedre Stemning.

Bondestanden var bleven fri; men Frihed uden Oplysning er en Modsigelse. I Erkjendelse heraf iværksattes en Række af Foranstaltninger til Folkeoplysnings Fremme, der ere blevne et Hædersminde for den danske Regjering. Allerede Aaret efter at Stavnsbaandet var løst, nedsattes en Kommission for at tage denne vigtige Sag under Overveielse, og Anstalter bleve strax føiede til at lægge en varig Grundvold for et forbedret Almueunderviisningsvæsen ved Dannelse af en duelig Skolelærerstand. Flere Skolelærerseminarier oprettedes, hvis Antal siden hensigtsmæssigen er blevet indskrænket til de 4 nu bestaaende: Jonstrup i Sjælland, Skaarup i Fyen, Snedsted og Lyngbye i Jylland. En stor Mængde nye Skolebygninger opførtes rundt omkring i Landet og fik en bequemmere og byggeligere Indretning end tilforn; Skole-

lærerne erholdt overalt fri Bolig, og ved Degnekaldenes Forening med Skolelærerembederne, ved Udlæg af Jord og Tildelelse af andre Indkomster bleve deres Kaar betydeligen forbedrede, om end langt fra ikke alle Savn i denne Henseende kunne siges at være afhjulpne. I Aaret 1806 udkom en forelsbig Anordning for Skolevæsenet paa Landet, som, efterat være prøvet ved flere Aars Erfaring, med enkelte Forandringer og Forbedringer gik over i den almindelige Anordning om denne Gjenstand (29de Juli 1814). For Kjøbstædskolevæsenet viste Regjeringen en lignende Omhu og gav det ved en Forordning, som udkom samme Dag som hiin, en ny og forbedret Indretning. Nye Skoler oprettedes, hvor der var Trang dertil, Katecheter med fast Løn ansattes i Kjøbstæderne for at forestaae Ungdommens Underviisning i Forbindelse med flere Underlærere, Læremaaden forbedredes og nye Gjenstande optoges i Underviisningen. Overalt i Danmark, saavel paa Landet som i Kjøbstæderne, kan ethvert Barn erholde fri Underviisning, og det er ikke blot en Tilladelse, men tillige en Forpligtelse for Forældre, der ikke selv have Evne til at skaffe deres Børn den fornødne Dannelse, at lade disse nyde godt af den Underviisning, som Staten tilbyder. Som en Følge af disse Regjeringens Foranstaltninger staaer den danske Almue nu paa et Trin af Dannelse og Oplysning, der kan taale Sammenligning med hvilketsomhelst andet Lands og endog overgaaer den, som findes i flere større og mere begunstigede Stater. Ved Siden af Regjeringen virkede flere ædelsindede private Mænd, som Brødrene Christian og Ludvig Reventlov, med Iver for Folkeoplysning, Udbredelse, og Præsten Masmann i Kjøbenhavn erhvervede sig store Fortjenester ved Oprettelsen af Søndagsskoler (Aar 1800), hvor i Aarenes Løb flere Tusinde Haandværkere, Mestere, Svende og Drenge, have erholdt en for deres Stilling gavnlig og passende Underviisning. I den senere Tid har der yttret sig Trang til høiere Underviisningsanstalter for Saadanne, som uden at være bestemte til Studeringerne dog attraaede en videnskabelig Dannelse, hvilket Savn man allerede har gjort Begyndelse til at afhjælpe, og flere Foranstaltninger i denne Henseende kunne forventes. Af høi Vigtighed baade for Videnskaberne og for Udviklingen af Haandværker og de mechaniske Kunster er den for faae Aar siden oprettede polytechniske Læreanstalt. Den har i de Aar, den har bestaaet, virket kraftigen til Udbredelse af naturvidenskabelige Kundskaber og disses Anvendelse paa Livet, og navnligen ved de med den forbundne Haandværksskoler og Institutet for Metalarbeidere bidraget meget til at udbrede en bedre Smag, større Kunstfærdighed og grundigere Indsigter i Haandværksstanden.

Det lærde Skolevæsen tilligemed Universitetet har i det sidste halve Aarhundrede undergaaet store Forandringer, og, om end endnu en Deel staaer tilbage at gjøre, modtaget mange virkelige Forbedringer. Efterat en Kommission under Forsæde af den indsigtsfulde og for Sagen nidkjære Hertug Christian Frederik af Augustenborg var bleven nedsat (1790), blev Spørgsmaalet om en Forandring i de lærde Skolers Indretning underkastet offentlig Drøftelse, hvortil Hertugen selv gav Exemplet ved at lade sine Forslag desangaaende udgive i Trykken. Derpaa udkom (1797) en forelsbig Forordning for de lærde Skoler, der ligesom Anordningen for Almueunderviisningen blev underkastet en fleeraarig Prøve, inden den gjordes til en almindelig Lov ved Forordning af 7de November 1809. Ved denne Skoleforordning blev grundig Kundskab i Oldsprogene som det rette Grundlag for den lærde Underviisning ikke opgiven; men ved en bedre Læremaade og en omhyggeligere Benyttelse af Tiden blev det muligt at optage flere nye og vigtige Fag i Underviisningen. Lærernes Løn blev ved samme Leilighed forhøiet, bedre Læreboger indførte og adskillige Misbrug, som den fra Middelalderen levnede

Uskik, at Skolebørnene gjorde Opvartning med Sang i og udenfor Kirken, afskaffedes. For at danne Lærere til de latinske Skoler oprettedes (1799) et Seminarium, og, da dette efter nogle Aars Forløb gik ind af Mangel paa Deeltagere, blev senere (1818) en egen Examen paabuden for dem, der attraae høiere Skoleembeder. Samtidigen med disse Forandringer ved de lærde Skoler erholdt Universitetet, først under Prokantsler Jansens, siden under den nysnævnte Hertug Christian Frederik af Augustenborgs Bestyrelse, en Reform, hvorved en Deel af Gunners længe henlagte Forslag paany kaldtes til Live, og som i Forbindelse med senere Forandringer i samme Aand har givet Universitetet en til Tidens Fordringer mere svarende Indretning. Universitetet fik en ny Fundats (1788), dets Indkomster forbedredes ved en forandret Bestyrelse af Universitetsgodset, Lærernes Antal forøgedes ved Ansættelse af overordentlige af Staten lønnede Professorer, og som en Følge heraf optoges flere nye Videnskaber i det akademiske Foredrag; den mislige Privatinskription afskaffedes, Embedseksaminerne skjærpedes og Examen Artium gaves (1805) en heel ny Indretning, der siden har modtaget flere Forbedringer, og endeligen blev samme Aar baade Universitetets og de lærde Skolers Bestyrelse henlagt under en egen Direktion. Stiftelsen af Frederiksuniversitetet i Norge (1811) gav et hæderligt Vidnesbyrd om Kongens Omhu for Videnskaberne i dette Land, som kort efter skiltes fra Danmark. Sorøakademie, der afbrændte 1813, kom paany i Virksomhed 1822, og det 1785 oprettede chirurgiske Akademie er i de sidste Aar sat i en ønskelig nærmere Forbindelse med Universitetet. En af de gavnligste Forbedringer, som allerede Gunnerus for 60 Aar siden havde foreslaaet, er først i den nyeste Tid bleven sat i Værk, nemlig Indførelsen af Modersmaalet baade ved Foredraget af de fleste Videnskaber og ved Examinerne istedenfor det latinske Sprog, der var et Baand baade for Lærerne og

Tilhørerne. Blandt Foranstaltninger, der i dette Tidsrum have havt en vigtig Indflydelse paa Videnskabeligheden i Almindelighed eller paa enkelte Videnskaber i Særdeleshed, fortjene at nævnes, foruden Oprettelsen af det chirurgiske Akademie (1785), Aabningen af det store kongelige Bibliothek til offentlig Brug (1793), Oprettelsen af et Museum for nordiske Oldsager (1807), Stiftelsen af Oldskriftsselskabet, der i Forbindelse med Kommissionen for det Arne-Magnæanske Legat har virket kraftigen for Udgivelsen af Skrifter, der oplyse Fortidens Historie og Mindesmærker, Oprettelsen af et Selskab for Naturlærens Udbredelse og den ovenomtalte Stiftelse af den polytechniske Læreanstalt og den militære Høiskole.

Næsten alle Videnskaber bleve i dette Tidsrum dyrkede med Flid og Held, og i flere af dem kan Danmark opvise udmærkede Navne. Langebek, Schøning og Suhm danne et berømt Trekløver i Bearbeidelsen af Nordens Historie og fandt værdige Efterfølgere i den lærde og med et sjældent kritisk Blik begavede Carstens, i John Eriksen, Thorlacius, Thorkelin, Abraham Kall, Nyerup, Münter og den skarpsindige Peter Erasmus Müller, der har givet Nordens Sagnhistorie en ny Skikkelse; begge de Sidste vare tillige udmærkede som Theologer, og Münter som en lærd Kjender af Orientens Sprog og Oldtidsminder. Foruden Münter og P. E. Müller fortjene ogsaa Bastholm og Balle at nævnes blandt Danmarks fortjente Theologer. Rask bortrykkedes ved en tidlig Død, men efterlod sig et udødeligt Eftermæle som en af Verdens største Sprogkyndige. Retsstudiet, som Kofod Anker saa mægtigen havde fremmet, fandt siden ivrige Dyrkere i Rongslev, Bons, Jakob Edvard Colbjørnsen og F. V. Schlegel. De danske Lægers allerede tidligere grundfæstede Anseelse er i den nyere Tid bleven hævdet af Tode, Callisen, M. Saxtorph, F. L. Bang, Winsløv, Herholdt og Schumacher. I Naturvidenskabernes forskjellige Grene

udmærkede sig Vahl, en af Europas største Plantekyndige, O. F. Müller en udmærket Zoolog og Fortsætter af Oeders Flora Danica, Rottbøll, begge Fabricierne; Tetens, Geuß, Degen ere bekjendte som Mathematikere og Paul Løvenørn ved sine Kaart over de nordiske Farvande. Dyrlægen Peter Christian Abildgaard vandt et berømt Navn i sin Videnskab og stiftede Dyrlægeskolen paa Christianshavn (1773), i hvis Bestyrelse han fik en værdig Efterfølger i Erik Viborg. I Kunsten indtoge Paulsen, Juul og Nikolai Abildgaard som Malere og Wiedewelt som Billedhugger en høi Rang; Harsdorf udmærkede sig som Bygmester og Clemens som Kobberstikker. Skjøndt Danmark ikke kan opvise noget egentligt berømt Navn i Philosophien, fortjene dog Kraft, Eilskov, Chr. Hornemann, Treschow og Birckner en hæderlig Omtale. Den skjønne Litteratur erholdt en stor Berigelse ved den Mængde Digtere, som fremstode i nærværende Tidsrum, og ved hvis Bestræbelser Modersmaalet rensedes og uddannedes og tiltog i Rigdom, Boielighed og Bestemthed. Til disse Digtere hørte blandt Flere Tullin († 1765), Johan Nordahl Bruun († 1816), Brødrene Claus Frimann († 1829) og Peter Harbo Frimann, Storm († 1794), Peter Magnus Troiel († 1793), Pram († 1821), Zetlitz († 1821), Rein († 1821), hvis egentlige Blomstringstid falder omtrentligt mellem Midten af det 18de Aarhundrede og dets Slutning, skjøndt Flere af dem levede en Tid ind i det nittende. De udmærkede sig i det Hele mere ved en jævn forstandig Betragtning af Naturen og Menneskelivet end ved Følelsens Dybde og Phantasiens Rigdom og Kraft, og vare ogsaa for en stor Deel Efterlignere af franske, tydske og engelske Mønstre. Høit fremragende over de Øvrige stod imidlertid den ædle og ulykkelige Johannes Evald (1743—1781), hvis Dybde og Inderlighed hans Samtid ikke tilfulde forstod at vurdere og paaskjønne. Han var den nyere danske Digtekunsts Morgenrøde

og Forløberen for den store Digteraand, som ved det nittende Aarhundredes Begyndelse gav den danske Poesie en ny Skikkelse og Retning. Samtidig med Evald virkede den vittige Wesel (1742—1785), der ved sin „Kjærlighed uden Strømper" saa kraftigen modarbeidede den Svulst og Overdrivelse, som ved Efterligning af franske Mønstre truede med at trænge sig ind i Litteraturen. Knud Lyne Rahbek (1760—1830) indlagde sig paa sin lange Forfatterbane uforglemmelige Fortjenester af den danske Litteratur, til hvis Udvikling han virkede i de mangfoldigste Retninger baade som Digter og Prosaforfatter. Størst Betydning indtog han imidlertid som Kritiker og Æsthetiker, skjøndt han i denne Henseende mere tilhørte det 18de end det 19de Aarhundrede, og derfor ogsaa oplevede at see de Grundsætninger, for hvilke han havde kjæmpet, fortrængte af en nyere Smag. Thaarup (1749—1821) vandt en hæderlig Plads blandt Nationens Digtere ved sine skjønne folkelige Sange og Digte. Jens Immanuel Baggesen (1764—1826) sikrede sig et uforgjængeligt Navn ved sin fuldendte Sprogform, levende Phantasie og sprudlende Vittighed. — Hvad Fædrene have virket i Kunst og Videnskab pleies og føres videre af den nærværende Slægt, hvis mange berømte Navne, som det her ikke er Stedet at opregne, give Danmark en høi Plads blandt Europas videnskabelige og dannede Nationer.

Det Baand, som havde hvilet paa Trykkefriheden under det guldbergske Ministerium, hævedes ved dette Ministeriums Fald, og Regjeringens forandrede Grundsætninger i denne Henseende lagde sig paa en mærkelig Maade for Dagen derved, at Martfelds i ti Aar undertrykkede Skrift om Danmarks Kornhandel nu fik Lov at udkomme. Saaledes vedblev det en Tidlang; men den i de sidste Aar af det 18de Aarhundrede herskende politiske og religiøse Gjæring, som naturligviis stærkt afprægede sig i Litteraturen, vakte omsider Betænkelighed hos

Regjeringen og bevægede den til at tage strænge Forholdsregler mod Pressen. Først paafulgte en Række af Trykkefrihedsprocesser mod Skrifter, hvis Indhold og Tone Regjeringen fandt at være fornærmelig og forbryderisk; derpaa udkom, tvende Aar efterat Andreas Peter Bernstorf, Trykkefrihedens varme og utrættelige Talsmand, var død, Forordningen af 27de September 1799, der ophævede Anonymiteten, fastsatte Censur for domfældte Forfattere og saaledes gjorde et mægtigt Skaar i den hidtil bestaaende uindskrænkede Trykkefrihed. De mærkeligste af hine Processer vare de tvende, som anlagdes mod P. A. Heiberg og Malte Konrad Bruun. Den Første, bekjendt som Skuespildigter og Forfatter til flere Skrifter, der udmærke sig ved deres vittige og bidende Satire, blev ved Hof- og Stads-Rets Dom (24de December 1799) dømt til Landsforviisning og begav sig til Frankrig, ledsaget af en almindelig offentlig Deeltagelse. Malte Konrad Bruun, der ligesom Heiberg flere Gange tidligere havde været tiltalt for Pressefor seelser, blev dømt til samme Straf og forlod, kun 24 Aar gammel, sit Fædreland, der saaledes gik Glip af Frugterne af hans store Talenter. I Frankrig, hvor han siden tog sit blivende Ophold, erhvervede han sig et berømt Navn som en af Nutidens største geographiske Forfattere. — Skjøndt Forordningen af 27de September 1799 siden er bleven skjærpet ved flere Bestemmelser, og navnligen politiske Blade ere blevne underkastede Censur, herfker der dog iøvrigt i Danmark ingen Censurtvang; thi, som Forordningen lyder, „er det enhver Mand uformeent med Frimodighed og Anstændighed offentligen at fremsætte sine Tanker om, hvad der kan bidrage til at fremme det almindelige Bedste, eller hvad der kan være at rette og forbedre i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninger," og, hvor der er Spørgsmaal om Overtrædelse af Trykkeloven, tilkommer Afgjørelsen Landets almindelige Domstole.

Under Krigen kom Danmarks Pengevæsen i den sørgeligste Forvirring. Ved Udgangen af det 18de Aarhundrede beløb Statsgjælden sig til 28 Millioner Rdlr. Kourant og Seddelgjælden til 10½ Millioner; men under Krigen 1801 og Rustningerne baade til Lands og til Vands i de følgende 6 Aar, som Krigsuroligheberne i Nabolandene gjorde nødvendige, steg hiin til 41 og denne til 26 Millioner. I den ulykkelige syvaarige Krig, som derefter udbrød, tiltoge Statens Fornødenheder i samme Grad, som Folkets Kræfter til at bære nye Paalæg formindskedes; Statslaan i Udlandet vare under disse Omstændigheder ikke til at erholde, og man greb derfor til en Udvei, som ogsaa tidligere, ligesiden Banken ophørte at være privat (1773), hyppigen var bleven benyttet, nemlig at udstæde Sedler, uden at man var i Besiddelse af en dertil svarende Værdie. Paa denne Maade steg Massen af de paa dansk Kourant lydende Sedler omsider til 142 Millioner, medens Statsgjælden i samme Tid angives at være voxet til 120 Mill. Denne forøgedes siden ved flere betydelige Laan og beløber sig nu (1839) til henved 125 Mill. Rbdlr. Som en Følge af denne overordentlige Forøgelse af Seddelmassen, for hvilken ingen betryggende Sikkerhed havdes, sank Papirspengene dybt under deres paalydende Værdie. Man maatte derfor under den stedse voxende Forvirring i Pengevæsenet, gribe til det sørgelige, men uundgaaelige Middel til at nedsætte Pengenes Værdie, saaledes at 6 Rdlr. Kourant kun gjaldt lige med 1 Rdlr. af de nye Rigsbankspenge. Disse udstædtes af den nyoprettede Rigsbank (5te Januar 1813), som under Mangelen af rede Værdie grundedes paa hele Landets urørlige Formue, saaledes at alle Eiere af Jorder, Tiender og faste Eiendomme forpligtedes til at betale til Banken 6 Procent af deres Eiendoms Værdie og forrente denne Sum med 6½ Procent, indtil Bankhæftelsen indfriedes ved Betalingen af det paalydende Beløb. Dog overtoge Finantserne $\frac{5}{6}$ af Renten af

Hæftelserne for Jorder og Tiender, da Landmanden ikke var istand til at bære denne nye Byrde. For end yderligere at betrygge Pengevæsenets Sikkerhed blev den kongelige Bank (4de Juli 1818) forandret til en privat Bank under Navn af Nationalbanken, der fik en af Regjeringen uafhængig Bestyrelse. Bankens Hovedformaal er, ved de Midler, der staae i dens Magt, at bringe det dertil, at rede Sølv eller Banksedler, som paa Anfordring verles med Sølv, kunne snareſt muligt blive det eneste gjængse og gjældende Betalingsmiddel, og, da Seddelgjælden er bleven betydeligen formindsket, store Afbetalinger skete paa de forskjellige andre Forpligtelser, Nationalbanken overtog efter Rigsbanken, og et ikke ringe Sølvfond samlet: er der en glædelig Udsigt til at dette Bankens vigtige Maal snart vil kunne naaes. — En af de sørgeligste af Krigens mange ulykkelige Følger var Handelens fuldkomne Standsning og mangfoldige driftige Handelshuses Undergang ved Opbringelsen af et overordentligt stort Antal Kjøbmandsskibe, hvorved Danmarks Handel i Forbindelse med de andre uheldige Omstændigheder fik et Knæk, som den ikke siden har kunnet forvinde. Den glimrende Handel, som førtes før 1807, og som tildeels grundede sig paa den særegne Omstændighed, at Danmark var fredeligt, medens det øvrige Europa var indviklet i Krig, er forsvunden og kan ikke ventes at ville komme igjen uden under ganske overordentlige Forhold. Kjøbenhavns Handel har lidt meest; af den forhen saa blomstrende ostindiske Handel er neppe en Skygge tilbage; Fragthandelen paa Middelhavet og Handelen paa Amerika og Vestindien er betydeligen forringet. Derimod er Kjøbstædernes Handel i Tiltagende, og Udførselen af Landets egne Frembringelser er ved Forbedringerne i Agerdyrkningen næsten fordobblet. Ved Toldforordningen af 1797 gjordes det første Skridt til at opgive den hidtil gjældende Grundsætning, at fremme Landets Handel og Industrie ved høie Toldpaalæg eller fuldkomment Forbud mod

Indførsel af visse Varer; en i den seneste Tid udkommen Toldlov er skreden videre frem i den samme Aand. I Industrien og den indre Driftighed har der i de sidste Aar yttret sig Spor til større Liv, der berettiger til glædelige Forhaabninger.

Nationens Stemning var i de første Aar efter Krigen sørgelig og nedslagen. De andre Magters store Uretfærdighed, Krigens uheldige Gang og Statens uhyre Tab havde saaret Nationalfølelsen og knækket Modet. Nutiden gav ingen Tilfredsstillelse, og Blikket vendte sig ængsteligt fra en truende Fremtid til en lykkeligere Fortid med dens rige Minder. Efterſom imidlertid Krigens Følger forvandtes, og Staten samlede nye Kræfter, gav hiin Nedslagenhed lidt efter lidt Plads for en tillidsfuldere Stemning og et bedre Haab. Regjeringens mange Foranstaltninger i heldigere Dage til Landets Opkomst, Oplysnings Udbredelse og de borgerlige Forholds Ordning begyndte nu at bære deres Frugter. Ved Indskrænkningen af Adelens skadelige Privilegier, den frie Hovedgaardstarts Beskatning, ved Bondens Frigjørelse og Optagelse i Statsborgernes Række og Rettigheder var Danmarks jævne Udvikling til borgerlig Lighed og Enshed i Byrder og Fordele bragt Fuldendelsen nærmere. Oplysningen spredte sig mægtigen i alle Stænder, og Borgeren lærte at betragte sig ikke som en villieløs Maskine, men som et selvbevidst og selvvirksomt Medlem af Statssamfundet. Tidens Aand og store Verdensbegivenheder, nære og fjærne, bidroge ogsaa Deres til at udvikle den vaagnende Folkeaand og henvende Borgerens Opmærksomhed paa sit Forhold til Staten og det Offentlige. Frederik den Sjette, der som Yngling havde stillet sig i Spidsen for de vigtigste og meest velgjørende Forbedringer og gjennemført dem trods al Modstand, gav i sin Alderdom sit hengivne Folk et stort Bevis paa Kjærlighed og Erkjendelse af dets Modenhed til at medvirke i Statens Styrelse ved at skjænke

det en raadgivende Stænderforfatning. Ved den mindeværdige Forordning af 28de Mai 1831 erklærede Kongen sin Beslutning at indføre raadgivende Provindsialstænder i Danmark og Hertugdømmerne „for desto fuldkomnere at sætte sig „og sine Efterkommere paa Thronen istand til at erholde den „tilforladeligste Kundskab om Alt, hvad der kan fremme hans „kjære og trofaste Folks Tarv, og for derved tillige at knytte „de Baand desto fastere, som forene Kongehuset med Folket, „saaog bidrage til Almeenaandens Oplivelse." Alle Love, der have Forandring i Undersaatternes personlige og Eiendomsforhold eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Gjenstand, skulle ifølge denne Forordning forelægges Stænderne til Betænkning og Raadslagning, og disse ere endvidere berettigede til at indkomme med Petitioner og Forslag til nye Love og med Besværinger over Misbrug i Anvendelsen af de bestaaende Love eller i Bestyrelsen af offentlige Indretninger. — At denne Institution maa vore og kraftigen udvikle sig og bære rige Frugter til Ære for Stifteren og Held for Danmark, det ønsker enhver god Dansk og oprigtig Fædrelandsven!

Stænderinstitutionens ædle Giver er siden (3 Decbr. 1839) gangen til Hvile hos sine Fædre og har forladt den Throne, hvor han saae saa mange tunge Dage, men hvor han aldrig blev træt af at virke for det Folks Lykke, til hvis Styrelse Forsynet kaldte ham, og hvis Kjærlighed fulgte ham til Graven. Hans Livs sidste store Værk, Stænderinstitutionen, saae han i de faae Aar, han var Vidne til dens Virksomhed, slaae dybe Rødder i Folket og bære rige Frugter, deels i den kraftigt vakte Almeenaand, der styrkede Statslegemet ved at fremkalde forhen slummerende Kræfter, deels i flere Love af indgribende Vigtighed, der udgik efter at være underkastede Stændernes Prøvelse, som Toldforordningen, Kommunalloven, foruden flere andre, der

vare forberedede og vente deres Fuldførelse af hans Efterfølger paa Thronen, Christian den Ottende.

Tilbageblik.

„I Danmark herskede i Oldtiden Folkefrihed i dette Ords „videste Betydning. De fribaarne Bønder, den Gang den „eneste Stand i Landet, gave sig selv Love paa Thinge og „afgjorde selv deres Trætter. Kongen, valgt ved Folkets „Stemme, havde kun den udøvende Magt og var Anfører i „Krigen, hvorfor han erholdt en større Andeel i Byttet og „saa mange Gaver og Skatter, som gammel Vedtægt hjemlede „eller Folkets Yndest og gode Villie undte ham. Høvdingerne, „eller de rigere og mere anseete Bønder, havde, uden lovbe„stemte Forrettigheder, den Indflydelse, som Mængde af Gods „og en berømmelig Slægt skjænke. Smaarigernes Forening „under eet Hoved gjorde ingen væsentlig Forandring i Statens „Forfatning, men skaffede Overkongerne større Glands, større „Rigdom og et talrigere Følge af hengivne Krigere, og derved „naturligviis større Anseelse og Magt. Med Christendommen „fulgte en Geistlighed, som fra fremmede Lande overførte „sine Indretninger og sin høiere Kultur til Danmark og snart „ved sin stærke Samfundsaand og Tidens Trang til en ord„nende og beskyttende Magt naaede en Indflydelse, der virkede „velgjørende til at udvikle et fredeligere og roligere Samliv. „Men Folkets krigerske Aand tabte sig, da fredelige Sysler, „Agerdyrkning, Handel og Haandværker fortrængte Oldtidens „vilde Vikingeliv, og en egen Krigerstand blev nu nødvendig. „Saaledes opkom Adelen, først som et ikke nøie begrændset „Samfund af Krigere, der til Løn for deres Tjeneste fik „skattefrie Lehnsgodser, siden som en strængt affluttet arvelig

„Adel. Seneſt dannede ſig i Kjøbſtæderne en egen Borger-
„ſtand, der i den ældſte Tid, ſom Folket i det Hele, var i
„Beſiddelſe af den lovgivende og dømmende Magt. I Begyn-
„delſen var Borgerſtanden ſtærk ved ſine befæſtede Byer og
„ſin kraftige Samfundsaand, der yttrede ſig i Gilder og lig-
„nende Foreninger; men i Tidens Længde blev den ikke iſtand
„til at danne en varig Dæmning mod Geiſtlighedens og Ade-
„lens frembrydende Vælde. Geiſtligheden begyndte en lang-
„varig Kamp med Kongerne, ſom endtes med, at Statsmagten
„deeltes mellem tvende Hoveder, et geiſtligt og et verdsligt,
„Kongen og Ærkebiſpen. Efterat Geiſtligheden havde naaet
„ſit Maal, ſluttede den Stilſtand med Kongerne; men Adelen
„fulgte det givne Exempel og begyndte en ny Kamp, hvis
„Udgang var Kongemagtens fuldkomne Ydmygelſe. Diſſe
„to mægtige Stænder vare nu komne i Beſiddelſe af alle de
„Rettigheder, ſom forhen udøvedes af det ſamtlige Folk, og
„havde tillige tilvendt ſig ſtørſte Delen af Landets Jordegods;
„Fortidens hæderlige Bondeſtand, ſvækket og ødelagt ved blodige
„indvortes og udvortes Krige, var bleven Vorned og Træl,
„og Borgerſtanden, hvis Handel og Næringsdrift lammedes
„ved Nordtydſklands mægtige Hanſeforbund, havde ingen
„Betydning paa Herredagene, ſom afløſte Dannehof og Folke-
„thing. Ved Middelalderens Udgang prøvede Borger- og
„Bondeſtanden, anført af en Konge, en blodig Dyſt for at
„afryſte Adelens og Geiſtlighedens Aag; men Folkekampen
„endtes ulykkeligt. Vel faldt den katholſke Geiſtlighed, forladt
„af Konge, Adel og Folk, hvis Undertrykker den var bleven
„iſtedenfor Forſvarer og Beſkytter; men Adelen hævede ſig
„paa dens Ruiner til forøget Vælde. Dog havde Reforma-
„tionen gavnlige Følger for Borgerfrihedens Udvikling; thi
„den proteſtantiſke Geiſtlighed, ſom led under Adelens Tryk
„og Forurettelſer ligeſom Folket, ſluttede ſig herefter nøie til
„dette, og Oplysningen begyndte at ſprede ſine Straaler og

„gjenoplive Folkets Bevidſthed og Erkjendelſe af dets Rettig-
„heder. Da Adelen havde naaet en Vælde, ſom bragte ſelv
„de bedſte Kongers velmeente Beſtræbelſer, ſom Chriſtian den
„Fjerdes for Bondeſtanden, til at ſtrande, og en ulykkelig Krig
„havde bragt Staten Undergangen nær, forenede Borgerſtanden
„og Geiſtligheden ſig og betryggede ſig ſelv ved at forøge
„Kongens Magt. Adelens politiſke Vælde blev herved brudt,
„og Borgerſtanden hævedes af ſin Fornedrelſe; men borgerlig
„Lighed var dermed ikke gjenoprettet. Bonden forblev Træl
„ſom før, kun at han ſenere blev kaldt Stavnsbunden iſteden-
„for Vorned, og Adelen beholdt Privilegier og Rettigheder,
„der i meer end et Aarhundred gave den en ſkadelig Indfly-
„delſe i Staten. Men Borgerſtanden blev efterhaanden mere
„indſigtsfuld, mere velhavende og ſelvſtændig; en ſtigende
„Oplysning og en ſig udviklende offentlig Mening undergrove
„hemmeligen den Grundvold, hvorpaa Adelens Fordring paa
„ſtørre Rettigheder og Fortrin end de øvrige Statsborgere
„ſtøttede ſig, og Bondeſtandens Lidelſer fremkaldte, under en
„offentlig Drøftelſe af Sagen, en levende Deeltagelſe hos
„Folket, ſom fandt Gjenklang hos en oplyſt og ædelſindet
„Regjering. Bondeſtandens Frigjørelſe 1788 var et Kjæmpe-
„ſkridt til de borgerlige Forholds bedre Ordning og fulgtes
„af andre Foranſtaltninger, hvorved en privilegeret Stands
„Forrettigheder, der vare uforenelige med det Heles Vel,
„hævedes eller indſtrænkedes. Efterat ſaaledes alle Stænder
„vare bragte i det rette Forhold til hverandre, fik Danmark
„nu, da Tidens Fylde var kommen, Stænderinſtitutionen,
„ſom giver Borger, Bonde og Adelsmand Sæde ved hinan-
„dens Side i Raadsſalen med lige Stemme og lige Ret.
„Stænderinſtitutionen afſlutter den ældre Udvikling og danner
„Begyndelſespunktet til en ny.“

Rettelser og Tillæg.

Side 29 Lin. 6. Rigsmandens l. Rigmandens. S. 71 L. 17. optagen l. optagne. S. 75 L. 29. de Danske l. de derværende Danske. S. 94 L. 7. Mgrethes l. Margaretas. S. 111. L. 4. Først efterat Henriks Sønner vare omkomne, erholdt Knud Lavard de obotritiske Lande. S. 116 L. 27. Svend Nerne og Knud l. Knud Nerne og Svend. S. 123 L. 27. Det var Knud den 6tes første Beslutning at lade Frosteherred ødelægge; men ved Absalons Foreſtillinger bevægedes han til at lade sig nøie med Pengebøder. S. 134 L. 11. Volmer l. i Nærheden af Reval. S. 135 L. 10. til Schwerin: udgaaer. S. 276 L. 16. En egentlig Ret blev ikke nedsat over de fangne Svenske; men Bisperne og andre Geistlige af det kongelige Partie bleve samme Dags Morgen, som Blodbadet skete, opfordrede til at erklære, om ikke de, der sammensvore sig mod Pavestolen, vare Kjættere, og, da dette bejaedes, lod Kongen Fangerne henrette. S. 309 L. 33. Det burde være tilføiet, at Knud Gyldenstjerne ved at indlade sig paa Forlig med Christian den 2den handlede tvertimod den sidste ham tilsendte Befaling fra Frederik den 1ste. S. 384 L. 10 forsynede l. forsyne. S. 477 L. 7. Ved Reskript af 14de Mai 1840 er det befalet, at det danske Sprog skal bruges i alle Regjerings- og Retssager i de Egne af Slesvig, hvor det er Kirke- og Skolesprog. S. 513 L. 15 Frugthandel l. Fragthandel.